

**МОСКОВСКИЙ
ПОЛИТЕХ**

**ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА
ПРОЕКТНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

**«ТУРАН-АСТАНА» УНИВЕРСИТЕТИ/УНИВЕРСИТЕТ «ТУРАН-
АСТАНА»/«TURAN-ASTANA» UNIVERSITY
МӘСКЕУ ПОЛИТЕХНИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ / МОСКОВСКИЙ
ПОЛИТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ/MOSCOWPOLYTECHNIC UNIVERSITY**

**"Тұран-Астана" университетінің 25 жылдығына арналған
«ҒЫЛЫМ МЕН ТӘЖІРИБЕНІҢ ИНТЕГРАЦИЯСЫ - ҚАЗІРГІ ҚОҒАМНЫҢ
ТИІМДІ ДАМУ ТЕТІГІ» атты докторанттар, магистранттар және студенттердің XIV
Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ**

ТОМ I

МАТЕРИАЛЫ

**XIV Международной научно-практической конференции докторантов,
магистрантов и студентов**

**«ИНТЕГРАЦИЯ НАУКИ И ПРАКТИКИ - МЕХАНИЗМ ЭФФЕКТИВНОГО
РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА»,
посвященной 25-летию Университета «Туран-Астана»**

ТОМ I

THE MATERIALS

**XIV International Scientific and Practical Conference of doctoral students,
undergraduates and students**

**«INTEGRATION OF SCIENCE AND PRACTICE - A MECHANISM FOR THE
EFFECTIVE DEVELOPMENT OF MODERN SOCIETY»
dedicated to the 25th anniversary of the «Turan-Astana» University**

VOLUME I

АСТАНА-2023

УДК 629.7

Б 55

56 «Ғылымның өзекті мәселелері: жас зерттеушілердің көзқарасы»: «Тұран-Астана» университетінің 25 жылдығына арналған халықаралық ғыл.-практ. конф. мат. Астана: «Тұран-Астана» университеті, 2023.- 363 б.

ISBN 978-601-7871-16-1

Жинаққа 2023 жылы 27-28 сәуірде «Тұран-Астана» университетінде өткізілген «Тұран-Астана» университетінің 25 жылдығына арналған **«ҒЫЛЫМ МЕН ТӘЖІРИБЕНІҢ ИНТЕГРАЦИЯСЫ - ҚАЗІРГІ ҚОҒАМНЫҢ ТИІМДІ ДАМУ ТЕТІГІ»** атты халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары енген. Конференция материалдары ғылыми қызметкерлер, докторанттар, магистранттар және студенттерге арналған.

27-28 апреля 2023 года в Университете **«ТУРАН-АСТАНА»** (Казахстан, г. Астана) состоится XIV Международная научно-практическая конференция докторантов, магистрантов и студентов **«Актуальные проблемы науки: взгляд молодых исследователей»**, посвященная 25-летию Университета **«ТУРАН-АСТАНА»**

В сборник вошли материалы Международной научно-практической конференции **«ИНТЕГРАЦИЯ НАУКИ И ПРАКТИКИ - МЕХАНИЗМ ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА»**, посвященной 25-летию Университета **«ТУРАН-АСТАНА»**, проходившей **27-28 april 2023** года в университете «Тұран-Астана». Сборник рекомендован для научных работников, докторантов, магистрантов и студентов вузов.

УДК 629.7

Редакционная коллегия:

Джапарова Г.А., к.э.н., профессор; **Алиев У.Ж.**, д.э.н., профессор; **Даубаев К.Ж.**, д.э.н., профессор; **Смоилов С.Ж.**, PhD, доцент; **Капенова А.З.**, к.э.н, профессор; **Нарбинова М.М.**, к.ю.н., доцент; **Аимкулов Р.А.**, PhD, доцент; **Искаков Б.М.**, к.э.н., доцент; **Капсалямов К.Ж.**, к. ю. н., профессор; **Абишева К. М.**, д.ф.н., профессор; **Нагымжанова К. М.**, д.пед.н., профессор; **Барсукова Р.А.**, к.ю.н., профессор; **Бекбусинова Г.К.**, к.э.н., доцент; **Шнайдер В.А.** к.фил.н., доцент; **Кабашева Н.В.** к.э.н., доцент; **Жантикеев С.К.** к.пс.н., профессор;

ISBN 978-601-7871-16-1

© «Тұран-Астана» университеті, 2023

ҚР ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢДАРЫ БОЙЫНША ЖАЗАЛАР ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ НАКАЗАНИЙ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РК

IMPROVING THE SYSTEM OF PUNISHMENTS UNDER THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Аннотация: Қазіргі уақытта қылмыстық саясат-бұл қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу құқығының жетілдірілген кешені болған кезде оның дамуының сапалы жаңа кезеңі. Осы бағыттағы жұмыс шеңберінде түрмеге қамауға балама жазаны неғұрлым кеңінен қолдану үшін қылмыстық жазалау жүйесі, сондай-ақ жазаның жаңа түрлерін енгізу де қарастырылуда. Бұл мән-жайлар қолданыстағы қатар қылмыстық заңнаманы түбегейлі өзгертуді талап етеді.

Түйінді сөздер: қылмыстық саясат, қылмыстық жаза жүйесі, жаза түрлері, қылмыстық заңнама, қылмыстық құқық.

Аннотация: В настоящее время уголовная политика представляет собой качественно новый этап своего развития, когда совершенного комплекса уголовного и уголовно-процессуального права. В рамках работы в этом направлении рассматривается и система уголовных наказаний для более широкого применения наказания, альтернативных тюремному заключению, а также введение новых видов наказаний. Эти обстоятельства требуют кардинального изменения существующей параллельной уголовного законодательства.

Ключевые слова: уголовная политика, система уголовных наказаний, видов наказаний, уголовного законодательства, уголовное права.

Abstract: Currently, criminal policy represents a qualitatively new stage of its development, when a perfect complex of criminal and criminal procedural law. As part of the work in this direction, a system of criminal penalties is also being considered for a wider application of punishment alternative to imprisonment, as well as the introduction of new types of punishments. These circumstances require a radical change in the existing parallel criminal legislation.

Keywords: criminal policy, system of criminal penalties, types of punishments, criminal legislation, criminal law.

Қылмыстылықпен күресуде қылмыстық жаза күресудің жалғыз ғана мен басты да құралы емес. Біздің қоғамның дамуы, оның ұдайы демократизациялануы, қылмыстық жазаның гуманизациясын талап етеді, жекелеп айтқанда, өлім жазасын алып тастау, ұзақ мерзімге бас бостандығынан айыруды шектеу. Алайда, бұл күнге дейін жазаның қылмысқа сәйкестіігін көрсететін нақты критерий анықталмаған, әсіресе егер де қылмыстық жаза санция салыстырмалы анықталған болса.

Осы қиындықтар жазаның бір түрін екінші түрімен ауыстырған жағдайларда да пайда болады.

Ары қарай батыс елдерінің қылмыстық жазаның балама шараларын, әсіресе айыппұл және мүлкін тәркілеуді қолдану бойынша практикасына сүйену қажет.

Нарықтық экономикасы дамыған елдерде мүлкін тәркілеуге жазаның бірт түріне

ретінде теріс қарайды. бұл проблеманың жекелеген ғылыми зерттеушілері бүгінгі заманғы мүлкін тәркіледуің жақын аналогын тек қана ортағасырлық абсолютизм нормативтік актілерін ғана көруге болады дейді.

бүгінгі уақытта жазаның бұл түрін сақтап қалуға ешбір негізді дәлел жоқ. Практика көрсеткендей, қылмыс жасаған адамға шынайы ескертушы әсер етпейді ол. Егер де сотты болған тұлға бостандығынан, абыройлы атынан, тұрғын үй және мүлкіне құқығынан, яғни, барынан айырылса оның түзелуіне қалай сенеміз. бұл гуманизмге жатады ма? бұл сұраққа жауап беру үшін қылмыстық жаза түрі ретіндегі мүлкін тәркілеу не екендігіні ашайық. Мүлкін тәркілеу жазаның қосыша түрі болады мен сотты болған азаматтың меншігі болып табылатын заттың бүкілін немесе бір бөлігін мемлекеттің меншігіне мәжбүрлеп өтеусіз иемдену.(ҚР ҚК-ң 51-бабы). Мүлкін тәркілеу тек қана пайдакүнемдік ниетпен істелген қылмыстар үшін тағайындалады мен тек заңнамада тікелей көрсетілген жағдайларда тағайындалады.

Істегі қылмыстық заңнамаға сай мүлкін тәркілеу тек қана қосарланған жаза ретінде ғана қолданылады. істелген қылмыстың сипаты және қоғамға қауіптілігіне байланысты заң тәркілеуді қолданудың міндетті немесе мүмкінді болуын белгілейді.

Міндетті қосарланған шара ретіндегі мүлкін тәркілеу заңмен аса ауыр мән-жайлардағы тонау, асау ауыр мән-жайлардағы қарақшылық, қолдан ақша не бағалы қағаздарды істеу не сату секілді қылмысы құрамдарымен көзделген.

Егер де міндетті деп көрсетілген жағдайларда тәркілеуді қолданбауға тек айрықша жағдайларда ғана жол беріледі.

Заң тәркілеудің 2 түрін ажыратады:

- 1) сотты болғанның меншігі болып табылатын не ортақ меншіктегі үлесі болып табылатын барлық мүлкін тәркілеу;
- 2) сол заттың бөлігін тәркілеу.

Барлық мүлкін тәркілеу кезінде меншік иесіне тиесілі барлық меншігі мен оның ортақ меншіктегі үлесі тәркіленеді. Сотты болғанның онымен бірге тұратын туыстарына тиесілі мүлік, сонымен бірге, өзге адамдарға тиесілі ортақ меншіктегі үлестері тәркілене алмайды.

Қылмыстық жаза ретіндегі мүлкін тәркілеуді арнайы тәркілеуден ажырата білу қажет. Арнайы тәркілеу дегеніміз дербес жаза түрі болмайды оның мәні, сотты болғаннан өтеусіз қылмыстық құқық бұзушылық құралдары ролін атқарған мүліктерді алып қою (мәселен,, көмегімен қолдан істеу іске асрылған жазу машинкасы); қылмыстық құқық бұзушылық іздерін бойында қалдырған заттар (мәселен,, құрбан қаны бар киім).

ҚІЖК- ке сай сотты болғандардан мемлекет табысына айналдыра отырып тек қана қылмыстық құқық бұзушылық заттары не айналымнына алынған немесе шектелген заттар ғана емес, сонымен бірге, қылмыстық жолмен табылған ақшалар және құндылықтар да алынып қойыла алады Сотты болғанға тиесілі көлік құралдарын тәркілеу орын алады егер де олар қылмыстық құқық бұзушылық құралы болса, қылмыстық ниетке жетуге көмектескен болса. Мүлкін тәркілеу кезінде мемлекет сотталғанның қарыздары мен міндеттемелері бойынша жауап бермейді, егер де олар анықтама мен тергеу органдары тарапынан мүлкін сақтау бойынша шаралар қолданғаннан соң пайда болса. Алдын ала тергеу органдары дер кезінде мүмкіндікті мүлкін тәркілеу бойынша керекті шаралар атқаруы қажет.

Жобаларды дайындау кезінде мен кодекстерді қабылдағаннан соң, ТМД елдерінің Модульды ҚК-ін дайындау кезінде қылмыстық құқық теоретиктарының көбіннің өздерінің жазалар тізіміне, олардың жүйесін құруға көзқарастарын қоғамдық дамудың көптеген объективтік мен субъективтік факторларын ескере отырып жасаған.

Айыппұл, мүлкін тәркілеу, бас бостандығынан айырк секілді жазалар Қылмыстық кодексте сазайын беру әсер ету шаралары ретінде сақталады, олар қоғамға қауіпті іс-әрекет жасаған адамдарға қомақты айырулар мен шеугеулер алып келеді.[1; 59]

Атап кеткендей, мүліктә тәркілеу пәні ретінде сотталғанның жеке меншігіндегі мүлік болады, ал ҚР Конституциясы адам және азаматтың маңызды құқықтарының бірі

ретінде оның меншік құқығыны таниды. Демек, толығымен неме ішінара мүлкін тәркілеуді қолдану даамның бұл құқықтарын шектейді.

Мұнда тәркіленуге жататын мүлік әдетте еңбектік табыстарға алынған мүлік болап табылады, яғни, қылмыстық жолмен келмеген. Жазалардың түрі және тізімін құрған таңда қылмыстылықпен күрестегі жазаны қолданудың барлық салаларына әлеуметтік өзгерістердің әсерін ескеруге тиісті.

Қазақстан ел азаматына өз еркімен оған тиесілі мүлкін иеленуді, оны қолдануды, оған билік етуды кепілдейді, ал аталған жаза түрін қолдану ол құқықтарға нұқсан келтіреді.

Заңи жолмен алынған заттан сотталғанды айыру ресми түрде қылмыстық жазаның бұл түрінің фискалды сипатын мойындау болады.

Біздің пікірімізше, мүлкін тәркіледу тек қана қылмыстық жолмен алынған мүлікке қатысты қолдану дұрыс болады, бұл позицияны көптеген елдердің заңдары ұстанады.

Жапония ҚК-інің 19 бабында келесі заттар тәркілене алады деп көрсетілген:

1) қылмыстық құрастырушы элементі болып табылатын зат;
2) қылмыстық құқық бұзушылық жасаған таңда қолданылған мен соған арналған зат;

3) қылмыстық құқық бұзушылық нәтижесінде пайда болған немес қылмыстық негізде, қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін пайда болған зат;

4) қылмыстық құқық бұзушылық затына айырбасталған зат.

1992жылғы Франция ҚК-інің 131-21 бабында ұқсас вариант көрсетілген.

Бүгінгі уақытта жазаның қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарға мемлекеттік әсер етудің басты құралы ретіндегі ролінің күшеюі тенденциясы бар.

«Қылмыстық құқықтық мәжбүрлі анықтамалмағандығының» барлық сәтсіз құқықтық мен өзге салдарын біздің елде ғана емес, дамыған шет елдерінде де әлі де ұғыну қажет. Алайда, қылмыстық заңнаманың ары қарай дамуы үшін жуық болашақта қылмыстық құқықтық саясаттың қайсы бағытын ұстанатынымызды нақты айқындап иемденуіміз қажет. Қылмыстылықпен күресуде гі стратегияны анықтамасатан бүгінгі заманғы шет еле практикасын көшіру жолынан кете алмаймыз [2; 22].

Егер де бізді қылмыстық заңнаманы қылмыстық жауапкершілік қайтарылмастығы принципі бойынша құрылуы қанағат етсе, онда біз заңнан ақтамайтын негіздер бойынша қылмыстық жауапкершіліктен босату ережелерін шығарып тастауымыз қажет, ал қалғанында үйреншікті заңшығарушылық логикаға сүйенеміз, қылмыстық жазадан босатудың әртүрлі негіздері енгізу, мерзіміне бұрын шартты босатудың неғұрлым жеңіл ережелерін бекіту мен т.с.с.

Алайда, сондай жағдайда псевдогуманды қылмыстық құқықтық саясат орын алады мен қылмыстылықпен күресуді оның тиімділігі болмайды.

Қылмыстық құқық бұзушылық пен жаза арасындағы тығыз байланысты кезеңдесіп қайта орнына келтіру қылмыстық құқықтық саясаттың қатаңдануына алып келмейді. Керісінше, қылмыстық-құқықтық әсер етудің анықталмағандығы жағдайында қылмыстық құқық бұзушылық жасауда кінәлі тұлға әкімшілік озбырлықтан неғұрлым аз қорғанған, ол конституциялық баршаның заң алдындағы теңдігі принципін жоққа шығармақ.

Қайшылықтар және толықсыздықтарды жою бойынша ұсыныстар.

ҚР ҚК-ң III бөлімінде заңшығарушы жазаны, оның мақсаттарын және түрлерін белгілейтін нормаларды жинақтады. Көрсетілген ережелердің формальды логикалық құрылымы өзінше бір стандарт болады. Алдымен дефиниция беріледі, әрі қарай ережелерді сақтайтын жүйе құрылады, кейіннен жаза түрлері аталып, анықталады.

ҚК жазаланушылығы жүйесін құрайтын нормативтік ұстанымдар блогы қылмыстық заңнаманың формальды логикалық жүйе ретіндегі «жоғарғы қабатын» құрайды, сондықтан да оның беріктігі өзге заңи ережелер беріктігіне тәуелді. Сонымен бірге, III бөлімдегі ережелер салыстырмалы түрде автономды болады. Сондықтан, жазаланушы жүйесін құрайтын ерделердің формальды логикалық ережелерін талдау ҚР ҚК-ң 39-51 баптарында беліленген нормаларының ішкі толықтығы және

қайшылықсыздығын анықтаудан бастау қажет.

ҚР ҚК-ң 39 бабының 2 бөлігінде жүйе сақтайтын ереже қарастырығандықтан, яғни, жаза әлеуметтік әділеттілікті қайта орнына келтіру, сотты болғанды түзеу, сотты болғанмен мен өзге тұлғалармен қылмыстық құқық бұзушылық жасаудың ескерту мақсаттарын көздейді деп жазылғандықтан, кез келген жаза түрін атқау жаза мақсаттарына қайшы келмеуге тиіс-ті. Әрине, өлім жазасын орындау ол мақсаттарға келе алмайды. Егер де әділдікке мен жаңа қылмыстардың жасалуының ескертуға келсек, ол мақсаттарға бұл жаза едәуір жақындайды, ал өлім жазасы арқылы сотталғанды түзету мүмкін емес. Сондықтан да жаза мақсаттарын белгілеген таңда сондай ерекшеліктер ескерілу тиісті немесе заңнан өлім жазасын толқы алып тастау қажет.

Нақты қылмыстық құқық бұзушылық үшін тағайындала алатын жазалардың мүмкін болатын түрлері және шектерін анықтаудағы маңызды проблема қылмыстардың жазалатындығын белгілейтін ҚР ҚК-ң Жалпы мен Ерекше бөлімінің ара қарым-қатынасын анықтау болады.

Судья санкцияда көзделгеннен қатаң жаза қолдана алады ма? Жоғары шектен асыру мүмкін бе (қылмыстардың мен үкімдердің жиынтығынан өзге жағдайларда). бұл сұрақтарға жауап беру ҚК ережелерінің логикалық арақарым-қатынасын анықтауды білдіреді.

Нақты қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін жол берілетін жаза түрлеріне тоқталып кетейік. бұл проблема заңшығарушымен ең алдымен, ҚР Ерекше бөлімінің бабының санкциясында жазалар тізімін орнату арқылы реттеледі. Мәселен,, ҚР Қң 41 бабының 3 тармағында нақты бір лауазымды қызметті атқарушылық не нақты бір қышметпен айналысу құқығынан қосарланған жаза ретінде айыру, егер де мот қылмыстың істелген сипаты және қоғамға қауіптілік дәрежесін мен кінәлі азаматтың жеке басын ескере отырып,оның нақты бір лауазымды қызметті атқарушылық не нақты бір қызметпен айналысу құқығының сақталуы мүмкін емес деп таныса, кодекстің Ерекше бөлімінің санкциясында көзделмеген жағдайда да сақталуы мүмкін.

Сонымен бірге, ерекше бөлімде қарастырылмаған жазалар да жазаны ауыстыру кезінде белгіне алады. Мәселен,, егер де бас бостандығын шектеуде көрінеу жалтарып жүрген тұлғаға ол сол мерзімге бас бостандығынан айыруға ауыстырылады [3; 52].

ҚР ҚК көрінеу орындаудан жалтару жағдайларында жазаларды неғұрлым қатаңға ауыстыру жағдайлары көрсетілген. Яғни, мынандай жағдай болуы мүмкін: айыппұл тқлемеген тұлғаға ол қоғамдық жұмыстармен ауыстырылды, одын жалтарды ол бас бостандығын шектеумен ауысытырлды, нәтижеіснде бас бостандғынын айырумен ауыстырылды. Сондай ауыстыруды реттейтн нормалар, негізінен бірізді болады. Тек бір жағдайда ауыстыру тәртіпке біркелкі түсінілмейді: ҚР Қң бабының бөлігі:айыппұл төлеуден жалтарған тұлғаға жазасы қоғамдық жұмыстарға, түзету жұмыстарын тару не тиістініше бір ай түзету жұмыстары есебімен қамаумен не сексен сағаттық қоғамдық жұмыстарға тартумен, не айыппұл төлеу сомасының тиістіінше айыппұл төлеу көрсеткішінің үш еселенген мөлшері есебінен он күндік қамаумен ауыстырылады.

Айтылғандарға байланысты келесі ұсыныстар бар. Жазалардың түрлерін бірімен бірін ауыстыру ережесін қолдану жеңілдігін тудыру үшін оларды бір баппен көздеу қажет. ҚР ҚК-ң бөлімінің сондай құрылымын өзгерту бір жағынан, жеке құқыққолданушы шешім қабылады керек ететін нормаларды бір жерге жинауға көмектеседі. Екінші жағынан ауыстыру формулалары біркелкі сипатта болады.

Осы бапта сонымен бірге, жазаны неғұрлым жеңіл жазаға ауыстыру формуласын да келтіруге болады, яғни, баппен көзделген нормаға қосып. Сөйте отырып, заң мәтіні үнемделеді мен заңшығарушылық техникаға неғұрлым аз қателік жіберіледі.

Жаза тағайындаудың істегі ережелерін талдау олардың толықсыздығы ең алдымен, көптеген қылмыстарға жаза тағайындауды көздейтін ережелерді реттумен байланысты.

Өзге нормалар олар қолдануы тек бір ғана мән-жаймен байланысты болатындай құрылған. Көптеген қылмыстар үшін жаза тағайындау механизмін құруда заңшығарушы нақты бір мән-жайларды ескереді. Егер де бір мән-жайға сәйкесінше бір ереже қойылмаса,

логикалық «тесік» пацда болады.

Көптеген қылмыстарға жаза тағайындау ережелерін анықтау кезінде заңшығарушы бұл жиынтықтың жекелеген ережелерін анықтауда шығарылған барлық мән-жайларды ескеру қажет.

Практикада көптеген қиындықтар шекті жазаның шегін анықтаумен байланысты қылмыстық құқықтық ережелерді қолдану кезінде пайда болады.

Жасалған іс-әрекетті қылмысты құқықтық саралаудан соң, жазаны тағайындау кезінде анықталуға жататын мән-жайларды анықтау кезінде жол берілетін жазаның шектері есептелу қажет, еш қиындық жоқ секілді. Жазалардың бастапқы шегі, оларды қайта санау формулалары бар. Алайда, бұл проблемалардың бүкілін заңшығарушылық деңгейде шешу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Поленов Г. Уголовное право РК. Общая часть А, 1998
- 2 Чукмайтов Д.С. Теоретические основы системы исполнения наказаний по законодательству Р.К. Алматы, 1999. с.22.
- 3 Познышев С.В. Основные начала науки уголовного права. М. 2017, с. 52.

УДК 347.191

Дүйсембаева Дильназ Ерланқызы
«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының студенті
«Тұран-Астана» университеті
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
З.Ғ.М., аға оқытушы Аккулов Р.Т.

ЗАҢДЫ ТҰЛҒАЛАР: ҰҒЫМЫ, ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ

ЮРИДИЧЕСКИЕ ЛИЦА: ПОНЯТИЕ, ВИДЫ И ПРАВОВАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ

LEGAL ENTITIES: CONCEPT, TYPES AND LEGAL ORGANIZATION

Аннотация: Мақалада азаматтық-құқықтық қатынастардың негізгі субъектілерінің бірі және қатысушысы болып табылатын заңды тұлғалар қарастырылады. Онда, заңды тұлғаның түрлері, оның құрылуы, қайта құрылуы және таратылуы, сондай-ақ органдары жөнінде айтылады.

Түйінді сөздер: заңды тұлға, құқық қабілеттілігі, әрекет қабілеттілігі, коммерциялық ұйымдар, коммерциялық емес ұйымдар, ұйым, мекеме, шаруашылық серіктестік, өндірістік кооператив, кәсіпорын, қоғамдық бірлестік, оқшау мүлік.

Аннотация: В статье рассматриваются юридические лица, являющиеся одним из основных субъектов и участников гражданско-правовых отношений. В нем упоминаются виды юридического лица, его создание, реорганизация и ликвидация, а также органы.

Ключевые слова: юридическое лицо, правоспособность, дееспособность, коммерческие организации, некоммерческие организации, организация, учреждение, хозяйственное товарищество, производственный кооператив, предприятие, общественное объединение, обособленное имущество.

Abstract: The article deals with legal entities that are one of the main subjects and participants of civil law relations. It mentions the types of legal entity, its creation, reorganization and liquidation, as well as bodies.

Keywords: legal entity, legal capacity, legal capacity, commercial organizations, non-profit organizations, organization, institution, business partnership, production cooperative, enterprise, public association, separate property.

Заңды тұлға азаматтық құқықтың негізгі субъектілерінің бірі болып табылады. *Заңды тұлға* – меншік, шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығындағы оқшау мүлкі бар және сол мүлікпен өз міндеттемелері бойынша жауап беретін, өз атынан мүліктік және мүліктік емес жеке құқықтар мен міндеттерге ие болып, оларды жүзеге асыра алатын, сотта талап қоюшы және жауапкер бола алатын *ұйым* [1].

Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Азаматтық кодексі негізінде заңды тұлғаның құқық қабілеттілігі және әрекет қабілеттілігі, атауы, органдары, тұрған жеріне сәйкес мекен-жайы, құрылтайшылары мен құрылтай құжаттары, филиалдары мен өкілдіктері болады.

Заңды тұлға – бұл *ұйым*. Осыдан заңды тұлғаның негізгі белгісі – ұйымдық бірлік деуге болады. Заңды тұлғаның өзінің басқару органдарының болуы, ішкі жүйесінің болуы, мемлекеттік тіркеуге сәйкес құрылтай құжаттарының болуы ұйымдық бірлікті құрайды. Заңды тұлғаның белгілеріне: а) мүліктік оқшауланушылық; ә) дербес мүліктік жауапкершілік; б) азаматтық айналымда өз атынан әрекет ету; в) ұйымдық бірлік.

Оқшау мүлік заңды тұлғаның атында заң құжаттарымен танылатын және қорғалатын, шаруашылық қатынастарда басқа ұйымдардан немесе мемлекеттің мүлкінен де оқшау болатын заңды тұлғаның мүлкі. Заңды тұлға өз оқшау мүлкін қалауы бойынша пайдалану, иелену және оған билік ету құқығына ие. Заңды тұлғаның меншік құқығына меншік иесінің өзі тиесілі болады, ал билік ету құқығына белгілі бір шектеулер қойылады. Мүлікті иелену мен пайдалану құқығына ешқандай шектеулер жоқ. Заңды тұлғаның борыштары болғанда, өз міндеттемелері бойынша өзіне тиесілі мүлікпен жауап береді.

Заңды тұлғаның *дербес балансы* немесе *сметасы* болуға тиіс. Мұндай құжат заңды тұлғаның оқшау мүлкі және мүліктік дербестігін білдіреді әрі оны қамтамасыз етеді.

Заңды тұлғаның құқық субъектілігі оның құқық және әрекет қабілеттілігінің болуын іске асырады. Бұл қабілеттіліктер заңды тұлға мемлекеттік тіркеуден өткен күннен бастап бір мезгілде пайда болады және оны тарату аяқталған кезде тоқтатылады. ҚР Азаматтық кодексінің 35-бабына сәйкес мемлекеттік кәсіпорындардан басқа коммерциялық ұйымдардың азаматтық құқықтары болуы және заң актілерінде немесе құрылтай құжаттарында тыйым салынбаған кез-келген қызмет түрін жүзеге асыру үшін қажетті азаматтық міндеттерді атқаруы мүмкін. Белгілі бір қызмет түрін жүзеге асырушы заңды тұлғалар үшін басқа қызметпен айналысу мүмкіндігі болмауы немесе шектелуі мүмкін. Заңды тұлғаның азаматтық құқықтары және өз қызметіне байланысты қолданыстағы заңдарға сәйкес және жарғылық міндеттерді жүзеге асыру үшін құрылтай құжаттарына сәйкес міндеттері болуы мүмкін.

Азаматтық құқықтар мен міндеттер заңдық фактілер негізінде пайда болады. Бұл жерде заңдық факті ретінде мәмілелер болып табылады. Заңды тұлғалардың құқық қабілеттілігінің мазмұнын анықтауда ең алдымен заңды тұлға жасауға құқылы мәмілелердің ауқымы назарда болады. Заңды тұлғаның құқық қабілеттілігі «рұқсат етілгеннен басқаның бәріне тыйым салынған» деген принципте әрекет етеді. Заңды тұлғалардың кейбіреулерінің құқық қабілеттілігі қатаң шектелген, құрылтай құжаттарында толық көрсетілген.

Заңды тұлғаның дараландыру құралдары – бұл заңды тұлғаны басқа заңды тұлғалардан ерекшелуге мүмкіндік беретін құралдар. Ең алдымен оған оның атауымен қол жеткізіледі. Сонымен қатар, заңды тұлғаның орналасқан жері, тауарлық белгісі, тауардың шығарылған жерінің атауымен қол жеткізуге болады. Заңды тұлғаның атауы заң талаптарына сәйкес келуі керек. Қоғамдық мораль қалыптарына қайшы келетін аттарды, адамның есімі, егерде ол қатысушылардың есіміне сәйкес келмесе немесе қатысушылар бұл адамның есімін пайдалануға олардан рұқсат алмаса, оларды пайдалануға рұқсат

берілмейді. Заңды тұлғаның атауын тек қана өзі пайдалана алады. Осы атаумен заңды тұлға бизнес-сәйкестендіру нөмірлерінің ұлттық тізіліміне енгізіледі [2].

Заңды тұлғалардың құрылуы үшін міндетті түрде заңмен уәкілденген тұлғаның ерік білдіруі керек. Ерік білдіру құрылтайшылық болып келеді. Бұл тұлғалар келесіде заңды тұлғаның құрылтайшысы болады. Мемлекеттік орган құрылтайшы болып келетін тұлғаның еркін бекітіп мемлекеттік тіркеуді жүзеге асырады. ҚР Азаматтық кодексінің 40-бабында заңды тұлғалардың құрылтайшылары жайлы қарастырылған. Заңды тұлғаны бір немесе бірнеше құрылтайшы құруы мүмкін. Егер де заңды тұлғаның құрылтайшысы біреу болса, құрылтай құжаты ретінде заңды тұлғаның жарғысы және заңды тұлғаны құру жөніндегі жазбаша шешімі негізінде жүзеге асырылады. Екі немесе одан да көп құрылтайшы болса, құрылтай құжаты болып құрылтай шарты және заңды тұлғаның жарғысы негізінде жүзеге асырылады. Коммерциялық емес және мемлекеттік кәсіпорынның құрылтай құжатында заңды тұлға қызметінің мәні мен мақсаты көрсетілуі міндетті болып табылады. Шаруашылық серіктестік, өндірістік кооператив және акционерлік қоғамның құрылтай құжаттарында олардың қызметінің мәні мен мақсаты көрсетілуі мүмкін.

Заңды тұлғалардың коммерциялық емес түрі әділет органдарында мемлекеттік тіркелуге жатады. Коммерциялық ұйымдар «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясында мемлекеттік тіркелуге жатады. Заңды тұлғаның құжаттары заңға сәйкес келмеген жағдайда оны мемлекеттік тіркеуден бас тартуға алып келеді. Заңды тұлғаның атауы өзгертілгенде, жарғылық капиталының мөлшері азайғанда, шаруашылық серіктестіктердегі қатысушылардың құрамы өзгертілгенде қайта тіркелуі керек. Құрылтай құжаттарына енгізілген өзгерістер бойынша заңды тұлға қайта тіркелмейінше жарамсыз болып табылады.

Ғ. Жайлиннің еңбектерінде көрсетілгендей: «Заңды тұлғаларды тарату дегеніміз - бұл оны заңды тұлғалардың мемлекеттік тізілімнен шығару жолымен заңды тұлғаның құқық қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігін тоқтату». Заңды тұлға кез келген негіз бойынша таратылуы мүмкін. Заңды тұлғаны тарату ерікті және ықтиярсыз болуы мүмкін. Ерікті түрде тарату оның мүлкінің меншік иесінің немесе меншік иесі уәкілеттік берген органның шешімі бойынша, сондай-ақ құрылтай құжаттары уәкілдік берген заңды тұлға органының шешімімен кез келген негіздер бойынша жүргізіледі. Заңды тұлғаны соттың шешімі бойынша таратуға: банкрот болған жағдайда, заңды тұлғаны құру кезінде заңдардың түзетуге келмейтін сипатта бұзылуына жол берілуіне байланысты оны тіркеу жарамсыз деп танылғанда, орналасқан жері бойынша немесе нақты мекен-жайы бойынша заңды тұлға, сондай-ақ заңды тұлға бір жыл ішінде оларсыз жұмыс істей алмайтын құрылтайшылар және лауазымды адамдар болмаған жағдайда, қызметін заңнаманы өрескел бұза отырып жүзеге асырса, басқа да заңнамалық актілерде көзделген жағдайларда жатады [3].

ҚР Азаматтық кодексінің 52-бабына сәйкес, *банкроттық* – борышкердің соттың шешімімен танылған оны таратуға негіз болып табылатын дәрменсіздігі. Банкроттық ерікті түрде немесе мәжбүрлі түрде танылуы мүмкін. Заңды тұлғалардың барлық түрлерін банкрот деп тануға жатпайды. Қазыналық кәсіпорындарға, мекемелерге, мемлекеттік мекемелерге банкроттық қолданылмайды. Себебі бұл ұйымдарда несие берушілердің талаптарын қанағаттандыру үшін ақшасы жетіспейтін жағдайларда мүліктің меншік иесі ортақ жауапты болады.

Заңды тұлғалардың түрлері. ҚР АҚ-нің нормаларына сәйкес заңды тұлғаның *коммерциялық және коммерциялық емес* деген түрлерін ажыратамыз.

Коммерциялық ұйым дегеніміз – өз қызметінің негізгі мақсаты ретінде табысын келтіруді көздейтін ұйым.

Коммерциялық емес ұйым дегеніміз – алынған таза табысын қатысушыларына үйлестірмейтін, пайда табуды көздемейтін ұйым.

Коммерциялық ұйым болып табылатын заңды тұлға акционерлік қоғам, мемлекеттік кәсіпорын, шаруашылық серіктестік, өндірістік кооператив нысанында

құрылуы мүмкін. Коммерциялық емес ұйым болып табылатын заңды тұлға мекеме, қоғамдық бірлестік, акционерлік қоғам, тұтыну кооперативі, қор, діни бірлестік нысанында және заңнамалық актілерде көзделген өзге де нысанда құрылуы мүмкін. Заңдарда көзделген жағдайларда коммерциялық ұйымдық-құқықтық нысанда коммерциялық емес заңды тұлғаны құруға рұқсат етіледі, мысалға, қор биржасы, зейнетақы қоры акционерлік қоғам ретінде құрылуы мүмкін.

Шаруашылық серіктестік – жарғылық капиталы құрылтайшылардың үлесіне немесе салымдарына бөлінген коммерциялық ұйым. Құрылтайшылардың салымдарының есебінен құрылған, сондай-ақ шаруашылық серіктестік өз қызметі үрдісінде өндірген және алған мүлік меншік құқығы бойынша серіктестікке тиесілі болады. ҚР Азаматтық кодексіне шаруашылық серіктестіктің төрт түрі қарастырылған: толық серіктестік, сенім серіктестігі, жауапкершілігі шектеулі серіктестік және қосымша жауапкершілігі бар серіктестік. Қазіргі кезеңде жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер заңды тұлғалардың Қазақстандағы кең тараған ұйымдық-құқықтық нысаны болып табылады. Шаруашылық серіктестікте үлеске құқығы болатын адам қатысушы болып саналады. Толық және сенім серіктестігінен басқа, шаруашылық серіктестікті бір адам құра алады.

Шаруашылық серіктестіктің жоғары органы оның қатысушыларының жалпы жиналысы болып табылады. Толық серіктестік пен сенім серіктестігінен басқа, бір тұлға құрған шаруашылық серіктестіктерде жалпы жиналыстың өкілеттілігі оның бірден бір қатысушысына тиесілі болады. Шаруашылық серіктестіктегі қызметті басқаратын және қатысушылардың жалпы жиналысына есеп беретін атқарушы орган болады. Ол алқалық немесе жеке-дара құрылады. Жеке-дара басқару органы оның қатысушылары арасынан сайланбауы мүмкін. Алқалы органға: дирекция, байқаушы кеңес, басқа да органдар қатысуы мүмкін.

Өзінің қызметін жүзеге асыру үшін акциялар шығаратын заңды тұлға *акционерлік қоғам* болып табылады. Заңнамада көзделген жағдайларда, акционерлік қоғамның ұйымдық-құқықтық нысанында коммерциялық емес ұйымдар құрылуы мүмкін. Акционерлік қоғам коммерциялық ұйымдардың ұзақ уақыт бойы әр елде нарықтық қатынастарға сәйкестік жағынан оңды бағаланған заңды тұлғалардың кең тараған түрі [4].

Азаматтардың бірлескен кәсіпкерлік қызметі үшін мүшелік негізде олардың өз еңбегімен қатысуына және өндірістік кооператив мүшелерінің мүліктік жарналарын біріктіруіне негізделген ерікті бірлестігі *өндірістік кооператив* деп танылады. Өндірістік кооператив мүшелерінің саны міндетті түрде екеуден кем болмауы керек. Өндірістік кооператив мүшесінің қызметіне еңбекпен қатысуы оның акционерлік қоғамнан және шаруашылық серіктестіктен айырмашылығы болып табылады.

Заңды тұлға ретінде *мемлекеттік кәсіпорын* өзіне тиесілі мүліктің меншік иесі болып есептелмейді – оның мүлкінің меншік иесі мемлекет немесе әкімшілік-аумақтық бөлініс, ал кәсіпорындардың өзінде иеленіп отырған мүліктеріне бөлек заттық құқықтары болады. ҚР Азаматтық кодексінің 102-бабына сәйкес, олар: *шаруашылық жүргізу құқығы және оралымды басқару құқығы*. Оралымды басқару құқығының иесі қазыналық кәсіпорын деп аталады. Ол қазынаға, мемлекетке тиесілі кәсіпорындар деген мағынаны білдіреді. Кәсіпорын мүлкін шаруашылық жүргізу құқығы негізінде иемденсе, ол дәл солай аталады, яғни, шаруашылық жүргізу құқығындағы кәсіпорын деген атпен қала береді. Жедел басқару құқығымен мемлекет мүлкіне ие болған кәсіпорын *қазыналық кәсіпорын* деп танылады. Қазыналық кәсіпорын ҚР заңдарына сәйкес ҚР Үкіметінің немесе жергілікті атқарушы органның не аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімі аппаратының шешімімен құрылады.

Құрылтайшы бекітетін шаруашылық жүргізу құқығына негізделген кәсіпорынның жарғысы оның *құрылтай құжаты* болып табылады.

Шаруашылық жүргізу құқығындағы мемлекеттік кәсіпорындар өз қызметін:

- елді мекендердің тыныс-тіршілігін қамтамасыз ету;

- табиғатты пайдаланудың және орман өсірудің шектеулі режимі бар орман саябақтары, жасыл және қорғаныш аймақтарын құру;

- ҚР Ұлттық Банкінің, ҚР Президенті Іс басқармасы мен оның ведомстволарының және ҚР дипломатиялық қызмет органдарының өзіне жүктелген функцияларын жүзеге асыруына ықпал ету;

- мемлекеттік автомобиль жолдарын күтіп ұстау;

- денсаулық сақтау; жоғары оқу және т.б. көптеген салалар бойынша жүзеге асырады.

Басқарушылық, әлеуметтік-мәдени немесе өзге де коммерциялық емес сипаттағы функцияларды жүзеге асыру үшін өзінің құрылтайшысы құрған және қаржыландыратын ұйым *мекеме* деп танылады. Азаматтық құқықтың кез келген субъектісі мекеме құруы мүмкін, яғни мекеме меншіктің мемлекеттік те жеке меншік нысанында да құрылуы мүмкін. Мемлекеттік мекеменің шарттық міндеттемелерді қабылдауы ҚР Бюджет кодексіне сәйкес жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасында *қоғамдық бірлестіктер* болып, егер заңдармен өзгеше көзделмесе, саяси партиялар, кәсіптік одақтар және азаматтардың заңдарға қайшы келмейтін, өздерінің ортақ мақсаттарына жету үшін ерікті негізде құрған басқа да бірлестіктері танылады.

Азаматтар және заңды тұлғалар ерікті мүліктік жарналар негізінде құрған, әлеуметтік, қайырымдылық, мәдени, білім беру және өзге де қоғамға пайдалы мақсаттарды көздейтін, мүшелігі болмайтын коммерциялық емес ұйым *қор* деп танылады.

Қатысушылардың материалдық және өзге қажеттерін қанағаттандыру үшін өз мүшелерінің мүліктік жарналарын біріктіру арқылы жүзеге асырылатын азаматтардың ерікті бірлестігі *тұтыну кооперативі* деп танылады. Тұтыну кооперативінің мүшелері жыл сайынғы баланс бекітілгеннен кейін пайда болған залалдарды қосымша жарналар төлеу арқылы үш ай ішінде жабуға міндетті. Бұл міндеттерді орындамаған ретте кооператив несие берушілердің талабы бойынша сот тәртібімен таратылуы мүмкін.

Рухани қажеттерін қанағаттандыру үшін өз мүдделерінің ортақтығы негізінде, заң құжаттарында белгіленген тәртіп бойынша біріккен азаматтардың ерікті түрдегі бірлестігі *діни бірлестік* деп танылады. Діни бірлестіктердің өз қаражаты есебінен сатып алған немесе өздері құрған азаматтар, ұйымдар қайырымалдық ретінде берген немесе мемлекет берген және заң құжаттарына қайшы келмейтін басқа да негіздер бойынша сатып алынған мүлікке меншік құқығы болады. Діни бірлестіктерге қатысушылардың осы ұйымға өздері берген мүлікке, соның ішінде мүшелік жарналарға құқықтары сақталмайды [5].

Қорыта келе, заңды тұлғалар азаматтық-құқықтық қатынастардың негізгі субъектісі ретінде қоғамда маңызды орынға ие.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім). 1994 жылғы 27 желтоқсанда қабылданған. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2022. - 376 б.

2. Азаматтық құқық: жалпы бөлімі. Әдістемелік оқу құралы / С.Қ. Идрышева. – Астана: Fastprint, 2018. – 140 б.

3. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы. Оқу құралы. (Жалпы бөлім) Ғ. Жайлин – Алматы: Жеті жарғы, 2012. – 304 бет.

4. Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 қаңтардағы «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Заңы

5. Сулейменов М.К., Басин Ю.Г. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Общая часть). Справочная правовая система ПАРАГРАФ, 2013

**СПЕЦИАЛЬНЫЕ ТАКТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ РАССЛЕДОВАНИЯ
КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ****СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛЫМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУДІҢ АРНАЙЫ
ТАКТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРІ****SPECIAL TACTICAL METHODS OF INVESTIGATION OF CORRUPTION
CRIMES**

Аннотация. При рассмотрении дел о взяточничестве, необходимо выяснять круг действий, за выполнение или невыполнение которых в интересах взяткодателя лицом получена взятка. Особенностью рассмотрения уголовных дел по взяточничеству является то, что ответственность за взяточничество наступает независимо от времени получения лицом взятки - до или после совершения действий или бездействия, а также независимо от того, была ли взятка заранее обусловлена, выполнены ли какие - либо действия в интересах взяткодателя.

Ключевые слова: взяточничество, взяткополучатель, взяткодатель, уголовные дела, тактика специального расследования.

Аннотация: Парақорлық туралы істерді қарау кезінде адам пара берушінің мүддесі үшін орындағаны немесе орындамағаны үшін пара алған іс-әрекеттер шеңберін анықтау қажет. Парақорлық бойынша қылмыстық істерді қараудың ерекшелігі мынада: парақорлық үшін жауапкершілік адамның пара алу уақытына қарамастан - іс-әрекеттер немесе әрекетсіздіктер жасалғанға дейін немесе одан кейін, сондай-ақ пара алдын ала шартталған ба, пара берушінің мүддесі үшін қандай да бір іс-әрекеттер орындалғанына қарамастан туындайды.

Түйінді сөздер: парақорлық, пара алушы, пара беруші, қылмыстық істер, арнайы тергеу тактикасы.

Abstract: When considering cases of bribery, it is necessary to clarify the range of actions for the performance or non-performance of which a bribe was received in the interests of the bribe taker. The peculiarity of the consideration of criminal cases on bribery is that responsibility for bribery occurs regardless of the time a person receives a bribe - before or after the commission of actions or inaction, as well as regardless of whether the bribe was conditioned in advance, whether any actions were performed in the interests of the bribe taker.

Keywords: bribery, bribery, bribery, criminal cases, special investigative tactics.

Одним из элементов содержания понятия борьбы с коррупцией является уголовное преследование должностных лиц, виновных в совершении преступлений, связанных с их служебной деятельностью. Расследование таких преступлений предполагает выход на более высокий уровень подготовки, производства и анализа проводимых при этом следственных действий в связи с определенной "элитарностью" как самих преступлений, так и субъектов, их совершивших. Американский психолог К. Бартол, определяя значение должностных злоупотреблений, указывает, что "в группу преступлений, связанных с использованием государственной власти, входит широкий диапазон правонарушений, совершаемых людьми, которые наделены законными полномочиями; люди, которые совершают преступления этого типа, по существу, злоупотребляют доверием общества" [1]

Социальные и личные свойства, присущие в равной мере всем должностным лицам государственной службы и службы в органах местного самоуправления, объективно

вливают на особенности тактики проведения следственных действий по рассматриваемым преступлениям. Соответственно, данные свойства личности в значительной степени затрудняют планирование и выполнение следственных действий, хотя в ряде случаев могут и облегчить решение ряда возникающих тактических задач. Отсюда необходимо рассмотреть наиболее отличительные черты характеристики должностных лиц при криминальной направленности их деятельности, а в дальнейшем и в ходе следствия, которые во многом обуславливают содержание следственной ситуации по расследуемым уголовным делам. Соответственно, закономерности между характеристикой должностного лица и образуемой следственной ситуацией ведут к необходимости разработки особенностей тактики следственных действий, т.е. решения тактических задач с применением соответствующих тактических приемов в целях установления обстоятельств, подлежащих доказыванию.

Научные исследования и практика расследования уголовных дел рассматриваемой категории показали, что должностным лицам, совершающим преступления, которые связаны с их профессиональной деятельностью, свойственны такие характерные черты, как:

- следование в своей работе правовым актам;
- часто "слепое" выполнение любых распоряжений руководства;
- доминирование в своей деятельности распоряжений руководства по сравнению с требованиями правовых актов;
- чувство корпоративной защиты вместе с сотрудниками своего ведомства в случае совершения преступлений, что особенно присуще должностным лицам правоохранительных органов [2]
- амбициозный, доходящий до болезненного состояния, карьеризм;
- документирование своей деятельности, включая действия, образующие правонарушение или преступление;
- концентрация в своих руках всех направлений деятельности и функций подчиненного ему учреждения или ведомства, которые влекут получение денежных, материальных или иных выгод;
- доступ к распоряжению денежными и материальными средствами с действиями, направленными к их скрытому хищению;
- связь с коммерческими структурами, включая и криминальные формирования;
- близкие отношения и знакомства в органах власти, в судебных правоохранительных органах, что дает чувство безнаказанности или способствует максимальному устранению факторов юридической ответственности;
- наличие денежных и материальных средств, которые дают возможность использовать "дорогих" адвокатов, имеющиеся связи в правоохранительных структурах и схемы ухода от ответственности в случае возбуждения уголовного дела;
- возможность широкого использования технических средств (диктофоны, видеокамеры, подслушивающие устройства и т.д.) при противодействии предварительному следствию.

Мы привели лишь часть внутренних индивидуальных свойств характера и связанных с ним внешних проявлений со стороны должностных лиц, совершающих преступления с использованием своих полномочий. Данные черты, присущие должностным лицам, оказывают определенное влияние на весь процесс расследования дела и на всех участников уголовного процесса, поскольку доминирующей фигурой на предварительном следствии является должностное лицо, обвиняемое в совершении преступления. Отсюда указанные черты криминального субъекта могут являться одним из факторов, влияющих или создающих определенную следственную ситуацию в ходе предварительного расследования, которую следователь должен усматривать при подготовке и производстве следственных действий, а также при последующей оценке их результатов.

В связи с этим необходимо рассмотреть наиболее общие правила следственной тактики, а точнее, условия применяемых тактических приемов, которые лицо, ведущее расследование, должно учитывать при производстве следственных действий по должностным преступлениям. Данные условия тактических действий можно разделить на три основных направления в целях:

1. Установления материальных обстоятельств совершения преступления;
2. Применения процессуальных норм;
3. Воздействия на факторы противодействия предварительному расследованию.

Рассмотрим данные направления более подробно.

При установлении материальных обстоятельств совершения преступлений необходимо учитывать следующие условия применения тактических приемов:

- устанавливать особенности должностной среды, в которой проводятся следственные действия. Это включает в себя: 1) знание правовых норм, которыми руководствуются должностные лица при осуществлении ими своих полномочий, к которым относятся законы и законодательство субъекта РК, а также ряд подзаконных актов местных органов власти; 2) знание особенностей работы учреждения, определяемое внутриведомственными нормативными актами, приказами и директивами вышестоящего руководства, а также приказами руководителя самого ведомства; 3) знание фактических особенностей работы коллектива учреждения или ведомства, исходя из его внутренней жизни, которая обуславливается линией поведения руководителя, его установками, письменными и устными распоряжениями;

- при проведении следственных действий по должностным преступлениям следователь должен сверять сам процесс их проведения с полномочиями должностного лица, виновного в совершении преступления, его правами и обязанностями, устанавливая при этом нарушение виновным лицом правовых норм путем их невыполнения, злоупотребления или превышения. Иными словами, следователь в сознании должен создать определенную схему полномочий должностного лица, сверяя данную схему с конкретными его преступными действиями, в результате чего необходимо постоянно давать правовую оценку должностным полномочиям и связанным с ними результатам должностной деятельности виновного лица, устанавливаемой в процессе проводимых следственных действий;

- при расследовании должностных преступлений необходимо доказывать ущерб от преступления как в виде причиненного материального вреда, так и в виде нарушения прав и свобод человека и гражданина, государственных, коммерческих и иных организаций. Для этого следует понимать и правильно толковать диспозицию соответствующей статьи УК РК, а также конкурирующих норм уголовного закона, устанавливая причинную связь между нарушением должностным лицом своих полномочий и наступившими последствиями в виде и материального ущерба, и причиненного вреда интересам, правам и свободам физических и юридических лиц;

- в то же время при проведении следственных действий по должностным преступлениям следователь должен строить их с учетом раскрытия истинных мотивов преступлений, которые нередко имеют чисто материальный характер. То есть за преступлениями, явно наносящими ущерб правам, свободам и интересам физических и юридических лиц, часто кроются факты коррупции, использование своих полномочий в корыстных (денежных или материальных) и иных личных интересах;

- при проведении активных следственных действий следователю следует принимать все меры для поиска и обнаружения документального подтверждения совершения преступлений должностного характера. С одной стороны, это необходимо в силу того, что сам характер таких преступлений предполагает наличие необходимых документов деятельности должностных лиц, а с другой - доказанность преступления нередко имеет место только в силу наличия документов, в которых отражена

противоправная деятельность виновного лица [3].

Применение процессуальных норм требует принятия во внимание следующих условий применения тактических приемов при расследовании должностных преступлений:

- при проведении следственных действий и решении о применении тактических приемов и комбинаций следователь обязан иметь в виду следующие моменты: 1) проведение следственных действий с должностными лицами практически всегда осуществляется в присутствии защитника или даже нескольких адвокатов, что может как облегчить, так и затруднить планируемое проведение следственного действия; 2) как правило, участие должностного лица в следственном действии предполагает использование им таких скрытых технических средств, как диктофоны, видеокамеры и др.; 3) необходимо быть готовым к тому, что проведение следственных действий осуществляется в условиях, когда должностное лицо находится на свободе. Даже в случае его заключения под стражу оно может быть в любой момент освобождено судом по вполне законным основаниям; 4) должностное лицо гораздо чаще, чем обычные преступники, может отказаться от дачи показаний в силу имеющегося у него на это конституционного права;

- участие в деле защитника следователь должен использовать с положительным для себя результатом. Положительным моментом в этом случае является понимание сущности и неопровержимости найденных доказательств, которые адвокату со стороны оценить гораздо легче. Другим положительным моментом является возможность психологического контакта с виновным лицом в присутствии третьего участника следственного действия (адвоката), что в ряде случаев дает прийти к возможности взаимоприемлемых компромиссов, требующих определенного доверия при использовании соответствующих норм права [4].

При воздействии на факторы противодействия предварительному расследованию следует принять во внимание следующие условия применения тактических приемов:

- при проведении следственных действий следователь обязан учитывать степень корпоративной защиты должностного лица со стороны его сослуживцев, направленной на противодействие предварительному расследованию. Особенно это проявляется при уголовном преследовании должностного лица правоохранительного органа в силу наличия силовых, технических, оперативных и иных властных полномочий таких органов, наличия у них связей в правоохранительной и судебной системе. Это в целом оказывает негативное влияние как на весь процесс расследования уголовного дела, так и на проведение отдельных следственных действий;

- следует принимать во внимание силу противодействующих факторов, направленных лично на следователя в виде внешнего давления, куда можно отнести угрозы расправы, предложения материального характера, включая провокации дачи взятки, поиск компрометирующих сведений и т.д. Может иметь место и внутреннее давление как явные либо замаскированные установки руководства правоохранительного (следственного) органа, направленные на "разваливание" дела или его прекращение (что, в принципе, одно и то же);

- обеспечение информационной безопасности по проводимым следственным действиям. Это включает в себя закрытость информации о подготовке, проведении и об окончании следственного действия, используемых тактических приемах и комбинациях, которые должны быть известны ограниченному кругу лиц с принятием всех мер защиты сведений по уголовному делу. В случае необходимости следует воспользоваться применением мер безопасности в виде сохранения в тайне личности участника следственного действия в соответствии со ст. 11 УПК РК и др.;

- проведение следственных действий с другими лицами (свидетели, потерпевшие, обвиняемые и подозреваемые), не являющимися должностными, предполагает отсутствие у них зависимости от самого должностного лица, виновного в совершении преступления. Такая зависимость может иметь место при таких факторах, как

авторитет представителя власти, страх расправы, подчинение по службе, совместное совершение противоправных действий и др. Следователь в целях эффективного проведения следственных действий должен устранить данную подневольность путем проведения других следственных и процессуальных действий либо применения тактических приемов. Это может быть заключение под стражу, отстранение судом обвиняемого от должности, выступление в средствах массовой информации, предъявление материалов уголовного дела, обеспечение мер безопасности и защиты и т.д.

И последнее, что необходимо отметить при рассмотрении темы применения приемов следственной тактики при расследовании преступлений должностных лиц. Использование тактики предполагает не только техническую, но и внутреннюю подготовленность следователя. При проведении следственных действий по должностным преступлениям следователь должен быть психологически и интеллектуально готов работать с определенным уровнем должностных лиц, находящихся или находившихся у власти, имея при этом высокий уровень знаний, культуры и воли для такого взаимодействия. В то же время работа следователя при использовании того или иного тактического воздействия предполагает соблюдение закона, прав и интересов участников уголовного судопроизводства, этики и культуры ведения предварительного следствия.

Список использованной литературы:

- 1 Бартол К. Психология криминального поведения. СПб., 2004. С. 282.
- 2 Корпоративный (от лат. corporation - объединение) - узкогрупповой, замкнутый в пределах корпорации, т.е. союза, объединения лиц, организаций, фирм, на основе общности профессиональных или сословных интересов. См.: Большой толковый словарь русского языка. СПб., 1998. С. 459.
- 3 Зеленский В.Д. Теоретические вопросы организации расследования преступлений: монография. Краснодар: КубГАУ, 2011.
- 4 Степаненко Р.А. Особенности методики расследования преступлений, правовые связанные с посредничеством во взяточничестве: правовые автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2015.

УДК 343.241

Ағыбаев Дінмұхамед Құралбекұлы
«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты
«Тұран-Астана» университеті
Астана, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к., доцент Каженова А.С.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ЖАЗАЛАУ ТЕОРИЯЛАРЫ

ТЕОРИИ НАКАЗАНИЯ В КАЗАХСТАНСКОМ УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

THEORIES OF PUNISHMENT IN KAZAKHSTAN'S CRIMINAL LAW

Аннотация: Бұл мақалада қазақстандық қылмыстық құқықтағы жазалау теориялары туралы айтылады. Қылмыс әрқашан жазамен тығыз байланысты. Егер қоғамға қауіпті әрекет жазаланбайтын болса, біз оны қылмыс деп санай алмаймыз. Жаза қылмыстың сөзсіз салдары болып табылады және қолданылатын шараның ауырлығы қылмыстық әрекеттің ауырлығына, қоғамдық қауіптілік дәрежесіне сәйкес келуі керек. Осыған сәйкес қылмыстық жауапкершілік мақсаттары, бір жағынан, қылмыстық заңнаманың мақсаттарынан туындайды, ал екінші жағынан, жаза мақсаттары арқылы егжей - тегжейлі және жүзеге асырылады.

Түйінді сөздер: жаза теориялары, қылмыс, қылмыстық жауапкершілік, қоғамдық қауіп, қылмыстық жаза жүйесі, қылмыстық заңнама.

Аннотация: В данной статье речь пойдет о теориях наказания в казахстанском уголовном праве. Преступление всегда тесно взаимосвязано с наказанием. Если общественно опасное деяние не является наказуемым, мы не можем считать его преступлением. Наказание является неизбежным последствием совершения преступления, и строгость применяемой меры должна соответствовать тяжести, степени общественной опасности преступного деяния. В соответствии с этим цели уголовной ответственности, с одной стороны, вытекают из целей уголовного законодательства, а с другой - детализируются и реализуются через цели наказания.

Ключевые слова: теории наказания, преступление, уголовная ответственность, общественная опасность, система уголовных наказаний, уголовного законодательства.

Abstract: This article will focus on the theories of punishment in Kazakh criminal law. Crime is always closely interrelated with punishment. If a socially dangerous act is not punishable, we cannot consider it a crime. Punishment is an inevitable consequence of the commission of a crime, and the severity of the measure applied must correspond to the severity, degree of public danger of the criminal act. In accordance with this, the goals of criminal liability, on the one hand, follow from the goals of criminal legislation, and on the other - are detailed and implemented through the goals of punishment.

Keywords: theories of punishment, crime, criminal responsibility, public danger, system of criminal penalties, criminal legislation.

Заңшығарушы, «сазайын тарттыру» ұғымын «мемлекеттік мәжбүрлі шарасы» ұғымымен емес, «сотты болғанның құқықтары және бостандықтарын айыру мен шектеу» ұғымымен алмастырды.

Қылмыстық жазаны мемлекеттік мәжбүрлі шарасы ретінде анықтау бұл феномен белгілерінің бірін көрсетеді мен жаза мазмұны сазайын тарттырумен шектелмейтіндігін көрсететін концепция әсерін көрсетеді. Сазайын тарттыру түсінігінен бас тарту жаза ол істелген қылмыстық құқық бұзушылық үшін кек қайтару емес мен қылмыс жасаған адамның сазайын тарттыру мақсаттарын ғана қолданбайтындығын растайды.

Жазаның «сотты болғанды табалау» белгісі ҚК-ң 39 бабында көрініс табады, ол жазаның тек сот үкімімен ғана кінәлі болып табылған адамға қолданатындығын көрсетуіне орын алады. Сол сот үкімінде бұл терсі бағалау көрсетіледі. Қылмыстық жаза түсінігін жаңа заңшығарушылық анықтамасы ол қоғамдағы түбегейлі өзгерістердің нәтижесі, яғни, жеке тұлғаға, адам және азамат проблемаларына өз орнын қайтарумен байланысты. ҚР Конституциясы адамды, оның құқықтары және бостандықтарын басты қазына деп таниды. Алайды адам және азаматтардың өз құқықтарын іске асыру өзге адамдардың құқықтарына нұқсанын келтірмеуге тиіс-ті. Қылмыстық құқық бұзушылық жасай отырып, тұлға әртүрлі қоғамдық қарым-қатынастарға қол сұғады, сонымен ол өз тұлғалардың құқықтары және бостандықтарына залал келтіреді. ҚР ҚК-ң 39 бабының ережесі Адам және азаматтың жалпыға бірдей Декларациясының 29 бабының талаптарын ескереді, оған сай қоғамның әр мүшесі тек қана заңмен өзге тұлғалардың құқықтары және бостандықтарын қамтамасыз ету мақсатында ғана қойылған шектеулерге тап болу қажет.

ҚР Конституциясы конституциялық құрылым негіздерін, адамгершілікті, денсаулықты, өзге тұлғалардың құқықтары және міндеттерін, ел коорғанысын қамтамасыз мен мемлекет қауіпсіздігін қылмыстық қол сұғушылықтардың қорғау қажеттілігімен негізделген адам және азаматтың құқықтары және бостандықтарын шектеу мүмкіндігін қарастырады [1; 70].

Сотты болғанның құқықтары және бостандықтарынан айыру не оларды шектеу жазаның мәні болады.

Олар физикалық, мүліктік, моральдық мен өзге де сипатта болуы мүмкін. Мәселен,, бас бостандығынан айыру өмір сүру қылығының, жүріп тұру бостандығының елеулі түрдегі шектеулерімен ұштасады, себеі ол әрқашан сотты болғанды арнайы мекемеге

орналастырумен байланысты болады. ҚР ҚК-ң 48 бабына сай бас бостандығынан айыру сотталғанды түзету мекемесіне жіберу арқылы оқшаулаудан көрінеді. Мүліктік құқықтарды шектеу айппұл сиемдену, түзету мен қоғамдық жұмыстарға тарту, мүлкін тәркілеу секілді жаза түрлерінде көрінеді [2; 60].

Өлім жазасын қолдану адамды ең маңызды ажырамас оған туғанына тиесілі құқығынан - өмірінен айырады.

Сотталғанның құқықтары және бостандықтаны шектеу – қылмыстық ауырлығының жіне оны жасаған бұлғаның қоғамға қауіптілігінің нақты бір өлшеуіші болады. Ол сотталғанның құқықтары және бостандықтарын айыру сипатының мен санының істелген қылмыстың қоғамға қауіптілігінен, оны істеу мән-жайларынан мен кінәлінің жеке тұлғасынан нақты бір тәуелдігін көрсетеді. бұл сәйкестікті сақтау әділ жаза тағайындау жайында көрсетеді.

Сонымен бірге, сотталғанның құқықтары және бостандықтарын айыру және шектеу ол толығымен құқықсыз мен қорғаусыз адам және азамат деген сөз емес. ҚР Конституциясымен кепілденген адам және азаматтың көптеген құқықтары мен бостандықтарымен бірақ та нақты бір шектеулермен сотты болғандар да қолданады. Мәселен,, сотты болғандарға ар-намыс діни сенім бостандығы кепілденеді. Олар кез келген дінді уағыздауға құқылы немес одан да бас тартуға болады. Сотты болғандар жеке қауіпсіздікке, білім иемденуға, тегін мен ақылы медициналық қызметке иемденуға құқылы. Сотты болғандардың құқықтық жағдайы қылмыстық атқарушылық құқығының нормаларымен анықталған, онда сотты болғандардың құқықтары және бостандықтарын шектеудің қатаң реттелген. 2014 жылғы ҚР ҚАҚ жаңалықтары сотты болғандардың құқықтары және бостандықтарын іске асырудың нақты кепілдіктерінің пайда болуына куә болады. Жеке тұлғаның ар-намысы мемлекетпен қорғалады. Оны кемсітуге еш нәрсе негіз бола алмайды. Ешкім азаматтың ар-намысын ар –ожданын кемсітіле мен сол секілді жазалана ламайды. бұл конституциялық ереже қылмыстық заңнамада дамуын тапқан. Қылмыстық құқықтың негіз салушы ережелерінің бірі ретінде адамгершілік принципі болады [3; 85].

ҚР ҚК-не сай қылмыстық құқық бұзушылық жасаған тұлғаға қолданылатын жаза мен өзге де қылмыстық құқықтық сипаттағы шаралар мақсаты ретінде тән азабын шектіруді мен азаматтың қадір-қасиетін қорлауды қарастырмайды.

Алайда, бұл күнге дейін жазаны атқарушылық процесі іс жүзінде азап келтірумен ұштасады. Олар қайсібір жаза түрлерінің ерекшеліктерімен байланысты, бүгінгі кезеңдегі пенитенциарлық жүйе ерекшеліктерімен байланысты, кейбәірлеулері міндетті түрде алда да азап келтіреді, себебі бір түрдегі жазаны әр түрлі адамдар өз бетінше қабылдайды. Біреулер үшін бас бостандығынан айыру орындары- ол үйреншікті өмір кейпі болса «туған үйі», бірақ та одан ол жаза болуын тоқтатпайды, ал басқалар үшін ол қатты азап, қиналу болады.

Сонымен бірге, өз үйінде тұру, өз қаласында тұру мен өте жақсы көретін кәсібімен айналысу мүмкіндігінен айыру біреулер үшін қорлық болады, ал басмқалар үшін ол немқұрайлы оқиға болады.

«Құқықтар және бостандықтардың айыру мен оларды шектеу» ұғымының мағыналығына қарамастан жаза олармен таусылмайды. Қылмыстық жаза- ол өзінде 2 қарама қарсы түсінікті қамтитын күрделі ұғым болады. Жаза мазмұны мәжбүрлі және сендірудің диалектикалық бірлігін құрайды. бұл диалектикалық қайшылықта қылмыстық заңнаманың ары қарай дамуының ішкі енгізі салынған.

Мазмұны бойынша жаза ол тек қана сотталғанның құқықтары және бостандықтарын айыру немес шектеу ғана емес, ол сонымен бірге, мәжбүрлі мен одан тәуелсіз сендіру болады.

Мәселен,, бас бостандығынан айыруға сотты болған тұлғалар тек қана жүріп тұру бостандығынан, хат хабарлама иемденуден шектелмейді, сонымен бірге, олар еңбекке мәжбүр етіледі, ол тек қана тәлім-тәрбиелік мақсаттармен түсіндіріледі. Әрине, елдің экономикалық өмірінің бүгінгі кезеңдегі жағдайлары бас бостандығынан айыруға сотты

болған тұлғалардың еңбегін ұйымдастыру процесіне әсерін тигізеді. Олар үшін сонымен бірге, жұмыссыздық проблемасы бөтен емес. Сондықтан да еңбекпен түзету колониялары түзету колонияларына ауыстырылғандықтары да кездейсоқтық емес. Еңбекпен түзету сипаты жазаның тек нақты бір уақыт бойына орын алатын түрлеріне тән. 2014 жылғы ҚР ҚК-де соныдай жазалар тізімі бас бостандығын шектеумен, арестпен мен қоғамдық жұмыстарға тартумен толықтырылған [4; 140].

Сендіру сотты болғандармен тәлім-тәрбиелік жұмыстар жүргізуден көрінеді, ол бас бостандығынан айырудан орын алады. Жазаның барлық түрінде сендіру тұлғаны мемлекет атынан сынауда көрінеді.

Қылмыстық жаза- мемлекеттік мәжбүрлі шарасы. Ол дегеніміз, жаза нормативтік актілерде мемлекеттік биліктің жоғарғы органдарымен анықталады, мемлекет атынан соттармен тағайындалады мен оның орындалуы мемлекеттік билік күшімен қамтамасыз етіледі.

Қылмыстық жаза- ол тек қана қылмыстық заңмен белгіленетін мемлекеттік мәжбүрлі шарасы. ҚК-ң 3 бабына сай іс-әрекеттің жазаланатындығы тек қана Қылмыстық кодекспен белгіленеді.

Қылмыстық заңи аналогия бойынша қолдануға жол берілмейді. Қылмыстық жаза Қылмыстық кодекстің іс іс-әрекетті саралайтын Ерекше бөлімінің санкциясына қатаң сай келуі қажет. Тек қана қылмыстық мақсаттары және ниеттеріне, кінәлінің қылмыстық құқық бұзушылық жасаудағы роліне, оның қылмыстық құқық бұзушылық жасалу алдындағы және одан кейінгі мінез-құлқына мен қылмыстың қоғамға қауіптілігін елеулі түрде кемітетін өзге де айрықша мән-жайлардың болуына, сонымен бірге, тұлғаның қылмысты ашуға белсене қатысуына байланысты сот кінәліге қылмыстық заңнамада қылмыстың бұл түріне көзделгеннен де төмен жаза тағайындай алады не өзге неғұрлым жазаға ауыса алады. Баптың санкциясы шектерінде жазаны таңдау жайында проблеманы шешкен таңда сот істелген қылмыстың сипаты және қоғамға қауіптілігін, кінәлінің жеке басын мен жазаны ауырлататын не жеңілдететін өзге мән-жайларды, таңдалған жазаның сотталғанның түзелуіне мен оның отбасының жағдайларына әсерін ескеруге тиіс-ті.

Жаза сонымен бірге, қылмыстың жасалу сатысы, қылмысқа қатысушылық белгілерінің бар-жоғы, кінә нысаны мен түрі, сонымен бірге, Қылмыстық кодекстің Жалпы бөлімінің өзге де ережелері ескеріле отырып тағайындалады.

Қылмыстық жазаның айрықша белгісі- оның тек қана сот органдарымен тағайындала иемдену мүмкіндігі. Ол ережеге сай ешқандай өзге мемлекеттік не қоғамдық ұйым қылмыстық жазаны тағайындай алмайды.

Заңи күшіне енген сот үкімі барлық мемлекеттік, қоғамдық, жеке кәсіпорындар және ұйымдарға, лауазымды қызметті адамдарға міндетті мен ҚР барлық аумағында орындалуға жатады. Билік өкілдерімен, мемлекеттік қызметшілермен, мемлекеттік мекеме қызметкерлерімен, коммерциялық не өзге ұйымдармен ұйымдармен заң күшіне енген сот үкімін, шешімін орындамау үшін немес оның орындалуына кедергі жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылады [5; 90].

Қылмыстық жазаны белгілеп, оны қолдану үшін негіз қылмыстық құқық бұзушылық болады. Қылмыстық жазаланатындығы қылмыстың міндетті нақты болады. Егер де қылмыстық құқық бұзушылық болмаса, әрине, жаза да орын алмайды. Алайда, жазаланатындығы тек қылмыстық заң санкцияларында белгіленген жазалау мен оны іске асыру қаупін білдіреді. Қылмыстық жаза тек қана қылмыстың құқықтық салдары болады, бірақ та кез келген қылмыстық құқық бұзушылық жазалауға алып келмейді. Өзге де құқықтық салдар басталуы мүмкін. Қылмыстық жаза шартты түрде де белгіленуі мүмкін, жазаны өтеу кейінге қалдырылу мүмкін. Қылмыстық құқық бұзушылық істеуге кінәлі болып табылған тұлға айыптау үкімінің ескіру мерзімі өтіп кеткендігіне байланысты қылмыстық жазаны өтеуден босатылуы мүмкін. Сонымен бірге, қылмыстық заң тек қана қылмыстық жазадан ғана емес, қылмыстық жауапкершіліктен босату негізін де қарастырған. Қылмыстық жаза тек қана қылмыстық құқық бұзушылық жасағанына кінәлі болып табылған тұлғаға, яғни, қасақана не абайсызда қылмыстық заңмен көзделген іс-

әрекет жасаған тұлғаға қатысты ғана қолданыла алады. ҚР ҚК-не кінәсіз тұлға жаза белгілеуге қатаң тыйым салынады.

Айыптау үкімін шығару сонымен бірге, қылмысты жасауда кінәлі тұлға ол жасаған қылмысы үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылғанын мен қылмыс жасаған адамның өзі мемлекет тарапынан сотты болғандығын білдіреді. Сөйтіп, қылмыс жасаған адамға қылмыстық жаза тағайындау фактісі тұлға мемлекет тарапынан теріс бағаланатын іс-әрекет жасағандығын білдіреді.

Қылмыстық жауапкершілік мен қылмыстық жаза өзара қатаң байланысты. Қылмыстық жауапкершілік әдетте қылмыстық жазадан көрініс табады. Егер де қылмыстық жаза орын алған болса, онда қылмыстық жауапкершілік та орын алғандығын куәландырады. Алайда, қылмыстық жауапкершілікті айыптау үкімінде жаза тағайындамай да көрсетуге болады, мәселен, кәмелет жасқа толмағандарға қатысты тәлім-тәрбиелік сипаттағы мәжбүрлі шараларын қолдану.

Қылмыстық жаза салдары ретінде соттылық секілді теріс заңи салдары бар.

ҚК-ң 77 бабына сай қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін сотты болған адам соттың айыптау үкімі заңи күшіне енген күннен бастап соттылықты жою не алып тастау кезіне дейін сотты болған деп есептеледі. Егер де тұлға жазадан босатылған болса ол сотталмаған болып есептеледі. Тұлға сотты болған болып есептелетін мерзім істелген қылмыстың ауырлық дәрежесіне мен істелген қылмыстың ауырлығына байланысты болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Уголовное право. Общая часть М.: Изд. группа ИНФРА– Норма. 2008.
2. Алёхин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М., Административное право РФ, М., 2013.
3. Истомин А.Ф. Общая часть уголовного права: Учебное пособие (альбом схем), М., 1998.
4. Жекебаев У. Основные принципы уголовного права РК, А, 2001
5. Никонов В.А. Эффективность общепредупредительного воздействия уголовного наказания, М., 2016.

УДК 347.122

Турабоев Хакимжон Абдушокиругли

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының студенті

«Тұран-Астана» университеті

Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі:

з.ғ.м., аға оқытушы Аккулов Р.Т.

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ОБЪЕКТІЛЕРІ

ОБЪЕКТЫ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

OBJECTS OF CIVIL LAW

Аннотация: Мақалада азаматтық құқық объектілерінің түсінігі, түрлері және олардың өзіндік ерекшеліктері, сондай-ақ мүліктік және жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтар, жылжымайтын және жылжымалы мүлік, оларға құқықтарды мемлекеттік тіркеу қарастырылады.

Түйінді сөздер: объект, субъект, игілік, құқық, мүлік, абырой, атақ, әмбебап, іскерлік бедел, мирасқорлық, айналым қабілеті, жылжымайтын, жылжымалы, жануар, жеміс, коммерциялық құпия.

Аннотация: В статье рассматриваются понятие, виды объектов гражданского

права и их специфические особенности, а также имущественные и личные неимущественные блага и права, недвижимое и движимое имущество, государственная регистрация прав на них.

Ключевые слова: объект, субъект, благо, право, имущество, честь, слава, универсальный, деловая репутация, преемственность, способность к обороту, недвижимое, движимое, животное, фрукт, коммерческая тайна.

Abstract: The article discusses the concept, types of objects of civil law and their specific features, as well as property and personal non-property goods and rights, immovable and movable property, state registration of rights to them.

Keywords: object, subject, benefit, right, property, honor, fame, universal, business reputation, continuity, ability to turnover, immovable, movable, animal, fruit, trade secret.

Мүліктік және жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтар азаматтық құқық объектілері бола алады. Бұл туралы ҚР Азаматтық кодексінің 115-бабының 1-ші тармағында келтіріледі. *Мүліктік игіліктер мен құқықтарға* (мүлікке): заттар, ақша, соның ішінде шетел валютасы, қаржы құралдары, жұмыс, қызмет, шығармашылық-интеллектуалдық қызметтің объектіге айналған нәтижелері, фирмалық атаулар, тауарлық белгілер және бұйымды дараландырудың өзге де құралдары мүліктік құқықтар, цифрлық активтер мен басқа да мүлік жатады. *Жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтарға:* жеке адамның өмірі, денсаулығы, қадір-қасиеті, абырой, атақ, іскерлік бедел, жеке өмірге қол сұқпаушылық, жеке құпия мен отбасы құпиясы, есім алу құқығы, автор болу құқығы, шығармаға қол сұқпаушылық құқығы және басқа материалдық емес игіліктер мен құқықтар жатады [1].

Азаматтық құқық объектілерінде айналым қабілеттілігі болады. Азаматтық құқық объектілері, егер ол айналымнан алынып тасталмаса немесе айналымға шек қойылмаса, бір адамнан екінші адамға әмбебап құқықтық мирасқорлық (мұрагерлік ету, заңды тұлғаны қайта құру) тәртібімен не өзге де әдіспен еркін беріледі немесе ауысады. Берілуге рұқсат етілмейтін мүліктің түрлері (айналымнан алынып тасталған) заңдарда тікелей көрсетілуге тиіс. Айналымның белгілі бір қатысушысына ғана тиесілі болуы мүмкін не алынуына немесе берілуіне арнайы рұқсат бойынша (айналым қабілеттігі шектеулі) жол берілетін мүліктің түрлері заңдарда белгіленеді. Цифрлық активтердің ұғымы мен түрлері, сондай-ақ цифрлық активтер айналымының ерекшеліктері Қазақстан Республикасының заңнамасында, «Астана» халықаралық қаржы орталығының актілерінде айқындалады. Жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтар заң құжаттарында белгіленген реттерді қоспағанда, басқа әдіспен берілмейді.

Жылжымайтын және жылжымалы мүлік туралы ҚР АҚ-нің 117-бабында келтірілген. *Жылжымайтын мүлікке* (жылжымайтын заттар) жер учаскелері, ғимараттар, құрылыстар, көпжылдық екпелер және жермен тығыз байланысты өзге мүлік, яғни орнынан олардың мақсатына сай емес шығынсыз ауыстыру мүмкін болмайтын объектілер жатады. Егер кондоминиум объектісінің құрамындағы пәтерлер және өзге де тұрғын үй-жайлар, сондай-ақ тұрғын емес үй-жайлар дара (бөлек) меншікте болса, олар дербес жылжымайтын мүлік объектілері болып танылады. Мемлекеттік тіркеуге жататын әуе және теңіз кемелері, ішкі суда жүзу кемелері, өзен-теңіз жүзу кемелері, ғарыш объектілері, магистральдық құбырлардың желілік бөлігі де жылжымайтын заттарға теңестіріледі. Заңнамалық актілермен жылжымайтын заттарға өзге мүліктер де жатқызылуы мүмкін.

Ақша мен бағалы қағаздарды қоса алғанда, жылжымайтын затқа жатпайтын мүлік *жылжымалы мүлік* деп танылады. Заңнамалық актілерде көрсетілген жағдайларды қоспағанда, жылжымалы заттарға құқықтарды тіркеу талап етілмейді.

Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу.

Жылжымайтын мүлікке құқықтардың (құқықтар ауыртпалығының) туындауы, өзгеруі және тоқтатылуы ҚР АҚ-інде және «*Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы*» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 26-шілдеде

қабылданған Заңында көзделген жағдайларда мемлекеттік тіркелуге жатады. Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу жариялы болып табылады. Тіркеуді жүзеге асыратын орган жылжымайтын мүлікке тіркелген құқықтар туралы ақпаратты кез келген тұлғаға заңдармен белгіленген шектеулерді ескере отырып беруге міндетті. Жылжымайтын мүлікке құқықты мемлекеттік тіркеуден бас тартуға не тіркеуден негізсіз жалтаруға Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен шағым жасалуы мүмкін [2].

Кәсіпорын. Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру үшін пайдаланылатын мүліктік кешен құқық объектісі түріндегі *кәсіпорын* деп танылады. Мүліктік кешен ретінде кәсіпорынның құрамына оның қызмет етуіне арналған мүліктің барлық түрлері, соның ішінде үйлер, ғимараттар, жабдықтар, құрал-саймандар, шикізат, өнімдер, жер учаскесіне құқық, талап ету құқықтары, борыштар, сондай-ақ оның қызметін дараландыратын белгілерге құқықтар (*фирмалық атау, тауар белгілері*) және, егер шартта өзгеше көзделмесе, басқа да айрықша құқықтар енеді. Кәсіпорын тұтасымен немесе оның бір бөлігі сатып алу-сату, кепілге, арендаға беру және заттық құқықтарды белгілеуге, өзгертуге және тоқтатуға байланысты басқа да мәмілелер объектісі болуы мүмкін.

Бөлінетін және бөлінбейтін мүлік. Мүлік бөлінетін және бөлінбейтін болуы мүмкін. *Бөлінетін мүлік* дегеніміз - бөлу нәтижесінде бөліктері өз мақсатын (міндетін) жоғалтпайтын мүлік. *Бөлінбейтін мүлік* дегеніміз - өзінің шаруашылық мақсатын (міндетін) өзгертпей бөлуге болмайтын немесе заң құжатында ұйғарылуына қарай бөлуге жатпайтын мүлік. Құқық объектілері ретінде бөлінбейтін заттардың ерекшеліктері заңдарда белгіленеді.

Күрделі заттар. Егер әртекті заттар оны бірігу мәні белгілейтін мақсаты бойынша пайдалануға мүмкіндік беретін бүтін бір затты құрайтын болса, олар бір зат (күрделі зат) деп қаралады. Күрделі зат жөнінде жасалған мәміленің күші, егер шартта өзгеше белгіленбесе оның барлық құрамдас бөліктеріне қолданылады.

Басты зат және керек-жарақ. Керек-жарақ, яғни басты затқа қызмет етуге арналған және ортақ шаруашылық мақсатқа қолданылуы сонымен байланысты болатын зат, егер заңдарда немесе шартта өзгеше белгіленбесе, басты затқа ілесіп жүреді.

Жемістер, азық-түлік және табыстар. Мүліктерді пайдалану нәтижесінде алынған түсім (жемістер, өнімдер, табыстар), егер заңдарда немесе бұл мүлікті пайдалану туралы шартта өзгеше көзделмесе, осы мүлікті заңды негізде пайдаланушы адамға тиесілі болады.

Жануарлар. Заңдарда өзгеше белгіленбегендіктен, жануарларға заттар туралы жалпы ережелер қолданылады.

Интеллектуалдық меншік. ҚР АҚ-інде және өзге де заң актілерінде белгіленген реттер мен тәртіп бойынша азаматтың немесе заңды тұлғаның шығармашылық интеллектуалдық қызметтің нәтижелеріне және оларға теңестірілген заңды тұлғаны дараландыру құралдарына, жеке немесе заңды тұлғаның өзі орындайтын жұмысының немесе қызметінің өнімдеріне (*фирмалық атау, тауар белгісі, қызмет көрсету белгісі және т.б.*) ерекше құқығы танылады.

Қызметтік және коммерциялық құпия. Үшінші жаққа белгісіз болуына байланысты ақпараттың нақты немесе потенциалды коммерциялық құны болып, онымен заңды негізде еркін танысуға болмайтын және ақпаратты иеленуші оның құпиялылығын сақтауға шара қолданатын ретте, *қызметтік* немесе *коммерциялық құпия* болып табылатын ақпарат азаматтық заңдармен қорғалады. Мұндай ақпаратты заңсыз әдістермен алған адамдар, сондай-ақ еңбек шартына қарамастан қызметшілер немесе азаматтық-құқықтық шартқа қарамастан контрагенттер қызметтік немесе коммерциялық құпияны жария етсе, келтірілген залалдың орнын толтыруға міндетті

Ақша (валюта). Қазақстан Республикасының ақша бөлінісі *теңге* болып табылады. Теңге Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында өз құны бойынша қабылдануға міндетті заңды төлем құралы болып табылады. Қазақстан Республикасы аумағында төлемдер қолма-қол төлеп және қолма-қол төлемей есеп айырысу түрінде жүзеге

асырылады. Қазақстан Республикасы аумағында шетел валютасымен есеп айырысудың реттері, тәртібі мен шарттары Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленеді.

Валюталық қазыналар. Валюталық қазыналар деп танылатын мүлік түрлері және олар арқылы мәмілелер жасау тәртібі заң құжаттарында белгіленеді. Валюталық қазыналарға меншік құқығы Қазақстан Республикасында жалпы негіздерде қорғалады.

Қаржы құралдары. *Қаржы құралы* – бұл операциялар нәтижесінде бір тұлғада – қаржы активі және басқасында қаржылық міндеттеме немесе үлестік құрал бір мезгілде туындайтын ақша, туынды бағалы қағаздарды қоса алғанда, бағалы қағаздар, туынды қаржы құралдары және басқа да қаржы құралдары.

Бағалы қағаздар. *Бағалы қағаз* - мүліктік құқықты куәландыратын белгілі бір жазбалар мен басқа да белгілердің жиынтығы. Бағалы қағаздар борыштық және үлестік болуы мүмкін. Борыштық бағалы қағаз - эмитенттің (борышкердің) осы бағалы қағаздарды шығару шарттарында борыштың негізгі сомасын төлеу жөніндегі міндеттемесін куәландыратын бағалы қағаздар.

Бағалы қағаздар шығарылым нысаны бойынша:

- құжатты және құжатсыз;
- эмиссиялық және эмиссиялық емес;
- атаулы, ұсынбалы және ордерлік бағалы қағаздар *болып бөлінеді.*

Облигация. *Облигация* – шығару шарттарына сәйкес облигацияны шығарған тұлғадан ол бойынша сыйақы және облигацияның ақшалай немесе өзге де мүліктік баламасымен номиналды құнын алу құқығын куәландыратын бағалы қағаз. Облигациялар тек атаулы эмиссиялық бағалы қағаздар ретінде шығарылады. Қазақстан Республикасының Үкіметі, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, коммерциялық ұйымдар облигациялар шығаруға құқылы. Облигациялардың түрлері және оларды шығару тәртібі Қазақстан Республикасының заңдарымен белгіленеді.

Акция. *Акция* - акционерлік қоғам шығаратын және акционерлік қоғамды басқаруға қатысуға, ол бойынша дивиденд және акционерлік қоғам таратылған жағдайда оның мүлкінің бір бөлігін алуға құқықтарды, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заң актілерінде көзделген өзге де құқықтарды куәландыратын бағалы қағаз. Акциялар тек атаулы эмиссиялық бағалы қағаздар ретінде шығарылады. Акциялардың түрлері және оларды шығару тәртібі Қазақстан Республикасының бағалы қағаздар рыногы туралы заңдарымен белгіленеді. Акционерлік қоғамның ұйымдық-құқықтық нысанында құрылған коммерциялық емес ұйымдар өз акциялары бойынша дивидендтер төлеуді жүзеге асырмайды. Қазақстан Республикасының заң актілерінде өзінің әрекетімен немесе әрекетсіздігімен акционерлік қоғамның мүддесін бұзған акционерден акцияларды сот шешімі бойынша сатып алу мүмкіндігі көзделуі мүмкін [3].

Мүліктік құқықтармен байланысты мүліктік емес өзіндік құқықтар.

Мүліктік емес өзіндік және мүліктік құқықтар бір мезгілде бұзылған жағдайда мүліктік емес өзіндік құқықтардың бұзылғандығы үшін жәбірленушіге тиесілі өтем ескеріле отырып, мүліктік зиянның орнын толтыру мөлшері ұлғаяды.

Азамат өзінің ар-намысына, қадір-қасиетіне немесе іскерлік беделіне нұқсан келтіретін мәліметтерді сот тәртібімен теріске шығаруды талап етуге құқылы. Егер азаматтың немесе заңды тұлғаның ар-намысына, қадір-қасиетіне немесе іскерлік беделіне кір келтіретін мағлұматтар бұқаралық ақпарат құралдары арқылы таратылған болса, олар сол бұқаралық ақпарат құралдарында тегін теріске шығарылуға тиіс. Егер аталған мағлұматтар ұйымнан шыққан құжатта болса, бұл құжаттағы мағлұматтардың шындыққа сай келмейтіндігі туралы тиісті адамға міндетті түрде хабарлана отырып, мұндай құжат алмастырылуға немесе кері сұратып алынуға тиіс. Бұқаралық ақпарат құралдары азаматқа немесе заңды тұлғаға қатысты олардың құқықтарына немесе заңды мүдделеріне нұқсан келтіретін мағлұматтар жарияласа, олар сол бұқаралық ақпарат құралдарында өз жауаптарын тегін жариялауға құқылы. Бұқаралық ақпарат құралдарында теріске шығаруды не жауапты жариялау туралы азаматтың немесе заңды тұлғаның талабы, егер

бұқаралық ақпарат органы мұндай жарияланымнан бас тартса не бір айдың ішінде жарияланым жасамаса, сондай-ақ ол таратылған ретте, сотта қаралады. Егер соттың шешімі орындалмаса, сот тәртіп бұзушыға бюджеттің кірісіне өндіріліп алынатын айыппұл салуға құқылы. Айыппұл азаматтық іс жүргізу заңдарында белгіленген тәртіп пен мөлшерде салынады. Айыппұл төлеу тәртіп бұзушыны сот шешімінде көзделген әрекетті орындау міндетінен босатпайды. Азаматқа қатысты оның ар-намысына, қадір-қасиетіне немесе іскерлік беделіне кір келтіретін мағлұматтар таратылған болса, ол мұндай мағлұматтарды теріске шығарумен бірге олардың таратылуынан өзіне келтірілген залалдың және моральдық зиянның орнын толтыруды талап етуге құқылы. Моральдық зиянды өтеу туралы талапты қоспағанда, осы баптың азаматтың іскерлік беделін қорғау туралы қағидалары тиісінше заңды тұлғаның іскерлік беделін қорғауға да қолданылады.

Өз бейнесіне құқық. Қандай да бір адамның суреттік бейнесін оның келісімінсіз, ал ол қайтыс болған жағдайда - мұрагерлерінің келісімінсіз пайдалануға ешкімнің де құқығы жоқ. Басқа адам бейнелеген бейнелеу туындыларын (*сурет, фотосурет, кинофильм және басқалар*) - бейнеленген адамның келісімімен, ал ол қайтыс болғаннан кейін оның балалары мен артында қалған жұбайының келісімімен ғана жариялауға, қайта шығаруға және таратуға жол беріледі. Егер заң құжаттарында белгіленсе не бейнеленген адам ақы алып кескінделген болса, ондай келісім талап етілмейді [4].

Қорыта келе, мүліктік және жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтар азаматтық құқық объектілері болып табылады және олардың әрбірі өзіндік ерекшеліктер мен түрлерге ие болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім). 1994 жылғы 27 желтоқсанда қабылданған. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2022. - 376 б.
2. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 26-шы шілдеде қабылданған «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы» Заңы
3. Азаматтық құқық: жалпы бөлімі. Әдістемелік оқу құралы / С.Қ. Идрышева. – Астана: Fastprint, 2018. – 140 б.
4. Сулейменов М.К., Басин Ю.Г. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Общая часть). Справочная правовая система ПАРАГРАФ, 2013

УДК 343.102

Жаров Олжас Батыржанұлы
Университет «Туран-Астана»,
г. Астана, Республика Казахстан
Научный руководитель: Карымсаков Р.Ш.

ОСОБЕННОСТИ РАССЛЕДОВАНИЯ КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛЫМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУДІҢ АРНАЙЫ ТАКТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРІ

SPECIAL TACTICAL METHODS OF INVESTIGATION OF CORRUPTION CRIMES

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы установления признаков коррупционных преступлений, определения их точного перечня и, на его основе, дается криминалистическая характеристика коррупционных деяний и тактика их расследования. Предлагается криминалистическая классификация коррупционных преступлений, основанная на способе их совершения, круге лиц, участвующих в совершении преступлений, уровне служебной деятельности субъекта, времени осуществления коррупционной деятельности, предмете преступного посягательства.

Ключевые слова: коррупционные преступления, криминалистическая характеристика, способ совершения коррупционного преступления, расследование коррупционного преступления.

Аннотация: Мақалада сыбайлас жемқорлық қылмыстарының белгілерін анықтау, олардың нақты тізбесін анықтау мәселелері қарастырылады және оның негізінде сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің криминалистикалық сипаттамасы және оларды тергеу тактикасы беріледі. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарды жасау тәсіліне, қылмыс жасауға қатысатын адамдар тобына, субъектінің қызмет ету деңгейіне, сыбайлас жемқорлық қызметін жүзеге асыру уақытына, қылмыстық қол сұғушылық нысанасына негізделген криминалистикалық жіктеу ұсынылады.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық қылмыстар, криминалистикалық сипаттама, сыбайлас жемқорлық қылмыс жасау тәсілі, сыбайлас жемқорлық қылмысты тергеу.

Abstract: The article deals with the problems of identifying signs of corruption crimes, determining their exact list and, based on it, provides a criminalistic characterization of corruption acts and tactics of their investigation. A criminalistic classification of corruption crimes is proposed, based on the method of their commission, the circle of persons involved in the commission of crimes, the level of official activity of the subject, the time of corruption activity, the subject of criminal encroachment.

Keywords: corruption crimes, criminalistic characteristics, method of committing a corruption crime, investigation of a corruption crime.

В последние годы появляются новые способы совершения коррупционных преступлений, при этом процесс их расследования, как правило, сопровождается активным противодействием со стороны преступников и иных связанных с ними лиц. Следует отметить и значительное число недостатков и ошибок следователей, допускаемых при расследовании коррупционных преступлений и влекущих за собой негативные для достижения результатов борьбы с такими деяниями последствия.

На сегодняшний день до сих пор не имеет однозначного толкования криминалистическое определение коррупции и коррупционных преступлений, их классификация. Несмотря на планомерно осуществляемую борьбу с коррупцией, и в теории уголовного права, и в правоприменительной деятельности нет единого понимания коррупционного преступления, используемого в научном обороте, содержания и круга уголовно-правовых средств борьбы с коррупцией при том, что последние представляют собой именно закрепление в законодательстве адекватных форм и оснований уголовной ответственности коррупционеров.

Принятый закон РК от 18 ноября 2015 г. № 410- «О противодействии коррупции» [1] определил коррупцию не через конкретный перечень статей УК РК, содержащих коррупционные преступления, а посредством перечисления отдельных деяний и указания на обобщенные признаки «продажности и подкупа» чиновников. Тем самым проблема законодательно установленного круга коррупционных деяний осталась не решенной.

Тем самым не только уголовно-правовой перечень коррупционных деяний нуждается в уточнении, но и, отталкиваясь от него, криминалистическая характеристика таких деяний, на основе которой с учетом ситуационных факторов должны разрабатываться необходимые практике эффективные организационные и тактические рекомендации по проведению расследования. Кроме того, нуждаются в изучении и совершенствовании на основе научно-апробированных криминалистических рекомендаций практика взаимодействия следователей с органами дознания, использования специальных знаний, тактика проведения отдельных следственных и иных процессуальных действий в ходе расследования преступлений указанного вида.

В целом, коррупция не сводима к взяточничеству. Она охватывает любые злоупотребления должностных лиц, совершенные с корыстной целью [2]. Коррупцию, с криминалистической точки зрения, можно определить как самостоятельный вид преступной деятельности, либо элемент организованной преступной деятельности более

высокого уровня, включающий в себя одно или серию коррупционных преступлений, состоящих в злоупотреблениях любого рода должностными лицами органов государственной и муниципальной власти своими полномочиями в целях получения различных имущественных и неимущественных благ, выгод и преимуществ для себя лично или третьих (как юридических, так и физических) лиц.

В научный оборот уже введены понятия «коррупционные правонарушения», «коррупционные преступления», которыми оперирует Закон «О противодействии коррупции» и имеющиеся комментарии к нему. Под коррупционными преступлениями понимаются умышленно совершенные общественно опасные деяния, направленные на причинение вреда государственной власти, интересам государственной, муниципальной службы, интересам службы в коммерческих и иных некоммерческих организациях, запрещенные УК РК под угрозой наказания. Сопоставление ст. 1 Закон «О противодействии коррупции» с нормами Особенной части УК РК позволяет отнести к коррупционным преступлениям, кроме специально указанных в определении коррупции составов (ст. 201, 204, 290, 291, УК РК), корыстные злоупотребления служебным положением (ст. 170, ч. 1, 2, 4 ст. 184, ст. 202, 285, 2851, 2852, 289, 292, ч. 1 ст. 2921 УК РК) и воспрепятствование осуществлению избирательных прав или работе избирательных комиссий, соединенное с подкупом (п. «1» ч. 2 ст. 141 УК РК).

Коррупционное преступление соотносится с понятием коррупционной деятельности как частное с общим. Коррупционная деятельность может включать в себя как одно, так и серию коррупционных преступлений. В криминалистическом понимании коррупционные преступления - это специфический вид преступного поведения, подчиняющегося определенным закономерностям и отображающегося вовне в виде различного рода следов.

Криминалистическая классификация преступлений в сфере коррупционной деятельности, как и всякая классификация, должна предполагать дифференциацию деяний на большие или меньшие группы, исходя из определенного критерия. Криминалистическая классификация преступлений должна базироваться на такого рода критериях, которыми достигалось бы эффективное применение средств, методов и приемов криминалистики при расследовании отдельных видов преступлений. По способу их совершения, по кругу лиц, участвующих в совершении преступления, по уровню служебной деятельности субъекта коррупционного преступления, по времени осуществления коррупционной деятельности, по предмету преступного посягательства, все коррупционные деяния можно разделить на следующие группы:

1) коррупционные преступления в сфере государственной власти, интересов государственной службы и службы в органах местного самоуправления (ст. 285, 285-1, 285-2, 289, 292, ч. 1 ст. 292-1 УК РК);

2) коррупционные преступления, совершаемые путем подкупа (п. «1» ч. 2 ст. 141, ч. 1, 2, 4 ст. 184, ст. 204, 290, 291, 2911 УК РК);

3) коррупционные преступления, совершаемые в сфере экономической деятельности и службы в коммерческих и иных организациях (ст. 170, 201, 202 УК РК).

Основные положения криминалистической классификации коррупционных преступлений необходимы для их обобщенной криминалистической характеристики [3].

В рамках криминалистической характеристики субъектов коррупционных преступлений, необходимо отметить, что чаще всего такие деяния совершаются лицами среднего возраста, высокого образовательного уровня, работающих в государственных должностях длительное время, ранее не привлекавшихся к уголовной ответственности. Коррупция - преимущественно мужской вид преступной деятельности. Чаще всего коррупционные преступления совершаются:

- в личных целях, для получения каких-либо благ и преимуществ для себя лично, своих близких;
- для удовлетворения интересов третьих лиц;
- удовлетворения так называемых корпоративных интересов, то есть интересов

каких-либо групп и сообществ (коммерческих, преступных и пр.), к которым имеет законное или незаконное отношение субъект преступления. Побуждающими факторами (мотивами) лиц, совершающих коррупционные преступления, могут выступать: - стремление к личным преимуществам (привилегиям) в виде немедленного или перспективного личного обогащения (перспектива побочных доходов); - стремления к «компенсации» или оплате своих усилий по службе (субъективное восприятие недостаточности оплаты собственного труда); - взяточничество в силу нуждаемости (для решения личных проблем, погашения собственных долгов); - создание материальных или служебных преимуществ для себя, своих близких или третьих лиц; - воздействие шантажа и вымогательства, напряженные отношения с сослуживцами и некоторые другие мотивы. Предметом коррупционных преступлений в большинстве случаев выступают различные выгоды имущественного (материального) характера, реже - нематериального характера. При этом к выгодам имущественного (материального) характера относятся: деньги (валюта), находящиеся в официальном обращении, блага и услуги, а также любые материальные ценности, имеющие стоимостное выражение (например, дома, квартиры, транспорт, украшения и т.п.). Под выгодами имущественного характера также понимаются различного рода услуги и иные выгоды материального характера, которые оказываются взяточполучателю безвозмездно или по явно заниженной стоимости: предоставление санаторной или туристической путевки, проездных билетов, оплата расходов и развлечений должностного лица, производство ремонтных, строительных реставрационных и других работ в его пользу и т.д.

Характер предмета коррупционного преступления может свидетельствовать о характере взаимоотношений между субъектами коррупционных отношений, определять способ совершения и сокрытия таких деяний, позволяет проследить взаимосвязи в ходе расследования между субъектом преступления, сферой его профессиональной деятельности, предметом коррупционного преступления, местонахождением материальных ценностей либо фактом оказания различных услуг. Способ совершения коррупционных преступлений носит в большинстве случаев полноструктурный характер, включая, таким образом, действия по 59 подготовке и сокрытию таких преступных деяний. Подготовка к совершению коррупционных преступлений осуществляется как должностными лицами органов власти и управления, так и иными лицами, заинтересованными в определенных действиях (бездействии) должностных лиц. Подготовка к совершению коррупционного деяния со стороны должностных лиц органов власти и управления выражается в создании условий, побуждающих третьих лиц действовать коррупционными методами (предлагать взятку или иное вознаграждение, оказывать какие-либо услуги и пр.). Кроме того, подготовка к совершению коррупционного преступления может включать в себя достижение договоренностей (лично или через посредников) между сторонами коррупционной деятельности (например, относительно характера и размера «вознаграждения», характера действий должностного лица и т.д.), планирование способа, места, времени передачи вознаграждения или оказания каких-либо услуг, характера выполнения или невыполнения должностных обязанностей, способа сокрытия преступной деятельности и иного противодействия возможному расследованию. Непосредственно совершение коррупционного преступления предполагает действия по передаче взятки, иного вознаграждения, оказания оговоренных ранее услуг, а также действия должностного лица в интересах «заказчика». Круг таких действий (бездействий) весьма разнообразен. Весьма разнообразны и действия участников коррупционной деятельности по сокрытию таких преступлений и оказанию иного противодействия возможному или осуществляющемуся противодействию расследованию. Расследование преступлений, совершенных коррумпированными должностными лицами, в плане следственных ситуаций первоначального этапа имеет свою специфику, которая характеризуется: видом и сферой деятельности должностного лица; компетенцией должностного лица, кругом его полномочий и служебных обязанностей; непосредственной фазой (этапом) деятельности, на которой совершается преступная

деятельность; систематичностью преступных действий, характеризующая длительность коррупционных связей, а, следовательно, и необходимостью устанавливать обстоятельства всех преступных фактов, а не только указанных в заявлениях или сообщениях, а также конкретными условиями собирания, исследования и оценки доказательств по делу. На первоначальном этапе расследование обычно осуществляется в условиях трех типичных ситуаций, в соответствии с которыми проводится определенный комплекс следственных действий: - поступило заявление об имевшем место факте вымогательства вознаграждения со стороны должностного лица, которое еще не передано взяткополучателю; - информация о коррупционном преступлении поступила из оперативных источников; соучастникам, действующим в сговоре, об этом не известно; - заявитель явился с повинной и сообщил об уже состоявшемся факте передачи - получения взятки или иного вознаграждения.

Указанные следственные ситуации детерминируют особые алгоритмы действий следователя по их разрешению, которое часто осуществляется в условиях тактического риска и противодействия со стороны заинтересованных лиц. Немаловажную роль для раскрытия коррупционных преступлений играет грамотно собранная доказательственная база. Поэтому при использовании в доказывании физических носителей информации, документов оперативно-служебного характера необходимо соблюдать не только требования закона по процедуре предоставления результатов ОРД, процессуальному их оформлению, но и четко выполнять нормы закона и ведомственных нормативных актов относительно порядка проведения оперативно-розыскных мероприятий. При расследовании коррупционных преступлений в условиях латентности, оказания активного противодействия работе органов предварительного следствия, обжалования любых следственных и судебных решений (об избрании меры пресечения заключения под стражу, наложении ареста на имущество и др.), залогом эффективности деятельности следователя выступает четкое взаимодействие с органами дознания. Такое взаимодействие представляет собой комплекс основанных на действующем законодательстве, подзаконных нормативных актах (приказах, инструкциях) и осуществляемых в специфических формах совместных и согласованных процессуальных и непроцессуальных мероприятий, направленных на скорейшее и результативное достижение задач расследования. В числе наиболее распространенных форм взаимодействия следователя с органами дознания по коррупционным делам можно назвать: совместное планирование, организация и проведение задержания преступников с поличным, проведение комплекса следственных действий по «горячим следам»; создание следственно-оперативной группы; совместное и согласованное планирование и скоординированное проведение следственных действий, оперативно-розыскных мероприятий при решении вопроса о возбуждении уголовного дела коррупционной направленности, а также в ходе его расследования; взаимный обмен информацией между следствием и органами дознания, уведомление в установленном порядке оперативными аппаратами следователя о результатах оперативно-розыскных мер по коррупционному делу, находящемуся в его производстве; обеспечение постоянного оперативного сопровождения хода расследования; использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании и процессе решения иных задач расследования; дача следователем поручений и их исполнение органом дознания; совместное изучение и обсуждение собранных данных, в том числе оперативных материалов, выдвижение версий, определение наиболее действенных способов их проверки; привлечение сотрудников органов дознания к участию в отдельных следственных действиях; направление международных запросов об оказании правовой помощи; получение официальной необходимой информации через информационные базы правоохранительных органов.

Список использованной литературы:

1 Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2023 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33478302

2. Лунеев В.В. Коррупция: политические, экономические, организационные и правовые проблемы // Государство и право. 2000. N 4. С. 99-107.

3. Яблоков Н. П. Криминалистика: учебник для сред. проф. образования. М. : Юрайт, 2011 . С. 81.

УДК 347.459

Оразалина Айгуль Кайратовна

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының студенті

«Тұран-Астана» университеті

Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі:

з.ғ.м., аға оқытушы Аккулов Р.Т.

САҚТАУ ШАРТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖЕКЕЛЕГЕН ТҮРЛЕРІ

ДОГОВОР ХРАНЕНИЯ И ОТДЕЛЬНЫЕ ЕГО ВИДЫ

STORAGE AGREEMENT AND ITS INDIVIDUAL TYPES

Аннотация: Мақалада сақтау шартының ұғымы, оны жасау нысаны мен тәртібі, тараптардың міндеттері, жекелеген түрлері мен ерекшеліктері, сақтау мерзімі, мерзімдердің бұзылуының салдары қарастырылады.

Түйінді сөздер: сақтау, шарт, сақтаушы, зат, жетон, такса, ставка, тариф, жүк беруші, міндет, жауапкершілік, жүккұжат, секвестр, қойма, ломбард, сақтау камерасы, сақтаушы-кәсіпкер.

Аннотация: В статье рассматривается понятие договора хранения, форма и порядок его заключения, обязанности сторон, отдельные виды и особенности, сроки хранения, последствия нарушения сроков.

Ключевые слова: хранение, договор, вещь, склад, ломбард, хранитель, грузодатель, обязанность, ответственность, жетон, такса, ставка, тариф, накладная, секвестр, камера хранения, хранитель-предприниматель.

Abstract: The article discusses the concept of a storage agreement, the form and procedure for its conclusion, the obligations of the parties, certain types and features, storage periods, consequences of violation of deadlines.

Keywords: storage, contract, thing, warehouse, fee, rate, token, duty, tariff, pawnshop, custodian, consignor, responsibility, bill of lading, sequester, storage room, custodian-entrepreneur.

Ең алдымен, сақтау шартының анықтамасына жүгінетін болсақ, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 768-бабына сәйкес, *Сақтау шарты* бойынша сақтаушы оған жүк беруші берген затты сақтауға және оны сақталған күйінде қайтаруға міндеттенеді. Сақтау шарты затты сақтауға берген сәттен бастап жасалған деп танылады. Бұл ережелер жылжымайтын мүлікті сақтауға қолданылмайды [1].

Сақтау шарты сақтаушының вокзалдарды, әуежайларды, мекемелерді, кәсіпорындарды, театрларды, мұражайларды, стадиондарды, асханаларды және т.б. киімдерге арналған заттарды сақтау камералары мен ілгіштерге қысқа мерзімді сақтауға беруін қоспағанда, нөмірлерді, жетондарды және басқа да заңды деп танылған белгілерді бере отырып, *жазбаша түрде* жасалуы тиіс.

Егер сақтауға алынған заттар сақтаушы қол қойған жүкқұжатты, түбіртеккі, куәлікті, өзге де құжаттарды беру арқылы куәландырылса, шарттың жазбаша нысаны сақталды деп есептеледі. Тұрмыстық қызмет көрсету түріндегі сақтау шарты ауызша түрде жасалуы мүмкін. Сақтауға алынған затты және сақтаушы қайтарған затты сәйкестендіру туралы дау туындаған жағдайда куәлардың айғақтарына жол беріледі. Шарттың жазбаша нысаны болмаған кезде төтенше жағдайлар (өрт, су тасқыны және басқалар) кезінде заттарды сақтауға беру сақтауға өткізілген заттардың құнына қарамастан куәлардың айғақтары бойынша дәлелденуі мүмкін.

Ал енді сақтау мерзімдері туралы айтатын болсақ, егер зат талап етілместен берілсе, сақтаушы мұндай жағдайларда заттарды сақтаудың әдеттегі мерзімі аяқталғаннан кейін жүк берушінің заттарды қайтаруын талап етуге құқылы, бірақ жүк берушіге затты алу үшін жеткілікті қисынды мерзім беруге міндетті.

Жүк беруші кез келген уақытта сақтаушыдан затты талап етуге құқылы, тіпті егер шарт бойынша басқа сақтау мерзімі болса да. Алайда, бұл жағдайда жүк беруші, егер шартта өзгеше көзделмесе, міндеттемені мерзімінен бұрын тоқтатудан туындаған шығындарды сақтаушыға өтеуге міндетті.

Бәріміз білетіндей, сақтаушы затты сақтамағаны үшін жауап береді. Сақтаушы сақтауға алынған заттың жоғалуына, жетіспеуіне немесе бүлінуіне жауап береді. Егер ол заттың жоғалуы, жетіспеуі немесе бүлінуі оның кінәсінен болмағанын дәлелдесе, ол жауапкершіліктен босатылады.

Сақтаушы-кәсіпкердің жауапкершілігіне назар аударамыз, өзінің кәсіпкерлік қызметіне байланысты сақтауды жүзеге асыратын адам заттың жоғалуы, жоғалуы немесе бүлінуі заттың еңсерілмейтін күшімен не өзіне тән ерекшелігімен, не жүк жөнелтушінің қасақана ниетімен немесе өрескел немқұрайлылығымен туындаған жағдайларда ғана затты сақтамағаны үшін жауапкершіліктен босатылады [2].

Сондай-ақ, сақтаушының жауапкершілік мөлшері болады. Заттардың жоғалуы, жоғалуы немесе бүлінуі салдарынан жүк жөнелтушіге келтірілген залалды сақтаушы Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 350-бабына сәйкес «міндеттеменің бұзылуынан туындаған шығындарды өтейді».

Егер сақтауға беру кезінде сақтаушы берген шартта немесе өзге де жазбаша құжатта көрсетілгендей затты бағалау жүргізілсе, сақтаушының жауапкершілігі баға сомасының негізінде айқындалады.

Өтеусіз сақтау кезінде заттың жоғалуы, жоғалуы немесе бүлінуі нәтижесінде жүк жөнелтушіге келтірілген залалдар:

- 1) заттың жоғалғаны және оның жетіспегені үшін жоғалған немесе жетіспейтін заттың құны мөлшерінде;
- 2) затты бүлдіргені үшін құны төмендеген сома мөлшерінде.

Егер сақтаушы жауапты болатын заттың бүлінуіне байланысты заттың сапасы соншалықты өзгерген жағдайда, егер заң актілерінде немесе шартта өзгеше көзделмесе, оны бастапқы мақсаты бойынша пайдалану мүмкін болмаса, жүк беруші одан бас тартуға және сақтаушыдан осы заттың құнын өтеуді, сондай-ақ басқа да залалдарды өтеуді талап етуге құқылы.

Сақтаушыға сыйақы беру және оның шығындарын өтеу.

Сақтау шарты бойынша сақтаушыға берілетін сыйақы мөлшері тараптардың келісімімен белгіленеді. Заң актілерінде белгіленген жағдайларда сыйақының мөлшері таксалар, ставкалар, тарифтер бойынша айқындалуы мүмкін. Тараптардың келісуімен немесе заң актілерімен сақтаудың тегін түрі шарттастырылуы мүмкін. Тегін сақтау кезінде жүк беруші сақтаушыға заттарды сақтау үшін қажетті, нақты жұмсалған шығындарды өтеуге міндетті.

Егер заңдарда немесе тараптардың келісімінде өзгеше көзделмеген болса, сақтаушыға сақтағаны үшін сыйақы сақтау аяқталған соң, ал егер кезең бойынша төлеу көзделген болса - әрбір кезеңнің аяқталуы бойынша төленуге тиіс. Егер сақтау, шартта

белгіленген сақтау мерзімінен бұрын тоқтаса, сақтаушыға сыйақының соған мөлшерлес бөлігі төленуі тиіс.

Егер шартта көзделген мерзім өткеннен кейін сақтауда тұрған затты жүк беруші қайтарып алмаған болса, ол сақтаушыға затты бұдан әрі сақтағаны үшін сол бұрынғы мөлшерде сыйақы төлеуге міндетті.

Егер шартта өзгеше көзделмесе, сақтау бойынша шығындар сыйақының сомасына енгізіледі. Төтенше шығындар сыйақының сомасына немесе шартта көзделген шығындардың құрамына кірмейді деп ұйғарылады.

Сақтаушының заттардың сақталуын қамтамасыз ету жөніндегі міндеттері. Сақтаушы өзіне берілген заттардың сақталуын қамтамасыз ету үшін шартта көзделген, сондай-ақ басқа да қажетті барлық шараларды қолдануға міндетті.

Егер сақтау тегін жүзеге асырылатын болса, сақтаушы сақтауға алынған затқа өз заты сияқты қамқорлық жасауға міндетті.

Зат оның табиғи бұзылуы немесе табиғи кемуі ескеріле отырып сақтауға қабылданған күйінде қайтарылуға тиіс.

Шартта көзделген, сондай-ақ, егер затты пайдалану оның сақталуын қамтамасыз етуі үшін қажет болған жағдайларды қоспағанда, сақтаушының затты пайдалануға құқығы жоқ.

Сақтаушы затты қайтарумен қатар, егер шартта өзгеше көзделмеген болса, оны сақтау уақытында алынған нәтижелер мен кірістерді де беруге құқылы.

Сақтау жағдайларын өзгерту. Затты сақтаудың сақтау шартында көзделген жағдайларын өзгерту қажет болған кезде сақтаушы бұл туралы жүк берушіге дереу хабарлауға және оның жауабын күтуге міндетті.

Заттың жоғалуы және бүліну қаупі туған жағдайда сақтаушы жүк берушінің жауабын күтпестен, сақтаудың шартта көзделген әдісі мен орнын өзгертуге міндетті.

Егер зат сақталу кезінде бүлінуге ұшыраса немесе оның сақталуын қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейтін және жүк беруші тарапынан шаралар қолдануды күтуге болмайтын басқа жағдайлар туындағанда, сақтаушы сақтау және сату бойынша өз шығындарын өтей отырып, затты немесе оның бір бөлігін сатуға құқылы.

Затты үшінші тұлғаға сақтауға беру. Егер заң актілерінде немесе шартта өзгеше көзделмеген болса, сақтаушының жүк берушінің келісімінсіз, егер бұл орайда жүк берушінің мүдделеріндегі қажеттілік тумаса және сақтаушы оның келісуін алу мүмкіндігінен айырылса, затты үшінші тұлғаға беруге құқығы жоқ. Заттың үшінші тұлғаға берілгендігі туралы сақтаушы дереу жүк берушіге хабарлауға міндетті. Сақтаушы затты сақтауға берген үшінші тұлғаның іс-әрекеті үшін жауап береді [3].

Сақтаудың жекелеген түрлеріне тоқталайық. Олар: ломбардта сақтау, банкте құндылықтарды сақтау, көлік ұйымдарының сақтау камераларында сақтау, ұйымдардың киімлігіштерінде сақтау, қонақүйде сақтау, даулы заттарды сақтау (секвестр), тауар қоймасында сақтау.

Ломбардта сақтау туралы сөз қозғасақ, ломбардта сақталатын зат тараптардың келісімі бойынша бағалануы керек, әдетте сауда-саттықта сақтау кезінде және осы сапада белгіленген бағаларға сәйкес. Жүк жөнелтуші затты қайтарудан жалтарған жағдайда, ломбард оны үш ай бойы сақтауға міндетті.

Ал енді, *банкте құндылықтарды сақтауды* қарастыратын болсақ, банк бағалы қағаздарды, бағалы металл заттарды, тастарды және басқа да құндылықтарды, сондай-ақ құжаттарды сақтауға қабылдай алады. Банктегі құндылықтарды сақтау шарты банктің жүк берушіге сақтаудың атаулы құжатын беруімен ресімделеді. Оны көрсету банктің жүк берушіге немесе оның өкіліне сақталатын құндылықтарды беруі үшін негіз болып табылады.

Сонымен қатар, *көлік ұйымдарының сақтау камераларында сақтауды* қарастырайық. Көлік ұйымдарының қарамағындағы сақтау камералары жолаушылар мен өзге де азаматтардың заттарын жол жүру құжаттарының болуына қарамастан сақтауға

қабылдауға міндетті. Көлік ұйымдарының сақтау камераларында сақтау шарты *жария шарт* деп танылады.

Ұйымдардың киімлігіштерінде сақтау тақырыбына тоқталатын болсақ, егер затты сақтауға беру кезінде сақтау үшін сыйақы көзделмесе, ұйымдардың киімлігіштерінде сақтау тегін болады. Сақтаушы затты киімлігіште сақтауға қабылдағанын растай отырып, жүк берушіге заттың сақтауға қабылданғанын растайтын нөмірлік жетон немесе басқа да таңбалар береді.

Қонақүйде сақтау ерекшеліктеріне келер болсақ, қонақүй сақтаушысы ретінде, онда тұратын адам қонақ үйге енгізген ақшаны, басқа валюталық құндылықтар мен бағалы қағаздарды қоспағанда, жоғалту және бүліну табиғи апаттардың, заттың ерекшеліктерінің салдарынан немесе тұратын адамның өзінің, оның қасында жүргендердің немесе оған келушілердің кінәсінен болған жағдайлардан басқа кезде, бұл туралы ерекше келісім жасамай-ақ, заттың жоғалғаны немесе бүлінгені үшін жауап береді.

Енді, *даулы заттарды сақтау (секвестр)* туралы қысқаша айта кетейік.

Секвестр туралы шарт бойынша затқа деген құқық жөнінде араларында дау туған екі немесе бірнеше адам даулы затты даудың шешілуі бойынша соттың шешімі не дауласып жүрген барлық адамның келісуі (шарттық секвестр) бойынша бұл зат кімге берілсе, соған қайтаруды міндетіне алатын үшінші адамға береді.

Даулы зат соттың шешімі бойынша секвестр тәртібімен сақтауға берілуі мүмкін (сот секвестрі).

Сот секвестрі бойынша сақтаушы сот тағайындаған адам да, дауласушы жақтардың өзара келісуі бойынша белгіленген адам да болуы мүмкін. Екі жағдайда да, егер заң актілерінде өзгеше көзделмесе, сақтаушының келісімі талап етіледі.

Секвестр тәртібімен сақтауға қозғалатын да, қозғалмайтын да заттар берілуі мүмкін.

Тауар қоймасында сақтау. Тауарларды сақтауды жүзеге асыратын және кәсіпкерлік қызмет ретінде сақтауға байланысты қызметтер көрсететін коммерциялық ұйымдар *тауар қоймасы* деп танылады.

Егер заң актілеріне сәйкес шектеулі адамдар тобынан тауарлар қабылдайтын қоймалар қатарына жатқызылмаған болса, тауар қоймасы *ортақ пайдаланылатын қойма* деп танылады [4].

Ортақ пайдаланылатын тауар қоймасымен жасалатын қоймада сақтау шарты *жария шарт* деп танылады (ҚР АҚ 387-бабы).

Қорыта келе, сақтау шарты және оның жекелеген түрлері азаматтық-құқықтық қатынастарда кеңінен қолданылатын мәміле түрі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім). 1994 жылғы 27 желтоқсанда қабылданған. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2022. - 376 б.
2. Азаматтық құқық: жалпы бөлімі. Әдістемелік оқу құралы / С.Қ. Идрышева. – Астана: Fastprint, 2018. – 140 б.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы. Оқу құралы. (Жалпы бөлім) Ғ. Жайлин – Алматы: Жеті жарғы, 2012. – 304 бет.
4. Сулейменов М.К., Басин Ю.Г. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Общая часть). Справочная правовая система ПАРАГРАФ, 2013

ДАРА КӘСІПКЕРЛІК ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ

ПОНЯТИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ЕГО ВИДЫ

THE CONCEPT OF INDIVIDUAL ENTREPRENEURSHIP AND ITS TYPES

Аннотация: Мақалада нарықтық экономика жағдайында азаматтар дара кәсіпкер ретінде немесе заңды тұлғалар құру арқылы кәсіпкерлік қызметпен айналысуға мол мүмкіндік алғандығы, соның ішінде дара кәсіпкерлік ұғымы, оның түрлері және мемлекеттік тіркеуге алыну тәртібі қарастырылады.

Түйінді сөздер: кәсіпкер, дара кәсіпкерлік, өзіндік, бірлескен, банкроттық, салық, баж, мемлекеттік тіркеу, кәсіпкерлік қызмет, дербес, тәуекел, нарық, экономика, пайда, бастамашыл қызмет, табыс.

Аннотация: В статье рассматривается тот факт, что в условиях рыночной экономики граждане имели возможность заниматься предпринимательской деятельностью в качестве индивидуального предпринимателя или путем создания юридических лиц, в том числе понятие индивидуального предпринимательства, его виды и порядок государственной регистрации.

Ключевые слова: предприниматель, рынок, налог, экономика, прибыль, индивидуальное предпринимательство, доход, банкротство, пошлина, самостоятельное, совместное, риск, государственная регистрация, предпринимательская деятельность, инициативная деятельность.

Abstract: The article considers the fact that in a market economy, citizens had the opportunity to engage in entrepreneurial activity as an individual entrepreneur or by creating legal entities, including the concept of individual entrepreneurship, its types and the procedure for state registration.

Keywords: entrepreneur, market, tax, economy, profit, individual entrepreneurship, income, bankruptcy, duty, independent, joint, risk, state registration, entrepreneurial activity, initiative activity.

Қоғамның экономикалық дамуын жетілдіру сол саладағы қатынастардың құқықтық реттелуін жетілдіруді қажет етеді. Экономикалық қатынастар жүйесі құқықпен реттелетін қатынастардың ішіндегі ең маңыздыларының бірі. Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген принциптерге сәйкес, кәсіпкерлік қызметпен айналысу Қазақстан Республикасының азаматтарына және республикада тұратын шетел азаматтарына берілген еркіндік болып табылады. Нарықтық экономика жағдайында азаматтар дара кәсіпкер ретінде немесе заңды тұлғалар құру арқылы кәсіпкерлік қызметпен айналысуға мол мүмкіндік алды.

Қазақстан Республикасы азаматтарының, қандастардың таза кіріс алуға бағытталған, жеке тұлғалардың өздерінің меншігіне негізделген және жеке тұлғалар атынан, олардың тәуекел етуімен және мүлктік жауапкершілігімен жүзеге асырылатын дербес, бастамашыл қызметі **дара кәсіпкерлік** болып табылады.

Дара кәсіпкерлік – бұл кәсіпкерлік қызметті өз атынан жүзеге асыру болып табылады. Өзге жеке тұлғаларға дара кәсіпкерлікті жүзеге асыруға тыйым салынады. Бұл ереже Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлік кодексінің 30-бабында көзделген [1].

Дара кәсіпкерлік *өзіндік* немесе *бірлескен* кәсіпкерлік түрінде жүзеге асырылады.

Өзіндік кәсіпкерлікті бір жеке тұлға өзіне меншік құқығымен тиесілі мүлік негізінде, сондай-ақ мүлікті пайдалануға және оған иелік етуге жол беретін өзге де құқыққа орай дербес жүзеге асырады.

Некеде тұратын жеке тұлғаның өзіндік кәсіпкерлікті жүзеге асыруы үшін жұбайының келісімі талап етілмейді.

Жеке тұлға өзіндік кәсіпкерлікті жүзеге асыру үшін ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкін пайдаланған жағдайларда, егер заңдарда немесе неке шартында не ерлі-зайыптылардың арасындағы өзге де келісімде өзгеше көзделмесе, мұндай пайдалануға жұбайының *нотариат куәландырылған келісімі* қажет.

Өзіндік кәсіпкерлік фермер қожалығы нысаны пайдаланыла отырып, жүзеге асырылуы мүмкін.

Бірлескен кәсіпкерлікті жеке тұлғалар (дара кәсіпкерлер) тобы өздеріне ортақ меншік құқығымен тиесілі мүлік негізінде, сондай-ақ мүлікті бірлесіп пайдалануға және (немесе) оған иелік етуге жол беретін өзге де құқыққа орай жүзеге асырады.

Бірлескен кәсіпкерліктің нысандары:

- ерлі-зайыптылардың ортақ бірлескен меншігі негізінде жүзеге асырылатын ерлі-зайыптылар кәсіпкерлігі;
- шаруа қожалығының ортақ бірлескен меншігі немесе жекешелендірілген тұрғынжайға ортақ бірлескен меншік негізінде жүзеге асырылатын отбасылық кәсіпкерлік;
- жеке кәсіпкерлік ортақ үлестік меншік негізінде жүзеге асырылатын жай серіктестік;
- Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес өзге де нысандар.

Ерлі-зайыптылар кәсіпкерлігі жүзеге асырылған кезде ерлі-зайыптылардың бірі жұбайының келісімімен іскерлік айналымда ерлі-зайыптылар атынан әрекет етеді, бұл:

- дара кәсіпкерді тіркеу кезінде расталуы;
- немесе дара кәсіпкердің қызметі мемлекеттік тіркеусіз жүзеге асырылған жағдайларда жазбаша көрсетілуі және нотариат куәландыруы мүмкін.

Ерлі-зайыптылардың біреуінің іскерлік айналымда ерлі-зайыптылар атынан әрекет етуіне жұбайының келісімі болмаған кезде, іскерлік айналымда әрекет ететін жұбайы дара кәсіпкерлікті өзіндік кәсіпкерлік түрінде жүзеге асырады деп көзделеді.

Дара кәсіпкерлік қызметті өз атынан жүзеге асыру. Өз қызметін жүзеге асырған кезде дара кәсіпкер мәтіндері осы адам дара кәсіпкер болып табылатындығын барынша айқын куәландыруға тиіс іскерлік құжаттаманың дербес бланкілерін, мөрді, мөртабандарды пайдалануға құқылы.

Дара кәсіпкер мәтіндері осы адам дара кәсіпкер болып табылатындығын барынша айқын куәландыруға тиіс, яғни: іскерлік құжаттаманың дербес бланкілерін, мөрді, мөртабандарды пайдалануға құқылы.

Дара кәсіпкерлікті заңды тұлға құрмай жүзеге асыратын жеке тұлғаларды мемлекеттік тіркеу дара кәсіпкер ретінде мемлекеттік тіркеу кезінде мәлімделген тұрған жері бойынша мемлекеттік кіріс органында дара кәсіпкер ретінде есепке қоюды білдіреді.

Дара кәсіпкер ретінде міндетті мемлекеттік тіркеуге мынадай шарттардың біріне сай келетін жеке тұлғалар жатады:

- жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін тұрақты негізде пайдаланады;
- жеке кәсіпкерліктен республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының 1 қаңтарына қолданыста болатын ең төмен жалақының 12 еселенген мөлшерінен асатын мөлшерде Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес есептелген жылдық кірісі болады.

Бұдан әрі мәтінде аталған тұлғаларды қоспағанда, санамаланған дара кәсіпкерлердің мемлекеттік тіркеусіз қызметіне тыйым салынады [2].

Дара кәсіпкерлерді мемлекеттік тіркеу тәртібі. Дара кәсіпкер ретінде мемлекеттік тіркелу үшін жеке тұлға тікелей мемлекеттік кіріс органына немесе рұқсаттар мен хабарламалардың мемлекеттік ақпараттық жүйесі арқылы рұқсаттар және хабарламалар саласындағы уәкілетті орган бекіткен нысан бойынша хабарлама ұсынады.

Бірлескен дара кәсіпкерлікті тіркеген жағдайда, бірлескен дара кәсіпкерліктің уәкілетті адамы бірлескен кәсіпкерліктің барлық қатысушыларының атынан қол қойылған сенімхатты ұсынады.

Егер өтініш беруші кәмелет жасына толмаған жағдайда, хабарламаға заңды өкілдердің келісімі, ал мұндай келісім болмаған кезде – неке қию (ерлі-зайыпты болу) туралы куәліктің көшірмесі не қорғаншылық және қамқоршылық органының шешімі немесе кәмелет жасына толмаған адамды толығымен әрекетке қабілетті деп жариялау туралы сот шешімі қоса беріледі.

Жеке тұлға мынадай кірістерді алған кезде дара кәсіпкер ретінде тіркелмеуге құқылы:

- төлем көзінен салық салуға жататын кірістер;
- мүліктік кіріс;
- Қазақстан Республикасының шегінен тыс жердегі көздерден түсетін кірістер;
- Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына сәйкес салық агенттері болып табылмайтын тұлғалардан кірістер алатын үй жұмыскерлерінің кірістері;
- салық агенттері болып табылмайтын, Қазақстан Республикасында аккредиттелген шет мемлекеттің дипломатиялық және оларға теңестірілген өкілдіктерімен, шет мемлекеттің консулдық мекемелерімен жасалған еңбек шарттары (келісімшарттары) және (немесе) азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттар бойынша Қазақстан Республикасы азаматтарының кірістері;
- Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттарға сәйкес төлем көзінен жеке табыс салығын есептеу, ұстап қалу және аудару жөніндегі міндеттемеден босатылған халықаралық және мемлекеттік ұйымдармен, шетелдік және қазақстандық үкіметтік емес қоғамдық ұйымдармен және қорлармен жасалған еңбек шарттары (келісімшарттары) және (немесе) азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттар бойынша Қазақстан Республикасы азаматтарының кірістері;
- еңбекші көшіп келушіге рұқсат негізінде Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына сәйкес жасалған еңбек шарттары бойынша алынған (алуға жататын) резидент-еңбекші көшіп келушілердің кірістері;
- «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес кәсіпқой медиаторларды қоспағанда, медиаторлардың салық агенттері болып табылмайтын тұлғалардан алған кірістері;
- Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес шаруашылық бойынша есепке алу кітабында есепке алынған жеке қосалқы шаруашылықтан түсетін, салық салуға жататын, жеке қосалқы шаруашылықпен айналысатын тұлғаның салық агентіне анық емес мәліметтер ұсынуына байланысты төлем көзінен жеке табыс салығын ұстап қалу жүргізілмеген кірістер.

Дара кәсіпкердің қызметі келесі жағдайда тоқтатылуы мүмкін:

- ерікті түрде;
- мәжбүрлеу тәртібімен;
- Заңдарда көзделген мән-жайлар басталған жағдайда.

Ерікті тәртіп. Дара кәсіпкердің қызметі өзіндік кәсіпкерлік кезінде – дара кәсіпкер дербес, бірлескен кәсіпкерлік кезінде – барлық қатысушылар бірлесіп қабылдаған шешім негізінде кез келген уақытта ерікті түрде тоқтатылады.

Бұл жағдайда дара кәсіпкер мемлекеттік кіріс органына «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің (Салық кодексі) 65, 66, 67-баптарында айқындалған тәртіппен кәсіпкерлік қызметті тоқтату туралы өтініш береді [3].

Бірлескен кәсіпкерлікті тоқтату туралы шешім, егер бұл үшін қатысушыларының кемінде жартысы дауыс берсе қабылданды деп есептеледі.

Мәжбүрлі тәртіп: Жеке кәсіпкердің қызметі:

- ол банкрот деп танылған;
- тіркеу кезінде жойылмайтын сипаттағы Қазақстан Республикасының заңнамасын бұзушылықтар жіберілуіне байланысты дара кәсіпкерді тіркеу жарамсыз деп танылған;
- қызметті Қазақстан Республикасының заңнамасын күнтізбелік жыл ішінде бірнеше рет немесе өрескел бұза отырып жүзеге асырған;
- ол қайтыс болды деп жарияланған;
- қолданысқа енгізілді ол Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес терроризмді және экстремизмді қаржыландыруға байланысты ұйымдар мен тұлғалардың тізбесіне енгізілген;
- ол хабарсыз кеткен деп танылған жағдайларда;
- мәжбүрлі тәртіппен қызметті тоқтатуды көздейтін, Салық кодексінде белгіленген жағдайларда соттың шешімі бойынша *мәжбүрлі тәртіппен тоқтатылады*.

Дара кәсіпкердің қызметі өзінің өтініші не соттың заңды күшіне енген шешімі негізінде мемлекеттік кіріс органында дара кәсіпкер ретінде тіркеу есебінен шығарылған кезден бастап, сондай-ақ ҚР Кәсіпкерлік кодексінің 38-бабының 3-тармағында белгіленген жағдайларда *тоқтатылды* деп есептеледі.

Дара кәсіпкердің *банкроттық рәсімі* Қазақстан Республикасының оңалту және банкроттық туралы заңнамасында белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады.

Заңға сәйкес дара кәсіпкерліктің қоғамдық қатынастары жеке және мемлекеттік емес заңды тұлғалардың жеке кәсіпкерлікті жүзеге асыруына байланысты туындайтын қатынастарға сай реттеледі, негізгі құқықтық, экономикалық және әлеуметтік жағдайлар мен кепілдіктерді бірдей айқындайды.

Заң дара кәсіпкерлікке қатысты мынадай ерекшеліктерді белгілейді. Заңды тұлға құрмай дара кәсіпкерлікті жүзеге асыратын жеке тұлғаларды мемлекеттік тіркеу келіп тіркелуі сипатында болады және дара кәсіпкер ретінде мемлекеттік тіркелу кезінде мәлімделген орналасқан жері бойынша аумақтық мемлекеттік кірі (салық) органында дара кәсіпкер ретінде есепке қою болып табылады [4].

Мына шарттардың біреуіне сай келетін: 1) тұрақты негізде жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланатын; 2) жеке кәсіпкерліктен Қазақстан Республикасының заңдарында жеке тұлғалар үшін белгіленген салық салынбайтын жылдық жиынтық табыстың мөлшерінен асатын мөлшерде Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес есептелген жылдық жиынтық табысы бар дара кәсіпкерлер міндетті *мемлекеттік тіркеуге* жатады.

Қазақстан Республикасының салық заңнамасында көзделген жағдайларды қоспағанда, мемлекеттік тіркеусіз аталған дара кәсіпкерлердің қызметіне тыйым салынады. Қызметкерлердің еңбегін тұрақты негізде пайдаланбайтын жеке тұлғалар Қазақстан Республикасының салық заңнамасында белгіленген мынадай табыстарды алу кезінде дара кәсіпкер ретінде тіркелмеуге құқылы: 1) төлем көзінен салық салынатын; 2) мүлік табыстарын.

Дара кәсіпкерді мемлекеттік тіркеу туралы куәлік мерзімсіз беріледі. Дара кәсіпкер мемлекеттік тіркеу үшін: 1) тіркеу органы белгілеген нысан бойынша өтінішін; 2) дара кәсіпкерлерді мемлекеттік тіркегені үшін алым сомасын бюджетке төлегенін растайтын құжатын; 3) түпнұсқасы ұсыныла отырып, жеке басын куәландыратын құжаттың көшірмесін; 4) 3,5 x 4,5 сантиметр көлемдегі фотосуретін; 5) дара кәсіпкердің орналасқан жерін растау құжатын тіркеу органына ұсынады.

Азаматтарды тіркеу кітабы немесе жылжымайтын мүлікке жекеменшік немесе оны пайдалану құқығын растайтын құжат дара кәсіпкердің орналасқан жерін растайтын құжат болып табылады. Егер өтініш беруші кәмелет жасына толмаса, жоғарыда аталған құжаттарға ата-анасының, асырап алушының немесе қамқоршының келісімі, ал мұндай

келісім болмаса, кәмелет жасына толмағанды толығымен әрекетке қабілетті деп жариялау туралы сот шешімі қоса беріледі.

Өзге құжаттарды талап етуге тыйым салынады. Осы аталған құжаттар болған кезде тіркеу органы, егер Заңдарда өзгеше көзделмесе, құжаттарды ұсынған күннен кейінгі үш жұмыс күнінен кешіктірмей дара кәсіпкерді мемлекеттік тіркеуден өткізеді.

Мемлекеттік тіркеу туралы куәлік беруге өтініште көрсетілген деректер өзгерген кезде дара кәсіпкер өзгерістер туралы осы орган белгілеген нысан бойынша тіркеу органына он жұмыс күнінің ішінде хабарлауға міндетті. Мемлекеттік тіркеу туралы куәлікте көрсетілген деректер өзгерген кезде дара кәсіпкер қайта тіркеуді жүзеге асыруға және жаңа куәлік алуға міндетті.

Бірлескен дара кәсіпкерлікті тіркеу кезінде өтінішті үшінші тұлғалармен және мемлекеттік органдармен қатынастарда мүдделерін білдіретін уәкілетті тұлға береді. Мемлекеттік тіркеу туралы куәлік уәкілетті тұлғаға жазылады. Куәлікке тіркеу органының басшысы куәландырған бірлескен дара кәсіпкер мүшелерінің тізімі қоса беріледі [5].

Қорытындылай келе, кәсіпкерлік қызметтің *Дара кәсіпкерлік* түрі, кейінгі жылдарда Қазақстан Республикасында жедел дамып келе жатқан және кең тараған түрлерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар, елімізде жалпы кәсіпкерлік қызметті дамытуға және жетілдіруге мемлекет тарапынан түрлі сипаттағы қолдау көрсетілуде.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі. 2015 жылғы 29 қазанда қабылданған. Алматы, 2022
2. Киздарбекова А.С. Предпринимательское право. Учебное пособие. – Караганда: изд-во КарГУ, 2014. – 198 с.
3. Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 25 желтоқсандағы «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі)». Алматы, 2022
4. Чумаченко Ю. Индивидуальное предпринимательство иностранцев в Казахстане. Предприниматель и право. - 2014 г. - № 13.
5. Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 4 шілдедегі «Ұлттық кәсіпкерлер палатасы туралы» Заңы (өзгерістер және толықтырулармен).

УДК 347.15

Каримбаева Зульфия Расулжанқызы
«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының студенті
«Тұран-Астана» университеті
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
з.ғ.м., аға оқытушы Аккулов Р.Т.

ЖЕКЕ ТҰЛҒАЛАР АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ СУБЪЕКТИСІ РЕТІНДЕ

ФИЗИЧЕСКИЕ ЛИЦА КАК СУБЪЕКТЫ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

INDIVIDUALS AS SUBJECTS OF CIVIL LAW

Аннотация: Мақалада азаматтық құқықтың негізгі субъектілерінің бірі ретінде азаматтардың құқықтары мен міндеттерінің пайда болу, өзгеру және тоқтатылу негіздері, құқық қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігі, мүліктік жауапкершілігі, тұрғылықты жері және заңды мекенжайы, сондай-ақ, азаматтық құқықтарды жүзеге асыру мен қорғау қарастырылады.

Түйінді сөздер: азамат, жеке тұлға, құқық қабілеттілігі, әрекет қабілеттілігі, құқық, міндет, мүлік, валюта, меншік, лицензия, эмансипация, есім, бүркеншік ат, дәрменсіздік, банкрот, хабар-ошарсыз, қорғаншылық, қамқоршылық, кәмелет жасы.

Аннотация: В статье рассматриваются основания возникновения, изменения и прекращения прав и обязанностей граждан как одного из основных субъектов гражданского права, правоспособность и дееспособность, имущественная ответственность, место жительства и юридический адрес, а также осуществление и защита гражданских прав.

Ключевые слова: гражданин, физическое лицо, правоспособность, дееспособность, право, обязанность, имущество, валюта, собственность, лицензия, эмансипация, имя, псевдоним, несостоятельность, банкрот, безвестность, опека, попечительство, совершеннолетие.

Abstract: The article examines the grounds for the emergence, modification and termination of the rights and obligations of citizens as one of the main subjects of civil law, legal capacity and capacity, property liability, place of residence and legal address, as well as the exercise and protection of civil rights.

Keywords: citizen, individual, legal capacity, legal capacity, right, obligation, property, currency, property, license, emancipation, name, pseudonym, insolvency, bankruptcy, obscurity, guardianship, guardianship, majority.

Азаматтық заңнамада «жеке тұлға» және «азамат» ұғымдары тең мағынада қолданылады. Қазақстан Республикасының азаматтары, басқа мемлекеттердің азаматтары, сондай-ақ азаматтығы жоқ адамдар *жеке тұлғалар* болып ұғынылады. Егер Азаматтық Кодексте басқаша белгіленбесе, ондағы ережелер барлық жеке тұлғаларға қолданылады.

Азаматтық құқыққа ие болып, міндет атқару қабілеті (азаматтық құқық қабілеттілігі) барлық азаматтарға бірдей деп танылады. Азаматтың құқық қабілеттілігі ол туған кезден басталып, қайтыс болған соң тоқтатылады. Азаматтың Қазақстан Республикасы шегінде де, одан тыс жерлерде де мүлікті, соның ішінде шетел валютасын меншіктенуге; мүлікті мұраға алып, мұраға қалдыруға; республика аумағында еркін жүріп-тұруға және тұрғылықты жер таңдауға; республикадан тыс жерлерге еркін шығып кетуге және оның аумағына қайтып оралуға; заң құжаттарында тыйым салынбаған кез келген қызметпен айналысуға; дербес өзі немесе басқа азаматтармен және заңды тұлғалармен бірігіп заңды тұлғалар құру; заң құжаттарында тыйым салынбаған кез келген мәміле жасасып, міндеттемелерге қатысу; өнертабыстарға, ғылым, әдебиет және өнер шығармаларына, интеллектуалдық қызметтің өзге де туындыларына интеллектуалдық меншік құқығы болуға; материалдық және моральдық зиянның орнын толтыруды талап етуге құқығы болады; басқа да мүліктік және жеке құқықтары болады.

Азаматты дараландыру құралдарына оның есімі және тұрғылықты жері жатады. Азамат өз фамилиясы мен өз есімін, сондай-ақ, қаласа, әкесінің атын қоса, өз атымен құқықтар мен міндеттерге ие болып, оларды жүзеге асырады. Заңдар бойынша азаматтардың жасырын түрде құқықтар иеленіп, міндеттерді жүзеге асыратын жағдайлары немесе бүркеншік ат (ойдан шығарылған есімді) пайдаланатын реттері көзделуі мүмкін. Азаматтың туған кезде берілген есімі, сондай-ақ есімін өзгерту азаматтық хал актілерін тіркеу туралы заңдарда белгіленген тәртіп бойынша тіркелуге тиіс. Азамат өз есімін заң құжаттарында белгіленген тәртіп бойынша өзгертуге құқылы. Есімін өзгерту оның бұрынғы есімін, жасырын немесе бүркеншік атпен алған құқықтары мен міндеттерін тоқтатуға немесе өзгертуге негіз болмайды. Азамат өзінің борышқорлары мен несие берушілеріне өз есімін өзгерткені туралы хабарлау үшін қажетті шаралар қолдануға міндетті және бұл адамдарда оның есімі өзгертілгендігі туралы мәліметтер болмауынан туған ықтимал зардаптарға тәуекел етеді. Есімін өзгерткен азамат өзінің бұрынғы есіміне ресімделген құжаттарға тиісті өзгерістер енгізілуін талап етуге құқылы. Басқа бір адамның есімімен құқықтар мен міндеттер иеленуге жол берілмейді. Азамат өз есімі оның келісімінсіз пайдаланылған жағдайда, оған тыйым салынуын талап етуге құқылы.

Азаматтың есімін заңсыз пайдалану нәтижесінде оған келтірілген зиян Азаматтық Кодекстің ережелеріне сәйкес өтелуге тиіс. Азаматтың есімі оның абыройына, қадір-қасиетіне және іскерлік беделіне нұқсан келтіретін әдістермен немесе сондай нысанда бұрмаланған не пайдаланылған жағдайда Азаматтық Кодекстің 143-бабында көзделген ережелер қолданылады [1].

Азамат тұрақты немесе көбінесе тұратын елді мекен оның тұрғылықты жері деп танылады. Он төрт жасқа толмаған адамдардың немесе қорғаншылықтағы азаматтардың тұрғылықты жері олардың ата-анасының, асырап алушыларының немесе қорғаншыларының тұрғылықты жері болып танылады. Азаматтың өз әрекеттерімен азаматтық құқықтарға ие болуға және оны жүзеге асыруға, өзі үшін азаматтық міндеттер жасап, оларды орындауға қабілеттілігі (азаматтық әрекет қабілеттілігі) кәмелетке толғанда, яғни он сегіз жасқа толғаннан кейін толық көлемінде пайда болады. Заң құжаттарында он сегіз жасқа жеткенге дейін некелесуге рұқсат етілетін жағдайда, он сегіз жасқа толмаған азамат некеге тұрған кезден бастап толық көлемінде әрекет қабілеттілігіне ие болады (эмансипация). Егер заң құжаттарында өзгеше белгіленбесе, барлық азаматтардың әрекет қабілеттілігі тең болады.

Заң құжаттарында көзделген реттер мен тәртіп бойынша болмаса, ешкімнің де құқық қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігін шектеуге болмайды. Азаматтардың құқық қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігін шектеудің заң құжаттарында белгіленген шарттары мен тәртібінің немесе олардың кәсіпкерлік не өзге де қызметпен айналысу құқығының сақталмауы тиісті шектеуді белгілеген мемлекеттік немесе өзге де органның құжатын жарамсыз деп тануға әкеліп соқтырады. Азаматтың құқық қабілеттілігінен немесе әрекет қабілеттілігінен толық немесе ішінара бас тартуы және құқық қабілеттілігін немесе әрекет қабілеттілігін шектеуге бағытталған басқа да мәмілелер жарамсыз болады, бұған мұндай мәмілелерге заң құжаттарында рұқсат берілген реттер қосылмайды.

Азаматтар, Азаматтық Кодексте және өзге заң актілерінде көзделген жағдайларды қоспағанда заңды тұлға құрмай-ақ кәсіпкерлік қызметпен айналысуға құқылы. Жеке кәсіпкерлерді мемлекеттік тіркеу өз бетімен тіркелу сипатында жасалады және жеке кәсіпкер ретінде есепке алынады. Азаматтардың заңды тұлға құрмай-ақ жүзеге асырылатын кәсіпкерлік қызметіне, егер заңдардан немесе құқықтық қатынастар мәнінен өзгеше нәрсе туындамайтын болса, тиісінше Азаматтық Кодекстің коммерциялық ұйымдар болып табылатын заңды тұлғалардың қызметін реттейтін ережелері қолданылады. Мынадай шарттардың біріне сәйкес келетін:

- 1) жалданбалы қызметкерлердің еңбегін тұрақты негізде пайдаланатын;
- 2) кәсіпкерлік қызметтен салық заңдарына сәйкес есептелген, Қазақстан Республикасының заң актілерінде жеке тұлғалар үшін белгіленген жиынтық жылдық табыстың салық салынбайтын мөлшерінен артық жиынтық жылдық табыс табатын жеке кәсіпкерлер міндетті мемлекеттік тіркеуге жатады.

Қазақстан Республикасының Салық кодексінде белгіленген жағдайларды қоспағанда, мемлекеттік тіркеусіз аталған жеке кәсіпкерлердің қызметіне тыйым салынады. Егер жеке кәсіпкер лицензиялануға тиіс қызметті жүзеге асырса, оның осындай қызметті жүзеге асыру құқығына лицензиясы болуы міндетті. Лицензия заңдарда белгіленген тәртіппен беріледі. Қазақстан Республикасының Үкіметі жеке кәсіпкерлерге лицензия берудің оңайлатылған тәртібін белгілеуге хақылы.

Азамат өз міндеттемелері бойынша өзіне тиесілі бүкіл мүлікпен жауап береді, бұған заң құжаттарына сәйкес ақы өндіріп алуға болмайтын мүліктер кірмейді. Азаматтардың ақы өндіріп алуға болмайтын мүлкінің тізбесі Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексімен белгіленеді.

Жеке кәсіпкердің дәрменсіздігі (ҚР АҚ 52-бабы) оны банкрот деп тануға негіз болып табылады. Жеке кәсіпкерлік банкроттығы Азаматтық Кодекстің 21-бабында көзделген ерекшеліктер ескеріле отырып, заңды тұлғалар үшін белгіленген ережелер бойынша ерікті немесе мәжбүрлі тәртіппен танылады. Жеке кәсіпкерді банкрот деп таныған кезден бастап оны жеке кәсіпкер ретінде тіркеудің күші жойылады [2].

Он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар мәмілелерді ата-анасының, асырап алушыларының немесе қорғаншыларының келісімімен жасайды. Мұндай келісімнің нысаны заңдарда кәмелетке толмағандар жасайтын мәміле үшін белгіленген нысанға сай келуге тиіс. Он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар өздерінің табысына, стипендиясына, өзге де кірістеріне және өздері жасаған интеллектуалдық меншік құқығы объектілеріне өз бетінше билік етуге, сондай-ақ тұрмыстық ұсақ мәмілелер жасасуға құқылы. Жеткілікті негіздер болған жағдайда қорғаншылық және қамқоршылық органы кәмелетке толмаған адамның өз табысына, стипендиясына, өзге де кірістеріне және өзі жасаған интеллектуалдық меншік құқығы объектілеріне өз бетінше билік ету құқығын шектеуі немесе ол құқықтан айыруы мүмкін. Он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар заң ережелеріне сәйкес өздері жасаған мәмілелер бойынша дербес жауапты болады және өздерінің әрекеттерінен келтірілген зиян үшін Азаматтық Кодекстің ережелері бойынша жауап береді. Он төрт жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар үшін мәмілелерді, егер заң құжаттарында өзгеше көзделмесе, олардың атынан ата-анасы, асырап алушылары немесе қорғаншылары жасайды. Он төрт жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар өздерінің жасына лайықты, жасай салып орындалатын тұрмыстық ұсақ мәмілелерді өз бетінше жасауға құқылы.

Заң құжаттарында кәмелетке толмағандардың мәміле жасауына және кәмелетке толмағандар үшін мәміле жасауға қорғаншылық және қамқоршылық органының алдын ала келісімі талап етілетін жағдайлар белгіленуі мүмкін. Кәмелетке толмағандар банкілерге салымдар салуға және өздері салған салымдарға дербес билік етуге құқылы. Он төрт жасқа толмаған кәмелетке толмағандардың атына басқа біреудің салған салымдарына олардың ата-анасы немесе өзге де заңды өкілдері билік етеді, ал он төрт жасқа толған кәмелетке толмағандар өздерінің атына басқа біреу салған салымдарға өз бетінше билік етеді. Жүйке ауруы немесе ақыл-есінің кемдігі салдарынан өз әрекеттерінің мәнін түсіне алмайтын немесе не істегенін білмейтін азаматты сот әрекет қабілеттілігі жоқ деп тануы мүмкін, соған байланысты оған қорғаншылық белгіленеді. Әрекет қабілеттілігі жоқ деп танылған азаматтың атынан мәмілелерді оның қорғаншысы жасайды. Әрекет қабілеттілігі жоқ адам сауығып кеткен немесе денсаулығы едәуір жақсарған жағдайда сот оны әрекет қабілеттілігі бар деп таниды, бұдан кейін одан қорғаншылық алынады.

Спирттік ішімдіктерге немесе есірткі заттарға салыну салдарынан өзінің отбасын материалдық жағынан ауыр жағдайға ұшыратқан азаматтың әрекет қабілеттілігін сот Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексінде белгіленген тәртіп бойынша шектеуі мүмкін. Оған қамқоршылық белгіленеді. Ол тұрмыстық ұсақ мәмілелерді өз бетінше жасауға құқылы. Басқа мәмілелер жасауды, сондай-ақ табысын, зейнетақысын және өзге де кірістерін алуды және оларға билік етуді ол тек қамқоршысының келісімімен ғана жүзеге асыра алады. Азамат спирт ішімдіктеріне немесе есірткі заттарға және нашакорлыққа салынуды тоқтатқан жағдайда сот оның әрекет қабілеттілігіне қойылған шектеудің күшін жояды. Сот шешімінің негізінде азаматқа белгіленген қамқоршылықтың күші жойылады [3].

Егер азаматтың тұрғылықты жерінде ол туралы бір жыл бойы деректер болмаса, мүдделі адамдардың арызы бойынша сот оны хабар-ошарсыз кетті деп тануы мүмкін. Хабар-ошарсыз кеткен азамат туралы соңғы деректер алынған күнді анықтау мүмкін болмаған жағдайда, жоқ адам туралы соңғы деректер алынған айдан кейінгі айдың бірінші күні, ал бұл айды анықтау мүмкін болмаған жағдайда келесі жылғы бірінші қаңтар хабар-ошарсыз кетудің басталған күні деп есептеледі.

Хабар-ошарсыз кетті деп танылған адамның мүлкіне сот шешімінің негізінде қорғаншылық белгіленеді. Осы мүліктен хабар-ошарсыз кеткен адам асырауға міндетті адамдарды асырауға қаражат беріледі және хабар-ошарсыз кеткен адамның салықтар мен басқа да міндеттемелер бойынша берешегі өтеледі. Мүдделі адамдардың арызы бойынша қорғаншылық және қамқоршылық органы мүлікті сақтау және басқару үшін хабар-ошарсыз кеткен адамның тұрған жері туралы соңғы деректер алынған күннен бастап бір жыл өткенге дейін де қорғаншы тағайындай алады.

Хабар-ошарсыз кетті деп танылған адам келген немесе оның тұрған жері белгілі болған жағдайда сот оны хабар-ошарсыз кетті деп тану туралы және оның мүлкіне қорғаншылық белгілеу туралы шешімнің күшін жояды.

Егер азаматтың тұрғылықты жерінде ол туралы үш жыл бойы деректер болмаса, ал егер ол өлім қатері төнген немесе жазатайым оқиғадан қаза тапты деп жорамалдауға негіз болатын жағдайларда алты ай бойы хабар-ошарсыз жоғалып кетсе, мүдделі адамдардың арызы бойынша сот оны өлді деп жариялауы мүмкін. Соғыс қимылдарына байланысты хабар-ошарсыз жоғалып кеткен әскери қызметші немесе өзге адам соғыс қимылдары аяқталған күннен бастап кемінде екі жыл өткеннен кейін өлді деп жариялануы мүмкін. Өлді деп жариялау туралы сот шешімі заңды күшіне енген күні өлді деп жарияланған адамның өлген күні болып есептеледі. Өлім қатері төнген немесе жазатайым оқиғадан қаза тапты деп жорамалдауға негіз болатын жағдайларда хабар-ошарсыз жоғалып кеткен адам өлді деп жарияланған реттерде сот бұл адамның шамамен қаза тапқан күнін оның өлген күні деп тануы мүмкін. Адамды өлді деп жариялау туралы заңды күшіне енген сот шешімінің негізінде азаматтық хал актілерін тіркеу кітаптарына оның өлгені туралы жазба жасалады. Бұл жазбаның нәтижелері де нақты өлім туралы жазбаның нәтижелері сияқты болады.

Өлді деп жарияланған адам тірі оралған немесе оның тұрған жері белгілі болған жағдайда сот тиісті шешімнің күшін жояды. Азамат өзінің қай уақытта оралғанына қарамастан, кез келген адамнан азамат өлді деп жарияланғаннан кейін сол адамға тегін көшіп, сақталып қалған мүлкін қайтарып беруді талап ете алады. Егер өлді деп жарияланған адамның мүлкін оның заңды мұрагері үшінші бір адамдарға беріп, олар мүліктің сатып алу бағасын адам тірі оралған кезге дейін толық төлемеген болса, төленбеген соманы талап ету құқығы тірі оралған адамға көшеді. Өлді деп жарияланған азаматтың мүлкі ақысы төленетін мәміле бойынша өзіне көшкен адамдар оған бұл мүлікті қайтаруға, ал оларда мүлік жоқ болған жағдайда, егер мүлікті алған кезде олар өлді деп жарияланған азаматтың тірі екендігін білгені дәлелденсе, мүліктің құнын өтеуге міндетті. Мүлікті иеліктен шығарушы адам өлді деп жарияланған адамның мүлікті иеліктен шығару кезінде тірі екендігін білген болса, мүлікті қайтарып беру немесе оның құнын өтеу міндетін мүлікті алушымен бірге мойнына алады. Егер өлді деп жарияланған адамның мүлкі мұрагерлік құқық бойынша мемлекетке өтіп, сатылып кеткен болса, адамды өлді деп жариялау туралы шешімнің күші жойылғаннан кейін оған мүліктің құн төленетін күнгі нарықтық бағасы ескеріле отырып, оны сатудан түскен сома қайтарылады [4].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім). 1994 жылғы 27 желтоқсанда қабылданған. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2022. - 376 б.
2. Азаматтық құқық: жалпы бөлімі. Әдістемелік оқу құралы / С.Қ. Идрышева. – Астана: Fastprint, 2018. – 140 б.
3. Сулейменов М.К., Басин Ю.Г. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Общая часть). Справочная правовая система ПАРАГРАФ, 2013
4. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы. Оқу құралы. (Жалпы бөлім) Ғ. Жайлин – Алматы: Жеті жарғы, 2012. – 304 бет.

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ ТАТУЛАСТЫРУ РӘСІМДЕРІ: ТҮСІНІГІ МЕН ТҮРЛЕРІ**ПРИМИРИТЕЛЬНЫЕ ПРОЦЕДУРЫ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ: ПОНЯТИЕ И ВИДЫ****CONCILIATION PROCEDURES IN CIVIL PROCEEDINGS: THE CONCEPT AND TYPES**

Аннотация: Мақалада азаматтық іс жүргізудің балама тәсілдері ретінде татуластыру рәсімдерінің түрлері, яғни бітімгершілік келісім, дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу туралы келісім және дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім қарастырылады.

Түйінді сөздер: сот, тараптар, талапкер, жауапкер, балама, татуластыру, рәсім, бітімгершілік келісім, дау, медиация, медиатор, партисипативтік рәсім, өкіл, үшінші тұлға, мәміле, тәсіл.

Аннотация: В статье рассматриваются виды примирительных процедур как альтернативные способы гражданского судопроизводства, то есть мировое соглашение, соглашение об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации и соглашение об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры.

Ключевые слова: суд, стороны, истец, ответчик, альтернатива, примирение, процедура, мировое соглашение, спор, медиация, медиатор, партисипативная процедура, представитель, третье лицо, сделка, метод.

Abstract: The article discusses the types of conciliation procedures as alternative methods of civil proceedings, that is, a settlement agreement, an agreement on the settlement of a dispute (conflict) by way of mediation and an agreement on the settlement of a dispute by way of a participatory procedure.

Keywords: court, parties, plaintiff, defendant, alternative, reconciliation, procedure, settlement agreement, dispute, mediation, mediator, participatory procedure, representative, third party, transaction, method.

Қазақстан Республикасында татуластыру рәсімдерін дамыту дауларды реттеудің және азаматтар мен заңды тұлғалардың бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың басым бағыттарының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінде татуласу рәсімдері және дауды бітімгершілікпен, медиация тәртібімен немесе партисипативтік рәсімдер тәртібі арқылы реттеу кеңінен қарастырылған. Татуласу рәсімдері дауласқан тарапты бітімгершілікке шақырып, дауды тату келісіммен шешуге, оларды татуластыруға, туындаған дауға байланысты уақыттары мен қаражаттарын үнемдеуге бағытталған және оның жасалу, бекітілу және орындалу ерекшеліктері аталған кодексте нақты көрсетілген.

Қазақстан Республикасы Азаматтық процестік кодексінің 174-бабына сәйкес татуластыру рәсімдеріне мыналар жатады: бітімгершілік келісім, дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу туралы келісім және дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім.

Татуластыру келісімі (әлемдік мәміле) - тараптар дауды тоқтататын немесе өздерінің құқықтық қатынастарындағы өзге де белгісіздікті өзара беру, олар үшін қолайлы шарттар (басқаға беру) арқылы жоятын шарт.

Басқаша айтқанда, бітімгершілік келісім - бұл тараптар сот дауын тоқтатып, жаңа құқықтар мен міндеттерді белгілейтін қарапайым азаматтық-құқықтық келісім.

Судья тараптарға татуластыру рәсіміне қатысу ұсынысымен шақыру жібереді. Шақыру әдетте татуласудың артықшылықтарын түсіндіреді. Келіскен жағдайда тараптар татуластыру рәсімінің түрін және медиаторды таңдайды, содан кейін медиацияны жүргізу күні, орны және уақыты туралы хабардар етіледі. Осылайша, татуластыру рәсімдері Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы «Медиация туралы» Заңына сәйкес және ҚР АПК-нің 17-тарауында белгіленген ерекшеліктерді ескере отырып, судья-медиатордың не медиатордың талап қоюды қабылдау сатысында басталады [1].

Дауларды соттан тыс шешу тәсілдерінің бірі – партисипативтік келісім. Партисипативтік рәсімдердің ерекшелігі – судья оларға қатыспайды, бірақ екі тараптың адвокаттары міндетті түрде қатысады. Енді заң палатасының мүшелеріне партисипативтік рәсімдерге қатысу және келісімдер жасасу құқығы берілді.

Қазақстан Республикасы Азаматтық-процестік кодексінің 177-бабына сәйкес, сот тараптардың татуласу келісін бекітуі туралы өтінішхатын сот отырысында қарайды. Жаңа ҚР АПК-нің 17-тарауы түгелдей (174-182-б.б.) тараптарды бейбіт келісімге шақыруға арналуының өзі оған көп мән берілгенін аңғартады. Заңнама татуласу рәсімдерінің төрт түрін қарастырады: Сотта татуласу келісін жасау; Медиация немесе соттық медиация тәртібімен дауды реттеу туралы келісімге келу; сондай-ақ екі тараптың адвокаттарының қатысуымен дауды партисипативтік рәсімдер арқылы реттеу.

Бітімгершілік рәсімдерге: бітімгершілік келісін, дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу туралы келісімдерді және дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімді жасау жатады. Дауларды шешудің баламалы әдістерінің бір қатар артықшылықтары бар, олар мыналарды қамтиды:

- татуластырудың шарттық сипаты;
- еріктілік;
- тараптардың ынтымақтастығы;
- уақыт пен ақшаны үнемдеу;
- рәсімнің салыстырмалы формальдылығы;
- тараптар арасындағы қатынастарды сақтау;
- құпиялылық;
- мемлекеттің араласуы жоқ.

Татуластыру рәсімдері ҚР АПК-нің 174-182-баптарымен қамтылған.

ҚР АПК-нің нақты талаптарына тоқталатын болсақ: сот тараптардың татуласуы үшін шаралар қолданады, дауды процестің барлық сатыларында реттеуде оларға жәрдемдеседі. Тараптар татуласу келісін, дауды медиация тәртібімен реттеу туралы келісімді немесе дауды партисипативтік рәсімдер тәртібімен реттеу туралы келісімді жасап не АПК-де белгіленген тәртіппен өзге де тәсілдерді пайдалана отырып, дауды өзара талаптардың толық көлемінде не бір бөлігінде реттей алады. Татуласу рәсімдерін қолдана отырып дауды реттеу туралы өтінішхат, егер АПК-де немесе заңда өзгеше көзделмесе, жария-құқықтық қатынастардан туындайтын істерден басқа, талап қою ісін жүргізудің кез-келген ісі бойынша берілуі мүмкін. Татуласу келісін сот бекітеді.

Татуласу келісімі жазбаша нысанда жасалады және оған тараптар немесе олардың өкілдері оларда сенімхатта арнайы көзделген татуласу келісін жасауға өкілеттіктері болған кезде қол қоя алады.

Татуласу келісінде кейінге қалдыру немесе ұзарту мерзімдері көрсетіле отырып, жауапкердің міндеттемелерді орындауын кейінге қалдыру немесе ұзарту, талап ету құқығын басқаға беру, борышты толық немесе ішінара кешіру не мойындау, сот шығыстарын бөлу, татуласу келісін мәжбүрлеп орындау туралы шарттар және заңға қайшы келмейтін өзге де шарттар қамтылуы мүмкін. Осы тарауда көзделген тағы бір жағдай татуласу келісін оны жасасқан тұлғалар осы келісімде көзделген тәртіппен және мерзімдерде ерікті түрде орындайды, егер орындалмаған татуласу келісін жасасқан

тұлғаның өтінішхаты бойынша сот берген атқару парағының негізінде мәжбүрлеп орындатуға жатады.

Дауды сот шешімінсіз татуластыру рәсімдері арқылы шешудің тағы бір түрі - дауды медиация тәртібімен реттеу.

Мұндай реттеуді кәсіби медиатор немесе тараптардың өтінішхаты бойынша медиацияны іс жүргізуінде іс жатқан судья өткізуі мүмкін. Егер дауды медиация тәртібімен реттеу туралы келісім сот актісін орындау сатысында жасалса, ол сот актісінің орындалатын орны бойынша бірінші сатыдағы сотқа немесе көрсетілген сот актісін қабылдаған сотқа бекітуге ұсынылады.

Жоғарыда аталған азаматтық іс бойынша дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеуге тоқталсақ, тараптар сот кеңесу бөлмесіне кеткенге дейін дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы өтінішхатты мәлімдеуге құқылы. Партисипативтік рәсім екі тараптың да адвокаттарының дауды реттеуге жәрдемдесуімен тараптар арасында келіссөздер жүргізу арқылы судьяның қатысуынсыз өткізіледі. Тараптар татуласу келісімін жасасса немесе дауды медиация тәртібімен реттеу туралы келісім, дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім жасап, оны сот бекіткеннен кейін, қозғалған іс бойынша іс жүргізу тоқтатылады. Дауды медиация тәртібімен реттеу туралы келісім, дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім жасаудың тараптарға тиімділігі, олардың талап беру кезінде мемлекеттік бюджетке төлеген мемлекеттік баж сомалары қайтарылады.

Қазіргі таңда еліміздің мақсаты – еркіндік, теңдік және татулық мұраттарына берілген бейбітшіл азаматтық қоғам құру. Бұл жағдайда жеке және заңды тұлғалардың арасында туындаған даулар бітімгершілікпен, немесе медиация, партисипативтік тәртібімен келісім арқылы шешіліп жатса, дауласқан тараптардың ұтпаса, ұтылмасы анық, сондай-ақ алдағы уақытта араларындағы сыйластықтың нығайуына бірден-бір септігін тигізеді.

Қазақстан Республикасы Азаматтық процесілік кодексінің 174-бабына сәйкес, тараптар татуласу келісімін, дауды медиация тәртібімен реттеу туралы келісімді немесе дауды партисипативтік рәсімдер тәртібімен реттеу туралы келісімді жасап не Азаматтық-процестік кодексте белгіленген тәртіппен өзге де тәсілдерді пайдалана отырып, дауды өзара талаптардың толық көлемінде не бір бөлігінде реттей алады [2].

Татуласу келісімінің нысаны мен мазмұны:

1) Татуласу келісімі жазбаша нысанда жасалады және оған тараптар немесе олардың өкілдері оларда сенімхатта арнайы көзделген татуласу келісімін жасауға өкілеттіктері болған кезде қол қояды.

2) Татуласу келісімі оларды орындау мерзімі мен тәртібі көрсетіле отырып, тараптар келіскен шарттарды қамтуға тиіс.

3) Татуласу келісімін кейінге қалдыру шартымен жасауға жол бермейді.

4) Татуласу келісімінде кейінге қалдыру немесе ұзарту мерзімдері көрсетіле отырып, жауапкердің міндеттемелерді орындауын кейінге қалдыру немесе ұзарту, талап ету құқығын басқаға беру, борышты толық немесе ішінара кешіру не мойындау, сот шығыстарын бөлу, татуласу келісімін мәжбүрлеп орындау туралы шарттар және заңға қайшы келмейтін өзге де шарттар қамтылуы мүмкін.

Егер татуласу келісімінде сот шығыстарын бөлу туралы шарт болмаса, олар өзара өтелді деп есептеледі.

Татуласу келісімі оны жасасқан тұлғалардың санынан бір дана артық жасалады және оған қол қойылады. Татуласу келісімін бекіткен сот осы даналардың біреуін іс материалдарына қоса тіркейді [3].

Соттың татуласу келісімін бекітуі.

1) Сот тараптардың татуласу келісімін бекітуі туралы өтінішхатын сот отырысында қарайды. Іске қатысатын адамдар сот отырысының өтетін уақыты мен орны туралы хабарландырылады.

2) Сот татуласу келісімін жасаудың құқықтық салдарын ол бекітілгенге дейін тараптарға түсіндіреді.

3) Сот қарау нәтижелері бойынша татуласу келісімін бекіту және іс бойынша іс жүргізуді тоқтату не татуласу келісімін бекітуден бас тарту туралы ұйғарым шығарады.

4) Егер татуласу келісімі заңға қайшы келсе немесе басқа да тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзса, сот оны бекітпейді. Сот татуласу келісімін бекітуден бас тартқан жағдайда бұл туралы ұйғарым шығарады, ол шағым жасауға және наразылық білдіруге жатпайды. Ұйғарыммен келіспеу туралы уәждер апелляциялық шағымда көрсетілуі мүмкін.

Соттың татуласу келісімін бекіту туралы ұйғарымында:

- татуласу келісімін бекіту және іс бойынша іс жүргізуді тоқтату;
- татуласу келісімінің шарттары және оны орындау мерзімдері;
- АПК-нің 176-бабының төртінші бөлігіне сәйкес сот шығындарын бөлу;
- талап қоюшы төлеген мемлекеттік бажды оған бюджеттен қайтару көрсетіледі;

Сот актісін орындау сатысында жасалған татуласу келісімі, сот актісі орындалатын жердегі бірінші сатыдағы соттың немесе көрсетілген сот актісін қабылдаған соттың бекітуіне ұсынылады.

Татуласу келісімін бекіту туралы ұйғарымға апелляциялық сатыдағы сотқа шағым жасалуы және наразылық білдіруі мүмкін.

Татуласу келісімін орындау.

1) Татуласу келісімін оны жасасқан тұлғалар осы келісімде көзделген тәртіппен және мерзімдерде ерікті түрде орындайды.

Ерікті түрде орындалмаған татуласу келісімі татуласу келісімін жасасқан тұлғаның өтінішхаты бойынша сот берген атқару парағының негізінде мәжбүрлеп орындатуға жатады [4].

Осылайша, баламалы институттардың дамуы дауларды шешу, соның ішінде татуластыру рәсімдері және медиация, барған сайын кеңейіп келеді, ұлттық заңнаманы жетілдіру тұрғысынан оның маңызды жүйесін және қоғамның құқықтық мәдениетін арттыру болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы.

2. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. – Алматы: ЮРИСТ, 2022. – 216 б.

3. Қазақстан Республикасының азаматтық процестік құқығы: Қалиев А.А. / Дәрістер курсы бойынша оқу құралы. – Караганда: Карагандинская академия МВД РК им. Б.Бейсенова, 2017. – 312 б.

4. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан. – Астана: Библиотека Верховного Суда Республики Казахстан, 2016. – 808 стр.

АЗАМАТТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕР ЖӘНЕ ДӘЛЕЛДЕУ

ДОКАЗАТЕЛЬСТВА И ДОКАЗЫВАНИЕ ПО ГРАЖДАНСКИМ ДЕЛАМ

EVIDENCE AND PROVING IN CIVIL CASES

Аннотация: Мақалада барлық сот талқылауларының түрлеріне қарамастан соттық дәлелдеме мен дәлелдеу процесі азаматтық іс жүргізуде де жетекші орын алатындығы, сондай-ақ соттық дәлелдеме мен дәлелдеуді құқық саласында бөлек институт ретінде қарастырып, туындайтын мәселелерді ашық талқылауға салып, шешу жолын қамтамасыз ету қажеттігі қарастырылады.

Түйінді сөздер: соттық дәлелдеме, дәлелдеу, дәлелдеу құралы, сарапшы, сараптама, құзырет, аралық сот, құқық, бостандық, үлгілер, айғақ, факті, мән-жайлар, төлнұсқа, тапсырма, заңды тәсіл.

Аннотация: В статье рассматривается, что, несмотря на все виды судебных разбирательств, судебный процесс доказывания и доказательства также занимает ведущее место в гражданском судопроизводстве, а также необходимость рассматривать судебное доказательство и доказывание как отдельный институт в области права, ставить возникающие вопросы в открытое обсуждение и обеспечивать путь решения.

Ключевые слова: судебное доказательство, доказывание, средство доказательства, эксперт, экспертиза, компетенция, третейский суд, право, свобода, образцы, свидетельство, факт, обстоятельства, подлинник, поручение, законный способ.

Abstract: The article considers that, despite all types of court proceedings, the judicial process of proof and evidence also occupies a leading place in civil proceedings, as well as the need to consider judicial evidence and proof as a separate institution in the field of law, to put emerging issues into open discussion and provide a solution.

Keywords: judicial proof, proof, means of proof, expert, expertise, competence, arbitration court, law, freedom, samples, certificate, fact, circumstances, original, assignment, legal method.

Азаматтық іс жүргізу құқығы заң білімінде іргелі маңызы бар негізгі, арнайы құқықтық пәндердің бірі болып табылады. Азаматтық іс жүргізу құқығының мақсаты – бұл азаматтық сот ісін жүргізу барысында жеке және заңды тұлғалардың субъективті құқықтарын сот арқылы қорғау тәртібі туралы, азаматтық істерді қарау мен шешу және сот шешімдерін орындау жөніндегі жалпы соттардың құзыреті туралы, азаматтық сот ісін жүргізуге қатысушылардың құқықтары мен міндеттері туралы, нотариаттық тәртіппен субъективті құқықтарды қорғау мен қорғаудың соттық емес нысаны туралы қажетті білім беру, нотариаттың құзыреті, нотариаттық іс-әрекеттер жасау тәртібі, сондай-ақ аралық сот ісін жүргізу тәртібімен құқықты қорғаудың қоғамдық нысаны болып табылады. Бұдан бөлек жалпы соттардың, нотариаттың, аралық соттардың қызметі құқықтар мен бостандықтарды қорғауға, заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуға бағытталған және мемлекет пен қоғамның жұмыс істеуінің қажетті шарты.

Соттық дәлелдеу – бұл істің мән-жайларын соттық дәлелдемелер арқылы анықтау бойынша процеске қатысушылардың қызметі, яғни тараптардың және өзге де қатысушылардың дәлелдемелерді табыс етуге, жинауға және оларды зерттеуге болған әрекеті.

Дәлелдемелер және дәлелдеу институты азаматтық іс жүргізу құқығының негізгілерінің бірі болып табылады. Қолданыстағы Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі тараптардың бәсекеге қабілеттілік принципінің дамуымен ерекшеленеді. Ол ең алдымен дәлелдеу жүйесінде көрініс табады. Тараптар өз талаптары мен қарсылықтарының негізі ретінде сілтеме жасайтын фактілерді дәлелдеуге міндетті. Ол үшін олар дәлелдемелерді жинап, сотқа ұсынады және олардың зерттеуіне қатысады. Сот өз кезегінде, дәлелдеу процесінде іске қатысушы адамдарға көмек көрсетеді. Осыған орай, сот та, іске қатысушы адамдар да істі дұрыс қарап шешу үшін дәлелдеу процесінде көптеген заңдық маңызы бар іс-әрекеттер жасауы тиіс.

Практика жүзінде нақты істер бойынша соттың және іске қатысушы тұлғалардың дәлелдеудегі кемшіліктердің болуы көбінесе сот актілерінің күшін жоюға әкеп соғады. Ал дәлелсіз ешбір істі қарауға болмайды.

Азаматтық іс жүргізу қатынастарының категориясы құқық теориясында да, азаматтық іс жүргізу құқығы ғылымында да орталық орын алады. Сондықтан да ол бүкіл әлем ғалымдарының назарын аударып, бұл категорияны зерттеуге әйгілі батыс, өткен ғасырда кеңестік, сонымен қатар Қазақстандық ғалымдар да өз еңбектерін арнады. Осыған сәйкес соттық дәлелдеме және дәлелдеу институтына кіріспес бұрын, ең алдымен азаматтық іс жүргізудің халықаралық алғышарттарын қарастырған абзал. Себебі Қазақстан Республикасында қолданыстағы азаматтық-процессуалдық құқық ортасы халықаралық модель негізінен өз менталитетімізге үйлестірілген [1].

Атап айтқанда, бірінші кезекте бұл тұжырымдауда жалпы құқық елдерінде бастапқы жеке және жария құқықты бөлу болмағандығы маңызды мәнге ие. Алайда, АҚШ соттарында жүзеге асырылатын азаматтық процесс моделінің құрылысын ерекше ескеру қажет. Ол жеке сот жекпе-жегі теориясына негізделген, оған сәйкес «американдық сот тараптардың өздері бастаған, бақылайтын және жүзеге асыратын іс жүргізу ережелерін белсенді тараптарды, іс жүргізу ережелерінің сақталуын бақылайтын бейтарап сотты сақтауын бақылауды жүзеге асыруға бағытталған». Негізгі ережелердің бірі – міндетті шарт: «іс бойынша дәлелдемелерді тергеу мен жинаудың белсенді функциясы және жиналған дәлелдемелерді зерттеу мен істі шешудің пассивті функциясы бір-бірінен бөлінуі керек». Соттың салыстырмалы пассивтілігіне байланысты жалпы құқықты қолданушы елдерде іс жүргізу құқықтық қатынастарының моделі процеске мүдделі тұлғаларды көбірек тартуды және оларға көптеген іс жүргізу мәселелерін өз бетінше шешуді беру жолын болжайды. Бұл процеске қатысушылар немесе олардың өкілдері - адвокаттар (істі қарау процесінде басым рөл атқаратын) арасында тікелей құқықтық байланыстар мен өзара іс-қимылдардың пайда болуына әкеледі. Осы жағдайда соттың басты рөлі, негізінен, судьяның бейтараптылығын сақтап және жеңімпаз тарапты анықтай отырып, оның алдында болған «жекпе-жекке» жауап беру болып табылады.

Тағы бір маңызды жайтты атап өткен жөн, ол біздің ойымызша, жалпы құқықты қолданушы елдердің соттарында қалыптасатын азаматтық іс жүргізу құқықтық қатынастарды сипаттау кезінде де ескерілуі тиіс. Мемлекеттік билікті жүргізушілер болып табылатын және сот төрелігін жүзеге асыруда мемлекет атынан әрекет ететін қазақстандық судьялардан айырмашылығы, процеске қатысушылармен процесілік қатынастарға түседі және олардың билік мәртебесін мүдделі тұлғалардың бағынышты позициясына қарсы қояды. Жалпы құқықты қолданушы елдер болса, сот билігін тәуелсіз жүргізушілер ретінде қабылданып, сот төрелігін мемлекет алдында емес, қоғам алдында дұрыс жүзеге асыруға жауапты болып отыр [2].

Ендігі Қазақстан Республикасының аумағында қолданылатын азаматтық процесілік кодексі негізінде соттық дәлелдеме мен дәлелдеуге құқықтық сипаттама беріп көрсек.

Азаматтық сот ісін жүргізуде тараптардың талаптары мен қарсылықтарын негіздейтін мән-жайлардың болуын немесе болмауын белгілейтін фактілер туралы мәліметтер - дәлелдемелер негізінде сот шешімдерін жасайтын істің нақты мән-жайларын дұрыс және объективті анықтау міндетті аспект болып табылады. Материалдық немесе іс жүргізу құқығының нормасын қолданған кезде сот осы норманың қандай жағдайларға

қолданылатынын анықтауы керек. Когнитивтілік зерттеу объектілерінің қайталанбас ерекшеліктерін - дәлелдеу объектісінің құбылыстарын зерттеуге негізделген, ал білімнің негізгі тәсілі – сот дәлелдемесі.

ҚР АПК-нің 63-бабының 1-бөлігіне сәйкес, сот тараптардың талаптары мен қарсылықтарын негіздейтін мән-жайлардың, сондай-ақ істі дұрыс қарау және шешу үшін маңызы бар өзге де мән-жайлардың болуын немесе болмауын белгілейтін фактілер туралы заңды тәсілмен алынған мәліметтер іс бойынша *дәлелдемелер* болып табылады. Көрсетілген мәліметтер тараптар мен үшінші тұлғалардың түсініктемелерінен, куәлардың айғақтарынан, сарапшылардың қорытындыларынан, заттай дәлелдемелерден, іс жүргізу әрекеттерінің хаттамаларынан, сот отырыстарының хаттамаларынан, аудио-, бейне жазбалардан, процестік әрекеттердің барысы мен нәтижелерін көрсететін бейнеконференцбайланыс жүйелерін пайдалану жолымен алынған деректерден және өзге де көздерден (ҚР АПК 63-бабының 2-бөлігі) алынуы мүмкін [3].

Егер дәлелдемеде іс үшін маңызы бар мән-жайлардың бар екендігі туралы түйіндерді растайтын, теріске шығаратын не оларға күмән келтіретін фактілер туралы мәліметтер болса, сот дәлелдемені *іске қатысты* деп таниды.

Егер дәлелдеме Заңдарда көзделген тәртіппен алынса, сот оны *жарамды* деп таниды.

Аудио-, бейнежазбалар, оның ішінде байқау және (немесе) тіркеу аспаптарымен алынғандар, фото және (немесе) киноға түсіру материалдары, электрондық, цифрлық және өзге де материалдық жеткізгіштердегі басқа да материалдар *жарамды дәлелдемелер* ретінде танылуы мүмкін.

Дәлелдемелер ретінде жол берілмейтін мәліметтер. Фактілер туралы мәліметтерді, егер олар тиісті Заңдардың талаптарын бұза отырып, іске қатысатын адамдардың заңмен кепілдік берілген құқықтарынан айыру немесе оларды шектеу арқылы, оның ішінде:

1) зорлық-зомбылықты, қорқытуды, алдауды, сол сияқты өзге де заңсыз әрекеттерді қолдану арқылы;

2) іске қатысатын адамға өз құқықтары мен міндеттерін түсіндірмеу, толық немесе дұрыс түсіндірмеу салдарынан туындаған оның жаңылысуын пайдалану арқылы;

3) осы азаматтық іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыруға құқығы жоқ тұлғаның процестік әрекетті жүргізуіне байланысты;

4) қарсылық білдірілуге жататын тұлғаның процестік әрекетке қатысуына байланысты;

5) процестік әрекетті жүргізу тәртібін елеулі түрде бұзу арқылы;

6) белгісіз көзден не сот отырысында анықтала алмайтын көзден;

7) дәлелдеу барысында қазіргі заманғы ғылыми білімге қайшы келетін әдістерді қолдану арқылы;

8) тараптың немесе іске қатысатын басқа да тұлғалардың дәлелдерін негіздеу немесе теріске шығару мақсатында мазмұнын арнайы дайындау немесе өзгерту арқылы алынған фактілер туралы мәліметтердің анықтығына ықпал еткен немесе ықпал ете алатын дәлелдемелер ретінде сот *жарамсыз* деп таниды.

Іс бойынша іс жүргізу кезінде мәліметтердің дәлелдемелер ретінде пайдаланылуына жол бермеу соттың қалауы немесе іске қатысатын адамдардың өтінішхаты бойынша анықталады.

Заңды бұза отырып алынған дәлелдемелердің заңдық күші жоқ деп танылады және оларды сот шешімінің негізіне алуға, сондай-ақ іс үшін маңызы бар кез келген мән-жайды дәлелдеу кезінде пайдалануға болмайды. Мұндай дәлелдемелер бұзушылықтар фактісін және оларға жол берген тұлғалардың кінәсін дәлелдеу кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Дау (жанжал) медиация тәртібімен реттелмеген жағдайда, судья өзі сотта медиация жүргізу кезінде алған дәлелдемелерді, егер тараптар бұған қарсы болмаған жағдайды қоспағанда, іс жүргізуінде іс жатқан судьяға ұсына алмайды.

Дәлелдеу міндеті. Әр тарап өзінің талаптары мен қарсылықтарының негізі ретінде сілтеме жасайтын мән-жайларды дәлелдеуге, қорғану құралдарын пайдалануға, фактілерді растауға, оларға дау айтуға, процесті адал жүргізуге сәйкес келетін және іс жүргізуге жәрдемдесуге бағытталған дәлелдемелерді және дәлелдемелерге қарсы қарсылықтарды судья белгілеген мерзімдерде келтіруге тиіс.

Дәлелдемелерді ұсыну. Дәлелдемелерді тараптар және іске қатысатын басқа да тұлғалар бірінші сатыдағы сотқа олар сотқа дейінгі хаттаманы жасай отырып, талап қоюды қабылдаған кезде ұсынады, онда тараптардың және іске қатысатын басқа да тұлғалардың олар өздерінің талаптарының немесе қарсылықтарының негізі ретінде сілтеме жасауға және істі сотта қараған жағдайда оларды пайдалануға ниет білдірген дәлелдемелерді ашу, ұсыну және алмасу бойынша әрекеттері көрсетіледі.

Егер дәлелдемелерді ұсынған тұлғалар оларды істі сот талқылауына дайындау сатысында ұсынудың мүмкін еместігін негіздесе, дәлелдемелер сот талқылауы сатысында ұсынылуы мүмкін.

Тараптардың қолында бар дәлелдемелерді сотқа ұсынбау осы дәлелдемелерді апелляциялық, кассациялық сатылардағы сотқа ұсыну мүмкіндігін болдырмайды.

Істі дұрыс шешу үшін маңызы бар мән-жайларды сот тараптар мен іске қатысатын басқа да адамдардың талаптары мен қарсылықтарының негізінде, қолданылуға жататын материалдық және процестік құқық нормаларын ескере отырып анықтайды. Тұлға осы баптың бірінші бөлігінде белгіленген жағдайларда істі сот талқылауына дайындау барысында не сот талқылауы барысында ашылған және сотқа дейінгі хаттамада көрсетілген дәлелдемелерге ғана сүйенуге құқылы.

Сот тараптар мен іске қатысатын басқа да тұлғаларға істі дұрыс шешу үшін қажетті қосымша дәлелдемелер беруді ұсынуға құқылы.

Қажет болған кезде сот іске қатысатын адамға дәлелдемені алу үшін сұрау салуды береді. Сот талап еткен дәлелдемесі бар тұлға оны тікелей сотқа жібереді немесе сотқа дәлелдемені ұсыну үшін соттың тиісті сұрау салуы бар тұлғаның қолына береді. Корпоративтік даулар бойынша дәлелдемелерді тек қана сот талап етуге және тікелей сотқа жіберілуге тиіс.

Талап етілген дәлелдемелерді ұсынбаудың себептері туралы сотқа хабарланбаған, сондай-ақ сот дәлелсіз деп таныған себептер бойынша сот белгілеген мерзімде дәлелдемелер ұсынылмаған жағдайда, кінәлі лауазымды немесе іске қатыспайтын өзге де тұлғалар ҚР АПК-нің 9-тарауында белгіленген қағидалар бойынша Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне сәйкес әкімшілік жазаға тартылады.

Әкімшілік жаза қолдану сот талап еткен дәлелдемені иеленген тұлғаны дәлелдемені сотқа ұсыну міндетінен босатпайды. Соттың талабын қасақана орындамаған жағдайда көрсетілген тұлғалар қылмыстық жауаптылықта болады.

Егер тарап сот талап еткен дәлелдемені өзінде ұстап қалса және оны соттың сұрау салуы бойынша сот белгілеген мерзімде ұсынбаса, онда қамтылған мәліметтер осы тараптың мүдделеріне қарсы бағытталған деп болжанады және ол мойындады деп есептеледі.

Төрелік талқылау тараптары төреліктің келісімімен дәлелдемелерді алуға жәрдемдесу туралы өтінішхатпен сотқа жүгіне алады.

Айта кету керек, белгілі бір жағдайларда сот өз бастамасы бойынша дәлелдемелерді талап ете алады. Мысал ретінде ҚР АПК-нің тиісті ережелерін келтіруге болады, оған сәйкес ҚР АПК-де көзделген тәртіптермен істерді қарау және шешу кезінде сот өз бастамасы бойынша шешімдері мен әрекеттері (әрекетсіздігі) сот тәртібімен дауласқан адамдардан немесе олардың өкілдерінен даулы шешім қабылданған барлық құжаттар мен материалдарды талап етуге құқылы деп көрсетілген.

Талап етілген дәлелдемелерді сотқа жеткізу міндеті мүмкін болмайтын жағдайлардың бірі – көрсетілген дәлелдемелерді сотқа жеткізудің мүмкін еместігі немесе қиындығы. Бұл жағдайда сот істі сот талқылауына дайындау кезінде немесе істі сот

талқылауы барысында (АПК-нің 96-бабының 2-бөлігі) заттай дәлелдемелерді олардың сақталған немесе тұрған жерінде қарап-тексеруді және зерттеуді жүргізуге тиіс.

Бұл ретте дәлелдемені саралау жалпы алғанда іске қатыстылығы, іске жіберілетіндегі, сенімділігі, жеткіліктілігі критерийлері арқылы жүргізіліп, дәлелдеу процесіне алғашқы алғышарттарды құрып береді [4].

Қорытындылай келе, жаңа АПК-де заң шығарушы соттың дәлелдемелерді жинау және тараптардың әрқайсысына өз талаптары мен қарсылықтарының негізінде жатқан мән-жайларды дәлелдеу міндетін қоюдағы қызметін шектей отырып, азаматтық сот ісін жүргізудегі бәсекелестік қағидаттарын кеңейтті. Мұндай жағдайларда тараптардың дәлелдеу қызметіндегі рөлі айтарлықтай артқан кезде сот оларға дәлелдеу процесіне барынша мүмкіндік беруге және олардың мәлімделген талаптар мен қарсылықтардың негізінде жатқан мән-жайларды дәлелдеу құқықтарын ешбір жағдайда шектемеу көзқарасын алға тартады. Нәтижесінде біз заң шығарушының мүдделі тұлғалардың белсенділігі мен олардың арасындағы қақтығысты реттеуге қатысуын арттыруға, олардың дербестігі мен іс жүргізу мәселелерін шешудегі жауапкершілігін арттыруға деген ұмтылысын байқаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының азаматтық процестік құқығы: Қалиев А.А. / Дәрістер курсы бойынша оқу құралы. – Караганда: Карагандинская академия МВД РК им. Б.Бейсенова, 2017. – 312 б.

2. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. – Алматы: ЮРИСТ, 2022. – 216 б.

3. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан.– Астана: Библиотека Верховного Суда Республики Казахстан, 2016. – 808 стр.

4. Баймолдина З.Х. Доказывание и доказательства в гражданском судопроизводстве: Научно-практическое пособие. - Алматы: Жеті Жарғы, 2001.

УДК 349.2

Iskakov Bauyrzhan
University «Turan-Astana»
Republic of Kazakhstan, Astana
Yergeshbayev Umitbek Bakhtiyarovich
«M. NARIKBAYEV KAZGUU UNIVERSITY»
Republic of Kazakhstan, Astana

INVESTIGATIONS OF INDUSTRIAL ACCIDENTS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL STANDARDS

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАР КОНТЕКСТІНДЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӨНДІРІСТЕГІ ЖАЗАТАЙЫМ ОҚИҒАЛАРДЫ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ

РАССЛЕДОВАНИЯ НЕСЧАСТНЫХ СЛУЧАЕВ НА ПРОИЗВОДСТВЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ

Annotation: This scientific article analyzes the problematic areas of legislation in the Republic of Kazakhstan related to the investigation of industrial accidents, using both domestic legal norms and international standards in this area. The article also analyzes the issue of compliance of our legislation with established international labor standards related to the topic of the article, as well as provides case law on relevant disputes directly related to the subject of the scientific research.

In addition, this article examines case law related to the investigation of industrial accidents in the Republic of Kazakhstan to identify existing problems and their nature.

The author concludes the need for some changes and additions to labor legislation, as well as the implementation of some International Labor Organization standards to fill existing gaps and further improve the current legislation by aligning national norms with international ones.

The goal of this research is to solve the problems posed and considered in the existing labor legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of investigating industrial accidents. The subject of the scientific article is normative legal acts and their norms of national and international law.

Keywords: labor, workers, employer, occupational safety, occupational health, industrial accident, responsibility, implementation, international standard, investigation.

Аннотация: Осы ғылыми мақалада автор Қазақстан Республикасының жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеру саласындағы заңнамасының проблемалық салаларын құқықтың отандық нормаларын да, осы бағыттың халықаралық стандарттарын да пайдалана отырып талдайды.

Сондай-ақ, біздің заңнамамыздың мақаланың тақырыбына қатысты белгіленген Халықаралық еңбек стандарттарына сәйкестігі мәселелері талданды, сондай-ақ ғылыми зерттеу тақырыбына тікелей қатысты тиісті даулар бойынша сот практикасы келтірілді. Бұдан басқа, осы бапта бар проблемаларды және олардың сипатын анықтау үшін Қазақстан Республикасындағы өндірістегі жазатайым оқиғаларды тергеу мәселелеріне қатысты сот практикасы қаралды.

Автор еңбек заңнамасына кейбір өзгерістер мен толықтырулар енгізу, сондай-ақ Халықаралық еңбек ұйымының кейбір халықаралық стандарттарын қолданыстағы олқылықтардың орнын толтыру және ұлттық нормалардың халықаралық нормаларға сәйкестігі арқылы қолданыстағы заңнаманы одан әрі жетілдіру мақсатында имплементациялау қажеттілігі туралы қорытындыға келеді.

Осы зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасының жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеру саласындағы қолданыстағы еңбек заңнамасында бар қойылған және қаралатын проблемаларды шешу болып табылады. Ғылыми мақаланың тақырыбы Нормативтік құқықтық актілер және олардың ұлттық және халықаралық құқық нормалары болып табылады.

Кілтi сөздер: Еңбек, жұмысшылар, жұмыс беруші, еңбек қауіпсіздігі, еңбекті қорғау, жазатайым оқиға, жауапкершілік, имплементация, халықаралық стандарт, тергеу.

Аннотация: В данной научной статье автор анализирует проблемные области законодательства Республики Казахстан в сфере расследования несчастных случаев, используя как отечественные нормы права, так и международные стандарты этого направления. Также были проанализированы вопросы соответствия нашего законодательства к установленным международным трудовым стандартам, касающихся тематики статьи, а также приведена судебная практика по соответствующим спорам, касающихся непосредственно темы научного исследования.

Кроме этого, в данной статье рассмотрена судебная практика, касающаяся вопросов расследования несчастных случаев на производстве в Республике Казахстан для выявления существующих проблем и их характер.

Автор приходит к выводу о необходимости внесения некоторых изменений и дополнений в трудовое законодательство, а также имплементации некоторых международных стандартов Международной организации труда в целях восполнения имеющихся пробелов и дальнейшего совершенствования действующего законодательства путем соответствия национальных норм к международным.

Цель данного исследования заключается в решении поставленных и рассматриваемых проблем, которые существуют в действующем трудовом законодательстве Республики Казахстан в области расследования несчастных случаев.

Предметом научной статьи выступают нормативные правовые акты и их нормы национального и международного права.

Ключевые слова: Труд, работники, работодатель, безопасность труда, охрана труда, несчастный случай, ответственность, имплементация, международный стандарт, расследование.

Introduction.

After the establishment of the Republic of Kazakhstan the path to sovereignty and gaining independence, our country has been striving towards the goal of comprehensive improvement of the life and well-being of the people. To achieve this goal, the legislation of the country provides for the fundamental rights of the individual as stated in the Constitution of the Kazakhstan, which protect them from injustice and lawlessness. Thus, according to Article 24(2) of the Constitution of the Kazakhstan, “*everyone has the right to working conditions that meet the requirements of safety and hygiene*” [1]. However, workplace accidents sometimes happen, and this is a serious problem faced by many countries, including our state. The goal of international standards in this field is to ensure the safety and health of workers and to prevent accidents in the workplace. The investigation of workplace accidents is an important tool aimed at ensuring the safety and protection of workers in the workplace. In the Kazakhstan, as in many other countries of the world, there is a legislative framework regulating the procedures for investigating workplace accidents. However, insufficient compliance with international standards in this area can lead to serious consequences for workers and businesses as a whole.

The purpose of this scientific article is to analyze the procedure for investigating workplace accidents in the Kazakhstan and evaluate their compliance with international standards, as well as identify the problem and propose solutions. Within the framework of the study, regulatory acts regulating the investigation of workplace accidents will be analyzed, and judicial practice will be analyzed as well.

The results of the study can be useful for government authorities, specialists and experts in the field of labor protection, employers, and workers who care and closely monitor the safety and health of workers in the workplace. Ultimately, improving the procedures for investigating workplace accidents in the Kazakhstan can contribute to reducing the number of incidents in the workplace and improving the safety of workers.

Materials and methods of research. The object of study is the issues of improving the existing legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of labor protection and workers' rights, specifically two questions were considered: 1) Normative framework for investigating industrial accidents in the Republic of Kazakhstan in the context of international standards; 2) Problems and solutions in the procedures for investigating industrial accidents in the Republic of Kazakhstan. In this scientific article, national regulatory legal acts and international legal acts were mainly used as materials, as well as internet sources reflected in the list of references. In addition, judicial databases listed in the literature were used for the purpose of disclosing judicial practice.

The type of research in this work is "active research", which aims to study specific problems. The following methods were used: 1) Analysis was used to identify the causes of the research object and their solutions, in other words, the doctrinal method; 2) The comparative legal method was used to study the relevant materials necessary for the research and compare them, which would indicate the necessity and justification of the proposed solutions; 3) The empirical method was used to assess and predict the potential consequences of the proposed solutions.

Results and their discussion.

1. Regulatory framework for investigating industrial accidents in the Republic of Kazakhstan in the context of international standards.

To begin with, it is necessary to consider the overall situation with international standards in our country. As of today, the Republic of Kazakhstan has ratified 25 out of 190 standards of the International Labour Organization (ILO) in the field of labor, specifically in the area of

occupational safety and health, only 5 conventions have been ratified or implemented out of the 16 existing conventions and 22 recommendations. In turn, the ILO is *“one of the agencies of the United Nations system. Its activities are aimed at expanding opportunities for women and men to obtain decent and productive employment in conditions of freedom, equity, security, and human dignity”* [2]. Additionally, this organization *“is the international body responsible for formulating and overseeing international labor standards”*. [2]

Regarding the ILO standards, they are classified by topic and status, and can be viewed directly on the ILO website. One of the areas of regulation of these ILO standards is in the field of occupational safety and health. They are divided into: 1) Fundamental Conventions on Occupational Safety and Health; 2) General provisions; 3) Protection against specific risks; 4) Protection in specific branches of activity.

It is also important to note that at the 110th International Labour Conference of the ILO, held from May 27 to June 11 of this year, a Resolution *“On the inclusion of a safe and healthy working environment in the system of fundamental principles and rights at work of the ILO”* was adopted. According to it, changes were made to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work and its implementation mechanism, reflecting that occupational safety and health are now fundamental and foundational principles in the field of labor. These principles are mandatory for all ILO member countries, regardless of whether they have ratified conventions relating to occupational safety and health, because, according to paragraph 2 of the Declaration, *“all member States, even if they have not ratified the Conventions in question, have an obligation arising from the very fact of membership in the Organization to respect, promote and realize, in good faith and in accordance with the Constitution, the principles concerning fundamental rights which are the subject of those Conventions”*. [3]

Analyzing the standards that cover the general provisions, they include a group of conventions and recommendations, as well as other documents. Our country has not ratified any of the standards listed in this section. These standards are mainly aimed at regulating issues related to the establishment of appropriate bodies that ensure and maintain the safety, health, hygiene, and welfare of workers, as well as measures to protect workers from any injuries and illnesses.

Looking at other international standards, out of more than ten standards listed, only two of them have been ratified by our country, namely Convention No. 162 on the use of asbestos in the workplace and Convention No. 167 on safety and health in construction. Overall, these standards belong to the so-called technical conventions of the ILO. Standards in this classification are aimed at regulating issues such as protection from ionizing radiation, hazards of carcinogenic and chemical substances, protection of workers from occupational risks caused by air pollution, noise, and vibration, and other provisions considered by these standards.

By their nature, standards that deal with occupational health and safety are referred to by some experts as *“the science of predicting, recognizing, evaluating, and controlling hazards that arise in the workplace or in the course of work that can harm the health and well-being of workers, taking into account the possible impact on the surrounding community and the overall environment”*. [4]

When considering issues related to the regulatory framework for investigating accidents, it is important for the reader to understand what is meant by this term under the current legislation. According to paragraph 27 of Article 1 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter - Labor Code), an *“work-related accident”* is the *“exposure of an employee, an employee to the sending side of a harmful and (or) dangerous production factor in the performance of labor (official) duties or tasks of the employer or receiving party, as a result of which there has been an industrial injury, sudden deterioration of health or poisoning of the employee, the employee of the sending party, which led to their temporary or persistent disability or death”* [5]. This definition clearly and specifically characterizes incidents that can be classified as industrial accidents. Having understood the above definition, it is necessary to move on to a direct study of the direction of this chapter.

The immediate regulatory framework in this area for investigating industrial accidents in Kazakhstan includes: Labor Code, the Code of Administrative Offenses, the Order of the Minister of Health of the Republic of Kazakhstan “On Approval of the Rules for Conducting an Expert Examination of Temporary Disability, as well as Issuing a Certificate or a Temporary Disability Sheet” (hereinafter - Order of the Minister of Health), as well as a number of other regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan.

As we all know, the highest values of the Kazakhstan are a person, their life, rights and freedoms [1]. In this regard, in order to improve the well-being of the people, our country, as a member of the global community, joins various international organizations and implements their norms into national law. One of such organizations is the International Labor Organization (ILO), of which Kazakhstan has been a member since 1993 and actively participates in its work, gradually ratifying and implementing ILO standards. In this context, one of the main areas of cooperation between the ILO and Kazakhstan can be called ensuring the safety and health protection of workers. Within this area, the ILO and Kazakhstan are working on improving the system for investigating industrial accidents, developing and implementing standards and norms that ensure the safety and health of workers.

As part of this direction, the ILO and the Kazakhstan are working to improve the system for investigating accidents at work, as well as developing and implementing standards and norms to ensure the safety and health of workers.

When considering specific ILO documents in this area, it is worth noting that one of the significant and fundamental ones is Occupational Safety and Health Convention (№155) [6] which was adopted in 1981 and ratified by our country on July 30, 1996. This Convention provides for and defines the basic principles and requirements for ensuring the safety and health of workers, including mandatory analysis and investigation of accidents at work. In addition, in this area, our country has ratified ILO Labour Inspection Convention (№81) [7] from 1947, which contains a number of provisions related to conducting inspections to ensure the safety and health of workers. This Convention establishes that states should develop a system of inspections that ensures that employers comply with legislative and administrative measures to ensure the safety and health of workers. In general, our legislation corresponds to these and other ratified international treaties of the state, but there are still some differences, one of which is related to issues of deadlines for investigating accidents and social benefits for disabled workers.

The non-compliance with the ILO standards lies in the fact that Article 6 of the Workmen's Compensation (Accidents) Convention states that “*in case of incapacity, compensation shall be paid not later than as from the fifth day after the accident, whether it be payable by the employer, the accident insurance institution, or the sickness insurance institution concerned*” [8]. In turn, the legislation of the Kazakhstan provides that in accordance with paragraph 2 of Article 133 of the Labor Code, “*the basis for the payment of social benefits for temporary incapacity for work shall be the lists of temporary incapacity for work issued in the manner determined by the authorized body in the field of health,*” [5] and this document, according to paragraph 13 of the Order of the Minister of Healthcare, “*medical certificate or sick leave is issued from the day of establishing temporary incapacity, including weekends and holidays, for the entire period until recovery of working capacity.*” [9] At the same time, the reason for issuing this document also includes injuries and poisonings associated with temporary loss of working capacity in accordance with subparagraph 2 of paragraph 7 of the Order of the Minister of Healthcare.

However, the provisions and norms related to the deadlines for the payment of these social benefits for temporary incapacity directly due to or after an accident are absent in the current legislation of the country, but there are deadlines for payment after the establishment of the temporary incapacity itself, but the basis for recognizing the employee as such may not necessarily be an accident. The difference is that the above-mentioned Convention makes it imperative to provide compensation within five days specifically after an accident, while our legislation states that payment can only be made after the establishment of temporary incapacity. At the same time, it is necessary to take into account the deadline for investigating accidents,

which, according to paragraph 1 of Article 189 of the Labor Code, “*period of investigation of an accident related to work activity shall not exceed ten working days from the date of the commission's establishment*” [5], and the results of the investigation may be such that the fault for causing harm to health may lie with the employee himself, and in accordance with subparagraph 3 of paragraph 3 of Article 186 of the Labor Code, such accidents related to work activity are not taken into account. Therefore, the question of social benefits for disability based on an accident is eliminated. Based on this, it is proposed to change the deadline for investigating accidents, namely to shorten it within the norms of the Workmen's Compensation (Accidents) Convention and to subsequently implement this international standard, namely: the deadline for creating a commission from twenty-four hours from the moment of receiving the conclusion on the degree of severity of the industrial injury to three hours from the moment of receiving the conclusion on the degree of severity of the industrial injury, and the investigation period - from ten working days from the day of creating the commission to five working days from the day of creating the commission. Because in this case, regardless of the results of the investigation, the deadlines for social benefits for disability caused by an accident will not be violated and will correspond to international standards.

2. Problems and solutions in the investigation procedures of workplace accidents in the Republic of Kazakhstan.

The main problem in this area in our country today is insufficient compliance with safety and labor protection rules, which are primarily aimed at preventing these incidents. The reasons for this may vary, including low legal culture, recklessness, lack of training for workers in basic safety rules in the workplace, as well as ineffective supervision of safety measures by the state or lenient penalties for violating the law. According to the Ministry of Labor and Social Protection of Population of the Republic of Kazakhstan statistics for 2022, “*1,465 workers were injured as a result of workplace accidents, 203 of whom died. At the same time, industrial injuries remained at the same level as in 2021*” [10], also according to the ILO, 2.9 million people die as a result of workplace accidents and occupational diseases, and at least 402 million suffer non-fatal injuries on the job [11].

Any industrial accident is a tragedy for both the worker and the employer, as well as the state. The worker may lose their health and ability to work, the employer incurs financial and human costs, and the state faces problems in ensuring supervision in the field of safety and health at work, as well as increased costs for insurance and medical care, and damage to the country's reputation. Therefore, it is important for the state to improve its regulatory framework to avoid the aforementioned negative consequences for all parties.

Labor law expert Mr. Khassenov M. believes that to improve the situation related to accidents, it is necessary to comply with international standards, namely the Convention on Labour Inspection [7] and the Convention on Labour Inspection (Agriculture) [12]. He claims that “*Kazakhstan ratified both conventions in 2001, so they are part of the country's existing law. However, as a result of business reforms, these conventions are being violated. The conventions state that labor inspections should be under the direct supervision of central authorities, in our case - the Ministry of Labor. But in our country, they are under the control of local authorities. And there is a conflict of interests - in each region, local authorities have their own regional peculiarities*” [13]. The expert believes that it is crucial to change the existing legislation in order to avoid accidents and conflicts of interest. Indeed, these violations of international standards that our country has committed to complying with by ratifying them create problems related to the subject of this study. It is necessary to bring the domestic legislation into line by making some changes and additions that will help minimize incidents of workplace accidents. In addition, Mr. Khassenov M. notes that, according to the norms of the above-mentioned international standards, namely Article 12 of the Labour Inspection Convention and Article 16 of the Labour Inspection (Agriculture) Convention, labor inspectors have full rights to carry out their powers without hindrance to check the state of production safety and identify violations. However, our legislation restricts this right by not regulating the issue of planned inspections, which could prevent events related to accidents, and there are norms on preventive control

provided for in the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan, after which, according to the expert, “*administrative proceedings cannot be initiated and fines cannot be imposed based on its results*” [13].

In this context, a court case can be cited that was heard by the Specialized Court for Administrative Offenses of the city of Kostanay, Kostanay region, on January 13, 2022, under number 3928-21-00-3zh/360 (hereinafter - the Court). According to the case, the Plaintiff, a Communal State Institution (hereinafter - the Plaintiff), appealed to the court with a complaint about the actions of a state labor inspector in the Kostanay region in drawing up a protocol on an administrative offense on December 21, 2021, provided for by part 6 of article 93 of the Code of Administrative Infractions [14]. The Plaintiff's arguments were that “*there were no grounds for initiating and drawing up the protocol, since the result of the inspection carried out in the order established by the Entrepreneurial Code is the direct basis for initiating a case of an administrative offense.*” [14] The Plaintiff claimed that “*there were no grounds for initiating and drawing up the protocol, since the result of the inspection carried out in the order established by the Republic of Kazakhstan, which is the authorized body, was not conducted. A special investigation of the accident was conducted, which is not an inspection, and the decision of the investigator served as the basis for bringing to administrative responsibility*” [14]. The Plaintiff asked the court to cancel the protocol on administrative offense and not to hold him administratively liable. In turn, the Respondent - the state labor inspector, explained to the court that there were no violations on his part and asked to reject the complaint, since “*the case against the Plaintiff was initiated on the basis of materials received from law enforcement agencies. In addition, a special investigation of the circumstances and causes of the accident was conducted, which is confirmed by act No. 5 of August 13, 2021, with the participation of representatives of the institution*” [14]. The court, in the reasoning part of its ruling, stated that the form and content of the protocol on administrative offense corresponds to and complies with the requirements of the legislation. In addition, the court also noted that “*the applicant's arguments about the need to conduct an inspection in accordance with the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan are unfounded, since the reason for initiating a case of administrative offense is the materials received from law enforcement agencies,*” [14] and that the provisions of this code do not apply to it because the plaintiff is a state institution. The court in this case has denied the appeal.

Based on all of the above, it is proposed to make appropriate changes in the area of authority of state labor inspectors, namely to introduce a norm that allows compliance with international standards, which will expand the powers of these persons, i.e., add the institute of unscheduled inspections, after which enterprises will be held accountable for violations of legislation in the field of occupational safety and health.

Conclusion.

Summarizing all the above, it can be concluded that some norms of our current legislation do not meet the requirements of international standards in the field of investigating occupational accidents, which are essentially aimed at ensuring safety and labor protection, as well as preventing various incidents that cause harm to the health and result in the death of workers.

Based on the results of this study, appropriate solutions have been proposed for each of the issues discussed, aimed primarily at improving legislation aimed at protecting the health and lives of workers in our country, namely the implementation of the specified international standards in the labor legislation of the Republic of Kazakhstan.

References:

1 Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted in a republican referendum on August 30, 1995) (with amendments and additions as of September 19, 2022). [Electronic resource] // URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000_ (accessed: 19.04.2023);

2 Briefly about ILO. [Electronic resource] // URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/genericdocument/wcms_347220.pdf (accessed: 19.04.2023);

3 The Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work and its Mechanism of Implementation was adopted by the International Labour Organization (ILO) at its 86th session in Geneva on June 18, 1998. [Electronic resource] // URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_467653.pdf (accessed: 19.04.2023);

4 ILO standards on occupational safety and health, International Labour Conference Report III (Part 1B), International Labour Office Geneva, 98th Session, 2009. [Electronic resource] // URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_103485.pdf (accessed: 19.04.2023);

5 Labour Code of the Republic of Kazakhstan dated November 23, 2015 No. 414-V (with amendments and additions as of March 1, 2023). [Electronic resource] // URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1500000414> (accessed: 19.04.2023);

6 Occupational Safety and Health Convention, 1981 (No. 155). [Electronic resource] // URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312300:NO (accessed: 19.04.2023);

7 Labour Inspection Convention, 1947 (No. 81). [Electronic resource] // URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312226:NO (accessed: 19.04.2023);

8 Workmen's Compensation (Accidents) Convention, 1925 (No. 17). [Electronic resource] // URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312162:NO (accessed: 19.04.2023);

9 Order of the Minister of Healthcare of the Republic of Kazakhstan dated November 18, 2020 No. QR DSM-198/2020 "On Approval of the Rules for Conducting an Examination of Temporary Incapacity for Work and Issuing a Sick Leave or Certificate of Temporary Incapacity for Work" (with amendments and additions as of December 18, 2022). [Electronic resource] // URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/V2000021660> (accessed: 19.04.2023);

10 The level of industrial injuries in Kazakhstan remains at the same level as in 2021. [Electronic resource] // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/496899?lang=ru> (accessed: 19.04.2023);

11 Report of the ILO on World Day for Safety and Health at Work 2022. [Electronic resource] // URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_843694.pdf (accessed: 19.04.2023);

12 Labour Inspection (Agriculture) Convention, 1969 (No. 129). [Electronic resource] // URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312274:NO (accessed: 19.04.2023);

13 Kazakhstan may face new tragedies at industrial enterprises. [Electronic resource] // URL: <https://golos-naroda.kz/12751-kazakhstan-zhdut-novye-tragedii-na-predpriatiiakh-1668066103/> (accessed: 19.04.2023);

14 Resolution in an administrative offense case, Specialized Administrative Court of the city of Kostanay, Kostanay region (Administrative Cases) dated January 13, 2022, under number 3928-21-00-3zh/360. [Electronic resource] // URL: <https://sudebnik.bestprofi.com/app/document/view/5d1ad493-2ca8-4b64-b79f-6f8d3863baec> (accessed: 19.04.2023).

ВНУТРЕННЯЯ И ВНЕШНЯЯ УЧЕБНАЯ МОТИВАЦИЯ СТУДЕНТОВ КАК ФАКТОР ЛИЧНОСТНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

СТУДЕНТТЕРДІҢ ІШКІ ЖӘНЕ СЫРТҚЫ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫ ЖЕКЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

INTERNAL AND EXTERNAL LEARNING MOTIVATION OF STUDENTS AS THE FACTOR OF PERSONAL- PSYCHOLOGICAL SECURITY

Аннотация: Мақалада ЖОО студенттерінің оқуға деген жағымды мотивациясын қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Мотив және мотивация ұғымдарының ара-жігі ажыратылып, мотивацияның функцияларына сипаттама беріледі. Отандық және шетелдік ғалымдар мотивацияны адам өмірінің әртүрлі кезеңдерінде өзіндік ерекшеліктері бар күрделі көп деңгейлі жүйе ретінде қарастырады. Университеттік білім беру кезеңінде кәсіби ішкі мотивацияның дамуы барлық пәндерді оқуға деген ынтаға әсер етеді, сондықтан оған ерекше назар аудару керек.

Түйінді: Мотивация, мотив, оқу мотивациясы, ішкі мотивация, сыртқы мотивация.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы формирования положительной мотивации студентов вуза к обучению. Различают понятия мотива и мотивации, дается характеристика функций мотивации. Отечественные и зарубежные ученые рассматривают мотивацию как сложную многоуровневую систему со своими особенностями на разных этапах жизни человека. Развитие профессиональной внутренней мотивации в период университетского образования влияет на мотивацию к изучению всех дисциплин, поэтому на нее следует обратить особое внимание.

Ключевые слова: Мотивация, мотив, учебная мотивация, внутренняя мотивация, внешняя мотивация.

Annotation: The article discusses the problems of forming positive motivation of university students to study. The concepts of motive and motivation are distinguished and a description of the functions of motivation is given. Domestic and foreign scientists consider motivation as a complex multi-level system that has its own characteristics at different stages of human life. The development of professional intrinsic motivation during the period of university education affects the motivation to study all subjects, so it should be given special attention.

Keywords: Motivation, motive, educational motivation, internal motivation, external motivation.

Мотивация психология ғылымында жеке тұлғаның дамуындағы мінез-құлқы мен іс-әрекеті, әрекеттегі белсенділігін реттейтін фактор ретінде қарастырылады. Ал жеке тұлға іс-әрекеттің қай түрі болмасын, оның мотивациялық ерекшеліктерін ескермей, әлеуметтік психологиялық тиімді өзара әрекет, қатынас жасау мүмкін еместігі белгілі. Әрбір жеке тұлғаның мотивациясы өзіндік сипатқа ие болатындықтан, нақтылы фактілер мен заңдылықтарды талқылауға өтпей тұрып, негізгі ұғымдарды анықтап алу керек. Қазіргі кездегі психология ғылымы мотив, мотивация ұғымдарына әртүрлі анықтамалар береді. Сондықтан бұл ұғымдарды бірегей анықтау белгілі ғылыми мәселе болып табылады. Кейбір авторлар (В.В. Юрчук, М. Кордуэлл) мотив ұғымы арқылы

психикалық құбылысты сипаттаса [1], ал басқалары (А.К. Маркова, В.И. Ковалев) жеке тұлғаның қылықтары мен іс-әрекетті таңдау себептерін түсіндіреді [2]. Сонымен қатар, мотивация қызметі адамды қандай да бір күшке итермелеуші, қозғалмалы күштердің жиынтығы ретінде түсіндіріледі. Бұл күштер адамның ішкі және сыртқы жағында орналасады және оны саналы немесе саналы еемес кейбір іс-әрекеттерге итермелейді. Осыған байланысты іс-әрекет түрткісі мен адамның реакциясы өмірлік тәжірибеге, тәрбиеге, эмоциялық күйіне байланысты адамдар бірдей әрекетке әртүрлі қабылдауы мүмкін. Сондықтан мотивацияның нақты анықтамасын беру керек: «**Мотивация** - бұл жеке тұлғаны немесе топты ішкі немесе сыртқы әсерлер ықпалынан өз қажеттіліктерін қанағаттандыру және ұйымның мақсатына жету процесі» [3].

Мотивацияның күші оның құрылымында және оқыту мотивациясының жетекшілігінде, кәсіби күзіреттілікті кәсіби меңгерілуінде. Студенттерді оқыту қызметінде міндетті түрде мотивтік құрылымды білу керек, ол жұмысты түзету әдістерінде, позитивті оқыту мотивациясын көтермелеуде, оқыту процесінің нәтижелілігінде көрініс табады.

Оқу мотивациясының қызметтілігін анализдеуде міндетті түрде басымырақ қозғаушысын анықтай келе, мотивациялық сферадағы адамның барлық құрылымын ескеру керек. Оқу қызметі әртүрлі қайнар көздеріне ие болуына қарай полимотивтік болып табылады. М.В. Матюхина оқу мотивациясының қайнар көзін үш мотивке тәуелді деп көрсетті:

- Ішкі – танымдық және әлеуметтік қажеттіліктер (әлеуметтік іс-әрекеттерге және жетістіктерге жету ұмтылысы);
- Сыртқы – қатысушының өмірлік жағдайымен анықталады; оған талап, нәтижелілік, мүмкіншіліктер кіреді;
- Жекешелік – қызығушылықтар, қажеттіліктер, нұсқаулар, өлшемдер және стереотиптер, сонымен қатар өзін-өзі кемелдендіруге ұмтылу, басқа қызмет түрлерінде өзін-өзі тануы [4].

Оқу мотивациясында ішкі, сыртқы және жекешелік көздерінің әрекеттесуі оқыту қызметі мен оның нәтижесіне ықпал етеді. Бір қайнар көзінің болмауы оқу мотивіне немесе оның өзгеруіне алып келеді.

Мотивацияның атқару тәртібі келесідей психикалық процестерден тұрады: түрткіні қабылдау, оның эмоционалдық бағасының мағынасы, мәнін түсіну және түрткі бағасы, түрткіге көз жеткізу. Мотивтің мазмұны мотив түріне тәуелді. Ішкі мотив мазмұны оқып жатқан материалдың дүниетанымдылығы, сол объектіні практикалық қызметте тану болып табылады. Осы білімді игеру сана-сезімнің туындауын көрсетеді. Сөйтіп, мотив мазмұны - оның әділетті негізі. Субъектілік мотив негізі – тұлғаның дара ерекшелігіне байланысты оқу материалының маңызы. Субъектілік мағынаның қалыптасуы оның объектілік мағынасы субъектілік жүйе құндылығын салыстыруда және эмоционалдық күйзелістерінің нақтылығында, адамилығында.

Эмоционалдық бағалаудың білімде орны - оның мазмұндылығымен және объектілік мағынасымен, сонымен қатар ішкі жалғаспалы факторлармен, ең алдымен оның жеке оқытушысымен сипатталады. Оқытушының негізгі оң эмоционалдық бағасы мынадай болу керек: тартымды, өзінің пәніне деген ішкі терең талап қоя алушылық және оқытушыларға өз білімін жеткізе алушылық. Жасандылық пен жалған әрекет жасау тез байқалады және оқытушылардың пәнге деген қызығушылығын жоғалтады. Егер оқу процесінің нәтижесі болмаса, тартымдылық жоғалады.

Мазмұн ұғымы мен мотив бағасы – бұл білім алушы жұмысының ішкі ойы, ол білім мен басқа бір жұмысты таңдауда осы білімнен алынған нәтижеге ақы төлеу болып табылады (уақыт, күш).

Мотивке көз жеткізуде нақты және бекітуші күш бар, ол көбінесе оқу процесінде – білімділікті өңдеуде, анықтауда көрінеді. Жоғарғы

қарастырылған белсенділіктің негізінде В.А. Гордашников және А.Я. Осин келесідей мотив топтарын көрсетті:

- коммуникативтік мотив (қарым-қатынас қажеттілігіне байланысты);
- сәтсіздікке ұшырамау мотиві (қызметті орындау кезінде болуы мүмкін сәтсіздіктерге, ұнамсыздықтарға, жайсыздыққа, жазалауға байланысты);
- мотив мәртебесі – (жоғарғы әлеуметтік статусқа ие болуна немесе оған қол жеткізуіне байланысты);
- кәсіби мотив (өзі білім алып жатқан мамандығының кәсіби жетекшісі болуына байланысты);
- өзін-өзі қалыптастырудағы шығармашылық мотив (берілген тапсырмағашығармашылықпен қарауда өз бойындағы қасиеттерімен және өзін-өзі қалыптастыруымен байланысты);
- оқу – танымдық мотив (оқу қызметінің мазмұны мен және оның орындалуымен байланысты; жаңа білім беруде студенттерге бағытбағдар беру; білімге терең қызығушылық таныту; сонымен қатар студенттердің білімді игеруі үшін арнайы тәсілдерді қолдануда мынандай мотивтер кіреді: қызықтырған білімді өз еркімен игеру, студенттерді өздігінен білім алуға итермелеу, өздігінен білім алуға бағыттылығы);
- әлеуметтік мотив (студенттердің қоғамның әртүрлі өкілдермен қарым-қатынас жасауы; басқа адамдармен қарым-қатынас жасай отырып қоғамда өз орнын табу және қоғамның беделді мүшесі болуы);

Педагогикалық процесс осыдан білім беру, тәрбиелеу және дамыту міндеттерін шешуге бағыттталып, арнайы ұйымдастырылған педагог пен тәрбиеленуші арасындағы өзара ықпалды қызметті көрсетеді, яғни педагогикалық процесс - бұл анайы тар мағынадағы оқу мен тәрбиенің бірлігін қамтамасыз ету жолымен кең мәндегі тәрбиені іске асыруды көздеген біртұтас процесс [5].

Фактордың жоғары қабілетінің жеткіліксіздігін компенсациялауда жоғары белсенді мотивация үлкен рөл атқарады; бірақ кері байланыста осы фактор іске аспаса – ешқандай қабілеттіліктің деңгейі оқу мотиві мен оның төменгі көрсеткішін компенсациялауда, оқу үрдісінде нәтиже бермейді.

Студенттердің оңды белсенді мотивациясын қалыптастыру үшін, міндетті түрде олардың оқу мотив қозғалысын бақылау керек. Ол үшін міндетті түрде оқу процесінде студенттердің өз ойын, доминантты мотивін қалыптастыру керек. Сондықтан да, мотивация туралы мәселе студенттің оқу-танымдық жұмысының сапасының мәселесі.

«Оқытушы – оқушы» жүйесі арасында студент тек басқаратын нысан ғана емес, қызмет субъектісі екендігін ескеру керек, жоғары оқу орнындағы оқу жұмыстарына талдау жасауда біржақтылық болуы мүмкін емес, оқу үрдісінің «технологиясына» назар аудару, мотивацияны да есепке алуымыз қажет. Әлеуметтік психологиялық зерттеу көрсеткендей, оқу жұмысындағы мотивация біржақты емес, ол студенттің жеке ойлау қабілетіне, топтың сипатына, студенттік топтың даму деңгейіне, нақты жағдайларға және т.б. байланысты. Бір жағынан, адамның тәртібінің мотивациясы, психологиялық құбылыс ретінде қарастырылып, әрқашанда көзқарас бейнелері, бағыт құндылығы, әлеуметтік қабаттардың орналасуы (топтың, жалпы) бәрінің өкілі жеке тұлға болып табылады [6].

Оқу жұмыстарындағы мотивацияны қарастырғанда, «мотив» сөзі «мақсат» және «қажеттілік» сөзімен тығыз байланысты. Адамның жеке тұлғасында олар бір-бірімен тығыз байланысты және «мотивациялық сала» атауын алды. Әдебиеттерде «мотивациялық сала» термині мыналарды білдіреді: **қажеттілік, қызығушылық, мақсат, міндет, жақындық, нақтылық. П.М. Якобсон айтуынша: «Кең мағынада тәртіп мотивациясы сөзінің астарында – психологиялық сәттердің тұтастығы, олар адамның жүрістұрысымен анықталады» [7].**

Мотивация тұлға қалыптасуының барлық негізгі құрылымын анықтайды: бағыттылық, мінез, эмоция, қабілет, қызмет, психологиялық үрдіс. Ол тек бір қызметпен ғана тоқтап тұрмайды, басқа да жеке қырлармен тығыз байланысты. Сондықтан да,

мотивацияны білу тек психологиялық аспект негізіндегі аясымен ғана шектелмейді, әлеуметтік және философиялық тараптарды да қамтиды. Философиялық аспект жеке қабілетті реттейтін, «механизмдер» құралы болып анықталады. Философиялық және әлеуметтік талдау аспектісі бір-бірімен ажырамастай байланысты. Ол әлеуметтік қатынас үрдісінде адамдардың мотив тәртібімен түсіндіріледі. Бұл қарымқатынас әлеуметтік қатынас деңгейімен ғана емес, қызметтің нәтижесімен анықталады. Философия және әлеуметтік аспект негізінде талдау әлеуметтік – психологиялық аспект мәселелерін бөлу мүмкіндігін көрсетеді. Ол психологиялық және мотивация негіздерін жеке ашуды көздейді. Философиялық талдау аспектісі методологиялық талдау болып әлеуметтік-психологиялық мәселерін оның қызығушылықтарын, қажеттілігін және қоғамдық талаптарын жекелей білуге үйретеді. Мотивацияның жеке және толық, нақты қырлары А.Н. Леонтьевтің еңбегінде толық ашылды [4].

Мотив нақты әрекеттің себеп психикасының қажеттілікті қанағаттандыру құралы немесе тікелей бағыты. Әртүрлі және нақты адами қажеттілік бар, осы қажеттіліктерді қанағаттандырып, мақсаттарына қол жеткізеді. Осы мәселені талдаған зерттеуші С. Кэррол және Г. Тоси былай деген: «Адамның қажеттілік құрылымы оның әлеуметтік құрылым орнына және бұрынғы алған тәжірибесімен анықталады. Адамдардың арасында олардың өздеріне маңызды әртүрлі қажеттілік бар.

Қажеттілікті әртүрлі жолдар мен тәсілдермен алу тағы бар... Нақты жолмен, адам өзінің өмір тәжірибесінен алған нақты қажеттілікті қанағаттандыру мүмкін» А.Н. Леонтьев былай деген: «Қажеттіліктің болуы кез келген қызметте қажетті құрал, алайда, қажеттілік өздігінен нақты бағыт қызметін беруге қауқарлы емес. Жұмыс бағытының жеке қозғаушысы, осы қажеттілікке жауапты құрал болып табылады».

Қажеттілік құралы материалды немесе ерекше, сезіммен қабылдаймыз немесе ойлаймыз, біз ой жоспарын мотивтік жұмыстар деп атаймыз». А.Н. Леонтьевтің концепция негізінде біздің көзқарасымыз, мотив және ойлау арасындағы қатынас жатады. Адамның кез келген әрекеті бағыт-бағдар болып табылады, қарым- қатынас жеке және әрекет, мотив және мақсат арасындағы қатынастан пайда болады. Осыған байланысты, бір әрекет жекелей әрекетке байланысты әртүрлі мотивация құралады [7].

Жоғарыда айтылғандай, мотив жүйесі адамның әрекетіне тығыз байланыста. Сондықтанда, үш негізгі топқа бөлінеді: ұжымдық, жеке, іскерлік. Оқу әрекеті мотиві жалпы классификацияға бағынады. Оны зерттегендер, Л.И. Божович, Н.Г. Морозова., Л.С. Славина, Н.Ф. Талызина, И.А. Зимняя мотив құрылымы бойынша келесідегідей бөлінеді:

- кең әлеуметтік мотив (жалпы әлеуметті) құрылымы қоғамдық қажеттілікті, қызығушылықты, әлеуметтік маңызды жоғары оқу орынды тану;
- ғылыми-танымдық мотив, оқу әрекетімен байланысты, студенттер оқитын оқу үрдісінің өзіне қатысты;
- кәсіби мотив: жоғары білім беру негізгі кәсіби білім беру болып қарастырылады;
- пайдалы мотив.

Осы мотив тобының негізі жоғары оқу орынды бітіргеннен кейін жеке қолайлықты қалыптастырады;

5) әлеуметтік идентификация– оқуәрекетінде достарына, ата-аналарына жеке тәртібіне әсер ету. Осы талдаулармен бірге ғылыми көзқарас студенттің мотивация мәселесін зерттеуді атап өтеді [8].

Кейбір авторлар оқу әрекетінде мотивтің жетістігі анықталады, басқалар ғылымитанымдық және т.б. Студенттік кезде жеке мотивация құрылымында бірнеше өзгерістер болады – мотивация аясы тереңдейді: нақты оқудың мотиві төменнен жоғарылау орын алады. Оқу әрекетінде мотив жүйесі құрылымы және оның нәтижесі арасында байланыс пайда болады, яғни, академиялық үлгерім. Студенттің үлгерімі жоғары болған сайын, ол үшін, ғылыми-танымдық және кәсіби мотив соншалықты

маңызды болып табылады. Жалпы мәдени (әмбебап) және кәсіби күзiреттiлiк, жеке қырларына қарамастан студенттiң жоғары оқуда алған бiлiм-өнегесi. Бiр қырынан алғанда студенттiң қалай дамуы, жоғары оқу орынның қойған талаптарының әсерi, екiншi жағынан оның болашақ кәсiби мамандығына дайындалу үрдiсiндегi ой-танымынан көрiнiс табады.

Р.А. Гендорсон былай деген: «Адамдармен жұмыс жасайтындардың барлығы бiледi, нақты адамды мотивация әрекет түрiнде және жағдайлар саны тәжiрибеде шектеусiз...». Бұл үшiн мұғалiм студенттiң оқу үрдiсiнде психикалық жағдайы, оқуға мотивациясы әлеуметтiк-психологиялық жас ерекшелiгi және т.б. туралы бiлiмi керек. Осы жұмыстарға байланысты Ю.А. Самаринның «Студенттiң жас ерекшелiк психологиясы және маман болуы» еңбегiнде жоғары оқу орнында оқу-тәрбие үрдiсi барысында ескерiп, жастардың кезең ерекшелiктерiн ашады. «Жастардың екiншi кезеңiнде бiрiншi кезеңнiң алдыға дамуы бар, бұнда адамның тұлға болып қалыптасуына әсер ететiн ерекше заңдылықтар бар» Жастардың екiншi кезеңiнен байқауға болады – олар ересек немесе есейгендiктерi. Бұның барлығы осы жас кезеңiнде ерекшелiктерi бүгiнгi күнi өте маңызды әлеуметтiк, психологиялық және педагогикалық мәселелердiң ерекшелiктерi туралы айтуға болады. Егерде жоғары сыныптар мен студенттер арасындағы ерекшелiктердi қоятын болсақ, бұған қысқа жауап беруге болады: өмiрлiк тәжiрибе. Бұл ойды келесiдей түсiндiруге де болады: алдыңғы деңгейде осы мәселе теориялық болған, ал, осы кезеңде тәжiрибелiк болып саналды» [9].

Егер жастардың екiншi кезеңiн сипаттайтын болсақ, ол бiрiншiден, кәсiби бiлiм алу кезiнде қызығушылығында өзгерiстер болады. Бұнда теориялық қызығушылығы алған бiлiмiн тәжiрибеде қолдану кездеседi. Кейде, теория мен тәжiрибенiң қатар кездесуi таңдаған мамандыққа деген көңiлi толмаушылық орын алып оқу орынан кетуге әкеледi; екiншiден, студентте эмоциялық, коммуникативтi, тұрмыстық және басқа да жаңа тәжiрибе түрi пайда болады, бұл дидактикалық емес, тәжiрибелiк сипатта. Адами қарым-қатынас мысалы, махаббат, ер мен әйелдiң арасындағы қарым-қатынас теориялық жоспардан тәжiрибелiк жоспарға ауысады; үшiншiден, осы уақытқа дейiн ешқандай күдiк туғызбаған барлығына сыни пайымдау пайда болады; төртiншiден, жеке қабiлетiн қалыптастыру жалғасады – оның жеке мiнезiн сипаттайтын сыртқы келбетi, жас адамның болашақ өмiрге, жұмысқа тұруына, кәсiби және дәрежелi өзiн нақтылауы және тағы басқалары болып табылады.

Өмiрлiк өзiн-өзi нақтылау – өз өмiр жолында армандар, мазалайтын ойлар, адамдардың әрекетi және бағалауы, оны жүзеге асыруда бiрiншi қадам және маңызды шешiм қабылдау. К.Д. Ушинский осы кезең туралы былай деп жазған: «Адам өмiрiнде 16 жастан 22-23 жасқа дейiнгi аралық маңызды орын алады деп ойлаймыз. Бұл уақытта бiлiм алу кезеңi аяқталады, барлығы болмаса да бiр бөлiгi топтасады, осы кез адамның ойына және оның мiнезiнде бағытталған шешушi кезең». Оқу мотивациясы оқу iс-әрекетiне, оқудағы iс-әрекетке енетiн мотивациялардың жеке түрi ретiнде анықталады. Кез келген басқа үрдiс сияқты оқу мотивациясы да осы әрекетке тән өзгеше факторлар қатарымен анықталады. Бiрiншiден, ол бiлiм беру жүйесiмен, оқу iс-әрекетi жүзеге асатын бiлiм беру мекемесiмен; екiншiден, бiлiм беру үрдiсiн ұйымдастырумен; үшiншiден, студенттiң субъектiлiк ерекшелiктерiмен; төртiншiден, педагогтың субъектiлiк ерекшелiктерiмен, ең алдымен оның студентке, iсiне деген қатынастар жүйесiмен; бесiншiден, оқу пәнiнiң өзгешелiгiмен анықталады.

«Оқу мотивациясы үнеми өзгерiп отыратын және бiр-бiрiмен жаңа қатынастарға түсушi түрткiлер қатарынан қалыптасады. Сондықтан мотивацияның жетiлуi бұл жай ғана оқуға деген жағымды қатынастың өсуi немесе терiс қатынастың тереңдеуi емес, ал оның артында тұрған мотивациялық аясы құрылымының, оған енетiн түрткiлердiң күрделенуi, олардың арасында жаңа, неғұрлым кемелденген, кейде қарамақайшы қатынастардың пайда болуы». Осыған сәйкес оқу iс-әрекетiнiң мотивациясын талдауда тек үстем түрткiнi анықтап қана қоймай, сонымен қатар адамның мотивациялық аясының бүкiл құрылымын есепке алу да қажеттi. Осы оқуға қатысты мотивация аясын қарастыра отырып, А.К.

Маркова оның құрылысының бағыныстылығын атап өтеді. Сонымен оған оқуға деген қажеттілік, оқу маңызы, оқу түрткісі, мақсат, эмоциялар, қатынас пен қызығу енеді. Көптеген зерттеулер тәжірибесінде яғни мақсатты, мағынаны және мотивацияны қалыптастыруды зерттегенде студенттің тұлғалық дамуы, оның танымдық іс-әрекет даму деңгейімен тікелей байланысты негізгі төрт деңгейдің әлеуметтік-психологиялық ерекшелігі зерттеліп, әрбіреуіне субъектінің бастапқы іс-әрекет формасы сәйкес келеді.

Оқу іс-әрекеті мотивациясының ішкі қайнар көзі – студент қажеттіліктерінің аймағы. Студент қажеттіліктерінің қанағаттануы немесе рустрацияға ұшырауы оқытушының аудиторияда туғызатын объективті жағдайларға және студенттің жеткен жетістіктеріне, оқытушының мінез-құлқына тәуелді болады.

Егер оқу іс-әрекетінің негізгі белгісі ретінде жоғары оқу орнындағы әлеуметтік контексте жүзеге асырылатын танымдық іс-әрекет формасын алсақ онда қажеттіліктердің 3 тобын қарастыруға болады:

- танымдық қажеттіліктер – мәселені шешу әдісі немесе жаңа мәліметтерді меңгеру үрдісінде қанағаттандырылады;
- әлеуметтік қажеттіліктер – оқу іс-әрекеті және оның нәтижесімен байланысты қатынастар немесе оқу іс-әрекеті барысында «студент – студент», «оқытушы – студент» өзара әрекет жасау аймағында қанағаттандырылады;
- «Мен» образымен байланысты қажеттіліктер – оқу тапсырмаларының күрделілік деңгейіне байланысты белсендендіріледі.

Біз осы қарастырған мәселелерде оқытушының міндеті студентті мотивацияны ұғыну үшін оның жағдайы туралы білу керек және әрбір оқу курсының динамикасына талдау жүргізіп, студент жеке және болашақ кәсіп қызметінде оқитудың маңыздылығын қалыптастыру және өз білімдері жетілдіру бойынша студенттердің белсенділігін, жетістікке қол жеткізуге жағдай жасау.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Юрчук В.В. Современный словарь по психологии. – М.: «Современное слово»,
2. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности. – М.: Наука,
3. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент: учебник. – 3-е изд. – М.: Гардарики,
4. Айсмонтас Б. Б. Педагогическая психология: учебное пособие. – М.: Московский городской психолого-педагогический университет,
5. Гордашников В.А., Осин А.Я. Образование и здоровье студентов медицинского колледжа. – М.: Издательство «Академия Естествознания»,
6. Пейсахов Н.М. Прикладная психология в высшей школе. – Казань, 1979.
7. Якобсон П.М. Взаимоотношения детей в совместной деятельности. – М.,
8. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.,
9. Самарин Ю.А. Психология студенческого возраста и становление специалиста // Вестник высшей школы. – № 8.

ДЕВИАНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ МОЛОДЕЖИ В КАЗАХСТАНЕ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚЫЛЫҒЫ

DEVIANT BEHAVIOR OF YOUTH IN KAZAKHSTAN

Аннотация: Проблема девиантного поведения привлекала внимание большого числа исследователей, поскольку девиантное поведение как нарушение социальных норм, приобрело серьезный характер. Это стимулировало заметное развитие теории психологии девиантного поведения и необходимость знакомства с ее основами более широкого круга специалистов - психологов, педагогов, юристов, работников культуры, социальных работников, медиков и других специалистов.

Ключевые слова: Девиантное поведение, социальные нормы, психологи, специалисты, юристы

Аннотация: девиантты мінез-құлық мәселесі көптеген зерттеушілердің назарын аударды, өйткені девиантты мінез-құлық әлеуметтік нормаларды бұзу ретінде елеулі сипатқа ие болды. Бұл девиантты мінез - құлық психологиясы теориясының айтарлықтай дамуына және оның негіздерімен-психологтардың, мұғалімдердің, заңгерлердің, мәдениет қызметкерлерінің, әлеуметтік қызметкерлердің, дәрігерлердің және басқа мамандардың кең ауқымымен танысу қажеттілігіне түрткі болды.

Түйінді сөздер: девиантты мінез-құлық, әлеуметтік нормалар, психологтар, мамандар, заңгерлер

Abstract: The problem of deviant behavior has attracted the attention of a large number of researchers, since deviant behavior as a violation of social norms has become serious. This stimulated the noticeable development of the theory of psychology of deviant behavior and the need to familiarize a wider range of specialists with its basics - psychologists, teachers, lawyers, cultural workers, social workers, physicians and other specialists.

Keywords: Deviant behavior, social norms, psychologists, specialists, lawyers

Проблема девиантного поведения — это проблема общества в целом и ее решение способствует успешному духовному и нравственному развитию общества и государства. В последние годы в России возросла численность подростков, для которых цель жизни сводится к достижению материального благополучия любой ценой, к наживе любыми способами. Труд и учеба утратили общественную ценность и значимость, стали носить прагматический характер — больше получать благ, привилегий и меньше работать и учиться. Такая позиция подростков приобретает все более открытые и воинствующие формы, порождая новую волну потребительства, часто провоцирующую поведенческие девиации. Положение с поведенческими девиациями усугубляется еще больше экономической ситуацией в стране. В последние годы в России значительно возрос уровень подростковой преступности в сфере социально-экономических отношений, где объектом преступления является право собственности, имеющее исключительное значение в жизнедеятельности граждан, общества, государства. Для многих подростков характерна ориентация на личное материальное благополучие, на действие по его обеспечению, на жизнь по принципу «как хочется», на самоутверждение любой ценой и

любимыми средствами. В этих случаях ими руководит не корысть и стремление удовлетворить свои потребности преступным путем, а привлекает сам процесс совершения преступления, участия ради компании, чтобы не прослыть трусом и т. п.

Девиантное поведение подростков — распространенный феномен, сопровождающий процесс социализации и зрелости, который возрастает на протяжении подросткового периода и снижается после 18 лет. Девиантное поведение осознается далеко не каждым подростком, прочная возможность противостоять негативным влияниям окружения формируется у них уже за пределами 18-летия.

В современных условиях, когда возрастает роль личности и анализа факторов ее становления, большое значение приобретает изучение проблемы девиантного поведения в контексте саморегуляции жизнедеятельности и личностной организации времени.

В последнее время в силу ряда причин усилились негативные тенденции в процессах самоопределения личности в Казахстане, в снижении ее стабильности, что провоцирует ее девиантное поведение, аномалии развития, а нередко деградацию и саморазрушение. В обществе и в различных социальных макрогруппах общества, равно как и в малых группах, вырабатываются и используются многообразные системы ценностей, социальных норм и правил поведения. Все это в свою очередь порождает многообразие представлений о том, что именно является девиацией, отклонением от нормы.

Основная цель курса психологии девиантного поведения видится в том, чтобы помочь студентам сформировать научно обоснованные, целостные представления о современном состоянии проблемы отклоняющегося поведения личности. Опыт преподавания данного курса показывает, что в восприятии материала существуют следующие трудности: во-первых, неоднозначность понятия "отклоняющееся поведение"; во-вторых, отсутствие собственно теории девиантного поведения; в-третьих, междисциплинарный характер проблем девиантологии; в-четвертых, отсутствие эффективных технологий воздействия на отклоняющееся поведение личности.

Предлагаемой статье представляет собой попытку обзора имеющихся научных подходов и обобщения практического опыта психологов в изучении и преодолении отклоняющегося поведения личности, рассматриваемого в его социально-психологическом аспекте.

Они построены с таким расчетом, чтобы побудить студента более глубоко изучить социально-психологические аспекты отклоняющегося поведения. Прежде всего, это вопросы и задания теоретического содержания, требующие усвоения и четкого понимания методологических основ психологии девиантного поведения. Другие вопросы и задания направлены на закрепление знаний и навыков. Решение таких задач дает возможность проверить на практике свое умение применить полученные знания психологии девиантного поведения как науки. Этой же цели служит имеющийся в пособии глоссарий основных терминов психологии отклоняющегося поведения. Логика построения учебного пособия определяет и методику работы с ним: вначале необходимо изучить ту или иную тему пособия, а затем самостоятельно ответить на поставленные вопросы и выполнить задания. Это позволит более продуктивно воспринимать лекции преподавателя и более активно участвовать в обсуждении проблем на семинарских занятиях. Поскольку в учебном пособии не всегда возможно подробно ответить на поставленные вопросы, то читателям рекомендуется прибегать к изучению дополнительной литературы. Списки такой литературы даны в конце учебного пособия. Учебное пособие не претендует на полное освещение психологических аспектов отклоняющегося поведения личности. В нем изложены лишь узловые вопросы психологии девиантного поведения. Предметом нашего изучения являются только те аспекты поведения личности, которые можно квалифицировать как отклоняющееся поведение. Отклоняющееся поведение занимает свою собственную нишу в ряду психических феноменов. Оно существует наряду с такими явлениями, как психические заболевания, патологические состояния, неврозы, психосоматические расстройства и т.п. Данные феномены рассматриваются с точки

зрения медицинской нормы на оси «здоровье - предболезнь - болезнь». Отклоняющееся поведение личности, на наш взгляд, бессмысленно рассматривать с точки зрения психопатологии. Отклоняющееся поведение выражает социально-психологический статус личности на оси «социализация - дезадаптация - изоляция».

Известно, что в специальной литературе термин «отклоняющееся поведение» нередко заменяется синонимом - девиантное поведение (от лат. *deviatio* - отклонение). Далее мы будем использовать оба термина - «отклоняющееся», «девиантное» - в качестве взаимозаменяемых, отдавая предпочтение первому как более ясному и привычному. Очевидная сложность определения изучаемого понятия обусловлена прежде всего его междисциплинарным характером. В настоящее время термин используется в двух основных значениях. В значении «поступок, действия человека, не соответствующие официально установленным или фактически сложившимся в данном обществе нормам», девиантное поведение выступает предметом психологии, педагогики и психиатрии. В значении «социальное явление, выражающееся в относительно массовых и устойчивых формах человеческой деятельности, не соответствующих официально установленным или фактически сложившимся в данном обществе нормам и ожиданиям, оно является предметом социологии, права, социальной психологии. В данной работе мы рассматриваем отклоняющееся поведение преимущественно в первом аспекте - как проявление индивидуальной активности. Определение понятия предполагает выделение существенных признаков явления. Целесообразно выделить те специфические особенности отклоняющегося поведения личности, которые помогут нам отличить его от других феноменов, а также при необходимости констатировать его наличие и динамику у конкретного человека.

1. Отклоняющееся поведение личности - это поведение, которое не соответствует общепринятым или официально установленным социальным нормам. Иначе говоря, это действия, не соответствующие существующим законам, правилам, традициям и социальным установкам. Определяя девиантное поведение как поведение, отклоняющееся от норм, следует помнить, что социальные нормы изменяются. Это, в свою очередь, придает отклоняющемуся поведению исторически преходящий характер. В качестве примера можно привести различное, в зависимости от эпохи и страны, отношение к курению. Следовательно, девиантное поведение - это нарушение не любых, а лишь наиболее важных для данного общества в данное время социальных норм.

2. Девиантное поведение и личность, его проявляющая, вызывают негативную оценку со стороны других людей. Негативная оценка может иметь форму общественного осуждения или социальных санкций, в том числе уголовного наказания. Прежде всего санкции выполняют функцию предотвращения нежелательного поведения. Но, с другой стороны, они могут приводить к такому негативному явлению, как стигматизация личности навешивание на нее ярлыка. Например, хорошо известны трудности реадaptации человека, отбывшего срок наказания и вернувшегося в «нормальную» жизнь.

Попытки человека начать новую жизнь зачастую разбиваются о недоверие и отвержение окружающих людей. Постепенно ярлык девианта (наркоман, преступник, самоубийца и т.п.) формирует девиантную идентичность (самоощущение). Таким образом, дурная репутация усиливает опасную изоляцию, препятствует позитивным переменам и вызывает рецидивы девиантного поведения.

3. Особенностью отклоняющегося поведения является то, что оно наносит реальный ущерб самой личности или окружающим людям. Это может быть дестабилизация существующего порядка, причинение морального и материального ущерба, физическое насилие и причинение боли, ухудшение здоровья. В крайних своих проявлениях девиантное поведение представляет непосредственную угрозу для жизни, например суицидальное поведение, насильственные преступления, употребление «тяжелых» наркотиков. Психологическим маркером ущерба является страдание, переживаемое самим человеком или окружающими людьми.

Данный признак означает, что отклоняющееся поведение является разрушительным: в зависимости от формы - деструктивным или аутодеструктивным. На наш взгляд, не удовлетворяют данному признаку и не являются отклоняющимся поведением такие близкие социальные явления, как радикализм, креативность и маргинальность. Несмотря на то что они также отклоняются от общепринятых норм, вызывая раздражение консервативно настроенной части населения, эти феномены скорее полезны для общества, чем опасны. Так, радикально настроенные личности нацелены на коренные преобразования в обществе, что стимулирует прогрессивные изменения в нем.

Креаторы, отличаясь нестандартностью, выступают исследователями и первооткрывателями. Маргиналы противопоставляют себя большинству, расширяя границы социальных норм. Перечисленные феномены могут сочетаться.

Например, поведение подростков нередко отражает все три тенденции. Подросток, экспериментирующий с пирсингом, татуировкой или даже шрамированием, не может быть однозначно отнесен к группе девиантов. Но тот же подросток, употребляющий героин, демонстрирует явно отклоняющееся поведение с высоким риском для жизни. Таким образом, отклоняющееся поведение деструктивно по своей сути.

4. Рассматриваемое поведение преимущественно можно охарактеризовать как стойко повторяющееся (многократное или длительное). Так, если ребенок семи лет один раз взял без спросу небольшую сумму денег у родителей на сладости, без последующих эксцессов, определение данного поведения как отклоняющегося будет недостаточно корректным. Напротив, систематическое осознанное воровство денег подростком будет являться одной из форм отклоняющегося поведения. Другой распространенный пример: эпизодическое употребление спиртного в ряде случаев признается вполне допустимым или даже полезным.

Данное правило имеет исключения. Например, даже однократная суицидальная попытка представляет серьезную опасность и может расцениваться как отклоняющееся поведение личности.

Для того чтобы поведение можно было квалифицировать как отклоняющееся, оно должно согласовываться с общей направленностью личности. При этом поведение не должно быть следствием нестандартной ситуации (например, поведение в рамках посттравматического синдрома), следствием кризисной ситуации (например, реакция горя в случае смерти близкого человека в течение первых месяцев) или следствием самообороны (например, при наличии реальной угрозы для жизни).

Особенностью отклоняющегося поведения является то, что оно рассматривается в пределах медицинской нормы. Оно не должно отождествляться с психическими заболеваниями или патологическими состояниями, хотя и может сочетаться с последними. В случае психического расстройства имеет место патологическое поведение психически больного человека. Патологическое поведение отклоняется от медицинских норм, требует первостепенного медицинского вмешательства и изучается психиатрией как, например, девиантное поведение психически больных. Патологическое поведение подразумевает, что под воздействием болезненного состояния способность личности осознавать и контролировать свои действия существенно снижается.

В то же время при определенных условиях отклоняющееся поведение может переходить в патологическое. Например, зависимое поведение может перерасти в системное заболевание - алкоголизм, наркоманию. Таким образом, личность с отклоняющимся поведением может занимать любое место на психопатологической оси «здоровье - предболезнь - болезнь».

Особенностью отклоняющегося поведения является то, что оно сопровождается различными проявлениями социальной дезадаптации. Данное поведение совсем не обязательно приводит к болезни или смерти, но закономерно вызывает или усиливает состояние социальной дезадаптации. Состояние дезадаптации, в свою очередь, может быть самостоятельной причиной отклоняющегося поведения личности.

В качестве последнего признака отклоняющегося поведения можно отметить его выраженное индивидуальное и возрастно-половое своеобразие. Отклоняющееся поведение прежде всего отражает внешнее бытие личности в социуме. Оно может быть чрезвычайно разнообразным «изнутри». Одни и те же виды девиантного поведения по-разному проявляются у различных людей в разном возрасте. На индивидуальном же уровне девиантное поведение выглядит более проблематичным, так как оказывается связанным с такими негативными феноменами, как реальный ущерб для жизни самой личности или окружающих людей, конфликт девиантной личности с социальным окружением, ее социальная дезадаптация. Следовательно, на личностном уровне отклоняющееся поведение - это социальная позиция личности, выступающая в форме девиантного стиля и образа жизни. Как известно, большинство людей при желании вполне могут изменить свою позицию по отношению к обществу.

В Казахстане фактически алкоголь вошел в нашу жизнь, став элементом социальных ритуалов, обязательным условием официальных церемоний, праздников, некоторых способов время-препровождения, решения личных проблем. Однако эта социокультурная ситуация дорого обходится обществу. Как свидетельствует статистика, 90% случаев хулиганства, 90% изнасилований при отягчающих обстоятельствах, почти 40% других преступлений связаны с опьянением. Убийства, грабежи, разбойные нападения, нанесение тяжких телесных повреждений в 70% случаев совершаются лицами в нетрезвом состоянии; около 50% всех разводов также связано с пьянством. Также выборочные обследования показали, что на крупных промышленных предприятиях алкоголь употребляется 99% мужчин и 97% женщин. Чаще всего мотивом пьянства является: развлечение, воздействие ближайшего окружения, соблюдение питейных традиций, празднование памятных дат, супружеские, семейные неурядицы, неприятности на работе.

В Казахстане за 2022 год несовершеннолетними совершено 1735 преступлений. Среди уголовных правонарушений лидируют кражи — 782 фактов, мошенничество - 166, грабежи — 154, мелкое хищение - 93, хулиганство — 81.8. Количество преступлений, совершенных за последние пять лет, снизилось в 4,5 раза.

По статистике, чаще всего подростки идут на преступления против собственности: кражи, грабежи, попытки завладеть чужим имуществом и так далее. Они составляют практически 80% от всех преступлений, которые совершают несовершеннолетние.

Список использованной литературы:

1. Змановская Е.В., Рыбников В.Ю. Девиантное поведение личности и группы.- СПб: Питер, 2014.-352с.
2. Змановская Е.В. Девиантология.-М.:Академия, 2011.-288с.
3. Акажанова А.Т. Девиантология. - Алматы, 2008.-114с.
4. Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков. -М.: Академический Проект, 2015. -336с.
5. Самыгин П.С. Девиантное поведение молодежи. -Р-н-Д: Феникс, 2016.-440с
6. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения.-СПб: Питер, 2005.-382с.
7. Назмутдинов Р.А. психология девиантного поведения –Костанай : КГПИ, 2005.-68с.
8. Гишинский Я.И. Девиантология.-СПб.: Речь,2004.-464с.
9. Змановская Е.В. Психология девиантного поведения. Структурно - динамический подход.-СПб.: Питер,2005.-362с.
10. Кондращенко В.Т. Девиантное поведение подростков. -Минск,1988.-182с.
11. Можгинский Ю.Б. Агрессия у подростков.-СПб: Питер,2008.-460с.
12. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения.-М.: Академия, 2014.-214с.

ХАЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ЖӘНЕ ИМАНДЫЛЫҚҚА ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПРОТИВ ЗДОРОВЬЯ НАСЕЛЕНИЯ.

CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PUBLIC HEALTH MORALS OF THE POPULATION

Аннотация: Автор өз мақаласында халыққа және имандылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы сипаттамасын береді. Және халықтың денсаулығына қарсы қылмыстарға талдау жасай отырып, имандылыққа қарсы қылмыстарға да тоқталып өтеді. Сонымен қатар халықтың денсаулығына аса қауіпті іс әрекеттерге түсініктеме береді.

Кілт сөздер: Есірткі, психотроптық заттар, имандылыққа қарсы қылмыс,

Аннотация : В своей статье Автор дает общее описание уголовных правонарушений против народа и нравственности. И анализируя преступления против здоровья населения, акцентирует внимание и на преступлениях против нравственности. Кроме того, дает разъяснения по действиям, особо опасным для здоровья населения.

Ключевые слова: наркотики, психотропные вещества, преступления против нравственности

Annotation : In his article, the author gives a general description of criminal offenses against the people and morality. And analyzing crimes against public health, he also focuses on crimes against morality. It also provides an understanding of actions that are particularly dangerous to public health.

Keywords: Drugs, Psychotropic Substances, crime against morality

Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексінде, Халықтың имандылығына қарсы қылмыстар жеке тарау болып көрсетілген. Себебі бізді қоршаған орта яки қоғамның дұрыс дамуы үшін, оның мүшелерінің бірқалыпты қызмет жасауы маңызды екені түсінікті. Қазақстан Республикасының Конституциясында азаматтардың яки адам өмірін, денсаулығын, оларды қоршаған ортаны сонымен қатар имандылық нормаларына ерекше мән берген екені бізге айқын. Және бұл принциптеріне тек мән беріп қана қоймай оларды орындау және бұл принциптерді қатаң сақтау кез келген азаматтардың парызы екенін естен шығармауымыз тиіс. Және бұл принциптердің бұзылуы қоғамдық қатынастарға едәуір зиян келтіреттінін естен шығармауымыз тиіс.

Есірткі және психотроптық заттарды заңсыз айналымға шығару, сол секілді, имандылыққа жат құқық бұзушылықтардың туындауы, бүгінгі күні қоғамдық қатынастарға зиян келтіріп қана қоймай, етек алып, көбеюде.

Негізінен бұл қылмыстардың тікелей объектісі туралы айтқанда 2 бөлікке бөліп қарастырсақ болады. Ең алдымен халықтың денсаулығы, ал екеншіден адамгершілікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар деп қарастырамыз. Халықтың денсаулығы қандай қылмыстық құқық бұзушылықтарға тікелей объектісі бола алады:

1. Есірткі психотроптық заттармен, сол тектестермен, прекурсорлармен өткізу мақсатынсыз заңсыз жұмыс істеу (296-бап)

2. Есірткі заттарды немесе психотроптық заттарды тұтындыруға көндіру. (299-бап)
3. Құрамында есірткі заттар бар, өсіруге тыйым салынған өсімдіктерді заңсыз өсіру. (300-бап)
4. Есірткі заттарды , психотроптық әсер ететін немесе улы заттарды ұстау ережелерін бұзу. (303 –бап)

5. Адамдардың өміріне немесе денсаулығына қауіп төндіретін мән жайлар туралы ақпаратты жасыру (306-бап).

Адамгершілікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар деп қарастырамыз :

1. Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру . (308-бап)
2. Жөзекшелікпен айналысуға тарту. (309-бап)
3. Дәрілік притондар ұйымдастыру немесе ұстау және жеңгетайлық. (310-бап)
4. Порнографиялық бейнелері бар материалдарды заңсыз тарату. 311-бап
5. Кәмелетке толмағандардың порнографиялық бейнелері бар материалдарды немесе заттарды жасау және айналымға шығару не оларды порнографиялық сипаттағы ойын сауық іс шараларына қатысу үшін тарту. (312-бап)
6. Қатыгездік пен күш қолдануға бас ұруды насихаттайтын туындыларды заңсыз тарату . (313-бап)

Халықтың денсаулығына қарсы қылмыстардың аса қауіпті түрі есірткі сонымен қатар психотроптық күшті әсер ететін сонымен қатар заңсыз айналымға түсірумен қатар сонымен байланысты іс әрекеттер болып табылады. Осыған байланысты 296-303-баптарында осы тұрғыдағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген түрлері үшін жауаптылық көзделген. Есірткі , психотроптық заттар, прекурсорлар , күшті әсер ететін және улы заттарды заңсыз айналымға түсіруге байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтың негізгі объектісі жоғарыда айтылғандай , халық денсаулығы.

Көрсетілген санатқа жататын қылмыстардың затына психотроптық заттар, прекурсорлар , күшті әсер ететін сонымен қатар улы заттар яки Қылмыстық кодекстің 301-бабына сәйкес есірткі заттарды пайдалану шикізат , аспаптар және жабдықтар жатады.

«Есірткі , психотроптық заттар , және соған ұқсас прекурсорлар айналымын мемлекеттік реттеудің және олардың заңсыз айналымы мен теріс пайдалануына қарсы іс қимыл шаралары» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 10 шілдедегі арнаулы Заңымен, «Есірткі , психотроптық заттар , прекурсорлар және олардың заңсыз айналымын теріс пайдалануына қарсы іс қимыл шаралары туралы Қазақстан Республикасының заңына өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы 2008 жылғы 2 наурыздағы Қазақстан Республикасының Заңымен «Бақылауға жататын есірткілік заттар , психотроптық құралдар туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1998 жылғы 9 наурыздағы 186 қаулысымен бекітілген тізім бойынша (бұдан былай тізім бойынша (бұдан былай тізім деп аталады) жүзеге асырылады. Бұл нормативтік актілер 1961 жылғы Есірткі заттар туралы бірінғай конвенцияға түзетулер жөніндегі жылғы хаттамаға сәйкес 1972- жылғы Психотроптық заттар туралы конвенцияға , БҰҰ-ның Есірткі заттардың және психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес туралы 1998 жылғы конвенциясына негізделіп қабылданған екенін естен шығармайық.

Имандылыққа қарсы топқа жататын қылмыстар туралы айта кетелік

Оның тікелей объектісі қоғамда орын алып отырған моральдық , қоғамдық қатынастардың жиынтығы болып табылады. Және олардың түрлері де сан алуан екенін естен шығармайық . Мысалы Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру яки ойын мекемесін заңсыз ашып пайда табу. Немесе жөзекшелікпен айналасуға тарту тікелей объектісі қоғамдық адамгершілік , қосымша тікелей объектісі адамның денсаулығы . Жөзекшелікке тартудың бес түрлі тәсілі бар . Яки ол күш қолдану , күш қолданбақшы болып қорқыту, тәуелді жағдай, бопсалау, мүлікті жою немесе бүлдіру арқылы қорқыту т.с

Сонымен қатар имандылыққа қарсы құқық бұзушылықтардың бірі Порнографиялық материалдарды немес заңсыз таратуға халықарарлық нормалармен тыйым салынған. 1923

жылы «Порнографиялық бұйымдарды тарату және олармен сауда жасауға қарсы шаралары» Женева конвенциясы қалған.

Қорытындылай келе, Адамгершілікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың ең қауіпті түрі. Қылмыстың объектісі-кәмелетке толмағандардың адамгершілік қасиеттері, оларды реттейтін қоғамдық қатынастар екенін естен шығармайық. Қоғамда адамгершілікке имандылыққа қарсы қылмыстар өте көп кездеседі. Егер де олардың барлығын қарастыратын болсақ, олардың қоғамдақ қатынастарға едәуір зардап алып келетінін ұмытпауымыз тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.

2. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық : Ерекше бөлік: Оқулық, - Алматы : Жеті Жарғы, 2015. - 618 бет

УДК 37.019.2

Тлейлюсов Әділхан, Дүйсен Нүргелді

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының бакалавры

Тұран-Астана университеті

Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылым жетекшісі:

заң ғылымдарының магистрі, ұлттық және халықаралық құқық кафедрасының аға

оқытушысы Яғмусова А.Ф.

АЙҒАҚТАРДЫ СОЛ ЖЕРДЕ ТЕКСЕРУ ЖӘНЕ НАҚТЫЛАУ. ТЕРГЕУ ЭКСПЕРИМЕНТІ

ПРОВЕРКА И УТОЧНЕНИЕ ПОКАЗАНИЙ НА МЕСТЕ. СЛЕДСТВЕННЫЙ ЭКСПЕРИМЕНТ

CHECKING AND CLARIFYING THE READINGS ON THE SPOT. INVESTIGATIVE EXPERIMENT

Аннотация: Жалпы осы ғылыми жобада қылмыстық құқық бұзушылық жасалған сәтте алынатын айғақтарды сол жерде тексеру және нақтылау жайлы жазып, көрсетілген. Тергеу барысында іс үшін маңызы бар заттарды, құжаттарды, іздерді іздейді және көрсетеді; өзінің белгілі бір іс-әрекеттерін немесе басқа адамдардың іс-әрекеттерін көрсетеді; зерттелетін оқиғада белгілі бір заттардың қандай рөл атқарғанын көрсетеді; оқиға орнының жағдайындағы өзгерістерге назар аударады; жауап алу кезінде берген айғақтарын нақтылайды.

Түйінді сөздер: тергеу эксперименті; айғақтарды орнында тексеру; тергеу әрекеті; қылмыс; хаттама; тергеуші; күдікті, айыпталушы.

Аннотация: В целом в данном научном проекте прописано и указано, что показания, получаемые на момент совершения уголовного правонарушения, должны быть на месте и уточнены. В ходе расследования он ищет и показывает предметы, документы, следы, имеющие значение для дела; показывает свои собственные действия или действия других людей; указывает, какую роль определенные предметы сыграли в исследуемом событии; обращает внимание на изменения в состоянии места происшествия; уточняет показания, которые он дал во время допроса.

Ключевые слова: следственный эксперимент; проверка показаний на месте; следственное действие; преступление; протокол; следователь; подозреваемый, обвиняемый.

Abstract: In general, this scientific project prescribes and states that the testimony received at the time of the commission of a criminal offense must be on the spot and clarified. During the investigation, he searches for and shows objects, documents, traces that are relevant to the case; shows his own actions or the actions of other people; indicates what role certain objects played in the event under investigation; draws attention to changes in the state of the scene; clarifies the testimony he gave during the interrogation.

Keywords: investigative experiment; verification of testimony on the spot; investigative action; crime; protocol; investigator; suspect, accused.

Қылмыстық істерді тергеу үстінде көп жағдайларда куәнің, жәбірленушінің, айыпкердің берген жауаптарын оқиға болған жерге барып анықтап, тексеруге тура келеді.

Осындай тексеру арқылы тергеуші жауаптағы мәліметтерді оқиғаның болған жеріндегі нақты жағдаймен, ол жердегі объектілердің орналасуымен салыстырып, жауапта айтылған мәліметтер шындыққа жата ма, жоқ па деп сынап кереді.

Осындай қарау үстінде жауапта айтылған жерді, онда орналасқан объектілерді тергеуші өз көзімен көріп, олар жөнінде толық ақпарат алады. Айтылған жауапты тексеру арқылы, оқиғаның болу жолын, осы жердін ерекшелігімен, жағдайымен салыстырып, мұндайда қандай іздер қалады, олар қай жерде қалуы мүмкін деп болжап, іс бойынша жаңа деректер, дәлелдемелер тауып алуы мүмкін [1].

Айталық, оқиға болған жерде тергеудің жауап алудан айырмашылығы мынада: оқиға болған жерде тексеру айғақ адамдардың қатысуымен жүргізіледі, жауапта көрсетілген деректер оқиға болған жерде қайтара тексеріліп, кейбір жауаптағы мәліметтерді қимыл-әрекеттермен баяндап көрсетеді. Ал, тану үшін көрсету тергеу әрекетімен салыстырғанда, айғақты оқиға болған жерде тексеру мен нақтылаудың ерекшелігі - танушы оқиға болған жерді, ондағы объектілердің танумен ғана шектелмейді, сонымен бірге ондағы өзі байқаған кейінгі өзгерістерді де баяндайды, өзінің, кейде оқиғаға басқа да қатысушылардың жекелеген әрекеттерін қимыл үстінде көрсетеді.

Бұл тергеу әрекетінің ең басты ерекшелігі сол, жауап алу кезінде шындықты анықтай түсу, жана дәлелдемелер алу мақсатында тергеуші оқиға болған жерді, жекелеген объектілерді жауап берушіні қатыстыра отырып тексереді, егер қажеттілік туындаса оқиға болған кездегі жағдайды қалпына келтіріп, пысықтайды. Егер тексеру кезінде айғақтық жаңа заттар, іздер табылса тергеуші оны да іске пайдаланады.

Куәден бе, жәбірленушіден бе, жоқ әлде айыпкерден бе кімнен жауап алынатынына орай айғақты оқиға болған жерде тексеру мен нақтылау үстінде әр түрлі әдістер қолданылады. Сондай-ақ, дайындық жұмыстары жүргізілгенде қолданылатын тактикалық әдістер белгіленіп, әдіс іріктелуі мүмкін. Тергеуге кірісер алдында тергеуші жоспар құрған кезде мұны мұқият ескеруі тиіс. Яғни, жоспарда тергеу әрекетінің мақсаты дәл анықталып, қылмыстық істің жедел-ізвестіру шаралары кезінде жиналған материалдары мұқият зерттелуі тиіс.

Дайындық және тексеруді өткізу кезінде айыпталушының оқиға болған жерге баруға ішкі есеппен келісім беруі де мүмкін екендігін, оның ақиқатты ашуға шын ниетімен көмектесуге ықылас білдіруімен бірге, ретін тауып күзетшіден сытылып, құтылып кетуге, қандай жолмен болсын сыбайластарымен байланыс орнатуға, оқиға болған жердегі ізді өшіріп жіберуге немесе тергеушінің әлі неге назар аудармағанын білуге тырысатынын естен шығаруға болмайды.

Аталған тергеу әрекетіне дайындық кезеңі әрекетке қатысушыларға тиісті нұсқау берумен аяқталады. Онда тергеу әрекетінің мақсаты мен тәртібі, қатысушылардың құқығы мен міндеттері түсіндіріледі. Әсіресе, келесі мәселелерге айрықша назар аударылады:

а) жауабы тексерілетін адам тергеу әрекетіне қатысушылардың барлығының алдында жүреді, жүріс бағытын анықтайды, бұрынғы жауабында айтқан учаскелер мен заттарды көрсетеді;

ә) барлық ұйымдық мәселелерді тек тергеуші ғана шешеді;

б) жауабы тексерілетін адамға сұрақ тек тергеушінің рұқсатымен беріледі, қандай әрекет болсын ол тек тергеушінің нұсқауымен жасалады [1].

Тергеуші де өз әрекетіне өте мұқият қарауы, яғни өзіне икемдейтіндей әрекеттен немесе сұрақтан сақтануы тиіс. Егер бұл талап орындалмаса, айыпталушы немесе куә тергеушінің айтқанына ілесіп, оның сұрақтарын мақұлдай беретін болса тергеу әрекетінің текке кеткені. Әдетте, алдын ала жүргізілген тергеу кезінде тергеушінің ақиқатқа көзі жеткен, тек оны оқиға болған жерде «нықтай» түсу қажет болғанда ғана мұндай әдістің қолданылуы мүмкін.

Жауабы тексерілетін адам тергеу бойынша жүретін жолды өзі анықтап, тоқтайтын жерді өзі белгілеп, сол жерде өткен оқиға туралы айтып беруі керек. Бұл белгілі бір объектілерді көрсетуге де қатысты.

Тергеу әрекетінің, бұл әдісінде де оның нәтижесі хатталады. Мұнда басқа да тергеу әрекеттеріндегідей ортақ тәртіппен бірге аталған әрекеттің өзіндік ерекшелігі, яғни:

1) тексерудің, немесе дәлелдеменің оқиға болған жерде пысықталуының қандай мақсатпен жүргізілгенін түсіндіруге;

2) жәбірленушінің немесе айыпкердің оқиға болған жерге баруға өз еркімен келісім бергенін жазу;

3) айғақты оқиға болған жерде тексеру мен нақтылауға қатысушылардың жүрген жолының бастауы көрсетіліп, жауабы тексерілетін адамның түсініктемесі келтіріле отырып жазылған тергеу жолы;

4) оқиға болған жерді және ондағы заттарды танығаны бойынша барлық әрекеттерге берілген түсініктемелер мен баяндауларды келтіре отырып, жол үстінде тоқтаған жерлер мен оның соңғы бітетін тұсын белгілеу;

5) түсірілген фотосуреттер, видеожазбалар, жасалған жоспар туралы жазбалар, т.б. ескерілуі тиіс [1].

Ұстау дегеніміз - қылмысты жасауы мүмкін деген сезікті адамды, оның кінәсі анықталып, айып жариялағанша тұтқынға алуға байланысты кідіртпей жүргізілетін, заңда көрсетілген тергеу әрекеті.

Қылмыс үстінде немесе кейін қылмысқа тікелей қатысты қолға түскен, көзімен көргендер, оның ішінде жәбірленушілер, жаңағы адамды қылмыскер ретінде көрсеткен, сезік келтірген адамның денесінен не киімінен немесе оның тұрған үйінен жасалған қылмыстың іздері табылған жағдайда ол адам тұтқынға алынады [2].

Заң бойынша егер қылмыс жасады деуге негіз болатындай басқа да деректер кездескен, ол адам қашуға әрекет еткен немесе оның тұрақты мекені болмаған, сондай-ақ сезік келтірушінің аты-жөні анықталмаған жағдайда ғана ұсталуы тиіс. Сондай-ақ егер анықтау органдары жедел-іздігіру немесе қылмыс-тық іс жүргізу заңына сәйкес басқад да шараларды жүзеге асырғанда қылмыс жасаған адам анықталса оның ұсталуы мүмкін.

Мұндай жағдайларда қылмыс жасады деп сезік тудырған адамды ұстау үшін прокурордың рұқсаты талап етілмейді. Анықтау органы тек сезіктелушінің қандай негізде ұсталғанын көрсетіп хаттама жазуға және бұл жөнінде заңда көрсетілген мерзім ішінде прокурорға хабарлауға міндетті.

Негізсіз ұстау заңдылықты өрескел бұзғандық болып есептеледі. Сондықтан бұған мейлінше сақ болу керек. Егер қылмыстық іс тергеу үстінде болса, онда қылмыс жасағаны туралы сезік тудырған адамды ұстау мәселесін ең алдымен тергеуші шешеді.

Ұстауға дайындық жедел топқа нұсқау берумен аяқталады. Өйткені топтың барлық мүшелері өздеріне нақты қандай міндет жүктелгенін, яғни кімді, қашан, қай жерде ұстайтынын дәл білуі керек. Ол үшін оған ұсталатын адамның барлық белгілері, басқа да қажетті деректер толық айтылады. Егер топ мүшесінің қолында қылмыскердің суреті болса сонымен салыстырады, сондықтан мүмкіндігінше, топтың әр мүшесінде ұсталатын адамның суреті болғаны жөн.

Нұсқау кезінде жедел топтың әр мүшесінің атыс қаруын қалай қолданатыны тексеріледі. Топ мүшелеріне қылмыскермен тілдеспеуді, қылмыскердің ұсталғаны, сондай-ақ ұстау мен тінтудің нәтижесі туралы құпияны жария етпеуі ескертіледі.

Тәжірибеде байқалғандай, ұстаудың әрқайсысының өзіндік ерекшелігі бар. Сондықтан оның тактикалық әдісі де әр түрлі. Алайда, мұның өмірдегі қолданылуын талдай келе, сезік келтірушілерді жекелеп те, топтап та қолға түсірудің сыннан өткен, үлгі ретінде қолданылатындай ортақ әдістерін бөле айтуға болады.

Ұстаудың тактикалық әдісін ұсталатын жерге орай қарау қалыптасқан. Сонымен қатар, қылмыскердің алдын ала дайындық жүргізу арқылы және жағдай талап еткендей, ешқандай дайындықсыз-ақ ұсталатынын естен шығаруға болмайды.

Алдын ала дайындық жүргізу арқылы қылмыскер ашық жерде, қоғамдық орындарда, айталық, мейрамханада, мәдениет орындарында, адам көп жиналатын сәулетті ғимараттарда, қылмыс жасалған жерге барар жолда, ұрланған мүліктер жасырылған жерде, қылмыс жасалған жерде, жұмыс орнында, тұратын мекен-жайында ұсталуы мүмкін.

Парақорлық, мемлекеттің немесе қоғамның мүлкін жым-қыру, қызмет бабын өз басына пайдалану сияқты қылмысты жасағандар жеке ұсталады. Айталық, парақорлар пара алып жатқан жерінде, мемлекет және қоғам мүлкін талан-таражға салушылар жымқырған заттарын сол жымқырған жеріне алып шығарда, оны өткізу үстінде тұтқындалады [3, с.75].

Тергеуден қашып жүрген қылмыскер, егер оны көзімен көргендер немесе жәбірленушілер қылмыс жасаушыны тікелей көрсетсе, қылмысын өтеп отырған жерінен қашып жүргендер назарға ілінсе, сондай-ақ ұрлаған заттарын тасып бара жатқан, базарда, сауда кәсіпорындарында, басқа да елді мекендерде сатып жүрген кезінде ол алдын ала дайындықсыз ұсталады.

Аталған жағдайларда, ауыр қылмыс жасағандардың қарулы қарсылық көрсетуі мүмкін екендігін естен шығаруға болмайды. Сондай-ақ, қылмыстың басқа түрін жасағандар да белгілі бір дәрежеде қарсылық көрсетері сөзсіз. Сондықтан қылмыскерді ұстауға әзірленген топ қарсылықтың қандай түріне болсын дайын тұруы керек.

Полиция қызметкері қылмыскердің соңына ол жасырынуы мүмкін бағытпен түседі. Ұстау мақсатында қылмыскердің қылмыс жасаған жерден алған көлік құралдары туралы, басқа да мәліметтер пайдаланылады. Қылмыскер уақыт өткізбей, жедел ұсталуы тиіс. Ол үшін ізге түсетін арнайы топ құрылады. Ол топ жер ыңғайын, қосымша құрылыстарды зерттейді, жол бойындағылармен, қарсы кездескен автокөліктің жүргізушілерімен, жолаушылармен сөйлеседі және жағдайға орай әрекет етеді. Қауіпті қылмыскерді ұстау мақсатында ішкі істер бөлімдерінің бастықтары қылмыскер шығып кетуі мүмкін басты-басты жолдарды (теміржол бекеттерін, аэропортты, көлік жолдарындағы тоқтайтын жерлерді, т.б.) күзету үшін жедел топ жібереді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. 2014 жылы 4 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік Кодексі
2. 2014 жылы 3 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі
3. Коғамов М. Ч Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу Кодексіне түсініктеме. – Алматы: «Жеті жарғы», 2008 ж.

ҚЫЛМЫСҚА ҚАТЫСУДАҒЫ ТІКЕЛЕЙ ОРЫНДАУШЫЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ ПОСРЕДСТВЕННОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА ПРИ СОУЧАСТИИ В ПРЕСТУПЛЕНИИ

PROBLEMS OF MEDIOCRE PERFORMANCE IN COMPLICITY IN A CRIME

Аннотация: Қатысу қылмыстық құқықтың маңызды институттарының бірі болып табылады және сонымен бірге құқық қолдану аясындағы ең күрделі болып табылады. Мақала қылмыстық заңға қатысу институтына қатысты проблемалық мәселелерге арналған. Егер біз Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің нормаларын талдайтын болсақ, қатысуда жасалған қылмыстардың ауыр зардаптарға әкеліп соқтыратын және қоғамға қауіпті зиян келтіретін тенденцияны байқау қиын емес. Тәжірибеге қатысу институтының күрделілігіне байланысты, қатысқаны үшін жауапкершілікке тартылған кезде материалдық және іс жүргізу құқығының нормаларын бұзумен байланысты проблемалар туындайды. Мақалада қылмысқа қатысуды анықтау кезінде кездесетін мәселелер қарастырылады.

Түйінді сөздер: қатысу институты, қылмыстық құқық, алдын-ала сөз байласатын адамдар тобы.

Аннотация: Соучастие является одним из важнейших институтов уголовного права и в то же время наиболее сложным в рамках правоприменения. Статья посвящена проблемным вопросам, касающимся института соучастия в уголовном праве. Если проанализировать нормы Уголовного кодекса Российской Федерации, несложно заметить тенденцию, в соответствии с которой преступления, совершенные в соучастии, имеют более тяжкие последствия и несут больший общественно опасный вред. В связи со сложностью института соучастия на практике возникают проблемы, связанные с нарушением норм материального и процессуального права при привлечении к ответственности за соучастие. В статье рассмотрены проблемы, которые встречаются при определении соучастия в совершении преступления.

Ключевые слова: институт соучастия, уголовное право, группа лиц по предварительному сговору.

Abstract: Complicity is one of the most important institutions of criminal law and at the same time the most complex in the framework of law enforcement. The article is devoted to problematic issues concerning the institution of complicity in criminal law. If we analyze the norms of the Criminal Code of the Russian Federation, it is easy to notice a trend according to which crimes committed in complicity have more serious consequences and bear greater socially dangerous harm. Due to the complexity of the institution of complicity, problems arise in practice related to the violation of the norms of substantive and procedural law when bringing to responsibility for complicity. The article discusses the problems that occur when determining complicity in the commission of a crime.

Keywords: institute of complicity, criminal law, group of persons by prior agreement.

Қылмыстық кодекстің 28-бабының 1-бөлігіне сәйкес қылмыстың қатысушылары: Орындаушы, ұйымдастырушы, арандатушы және көмекші деп танылады. Мұндай демаркацияның негізі-қатысушылардың функционалдық рөлі, олар орындайтын

әрекеттердің сипаты, сондай-ақ олардың қылмыс жасауға қатысу дәрежесі. Мұндай демаркацияның мақсаты-әрбір қатысушының іс-әрекетіне неғұрлым нақты құқықтық баға беру, оның қылмыстық нәтижеге қол жеткізуге қосқан үлесінің көлемін анықтау және жасалған іс-әрекеттің сипаты мен дәрежесіне сәйкес әділ жаза тағайындау, яғни. мемлекеттік мәжбүрлеу шарасын қатаң дараландыру.

Бірлескен қылмыстық іс-әрекет барлық қатысушылардың барлығына ортақ нәрсені орындауға үлес қосатынын білдіреді қылмыстар. Бірақ сонымен бірге әрбір қатысушы үшін салымның нақты үлесі тең болмауы мүмкін. Қатысушылардың рөлдері олар орындайтын іс-әрекеттердің сипаты бойынша әр түрлі болуы мүмкін, ал егер рөлдер бірдей болса, яғни орындалатын іс-әрекеттердің сипаты бірдей болса, онда жалпы қылмысқа қосқан үлестің үлесі оның қатысу дәрежесімен, мінез-құлқының қарқындылығымен анықталады. Мысалы, екі адам қылмысқа орындаушы ретінде қатысады, бірақ біреуі екіншісінің әрекетін басқарады. Мұндай адамның рөлі неғұрлым белсенді, іс-әрекеттің қарқындылығы анағұрлым маңызды, оны сот жаза тағайындау кезінде ескереді, дегенмен екі адамның іс-әрекетінің біліктілігі бірдей болады.

Осылайша, қатысушылардың түрлерге бөлінуі объективті белгілерге негізделген. Тек олар бір қылмысты орындау кезінде қатысушылардың өзара әрекеттесуінің сипаты мен дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді [1].

Қылмыстық құқық ғылымында сіз қылмысқа қатысу дәрежесі бойынша қатысушылардың әрекеттерін бағалауда басқа позицияны таба аласыз. Осы критерий бойынша барлық қатысушылар негізгі және кіші болып бөлінеді; қылмыстық әрекеттердің ұйымдастырушылары мен басшылары негізгі болып саналады; қалғандары екінші дәрежелі болып танылады.

Орташа орындау деп қылмыс құрамының объективті жағын құрал ретінде орындау кезінде қылмыс субъектісінің жалпы немесе арнайы белгілері жоқ басқа жеке тұлғаны өзінің қылмыстық мақсаты үшін қасақана пайдаланатын субъектінің қылмыстық әрекеті түсініледі.

Айта кету керек, мысалы, орындаушы қылмыс жасау үшін пайдаланатын есі дұрыс емес адамдардың әрекеттері, олардың орындаушының ниетімен барлық байланысы үшін қылмысқа қатыспайды.

Сонымен қатар, "қылмысты орындаушы" ұғымы тек қатысуға қатысты екенін ескеру қажет, сондықтан қылмыстың субъектісі болып табылатын бір ғана адам қылмыс жасауға қатысқан кезде, мұндай адамды орындаушы деп атауға болмайды. Осыған байланысты ҚР ҚК 28-бабының 2-тармағында көзделген орташа орындаушылықтың неге қатысуға жатқызылғаны түсініксіз. Өйткені, "жасына, ақыл-есі дұрыс илистігіне немесе осы Кодексте көзделген басқа да мән-жайларға байланысты қылмыстық жауапкершілікке тартылмайтын басқа адамдар " қылмыс субъектілері болып табылмайды, сондықтан оларды пайдаланған адамның қосалқы қатысушылары бола алмайды. Сондықтан бұл жағдайларда ешқандай қатысы жоқ.

Бұл ұстанымды ҚР Жоғарғы Соты ұстанады. "Кәмелетке толмағандардың қылмыстары туралы істер бойынша сот практикасы туралы" ҚР Жоғарғы Соты Пленумының 2000 жылғы 14 ақпандағы қаулысының 9-тармағында: "жасына (ҚР ҚК 15-бабы) немесе есі дұрыс (стігіне (ҚР ҚК 16-бабы) байланысты қылмыстық жауаптылыққа жатпайтын адамды пайдалана отырып қылмыс жасау, қатысуды тудырмайды".

Алайда, бұдан әрі ҚР Жоғарғы Сотының ұстанымы сәйкес келмейді. Аталған қаулының 9-тармағында: "сонымен бірге, жоғарыда көрсетілген негіздер бойынша қылмыстық жауаптылыққа жатпайтын кәмелетке толмағандар қылмыс жасаған кезде, кәмелетке толмағанды осы қылмысты жасауға тартқан адам, ҚР ҚК 27-бабының 2-бөлігіне сәйкес, орындаушы ретінде жасаған әрекеттері үшін орташа себеп арқылы жауап береді", - делінген хабарламада.

Біздің ойымызша, қылмыс субъектісі болып табылмайтын адамды пайдалану арқылы қылмыс жасаған адамды орындаушы деп атауға қатысу болмаған кезде заңды емес. Нәтижесінде, кейбір авторлар мұндай жағдайларда қатысуды қарастыруға

азғырылады. Мәселен, мысалы, ҚР ҚК 31-бабын қылмыстық топтың рулық анықтамасымен толықтыру ұсынылады: "егер қылмыс жасауға екі немесе одан да көп орындаушы қатысса, оның кем дегенде біреуі қылмыстық жауапкершілікке тартылса, қылмыс адамдар тобы жасаған болып саналады".

Орташа кінәлі (орташа орындау) мәселесінің тарихи тамыры бар. Сондай-ақ, И.Я. Хейфец: ""орта кінәлілік" ұғымы ол мойындаған арандатушының аксессуарлық сипатынан бірқатар ыңғайсыз салдарларды болдырмау үшін доктринамен құрылған. Жалпы алғанда, қоздырғыштың аксессуарлық сипатының логикалық салдары қоздырғыштың жазаланбауы болып табылатын бірқатар жағдайларда доктрина "орташа кінәлі" ұғымын енгізеді және осы арқылы оның қоздыру құрылымын толық апаттан құтқарады [2]. Бұл, ең алдымен, физикалық қайраткер есі дұрыс емес адам болатын азаптауларда; мысалы, кісі өлтіруге психикалық науқастың анықтамасы сияқты. Психикалық ауру кез-келген ақыл-ойды жоққа шығаратындықтан, онда жазаланатын қайраткер жоқ, одан Спасовичтің бейнелі көрінісі бойынша рикошетпен жазалау жазалаушыға түсуі мүмкін, нәтижесінде бұл жағдайда қоздырғыштың жазаланбауы. Нәтиженің практикалық мүмкін естігіне байланысты қоздырғыш орташа кінәлі болып өзгертіліп, физикалық өлтіруші ретінде жазаланады".

Шын мәнінде, бұл жағдайда қатысушылық құрылымын сақтаудың қажеті жоқ.

М.И. Ковалев өз жұмысында "ессіз адамның қолына қару салған немесе оның сандырақ идеяларын кісі өлтіру үшін қолданған субъект арандатушы немесе көмекші ретінде емес, қылмыстық құқық теориясы мен практикасында орташа кінәлі деп аталатын орындаушы ретінде қарастырылуы керек" деп айтады [3].

Осыған байланысты мыналарды атап өту қажет. ҚР ҚК-нің 27-бабы орындаушыларға "жасына, есі дұрыс илистігіне немесе осы Кодексте көзделген басқа да мән-жайларға байланысты қылмыстық жауаптылыққа жатпайтын басқа адамдарды пайдалану арқылы қылмыс жасаған адамды" да жатқызады. Біздің ойымызша, мұндай адамды орындаушылар санатына жатқызу өте орынды емес, өйткені Орындаушы ұғымы қатысушылықпен тығыз байланысты (және 28-бапта қатысушылық туралы тарауда орналасқан), ал мұндай жағдайларда мұндай қатысу жоқ.

Біздің ойымызша, Қылмыстық кодексте көзделген жасына, ақылсыздығына немесе басқа да мән-жайларға байланысты қылмыстық жауаптылыққа жатпайтын басқа адамдарды пайдалану арқылы қылмыс жасаған адамды орындаушылар деп аталмауы тиіс және мұндай адамдардың қылмыстық жауаптылығы туралы мәселе, мысалы, "қылмыстық жауаптылыққа жататын адамдар" деген 4-тарауда, сыбайлас жемқорлық туралы тараудың шеңберінен тыс шешілуі тиіс".

Тағы бір айта кететін жайт, біз жасына, ақыл-есі дұрыс илистігіне немесе ҚР ҚК-де көзделген басқа да жағдайларға байланысты қылмыстық жауапкершілікке тартылмайтын адамдарды пайдалану жағдайлары туралы айтып отырмыз.

Қолданыстағы қылмыстық заңнаманы талдау, біздің ойымызша, орташа орындаушы да, пайдаланылатын адам да қосалқы қатысушылар болған кезде - олар тарапынан жоқ адамды пайдалану кезінде арнайы белгілері бар субъектінің орташа орындаушы болған кезде орташа орындаушының бір ғана нысанын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл қасақана қылмыс жасауға екі адамның қасақана бірлескен қатысуы (қатысуы), бірақ қылмысты тікелей жасаған адамды орындаушы арнайы белгілері жоқ деп тани алмайды және ұйымдастырушы, арандатушы немесе көмекші ретінде қылмыстық жауапкершілікке тартылады, ал арнайы белгілері бар субъект қылмыс жасаған орындаушы ретінде жауап береді. (орташа Орындаушы).

Осылайша, біздің ойымызша, ҚР ҚК 28-бабының 2-тармағына мынадай өзгерістер енгізу қажет: "қылмысты тікелей жасаған не оны басқа адамдармен (бірлесіп орындаушылармен) бірлесіп жасауға тікелей қатысқан адам, сондай-ақ қылмыс субъектісінің арнайы белгілері бар және қылмысты оның жағында тұрған адамды пайдалану арқылы жасаған адам орындаушы болып танылады қылмыс субъектісінің көрсетілген арнайы белгілері жоқ. Жасына, ақыл-есінің кемдігіне немесе осы Кодексте

көзделген басқа да мән-жайларға байланысты қылмыстық жауаптылыққа жатпайтын басқа адамдарды пайдалану арқылы қылмыс жасаған адамды, егер онымен бірге қылмыс жасауға ұйымдастырушы, арандатушы не көмекші қатысса, орындаушы деп танылады".

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Салимгареева А. Р. Особенности развития института соучастия в мусульманском уголовном праве // Публичное и частное право: вопросы теории и практики: сб. науч. тр. - Нижневартовск: Изд-во НГГУ, 2010. - С. 64-69.- 0,3 п. л.
2. Хейфец, И.Я. Подстрекательство к преступлению. - М., Нестор, 2001.
3. Ковалёв, М.И. Соучастие в преступлении. - Екатеринбург, 1999.

УДК 343

Кайрат Айнагүл Жанатқызы

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты

«Тұран-Астана» университеті

Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі:

з.ғ.к., доцент Егизбаев Н.У.

ІС-ӘРЕКЕТТІҢ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫН БОЛДЫРМАЙТЫН ЖАҒДАЙ РЕТІНДЕ ЖАЛҒАН ҚАТЫСУ

МНИМОЕ СОУЧАСТИЕ КАК ОБСТОЯТЕЛЬСТВО, ИСКЛЮЧАЮЩЕЕ ПРЕСТУПНОСТЬ ДЕЯНИЯ

ALLEGED COMPLICITY AS A CIRCUMSTANCE PRECLUDING THE CRIMINALITY OF THE ACT

Аннотация: Қатысу теорияда пікірталас тудырады және қылмыстық құқық институтын қолдану қиын. Бірқатар мәселелер бойынша даулар қазіргі уақытта тоқтамайды, ал сот практикасы тұрақтылықпен ерекшеленбейді.

Бірнеше адамның күш-жігерін біріктіру адамдардың сыртқы мінез-құлқының үйлесімділігімен ғана емес, сонымен бірге олардың ішкі ниеттерінің бірігуімен, адамның жалғыз емес, басқалармен бірлікте әрекет ететін ерекше психологиялық фактордың қалыптасуымен бірге жүреді.

Түйінді сөздер: қатысу институты, қылмыстық құқық, алдын-ала сөз байласатын адамдар тобы.

Аннотация: Соучастие является дискуссионным в теории и сложным в правоприменении институтом уголовного права. По ряду вопросов споры не прекращаются и в настоящее время, а судебная практика не отличается стабильностью.

Объединение усилий нескольких лиц сопровождается не только совместностью внешнего поведения лиц, но и сплочением их внутренних намерений, образованием особого психологического фактора, что лицо действует не в одиночку, а в единении с другими.

Ключевые слова: институт соучастия, уголовное право, группа лиц по предварительному сговору.

Abstract: Complicity is a controversial institution of criminal law in theory and difficult to enforce. Disputes on a number of issues do not stop at the present time, and judicial practice is not stable.

Combining the efforts of several persons is accompanied not only by the compatibility of the external behavior of persons, but also by the cohesion of their internal intentions, the formation of a special psychological factor that a person does not act alone, but in unity with others.

Keywords: institute of complicity, criminal law, group of persons by prior agreement.

Жоғарыда айтылғандай, қатысу мәселесі қылмыстық құқық теориясындағы ең күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Осыған байланысты, әрине, қатусушылық институтының қажеттілігі туралы сұрақ туындайды. ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігінің әрбір бабын қылмысты Орындаушының да, қатысушылардың да іс-әрекеттерін бір мезгілде қамтитындай етіп тұжырымдау мүмкін емес пе? Бұл мүмкін сияқты, бірақ қатысуда әрбір алтыншы қылмыс дерлік жасалады, сондықтан ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігінің әрбір бабын "жүктеген" дұрыс емес. ҚР ҚК-нің жалпы бөлігіне қатысу институтының болуы және бірнеше адам қылмыс жасаған жағдайда оны пайдалану әлдеқайда ыңғайлы. Тағы бір жол бар - қатысушылардың іс - әрекеттерін өз бетінше жазаланатын деп саралау, бұл қазір қылмысқа қол тигізген адамдарға қатысты орын алуда (мысалы, аса ауыр қылмыстарды алдын ала уәде етілмеген жасыру-ҚР ҚК 433-бабы). Бұл теориялық тұрғыдан мүмкін деп ойлаймын, бірақ содан кейін ҚР Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігіндегі мақалалардың санын бірнеше есе көбейту керек, бұл да мүмкін емес. Осыған байланысты заң шығарушы жалпы бөлімге қатысу институтын құрды. Алайда, оның болуы, ең алдымен, ерекше бөлікті жобалау кезінде көрсетілген қиындықтардың болуымен ғана байланысты емес. Өйткені, жалпы алғанда, қатусушы институтының болуы заңдағы орналасқан жеріне байланысты болмауы мүмкін. Бұл басқа мәселе. Қатысушылар (соның ішінде орындаушы) қылмысты бірлесіп жасайды, сондықтан олардың әрекеттерін тәуелсіз деп бағалау мүмкін емес. Бұл, ең алдымен, қатысушы институтының қажеттілігі.

Бүгінгі күні, шын мәнінде, елде "террористік" соғыс жарияланған кезде, елеміздің құқық қорғау органдары мен арнайы қызметтерінде террористік және экстремистік құрылымдарда сенімді ақпарат көздерінің болуы мәселесі ерекше маңызға ие. Бұл қылмыстық құрылымдарға енгізілген жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын органдардың (ЖІК) қызметкерлері және осы органдарға құпия жәрдем көрсететін адамдар.

Сонымен бірге, қолданыстағы Ресей заңнамасы қылмыстық топтар мен ұйымдарға енгізілген адамдардың тиімді жұмыс істеуі үшін жақсы негіз бола алмайтындығын мойындау қажет. мұндай адамдардың тиімді әрекет етуі құпия емес: қылмыстық құрылымның жоспарлары мен жоспарлары, оларды жүзеге асырудың тәсілдері мен құралдары туралы ақпарат алу, оның қызметіне әсер ету-олар оның сеніміне ие болуы керек жетекшілер мен қатысушылар. Ол үшін қылмыстық іс-әрекетке нақты қатысуды немесе оны шебер еліктеуді көздейтін іске асыру ортасына бейімделу қажет. Өз кезегінде, бұл енгізілген адамдар қылмыстық құрылымдардың қызметіне мәжбүрлі түрде қатысуына байланысты қылмыстық қудалаудан қорғалған жағдайда ғана мүмкін болады. Бұл бүгінгі Ресей заңнамасы және қамтамасыз етпейді [1].

Қылмыстық топтар мен ұйымдарға енгізілген адамдардың іс-әрекеттерін заңды қамтамасыз ету туралы әртүрлі көзқарастар айтылады. Олардың біріне сәйкес, олардың қылмыстық қол сұғылмаушылығының заңды негізі белсенді өкіну институты болып табылады. Енгізілген адам мәжбүрлеп қылмыс жасаған жағдайда, ол ҚР ҚІЖК 28-бабы тәртібінде белсенді өкіну туралы нормаларды (65-бап, ҚР ҚК Ерекше бөлігінің бірқатар баптарына ескертпелер) қолдана отырып, қылмыстық жауаптылықтан босатылуға жатады деп болжанады.

"Менің ойымша, бұл тәсіл бұзылған. Өйткені, енгізілген адамдар қылмыстың аса қауіпті түрлерімен күресудің қоғамдық пайдалы мақсаттары үшін ерекше жағдайларда қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделерге зиян келтіреді. Сондықтан оларға өкінудің қажеті жоқ, өйткені оларды ауыр (және өте сенімді емес) қылмыстық жауапкершіліктен босату рәсіміне ұшырату қисынсыз және адамгершілікке жатпайды".

Тағы бір көзқарас конструктивті. Ол "жедел-іздістіру қызметі туралы" ҚР Заңының 16-бабының 4-бөлігінің нормасына сүйенеді, ол ЖІК-ны жүзеге асыру кезінде азаматтардың өмірін, денсаулығын, конституциялық құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау кезінде құқық қорғау мүдделеріне мәжбүрлеп зиян келтіруге, сондай-ақ қоғам мен

мемлекеттің қауіпсіздігін қылмыстық қол сұғушылықтардан қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. қоғамдық борыш [2].

Осы ұстанымға сәйкес қылмыстық топтар мен ұйымдарға енгізілген қылмыс жасауға мәжбүрлеп қатысатын адамдар аса қажеттілік жағдайында әрекет етеді, сондықтан қылмыс жасау ниетінің болмауына байланысты қылмыстық жауаптылыққа тартылуға жатпайды. Бұл ретте аса қажеттілік мәні бойынша мынадай шарттарды сақтау талап етіледі: а) алдын алынған зиян келтірілгеннен артық болуы тиіс; б) өзге жолмен, енгізілген адамның қылмыс жасауымен ұштасудан басқа, ұйымдасқан қылмыстық әрекетті анықтау, оның алдын алу және жолын кесу жөніндегі міндетті шешуге болмайды.

Менің ойымша, бұл тәсіл толығымен ақталмайды. Біріншіден, енгізілген адамдар мәжбүрлі түрде қылмыс жасаған кезде келтірілген және алдын алынған зиянның мөлшерін салыстыру өте қиын. Екіншіден, қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделерге зиян келтірумен байланысты емес тәсілмен жедел-ізвестіру міндеттерін шешу мүмкін етілігін негіздеу қиын.

Біздің ойымызша, қылмыстық құрылымдардың тиімді агенттік дамуын қамтамасыз ету елеміздің қылмыстық құқығында ойдан шығарылған қатысушы институтын заңнамалық тануға мүмкіндік береді. Оның мәні қылмыстық құрылымға енгізілген адамға айрықша жағдайларда оның қылмыстық қызметін анықтау, алдын алу, жолын кесу және ашу мүддесінде құқық бұзушылықтар, оның ішінде қылмыстардың кейбір түрлерін жасау құқығы беріледі, яғни. дискрециялық өкілеттіктер деп аталады. Енгізілген тұлғалардың бұл өкілеттіктері ЖІҚ жүзеге асыратын органның басшысы бекітетін жедел енгізуді жүргізуге арналған қаулыда айқындалады. Олардың шектері ешбір жағдайда енгізілген адамның қылмыс жасауды ұйымдастырушы және қоздырушы бола алмайтындығымен, сондай-ақ адамдардың өмірі мен денсаулығына қарсы қылмыстар жасай алмайтындығымен анықталады.

Көптеген елдер қылмыстық заңнамада ойдан шығарылған қатысуды мойындау жолына түсті. Мысалы, американдық қылмыстық құқық құпия агенттер мен оларға ықпал ететін жеке тұлғалардың ойдан шығарылған қатысушы үшін жауапкершілігін жоққа шығарады, өйткені олардың әрекеттерінде қылмыс жасау ниеті жоқ. АҚШ Бас атторнейінің ФБР құпия операциялары жөніндегі Нұсқаулығының (1999 ж.) "К" және "Н" абзацтарына сәйкес ФБР қызметкерлері мен олардың ақпараттандырушыларына қылмыс құрамын құрайтын іс-әрекеттерге қатысуға рұқсат етіледі, қажет болған жағдайларда: а) әзірленіп жатқан адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін аса маңызды ақпаратты алу; б) қылмыстық ұйым мүшелерінің көз алдында аңыздың дұрыстығын қолдау; в) адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіптің алдын алу. АҚШ заңнамасы бойынша ауыр қылмыс болып табылатын іс-шараларға қатысуға ФБР басшылығы алдынала санкция береді, ал онша ауыр емес қылмыстарға қиял-ғажайып қатысу үшін жеке штаттағы ФБР филиалы басшысының рұқсаты жеткілікті [3].

Іс-әрекеттің қылмыстылығын болдырмайтын жағдай ретінде арнайы тапсырманы орындау Беларусь Республикасының (39-бап), Украинаның (43-бап), Ресейдің (37-бап), Эстонияның (13.2-бап), Литваның (32-бап) Қылмыстық кодекстерінде көзделген [4].

ҚР құқығындағы ойдан шығарылған қатысушы институтын заңдастыру идеясы жаңа емес. Оны іс жүзінде жүзеге асыруға, мысалы, ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес туралы осы уақытқа дейін қабылданбаған федералды заңның бірқатар жобаларын жасаушылар тырысты.

Осылайша, ҚР ҚК 35-бабының редакциясын өзгерту қажет:

«1. Қылмыстық топқа немесе ұйымға жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын орган енгізген адамның қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделерге мәжбүрлеп зиян келтіруі, егер бұл адам ойдан шығарылған қатыстылық жағдайында, яғни жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органның арнаулы тапсырмасын орындау үшін өзінің қызметтік немесе қоғамдық борышын заңды түрде орындаған кезде қылмыс болып табылмайды.

. Осы баптың бірінші бөлігінің қағидалары қылмыс жасауды ұйымдастырушы және

қоздырушы рөлін атқаратын, сондай-ақ адамдардың өмірі мен денсаулығына қол сұғумен не экологиялық апат немесе қоғамдық зілзала қаупімен ұштасатын аса ауыр немесе ауыр қылмыс жасаған адамға қолданылмайды".

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ревина В.В. Экстремизм в российском уголовном праве. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва 2010.
2. Закон РК «Об оперативно-розыскной деятельности»
3. Рапог А.И. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: учебник. - М., 2017.
4. <https://russian.rt.com/tag/663>

УДК 346

Аманай Ілияс, Дінмухамедұлы Думан
«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының студенті
Тұран-Астана университеті
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
заң ғылымдарының магистрі,
аға оқытушы Яғмусова А.Ф

«ҚЫЛМЫСТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ» ТҮСІНІГІ

ПОНЯТИЕ «ПРЕСТУПНОЕ ПОВЕДЕНИЕ»

THE CONCEPT OF «CRIMINAL BEHAVIOR»

Аннотация: Бұл мақалада адамдарды жалпы қылмыстық әрекетке тартудың психикалық формасы, оның процестері мен құрылымдарының проблемасы қарастырылады.

Кілт сөздер: Психика, қылмыс, әрекет, мотив, мақсат, жағдай.

Аннотация: В данной статье рассматривается психическая форма влечения людей к уголовной деятельности в целом, проблема ее процессов и структур.

Ключевые слова: Психика, преступление, действие, мотив, цель, ситуация.

Abstract: This article examines the mental form of attraction of people to criminal activity in general, the problem of its processes and structures.

Keywords: Psyche, crime, action, motive, goal, situation.

Қылмыстық мінез-құлық-бұл кеңістікпен уақытта болатын және сыртқы ортаны (қылмыстық мінез-құлықты) өзгертетін әрекеттердің өзін ғана емес, сонымен бірге осы әрекеттерді анықтайтын психологиялық құбылыстар мен процестердіде қамтитын процесс.Әрине, қылмыстың өзі уақытпен кеңістікте орыналады, бірақ оған дейінгі процестердің ауқымымен салыстырғанда оны бірреттік оқиға ретінде елестетуге болады.Криминологияны қылмыстың өзі емес,оның алдындағы жағдайлар қызықтырады: мотивтерді қалыптастыру, мақсатқою, құралдарды тандау және т.б. мұндай жағдайлар оларды қалыптастыру процесінде әлі қылмыстық болып саналмайды, дегенмен олар қылмыстық ниетті қалыптастырудыда, оны жүзеге асырудыда қамтитын "Қылмыстық мінез-құлық" ұғымына енеді. Қылмыстық мінез-құлықты түсіндіруде отандық криминология "қоршаған орта немесе тұлға" дилеммасын жоққа шығарады және екі факторлы анықтама принципінен туындайды: қылмыстық мінез-құлық жеке қасиеттер мен жеке қасиеттердің өзара әрекеттесуінің нәтижесі болып табылатын жеке тұлға мен қоршаған ортамен анықталады[1, с.58]. Белгілі бір жағдай. Бірақ екі факторлы

детерминация принципі бұл өзара әрекеттесуді қандай факторлар анықтайтыны туралы ештеңе айтпайды, бұл себептер мен жағдайларға байланысты.

Еркін таңдау философиялық тұрғыдан алғанда, еркіндік қажеттілікті білу ден және оны өз мақсатына пайдаланудан тұратындығына байланысты шексіз оз бырлық емес. Бұл бастапқыда еркін таңдау қажеттілікпенде, оны білу мен пайдалану мүмкіндігі менде объективті және субъективті түрде шектелетінін білдіреді.

Таңдау еркіндігі факторлардың үш тобы мен шектеледі:

1) нақты жағдайдағы объективті мүмкін әрекеттерді қамтитын қажеттіліктің өзі. Әрбір нақты қылмыстық істе заңды мінез-құлық мүмкіндіктері әрқашан шамалы, көбінесе өте аз;

2) субъектінің жағдайды бара бар бағалау, өз әрекеттерінің қоғамдық қауіптілігін сезіну және олардың салдарын болжау қабілетін қамтитын осы қажеттілікті түсіну қабілеті. Мұндай мүмкіндік субъектінің жасына және психо интеллектуалдық ерекшеліктеріне байланысты (психикалық ауру, ақыл-ой қызметінің бұзылуы және т. б.);

3) өз мақсаттары үшін қылмыстық мінез-құлықты пайдалы, орынды, қолайлы бағалауды қамтитын нақты қажеттілікті пайдалану мүмкіндігі. Бұл мүмкіндік субъектінің әлеуметтік қасиеттерімен (көз қарастар, идеалдар, құндылық бағдарлары және т. б.) ұсынылған.

Қылмыстық заңда жағдайдың элементтері қылмыстық жауапкершілікті анықтайтын жағдайларға сирек енгізіледі, бірақ көбінесе олар жауапкершілікті жеңілдететін (немесе ауырлататын) жағдайларға жатады.

Жағдайдың сипаттамалары сияқты объективті, бірақ олардан айырмашылығы үнемі әрекеттетін адамның биологиялық сипаттамалары туралы айтуға болады. Бұл психикалық бұзылуларға қатысты (психопатияның барлық түрлері, олигофрения және т. б.).

Қылмыстық мінез-құлық механизмнің негізгі құрылымы:

1) Шешім қалыптастыру (мотивация); 2) шешім қабылдау (жоспарлау, мақсат қою және құралдарды таңдау); 3) Шешімді орындау (қылмыстық әрекет жасау). Бұл жүйе қасақана жасалған қылмыстарға қолданылады. Белгілі бір қасақана (қажет болған жағдайда) абайсызда құқық бұзушылықтар болған жағдайда, механизм кейбір элементтерді өткізіп жібере отырып, "бүктелген күйде" жұмыс істейді.

Механизмнің бірінші элементі (мотивация) ерекше рөл атқарады және көбінесе зерттеушілердің назарын аударады. "Мотивация" терминінің екі мағынасы бар: 1) мотивтер жиынтығы ретінде; 2) мотив қалыптастыру процесі ретінде. Бұл жағдайда екі мән де қолданылады.

Қылмыстың қылмыстық бағыты қылмыстың психологиялық механизмнің ерекше сипатымен байланысты емес, ол заңды мінез-құлық механизмнен ерекшеленеді, бірақ оның қалыптасуының әртүрлі кезеңдеріндегі жалпы механизмнің жекелеген буындарының кемшіліктері мен бұрмалануларымен байланысты. Әрекетті қылмысқа айналдыратын мұндай кемшіліктер мен бұрмаланулар психологиялық механизмнің кез-келген номиналды қатынасына, оның жұмыс істеуінің бір немесе бірнеше кезеңдеріне, әр түрлі "меншікті ауырлыққа", әр түрлі әсер ету ұзақтығына байланысты болуы мүмкін [1, с.91].

Қылмыстық мінез құлық туралы мәлімет қылмыстық кодексте жазылған

«есі дұрыс еместік» деген бапта қарастырылған. 1. Қоғамға қауіпті іс-әрекет жасау кезінде қалыптан тыс психикалық күйде болған, яғни психикалық ауруына, психикасының бұзылуына немесе кемістігіне байланысты өз әрекетінің нақты мәнін және оның қоғамға қауіптілігін түсіне алмаған адам. санасы мен психикалық жағдайы қылмыстық жауаптылыққа жатпайды. 2. Сотпен психикалық ауру деп танылған адам денсаулығына байланысты заңда көзделген негізгі шараларды қолдана алады. Қылмыстық мінез-құлық механизмін талдау мінез-құлық қылмысқа әкелетін себеп-салдар тізбегінің белгілі бір кезеңінде емес, қоғамға қарсы және заңсыз екенін көрсетеді. Мұнда екі жағдайды атап өткен жөн: біріншіден, қызметтің антиәлеуметтік сипаты қоғамда бекітілген нормалардан

шамалы ауытқулардан бастап біртіндеп қалыптасады; екіншіден, мінез-құлық айқын антиәлеуметтік бағытқа ие болатын дамудың "сыни нүктесі" себеп-салдар тізбегінің әртүрлі орындарында орналасуы мүмкін. Бұл мінез-құлықты қалыптастыратын әсер [2].

ҚР Қылмыстық Кодексі бойынша: Есі дұрыстығы жоққа шығарылмайтын психикасы дұрыс емес адамдардың қылмыстық жауаптылығы. 1. Қылмыс жасаған кезде психикасының бұзылуы салдарынан өз әрекетінің (әрекетсіздігінің) нақты мәнін және қоғамға қауіптілігін толық түсінбеген немесе оларға иелік ете алмаған есі дұрыс адам жазалануға тиіс. 2. Ақыл-есі дұрыс бұзылыстарды сот жаза тағайындау кезінде жеңілдететін мән-жайлар ретінде ескереді және осы Кодексте айқындалған денсаулыққа байланысты мәжбүрлеу шараларын қолдану үшін негіз бола алады[2].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім. Оқулық. Алматы: Жеті Жарғы, 2001ж.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.

УДК. 33.5

Искаков Бауыржан Муратбекович
Университет «Туран-Астана»
Республикасы Қазақстан, г. Астана
Сакенов Уркен Жумагереевич
РНИИОТ МТиСЗ РК
Аманбакова Сауле Балтабаевна
Университет «Туран-Астана»
Республикасы Қазақстан, г. Астана

НЕОБХОДИМОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПЕРСОНАЛА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

ДАМЫҒАН ЕЛДЕРДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК САЛАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУ МОДЕЛЬДЕРІ

MODELS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE SOCIAL SPHERE AND LABOR PROTECTION IN DEVELOPED COUNTRIES

Аннотация: Совершенствование условий труда на предприятии в современных условиях имеет большое практическое значение. Через улучшение условий труда и разработку эффективной системы управления персоналом возможно, изменить экономические показатели предприятия в выгодную для него сторону.

Ключевые слова: управление персоналом, государственные органы, кадровая политика, профессиональное развитие.

Аннотация: Қазіргі жағдайда кәсіпорындағы еңбек жағдайларын жақсарту үлкен практикалық маңызға ие. Еңбек жағдайларын жақсарту және персоналды басқарудың тиімді жүйесін дамыту арқылы кәсіпорынның экономикалық көрсеткіштерін оған тиімді жаққа өзгертуге болады.

Түйінді сөздер: персоналды басқару, мемлекеттік органдар, кадр саясаты, кәсіби даму.

Abstract:

Improvement of working conditions at the enterprise in modern conditions is of great practical importance. Through the improvement of working conditions and the development of an effective personnel management system, it is possible to change the economic indicators of

the enterprise in a favorable direction for him.

Keywords: personnel management, government agencies, personnel policy, professional development.

С 1991 года Казахстан взял курс на рыночную экономику, это влияние не только перестройки в экономике, но и в кадровой политике.

Во-первых, необходимость повышения качества персонала возникает с переходом на частную собственность, это в корне меняет отношения между работником и работодателем.

Во-вторых, в условиях рынка жизнеспособность компаний напрямую зависит от степени интенсивности их развития, соответственно и процесс ротации и повышения квалификации должен протекать намного быстрее, чем раньше.

В-третьих, наблюдается быстрый рост НИОКР, что так же влечет повышение требований и знаний к сотрудникам. Изменения на кадровом рынке так же обуславливают необходимость постоянного совершенствования квалификации и роста самих специалистов. Если раньше, проработавший в одной должности 5-10 лет считался асом в своей профессии, то сегодня такой факт в биографии является отталкивающим. Возникает резонный вопрос о возможности развития этого сотрудника. Не зря одним из критериев при приеме на работу является способность к обучению и нацеленность на саморазвитие.

В целом сегодня продолжительность работы менеджера среднего звена «новой волны» в одной должности 1-2 года.

Психологи советуют менять работу один раз в два года. Практически 2 года - это оптимальный срок, чтобы менеджер среднего звена хорошо освоил профессию для себя и показал на что он способен, - «для работодателя». Настоящий профессионал ценится везде, и чем больше компаний, в развитие которых он внес ощутимый вклад, тем выше его квалификация. Соответственно с квалификацией растет спрос и на специалиста. В то же время частая смена работы вызывает у работодателя сомнение в надежности кандидата.

Как правило, резюме кандидатов, которые меняют работу чаще одного раза в год даже не рассматривают. Однако, примечателен и тот факт, что в большинстве случаев работники, периодически меняющие место работы, продвигаются значительно быстрее, чем те, которые работают в одной организации. Хотя это не закономерность, есть организации, где система работы с кадрами позволяет сотрудникам преуспеть на своем поприще в одной структуре [1].

В-четвертых, остро ощущается нехватка «новых» специалистов во всех отраслях экономики управления. Недостаток управленческих кадров существует, но есть надежда, что в ближайшее время, у нас в республике все так и появятся настоящие квалифицированные менеджеры «новой волны».

Недавние выпускники зарубежных высших учебных заведений, у которых пару лет назад не было ничего кроме диплома и амбиций, с огромной скоростью растут и постоянно вытесняют на задний план консервативных менеджеров «каменного века».

Набирают обороты перспективные молодые люди специалисты, работающие в крупных зарубежных и местных компаниях, также начали активно работать, засучив рукава, и выпускники местных ВУЗов, осознав, что прошли те времена, когда родители могли обеспечить своих детей хорошей работой, на рынке труда достаточно сильная конкуренция.

Рисунок 5 - Модель управление персоналом

Примечание – составлен по данным источника [45]

Поскольку предприятия растут и развиваются, менеджеры должны уделять постоянное внимание продвижению сотрудников и размещению их на соответствующих позициях. Рост предприятий, посредством расширения, слияний и преобразований приводит к созданию новых управленческих мест и изменению обязанностей сотрудников, которые должны быть подготовлены к выполнению новой, более сложной работы [2].

В-пятых, в условиях нестабильности растет конкуренция, что влечет ответственность и гибкость персонала к изменениям на рынке, быстрое реагирование на все движения с целью выживания и опережения соперников.

Одним из первых признаков перспективной организации является осознание того, что качество выполнения работ и ее собственное развитие целиком и полностью определяются возможностями персонала. По мере того, как изменяются деятельность предприятия и его структура, изменяются структура и качество персонала. Например, вновь нанятый менеджер имеет иные потребности и намерения, чем менеджер в середине карьеры или в предпенсионном возрасте. Все мы, проходим, определенные ступени нашей карьеры, каждая из которых предполагает соответствующие возможности и степень напряжения, оказывающие влияние на качество работы.

В-шестых, руководство не может управлять по старому «сверху вниз», это уже может не сработать, так как современный успех компании зависит от каждого сотрудника и желательно управления «снизу вверх».

Но для того, чтобы высшее руководство было готово рассматривать повышение качества персонала в числе ведущих приоритетов, обучение должно быть полезным как для всей организации, так и для отдельных работников. Отношение высшего руководства к обучению персонала в значительной мере связано с пониманием того, какие выгоды получает в результате организация и какие издержки она несет при повышении качества разных

категорий работников.

В-седьмых, возросла текучесть кадров, то есть лучший работник сегодня может от вас уйти, если найдет более высокооплачиваемую работу или по другим причинам. То есть он не задумывается о росте благосостояния фирмы, его больше волнует собственный интерес.

Выгоды, получаемые организацией в результате повышения качества персонала, выражаются в следующем:

- позволяет организации более успешно решать проблемы, связанные с новыми направлениями деятельности и поддерживать необходимый уровень конкурентоспособности (повышение качества и производительности (эффективности) труда персонала, сокращение издержек и снижение себестоимости, снижение травматизма и т. д.).

- повышение способности персонала адаптироваться к изменяющимся социально-экономическим условиям и требованиям рынка. Таким образом, организация повышает ценность находящихся в распоряжении человеческих ресурсов.

- повышение приверженности персонала своей организации, снижение текучести кадров.

- позволяет поддерживать и распространять среди сотрудников основные ценности и приоритеты организационной культуры, пропагандировать новые подходы и нормы поведения, призванные поддерживать организационную стратегию.

Для работника повышение качества состоит в следующем:

- более высокая удовлетворенность своей работой;
- рост самоуважения;
- рост квалификации, компетентности;
- расширение карьерных перспектив как внутри, так и вне организации.

Повышение качества персонала связано не только с выгодами. Оно влечет за собой и определенные издержки. Среди издержек,

Повышение качества персонала связано не только с выгодами. Оно влечет за собой и определенные издержки. Среди издержек связанных с обучением работников можно выделять прямые и косвенные издержки.

К прямым издержкам могут быть отнесены расходы на оплату преподавателей, на учебные материалы, аренду помещений. К косвенным издержкам относятся расходы, связанные с необходимостью освобождения сотрудников от работы на период их участия в учебной программе (как правило, с сохранением заработной платы). Кроме того, обучение или повышение квалификации других работников. Часто оборачивается дополнительной нагрузкой на других. Этим работникам, на какое то время приходится выполнять не только свою работу, но и работу отсутствующих коллег. Особенно значительные материальные издержки организация несет при оплате длительного (от нескольких месяцев до нескольких лет) обучения своих работников с отрывом от основной работы. Иногда достаточно трудно сказать, какие издержки прямые или косвенные являются для организации более чувствительными [3].

Ведь повышение качества персонала, кроме всего прочего, играет важную роль в донесении до работников основного смысла и необходимости проводимых изменений, в разъяснении их сути, чтобы добиться поддержки нововведений не только со стороны линейного руководителя среднего звена, но и снизу, со стороны рядовых членов организации.

Повышение качества персонала не должно быть делом только кадровой службы. Все члены организации, особенно руководители высшего и среднего уровня должны понимать цели и задачи подготовки персонала и иметь представление о его значении для развития организации.

Руководители, которые жалеют денег на обучение и переподготовку сотрудников, сталкиваются с тем, что их планы по развитию организации серьезно страдают из - за

слабой подготовки персонала. Ни переманивание чужих специалистов, ни новейшие системы оплаты труда не способны компенсировать эту экономию.

Обобщая вышесказанное можно сказать, что существует ряд причин, которые в соответствующих условиях влекут необходимость повышения качества своих сотрудников.

Следует так же запомнить, что повышение качества персонала, по содержанию призвано подготовить персонал к решению более широкого круга задач и обеспечить высокий уровень эффективности в работе. При этом оно позволяет не только повышать уровень знаний работников и вырабатывать требуемые профессиональные навыки, но и формировать у них такую систему ценностей и установок, которая соответствует сегодняшним реалиям.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Пронников В.А. Управление персоналом в Японии М. Наука., 2019г.
2. Пугачев В.П. Руководство персоналом современной организации. Учебник. М., Аспект. Пресс, 2020, 279с.
3. Иванцевич П.В., Галаков В.И. Организация управления. М., 2020 г.

УДК 81-2

Асан Балжан Абикенқызы
«Әлеуметтік гуманитарлық ғылымдар және тілдік пәндер» кафедрасының
магистранты
Тұран-Астана университеті
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
Философия докторы (PhD)
Алашбаева Ж.Н.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ ОМОНИМДЕС ЖҰРНАҚТАРДЫҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ОМОНИМИЧЕСКИХ СУФФИКСОВ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

FEATURES OF THE USE OF HOMONYMOUS SUFFIXES IN THE KAZAKH LANGUAGE

Аннотация: Бұл мақалада, қазақ тіліндегі омоним жұрнақтардың қолданылу ерекшеліктері қарастырылады. Қазақ тіліндегі қолданылатын омонимдес қосымшалар, олардың зат есім, сын есімнен басқа сөз таптарына байланыстылығы жеке тақырып, зерттеу объектісі болған емес. Бұл бағытта жүргізілген ғылыми-зерттеу еңбектерінде бұл қосымшалар жалпы сипаттау деңгейінде ғана қаралып келді, және де жеке-жеке сөз таптарының құрамында ғана талданып отырды. Бұл дегеніміз қазіргі қазақ тілінде қолданылатын омонимдік аффикстердің қалыптасу тарихын, қолданылу аясын, мағыналық ерекшеліктерін айқындау, зерттеуді талап ететіндігін көрсетеді.

Түйінді сөздер: омоним, жұрнақ, жалғау, грамматика, сөз құрамы және тіл білімі.

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности употребления омонимических суффиксов в казахском языке. Применяемые в казахском языке омонимические приложения, их принадлежность к классам слов, кроме существительных, прилагательных, не являлись отдельной темой, объектом исследования. В научно-исследовательских работах, проведенных в этом направлении, эти приложения рассматривались только на уровне общей характеристики. и анализировались только в составе отдельных классов слов. Это говорит о том, что омонимические аффиксы,

используемые в современном казахском языке, требуют изучения, определения истории образования, сферы применения, семантических особенностей.

Ключевые слова: омоним, суффикс, спряжение, грамматика, состав слов и лингвистика.

Abstract: This article discusses the features of the use of homonymic suffixes in the Kazakh language. Homonymic applications used in the Kazakh language, their belonging to the classes of words, except for nouns, adjectives, were not a separate topic, the object of research. In the research works carried out in this direction, these applications were considered only at the level of general characteristics. and they were analyzed only as part of separate classes of words. This suggests that homonymic suffixes used in the modern Kazakh language require study, determination of the history of education, scope of application, semantic features.

Key words: homonym, suffix, conjugation, grammar, word composition and linguistics.

Қазақ тіл білімі ғылымы іргелі зерттеулердің нәтижесінде тармақтары сараланып, дамуда, толығыда. Тіл-тілде сөздер бір-бірімен қарым-қатынасқа түсуіне қарай омонимдес сөздер, синонимдес сөздер және антонимдес сөздер болып топталады. Әлденеше лексикалық мағынада қолданылатын сөздер полисемантизмді немесе көп мағыналы сөздер деп аталады. Омонимия, синонимия және антонимия құбылыстары тіл білімінде көбіне-көп лексикалық единица – сөздерге тән құбылыс ретінде саналып, осыған орай, олар, әдетте лексикология саласында қаралып келеді. Тіл деректері аталған құбылыстардың сөздерге ғана емес, сонымен бірге аффикстік морфемаларға да тән құбылыс екендігін көрсетеді. Яғни тіл-тілдерде қолданылатын аффикстер де грамматикалық мағыналық ерекшеліктеріне, өздері жалғана алатын түбір тұлғалармен тығыз байланыстылығына қарай іштей синонимдес, антонимдес, омонимдес қосымшаларға ажыратыла алады.

Қазақ тілінде кейбір қосымшалар түбір сөзге жалғанғанда беретін мағынасы мен сөз тудыру ерекшелігі дифференцияланып (сараланып), әр сөз таптарына бөлініп, тиянақты түрде жіктелінбей келеді. Соның бірі – омоаффикстер, яғни омонимдес қосымшалар. Қазіргі қазақ тілінде жұрнақтардың ішінде дыбысталуы мен таңбалануы бірдей болғанымен, негізгі мағыналары да бір-бірімен байланыспайтын, ұштаспайтын тіпті басқа-басқа бір алуан жұрнақтар бар. Міне бұндай жұрнақтарды омоним, немесе омонимдес, не болмаса омоаффикстер (аффикстік омоним) деп атаймыз. Немесе профессор К.Ахановтың тілімен айтқанда: «бір түбірден кемінде екі сөз тудыратын, дыбысталуы бірдей, мағынасы мен қызметі басқа-басқа аффикстер (жұрнақтар) омонимдес аффикстер деп аталады» [1,35]. Негізінен айтылған пікірді дұрыс деп қабылдағанмен, бір мәселе, яғни «бір түбірден кемінде екі сөз тудыратын» деген ұғым омонимдес қосымшалардың толық қызметін ашпаса керек. Айтайын дегеніміз, омонимдес қосымшаның айтылуы бір, беретін мағынасы әр түрлі болмақ, ал ол жалғанатын сөздің бір түбірмен шектелуі шарт емес. Мысалы К.Аханов өзінің «Грамматика теориясының негіздері» атты еңбегінде жоғарыда айтылған пікірге факті ретінде келесі мысалды келтіреді:

«**Қорған** I. Сол әскер суды өрлеп талай жүрді. Судың басы бір құздар шатқа кірді. Шаттың аузын бекіткен алтын **қорған** (Абай).

Қорған II. Жау да **қорғана** бастады (О.Қанахин)» [2, 132].

Бұл келтірілген сөздер қосымшалары тұлғалас тәрізді, негізгі түбірлері де тұлғалас сөздер болып табылады. Бірақ негізгі объекті болып табылатын қосымша омонимдес қызметте басқа-басқа түбір сөздердің құрамында байқала алады. Яғни омонимдес тұлға деп алуымыздың басты шарты сыртқы тұлғасы, дыбысталуы бір, алайда әр түрлі сөздерге жалғанып өзара байланысы жоқ басқа-басқа сөздерді тудыра алатын қабілеті бар қосымшаларды да атауымыз қажет тәрізді. Бұл пікір С.Исаев тұжырымдарына сәйкес болып есептеледі. С.Исаевтың айтуынша: «**-ғыш, -гіш, -кіш, -қыш** қосымшасы қимылды білдіретін түбірлерге /етістікке/ жалғанып, сол қимылға бейімділікті білдіретін сын атауларын білдірсе, мысалы, *біл-гіш, жаз-ғыш, айт-қыш*, қимылды жүзеге асыратын зат

атауын: *сыпыр-ғыш, көрсет-кіш* т.б. білдіреді» [3.58]. Әрине, көптеген оқулық, ғылыми зерттеу еңбектерінде бұндай қосымшаларды полисемиялық қосымшаларға жатқызушылық та ұшырасады.

Қазақ тілінде дыбысталуы бірдей, мағыналары әр түрлі, бір-бірімен байланысы жоқ қосымшалар аз емес. Ондай қосымшалардың қатарына келесі тұлғаларды жатқызамыз:

-лы, -лі, -ды, -ді, -ты, ті; -ма, -ме, -ба, -бе, -па, -пе; -ыс, -іс, -с; -т, -ыт, -іт; -ын, -ін, -н; -қы, -кі, -ғы, -гі; т.б.

Омонимдес аффикстер қатарына түркі тілдерінде, соның ішінде қазақ тілінде, етістіктен есім сөз (сын есім, зат есім) тудыра алатын қосымшалардың бір талайы, есім сөзден есім сөз (сын есім) тудыратын және түбір етістіктен туынды етістік, туынды зат есім жасайтын т.б. жұрнақтар жатады. Бұл омонимдес жұрнақтар шығу төркіні жағынан да, мағынасы мен қызметі жағынан да әр түрлі тұлғалы сөз тудырушы, сөз түрлендіруші жұрнақтар мен жалғаулар болып саналады. Бұларды сыртқы тұлғасына немесе дыбысталуының біртектілігіне, бірыңғайлығына қарап бір қосымша деп санау қате болмақ.

Кейбір қазақ тілін зерттеуге арналған оқулықтар мен ғылыми еңбектерде, мақалаларда тіліміздегі омонимдес аффикстер мен көп мағыналы аффикстердің ара жігін ажырата алмаушылық ұшырасады. Омонимдес қосымшалар шығу тегі жағынан да, беретін мағынасы мен қолданылуындағы қызметі жағынан да әр басқа аффикстер болып саналады. Бір ғана аффикстің омонимдес болуы мүмкін емес, омонимдес аффикстерді екі немесе одан да көп әр басқа аффикстің дыбысталуы жағынан бірдей келуі деп түсіну дұрыс болмақ. Яғни сыртқы тұлғасы бірдей, үстейтін лексикалық, не болмаса грамматикалық мағыналары әр қилы болып келетін қосымшалар тобы.

Ал көп мағыналы аффикстер болса, оны әр басқа аффикстер емес, бір ғана аффикстің екі немесе одан да көп грамматикалық мағынаны білдіруі деп түсінеміз. Мысалы, «жолдасы» деген сөздің құрамындағы **-ы** аффиксі тілімізде әрі тәуелділік мағынаны, әрі жақтық мағынаны (III жақ) білдіретін көп мағыналы аффикс болып саналады, бірақ ол екі түрлі грамматикалық мағынаны білдіргенмен, екі аффикс емес, бір ғана аффикс (тәуелдік жалғауы) ретінде танылады. Ондай көп мағыналылық төменде көрсетілген келесі аффикстердің де құрамынан байқалады:

-ымыз, -іміз – I. Тәуелділік мағына

II. Көптік мағына

III. Жақтық мағына

-қ, -к – I. Жақтық мағына

II. Көптік мағына

Ал омонимдес (омоним – тұлғалас мәнді термин сөз) тұлға ұғымы бағытында қаралатын қосымшаларға тек сөз тудырушы ғана емес, сонымен қатар сөз түрлендіруші жұрнақтар мен жалғаулар да енетіндіктен омонимдес жұрнақтар емес омонимдес қосымшалар тұрғысынан алып қарастырамыз. Мысалы,

I. **–дар** тілімізде соңғы кезде көптік сан-мөлшер категориясы деп танылып жүрген көптік жалғауы, яғни көптік мағына үстейтін қосымша, сонымен қатар өзі жалғана алатын сөздердің ерекшелігіне қарай топтастыру, жинақтау, болжалдық, әртүрлілік мағыналарын үстей алады. Мысалы, зат есімге тіркесіп көптік мағына (балалар, адамдар), әртүрлілік мағына (ұндар, құмдар), тәуелдеулі жалпы және жалқы есімдерге жалғанып топқа ортақтық мағына (апамдар, көкемдер, Абайлар), сын есімге жалғанып заттық мағына (жақсылар, күштілер, байлар), есептік сан есімге және топтау сан есімдеріне жалғанып болжалдық мағына (отыздар, отыз-отыз бестерде) үстейтін категориялық жалғау түрі.

II **–дар**. Зат есімге жалғана отырып, туынды сындық ұғымдағы негіз жасай алатын кірме жұрнақ ретінде жұмсалады. Мысалы, *қарыздар, білімдар* тағы басқалары [4].

Байқап отырғанымыздай, келтірілген сөздердегі бірінші және екінші мағыналары өзара еш мағыналық байланыстың болмауы себепті бұл қосымшаны омонимдес қосымшалар деп атауға толығымен мүмкіндік беріп отыр.

Сол сияқты мысал ретінде келесі бірнеше бағытта қолданылып жүрген, тілімізде өнімді деп танылатын қосымшаның бірі **-ды, -ді, -ты, -ті** қосымша тұлғасын алуға болады. Тілімізде бұл тұлғалар келесі бағыттарда сөз тудыру және грамматикалық мағына үстей алады:

I. Зат есімге жалғанып, сындық, сапалық мағына беретін туынды сын есім жасауға араласатын өнімді жұрнақ. Мысалы, *ақылды, талапты, өнерлі, дарынды, қанатты* т.б.

Ақ көйлекті, таяқты

Ақсақал шығар бір шеттен «Жаз» (А.Құнанбаев)

II. Етістіктің түбіріне тікелей немесе болымсыздық жұрнағынан кейін жалғанып өткен шақтық мағынада жұмсалатын жұрнақ: *бармады, келмеді, айтпады* т.б. Мысалы, *Ұзамай біздің маңдайымызға бір топ интеллигент, өмір тану қабілеттері озық, білімді де, талантты жастар шоғырланды. Солардың барлығының серкесі, бәрінің де іштей мойындаған жетекшісі Айкең болды* (Ғ.Рамазанов).

Грамматикалық омонимдердің қалыптасуына етістік категориясына жататын кейбір сөздердің семантикалық жағынан алыстап, заттық мағынаға ие болуы (субстантивтенуі) де әсер етеді. **-сын, -сін** – етістік сөз табына тән қосымша екені белгілі (*оқысын, білсін*) бола тұрса да, осы тұлғалас сөз есім мағынасын білдіріп, грамматикалық омонимге айналғанын байқауға болады. Ондай сөздердің қатарына *ықтасын, борасын, бөгесін, кекесін* тәрізді сөздерді жатқызуға болады.

Бұдан шығарылатын нәтиже, тұлғалары бір, қызметі әр басқа морфологиялық көрсеткіштердің сырт ұқсастықтарына қарай емес, оның қай мағынада, қай грамматикалық тұлғада тұрғаны сөйлемдегі қызметі мен екпініне қарай да ажыратылады.

Жалпы тіліміздегі қосымшалар, оның ішінде негізінен сөз болмақ болып отырған сөзжасамдық жұрнақтар қазақ тілінде өте ерте замандардан, нақты айтсақ көне түркі тілі ескерткіштерінде қолданылып, бүгінге дейін келе жатқан көне құбылыс болғандықтан, ол тілдің талай даму сатысынан өткені белгілі. Сондықтан онда тілде белгілі омонимдік, синонимдік, антонимдік сияқты тағы басқа да қасиеттердің бәрі де кездеседі, өйткені олардың бәрі тілдік дамудың нәтижесінде қалыптасқан ерекшеліктер. Қазақ тілі басқа да түркі тілдері сияқты омонимдес жұрнақтарға өте бай. Бұл тілдің сөзжасамдық мүмкіндігін арттыратын пайдалы құбылысқа жатады. Мысалы, **-м, -ым, -ім** – зат есім жасайтын өнімді жұрнақтардың бірі. Бұл жұрнақ арқылы салт және сабақты етістіктердің біріншіден, әр түрлі абстракт заттық ұғымдардың атаулары туады. Мысалы: *алым, білім, салым, таным* т.б. Сол сияқты мекендік ұғымды білдіретін зат атаулары және конкретті заттардың атаулары туады. Мысалы, *киім, тізім, иірім* т.б.

Бұл форма арқылы жасалған туынды зат есімдер стильдік мақсат үшін қосарланып та қолданыла береді. Мысалы, *өрім-өрім, тарам-тарам* т.б.

Осы жұрнақ (**-ым, ім**) арқылы кейбір зат есімдермен, мысалы, *ет, сүт, шай, ат, бие, тай* т.б. және кішілік сандармен, мысалы, *бір-екі, екі-үш, үш-төрт* т.б. дәйім тіркесіп, қазақтың бұрынғы өмірінде өлшем, мөлшер атаулары есебінде халық терминдері ретінде жұмсалған. Мысалы, *бір асым ет, екі үш қайнатым шай; сүт пісірім уақыт; ат шаптырым жер; аяқ аттам жер; таяқ тастам, бие сауым; көз көрім; бес-алты ұрттам* т.б. тіркестер [5].

Қазақ тілінде **-ым, -ім, -м** жұрнағы етістіктің негізгі түбіріне қосылып, зат атауларын туғызады. Мысалы, *нан-ым, талға-м, тоқта-м, түс-ім, кес-ім, күт-ім* т.б. Бұдан басқа бұл жұрнақ басқа да омонимдес ұғымда қазіргі қазақ тілінде келесі функцияны да атқарады: Зат есімге тән грамматикалық категориялардың бірі – тәуелдеу категориясының I жақ жалғаулары қызметінде жұмсалады. Бұл **-ым, -ім, -м** жалғауы жалғанған сөз тек жекеше ұғымда қолданылып, заттың тәуелділігіне меззейді. Мысалы, *менің кітабым, менің дәптерім, менің көшем* т.б.

Ал тілдегі осындай омоним жұрнақтар негізінен, бірінің орнына бірі қолданыла бермейтіні де белгілі. Омонимдес қосымшалар, былайша айтқанда, омоформалар, есімдер мен етістіктерге ортақ болып келеді де, оларды бір-бірінен айырып қарауда, әрқайсысының өзіндік қасиетімен дұрыс тануда көптеген қиындықтар тудырады.

Қорытындылай келгенде, тіліміздегі қолданылып жүрген жұрнақтардың басым бөлегі сөз тудыру процесінде бірнеше бағыттағы лексикалық жаңа мағына үстей алу қабілетіне ие болып, сөз тудыру жүйесінде омонимдес жұрнақтар терминмен белгілі. Бірақ омонимдес қосымшаларға қойылатын басты талап тек сөз тудырушылық қабілетімен шектеледі деу әсте дұрыс болмаса керек. Олай болған жағдайда атауы да қызметіне сәйкес омонимдес қосымша емес, жұрнақ болуы керек. Бұдан шығатын нәтиже, сыртқы тұлғасы бірдей, бірақ қызметі сан алуан кез келген қосымшаны омонимдес деп қарастыруымызға әбден болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Аханов К. Тіл біліміне кіріспе. – Алматы: Мектеп баспасы, 1973. – 467 б.
2. Аханов К. Грамматика теориясының негіздері. – Алматы: Санат, 1996. – 237
3. Исаев С.М. Қазіргі қазақ тілі (морфология). – Алматы: 1991. – 347 б.
4. Томанов М. Тіл тарихы туралы зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 2002. – 540 б.
5. Дмитриев Н. Строй тюркских языков. – Москва: 1962. – 578 с.

УДК 356

Асқарәлі Мейірлан, Қуанышбек Бекзат
«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының студенті
Тұран-Астана университеті
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
заң ғылымдарының магистрі,
аға оқытушы Яғмусова А.Ф

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ КІНӘ ТҮСІНІГІ, ОНЫҢ МАҢЫЗЫ

ПОНЯТИЕ ВИНЫ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ, ЕГО ЗНАЧЕНИЕ

THE CONCEPT OF GUILT IN CRIMINAL LAW , ITS IMPORTANCE

Аннотация: Кінә ұғымы қылмыстық құқықтың негізгі аспектісі болып табылады, жеке тұлғаның қылмыс жасағаны үшін жауаптылығын анықтауға негіз болады. Бұл мақала қылмыстық құқықтағы кінәнің маңыздылығын, соның ішінде оның тежеу, әділеттілік және оңалтуды ынталандырудағы рөлін зерттейді. Ол сондай-ақ ақыл-ой қабілеті, субъективті және объективті кінә және этикалық ойлар сияқты кінәмен байланысты қиындықтарды талқылайды. Мақалада кінәні анықтауда әділ және ашық процесс қажет, сонымен бірге оңалту мен реформалау әлеуетін теңестіру қажет.

Түйін сөздер: Кінә, қылмыстық құқық, жауапкершілік, тежеу, әділдік, ақыл-ой қабілеті, субъективтік кінә, объективтік кінә, оңалту, қалпына келтіретін әділеттілік, этикалық ойлар.

Аннотация: Понятие вины является основополагающим аспектом уголовного права, служащим основанием для определения ответственности лица за совершение преступления. В этой статье исследуется важность вины в уголовном праве, в том числе ее роль в устрашении, справедливости и реабилитации. В нем также обсуждаются проблемы, связанные с чувством вины, такие как умственные способности, субъективная и объективная вина и этические соображения. В статье подчеркивается необходимость справедливого и прозрачного процесса установления вины, а также баланса возможностей реабилитации и исправления.

Ключевые слова : Вина, уголовное право, ответственность, устрашение, правосудие, психическая дееспособность, субъективная вина, объективная вина, реабилитация, восстановительное правосудие, этические соображения.

Abstract: The concept of guilt is a fundamental aspect of criminal law, serving as the basis for determining an individual's accountability for committing a crime. This article explores the importance of guilt in criminal law, including its role in promoting deterrence, justice, and rehabilitation. It also discusses the challenges associated with guilt, such as mental capacity, subjective versus objective guilt, and ethical considerations. The article emphasizes the need for a fair and transparent process in establishing guilt, while also balancing the potential for rehabilitation and reformation.

Keywords: Guilt, criminal law, accountability, deterrence, justice, mental capacity, subjective guilt, objective guilt, rehabilitation, restorative justice, ethical considerations.

Кінә – қылмыс жасаған тұлғалардың кінәлілігі мен жауапкершілігін анықтауда шешуші рөл атқаратын қылмыстық құқықтағы негізгі ұғым. Бұл жеке тұлғаларды өз әрекеттері мен олардың салдары үшін жауапты ететін құқықтық және моральдық ұғым. Кінә ұғымы әділдік, әділдік, заңдылық қағидаттарымен терең астасып жатыр. Бұл мақалада біз қылмыстық құқықтағы кінә ұғымын, оның маңыздылығын және оның салдарын қарастырамыз.

Қылмыстық құқықтағы кінә қылмыс жасағаны үшін жауапты немесе кінәлі болу жағдайын немесе жағдайын білдіреді. Бұл жеке тұлғаның құқық бұзушылық жасағаны және сондықтан жазаға немесе жазаға тартылуы туралы заңды анықтау. Кінә айыпталушының айыпталған қылмыс үшін жауапты екенін негізді күмәнсіз дәлелдеуді қамтитын сот процесі арқылы анықталады. Ол қылмыстық сот ісін жүргізудің орталық элементі болып табылады және заңды бұзған тұлғаларға санкциялар мен зардаптарды қолданудың негізі болып табылады [1].

Кінә ұғымы бірнеше себептерге байланысты қылмыстық құқықта бірінші дәрежелі мәнге ие. Ең алдымен, кінә қылмыстық сот төрелігі жүйесінің ірге тасы болып табылады, оның негізіне адамдар кінәсі дәлелденгенше кінәсіз болады. Бұл принцип жеке адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғайды, олардың заңсыз сотталмауын немесе жасамаған қылмыстары үшін жазаланбауын қамтамасыз етеді. Ол айыптаушы тарапқа кінәні дәлелдеу ауыртпалығын негізсіз күмән тудырмайтындай етіп жүктейді, бұл заңсыз үкімдердің алдын алуға көмектесетін және құқықтық жүйенің тұтастығын қорғайтын жоғары стандарт.

Сонымен қатар, кінә қылмыстық мінез-құлық үшін тежеуші ретінде қызмет етеді. Кінәлі болудан және жазаланудан қорқу жеке тұлғалардың қылмыс жасауына тосқауыл болады. Кінә ұғымы адамдардың бойында жауапкершілік пен жауапкершілік сезімін оятып, заңсыз әрекеттерге барар алдында екі рет ойлануға мәжбүр етеді. Ол заңға құрметпен қарауды насихаттайды және өркениетті және тәртіпті қоғамды қалыптастыра отырып, жеке тұлғаларды қоғамдық нормалар мен құндылықтарды сақтауға шақырады[2,с.28].

Кінә сонымен қатар жазалаудың бір түрі болып табылады және әділеттілікке ықпал етеді. Жеке тұлға қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылса, ол жәбірленушіге және қоғамға келтірілген зиян үшін өтеудің бір түрі ретінде қарастырылады. Ол қылмыстық әрекеттен туындаған азап пен шығынды мойындайды және әділдік пен тепе-теңдік сезімін қалпына келтіруге тырысады. Кінә қылмыскерлердің өз әрекеттері үшін жауап беруіне және әділ және әділ қоғамды сақтау үшін маңызды болып табылатын тиісті салдарға тап болуына кепілдік береді.

Сонымен қатар, кінә ұғымы оңалту мен қайта құруда шешуші рөл атқарады. Жеке тұлға қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылса және сотталған болса, қылмыстық сот төрелігі жүйесі түрмеге қамау, айыппұлдар, шартты жаза немесе қоғамдық жұмыстар сияқты әртүрлі санкцияларды қолдануы мүмкін. Бұл санкциялар қылмыскерді жазалау үшін ғана емес, сонымен бірге оларды оңалту мен реформалауды көздейді. Кінә жеке

адамдарға өз әрекеттері туралы ойлануға, қателіктері үшін жауапкершілікті алуға және өтелуді іздеуге мүмкіндік береді. Кеңес беру, білім беру және кәсіптік оқыту сияқты оңалту бағдарламалары қылмыстық мінез-құлықтың негізгі себептерін жоюға және құқық бұзушының заңға бағынатын азамат ретінде қоғамға қайта қосылуына ықпал етуге бағытталған.

Дегенмен, қылмыстық құқықтағы кінә ұғымының шектеулері мен қиындықтары да жоқ емес екенін айта кеткен жөн. Құқықтық жүйе әрқашан қателеспейді және қате жеке басын анықтау, жалған мойындау, сенімсіз куәлар немесе прокурордың теріс әрекеттері сияқты әртүрлі факторлардың салдарынан заңсыз соттаулар туындауы мүмкін. Сот төрелігіндегі мұндай қателіктердің салдары ауыр болуы мүмкін, бұл кінәсіз адамдарды заңсыз жазалауға және халықтың қылмыстық сот төрелігі жүйесіне деген сеніміне нұқсан келтіреді. Сондықтан, кінәнің барлық қатысы бар адамдардың құқықтары мен бостандықтарын құрметтейтін әділ, бейтарап және ашық сот процесі арқылы анықталуын қамтамасыз ету өте маңызды [3, с.66].

Қорытындылай келе, кінә қылмыстық құқықтағы негізгі ұғым болып табылады, ол жеке тұлғаларды өз әрекеттері үшін жауапкершілікке тартады және қылмыс жасағандарға санкциялар мен зардаптарды белгілеу үшін негіз болады. Ол әділдік, әділдік және заң үстемдігі қағидаттарымен астасып, өркениетті және тәртіпті қоғамды сақтауда шешуші рөл атқарады.

Кінә ұғымы қылмыстық мінез-құлыққа тосқауыл ретінде қызмет етеді, әділеттілікке ықпал етеді және оңалту және түзеу үшін мүмкіндіктер береді. Дегенмен, оның шектеулері мен қиындықтары жоқ емес және заң жүйесі заңсыз үкімдерді болдырмау үшін әділ және ашық процесс арқылы кінәні анықтауға ұмтылуы керек.

Кінә ұғымымен байланысты мәселелердің бірі – ақыл-ой қабілеті мәселесі. Кейбір жағдайларда жеке тұлғалардың өз әрекеттерінің салдарын толық түсінуге психикалық мүмкіндіктері болмауы немесе қылмыстық жауаптылыққа қажетті ниетті қалыптастыру қабілетін нашарлататын психикалық ауруға шалдығуы мүмкін. Мұндай жағдайларда кінә ұғымы күрделене түседі, өйткені құқықтық жүйе кінәлілік пен жауапкершілік мәселелерімен күресуі керек. Әртүрлі юрисдикциялардың қылмыстық құқықтағы ақыл-ой қабілетімен жұмыс істеуге әртүрлі көзқарастары бар, оның ішінде есі дұрыс емес немесе қабілетінің төмендеуі сияқты қорғаныс құралдарын пайдалану. Мұндай жағдайларда кінәні анықтау жеке адамның психикалық жай-күйін және оған қатысты құқықтық принциптерді терең түсінуді талап етеді.

Тағы бір мәселе – субъективті кінә мен объективті кінә арасындағы мәселе. Субъективтік кінә жеке тұлғаның қылмыс жасағанын білуі мен сезінуін білдіреді, ал объективтік кінә жеке тұлғаның кінәсін анықтайтын сыртқы факторлар мен дәлелдемелерге назар аударады. Кейбір жағдайларда жеке адам қате сенім, қысым көрсету немесе мәжбүрлеу сияқты факторларға байланысты, тіпті олар кінә критерийлеріне объективті түрде сәйкес келсе де, өзін кінәсіз деп санауы мүмкін. Субъективтік және объективтік кінә арасындағы қайшылықты шешу қылмыстық құқықта қиындықтар туғызуы мүмкін, сондықтан соттар әділ үкім шығару үшін дәлелдер мен жағдайларды мұқият қарастыруы керек.

Сонымен қатар, кінә ұғымы этикалық және моральдық сұрақтарды да тудыруы мүмкін. Кейбіреулер қылмыстық құқықтағы кінә мен жазаға екпін беру ақтау, кешіру және қалпына келтіретін әділеттілік қағидаттарына әрқашан сәйкес келмеуі мүмкін деп дау айтуы мүмкін. Қылмыстық сот төрелігінің баламалы тәсілдерінің кейбір жақтаушылары оларды жай жазалаудың орнына, қылмыспен келтірілген зиянды қалпына келтіруге және қылмыскерді оңалтуға бағытталған қалпына келтіретін сот төрелігі тәжірибесін жақтайды. Жауапкершілік пен жазалау қажеттілігін оңалту және реинтеграция әлеуетімен теңестіру қылмыстық сот төрелігі жүйесінде күрделі және тұрақты пікірталас болуы мүмкін.

Қорытындылай келе, кінә ұғымы қылмыстық құқықтағы іргелі және күрделі ұғым болып табылады. Ол қылмыстық сот төрелігі жүйесінің ірге тасы ретінде қызмет етеді,

жауапкершілікті, тежеуді және әділеттілікті көтермелейді. Дегенмен, оның шектеулері мен қиындықтары жоқ емес, оның ішінде ақыл-ой қабілетіне, субъективті және объективті кінәға және этикалық ойларға қатысты мәселелер. Құқықтық жүйе үшін кінәнің әділ, ашық және әділ процесс арқылы анықталуын қамтамасыз ету, сонымен бірге оңалту мен реформалау мүмкіндігін қарастыру өте маңызды. Қылмыстық мінез-құлық және қоғам құндылықтары туралы түсінігіміз дамып келе жатқандықтан, қылмыстық құқықтағы кінә ұғымы әлі де үздіксіз талқылаулар мен пікірталастардың тақырыбы болуы мүмкін [4, с.65].

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
2. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім. Оқулық-толық.,3- бас., Алматы «Жеті жарғы», 2001;
3. Наумов А.В. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім. Лекциялар курсы қайта өндірілген және толықтырылған. Москва, «Бек баспасы», 1999ж;
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы. Жалпы бөлім. Алматы ЖШС «Издательство «Норма-К», 2004 ж.

УДК 347

Атапкелов Жанболат Бегарыстанұлы

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты
«Тұран-Астана» университеті
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к., доцент Карипова А.И.

МҮЛІКТІК ЖАЛДАУ (ЖАЛДАУ) ШАРТЫНЫҢ ТҮСІНІГІ МЕН ЭЛЕМЕНТТЕРІ

ПОНЯТИЕ И ЭЛЕМЕНТЫ ДОГОВОРА ИМУЩЕСТВЕННОГО НАЙМА (АРЕНДЫ)

THE CONCEPT AND ELEMENTS OF A PROPERTY LEASE (LEASE) AGREEMENT

Аннотация: Мүліктік жалдау (жалдау) шартының тұжырымдамасын заң шығарушы Азаматтық кодекстің 540-бабында бекітеді: "мүліктік жалдау (жалдау) шарты бойынша жалға беруші Жалға алушыға мүлікті уақытша иеленуге және пайдалануға ақы төлеу үшін беруге міндеттенеді". Егер заңнамалық актілерде немесе шартта өзгеше көзделмесе, жалдаушының жалданған мүлікті пайдалану нәтижесінде алған өнімі, жемістері және өзге де кірістері оның меншігі болып табылады (ҚР АҚ 554-бабы).

Түйінді сөздер: шарт, мүліктік жалдау, жалдау, ҚР Азаматтық кодексі, жалға беруші.

Аннотация: Понятие договора имущественного найма (аренды) закреплено законодателем в статье 540 Гражданского кодекса: "По договору имущественного найма (аренды) наймодаделец обязуется предоставить нанимателю имущество за плату во временное владение и пользование». Продукция, плоды и иные доходы, полученные нанимателем результате использования нанятого имущества, являются его собственностью, если иное не предусмотрено законодательными актами или договором (ст.554 ГК РК).

Ключевые слова: договор, имущественный найм, аренда, Гражданский кодекс РК, наймодаделец.

Abstract: The concept of a property lease (lease) contract is fixed by the legislator in Article 540 of the Civil Code: "Under the property lease (lease) agreement, the landlord undertakes to provide the tenant with property for a fee for temporary possession and use." Products, fruits and other income received by the employer as a result of the use of the hired property are his property, unless otherwise provided by legislative acts or contract (Article 554 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan).

Keywords: contract, property lease, lease, Civil Code of the Republic of Kazakhstan, landlord.

Мүліктік жалдау қатынастары ҚР Азаматтық кодексінің 29-тарауында реттелген, онда § 1-де мүліктік жалдау туралы жалпы ережелер бар. Мүліктік жалдау қатынастарын реттеу Азаматтық кодекстің шеңберімен шектелмейді, олар басқа да заңнамалық актілермен реттелуі мүмкін. Азаматтық құқық нормаларының диспозитивті сипаты мүліктік жалдау шартына да қатысты көрінеді, сондықтан осы шарттарға қатысушыларға базалық нормаларды өзгертуге және оларды өзекті қажеттіліктеріне неғұрлым ыңғайлы қызмет көрсетуге бейімдеуге мүмкіндік беріледі.

Сатып алу-сату шарты сияқты, мүліктік жалдау шартының бірқатар түрлері бар, олардың ерекшелігі олардың объектісінің, мақсатының, сондай-ақ басқа факторлардың әсерінің салдары болып табылады. Қолданыстағы Азаматтық кодексте лизинг шарттары, кәсіпорындарды жалға алу, ғимараттар мен құрылыстарды жалға алу, көлік құралдарын жалға алу, тұрғын үйді жалға алу және жалдау реттелген. Мүліктік жалдаудың мүмкін түрлері мұнымен шектелмейді.

Мүліктік жалдау және жалдау терминдері бірдей, бұл қоғамдық қатынастардың осы түрін реттейтін Азаматтық кодекс тарауының атауынан туындайды. Алайда, терминологиялық түсініксіздік айтарлықтай маңызды кезең болды, жалдау мүліктік жалдаудың белгілі бір түрі ретінде ұсынылды, оның белгілі бір шарттарын, мысалы, сатып алу құқығын айрықша ретінде көрсетті. Қазақ КСР-нің "жалдау туралы" Арнайы Заңы қабылданды, ол өміршең емес болып шықты және жойылды. Қазір бұл терминдердің арақатынасы туралы мәселе үлкен дау тудырмайды, бірақ жалға алу мүліктік жалдау келісімшарттарының қатарында біршама бөлек орын алады деген көзқарастар әлі де бар.

Мүліктік жалдау (жалдау) шарты бойынша жалға беруші жалға алушыға мүлікті уақытша иеленуге және пайдалануға беруге міндеттенеді (ҚР АҚ 540-бабы).

Жалдау шарты сатып алу-сату шарттарынан айырмашылығы, жалдау мүлікті уақытша пайдалануға беруге байланысты қатынастарды реттейді. Римде мүліктік жалдау шарты кеңінен таралды. Ол (*locatio conductio rerum*) деп аталды, оның анықтамасы қазіргі заңнамадағы анықтамадан іс жүзінде ерекшеленбеді [1].

Сонымен қатар, мүліктік жалдау затты пайдалануды көздеді, ал жалдаушының иелігіне назар аударылмады, сонымен қатар жалдаушы тек иесінің өкілеттіктерін жүзеге асыруға ықпал ететін затты ұстаушы ретінде бағаланды. Негізінде және қазір мүліктік жалдау шартының негізгі мақсаты (жалға алушыға мүлікті қажетті көлемде пайдалануға, одан оның пайдалы қасиеттерін алуға мүмкіндік беру).

Мүліктік қатынастарды жеке, заңды реттеу барған сайын жетілдірілуде. Бұл, ең алдымен, біздің заңнамада заттық құқықтардың кеңейтілген жүйесінің пайда болуынан көрінеді. Нәтижесінде шарттық қатынастардың мазмұны да өзгеріске ұшырайды, оларды реттейтін нормалар меншік құқығы мен меншік құқығының кіші саласының нормаларымен тығыз сәйкес келеді. Меншік құқығына жалдау құқығының от-Ксениясы туралы мәселе ұзақ уақыт бойы даулы болып келді. Заттық құқықтарға арналған соңғы қазақстандық жұмыстарда жалдау оларға жатады. Көріп отырғанымыздай, дәл осындай тәсіл жалға берудің заңды анықтамасында көрінеді, ол пайдаланумен қатар иеленуді де қарастырады. Бұл заңнамалық шешім жалдау қатынастарына бұрынғыға қарағанда үлкен тұрақтылық береді, олардың маңыздылығын арттырады. Осылайша, мүліктік жалдау шарты бір себептермен немесе басқа себептермен оның меншік құқығында болуына жол бермейтін немесе қажет болмаса, бөтеннің мүлкін пайдаланудың тиімді құқықтық

реттеушісі рөлін атқарады. Айта кету керек, кейбір жағдайларда жалдау (мысалы, жерді жалға алу) тіпті меншік құқығына балама ретінде қарастырылды (бұл 1995 жылғы 22 желтоқсандағы "жер туралы" заң күші бар Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығының 41-бабында көзделген ұзақ мерзімді, 99 жылға дейін жалға беру туралы). Мұндай түсінік жалпы қолданыстағы заңнамада сақталады. Енді жалдау (уақытша жер пайдалану құқығы) 49 жылға дейінгі мерзімге берілуі мүмкін (2001 жылғы 24 қаңтардағы "Жер туралы" Қазақстан Республикасы Заңының 28-бабы). Бірақ тұтастай алғанда, бұл мүліктік жалдау шартына тән емес.

Жалға алу тек жалдаушының мүдделерін қанағаттандыруға арналған емес. Ол туралы нормаларда жалға берушінің есебі мен мүдделері бар. Титулдық меншік иесі ретінде ол жұмыс берушіге қарағанда артықшылықты жағдайда [2].

Мүліктік жалдау (жалдау) шарты консенсуалды, өзара және өтеулі болып табылады.

Жалдау шартынан туындайтын міндетті-құқықтық қатынастар мен мүліктік-құқықтық қатынастарды ажырату керек. Әрине, міндеттеме құқығы аясында қарым-қатынастың алғашқы аталған түрін толығымен қарастыруға қызығушылық бар, әсіресе мүліктік жалдау құқығы заттық құқықтар мәселелеріне арналған еңбектерде жан-жақты және жан-жақты талданған. Сонымен қатар, жалға алушының және жалға берушінің құқықтық жағдайының сипаттамасы оларды есепке алмай толық болмайды. Жалға беруші мен жалдаушының өзара әрекеттесуін тікелей материалдық қатынастар негізінде елемеге болмайды, бірақ олар сыртқы жағынан келісімшартқа ұқсас болуы мүмкін. Бұл жалға берілетін мүлікті ұстау ауыртпалығын нақты бөлу, меншік иесі мен жалдаушының заттық құқықтарының бәсекелестігі және т. б. туралы.

Мүліктік жалдау шартының нысаны. Осы Шартқа ҚР АҚ 151 - 154-баптарында қамтылған мәмілелер нысанына қойылатын жалпы талаптар да қолданылады. Бұдан басқа, мүліктік жалдау шартының нысанына арнайы талаптар да көзделген. Ол бір жылдан астам мерзімге жасалған жағдайларда ол жазбаша нысанда жасалуы тиіс. Қандай қызмет жүзеге асырылатынына қарамастан, кәсіпкерлік немесе кәсіпкерлік емес және кем дегенде бір Тараптың, заңды тұлғаның қатысуымен мүліктік жалдау шартының мерзіміне қарамастан, жазбаша нысанда жасалуы тиіс. Жылжымайтын мүлікті мүліктік жалдау шарты мемлекеттік тіркеуге жатады. Сонымен қатар, "жылжымайтын мүлікке құқықтарды және онымен мәмілелерді мемлекеттік тіркеу туралы" Жарлықтың 2-бабына сәйкес мемлекеттік тіркеу объектілері пайдалану құқығы, бір жылдан астам мерзімге жер пайдалану құқығы болып табылады.

Сұрақ туындайды, жалдау мерзімі белгісіз келісімшарттармен қалай болу керек?

Тараптар, ең алдымен, жалдаушы мұндай жағдайларда ішкі уәждер мен өз мүдделерін басшылыққа алуы керек, ал тіркеуші орган белгісіз мерзімге жасалған жалдау шартын тіркеуге кедергі келтірмеуі керек. Қазақстан Республикасында жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеу жүйесі еуропалық тіркеу жүйесіне ұқсас болып табылады. Оның міндеті-мүлікке құқықтардың жиынтығына кепілдік беру.

Азаматтар арасында бір жылға дейінгі мерзімге мүліктік жалдау шарты ауызша түрде жасалуы мүмкін. Егер кейіннен мүлікке меншік құқығын жалға алушыға беру көзделсе, онда ол осындай мүлікті сатып алу-сату шарты үшін көзделген нысанда жасалады.

Мүліктік жалдау шартының элементтері. Мүліктік жалдау шартының тараптары-жалға беруші және жалға алушы. Жалға беруші және жалға алушы ретінде заңды және жеке тұлғалар кейбір алып қоюларды орындай алады. Жалға берушілер коммерциялық және коммерциялық емес заңды тұлғалар болуы мүмкін [3].

Жалдау шарттары мемлекет немесе әкімшілік-аумақтық бірліктер атынан жасалған жағдайларда Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитетінің уәкілетті мемлекеттік органдары, аумақтық органдары жалға берушілер болып табылады.

Жалға беруші (Жалға беруші) - пайдалануға берілетін мүліктің меншік иесі, заңды

тұлға - шаруашылық жүргізу немесе оған жедел басқару құқығының иесі не заңмен немесе шартта мүлікті жалға беруге уәкілеттік берілген өзге тұлға (мысалы, сенімгерлік, мүлікті басқарушы).

Жалға алушы (Жалға алушы) - мүлікті уақытша иеленуге және пайдалануға немесе тек пайдалануға алған жеке немесе заңды тұлға. Мысалы, станокты жалдаушыға белгілі бір сағаттарда немесе күндерде оған қажетті жұмыстарды орындауға мүмкіндік беріледі және т. б. коммерциялық емес тұлғалар, мүлікті жедел басқару құқығының иелері меншік иесімен мүлікті жалға алу құқығымен шектелуі мүмкін [4].

Тараптардың құқықтары мен міндеттерінің басқа тұлғаларға ауысуы жергілікті және әмбебап құқықтық мирасқорлық тәртібімен мүмкін болады. Жалға берілген мүлікке меншік құқығын, шаруашылық жүргізу құқығын немесе жедел басқару құқығын басқа тұлғаға беру мүліктік жалдау шартын өзгерту немесе бұзу үшін негіз болып табылмайды. Бұл жалдау жалға алынған мүлікке ауыртпалық түсіретіні туралы.

Азамат қайтыс болған кезде, егер заңнамалық актілерде немесе шартта өзгеше көзделмесе, жалға алушының құқықтарына қатысты мұрагерлік трансмиссия да Жалпы ереже бойынша басталады. Дәл осындай ережелер заңды тұлғаларды қайта құру, тарату кезінде әмбебап мұрагерлік кезінде басшылыққа алынуы керек.

Шартты жасасу жалдаушының жеке қасиеттеріне байланысты болған жағдайларды қоспағанда, жалға берушінің мұрагерге (құқық мирасқорына) Шарттың қолданысының қалған мерзіміне кіруден бас тартуға құқығы жоқ.

Жалдау шартының мәні (объектісі) негізінен жылжымалы және жылжымайтын заттар болып табылады. Жалдау шарты бойынша берілетін зат пайдалану процесінде табиғи тозу арқылы тұтынушылық қасиеттерін біртіндеп жоғалтатын немесе қалыпты пайдалану жағдайында қасиеттерін жоғалтпайтын объектілерге-жер учаскесіне, көпжылдық егіске және т. б. қатысты болуы керек. ҚР АҚ 541-бабына сәйкес кәсіпорындар мен басқа да мүліктік кешендер, жер учаскелері, ғимараттар, құрылыстар, жабдықтар, көлік құралдары мүліктік жалдауға берілуі мүмкін. Жалдау объектісі басқа заттар болуы мүмкін. Заңнамада мүліктік жалдауға беруге жол берілмейтін немесе шектелетін мүлік Түрлері белгіленуі мүмкін. Бұл, ең алдымен, азаматтық айналымнан алынған заттарға және азаматтық айналымда шектелген заттарға қатысты [5].

Азаматтық айналымнан алынған заттар жалға берілмейді, ал азаматтық айналымда шектелген заттар оларды пайдалану режимін және жалпы оларға меншік құқығын жүзеге асыру режимін сақтай отырып жалға берілуі мүмкін. Мысалы, азаматтық айналымда шектелген қандай да бір мүлікті сатып алуға рұқсат алмаған адам бір жыл ішінде оны иеліктен шығаруға (меншік құқығын басқа тұлғаға бере отырып), оған уақытша құқықтарды бермеуге міндетті (ҚР АҚ 252-бабы 2-тармағы). Сонымен бірге, бұл норма сараланған қолдануды талап етеді, егер адам болашақта рұқсат алуды күтсе, онда ол оны жалдауға да бере алады. Немесе азаматтық айналымда шектелген мүлікті иеленуге құқығы жоқ меншік иесі оны одан әрі сатып алу шартымен жалға бере алады. Азаматтық айналымда шектелген затқа рұқсаты жоқ адамның құқықтарды іске асыру мүмкіндігін мұндай бағалау меншік иесінің ұстанымын күшейтеді және меншіктің заңнамалық кепілдіктерінің қолданылуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, кейбір объектілерді, негізінен табиғи, мысалы, жерді жалға беру ерекшеліктері бар. Мәселен, "жер туралы" Қазақстан Республикасы Заңының 48-бабына сәйкес жер пайдаланушылар жерді жер учаскесін беру актісіне немесе жалдау шартына (уақытша өтеусіз жер пайдалану шартына) сәйкес пайдалануға міндетті. Сонымен қатар, оларға жалға алушының жалға берілген мүлікті дұрыс пайдалану жөніндегі азаматтық-құқықтық міндеттерімен өте тығыз байланысты және кейбір жағдайларда оның нақтылануы болып табылатын бірқатар міндеттер жүктеледі. Оларға міндеттер жатады:

- санитарлық және экологиялық талаптарға сәйкес келетін өндіріс технологияларын қолдану, халықтың денсаулығы мен қоршаған ортаға зиян келтірмеу;
- топырақтың құнарлылығын нашарлатпау, жерді қорғау жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру;

- заңнамаға сәйкес орман, су және басқа да табиғи ресурстарды пайдалану тәртібін сақтауға, мемлекет қорғайтын тарих, сәулет, археологиялық мұра ескерткіштерін және жер учаскесінде орналасқан басқа да объектілерді қорғауды қамтамасыз етуге;

- басқа меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтарын бұзбау;

- құнарлы қабаттың қайтымсыз жоғалуын болдырмау үшін мұндай алып тастау қажет болған жағдайларды қоспағанда, топырақтың құнарлы қабатын сату немесе оны басқа тұлғаларға беру мақсатында алып тастауға жол бермеу;

- заңнамада көзделген тәртіппен сервитуттар беруді қамтамасыз ету. Тұрғын үйді, жер қойнауы учаскелерін және басқа да объектілерді жалдаудың өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл ретте жер қойнауы учаскелері концессиялық және басқа да келісімдер негізінде пайдалануға беріледі, олар ҚР АҚ 541-бабы 4-тармағының нормаларына сүйене отырып, өзінің заңды табиғаты бойынша мүліктік жалдау шартына байланысты болып табылады, оның базалық ережелеріне негізделеді. Мүліктік жалдау объектілерін мұндай кең түсіну Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасында шарт институты жетілдіріліп, одақтық кезеңнің азаматтық құқығымен таныс емес шарттардың үйлесімді жүйесі жасалып жатқандығын, бұл жекелеген шарттардың да, шарттық құқықтың бүкіл жүйесінің де құрылымын пысықтауда көрініс табатындығын бағалауға мүмкіндік береді. Жер қойнауын және басқаларды пайдалануға байланысты шарттардың жаңа түрлерімен бұрын болған белгісіздік біртіндеп жойылуда.

Пайдаланылған әдебиеттер :

1. Дуйсенова А.Е. Договор лизинга по законодательству Республики Казахстан: Автореф. дисс... к.ю.н. - Алматы, 2006. С. 9.
2. Подробнее об этом см.: Климкин С.И. Юридическое лицо как объект гражданских прав // Актуальные проблемы современного гражданского права. Выпуск 2. Том 1. Материалы ежегодной республиканской научно-теоретической конференции аспирантов и соискателей / Отв. ред. М.К. Сулейменов. - Алматы: КазГЮУ, 2012. С. 87-90; то же: Климкин С.И. Юридические лица (сборник статей). - Алматы: НОРМА-К, 2014. С. 43-47.
3. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. - М.: «Статут», 2017. С. 198.
4. Гражданское право: В 2 т. Том 2. Полутом 1: Учебник / Отв. ред. Е.А. Суханов. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: БЕК, 2019. С. 386.
5. Жайлин Г.А. Гражданское право Республики Казахстан. Часть Особенная. Том 1. - Алматы: Данекер, 2001. С. 214-215.

УДК 358

Имашева Айғаным, Аянқызы Балнұр
«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының бакалавры
Тұран-Астана университеті
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
заң ғылымдарының магистрі,
аға оқытушы Яғмусова А.Ф.

**СОТ ТӨРЕЛІГІНЕ ЖӘНЕ ЖАЗАЛАРДЫ ОРЫНДАУ ТӘРТІБІНЕ ҚАРСЫ
ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР**

**УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ ПРОТИВ ПРАВОСУДИЯ И ПОРЯДКА
ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ**

**CRIMINAL OFFENSES AGAINST JUSTICE AND THE ORDER EXECUTION
OF PUNISHMENTS**

Аннотация: Мақалада судьяға пара беру, жалған куәлік беру, куәгерлерге қысым жасау және жазаны орындау тәртібін бұзу сияқты сот төрелігіне және жазаны орындау тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың негізгі түрлері қарастырылады. Алдын алу шаралары сипатталған.

Кілт сөздер: Судья,пара,куәлік,жаза,сот.

Аннотация: В статье рассматриваются основные виды уголовных правонарушений против правосудия и порядка исполнения наказания, такие как дача взятки судье, лжесвидетельство, преследование свидетелей и нарушение порядка исполнения наказания. Описаны меры профилактики.

Ключевые слова: Судья,взятка,свидетельство,наказание, суд.

Abstract: The article discusses the main types of criminal offenses against Justice and the order of execution of punishment, such as bribing a judge, perjury, prosecution of witnesses and violation of the order of execution of punishment. Preventive measures are described.

Keywords: Judge,bribe,certificate,punishment, court.

Сот төрелігіне және жазаны орындау тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар құқықтық мемлекеттің негіздерін бұзатын аса ауыр қылмыстардың бірі болып табылады. Олар сот төрелігі жүйесіне деген сенімге нұқсан келтіруге және жазаны орындау тәртібін бұзуға бағытталған, бұл тек сот төрелігіне ғана емес, жалпы қоғамға да зиян тигізеді. Бұл мақалада біз сот төрелігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың негізгі түрлерін және жазаларды орындау тәртібін, сондай-ақ олардың алдын алу және жолын кесу шараларын қарастырамыз.

Сот төрелігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтың бірінші және ең көп таралған түрі судьяға немесе сот процесіне қатысатын басқа адамға пара беру болып табылады. Пара беру соттың әділетсіз шешіміне қол жеткізуге мүмкіндік береді және соттың тәуелсіздігі мен бейтараптығы қағидатын бұзады. Судьяларға пара берудің алдын алу үшін қаржы ағындарын бақылауды күшейту, сондай-ақ судьяларды қауіп-қатер мен қысымнан сенімді қорғауды қамтамасыз ету қажет [1].

Сот төрелігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтың екінші түрі-жалған куәлік. Жалған куәлік әділетсіздікке және жазаны орындау тәртібіне нұқсан келтіретін әділетсіз үкімге әкелуі мүмкін. Жалған куәліктің алдын алу үшін куәгерлерді қорғау жүйесін дамыту және жалған куәлік үшін жазаны қатаңдату қажет.

Сот төрелігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтың үшінші түрі-куәгерлерге немесе жәбірленушілерге қысым жасау. Қысым айғақтардың өзгеруіне немесе тіпті куәліктен бас тартуға әкелуі мүмкін, бұл тергеуді қиындатады және әділетсіз үкім шығарады. Куәгерлерге қысымның алдын алу үшін куәгерлер мен жәбірленушілерді қорғау шараларын күшейту, сондай-ақ айыпталушылардың немесе олардың өкілдерінің кез келген қысым әрекеттерін тоқтату қажет.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың төртінші түрі жазаны орындау тәртібін бұзу болып табылады. Жазаны орындау тәртібін бұзу сотталғандарды ұстау жағдайларының нашарлауына, олардың құқықтары мен қадір-қасиетінің бұзылуына, сондай-ақ оларды қосымша кемсітуге әкеп соғуы мүмкін. Жазаны орындау тәртібін бұзудың алдын алу үшін сотталғандарды ұстау жағдайларын жақсарту, олардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету. Сот төрелігіне және жазаны орындау тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар сот төрелігі жүйесіне және жазаны орындау тәртібіне деген сенімге нұқсан келтіруге бағытталған аса ауыр қылмыстардың бірі болып табылады. Заңгерлер мен құқық қорғаушылардың еңбектерінде атап өтілгендей, бұл қылмыстар әділетсіз үкімдерге, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының бұзылуына, сотталғандарды ұстау жағдайларының нашарлауына, сондай-ақ қосымша кемсітушілікке әкелуі мүмкін. Бұл мақалада біз сот төрелігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың негізгі түрлерін және жазаны орындау тәртібін, сондай-ақ олардың алдын алу және жолын кесу

шараларын қарастырамыз. Сот төрелігіне және жазаларды орындау тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың негізгі түрлері

Судьяға немесе сот процесіне қатысатын басқа адамға пара беру сот төрелігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтың ең көп таралған түрі болып табылады. Пара беру соттың әділетсіз шешіміне қол жеткізуге мүмкіндік береді және соттың тәуелсіздігі мен бейтараптығы қағидатын бұзады. Судьяларға пара берудің алдын алу үшін қаржы ағындарын бақылауды күшейту, сондай-ақ судьяларды қауіп-қатер мен қысымнан сенімді қорғауды қамтамасыз ету қажет. Жалған куәлік-сот төрелігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтың екінші түрі. Жалған куәлік әділетсіздікке және жазаны орындау тәртібіне нұқсан келтіретін әділетсіз үкімге әкелуі мүмкін. Жалған куәліктің алдын алу үшін куәгерлерді қорғау жүйесін дамыту және жалған куәлік үшін жазаны қатаңдату қажет. Куәгерлерге немесе жәбірленушілерге қысым жасау сот төрелігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтың үшінші түрі болып табылады. Қысым айғақтардың өзгеруіне немесе тіпті куәліктен бас тартуға әкелуі мүмкін, бұл тергеуді қиындатады және әділетсіз үкім шығарады. Куәгерлерге қысымның алдын алу үшін куәгерлер мен жәбірленушілерді қорғау шараларын күшейту, сондай-ақ айыпталушылардың немесе олардың өкілдерінің кез келген қысым әрекеттерін тоқтату қажет[2].

Жазаны орындау тәртібін бұзу бар. Қорытындылай келе, сот төрелігі мен жазаларды орындау тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар құқықтық мемлекеттің дамуына және сот төрелігі жүйесіне деген сенімді нығайтуға елеулі кедергі болып табылатынын атап өтуге болады. Судьяға пара беру, жалған куәлік беру, куәгерлерге қысым жасау және жазаны орындау тәртібін бұзу - бұл барлық қылмыстар сот төрелігінің негіздерін бұзады және әділетсіз сот шешімдеріне, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының бұзылуына, сотталғандарды ұстау жағдайларының нашарлауына және қосымша кемсітушілікке әкелуі мүмкін. Осы қылмыстармен күресу үшін қаржы ағындарын бақылауды күшейту, куәгерлер мен жәбірленушілерді қорғау жүйесін дамыту, сотталғандарды ұстау жағдайларын жақсарту және заң бұзушыларды қатаң қудалау қажет. Тек осылайша ғана құқықтық мемлекет пен сот төрелігі жүйесіне деген сенімді қамтамасыз етуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.

2. Қазақстан Республикасының бірқатар заңнамалық актілеріне әрі қарай қылмыстық заңнаманы ізгілендіру және қылмыстық іс жүргізуде заңдылық кепілдігін күшейту сұрақтары бойынша өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы: Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 18 қаңтардағы № 393 Заңы.

ЖАС ӨСПІРІМДЕРДІҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ ПОДРОСТКОВ

SOCIO-PSYCHOLOGICAL, PERSONAL FACTORS OF EMPLOYEES ADAPTATION TO THE ORGANIZATION

Аннотация: Педагогикалық тәжірибеде баланың жан-жақты дамуы мен мінез-құлқы жағынан қалыптасуының жасөспірімдік шағы (10-15 жас) ең қиын кез болып есептеледі. Балалардың тәртібі нашарлап, сабаққа үлгерімі төмендейді, қыздар мен ұлдар арасындағы қарым-қатынас та қалыпты болмайды. Кейбір балаларда тіпті қоғамды жатсыну әдеті пайда болады.

Түйінді сөздер: балалар, қарым-қатынас, қоғам, әдет

Аннотация: в педагогической практике подростковый возраст (10-15 лет) формирования ребенка с точки зрения всестороннего развития и поведения считается самым сложным. У детей ухудшается распорядок дня, снижается успеваемость, и отношения между девочками и мальчиками тоже становятся ненормальными. У некоторых детей даже появляется привычка относиться к обществу.

Ключевые слова: дети, общение, общество, привычка

Abstract: in pedagogical practice, adolescence (10-15 years) is considered the most difficult time for the formation of a child in terms of all-round development and behavior. Children's discipline deteriorates, academic performance decreases, and the relationship between girls and boys is also not normal. Some children even develop the habit of belonging to society.

Key words: children, relationships, society, habit

Жасөспірімдердің мінезіндегі мұндай қылықтардың негізі осы жастағы соматикалық және психикалық дамуда жатыр. Бұл кезде баланың бойы тез өседі. Жасөспірім шақтағы бойдың өсуі бұрынғыға қарағанда бір жылда екі есе шапшаңдықпен өсетін болады. Баланың бойының шапшаң өсуіне әртүрлі жағдайлар әсер етеді, мысалы, баланың ішетін тамағы, еңбек, спорт. Алайда, әсер ететін осы жағдайлардың өзінде де белгілі бір заңдылықтар болады, мысалы, баланың аяғы кеудесіне қарағанда жылдам өседі де ерекше ұзын сияқты болып көрінеді. Бала денесінің өсуіндегі осындай әркелкілік дененің басқа мүшелері мен органдарында да көрініс береді, мысалы сүйек етке қарағанда тез өседі. Сүйектің өте тез өсуі кейде жанға батырлықтай ауыратыны байқалады, денесі құрысып, қатты мазасынданып, баланың берекесі кетеді. Соның әсерімен баланың мінезінде ашушаңдық, қызбалық пайда болады.

Жүректің көлемінің өсуі бойдың өсуін қуып жете алмайды, сондықтан да қан жүретін тамырлар әлдеқайда жіңішке болады, қан қысымы артады. Өсудегі морфологиялық тепе — теңдіктің болмауынан тамырдың соғуы да, жүректің жұмысы да қалыпты болмайды, басы ауырады, қаны аздылықтан тез шаршайтын болады.

Бала жасөспірім шаққа өткен кезде оның нерв жүйесінің құрылымы морфологиялық жағынан жетіліп болады. Оның одан әрі қарай дамуы ағзаның барлық қызметіне және екінші сигналды жүйенің жетілуіне бақылау жасауды күшейтеді. Барлық жастан өту нерв жүйесіне де оңайлыққа түспейді. Ағзаның тез өсуі әрі оның өсуінің бір

калыпты болмауы нерв жүйесінің өзара байланысы мен өзара қарым — қатынасының қайта құрылуына мәжбүр етеді.

Бастауыш сынып жасындағы бала әлемге ерекше қызығушылықпен, балалық аңғалдықпен қарайды, жасөспірім өзін қоршаған әлемге баға береді және оған деген өзінің қарым — қатынастарына еніп енді тек өзінің қажеттіліктерін қанағаттандыру бойынша ғана емес, сонымен бірге өзі теориялық жағынан игерген қағидалар бойынша қарым — қатынасқа түседі және адамдардың мінез — құлқын, қоғамдық құбылыстарды бағалауда ешкіммен ымыраға келмейтін, өз дегенім болсын дейтін әдет табады. Ол -айналадағының бәрінің сыншысы. Ол өзі жақсы көретін адамдардың кемшілігін де көргіш болады және сол үшін қиналады. Кез келген жалғандық оның ызасын тудырады және көңілін қалдырады.

Біз өз алдына жеке қарастыратын әлеуметтендіру факторларының ішіндегі аса маңызды әрі ықпал ету күші басымы — қоғамның алғашқы ұжымы болатын — отбасы, бала оның ықпалын бәрінен бұрын, тез қабылдағыш қасиеті артып тұрған кішкентай кезінде ерекше сезінеді. Отбасы жағдайы, оның әлеуметтік деңгейі, ата — аналарының айналысатын кәсіптері, материалдық жағдайы және олардың білім деңгейі баланың өмірлік жолын айқындайды. Балаға ата-аналар беретін саналы және мақсатты тәрбиемен қатар, отбасының жағдайы да ықпал етеді бұл ықпал өскен сайын, ол тіпті баланың тұлғалық қалыптасуында көрініс табады. Жасөспірімдік өтпелі кезеңнің ең басты үрдісінің бірі — жасөспірімнің өз ата — аналарымен, мұғалімдерімен және жалпы үлкендермен, құрбыларымен, барлық жағдайы бойынша өзіне тең немесе тең еместермен қарым — қатынасында қайта бейімделу байқалады. Бұл қайта бейімделу жағдайы бірте — бірте болуы мүмкін немесе аяқ астынан мінез көрсетеді. Жасөспірім үшін үлкендер мен өз қатарластары мәртебесінің деңгейі бірдей болмайтындығынан қайта бейімделу процесі әртүрлі көрініс береді. Өз құрбыларымен қарым-қатынаста болуға деген қажеттіліктің орнын ата-аналары толтыра алмайда, ол баланың бойында 4-5 жасында басталады да, жасы өскен сайын дамиды. Құрбы – құрдастарымен қарым — қатынастың болмауы мектеп жасына дейінгі балалардың жеке тұлғалық коммуникативті мүмкіншіліктері мен ақыл ойының дамуының кешеуілдеуіне айтарлықтай әсерін тигізеді. Жасөспірімдердің мінез-құлықтары мен іс — әрекеттері өз мәні жағынан ұжымдық — топтық болып табылады.

Жасөспірімдерді өмір ортасының қарама — қайшылықтары қызықтырады, бұл жастағылардың қажеттілігі — өздерінің айналадағы адамдарға деген қарым-қатынасын, әлемдегі өзінің орнын табу. Ал бұл қажеттілік басқа адамдармен қарым — қатынастары қанағаттандырады. Бұл қажеттілікті қанағаттандыруда әдебиет пен өнердің атқаратын рөлі ерекше. Әдебиет жасөспірімнің алдына адамзаттық қарым — қатынастардың, мінез — құлықтардың, сезімдердің аса бай да күрделі мәнін ашып береді: ол әрбір кейіпкерден өзін көретін болады, өзінің сезімдері мен құмарлық-құштарлықтарының дұрыстығына жауап іздейді. Ал музыка — адамның сезімдерінің әміршісі. Оның тілі толқу үстіндегі адамға түсінікті. Сондықтан да жасөспірімдердің тыңдайтын музыкасына қатты көңіл бөлу керек.

Жасөспірімдер қоғамдық — өндірістік еңбекке қатысады. Ол тек еңбек арқылы ғана қоғамдық өмірде өз орнын таба алады, өзін бекітеді. Білім жасөспірім үшін еңбектің бастысы болып табылады. Өкінішке орай, кейбір жасөспірімдердің оқу пәндеріне деген ықыласының төмендеуінің әсерінен сабақ үлгерімі нашарлайды. Ғылым мен мәдениеттің әртүрлі саласымен қызыға айналысу негізінен жасөспірімдерге тән.

Жасөспірім өзіне дос болатын адамды өз ұжымындағы жолдастарының арасынан табады. Жасөспірімнің досы — ол тек бірге ойнайтын, жанжалдасып қалатын, татуласатын, бірге сапарға шығатын жолдас қана емес, ол -жасөспірімнің екінші өзі, ол оның ойын білетін, қызығушылықтары мен сезімдерінің куәгері және жақсы ниеттегі сыншысы. Ал жасөспірімдік шақтың орта тұсында қыз балалардың бойында ер балалар арасынан, ер балалардың бойындағы қыз балалар арасынан дос табуға деген қажеттілік оянады. Осылайша, ақылға салынған мақсатты қарым — қатынастағы достық қалыптасады, осыдан келіп жастық шақтық махаббаты да оянуы мүмкін.

Жасөспірімдермен жұмыстағы негізгі педагогикалық идея: іс — әрекет түрлеріндегі жетістікке жағдай жасау, бұл сынып ұжымы алдында өзін-өзі ұстауына мүмкіндік береді; құндылықтарын қалыптастыру; мінез — құлқы мен рухани дамуына қарым — қатынастарын ұлғайтады.

Жасөспірімдер тәрбиесі, бірінші кезекте, олардың физиологиялық дамуына байланысты белгілі бір қиындықтар туғызады, бұл олардың танымдық процесіне және тәрбиесіне ықпал етеді. Жасөспірімдердің физиологиялық даму ерекшеліктерін және бұл ерекшеліктердің баланың жетілуінде көрініс табуын, жақсы ортаның, мектеп ұжымындағы достар мен жолдастарының болуын ескере отырып дұрыс ұйымдастырылған тәрбие арқылы және отбасындағы жағдайы арқылы жасөспірімнің жеке тұлғасын қалыптастыруға педагогикалық басшылықтың шамасы жетеді.

Демек, осы жастағы оқушылармен жүргізілетін жұмыстың маңызды міндеті тәрбиешілердің мектептегі және мектептен тыс кездегі балалардың әрқайсысымен жеке жұмыс жүргізіп, қажетті әдептілікті сақтай отырып, педагогикалық ұстамдылық пен шыдамдылыққа негізделген қызметтерін дұрыс ұйымдастыру болып табылады. Жасөспірімдер өмірінде, әсіресе, тоғызыншы сыныпта, яғни, толық орта білім алу жолына таңдау жасайтын кезде, олардың бойында әртүрлі мамандықтарға, мектеп пәндерінің ішіндегі белгілі бір пәнге деген қызығушылығы пайда болады.

Жасөспірім шақ – 13 пен 18 жас аралығын қамтитын ерекше кезең. Өмірдің осы сатысында жасөспірім физиологиялық және морфологиялық өзгерістерді басынан өткереді, мұның психологиялық салдары болады. Жас өскін әр түрлі сыртқы факторларға қалай жауап беру керектігін білмейді. Көптеген жағдайларда жасөспірімдер эмоцияларын игере алмай, қызуқандылық танытып жатады. Жасөспірім кезеңге аяқ басқан шақта олар ересектерден тәуелсіз болуға және дербес шешімдер қабылдауға ұмтылады, себебі «мен – ересек» ұстанымы қалыптаса бастайды. Бұл жерде ересек адам ретінде өзін сезінуі – жасөспірімдік тұлғаның әлеуметтік-психологиялық жаңаруы. Сондықтан жасөспірімнің психологиялық және психикалық денсаулығына ерекше назар аудару қажет.

Жасөспірімдерде ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынаста өзін-өзі көрсетіп, білдіру қажеттілігі болады. Бұл жастағы өзін-өзі танытуүлгілеріжағымды:өзін-өзі жетілдіру, жақындарына қамқорлық, күрделі отбасылық мәселелерді шешу, спорт, білім игеру т.б. және жағымсыз болуы мүмкін: мінез-құлық нормаларынан ауытқудың түрлі формалары. Өзіне-өзі сенімсіздіктің сыртқы көрінісіне реніш, бірбеткейлік, жасөспірімнің агрессиясы, жанжалдасу, эмоциялық қозу, көңіл-күйдің құбылмалы болуы, ештеңені жақтырмау жатады. Егер жасөспірім үшін «мен – мінсізбін» қолжетімді болып көрінсе, онда ол өзін-өзі тәрбиелеу мен жетілдіру бағдарламасын жүзеге асыруды бастайды.

Өзін-өзі бағалаудың белгілі бір деңгейі жасөспірімнің өзіне деген сенімділігін, сынауын, немесе асқан сенімділік пен бірбеткейлікті тудырады. Әдетте өзінің бағасын білетін жасөспірімдер жоғары әлеуметтік мәртебеге ие және оқуларында да күрт өзгерістер жоқ. Өзін-өзі төмен бағалайтын жасөспірімдер депрессия мен пессимизмге бейім келеді.

Психологияда баланың психикалық денсаулығы оның дамуының маңызды факторына жатады. Мұндай рухани денсаулық психикалық ауытқушылық және бұзылулар призмасы арқылы бағаланады: белгілі бір патологиялық симптомдарың болмауы шартты түрде деннің саулығына теңестіріледі.

Психикалық денсаулықтың төменгі деңгейі жасөспірімдердің дамуына айтарлықтай әсер етеді және олардың денсаулығы мен әлеуметтік мінез-құлқында теріс әдеттер: ішімдік тұтыну, темекі және заңсыз заттарды пайдалану, жүктілік, мектептен қалу және құқық бұзушылық пайда болуы мүмкін. Балалар мен жасөспірімдердің сау дамуы психикалық денсаулықтықамтамасыз етуде өте маңызды. Соңғы зерттеулер психикалық денсаулыққабайланысты проблемалардыңжастардың түрлі ауруларға шалдығуының басты себебі екендігін анықтады. Атап айтқанда, психологиялық ауытқу және депрессия өзіне-өзі қол жұмсауға мәжбүр етеді, жиі стресс жасөспірімдердің ішкі органдарының ауруларына әкеледі және т.б.

Психикалық саулық қоғамдық денсаулықтың басқа да маңызды басымдықтарын анықтауға әсер етеді. Бала он жастан асқаннан кейін психикалық денсаулық проблемалары аса маңызды. Зерттеу статистикасы бойынша, жасөспірімдердің психикалық бұзылулары төмендегі жағдайларға байланысты: балаға қатаң шараларды қолдану - 45%; ата-ана қамқорлығының жетіспеушілігі, бақылаудың жеткіліксіздігі - 25%; баланың денсаулығы, оның оқудағы жетістіктері, құрдастар арасындағы әлеуметтік мәртебесінөте мұқият қарау - 8%; баланың отбасы ішіндегі мәртебесін асыра көтеру - 5% немесе төмендету - 17% - бұл жағдайда баланы өз отбасындакөбінесе қорлап, ұрып-соғады.

Ата-ана, мектепке дейінгі мекеме тәрбиешілерінің немесе мектеп мұғалімдерінің тарапынан бала тәрбиелеуде асқан қаталдық танытылатын болса, балаларқауіпсіздік, сүйіспеншілік, қарым-қатынас, ересектер арқылы қоршаған ортаны тану сияқты аса маңызды қарапайым қажеттіліктердің жетіспеушілігін сезінеді. Осы қажеттіліктердің қанағаттандырылмауы психологиялық ыңғайсыздық туғызады, баланың психикалық және физикалық денсаулығына елеулі әсер етеді.

Заманауи ғалымдар мен зерттеушілер психикалық денсаулық жағдайын зерттеу және онымен жұмыс істеу мүмкіндігіне қызығушылық танытып отыр. Басты мәселе - баланың бүгінгі психологиялық жағдайы қандай және ол ертеңгі ересек өмір сапасына қалай әсер етеді. 2011 жылы Мартин Селигман жоғары оқу орындарындағы студенттермен оқушылардың әл-ауқатын субъективті бағалаудың жаңа үлгісін ұсынды. Бұл әдіс жасөспірімдердің оң эмоцияларын, іс-әрекеттерге қатысу деңгейін, басқалармен оң қарым-қатынасын, ой қорытуын және жетістіктерінбағалаудықамтиды. Зерттеу нәтижесі 15-16 жас аралығындағы баланың оң психикалық денсаулық жағдайына қарап оның 27-28 жастағы білім деңгейі мен кәсіби дағдыларын болжауға болатынын анықтады. Демек, жасөспірімнің психикалық денсаулығы оның болашағын алдын ала анықтайды.

Байқалмаған, дер кезінде анықталмаған, емделмеген психикалық ауытқулар қоғамның әлсіз мүшелерінің өсуіне алып келеді. Ұзақ психикалық аурумен ауырған жанның өмірде өз орнын тауып кетуі қиын болады, бұл адамның өнімділігінің және жалпы экономиканың төмендеуіне әкеледі. Сондықтан балалар мен жасөспірімдердің психикалық денсаулығы қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз етуде маңызды рөл ойнайды.

Сарапшылар жасөспірімдердің өз-өзіне деген сенімін күшейту және әлеуметтік дағдыларын жетілдіру психикалық денсаулық саласында мінез-құлықтағы ауытқулар, қорқыныш, күйзеліс және тамақтанудағы ауытқулар және басқа да қатерлі мінез-құлық үлгілерімен, атап айтқанда, жыныстық мінез-құлық өзгеруі, есірткі және басқа да заттарды тұтыну, агрессиялық мінез-құлықтың алдын алуға айтарлықтай әсер ететіндігін айтады.

2013 жылы Бүкіләлемдік денсаулық сақтау ассамблеясы «2013-2020 жылдарға арналған психикалық денсаулықты сақтау жөніндегі іс-шаралардың кешенді жоспарын» бекітті. Жоспар ДДСҰ-ға мүше барлық мемлекеттердің психикалық денсаулықты нығайту жөніндегі нақты шараларды қабылдауын меңзейді. Іс-қимыл жоспарын іске асыру психикалық бұзылулары бар адамдардың психикалық денсаулық қызметтері және әлеуметтік қолдауға, жалпы денсаулық сақтау мекемелерінде білікті медицина қызметкерлері ұсынатын емделуге қол жеткізуге мүмкіндік береді; медициналық көмек олардың қажеттіліктерін асқан сезімталдықпен ескеруі үшін қызметтерді қайта ұйымдастыру, көрсетуді бағалауға қатысуларын көздейді; мүгедектік бойыншамемлекеттік төлемдер, тұрғын үй және басқа да бағдарламаларға қатысуда жеңілдіктерге қол жеткізуге жол ашады.

ДДСҰ ұсынымдарына сәйкес, адамдардың психикалық денсаулығын қорғау бойынша елдердің орташа жылдық шығыны жан басына шаққанда 3 АҚШ долларынан кем болмауы керек. Өкінішке орай, орта және табысы төмен елдерде мұндай шығындар жылына бір адамға 0,25-1 АҚШ долларын құрайды.

Сондай-ақ, көптеген мемлекеттер өздерінің психикалық денсаулықты қорғауға бөлген қаражаттарының 70 пайызын психиатриялық ауруханалардағы ұзақ уақыт күтімге жұмсайды (бұл мемлекеттер ішінде Қазақстан да бар). ДДҰ сарапшылары, егер елдер бастапқы медициналық-санитарлық көмек пен кеңес беру деңгейіне бөлінетін

шығындарды көбейтсе, онда адамдардың ауқымды бөлігін қамтуға болады және көптеген ауруларды болдырмауға, қымбат тұратын стационарлық көмекке деген қажеттілікті төмендетуге болатындығын айтады.

Жалпы алғанда, балалар мен жасөспірімдердің денсаулығы көптеген факторларға тәуелді: дұрыс тамақтану, күнделікті тәртіпті сақтау, таза ауада жүру, қозғалыс белсенділігі, шынығу процедуралары, психологиялық жайлылық. Бұған қоса, білім беру жүйесі баланың дамуында қауіпсіздікті қамтамасыз ететін маңызды денсаулық факторы болуы керек. Бүгінгі таңда білім беру ортасында жасөспірім ақпараттық және эмоциялық күйзелісті бастан кешіруде. Сондықтан, білім беру үдерісінің негізгі мақсаты жасөспірімдердің тұлғалық дамуында қауіпсіз мектеп ортасын жасау болуы тиіс.

Осылайша, жас ұрпақ дамуында психикалық денсаулық маңызды рөл атқарады. Осы орайда балалар мен жасөспірімдердің психикалық ауытқуларының алдын алу өте маңызды. Себебі, бұл ел болашағына тікелей әсер етеді. Егер бұған бізбүгін күш салмасақ, ертең тым кеш болады.

Пайдаланатын әдебиеттер:

1. Вайсман Р.С., Развитие мотивационной сферы человека в старшем возрасте: М., 1976
2. Головей Л.А. Психология становления субъекта деятельности в периоды юности и взрослости. СПб., 1996
3. Калмыкова З.И., Продуктивное мышление как основа обучаемости.- М., 1986.
4. Франкл В. Человек в поисках смысла.- М., 1990.

УДК. 334.01

Бекбусинова Гульнафиз Кенжебековна
«Тұран-Астана» университеті
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
Аубакиров Фазыл Мағазбекұлы
«Alikhan Bokeikhan University»
Семей қаласы, Қазақстан Республикасы
Бедылханов Ағзам Ардақұлы
«Тұран-Астана» университеті
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕДЕ ҚАЛЫПТАСУЫ

СТАНОВЛЕНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРАКТИКЕ

FORMATION OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN INTERNATIONAL PRACTICE

Аннотация: Мақалада кәсіпкерлік теориясы, қаржы және басқару практикасы негізінде кәсіпкерлік қызметтің халықаралық тұжырымдамасы талданады. Осы тұжырымдаманы қолдану саласына қатысты ғылымда бар әртүрлі көзқарастар қарастырылды, заңнамада бекітілген кәсіпкерлік қызмет тұжырымдамасының жоқтығы туралы айтылған ұстанымға назар аударылды.

Түйінді сөздер: кәсіпкерлік қызмет, пайда, жүйелілік, қаржылық практика, заңдылық, мемлекеттік тіркеу.

Аннотация: В статье проанализировано международное понятие предпринимательской деятельности на основе теории предпринимательского права, финансы и управленческой практики. Рассмотрены существующие в науке различные

точки зрения относительно сферы применения указанного понятия, обращено внимание на высказанную позицию об отсутствии закрепленного законодательством понятия предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, прибыль, систематичность, финансовая практика, легитимность, государственная регистрация,

Abstract: The article analyzes the international concept of entrepreneurship based on the theory of business law, finance and management practice. The various points of view existing in science regarding the scope of application of this concept are considered, attention is drawn to the position expressed about the absence of the concept of entrepreneurial activity fixed by legislation.

Keywords: Entrepreneurial activity, profit, systematicity, financial practice, legitimacy, state registration.

Кәсіпкерліктің ерекшелігі қызмет ету сферасы болып табылады. Ірі кәсіпорындар жаппай өндіріс жағдайында, тұрақты тауар номенклатурасымен және көтерме сатып алушылармен жұмыс істейді. Шағындар ұсақ партиялармен шығарады, жеке тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандырады, нарықтық арнайы сегментіндегі және екінші реттік шикізат өндірісінің қалдықтарын пайдаланады. Мысалы, автомобиль өндірісі – ірі кәсіпорын қызметіне жатса, автомобильді жөндеу – кәсіпкерлік қызметі.

Кәсіпкерліктің келесі бір тиімді ерекшелігі коллективті еңбекке ұмтылуы, жұмыс орнын сақтап қалуға тырысу және пайдаға қатысуға негізделген жұмыстың нәтижесінің максималды болуына мүдделілік болып табылады. Ірі компаниялар кәсіби менеджерлерді жалдайды, ал олар акционерлердің барлық талпыныстарының ерекшеліктерін білмейді, нәтижесінде басқару проблемаларына алып келеді, ал шағын кәсіпорындарда құрушының өзі менеджер, бір тұлға, сондықтан бұл жерде ешқандай түсініспеушілік мәселесі туындамайды [1].

Кесте 1- Шағын кәсіпкерлікті қолдау механизмдері

	Дамыған мемлекеттер тәжірибесі	ҚР деңгейін бағалау
	Мемлекеттік саясат мақсаттарын анықтайтын кәсіпкерлік қызметті қолдау сұрақтарын реттейтін әлеуметтік құқықтық актілер болуы.	Даму үстінде
	Мемлекеттік қаржылық, технологиялық, ақпараттық, кеңістік және кадрлық мемлекеттік жобалардың жүйесін құрастыру және жүзеге асыру	Даму үстінде
	Шағын кәсіпкерлікті қолдаудың тікелей және жанама шараларының байланысы	Жоқ
	Әр түрлі деңгейдегі бюджеттерден шағын кәсіпкерлікті қолдау жобаларын жүзеге асырудың ассигновациясын анықтау	Даму үстінде
	Шағын бизнес саласындағы барлық міндеттерді міндеттерді реттейтін дамыған арнайы мамандандырылған мемлекеттік мекемелердің болуы	Жоқ
	Орталық, аймақтық және жергілікті билік органдарының функцияларын өзара рационалды бөлу	Даму үстінде
	Мемлекеттік билік органдарының шағын бизнес мүдделерін қорғайтын ұйымдармен өзара қарым – қатынасы	Жоқ
	Шағын бизнес саласындағы мемлекеттік саясатты өзара қарым – қатынасты қолдауға бағытталған	Даму үстінде

Көптеген шетел мемлекеттерінің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, шағын бизнеске байланысты мемлекеттік саясат маңызды өз бетінше жүйелік бағыт болып табылады. Ұйымдық құрылымдарды және шағын кәсіпкерлікті қолдау механизмдерін басқа мемлекеттерде зерттеу қандай да болмасын ұлттық ерекшеліктерге қарамастан барлық сипаттамаларға анықтауға мүмкіндік береді. (1-кесте).

Үлестерден көріп отырғанымыздай шағын бизнесті дамыту үшін Қазақстан шағын бизнесті басқару процесін жетілдіруге көп күш жұмсау қажет. Шетелдік мамандардың айтуы бойынша қазіргі бизнес ішкі және сыртқы факторлардың әсеріне тәуелді.

Ішкі немесе бақыланатын факторларға кәсіпорын қызметіне байланысты факторларды жатқызады. Енді әртүрлі тәжірибесіне келейік.

Бизнестің ішкі және сыртқы ортасын сараптаудан екі факторды есепке алған жөн: ішкі және сыртқы ықпалдардың көлемі және ортаның өзгеру деңгейі. Кәсіпкерлікке барлық сыртқы ықпалдарды өз кезегінде макроэкономикалық және салалық деп бөлуге болады.

Әдетте америкалық фирмалардың көлемі жұмысшылардың санымен бағаланады: өте ұсақ фирмалар – 20 адамға дейін жұмысшылары бар, шағын 20-дан 99 адамға дейін, орташа 100-ден 499-ға дейін, ірі 500 адамнан көп (2 кесте). Көрсеткіштерді салалар бойынша құрады: бөлшек саудада 100 жұмысшысы бар, өңдеу саласында 500-ге дейін жұмысшылары бар фирмалар шағынға жатады.

Кесте 2-АҚШ-ғы әртүрлі деңгейдегі фирмалардың саны

Фирма көлемі	Фирма саны
Ірі	1000
Орташа	134000
Шағын	2000000
Шағын кеңселер	3000000

АҚШ тәжірибесі көрсетіп отырғандай, шағын бизнес ортаның өзгерісіне тез бейімделгіш. Шағын кәсіпорындардың жаппай ликвидациясы кәсіпкерлерге кері әсерін тигізбейді. Жұмысшы күшінің және капиталдың территориялық және саналық ағымы жақсарады, тұтынушы сұранысының және жоғары өндіріс шағындарының өзгеруіне өндіріс қимылының жеделдігі жоғарылайды. Бір шағын кәсіпорындар жабылса, екінші біреулері ашылады [2].

Қазіргі уақытта АҚШ халқының 53 % кәсіпкерлік саласында жұмыс істейді [8]. АҚШ тәжірибесі шағын бизнес ірі өндірістің өзгерістерге, жаңа міндеттемелерге бейімделуін және икемділігін көтеретіндігін көрсетіп отыр.

Енді АҚШ-та шағын кәсіпорындарға мемлекет тарапынан көмекке келейік. Шағын кәсіпорындардың қызметі арнайы ұйымының – 1953ж АҚШ Конгресі құрған шағын бизнес әкімшілігінің құзырына кіреді. Сол жеке сектордың құқықтық негізгі болып табылатын шағын бизнес туралы Заң қабылданды. 1953ж Эйзенхауэр президент болған кезде елде жұмыссыздық және инфляция болатын. Экономиканы жандандыру үшін – шағын бизнес әкімшілігін (ШБӨ) құрды. Ол өз қызметтерін дұрыс атқарды. Қазіргі уақытта АҚШ-та шағын бизнесте 22 млн кәсіпорын бар, онда елдегі барлық жұмысбастылардың 54 % қызмет етеді. Шағын бизнес кәсіпорындарының өндіріс және сату көлемі жалпы мемлекеттегі сату көлемінің 52 % құрайды, және 99,7 % кәсіпкерлер – бұл шағын бизнес басшылары. Шағын бизнес әкімшілігі - шағын кәсіпорындарға қаржылық және кеңестік көмек көрсетеді. Басты міндеті – шағын кәсіпкерлікті ұйымдастыру, қолдау және өмір сүруін қамтамасыз ету. ШБӨ өз қызметін басқа агенттіктер мен комитеттер, соның ішінде қаржы, білім, кәсіби ассоциациялар мен бірігіп

отырып жүзеге асырады. Мемлекет өнімнің ірі тұтынушыларының бірі болғандықтан шағын бизнес әкімшілігі шағын кәсіпорындарға мемлекетпен мәміле орнатуға көмектеседі. Әйел, мүгедек, ардагер – кәсіпкерлерге ерекше назар аударады. шағын бизнес әкімшілігі 5 мың адам жұмыс істейді, оның 4 мыңы Вашингтоннан тыс жерлерде. Ұйымның 10 аймақтық орталығы және 66 территориялық бөлімшелері бар. Олардың арасындағы байлаиыс аудан – аймақ – орталық тізбегі бойынша жүзеге асады. АҚШ-ғы шағын бизнес қоғамдағы ресми белсенділікті сақтау үшін маңызды болып табылады.

Америкалық тәжірибе көрсетіп отырғанындай кәсіпкерлік еркіндігін шектейтін кез келген үкіметтік немесе басқа да шектеулер ресми белсенділікті төмендетеді. Сондықтан шағын бизнестің барлық мүдделері АҚШ конгресінің бақылауында. Сонда да ерекше ролді шағын бизнес әкімшілігі шеңберіндегі жобалар ойнайды. Мысалы, шағын бизнеспен айналысқысы келетіндер үшін арнайы қызмет қарастырылған, олар тегін кеңестер береді, конференциялар ұйымдастырады, кездесу және семинарлар өткізеді. Оның үстіне, шағын бизнес бизнес - инкубатордың бастауымен ақпарат беру, кәсіпкерлерді оқыту және оларға әр түрлі сұрақтар бойынша кеңес берумен айналысатын орталықтар ұйымдастырылған [3].

Бұдан басқа, 1976 ж. арнайы шағын бизнес мүдделер қорғайтын Адвокаттық кеңсе құрылды, ол тікелей Президент пен Сенатқа бағынады. Адвокаттық кеңсе негізгі міндеттері:

- мемлекеттік заңдардың, жобалардың, ережелер мен салықтардың шағын бизнестің дамуына әсерін зерттеу.

- Шағын бизнеске әсер ететін факторларға экономикалық және статистикалық зерттеулер жүргізу, шағын бизнес потенциалын бағалау, шағын бизнес мәселелері мен қажеттіліктерін зерттеу т.б.

Қазақстандық тәжірибеде шағын бизнеске көмектесудің «инкубаторлық» жобасын қолданған жөн. «Инкубатор» термині алғаш кәсіпкерлікпен айналысушыларға көмек көрсету мақсатында университет, ұйымдар, кампаниялар, федералдық үкімет органдары жандарына ашылған ұйымдарға қолданылады. «Инкубатордың» басты міндеті – шағын, әсіресе инновациялық бизнесті алғашқы қолдау. Инкубаторлар жанынан құрылған кәсіпорындар тәжірибе жинайды, одан ары даму үшін көмек алады, нарықтағы өз орындарын бекітеді. Дамудың белгілі бір деңгейіне жеткеннен соң, әдетте үш жылдан соң, фирмалар бизнес – инкубаторлардан шығып өз бетінше қызмет етеді. Ал босаған орындарға бизнесті нөлден бастап жатқан жаңа фирмалар келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Н. Мамыров, А. Саханова , Ш. Ахметова Мемлекет және бизнес , оқулық, Алматы 2019.- 35б;
2. Н. Т. Смағұлова, М. Д. Каримова Кәсіпкерлік кітап, Алматы қаласы 2021.- 44б;
3. Н. Әліпбеков , Ж. Ералы , Р. Давлетова Бизнесті ұйымдастыру, оқулық - Астана: Фолиант, 2019.- 117 б

УВЕРЕННОСТЬ В СЕБЕ КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНОЙ УСПЕШНОСТИ В XXI ВЕКЕ

XXI ҒАСЫРДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ТАБЫСТЫҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ӨЗІНЕ ДЕГЕН СЕҢІМДІЛІК

SELF-CONFIDENCE AS A FACTOR OF SOCIAL SUCCESS IN THE XXI CENTURY

Аннотация: В данной статье рассматривается глубокое понимание того, как влияют психологические аспекты уверенности в себе на социальную успешность.

Ключевые слова: самооценка, мотивация, процесс, уверенность в себе

Аннотация: Бұл мақала өзінедеген сенімділіктің психологиялық аспектілері әлеуметтік табысқа қалай әсерететінін терең түсінуді зерттейді.

Түйінді сөздер: өзін-өзібағалау, мотивация, процесс, өзінедеген сенімділік

Annotation: This article explores a deep understanding of how the psychological aspects of self-confidence influence social success.

Keywords: self-esteem, motivation, process, self-Confidence

Существует множество исследований, посвященных проблеме уверенности в себе. Данная проблема является актуальной, так как уверенность — это свойство личности, которое обеспечивает эффективность деятельности и общения, успешность адаптации в социальной среде.

Философы, писатели, педагоги и, конечно же, психологи подчеркивали решающую роль, которую играет представление о себе в мотивации, аффекте и социальных взаимодействиях. Уверенность в себе можно определить как веру в себя и свои способности. По сути, это свобода от сомнений. Это не то, чему можно научить. Это то, что мы развиваем внутри себя. Очень важно жить здоровой и счастливой жизнью.

Феномен «уверенность» занимает внимание психологов уже больше половины столетия. Рост интереса к данной проблеме в последнее десятилетие вызван тем, что исследования уверенности стали носить междисциплинарный характер и распространились на экономику, политику и другие сферы жизни человека, где важную роль играет вероятностное прогнозирование. В связи с этим феномен «уверенность» в большей степени исследовался в рамках проблемы принятия решения. Однако четкого и всеми принятого определения понятия как в отечественной, так и в зарубежной психологии до сих пор нет.

Уверенность в себе очень полезна и важна для достижения целей и исполнения желаний. Успех приходит к тем, кто верит в свои способности. Человек не может достичь своей цели в жизни без уверенности в себе, потому что уверенный в себе человек по своей природе независим, энергичен, оптимистичен, любвеобилен и позитивен.

Полная противоположность человеку, которому не хватает уверенности в себе. Он/она изолирован, неполноценен, подавлен, растерян и чувствителен к критике и неудачам. Это не значит, что уверенный в себе человек всегда добивается успеха в жизни, но он позитивно относится к жизненным трудностям. Они учатся на своих ошибках и продолжают пытаться добиться большего в жизни.

Психологическое понятие «уверенность» появилось в научной литературе в связи с задачами психологической коррекции и психотерапии. В 40-х гг. XX в. в результате

практической деятельности психологов и психотерапевтов была выявлена связь неуверенности в себе с возникновением неврозов и некоторых соматических заболеваний. В дальнейшем исследователи пытались определить причины неуверенности в себе, а также способы ее коррекции, лечения или ослабления ее невротизирующего влияния.

Достаточно интересное объяснение возникновения неуверенности как психоэмоционального состояния дают исследователи В. Вендландт и В. Хеферт. Они считают, что неуверенность возникает, когда привычный или запланированный ход деятельности нарушается, когда что-то происходит непривычным или незапланированным образом. С их точки зрения, состояние неуверенности может также возникать в результате неясных формулировок целей поведения, нереалистичных притязаний, неверной оценки результатов действий, неумения использовать позитивные последствия в качестве «подкреплений» и недостаточной коррекции планов поведения на основе результатов совершенных в прошлом действий.

Помимо разъяснения причин возникновения уверенности либо неуверенности, представители бихевиорального подхода описывают поведенческие проявления уверенности. По их мнению, уверенный человек обладает следующими умениями: умением выстраивать межличностные отношения, умением попросить о чем-либо, а также ответить отказом на чью-либо просьбу.

Таким образом, представители бихевиорального подхода неуверенность человека объясняют наличием социальных страхов и недостатком социальных навыков, а также подробно описывают поведенческие проявления уверенности.

Существуют различные способы, с помощью которых можно работать над своей уверенностью в себе и повышать ее. Во-первых, поверьте в себя и научитесь говорить то, что чувствуете. Большинство людей сталкиваются с проблемой не сказать «нет» тому, что им не нравится. Важно вежливо сказать «нет», если вас что-то не устраивает. Не чувствуйте себя виноватым. В этом нет ничего плохого. Не позволяйте своим негативным предубеждениям поколебать вашу уверенность.

Постановка реалистичных целей — хорошая практика для повышения уверенности в себе. Мы не должны ставить перед собой слишком высокие или слишком низкие цели, поскольку и то, и другое может сильно повлиять на вашу уверенность в себе. Слишком высокие цели делают человека неуверенным в себе, поскольку он / она может быть не в состоянии их достичь, а слишком низкие цели могут сделать человека чрезмерно уверенным в себе, поскольку их можно легко достичь. В последние годы самооценка утратила популярность в научной литературе и популярных средствах массовой информации как важный фактор, влияющий на жизненные результаты. Уверенность в себе является неотъемлемой частью психологических теорий мотивации и имеет практическое значение для образования[1].

Мотивационные преимущества высокой уверенности в себе (будь то самооценка или самоэффективность), по-видимому, очевидны, как предполагается в рамках социально-когнитивной теории и модели ожидаемых ценностей. Однако остается неясным, возникают ли какие-либо мотивационные преимущества независимо от того, точен ли кто-то в своих убеждениях (у него соответственно высокие достижения) или чрезмерно уверен в себе (у него достижения ниже, чем можно было бы ожидать, учитывая его высокие убеждения); кто-то также может быть недостаточно уверен в себе и придерживаться более низких убеждений, чем можно было бы ожидать, учитывая его достижения, и неясно, всегда ли это наносит ущерб или ограничивает. В меньшем количестве исследований явно изучались предубеждения в отношении доверия, и результаты варьировались в зависимости от исследований и контекста.

Рассматривая уверенность как способ взаимодействия человека с окружающей действительностью, данное направление исследует внешнюю поведенческую модель успешного человека, где основными показателями такой уверенности становятся:

1. Умение строить отношения в желаемом направлении, в умении обратиться с просьбой или ответить отрицательно на просьбу

2. Умение внешне вести себя уверенно: поза, жесты, выражение лица, невербальные и вербальные речевые характеристики

3. Умение противостоять и атаковать, проявляющееся в прямом и честном выражении собственного мнения, своих позиций

4. Способность людей действовать не так, как это диктуют силы внешнего окружения, а в ситуации принуждения – сопротивляться ему

5. Быть уверенным – значит суметь противостоять различного рода манипуляциям и агрессии

6. Уверенность – то есть наличие позитивной самооценки, которая определяет всю активность человека и его стремление к самосовершенствованию, саморазвитию.

Студенчество – это благоприятный возраст для проявления уверенности в себе. Умение отстаивать собственные взгляды, принимать самостоятельно решение, проявлять инициативу и творчество, честность, открытость, смелость, решительность – все это является доказательством того, что на данном возрастном этапе уверенность в себе это качество конкурентоспособной, инновационной, развивающейся личности. Однако без веры в себя не может быть и собственно уверенности в себе. Если человек не научится верить в себя и в свои силы, он не сможет противостоять трудностям и справиться с жизненными проблемами. Такая уверенность, не закреплённая внутренней поддержкой – доверием к себе и верой в себя, может привести к беспомощности. На ее основе возникает неуверенность в себе, причиной которой может служить отсутствие или недостаток веры в эффективность собственных действий [2]. Такая личность характеризуется утратой ощущения целостности, жизненности и собственной реальности вообще. Рассматривая личность студента в условиях учебного заведения, мы должны говорить о формировании доверия к себе как базового качества личности, без которой уверенность в себе невозможна. Для этого необходимо вести психолого-педагогическую работу в направлении развития следующих умений: понимать свои желания и чувства, и открыто говорить о них; говорить о себе только в позитивном ключе; видеть и понимать себя и чувства другого; открыто отражать чувства и желания других.

Уверенность в себе многими воспринимается в комплексе с такими личностными характеристиками, как самостоятельность в выборе, решительность, настойчивость в достижении цели, умение отстаивать свое мнение и корпоративную точку зрения, умение «ладить», находить общий язык с большинством людей и так далее.

Очевидно, ассертивность, то есть уверенность в себе, является наиболее важным и востребованным качеством на современном рынке труда. Важно воспитывать и развивать данное свойство у студентов.

Ассертивность - это умение постоять за себя в межличностных отношениях, защищая свои права и уважая права других [3]. Отсутствие ассертивности может помешать достижению цели и снизить самооценку.

Многие стараются вести себя пассивно, потому что они боятся за свои действия, не уверены в своих знаниях. Вместо того чтобы попытаться повлиять на поведение других, такие люди подчиняются их требованиям, даже когда это создает им неудобства, не соответствует их интересам или ущемляет их права.

Таким образом, стандарты ассертивности, принятые в одних культурах, могут быть неприемлемыми для людей, чья культура предписывает им воспринимать такое поведение как агрессивное или, наоборот, пассивное.

Обобщая точки зрения различных исследователей на сущность и природу уверенности личности, сделаем следующие выводы:

1. Уверенность — это свойство личности, ядром которого выступает устойчивое позитивное отношение индивида к собственным навыкам, умениям и способностям, проявляющимся в общении и предполагающим его личную вовлеченность.

2. Уверенность формируется в процессе воспитания и научения. В основе неуверенности лежат социальные страхи, отсутствие социальных навыков, негативные самовербализации и самооценки, нерациональные убеждения.

3. Уверенность относится к базовым интегральным системным свойствам личности, она является основой социальной компетентности и обеспечивает эффективность деятельности и общения, успешность адаптации в социальной среде.

Выше речь шла о психологическом аспекте уверенности. Однако за этим качеством скрывается важное социокультурное основание: с каким образом личность идентифицирует себя, насколько она убеждена в правоте своей позиции, в решении вопросов общего дела, в какой степени объективно обоснована такая убежденность, какие интересы (индивидуальные, групповые, государственные и др.) и мотивы руководят поведением личности. И, наконец, какова иерархия ценностей личности - что в этой иерархии выступает самым главным, ради чего личность готова рисковать, быть самоотверженной в отстаивании доминирующих ценностей. Психология личности, в общем и целом, производна от социокультурных ценностных оснований деятельности и общения субъекта, что следует учитывать в воспитании и обучении современных специалистов в рамках вуза.

Список использованной литературы:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. М. : Мысль, 1991.
2. Будич Н. Ю. Исследование уверенности в себе // Социальная работа в Сибири : сб. науч. тр. Кемерово, 2004.
3. Иващенко Ф. И. Развитие уверенности в своих силах у слабоуспевающих школьников : дис. ... канд. психол. наук. М. : Изд-во МГУ, 1952.

УДК 296

Бекенов Алдияр, Кенже Нұрсейіт
«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының бакалавры
Тұран-Астана университеті
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы Яғмусова А.Ф.

МЕНШІККЕ ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ

УГОЛОВНОЕ ПРАВОНАРУШЕНИЕ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ

CRIMINAL OFFENSE AGAINST PROPERTY

Аннотация: Мақалада меншікке қарсы құқық бұзушылықтар мен қылмыстар туралы толық мәлімет көрсетілген, қарастырылған. Меншікке қарсы қылмыстардың түрлері көрсетілген.

Түйінді сөздер: ҚР Қылмыстық кодексі, субъект, ұрлық, мүлік

Аннотация: В статье подробно описаны и рассмотрены правонарушения и преступления против собственности. Показаны виды преступлений против собственности.

Ключевые слова: уголовный кодекс РК, субъект, кража, имущество.

Abstract: The article describes in detail and discusses offenses and crimes against property. The types of crimes against property are shown.

Keywords: criminal Code of the Republic of Kazakhstan, subject, theft, property.

Меншікке қарсы жасалған кейбір қылмыстарда құрамның объективтік жағының міндетті түрдегі элементі қылмыс жасаудың тәсілі (күш қолданып немесе қолданбай, жасырын немесе ашық) болып табылады.

Меншікке қарсы қылмыстардың субъектісі заңда белгіленген жасқа жеткен, есі дұрыс адам бола алады, яғни қылмыс субъектісі жалпы. Бір қылмыста - мүлікті иеленіп алу немесе ысырап етуде - қылмыс құрамының міндетті элементі арнаулы субъект болуға тиіс. Кейбір қылмыстарда арнаулы субъект сараланған құрамның нышаны ретінде алынады, мысалы, қызмет бабын пайдаланып жасалған алаяқтық, алдау немесе сенімге

қиянат жасау жолымен мүліктік залал келтіру (ҚК-тің 182-бабының 1-бөлігі), жерге заттай құқықтарды бұзу (ҚК-тің 186-бабының 3-бөлігі) [1].

Қылмыскердің жасына қарай жауаптылық жүктеуге байланысты мүлікке қарсы жасалған барлық қылмыстарды екі топқа бөлуге болады. 16 жастан бастап жауаптылық көзделген қылмыстарға: сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иеленіп алу немесе ысырап ету (ҚК-тің 176-бабы), алаяқтық (ҚК-тің 177-бабы), алдау немесе сенімге қиянат жасау жолымен мүліктік залал келтіру (ҚК-тің 182-бабы), көрінеу қылмыстық жолмен табылған мүлікті сатып алу немесе сату (ҚК-тің 183-бабы), интеллектуалдық меншік құқықтарын бұзу (ҚК-тің 184-бабы), жерге заттай құқықтарды бұзу (ҚК-тің 186-бабы), бөтен адамның мүлкін қасақана жою немесе бүлдіру (ҚК-тің 188-бабы), автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау мақсатынсыз заңсыз иелену және ауырлататын мән-жайлардың болмауы (ҚК-тің 185-бабының 1-бөлігі), ауырлататын мән-жайларсыз бөтен адамның мүлкін қасақана жою немесе бүлдіру (ҚК-тің 187-бабының 1-бөлігі) жатады. 14 жастан бастап жауаптылық көзделген қылмыстарға: ұрлық (ҚК-тің 175-бабы), тонау (ҚК-тің 178-бабы), қарақшылық (ҚК-тің 179-бабы), қорқытып алушылық (ҚК-тің 181-бабы), ауырлататын мән-жайларда автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау мақсатынсыз заңсыз иемдену (ҚК-тің 185-бабының 2-4-бөліктері), ауырлататын мән-жайларда бөтен адамның мүлкін қасақана жағу немесе бүлдіру (ҚК-тің 187-бабының 2, 3-бөліктері).

Субъективтік жағынан меншікке қарсы қылмыстар тікелей ниетпен жасалынады, меншікке қарсы тек бір қылмыс қана — бөтен мүлікті қасақана жою немесе бүлдіру (ҚК-тің 188-бабы) кінәнің абайсыз формасында жасалуы мүмкін [1].

Меншікке қарсы қылмыстар пайда табу мақсатында және пайда табу мақсатынсыз болып бөлінеді.

Пайда табу мақсатындағы қылмыстардың субъективтік жағының міндетті нышаны - пайда табуды көздеу немесе сондай себептер. Сонымен қатар, пайда табу мақсатындағы қылмыстарды, олардың объективтік жақтарына қарай, мүлікті алумен байланысты ұрлау деп аталған қылмыстарға және ұрлаумен байланысты емес қылмыстарға бөлуге болады. Ұрлауға мына қылмыстар жатады: ұрлық, иемденіп алу немесе ысырап ету, алаяқтық, тонау, қарақшылық, ерекше құнды заттарды ұрлау. Пайда табу мақсатындағы, бірақ ұрлаумен байланысты емес қылмыстарға мыналар жатады: алдау немесе сенімге қиянат жасау жолымен мүліктік залал келтіру, көрінеу қылмыстық жолмен табылған мүлікті сатып алу немесе сату, интеллектуалдық меншік құқықтарын бұзу, автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау мақсатынсыз заңсыз иемдену, жерге заттай құқықтарды бұзу. Ал, бөтен мүлікті қасақана жою немесе бүлдіру, бөтен мүлікті абайсызда жою немесе бүлдіру пайда табу мақсатынсыз жасалған қылмыстарға жатады.

Меншікке қарсы қылмыстардың ішіндегі ең көп таралған және қоғамға едәуір қауіптісі — ұрлау.

Қылмыстық заң, ұрланғандық үшін, оның жасалу тәсілдеріне қарай нақты жауаптылық қарастырған. ҚК-тің тиісті баптарына бөліп, нормативтік түрғыдан бекіткен, оларға ұрлаудың мына формалары жатады: ұрлық, иемденіп алу немесе ысырап ету, алаяқтық, тонау және қарақшылық.

Ұрлау түсінігін анықтаудың жөне оның негізгі элементтеріне сипаттама берудің ұрлаудың барлық формаларына тән нышандарды айқындауға және бөлектеуге мүмкіндік беретіндігі, ұрлаудың нақты формаларына талдау жасауды жеңілдететіндігі, оларды меншікке қарсы басқа қылмыстардан, басқа объектіге қол сұғушылықтан, сондай-ақ қылмыстық заңмен жазаланбайтын әрекеттерден шектеуге көмектесетіндігін қылмыстық заң ғылымында құптау тапқан. Қазіргі кезде ұрлау түсінігі Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық кодексінде өзінің заңдық бекімін тапты. Мысалы, ҚК-тің 175-бабының ескертуінде былай делінген: «Осы кодекстің баптарында ұрлау деп пайдакүнемдік мақсатта бөтен мүлікті осы мүліктің меншік иесіне немесе өзге иеленушісіне залал келтіре отырып, айыптының немесе басқа адамдардың пайдасына заңсыз, қайтарымсыз алып қою және (немесе) айналдыру танылады» [1]. Ұрлау түсінігіне берілген бұл анықтамадан

көретініміз, ғалым-заңгерлер ұсынған, заң талаптарына жауап беретін топтама түсініктер ішінен заң шығарушы "алу" терминін мойындаған. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты Пленумының 1996 жылғы 25 шілдедегі "Бөтен мүлікті ұрлауды саралаудың кейбір мәселелері туралы" қаулысында да ұрлауға, бірқатар ауытқулармен, осы тектес анықтама берілген: «Бөтен мүлікті ұрлау дегеніміз — меншік иесінің мүлкін пайдакүнемдік мақсатта заңсыз, қайтарымсыз алу және оны өз пайдасына немесе басқа адамдардың пайдасына айналдыру».

Заңмен берілген анықтамадан ұрлаудың объективтік жағынан сипаттайтын мына нышандарды бөліп алуға болады:

5. мүлікті алу;
6. алудың заңға қайшылығы;
7. алудың қайтарымсыз болуы;
8. пайдакүнемдік мақсат [2, с.36].

"Алу" түсінігі ұрлаудың қарақшылықтан басқа барлық мүмкін болатын жеке тәсілдерін қамтиды. Ал қарақшылықты алатын болсақ, заң шығарушы оның аяқталу кезін мүлікті иелену мақсатында шабуыл жасау кезеңіне аударған. Бұл нышан қылмыс затына заңға қайшы ықпал жасаудың сыртқа процесін неғұрлым дәл бейнелейді және белгілі бір шамада қылмыстық-құқықтық, қорғау объектісіне зиян келтіру тетігін сипаттайды, себебі алу әрқашанда заңсыз қылмыспен, ұрланған мүліктің меншік қатынастарына қатысушылардың (жақтардың) әлеуметтік байланыстарындағы құрылымында орнын өзгертуімен ұштасқан, ол байланысты қалай да бұзады, оның қалыпты дамуына нұқсан келтіреді.

Кәсіпорын қорына әлі келіп түспеген мүлікті алу, белгілі бір мән-жайларда ҚК-тің 182-бабында көзделген қылмыстың құрамын береді, атап айтқанда ол - алдау немесе сенімге қиянат жасау жолымен мүліктік залал келтіру [1].

Ұрлау арқылы мүлікті алғанда айыпты оны өз пайдасына немесе басқа адамдардың пайдасына айналдырады. Ұрлаған адам мүлікке өз меншігіндей билік жасайды, бірақ заң жүзінде ол меншік иесі бола алмайды, себебі меншік құқығын қылмыстық жолмен алу мүмкін емес. Сондықтан да жәбірленушінің ұрланған затқа меншіктік құқығын ұрлық жоғалта алмайды. Ұрлауға заң тұрғысынан анықтама бергенде бөтен мүлікті айыптының меншігіне емес, оның пайдасына немесе басқа адамдардың пайдасына айналдыру дегенді, бәлкім, осы тұрғыдан түсіндіру қажет [3, с.29].

Алып қою нәтижесінде меншік иесіне не басқа иемденушіге материалдық залал келеді, ұрлағандағы материалдық залал тікелей нақты залал түрінде көрініс табуға тиіс. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының 1966 жылғы 25 шілдесіндегі қаулысында былай делінген: «Қылмыс объектісі болған мүліктің құнын анықтағанда, оның меншік иесінің қалай иемденгеніне байланысты, қылмыс жасалған кездегі мемлекеттік, жеке сауда, нарықтық немесе комиссиялық бағаларға сүйену қажет. Бағасы болмаған жағдайда мүліктің құны сараптаманың қорытындысы негізінде анықталады». Ұрлаудың саддарынан келген залалдың орнын толтырғанда оның мөлшері сот шешімі қабылдаған кездегі бағаларға сүйеніп анықталады. Меншік иесіне немесе заңды иеленушіге материалдық залал келтірмейтін мүлікті алу ұрлау ретінде саралануға тиіс емес.

Ұрлауды сипаттайтын келесі нышан — оның заңға қайшылығы. Заңға қайшы нышан дегеніміз, шындығында да, болжаммен де оған өзінің құқығы жоқ, бөтен мүлікті айыптының алуы. Шындығындағы құқық дегеніміз — сол мүлікті алуға мүмкіндік беретін, заңға негізделген құқықтың болуы. Оның заңда белгіленген тәртіпте рәсімделген, рәсімделмегенінің маңызы жоқ. Бұл жерде назар ол құқықтың формасына емес, түп мәніне аударылады [4, с.71].

Бұдан жасалынатын тұжырым - егер адам мүлікті алуға заңды негіздемелері бола тұрып, оны алу үшін белгіленген тәртіптерді ғана бұзса, онда бұл жағдайда ұрлау болмайды. Қылмыс аяқталғаннан кейін мүліктік залалдың орнын толтыру немесе ұрлаған

мүлікті қайтару айыптыны жауаптылықтан босатпайды, бірақ ол жазаны жеңілдетуге негіздеме бола алады.

Айыпты мүлікті алып, оған өз қалауы бойынша билік жасай алатын кезден бастап ұрлау аяқталған болып саналады. Әңгіме нақты билік жасағандықта емес, сол билікті жасау мүмкіндігін алғандықта.

Сондықтан да ұрлауды аяқталған деп тану үшін айыптының затты іс жүзінде пайдаланғаны, оны пайда көргені қажет емес. Оның сондай мүмкіндікті алғаны жеткілікті. Егер айыпты бөтен мүлікті алуға бағытталған белгілі бір әрекеттер жасаса, бірақ ол мүлікке билік жасау мүмкіндігіне қолын жеткізе алмаса, онда ол әрекет ұрлық жасауға оқталу ретінде сараланады. Қаракшылық бұлардың қатарына кірмейді, онын аяқталу кезеңі жайындағы мәселе қылмыстың осы құрамына қатысты қаралған.

Күзеттегі аймақта жасалған ұрлықтың аяқталу кезеңін анықтауда қиындық туындайды. Тергеу - сот практикасының соңғы кездердегі позициясы дұрыс, себебі ол күзеттегі аймақта жасалған ұрлықты сол аймақтан мүлікті алып шыққан кезден бастап аяқталған деп санау қажет, себебі ұрланған мүлікке билік жасау мүмкіндігі сол кезден бастап туады деп санайды. Мүлікті күзеттегі аймақтан қанша қашықтыққа алып барғандықтың маңызы жоқ, дегенмен, ұрлаған затты аймақтың қоршауынан асыра лақтыруды және қылмысқа қатысушы басқа адамның сол мезетте ұрлауын қылмыстың аяқталмағандығы деп санаған жағдайлар болған³.

Күзеттегі аймақта жасалған ұрлаудың аяқталу кезеңі мүліктің аумағына және оның не мақсатқа арналғанына байланысты. Мысалы, егер ұрланатын мүлік тұтынылмайтын басқа және оны күзеттегі аймақта пайдалануға мүмкіндік болмаса, оны сол аймақтан сыртқа алып шықпайынша ұрлау аяқталған болып есептелмейді. Ал, тұтынылатын мүлікті (мысалы, спирттік ішімдікті) ұрлағанда қылмыстың аяқталу кезеңі айыптының ұрланған мүлікке деген пиғылына байланысты болады. Егер ол ұрланған мүлікке сол аймақтан шықпай-ақ билік жасайтын болса - қылмыс аяқталған деп саналады. Егер ол ұрланған мүлікке күзеттегі аймақтан шыққан соң билік жасауды ойластырса, онда мүлікті сол аймақтан тауып алу - ұрлық жасауға оқталу ретінде сараланады.

Егер айыпты мүлікті алып, кейін оңтайлы кезде шығаруды ойластырып оны сол күзеттегі аймаққа жасырып қойса, сонан соң оны өз еркімен қайтарса, онда ол қылмысты жасаудан өз еркімен бас тарту негізінде (ҚК-тің 26-бабы) қылмыстық жауаптылықтан босайды [1].

Ұрлау тек тікелей ниетпен жасалады. Айыпты мүлікті заңсыз алғандығын ұғынады, өз әрекетімен меншік иесіне залал келтіретіндігін алдын ала біледі, соны тілейді.

Ұрлаудың міндеттегі нышаны — пайдакүнемдік мақсат. Ұрлауға заң тұрғысынан анықтама берілгенде пайдакүнемдік мақсат ұрлаудың нышаны деп тіке көрсетілген. Ол мақсат айыптының өз пайдасына, сондай-ақ материалдық жағдайына айыпты мүдделі басқа адамдардың пайдасына материалдық, мүліктік табыс келтіруді көздейді.

Алудың тәсілдеріне байланысты ҚР ҚК-інде ұрлаудың алты формасы бекітілген: ұрлық, сеніп тапсырылған мүлікті иеленіп алу, сеніп тапсырылған мүлікті ысырап ету, алаяқтық, тонау, қаракшылық, қызмет бабын пайдалану жолымен мүлікті алуды ұрлаудың жеке формасы ретінде танудан заң шығарушы бас тартты, оны ұрлаудың үш формасының иеленіп алудың, ысырап етудің және алаяқтықтың саралаушы нышаны ретінде қарастырады [1].

Қастандық жасаудың осы түрінің заты ұрлау құрамының сындарлы нышандарының бірі болып табылады. Қылмыстық заң теориясында қылмыс затының шын мәнінде мазмұны бірдей екі анықтамасы кең таралған. Бірінші анықтама бойынша: "Хылмыс затына өзінің қылмыстық әрекетін жүзеге асыра отырып қылмыскер тікелей ықпал жасайтын сыртқы әлемнің

материалдық заттары жатадың. Екінші аныққама бойынша - қылмыс затына сол қылмыстың жасалуына себеп болатын материалдық әлемдегі заттар жатады.

Ұрлық. Қазақстан Республикасының күшіндегі қылмыстық заңына сәйкес ұрлық дегеніміз - бөтен мүлікті жасырын ұрлау болып табылады. Ұрлықтың объектісі — меншік.

Бұл қылмыстың заты - материалдық заты түріндегі, нақты құндылығы бар (заттар, тауарлар, бұйымдар, ақша, т.б.), өндіру үшін адам еңбегі жұмсалған, сондықтан да ақшамен бағалана алатын бөтен мүлік.

Материалдық құндылығы жоқ зат немесе бұйым ұрлық заты бола алмайды, себебі оны алу меншік иесіне материалдық залал келтірмейді. Сондықтан да, жасау үшін қоғамға пайдалы еңбек жұмсалған табиғи байлықтарды (өрманды, балықты, тағы жануарларды, т.б.) заңсыз иелену меншікке қарсы қылмыстар қатарына жатпайды, олар экологиялық қылмыстарға жатады.

Ұрлыққа тән нышан — оның жасырын тәсілмен жасалуы. Ұрлықтың жасырындық сипатын анықтағанда айыптының ниетіне, яғни оның ұрлықты субъективтік қабылдауына қоса назар аудару қажет. Ұрлық болды деп санау үшін айыпты жасырын ұрлық жасауға ұмтылуы, бөтен мүлікті жасырын түрде иеленуге оның ниеті болуы тиіс.

Егер айыпты, өзінің мүлікті заңсыз иеленгендігін ұғынған бөгде адамдардың араласуына мүмкіндік бермей, қалыптасқан жағдайға байланысты әрекет жасаса да ұрлауда жасырын сипат болады.

Жасырын ұрлауды саралау үшін мүліктің алынуы тек меншік иесіне ғана емес, оны күзетушіге де, үшінші адамдарға да білінбеуі тиіс. Олар ұрлық жасаған кезде не сол жерде болмайды, не болған күнде де, ұрлықтың жасалғандығын сезбейді.

Егер айыпты, өз әрекетінің қылмыстық сипаты белгілі болғандығын ұғынбай, қылмыстың құпиялылығына өзі күмән келтірмей әрекетін әрі қарай жалғастырса, ол ұрлық болып саналады. Егер айыпты, әрекетінің белгілі болғандығын ұғынып ұрлығын доғарса, онда оның әрекеті не ұрлыққа оқталған болып сараланады, егер ол ешнәрсе алып үлгермесе, не аяқталған ұрлық болып саналады, егер ол қандай да бір құндылықты алып үлгерсе.

Бөгде адамдардың көзінше жасалған ұрлықты жасырын жасалған деп тану үшін, сол адамдардың айыптының әрекетінде қылмыстық сипат бар екендігін ұғынбағандығы анықталуға тиіс. Мысалы, айыпты өзін мүлік иесі атынан билік жасай алатын адаммын деп өтірік айтады; иесіз тұрған автомашинаға жайбарақат отырып жүріп кеткен адамның әрекетіне қарап онда тұрғандар ұрлық жасалды деп ойламайды.

Ұрлықтың объективтік жағын талдағанда әрекет пен қылмыстық нәтижесінің арасындағы себептік байланысты анықтау қажет.

Теориялық және практикалық тұрғыдан едәуір маңызды болып саналатын мәселелердің бірі - ұрлықтың аяқталу кезеңін айқындау. Затты айыптының иеленген кезеңінен бастап ұрлықтың аяқталған болып саналатын-саналмайтындығы бірнеше маңызды мәселелерді шешумен байланысты, олар: қылмысты саралау, қылмысты жасаудан еркімен бас тарту, қылмысқа қатысушылар шеңбері, ұрлықты тонаудан және қарақшылықтан шектеу, жазалау шартын белгілеу мәселелері.

Ұрлықтың аяқталу кезеңін қылмыстық әрекеттің бастапқы даму кезеңіне ауыстыру заңдылықтың бұзылуына өкеп соғады. Бір жағынан, ұрлыққа оқталған әрекет аяқталған қылмыс қатарына жатқызылады, нәтижесінде айыптының жауаптылығы негізсіз күшейеді, себебі жаза тағайындағанда сот ҚК-тің 24-бабында көрсетілген мән-жайларды ескермейді (айыпты жасаған әрекеттің қоғамға қауіптілік сипаты мен дәрежесін, қылмыстық ниеттің каншалықты жүзеге асырылғандығын және қылмыстың не себепті аяғына дейін жасалынбағандығын). Сонымен қатар, айыпты үшін оның өз еркімен бас тарту мүмкіндігі азаяды, ондай әрекеттің оған қажеттігі болмай қалады, бұл жағдайда ұрлықпен күреске нұқсан келтіреді [1].

Басқа жағынан, ұрлаған мүлкіне өз қалауымен билік етуге айыптының мүмкіндігі бар-жоғына қарамастан, мүлікті оның нақты иеленген кезінен бастап ұрлықты аяқталған қылмыс деп санау қауіпті де едәуір көп таралған ұрлықпен күресті әлсіретуі мүмкін және әлсіретуде.

Сонымен, ұрлықты аяқталған деп айыптының заты іс жүзінде иеленген кезінен емес, сол затқа оның өз қалауымен билік ете алатын мүмкіндігі туған кезден бастап санау керек.

Егер ұрлық күзеттегі аймақта жасалса, онда қылмыстың аяқталғандығы туралы мәселе ұрланған мүліктің сипатына және айыптының пиғылына байланысты. Мысалы, егер айыпты күзеттегі аймақтан шығармай-ақ пайдалануға болатын мүлікті ұрлауды ойластырса, онда мүлікті оқшаулап, оған заңсыз иелік орнатқан кезден бастап ұрлық аяқталған болып саналады. Ұрланған мүлкін сол тұрған жерінде өз пайдасына жарату мүмкін болмағандықтан, оны күзеттегі аймақтан алып шығу кезінде айыпты үсталса, оның әрекеті ұрлыққа оқталғандық ретінде сараланады (ҚК-тің 24, 175 баптары) [1].

Кінә, қылмыстың себебі мен мақсаты ұрлықтың субъективтік жағын сипаттайтын нышандарға жатады. Бұл нышандар ұрлық жасаушы адамның психикасындағы ішкі процестердің көрінісі, ол ұрлаушының санасы мен еркінің жасалған қоғамға қауіпті әрекетпен (ұрлықпен) байланысын сипаттайды.

Субъективтік жағынан ұрлық - тікелей ниетпен жасалынатын әрекет. Ол дегеніміз - айыпты өз әрекетінің қоғамға қауіпті екендігін ұғынады, қоғамға қауіпті зардаптардың болатынын аддын ала біледі және соны тілейді; ешқандай құқығы болмаса да бөтен мүлікті жасырын алады, өзіне заңсыз пайда түсіру үшін мүлік иесіне материалдық залал келтіретіндігін түсінеді.

Ұрлық жасағанда айыпты өз әрекетінің заңға қайшы екендігінде, мүлікті жасырын иеленгендігін де ұғынады. Ұрлық жасаудың себебі - пайда табу. Пайда табу болмаса ұрлық та болмайды. Ол ұрлықтың субъективтік себебі болып табылады. Бірақ бұл себептің мазмұны, оның тереңдігі, оны ұғыну дәрежесі және тұрақтылығы әр түрлі болуы мүмкін.

Егер ұрлықты қылмыстық ұйымдасқан топ жасаса, онда ұрлауға қатысқан топ ұйымдастырушысының, жетекшісінің және мүшелерінің әрекетін ұйымдасқан топ жасаған ұрлық үшін жауаптылық көзделген баппен ұйымдасқан қылмыстық топ құрағаны және жетекшілік еткені қарастырылған ҚК-тің 235-бабының тиісті бөлігінің жиынтығы бойынша саралау қажет.

Ірі мөлшер түсінігі заң шығарушы ҚК-тің 175-бабына берілген ескертудің 2-тармағында қарастырылған.

Осы тараудың баптарындағы ірі мөлшер немесе ірі залал деп қылмыс жасау сәтінде Қазақстан Республикасының заңдарымен белгіленген айлық есептік көрсеткіштен бес жүз есе асып түсетін мүліктің құны мен залалдың мөлшері танылады.

Келесі саралаушы нышан — «ұрлық не қорқытып алушылық үшін бұрын сотталмаған адам жасаған ұрлық"- ҚК-тің 175-бабына берілген ескертуде оған да ресми түсініктеме берілген. Осы тараудың баптарында, сондай-ақ осы Кодекстің басқа баптарында ұрлық не қорқытып алушылық үшін бұрын сотталған адам деп осы Кодекстің 175-181, 248, 255, 260-баптарында көзделген бір немесе бірнеше қылмыстар үшін соттылығы бар адам танылады [1].

Ұлықты ашықтан ашық, жасалатын тонаудан шектеу қажет. Егер қылмыскер ұрлықты жасырын жасап тұрмын дел қате ойласа, ал шындығында, жәбірленуші оның әрекетін ұғына немесе қылмыскердің әрекетін басқа адамдар бақылап тұрса, онда ниеттің бағыттылығына сәйкес бұл әрекет ұрлық ретінде саралануға тиіс. Бірақ, сот - тергеу практикасында бұл мән-жай әр уақытта ескеріле бермейді, нәтижесінде қылмыс дұрыс сараланбайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
2. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық (жалпы бөлімі) Алматы, 2001 ж.
3. Алауханов Е. Қылмыстық құқық (ерекше бөлімі) Алматы, 2001 ж.
4. Қазақстан республикасының қылмыстық – атқару құқығы Алматы, 2002 ж.

**ҚР АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАСЫНА СӘЙКЕС САПАСЫЗ ТАУАР САТЫП
АЛЫНҒАН ЖАҒДАЙДА САТЫП АЛУШЫНЫҢ ІС-ӘРЕКЕТІ**

**ДЕЙСТВИЯ ПОКУПАТЕЛЯ В СЛУЧАЕ ПРИОБРЕТЕНИЯ
НЕКАЧЕСТВЕННОГО ТОВАРА В СООТВЕТСТВИИ С ГРАЖДАНСКИМ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РК**

**BUYER'S ACTIONS IN CASE OF PURCHASE OF LOW-QUALITY GOODS IN
ACCORDANCE WITH THE CIVIL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN**

Аннотация: Сапасыз тауар - бұл өзінің қасиеттері бойынша, қабылданған нормалар мен стандарттарға сәйкес келмейтін, тұтынушы пайдалану кезінде тікелей мақсаты бойынша толық көлемде пайдалана алмайтын сапасыз тауар. Тиісінше, сапасыз тауар - бұл өзіне арналған функцияларды толық немесе ішінара орындай алмайтын тауар.

Түйінді сөздер: сапасыз тауар, азаматтық заң, тұтынушы, сатып алушы, нормалар мен стандарттар.

Аннотация: Некачественный товар – это товар не соответствующий по своим свойствам, по принятым нормам и стандартам товар ненадлежащего качества, который потребитель не может использовать в полной мере по прямому назначению во время эксплуатации. Соответственно некачественный товар является товаром, который не способен полностью или частично выполнять функции, для которых он предназначен.

Ключевые слова: некачественный товар, гражданское право, потребитель, покупатель, нормы и стандарты.

Abstract: A low-quality product is a product that does not correspond in its properties, according to accepted norms and standards, a product of inadequate quality that the consumer cannot fully use for its intended purpose during operation. Accordingly, a low-quality product is a product that is not able to fully or partially perform the functions for which it is intended.

Keywords: poor-quality goods, civil law, consumer, buyer, norms and standards.

Тауардың кемшіліктерін жою, оны ауыстыру және сапасыз тауарды сатып алған жағдайда сатып алушымен есеп айырысу.

Сатып алу бағасының пропорционалды төмендеуі тауардың сапасының жеткіліксіздігіне байланысты тұтынушыға ақшалай соманы өтеуде көрінеді. Тиісінше, бұл жағдайда өтемақы бірнеше жолмен көрсетілуі мүмкін:

✓ тұтынушыға тауардың кемшіліктерін жоюдың орташа нарықтық құны төленуі мүмкін, оны сарапшылар немесе Тараптар тұтынушы тұратын жерде жөндеу жұмыстарын орындау бағаларын зерттеу арқылы анықтайды;

✓ тұтынушыға кемшіліктерге байланысты тауардың тауар түрін немесе тұтыну қасиеттерін жоғалту пайызына сәйкес келетін сома төленуі мүмкін;

✓ тұтынушыға сатушы мен тұтынушы өзара келісім бойынша тауардың кемшіліктері үшін тиісті өтемақы деп санайтын кез келген сома төленуі мүмкін.

Тұтынушы бұл талапты сатушыға немесе оның функцияларын шарт негізінде орындайтын ұйымға ұсынуға құқылы.

Тұтынушының тауардың кемшіліктерін өтеусіз жою құқығы.

Тұтынушы тауардың кемшіліктерін өтеусіз жою туралы талапты сатушыға не

дайындаушыға олар анықталғаннан кейін ұсынуға құқылы.

Кемшіліктерді жою сәтінде тауарға кепілдік мерзімі тауарды тұтынушы пайдаланбаған кезеңге ұзартылады. Бұл кезең тұтынушы кемшіліктерді жою туралы талаппен жүгінген сәттен бастап тауар жойылғаннан кейін тұтынушыға берілген күнге дейін есептеледі. Егер жөндеу процесінде тауарда жеке кепілдік мерзімі белгіленген қандай да бір бөлік немесе құрамдас бөлік ауыстырылса, онда осы бөлікке немесе құрамдас бөлікке кепілдік мерзімі қайта есептеледі, ал жоғарыда көрсетілгендей тұтастай алғанда тауарға кепілдік мерзімі ұзартылады.

Тұтынушының тауардың кемшіліктерін жоюға жұмсаған шығындарын өтеу құқығы.

Тауардың кемшіліктерін жоюға арналған өз шығыстарын өтеу туралы талап мынадай фактілер расталған жағдайларда негізді болады, егер:

✓ өнімде шынымен де кемшілік болды (бұл факт куәгерлердің айғақтарымен, сондай-ақ сараптамалық зерттеулермен расталуы керек);

✓ бұл кемшілікті жоюға байланысты шығындар туындады (бұл факт құжатталған, атап айтқанда бөлшектер мен материалдарды сатып алуға арналған чектермен немесе ұйымда жөндеуге ақы төлеу туралы түбіртектермен расталуы керек.

Жеке тұлғаға жөндеу үшін ақша төлеу фактісі оның айғақтарымен расталуы мүмкін).

Тұтынушының ұқсас маркалы тауарға (модельге, артикулға) ауыстыру құқығы

Бұл жағдайда, ең бастысы, тауар ауыстыруды қажет ететін тауармен бірдей тұтынушылық қасиеттерге ие болуы керек, бірақ сәйкесінше сапалы болуы керек. Мысалы, егер бұл тұрмыстық техника болса, онда ол бірдей сыныпта, ұрпақта болуы керек, егер ол киім болса, онда ол тұтынушы сатып алған киіммен бірдей мөлшерде болуы керек, сонымен қатар біртекті материалдан жасалған.

Сондай-ақ, тауарды ауыстыру кезінде бағаны қайта есептеу жүргізілмейді, өйткені ауыстырылатын тауарлар бірдей.

Сатып алу бағасын тиісті қайта есептей отырып, тұтынушының сапасыз тауарды басқа маркадағы (модельдегі, артикулдағы) сол тауарға ауыстыру құқығы

Бұл жағдайда сапасыз тауарды басқа маркадағы (модельдегі) сол тауарға ауыстырған кезде, Егер ауыстыруға жататын тауардың бағасы оның орнына берілген тауардың бағасынан төмен болса, тұтынушы баға айырмасын қосымша төлеуге тиіс. Егер оның орнына берілген тауардың бағасы жоғары болса, онда баға айырмашылығы тұтынушыға төленеді.

Тұтынушының шартты бұзу және тауар үшін төленген ақша сомасын қайтару құқығы.

Тұтынушы шартты орындаудан бас тартуға және тауар үшін төленген ақшалай соманы қайтаруды талап етуге құқылы. Сондай-ақ, Ерекше тәртіп көзделуі мүмкін техникалық жағынан күрделі және қымбат тауарларға қатысты шартты орындаудан бас тартқан кезде Елеулі кемшіліктің болуы талап етілмейтінін атап өткен жөн.

Осылайша, егер шартта өзгеше көзделмесе, тұтынушы жоғарыда көрсетілген талаптарды тауарды сатып алу орны бойынша ұсынуға құқылы. Тұтынушы "тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы" заңда белгіленген мерзімде анықталған жағдайда талаптар қоюға құқылы.

Сатып алушының тауардың кемшіліктеріне қатысты талаптар қою тәртібі.

Біздің азаматтар көбінесе жанжал туындаған кезде басқа мақсаттарды басшылыққа алады, мысалы, сатушыдан кек алу немесе тауарды қайтарудан гөрі жанжал шығару. Сауда орталығында, дүкенде немесе нарықта әрдайым ақаулы тауарды немесе сапасыз затты ұрып-соғу қаупі бар. Егер тұтынушы тауарды қайтару мақсатын көздейтін болса, онда "тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы Заң" және ҚР Азаматтық кодексінің ережелері оған қол жеткізудің сенімді құралы болады [1].

Дүкендегі тауардың сапасы үшін жауапкершілік сатушының мойнында болғандықтан, саудагерлердің әдептілігіне үміттеніп, мәміле жасауға асықпаңыз. Мәміле

жасасу кезінде, атап айтқанда, бұл әрекет сатып алу-сату шарты болып табылады, біріншіден, сатып алу фактісін барлық құжаттық растаусыз дүкен шегінен шығуға асықпау керек, атап айтқанда: тауарлық немесе кассалық чек, екіншіден, Тұрмыстық техника немесе электроника үшін-техникалық паспортта белгілер алу, сатып алу шартын жасасу қажет-сату.

Сапасыз тауарды сатып алу кезінде және сатушы сатып алушының талаптарын ерікті түрде қанағаттандырудан бас тартқан жағдайда, шағым жасалуы керек, шағым жазбаша түрде және екі данада жасалуы керек, олардың біреуі клиенттермен жұмыс жөніндегі бөлімдегі уәкілетті маманға беріледі, ал басқа данада олар тапсырылған күні туралы белгі қойып, тапсырылған күнін көрсетуі керек. Тегі, Аты, Әкесінің аты, лауазымы және қолы қойылады.

Іс жүзінде дүкен тұтынушының қолынан шағымдарды қабылдамауға тырысады, бірақ көбінесе психологиялық қысым арқылы оның әрекеттерінің негізділігі туралы жаңылыстырады. Бірақ мұнда да заң тұтынушының жағында болып, курьерлік қызметтер немесе республикалық пошта қызметі арқылы шағым жіберуге мүмкіндік береді. Бірақ бұл жағдайда да сатушы Жауапкершіліктен аулақ болуға тырысады және тұтынушы істі сотталушының ұсынысы туралы талаптары бойынша сот талқылауына жеткізіп, оның қымбат өтініштің орнына бірнеше парақ бос қағаз алғанын білуі сирек емес. Мұндай жағдайлар туындамауы үшін алдын-ала дайындалып, шағым салынған конвертке жөнелтілім мазмұны туралы кемінде екі куәгері бар тексеру актісін қою керек, хатты тапсырыс нұсқасымен жіберу керек (көптеген сатушылар поштаға хат алуға келмейді), пошта түбіртегін міндетті түрде сақтай отырып, шағымның екінші данасы сияқты. Сонымен қатар, егер салмағы бес килограмнан асатын болса, тауарды қайтару қажет емес екенін есте ұстаған жөн, сатушы оны өз бетінше және өз есебінен алып, сапасын тексеру үшін жеткізуге міндетті. Егер сатушы өз күшімен тауарды кері жөнелту кезінде шарттарды бұзбаса, онда оны тапсыру кезінде қабылдау-тапсыру актісін екі данада жасау қажет, актілерде анықталған ақаулар мен тауардың сыртқы түрі (түсі, мөлшері және т.б.) егжей-тегжейлі сипатталған.

Сатушы сатып алушыдан алынған тауардың сапасын және оның қатысуымен тексеруі керек. Жоғарыда айтылғандай, келіспеушілік туындаған жағдайда тұтынушы Сатушының есебінен тәуелсіз сараптама жүргізуді талап етуге құқылы. Егер сараптамалық зерттеу процесінде анықталған кемшіліктер өндірістік емес сипатта болса және тиісінше пайдаланбау нәтижесінде туындаса, онда тұтынушы сатушының шеккен шығындарын өтеуге міндетті (жеткізу, сақтау, сараптама жүргізу). Бұл жағдайда сарапшының кеңесі тұтынушының ақшасын үнемдеуге көмектеседі.

Егер тұтынушы сараптамалық зерттеудің нәтижесімен келіспесе, онда жаңа сарапшыларды іздеуден немесе басқа мекемеге жүгінуден бас тартқан жөн, өйткені алғашқы сараптамалық зерттеудің нәтижелеріне тек сот арқылы дау айтуға болады.

Тауарлардың тиісінше сапасыздығынан туындайтын талаптарды, атап айтқанда, кемшіліктерді өтеусіз жою туралы, тауарды ауыстыру туралы және т.б. талаптарды тұтынушы сатушыға немесе онымен жасалған шарт негізінде сатушының функцияларын орындайтын ұйымға қояды. Осыған байланысты сатып алушы басқа тұлғаға сатып алу фактісі мен шарттарын растайтын кез келген құжаттарды ұсынуға құқылы, оларға мыналар жатады: тауар немесе кассалық чек, сервистік кітапша, сатып алу - сату шарты, кепілдік талон, тіркеу туралы куәлік, көлік құралының паспорты және (немесе) анықтама-шот.

Интернеттің дамуымен Тараптар арасындағы қашықтықтан байланыс құралдары (мысалы, электрондық пошта, телефон және т. б.) пайдаланылған кезде қашықтықтан сату әдісімен көбірек сатып алулар жасалады, ал тұтынушы есеп айырысуды электрондық немесе қолма-қол ақшасыз қаражатты пайдалану арқылы, оның ішінде банктік карталарды (немесе) заңда белгіленген өзге де төлем құралдарын пайдалана отырып жүргізеді. сатып алуды банк шотынан авторизация туралы және транзакция жасау туралы үзінді көшірмемен растауға болады, онда төлем алушы, дебеттік және кредиттік

операциялардың қорытындылары және т. б. көрсетіледі., сондай-ақ сатып алынатын тауар үшін ақша аударымының жасалғанын растайтын өзге де құжаттармен (мысалы, клиенттің өкімі) [2]. Көрсетілген құжаттардан басқа сатушы немесе онымен жасалған шарт негізінде сатушының функцияларын орындайтын өзге де Уәкілетті ұйым тұтынушыдан оның жеке басын растайтын құжатты ұсынуды талап етуге құқылы.

Бірақ сатып алу фактісін куәландыратын құжаттарды ұсынбау талаптарды қанағаттандыруға негіз болып табылмайды, өйткені бұрын тұтынушының айғақтарға және т.б. сілтеме жасауға құқығы бар екеніне назар аударылған болатын [3]. Сондай-ақ, заңнама тұтынушыдан тиісті емес сапалы тауарды сатуға байланысты талаптарды қою кезінде тауардың қаптамасын алып жүруді талап етпейтінін атап өткен жөн, бірақ іс жүзінде сатушылар қорапты кепілдік мерзімі ішінде сақтауды сұрайды.

Сот практикасының мысалын қарастырайық, онда тұтынушы сатып алушының талабын ерікті түрде орындау үшін ерік білдірген дүкеннің ғана емес, сонымен бірге өз міндеттемелерін орындауға үлгермей жабылғанына, сондай-ақ талаптарды қанағаттандыру мерзімдері туралы сот шешімімен қателескеніне тап болды.

Аймақтық соттардың бірінің төралқасы мынаны анықтады: 2010 жылдың 1 ақпанында аймақтық сотқа түскен кассациялық шағымда өкіл Василий Иванович Пупкин. іс бойынша бұрын қабылданған бірінші және кассациялық сатыдағы соттың сот қаулыларының күшін жоюды сұрайды. сот ісінің материалдарын қарап, кассациялық шағымның дәлелдерін талқылай отырып,

Аудандық соттың төралқасы іс бойынша қабылданған бейбітшілік судьясының шешімін және апелляциялық сатыдағы соттың күшін жоюға жататын ұйғарымын табады. Осы істі бірінші және апелляциялық сатылардағы соттар қараған кезде осындай сипаттағы бұзушылықтарға жол берілді.

Іс материалдарынан көрініп тұрғандай, 2010 жылғы 17 қаңтарда сатып алушы В. И. Пупкин мен сатушы "Звездочка" жауапкершілігі шектеулі серіктестігі арасында (2010 жылғы 27 қаңтарда "Сатурн" ЖШҚ атауының өзгеруін мемлекеттік тіркеу жүргізілді) В. И. Пупкин Төлеген "Пуховичек" пальто-маркасын бөлшек саудада сатып алу - сату шарты жасалды. толық көлемде. Кепілдік мерзімі кезінде тауардың ақауы анықталды-патоны кейіннен киген кезде жыртылған жаға тиісті түрде тігілмейді. 21 қаңтар 2010 ж. Пупкин В. И. "Звездочка" ЖШС тауардың сапасын тексеру үшін сатып алынған пальто ұсынды, ол туралы тиісті мәлімдеме жазды, сол күні ЖШС пальто қабылдады

Сапаны тексеруге арналған" жұлдызша". В. И. Пупкин сатушыға ауызша түрде сапасыз тауарды сол модель мен артикулдың ұқсас тауарына ауыстыру туралы талап қойды. Сапаны тексеруге белгіленген мерзім өткеннен кейін В.И. Пупкиннің тауарды ауыстыру туралы талаптары қанағаттандырылмады. Телефон режимінде В. И. Пупкинге "Звездочка" ЖШС өкілі ұқсас тауардың болмауына байланысты тауарды ауыстыру мүмкіндігі жоқ екенін, пальтоға төленген ақшалай соманы алу ұсынылғанын хабарлады.

Бұдан әрі "Звездочка" ЖШҚ өкілі талапкердің В.и. пупкинге сатылған өндірістік некесі бар пальто деп тану туралы шешім туралы көрсетілген талапқа жауап жолдады, В. И. Пупкинге тауар үшін қарыздың бар екенін мойындады және В. И. Пупкинге тауар үшін төленген ақшалай қаражатты алуды ұсынды. Бірақ осы уақытқа дейін бұл сома В.И. Пупкинге төленбеген. Бұдан әрі В. И. Пупкин бейбітшілік судьясына "Сатурн" ЖШҚ-ға талап арызбен жүгінді, оның негізінде осы іс қозғалды. В. И. Пупкин мәлімдеген қанағаттанудан бас тарту. апелляциялық сатыдағы сот келіскен бейбітшілік судьясы талапкердің үш жылдық ескіру мерзімін өткізіп алуына негізделді, оны қолдану туралы "Сатурн" ЖШҚ мәлімдеді, өйткені В. И. Пупкинге бұзылған құқық туралы оның тауарды ауыстыру туралы талаптары қанағаттандырылмаған сәттен бастап, яғни 2010 жылдың 15 мамырынан бастап белгілі болды. соңғысы тек 2013 жылдың 12 шілдесінде келді.

Аймақтық сот төралқасы сот органдарының тұжырымдарымен келісуге болмайды деп санайды. ҚР "тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы" Заңының 18-бабында сапасыз тауар сатылған жағдайда тұтынушы сатушыға осы нормада көрсетілген талаптардың бірін қоюға құқылы екендігі қарастырылған. Мәселен, заңда дербес талаптар

ретінде көзделген: сол маркалы тауарға (сол модельге және (немесе) артикулға) ауыстыру туралы талаптар; сатып алушыға тауар үшін төленген соманы қайтару арқылы сатып алу - сату шартын орындаудан бас тарту. Іс материалдарынан П. 2010 жылдың 24 сәуірінде сатып алынған өнімдегі кемшіліктер табылғаннан кейін, сапасыз аяқ киімді сол модель мен артикулдың өніміне ауыстыру туралы талап қойылды. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы Заңның 21-бабында сапасыз тауарды ауыстыру үшін жеті күндік мерзім, ал қажет болған жағдайда сатушының мұндай тауардың сапасын қосымша тексеруі - көрсетілген талап қойылған күннен бастап жиырма күн ішінде белгіленген.

Бұл ретте, егер сатушыда талап қойылған сәтте ауыстыруға қажетті тауар болмаса, ауыстыру осындай талап қойылған күннен бастап бір ай ішінде жүргізілуі тиіс. Заңда белгіленген мерзімде сатып алушының талаптары қанағаттандырылмады, телефон режимінде 2010 жылғы 21 мамырда және 2010 жылғы 28 мамырда В. И. Пупкинге ұқсас тауардың болмауына байланысты тауарды ауыстыру туралы талапты қанағаттандыру мүмкін удовлетворстігі туралы хабарланды, сатып алушыға тауар үшін төленген соманы алу ұсынылды. Сонымен қатар, тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы Заңның нормаларын жүйелі түсіндіру сапасыз өнімді сатуға байланысты бұзылған құқықтарды қорғаудың нақты әдісін таңдау құқығы сатып алушыға беріледі деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Өкіл В. И. Пупкиннің түсіндірмесіне сәйкес, тауар үшін ақшаны қайтару, сондай-ақ тұрақсыздық айыбын ауызша төлеу туралы талапты алғаш рет "Звездочка" ЖШС 2010 жылғы 28 маусымда, 2010 жылғы 12 шілдеде, ЖШҚ ұсынған

"Звездочка" талапкерге 2014 жылғы 24 сәуірдегі шағымға жауап жіберді, онда "Звездочка" ЖШҚ қарыздың бар екенін мойындады және тауар үшін төленген ақшаны алуды ұсынды. В. И. Пупкиннің тұрғылықты жері бойынша пошта бөлімшесіне конверттегі пошта мөртабанына сәйкес жауапкердің аталған хаты 2010 жылғы 14 шілдеде келіп түсті. Ал ескіру мерзімінің өтуі адам өз құқығының бұзылғаны туралы білген немесе білуге тиіс болған күннен басталатындықтан және талап қою мерзімінің өтуі белгіленген тәртіппен талап қоюмен, сондай-ақ міндетті тұлғаның борышты мойындау туралы куәландыратын іс-әрекеттер жасауымен үзіледі. Үзілістен кейін ескіру мерзімінің өтуі қайтадан басталады; үзіліске дейін өткен уақыт жаңа мерзімге есептелмейді.

Осылайша, талапкер тауар үшін төленген ақшалай соманы қайтару туралы талаппен сотқа жүгінген кезде (2013 жылғы 12 шілдеде) талап қою мерзімі аяқталмаған, талап қою мерзімін өткізіп алуға байланысты ақшалай қаражатты өндіріп алу туралы П. - ның талап арызын қанағаттандырудан бас тарту үшін заңды негіздер болған жоқ. Бірінші және апелляциялық сатыдағы соттар жол берген материалдық және процестік құқық нормаларын бұзушылықтарды Алматы соты Елеулі деп таниды, өйткені олар істің нәтижесіне әсер етті және оларды жоймай талапкердің бұзылған құқықтарын қалпына келтіру және қорғау мүмкін емес. Осыған байланысты В.И. Пупкиннің талаптарын қанағаттандырудан бас тарту туралы сот шешімдерін заңды деп тануға болмайды [4].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Перевезенцева А.И Все о защите прав потребителей М. Мартин, 2012 стр. 14
2. 3-бөлім, 43-тармақ ҚР Жоғарғы Сотының Пленумы тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы даулар бойынша азаматтық істерді соттардың қарауы туралы 2016 жылғы 28 маусымдағы №17 қаулы // ҚР Жоғарғы Сотының Бюллетені, №9, 2016 жылғы қыркүйек.
3. 493-бап Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) 1999 жылғы 1 шілдедегі № 409-І (03.03.2023 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен), (03.03.2023 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен); "тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы" Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-ІV Заңы"(12.01.2023 ж.жағдай

бойынша өзгерістер мен толықтырулармен), (12.01.2023 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен).

4. Алматы сотының 23.09.2014 №44Г-57/2014 //Қаулысы.

УДК 347

Бертаев Мухатай Абылаевич

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты

«Тұран-Астана» университеті

Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі:

з.ғ.к., доцент Карипова А.И.

ҚР АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША САПАСЫЗ ТАУАРДЫ САТУ КЕЗІНДЕ ТҮТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ ПРИ ПРОДАЖЕ ТОВАРА НЕНАДЛЕЖАЩЕГО КАЧЕСТВА ПО ГРАЖДАНСКОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РК

PROBLEMS OF CONSUMER PROTECTION WHEN SELLING GOODS OF INADEQUATE QUALITY UNDER THE CIVIL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Аннотация: В настоящее время уголовная политика представляет собой качественно новый этап своего развития, когда совершенного комплекса уголовного и уголовно-процессуального права. В рамках работы в этом направлении рассматривается и система уголовных наказаний для более широкого применения наказания, альтернативных тюремному заключению, а также введение новых видов наказаний. Эти обстоятельства требуют кардинального изменения существующей параллельной уголовного законодательства.

Ключевые слова: уголовная политика, система уголовных наказаний, видов наказаний, уголовного законодательства, уголовное права.

Аннотация: Қазіргі уақытта қылмыстық саясат-бұл қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу құқығының жетілдірілген кешені болған кезде оның дамуының сапалы жаңа кезеңі. Осы бағыттағы жұмыс шеңберінде түрмеге қамауға балама жазаны неғұрлым кеңінен қолдану үшін қылмыстық жазалау жүйесі, сондай-ақ жазаның жаңа түрлерін енгізу де қарастырылуда. Бұл мән-жайлар қолданыстағы қатар қылмыстық заңнаманы түбегейлі өзгертуді талап етеді.

Түйінді сөздер: қылмыстық саясат, қылмыстық жаза жүйесі, жаза түрлері, қылмыстық заңнама, қылмыстық құқық.

Abstract: Currently, criminal policy represents a qualitatively new stage of its development, when a perfect complex of criminal and criminal procedural law. As part of the work in this direction, a system of criminal penalties is also being considered for a wider application of punishment alternative to imprisonment, as well as the introduction of new types of punishments. These circumstances require a radical change in the existing parallel criminal legislation.

Keywords: criminal policy, system of criminal penalties, types of punishments, criminal legislation, criminal law.

К сожалению, в последнее время довольно часто возникают ситуации, когда потребители сталкиваются с приобретением товаров ненадлежащего качества. Это означает, что покупатель после совершения покупки выясняет, что не может использовать ее по назначению, и вынужден обращаться в магазин, чтобы вернуть себе потраченные

деньги. Возврат товара ненадлежащего качества Товаром низкого, ненадлежащего качества может выступать абсолютно любой продукт непродовольственной группы.

Например, бытовая техника, мебель, игрушки, предметы интерьера, косметика и парфюмерия, одежда и обувь и т. д. Существуют товары, которые называют технически сложными; к ним относят автотранспорт, мотоциклы, яхты и катера, снегоходы, мотоблоки и трактора, холодильники и стиральные машины, компьютерную технику. В отношении этих предметов сроки, в течение которых обнаруживаются недостатки, и человек вправе претендовать на возврат денег, значительно больше. Любой покупатель после приобретения вещи и выявления, скажем, брака имеет право вернуться в магазин с претензиями и потребовать возврата или обмена товара.

Под этим понятием обычно подразумевают несоответствие продукта заявленному описанию или дефект, препятствующий использованию вещи по назначению. Недостатки, присущие товару, могут быть существенными – это в том случае, когда их устранение требует несоразмерных затрат или длительного времени, либо, когда они проявляются неоднократно или возникают время от времени снова. В качестве примера можно привести блендер, который выполняет только две функции вместо пяти, о чем заявлено производителем. Неважно, что прибор все же работает – все равно он считается товаром ненадлежащего качества и может быть возвращен. Главное, потребуется доказать, что его дефекты – это производственный брак либо результат неосторожности продавца или транспортировщика, но не вина покупателя. Если, к примеру, блендер сломался после покупки из-за неправильного обращения с ним или падения, тогда он не будет подлежать возврату.

Стоит иметь в виду, что любой продавец в случае возвращения товара в магазин назначит экспертизу – независимую оценку специальными экспертами, которые могут определить, вследствие чего произошла поломка. Если признается производственный дефект, т. е. брак, то расходы несет продавец, а покупатель имеет полное право требовать возмещения ущерба. Возврат товара ненадлежащего качества проводится в течение 10 дней. А если экспертиза дает ответ в пользу продавца – расходы несет покупатель.

Например, экспертами может быть признано, что поломка изделия произошла по вине покупателя – тогда товар не будет подлежать возврату, независимо от того, можно его использовать или нет. Результат всегда можно оспорить в суде. Или же покупатель вправе сам обратиться в любой экспертный отдел и предоставить продавцу свои результаты.

Закон, защищающий права потребителей является основным государственным правовым актом, который регулирует отношения продавца и покупателя. Он был официально принят 7 февраля 1992 года, в него постоянно вносятся поправки, помогающие уточнить обстоятельства споров между сторонами. Последние поправки были внесены в июле 2011 года. Согласно существующему закону, который так и называется: «О защите прав потребителя», каждый гражданин имеет право на качество, безопасность, информацию и возврат потраченной суммы. На практике это значит, что, если продукт/вещь не соответствует заявленному качеству или не отвечает нормам безопасности, он признается товаром ненадлежащего качества и может быть возвращен в магазин или любую иную точку продажи. То же самое касается и права на информацию – если продавец или производитель умалчивает о недостатках или дефектах изделия, закон встает на сторону потребителя.

При обнаружении несоответствия товара после его покупки потребитель может предъявить продавцу претензии.

Можно потребовать, чтобы он заменил купленное изделие аналогичной вещью той же марки (или другой подходящей). Можно произвести перерасчет стоимости – в соответствии с теми дефектами, которые имеет товар. Разницу возмещает продавец/производитель. Кроме того, потребитель может требовать проведения ремонта за счет продавца или в том случае, если он уже потратил некоторую сумму на ремонт, – возмещения его расходов. И, конечно, покупатель вправе потребовать, чтобы ему просто

вернули деньги, потраченные на покупку.

При обращении в магазин покупатель должен письменно описать свои требования – составляется претензия на возврат товара ненадлежащего качества. Этот письменный документ должен быть в двух экземплярах – один предназначается продавцу, второй остается у потребителя. В претензии важно указать, кому она предъявляется (название организации и имя руководителя магазина) и от кого исходит (все данные покупателя). В тексте надо как можно точнее описать суть дела: когда приобретен товар, каковы его недостатки, что именно не работает или представляет опасность - все нужно подробно рассказать.

Лучше сразу сослаться на действующий закон с указанием конкретных статей. В тексте надо обязательно четко обозначить свои требования – ремонт изделия, возврат денег и т. д. Необходимо выбрать что-то одно, всего сразу требовать нельзя, это незаконно. В конце ставится подпись покупателя, дата обращения в магазин и перечень документов, прилагаемых к претензии: гарантийный талон, кассовый чек, инструкция с описанием и т. д. Даже если документы не сохранились, потребитель все равно имеет право на возврат – отказ продавца вернуть деньги из-за отсутствия чека незаконен. Если принять претензию не соглашаются, то на документе должно быть написано, что в магазине вам отказали – тогда с письменным отказом можно обращаться в суд.

В случае отказа производителя или продавца произвести возврат товара ненадлежащего качества покупатель вправе обратиться в суд. Причем в любой, на свое усмотрение. Конечно, это займет намного больше времени и потребует усилий, но зато в 90% случаев все затраты оправданы: продавец не только возместит искимые издержки, но и оплатит моральный ущерб. Бывают случаи, когда только последняя сумма намного превышает понесенные ранее покупателем расходы. Условия, при которых закон на стороне потребителя существует ряд условий, при которых доказать свою правоту будет очень легко. К таковым относятся явные дефекты изделия – при их наличии возврат товара ненадлежащего качества в течение 14 дней является неоспоримым правом любого покупателя.

При наличии существенных недостатков, доказанных экспертизой, можно вернуть деньги и по истечении указанного срока. Порча товара произошла по вине продавца или производителя, что доказано проведенной экспертизой; покупатель обратился в магазин, оформил претензию и имеет документы, удостоверяющие его личность и доказывающие приобретение изделия именно в этом магазине – во всех этих случаях возврат товара должен осуществляться благополучно и без споров. Само собой, крупные сети и магазины решают проблемы по возврату быстрее и результативнее, так как они берегут свою репутацию. Отдельные мелкие продавцы могут пытаться как-то выкрутиться, спорят, но и в этом случае свои потребительские права можно отстаивать.

Так, например, к сожалению, российская система защиты прав потребителей не столь этична, как в развитых странах. Особенно это актуально, если дело касается технически сложных и дорогостоящих товаров, таких как автомобиль. Возврат автомобиля ненадлежащего качества на сегодняшний день, к сожалению, - это проблема, с которой ежегодно приходится сталкиваться огромному числу автолюбителей. И самое горькое заключается в том, что при покупке авто заранее нельзя полностью застраховаться от возникновения возможных дефектов, мешающих комфортной эксплуатации транспортного средства.

Согласно действующему законодательству, возврат автомобиля ненадлежащего качества возможен лишь в том случае, если требования к качеству товара существенно нарушены. Задача адвоката заключается в сборе доказательств, подтверждающих наличие серьезных дефектов авто, которые препятствуют его нормальной эксплуатации. Далее адвокат занимается юридическим сопровождением процесса в суде, отстаивая интересы своего клиента. Результатом всех предпринятых действий должен служить непосредственно сам возврат автомобиля ненадлежащего качества и получение клиентом денежной или товарной компенсации.

Коснемся проблемы возврата автомобиля продавцу, т.е. автосалону, более подробно.

При разрешении любого спора о праве прежде всего необходимо выяснить в какой сфере гражданских правоотношений лежит сложившаяся ситуация и какой закон подлежит применению.

Здесь следует заметить, что в случае, если покупателем является физическое лицо приобретшее или намеревающееся приобрести автомобиль для личных, семейных нужд, не связанных с коммерческой деятельностью, то в таком случае отношения продавца и покупателя регулируются Законом Российской Федерации «О защите прав потребителей». Если автотранспортное средство приобретено юридическим лицом или индивидуальным предпринимателем, то отношения регулируются Гражданским кодексом Российской Федерации (ГК РФ).

Прежде всего рассмотрим ситуацию, когда автомобиль приобретен для личных нужд, и его эксплуатация не связана с коммерческой деятельностью.

Итак, новая машина, недавно купленная в автосалоне, вышла из строя. Или говоря языком юридическим - в технически сложном товаре (автомобиле) проявился недостаток. Первое что должен сделать автовладелец - это выбрать правильный способ защиты своих прав. В соответствии с вышеуказанным законом, покупатель (потребитель) при обнаружении в технически сложном товаре (автомобиле) недостатков вправе отказаться от исполнения договора купли-продажи и потребовать возврата уплаченной за такой товар суммы либо предъявить требование о его замене на товар этой же марки (модели, артикула) или на такой же товар другой марки (модели, артикула) с соответствующим перерасчетом покупной цены в течение пятнадцати дней со дня передачи потребителю такого товара. По истечении этого срока указанные требования подлежат удовлетворению в одном из следующих случаев:

- ✓ обнаружение существенного недостатка товара; нарушение установленных настоящим Законом сроков устранения недостатков товара;

- ✓ невозможность использования товара в течение каждого года гарантийного срока в совокупности более чем тридцать дней вследствие неоднократного устранения его различных недостатков.

Проанализируем первый случай, указанный в Законе, когда неисправность проявилась в течение 15 дней с момента передачи автомобиля покупателю. На первый взгляд ситуация видится несложной, т.к. Закон не указывает на то, что для возникновения права покупателя на возврат денег или замену авто, возникший недостаток должен быть существенным. Однако не стоит надеяться на то, что в случае, если в автомобиле закрипела дверь, автосалон встретит Вас с объятиями и поспешит предложить новый авто. Конечно, нет.

Обратимся к преамбуле Закона за разъяснением о том, что является недостатком товара.

Под недостатком товара Закон понимает несоответствие товара (работы, услуги) или обязательным требованиям, предусмотренным законом либо в установленном им порядке, или условиям договора (при их отсутствии или неполноте условий обычно предъявляемым требованиям), или целям, для которых товар (работа, услуга) такого рода обычно используется, или целям, о которых продавец (исполнитель) был поставлен в известность потребителем при заключении договора, или образцу и (или) описанию при продаже товара по образцу и (или) по описанию.

Толкование вышеприведенного определения недостатка товара позволяет прийти к выводу, что применительно к автомобилю под недостатком должен пониматься такой дефект, который препятствует безопасной эксплуатации автомобиля или автомобиль не годен для целей, для которых он приобретался или целей, для которых автомобили данной категории/модификации обычно используются.

Приведем пример. Автолюбитель приобрел автомобиль с семью посадочными местами, два из которых дополнительные (откидные). Выбор автолюбителя был

определен многочисленной семьей, необходимостью перевозки малолетних детей и остальных домочадцев. Однако в течение пятнадцати дней после передачи продавцом автомобиля покупателю выяснилось, что дополнительные сиденья не откидываются. Очевидно, что автомобиль не пригоден для целей, ради которых он приобретался, поскольку существенным условием, предъявляемым покупателем к новому автомобилю было именно наличие семи посадочных мест. В случае отказа продавца в удовлетворении заявленных покупателем требований, покупателю в суде необходимо будет доказать наличие в автомобиле такого недостатка, который делает приобретение данного автомобиля бессмысленным, т.е. отсутствие в автомобиле таких потребительских свойств, которые предопределили выбор покупателя при его покупке. При этом покупателю, решившему отстоять свои права в суде, необходимо знать, что сбор и оценка доказательств в суде осуществляется по строгим правилам гражданского процессуального права и некаждое представленное доказательство будет принято судом.

Второй пример. В купленном автомобиле, по мнению покупателя, повышенная вибрация водительского кресла. Специалисты продавца уверяют покупателя в обратном и говорят, что все в норме. Как быть в такой ситуации? Безусловно, не один суд не примет в качестве весомого аргумента уверение покупателя о том, что ему, якобы, не комфортно. Необходимо знать следующее. Все что связано с эксплуатацией автомобильной и любой другой техники регламентировано различными нормами и правилами. Самые распространенные из них собраны в ГОСТ и ОСТ. Также для оценки критерия воздействия внешних факторов, например, вибрации, на человека могут использоваться СанПиН (санитарные правила и нормы). Таким образом, в рассматриваемой ситуации ключевым критерием оценки недостатка автомобиля будет являться негативное влияние вибрации (либо отсутствие таковой) на человека. Справиться с поставленной задачей под силу только эксперту. Однако без грамотного юридического сопровождения в рассматриваемых ситуациях не обойтись. Только опытный юрист сможет поставить перед экспертом юридически правильные вопросы, ответы на которые будут положены в доказательственную базу для предстоящего судебного процесса.

Напомним, что мы рассмотрели ряд ситуаций, когда недостаток в автомобиле обнаружен в пятнадцатидневный срок с момента передачи продавцом автомобиля покупателю.

Теперь рассмотрим ряд примеров, в случае если недостаток возник или обнаружен по истечении указанного срока.

По истечении пятнадцатидневного срока с момента передачи авто покупателю требования подлежат удовлетворению в следующих случаях:

- ✓ обнаружение существенного недостатка товара;
- ✓ нарушение установленных настоящим Законом сроков устранения недостатков товара;
- ✓ невозможность использования товара в течение каждого года гарантийного срока в совокупности более чем тридцать дней вследствие неоднократного устранения его различных недостатков.

По существенным недостатком закон понимает неустранимый недостаток, недостаток, который не может быть устранены без несоразмерных расходов или затрат времени, или выявляется неоднократно, либо проявляется вновь после его устранения, и другие подобные недостатки.

Следует заметить, что на данный момент в правоприменительной практике не существует устоявшихся методов оценки неустранимого недостатка (поскольку практически любой дефект можно устранить), также как нет единообразного подхода к оценке несоразмерных расходов или затрат времени. В судах общей юрисдикции данный критерий оценки существенного недостатка исходит из значения более 70% покупной стоимости товара. Таким образом, применительно к автомобилю стоимостью 1 миллион рублей существенным будет признан недостаток, стоимость устранения которого более 700 тыс. руб. Очевидно, что такие недостатки возникают крайне редко. При доказывании

существенности недостатка в судебном процессе юристу, представляющему интересы покупателя, необходимо сослаться на совокупность обстоятельств в силу которых спорный автомобиль утрачивает для покупателя интерес, как предмет договора купли-продажи. Не все однозначно и с оценкой существенности недостатка исходя из критерия неоднократности. Во-первых, неоднократность выхода из строя того или иного узла или агрегата должна быть подтверждена документально, во-вторых за эти недостатки должен отвечать продавец. Кроме того, сложность доказывания заключается в том, что юридический и технический критерий оценки существенности недостатка различны. Суды при вынесении решений руководствуются заключениями экспертов, которые в свою очередь опираются на методические указания по проведению технических экспертиз. Например, согласно методическим указаниям по проведению комплексных автотехнических экспертиз, существенным может быть признан недостаток в случае, если в автомобиле на момент проведения экспертизы неисправны одновременно не менее трех узлов, каждый из которых в отдельности делает автомобиль не пригодным для целей, ради которых он приобретался.

Таким образом, потребитель вправе требовать замены технически сложного товара либо отказаться от исполнения договора купли-продажи и потребовать возврата уплаченной за товар денежной суммы независимо от того, насколько существенными были отступления от требований к качеству товара, установленных в ст. 4 Закона о защите прав потребителей, при условии, что такие требования были предъявлены в течение пятнадцати дней со дня его передачи потребителю. По истечении этого срока отказ от исполнения договора купли-продажи либо требование о замене технически сложного товара могут быть удовлетворены при наличии хотя бы одного из перечисленных в п. 1 ст. 18 Закона случаев.

В денежных обязательствах, возникших из договоров, в частности предусматривающих обязанность должника произвести оплату товаров, работ или услуг либо уплатить полученные на условиях возврата денежные средства, на просроченную уплатой сумму подлежат начислению проценты на основании ст. 395 ГК РФ.

К сожалению, в последнее время довольно часто возникают ситуации, когда потребители сталкиваются с приобретением товаров ненадлежащего качества. Это означает, что покупатель после совершения покупки выясняет, что не может использовать ее по назначению, и вынужден обращаться в магазин, чтобы вернуть себе потраченные деньги. Возврат товара ненадлежащего качества Товаром низкого, ненадлежащего качества может выступать абсолютно любой продукт непродовольственной группы.

Российская система защиты прав потребителей не столь этична, как в развитых странах. Особенно это актуально, если дело касается технически сложных и дорогостоящих товаров, таких как автомобиль. Возврат автомобиля ненадлежащего качества на сегодняшний день, к сожалению, - это проблема, с которой ежегодно приходится сталкиваться огромному числу автолюбителей. И самое горькое заключается в том, что при покупке авто заранее нельзя полностью застраховаться от возникновения возможных дефектов, мешающих комфортной эксплуатации транспортного средства.

Ключевым моментом в доказывании существенности недостатка автомобиля является сбор необходимых доказательств, подбор высококвалифицированного эксперта, постановка перед экспертом на разрешение вопросов, которым в последствии будет дана оценка судом.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года (с изм. от 24.05.2009г.).
2. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13.07.1999 N 411-1 (с изм. от 09.07.2011).

3. Закон РК «О защите прав потребителей» от 4 мая 2010 года № 274-IV (введён в действие с 21 августа 2010 года).

7. Абдуллина З.К. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: Учебная программа и сборник тестовых заданий / З.К. Абдуллина; Институт международного права и международного бизнеса "Данекер". - Алматы: Данекер, 2003.

8. Арсентьев О.В. Гражданское процессуальное право Казахстана (курс лекций) «Рекпол», 2000.

9. Ахметбеков Б.А. Гражданское процессуальное право. - Алматы: Данекер, 1999г.

УДК 456

Бесембенова Анеля
«Тұран-Астана» университеті
«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының студенттері
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к., аға оқытушы Яғмусова А.Ф

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚТАРҒА ЖАЛПЫ СИПАТТАМА ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ УГОЛОВНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ И ИХ ВИДЫ

GENERAL CHARACTERISTICS OF ENVIRONMENTAL CRIMINAL OFFENSES AND THEIR TYPES

Аннотация: Қазақстандағы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы сипаттамасы және олардың түрлері, оның ішінде табиғи ресурстарды заңсыз пайдалану, қоршаған ортаны ластау және құрылыс кезінде экологиялық талаптарды бұзу қарастырылады. Құқық бұзушылықтың салдары мен олардың алдын алу бойынша мемлекеттік шаралар талқыланады.

Түйінді сөздер: экологиялық қылмыстар, табиғи ресурстар, ластану, экологиялық талаптар, қоршаған ортаны қорғау.

Аннотация: Рассматривается общая характеристика экологических уголовных преступлений в Казахстане и их виды, включая незаконное использование природных ресурсов, загрязнение окружающей среды и нарушения экологических требований при строительстве. Обсуждаются последствия нарушений и меры правительства для их предотвращения.

Ключевые слова: экологические преступления, природные ресурсы, загрязнение, экологические требования, охрана окружающей среды.

Abstract: The general characteristics of environmental criminal offenses in Kazakhstan and their types are considered, including the illegal use of natural resources, environmental pollution and violations of environmental requirements during construction. The consequences of violations and government measures to prevent them are discussed.

Keywords: environmental crimes, natural resources, pollution, environmental requirements, environmental protection.

Қоршаған ортаны қорғау және экологиялық қауіпсіздік қазіргі қоғам үшін маңызды мәселе болып табылады. Қазақстанда экологиялық проблемалардың күшеюіне байланысты соңғы уақытта экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықпен күреске ерекше көңіл бөлінуде. Бұл мақаланың мақсаты Қазақстандағы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы сипаттамасын және олардың түрлерін қарастыру болып табылады. Қазіргі әлемде экология және қоршаған ортаны қорғау мәселелері өзекті және

маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Қазақстанда экологиялық қауіпсіздік те мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады. Экологиялық қылмыс экологиялық қауіпсіздікке, адамдардың денсаулығы мен әл-ауқатына елеулі қатер болып табылады. Бұл мақалада Қазақстандағы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы сипаттамасын және олардың түрлерін қарастырамыз [1].

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар – қоршаған ортаға зиян келтіретін заңсыз әрекеттер. Олар судың, топырақтың және ауаның ластануы, табиғи ресурстар туралы заңдардың бұзылуы, қалдықтарды заңсыз басқару және т.б. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар адам денсаулығы мен табиғатына үлкен қатер төндіреді, сонымен қатар экологиялық апаттарға әкелуі мүмкін. Қазақстанда экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексімен және Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексімен реттеледі. Заң бойынша экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін айыппұлдар, бас бостандығынан айыру және мүлкін тәркілеу қарастырылған [2].

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың түрлері:

Қауіпті қалдықтардың заңсыз айналымы Қазақстанда кең таралған экологиялық қылмыстардың бірі болып табылады. Заңға сәйкес, қауіпті қалдықтар денсаулық пен қоршаған ортаға үлкен қауіп төндіруі мүмкін, сондықтан оларды өңдеу мемлекет тарапынан қатаң бақылауда болуы және реттелуі тиіс. Қауіпті қалдықтардың заңсыз айналымына оларды республикадан тыс жерлерге шығару, заңсыз өңдеу және сақтау жатады.

Қазақстандағы табиғи ресурстарды заңсыз өндіру және пайдалану да ауыр экологиялық қылмыс болып табылады. Бұл заңсыз ағаш кесу, мұнайды, газды және басқа да пайдалы қазбаларды заңсыз өндіруді, заңсыз аңшылық пен балық аулауды қамтуы мүмкін.

Табиғи ресурстарды заңсыз пайдалану Қазақстандағы кең таралған экологиялық қылмыстардың бірі болып табылады. Бұл заңсыз ағаш кесу, заңсыз балық аулау және жануарлар дүниесін жинау, пайдалы қазбаларды заңсыз өндіру, су ресурстарын заңсыз пайдалану және т.б [3].

Табиғи ресурстарды заңсыз пайдаланумен байланысты экологиялық қылмыстардың бір түрі – заңсыз алтын өндіру. Заңсыз алтын өндірушілер кенді өңдеу үшін цианид сияқты қауіпті химиялық заттарды жиі пайдаланады. Бұл заттар өзендер мен су қоймаларын ластап, балықтар мен басқа да тіршілік түрлерін жойып, осы суды пайдаланатын адамдардың денсаулығына қауіп төндіреді.

Тағы бір мысал – биологиялық әртүрліліктің жоғалуына, топырақ эрозиясына, климаттың өзгеруіне және қоршаған ортаға басқа да ауыр зардаптарға әкелетін заңсыз ағаш кесу. Сонымен қатар, заңсыз ағаш кесу жергілікті тұрғындар мен табиғи ресурстарды қорғауға тырысатын мемлекеттік органдар арасында қақтығыстар тудыруы мүмкін. Табиғат ресурстарын заңсыз пайдаланумен күресу мақсатында мемлекеттік органдар табиғи ресурстарды пайдалану бойынша тұрақты түрде тексерулер мен бақылау жүргізе алады. Осы саладағы заңды бұзғандарға да санкциялар мен айыппұлдар қолданылуы мүмкін [4].

Қоршаған ортаға және адам денсаулығына елеулі зиян келтіруі мүмкін экологиялық қылмыстың тағы бір түрі қоршаған ортаны ластау болып табылады. Бұл қауіпті химиялық заттар мен қалдықтарды өзендерге, көлдерге және басқа да су айдындарына заңсыз тастау, сондай-ақ атмосфераға зиянды заттарды заңсыз шығаруды қамтуы мүмкін.

Қоршаған ортаны ластау экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың ең көп тараған түрлерінің бірі болып табылады. Оған қоршаған ортаға оның ластануына және жойылуына әкелетін кез келген әдейі және байқаусызда әсер ету жатады. Қоршаған ортаның ластануы көптеген себептерге байланысты туындауы мүмкін, мысалы, қауіпті қалдықтарды дұрыс сақтамау және кәдеге жарату, қауіпті химиялық заттарды өндіру,

пайдалану және тасымалдау кезінде экологиялық нормаларды сақтамау, су мен ауа бассейндерін ластау нормаларын сақтамау және т.б.[5].

Басқа елдердегі сияқты Қазақстанда да қоршаған ортаны ластау мәселесі үлкен мәнге ие. Қазіргі заманғы өндіріс пен адамның қызметі қоршаған ортаға ластаушы заттардың жаппай таралуына әкеліп соғады, бұл күрделі экологиялық проблемаларды тудырады. Осыған байланысты Қазақстанда қоршаған ортаны қорғау шаралары қабылдануда, оның ішінде кәсіпорындардың экологиялық стандарттарды сақтауы және олардың сақталуына тексерістен өтуі, сондай-ақ экологиялық қылмыстар үшін жазаны күшейту туралы заңнамалар қабылдануда.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне және Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне сәйкес экология саласындағы құқық бұзушылықтар үшін айыппұлдар мен қылмыстық жауапкершілік қарастырылған. Экологиялық нормалар мен ережелерді қасақана бұзған жағдайда жеке тұлғалар қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін, бұл ауыр жазаға, соның ішінде бас бостандығынан айыруға дейін әкеп соғуы мүмкін.

Жалпы, экологиялық қылмыс, оның ішінде табиғи ресурстарды заңсыз пайдалану және қоршаған ортаны ластау Қазақстандағы күрделі мәселе болып табылады. Алайда, қабылданған шаралар мен қатаң жазалардың арқасында мемлекет адам әрекетінің табиғатқа әсерін барынша азайтуға және болашақ ұрпақ үшін қоршаған ортаны қорғауға ұмтылуда.

Құрылыс экономиканың негізгі салаларының бірі болып табылады, бірақ, өкінішке орай, экологиялық құқық бұзушылықтарға да әкелуі мүмкін. Бұзушылықтар жобалау кезеңінде де, жобаны жүзеге асыру кезеңінде де, соның ішінде құрылыс алаңын таңдауда да орын алуы мүмкін. Қазақстанда заңға сәйкес құрылыс кезінде экологиялық талаптарды бұзғаны үшін айыппұлдар мен әкімшілік жауапкершілік қарастырылған. Егер бұзушылықтар жүйелі болып, ауыр зардаптарға әкеп соқтырса, онда жеке тұлғалар қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін.

Сонымен қатар, құрылыс компанияларына жобаларының экологиялық талаптар мен ережелерге сәйкестігін дәлелдеуге мүмкіндік беретін экологиялық сертификаттау жүйелері бар. LEED, BREEAM, DGNB сияқты сертификаттар қоршаған ортаны қорғауға, энергия мен ресурстарды пайдалануды азайтуға және тұрғындардың жайлылығын жақсартуға көмектеседі [6].

Және құрылыс кезінде экологиялық талаптардың бұзылуы қоршаған ортаның бұзылуына және адамдардың өмір сүру сапасының нашарлауына әкелетін күрделі мәселе болып табылады. Қазақстан үкіметі қоршаған ортаны қорғау және құқық бұзушыларды жауапкершілікке тарту бойынша шаралар қабылдауда, алайда бұл барлық құрылыс қатысушылары мен ел тұрғындарынан қоршаған ортаны қорғау бойынша белсенді шараларды қабылдауды талап етеді.

Осылайша, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар Қазақстандағы экологиялық қауіпсіздік пен адам денсаулығына елеулі қатер болып табылады. Елімізде бұл саланы реттейтін және тәртіп бұзушыларға ауыр жаза қарастыратын заңдар бар. Дегенмен, қоғамның қауіпсіздігі мен әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін бұл заңдардың орындалуын тиімдірек етіп, экологиялық қылмыстар үшін жазаны күшейту қажет. Әрбір азамат қоршаған ортаға деген жауапкершілігін де түсініп, оны пайдалану мен қорғау ережелерін сақтауға міндетті.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік жауапкершілік туралы кодексі.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі.

4. «Қоршаған ортаны қорғау және оны пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Заңы

5. «Экологиялық сараптама жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы.

6. «Қазақстан экологиясы» ақпараттық порталы.

УДК 458

Суранчи Бекжан, Бөлекбай Ерсұлтан

«Тұран-Астана» университеті

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының студенті

Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі:

з.ғ.к., аға оқытушы Яғмусова А.Ф

ПАРА АЛУ СУБЪЕКТИСІ ЖӘНЕ ОБЪЕКТІСІ

СУБЪЕКТ И ОБЪЕКТ ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА

SUBJECT AND OBJECT OF BRIBERY

Аннотация: Осы мақалада Пара алудың субъектісімен және объектісі Пара алудың объективтік жағының мазмұнын анықтаудың теориялық және практикалық деп түсінеміз.

Түйінді сөздер: Пара алу, Субъектісі Объектісі Қамаққа алу, Айыппұл.

Аннотация: В данной статье мы разбираем теоретические и практические аспекты определения содержания объективной стороны взяточничества с субъектом и объектом взяточничества.

Ключевые слова: взяточничество, субъект, объект, арест, штраф.

Abstract: In this article, we understand the theoretical and practical aspects of determining the content of the objective side of bribery with the subject and object of bribery.

Key words: Bribery, Subject Object Arrest, Fine.

Пара алудың объективті және субъективті мазмұнын анықтау. Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 311 бабында мемлекеттік қызмет атқаруға өкілетті адамның не оған теңестірілген адамның өзі немесе делдал арқылы пара берушінің немесе оның өкілі болған адамның пайдасына жасаған іс-әрекеті (әрекетсіздігі) үшін ақша, бағалы қағаздар, өзге де мүлікке құқығы немесе мүлік сипатындағы пайда түрінде пара алу, егер мұндай іс-әрекет мемлекеттік қызметтер атқаруға өкілетті адамның не оған теңестірілген адамның қызметтік өкілеттілігіне кіретін болса не ол қызметтік жағдайына байланысты осындай іс-әрекетке (әрекетсіздікке) мүмкіндік жасаса, сол сияқты жалпы қамқоршылық немесе қызметі бойынша жол берсе пара алу болады делінген [1]. Пара алудың заңдық құрамы бұрынғы заңдарға қарағанда едәуір жетілген, бірақ оның кейбір мәселелері қылмыстық құқық теориясында, сот тәжірибесінде әлі күнге даулы болып табылады. Пара алу құрамынан объективтік жағынан бірнеше белгілері бір жүйеге келтірілген онша дау туғызбайды, соның бірі – параны адамның осы делдал арқылы алу. Соның бірі парақор адамның өзі немесе делдал арқылы алу. Бұл екі жағдайда да “іс-әрекетте қылмыс құрамы орын алады. Сондай-ақ пара субъектісі болатын адамның пара үшін жасаған әрекеті немесе әрекетсіздігі деген ұғымда онша даулы емес, сот тәжірибелерінде бұл мәселеде көп қиындығы жоқ, яғни әрекет немесе әрекетсіздік деген ұғым лауазымды адамның пара алуға байланысты белсенді немесе енжарлық қимылын бейнелейтінін түсінеміз. Параны алудың ашық немесе көмескі түрлерді де онша қиындық туғызбайды. Параны ашық алу деген бір қолдан екінші қолға пара затын тікелей өткізу, ал параның көмескі түріне сырттай қарағанда заңды болып көрінетін, бірақ пара алу субъектісінің көрсетілген

қызметі үшін істеліп отырылған заңсыз іс-әрекеттер (мысалы, картадан өтірік ұтылу, жақсы демалыс ұйымдастыру, қайтарымсыз қарыз беру және т. б.)

Заңның лауазымды мемлекеттік қызметтер атқаруға уәкілетті адамның не оған теңестірілген адамның параны "пара берушінің немесе оның өкілі болған адамның пайдасына жасаған іс-әрекеті" ережесі де онша дау туғызбайды. Мұндай пара берушінің тікелей өз мүддесі, туыстары, таныстықтарының мүддесі, сондай-ақ заңды тұлғалардың мүддесі туралы сөз болып отыр.

Пара алудың объективтік жағының мазмұнын анықтаудың теориялық және практикалық маңызы зор. Атап айтқанда бұл келесі жағдайда көрінеді:

а) қылмыстың объективтік жағы осы қылмыс пен оның белгілері ұғымын анықтау үшін қызмет етеді;

б) объективтік жақ қарастырылып отырылған қылмыстың ерекшелігін береді және оны басқа да ұқсас қылмыстардан ажырату белгілерін айқындайды;

в) көптеген жағдайларда қарастырылып отырған қылмыс тәртіптік құқық бұзушылықтан объективтік жағының белгісі бойынша ерекшеленеді;

г) кейбір жағдайларда объективтік жақ іс-әрекетті саралауға ықпал етеді және сонымен қатар іс-әрекеттің қоғамдық қауіптілігі дәрежесін бағалауға да ықпал етеді. Объективтік жағы қылмыстың сырт жағын сипаттайтын белгілерін құрайды. "Қылмыстық объективтік жағы дегеніміз сырт жағынан уақиға мен құбылыстардың даму дәйектілігі тұрғысынан қаралатын заңмен қорғалған мүддеге қоғамдық қауіпті және заңсыз қол сұғу процесі болып табылады және бұл субъектінің қылмыстық әрекетінен басталып, қылмыстық нәтижеге жетумен аяқталады". Демек, қылмыстың объективтік жағы келесі белгілерді қамтиды: іс-әрекет, қылмыстық салдар және қылмыс пен салдар арасындағы себепті байланыс. Парақорлық құрамының объективтік жағының міндетті белгісі оның қоғамдық қауіпті іс-әрекетінің болуы. Пара алудың объективтік жағынан басқа белгілері туралы теорияда да, сот тәжірибесінде де біркелкі түсінік жоқ. Оның бәрі пара үшін жасалатын іс-әрекеттің немесе әрекетсіздіктің мәні мен мазмұнына байланысты болып отыр. ҚР Қылмыстық Кодексінің 311 бабының 1 бөлігінің диспозициясында көрсетілгендей мемлекеттік қызметкер атқаруға уәкілетті адам немесе соған теңестірілген адам (пара алу субъектісі) параны өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып төмендегі жағдайларға байланысты алады:

а) пара берушінің немесе оның өкілі болған адамның пайдасына өзінің қызметтік өкілдігіне кіретін іс-әрекеттерді жасау;

б) пара берушінің немесе оның өкілі болған адамның пайдасына өзінен қызметтік өкілеттігіне кірмейтін іс-әрекеттерді өзінің лауазымдық жағдайын пайдалана отырып жүзеге асыру;

в) жалпы қамқоршылығы мен қызметі бойынша жол беру [1].

Пара алудың субъектісі және субъективтік жағын анықтаудың мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызметі мүддесіне қарсы қылмыстың ерекше белгісі болып, оларды арнайы субъектілердің жасауы, яғни жалпы субъектімен салыстырғанда белгілі ерекшеліктерімен сипатталатын адамдардың жасауы болып табылады. Арнайы субъект белгісінің ерекшелігі төмендегі мәселелерден көрінеді: Олар қылмыс құрамының негізгі белгісі болып көрінеді, бұларсыз осы құрам болмайды. Қылмысты саралау немесе ауырлату жағдайында қылмыс құрамын құрайтын саралау белгісі болып көрінеді. Пара алу құрамын талдау осы қылмыстық субъектілері болып қызметкерлердің төрт санаты болуы мүмкін деген қорытындыға келуге негіз бар.

Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 25 қыркүйектегі заңымен Қылмыстық кодекстің 13 тарауында елеулі өзгерістер, толықтырулар енгізілді. Осыған байланысты тараудың аты мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстар деп аталады [1]. Осы тараудағы көптеген қылмыстық баптардың диспозициясы өзгеріске ұшырады. Соның ішінде парақорлықтың ұғымының белгілері, оның субъектісіне байланысты тың жаңалықтар орын алды. Бұрынғы осыған дейінгі уақытта пара алу субъектісі тек лауазымды тұлға болса, жаңа өзгерістерге сәйкес

пара алу субъектісінің қатары өсті, енді парақорлық субъектісіне мемлекеттік қызмет атқарған өкілетті адамдар не оған теңестірілген адамдар келіп қосылды. Қылмыстық заңда мұндай тұлғалардың түсінігіне заңдылық анықтама ҚР Қылмыстық кодексінің 307 бабынан ескертуінде берілген. Осыған орай мемлекеттік қызметті атқаруға өкілетті адамдарға лауазымды адамдарды, Парламент мәслихаттарының депутаттары, судьялар және Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңдарына сәйкес барлық мемлекеттік қызметшілер жатады. Мемлекеттік қызмет атқаруға өкілетті адамдарға: жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайланған адамдар заңда белгіленген тәртіппен Қазақстан Республикасының Президентінің, Республика Парламенті мен мәслихаттарының депутаттығына, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару сайланбалы органдардың мүшелігіне кандидаттар ретінде тіркелген азаматтар, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында тұрақты немесе уақытша жұмыс істейтін, еңбегіне ақы мемлекеттік бюджеттік қаражатынан төленетін қызметшілер, мемлекеттік органдарда және жарғылық капиталында мемлекеттің үлесі кемінде отыз бес процент болатын ұйымдарды басқару қызметін атқаратын адамдар теңестіріледі [1]. Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексіне енгізілген осы жаңалыққа сәйкес бұдан былай барлық мемлекеттік қызметшілер, басқа да қызметшілер парақорлық субъектісі болып табылады. Демек, парақорлық субъектісінің саны бұрынғы заңға қарағанда едәуір ұлғайды. Лауазымды адамдар ендігі жерде парақорлықтың ауырлататын белгісінің субъектісі болды. Бұрынғы заңда парақорлық субъектісі тек лауазымды тұлға болса, енді пара алудың негізгі құрамының субъектісі болып мемлекеттік қызмет атқаруға өкілетті және соған теңестірілген адамдар табылады. Осы заңға енгізілген толықтырулар мен өзгертулердің түсініксіз жақтары да бар. Біріншіден бұл қылмыстық заңға енгізілген өзгеріс сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы заңда көрсетілген субъектілер тізімін өзгертпестен енгізген Мемлекеттік қызметші мен лауазымды тұлға деген түсініктердің арасы жойылып кеткен. Екіншіден осы заңда мемлекеттік қызмет атқаруға өкілетті адамдарға – лауазымды адамдар жатады деп тікелей айтылған. Сонда осы ҚК-тің 307-бабының ескертуінің бірінші бөлігінде көрсетілген лауазымды адамдардың, осы ескертудің үшінші бөлігінде айтылған лауазымды адамдардан қандай айырмашылығы бар екендігі түсініксіз болып қалған. Осыған орай қылмыстық заңда лауазымды адамдардың түсінігі екі топқа бөлініп берілген. Болашақта мұндай қарама-қайшылықтар заңдылық тұрғыда түзелуі тиіс [2].

Пайдалынған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі

ПРАВОВОЕ ВОСПИТАНИЕ И ПРАВОВОЙ НИГИЛИЗМ

ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ НИГИЛИЗМ

LEGAL EDUCATION AND LEGAL NIHILISM

Аннотация. В научной статье «Правовое воспитание и правовой нигилизм» рассматривается процесс воспитания молодежи в правовой сфере. Правовое воспитание людей создает правовую культуру государства. В теории государства и права установлено, что противоположностью правовой культуры выступает правовой нигилизм. Он характеризуется неуважительным отношением к действующей правовой системе, к нормам права, законодательству, практике его применения независимо от того, в какой сфере – экономической, политической, социальной или иной они проявляются. Правовой нигилизм – это, прежде всего, одно из состояний правосознания

Ключевые слова: Право, правовое воспитание, сознание, теория государства и права, правовой нигилизм

Аннотация. "Құқықтық тәрбие және құқықтық нигилизм" ғылыми мақаласында жастарды құқықтық салада тәрбиелеу процесі қарастырылған. Адамдардың құқықтық тәрбиесі мемлекеттің құқықтық мәдениетін қалыптастырады. Мемлекет және құқық теориясында құқықтық мәдениетке қарама-қарсы құқықтық нигилизм ұғымы бар е. Ол қолданыстағы құқықтық жүйеге, құқық нормаларына, заңнамаға, оны қандай салада – экономикалық, саяси, әлеуметтік немесе басқа да салаларда қолдану тәжірибесіне құрметсіздікпен сипатталады. Құқықтық нигилизм-бұл, ең алдымен, құқықтық сана күйінің бірі болып табылады.

Түйінді сөздер: Құқық, Құқықтық тәрбие, сана, мемлекет және құқық теориясы, Құқықтық нигилизм

Annotation. The scientific article "Legal education and legal nihilism" examines the process of educating young people in the legal sphere. Legal education of people creates the legal culture of the state. In the theory of state and law, it is established that the opposite of legal culture is legal nihilism. It is characterized by a disrespectful attitude to the current legal system, to the norms of law, legislation, and the practice of its application, regardless of which sphere – economic, political, social or otherwise they manifest themselves. Legal nihilism is, first of all, one of the states of legal consciousness

Keywords: Law, legal education, consciousness, theory of state and law, legal nihilism

Одним из направлений всестороннего гармоничного воспитания личности является правовое воспитание. Она неразрывно связано с тем, что каждый гражданин Республики с особой ответственностью выполняет государственные законы. Особое значение имеет его связь с процессом формирования гражданского общества и правового государства.

Правовое воспитание - это процесс ознакомления с законом и правовыми системами. Она включает в себя изучение различных аспектов права, таких как теория права, история права, юридическая литература и юридическая практика. Цель

юридического образования состоит в том, чтобы подготовить людей к карьере юриста и дать им возможность понять сложные правовые системы, которые управляют обществом.

Правовой нигилизм, с другой стороны, - это философское убеждение в том, что закону или правовым системам не присущ внутренний смысл или ценность. Существует мнение, что закон - это просто инструмент власти, используемый теми, кто находится у власти, для поддержания своего контроля над обществом. Правовые нигилисты утверждают, что закон не имеет моральной или этической основы и что он в конечном счете произволен и капризен. Правовой нигилизм может иметь значительные последствия для юридического образования. Если кто-то принимает точку зрения, что закон не имеет внутреннего смысла или ценности, то изучение закона может рассматриваться как бессмысленное или даже вредное. Правовые нигилисты могут возразить, что юридическое образование должно быть сосредоточено на разоблачении несправедливости и злоупотреблений правовой системы, а не на обучении студентов тому, как в ней ориентироваться. Однако большинство ученых-юристов и педагогов отвергают правовой нигилизм как чрезмерно упрощенный и нигилистический взгляд на закон. Они верят, что закон действительно имеет неотъемлемый смысл и ценность и что юридическое образование играет важную роль в развитии навыков критического мышления, этических рассуждений и глубокого понимания социальных и политических контекстов, в которых действует закон.

В условиях политической, экономической, социальной нестабильности происходят изменения системы ценностей (правовых, моральных, семейных и т.д.) и норм поведения человека. Нарушение социального и правового порядка способствуют развитию деградации правосознания и правовой культуры личности. Все это обуславливает необходимость поиска новых подходов и институтов правовой социализации. К основному элементу механизма правовой социализации относится правовое воспитание.

Правовое воспитание занимает особое место в системе общего воспитания. Но в отличие от других аспектов оно (правовое воспитание) имеет цель формирование правового мировоззрения, что является особенно важным в период национально-культурного возрождения Казахстана как правового и социального государства.

В современный период категория «правовое воспитание» употребляется, как в правовой, педагогической, философской, социологической литературе, так и в ряде нормативно-правовых актов. Например, правовое воспитание – это деятельность по формированию индивида (личности) с большим спектром осведомленности в правовой области, осознанным восприятием правовых средств (законов), способностью к правомерному поведению и сформированной правовой активной позицией (педагогический подход). В научных источниках среди юристов распространенной является точка зрения, что правовое воспитание – это система мероприятий, осуществляемых государством, гражданами, и другими организациями с целью формирования позитивного правового сознания и правовой культуры личности и общества в целом. Таким образом, правовое воспитание имеет конкретное направление, которое способствует решению многих сложных социально-правовых задач, которые связаны с формированием уважительного отношения к праву как к социальной ценности, правовой идеологии; развитием чувства социально -правовой ответственности, нетерпимости к произволу и т.д. [1, с.9].

Как правило, общие задачи, касающиеся правового воспитания, состоят в следующем:

- 1) оперативное, своевременное правовое информирование населения (граждан) различными современными способами;
- 2) повышение и развитие правовой активности;
- 3) формирование правового поведения;
- 4) повышение уровня правовой культуры.

Выполнение данных задач способствует не только достижению определенной цели (то есть правового воспитания), а и эффективной правовой социализации человека в обществе. Однако для получения лучших результатов процесса правового воспитания при определении основных задач, необходимо учитывать диалектическую взаимосвязь права и правосознания. Большое значение имеет то, как общество или конкретное лицо относится к праву как к ценности. Ценность права для общества заключается в обеспечении порядка в общественных отношениях, что способствует укреплению материальных и духовных благ цивилизованным способом. Ценность права для конкретного лица состоит в том, что оно закрепляет за личностью относительно равные и справедливые правовые «масштабы» свободы, в рамках которых возможно удовлетворять потребности и интересы, а также оно исключает произвольное вмешательство со стороны как публичной власти, так и других субъектов, с которыми индивид вступает во взаимодействие. [2, с.240].

Конечно, право само по себе имеет ценностное содержание, в котором воплощается идеал представлений того или иного общества о справедливом, законном, общественном порядке, на поддержание которого и направлено правовое воздействие. С помощью права (норм права) государство и общество «общаются» между собой. Общая позиция (согласование) основополагающих ценностей между членами общества касательно норм поведения играет основную роль в государстве и обществе, тем самым обеспечивает стабильность общественных отношений. Необходимым условием достижения стабильности правового поведения является компромисс, который должен приобрести соответствующую правовую форму [3, с.21].

В конечном счете взаимосвязь между правовым воспитанием и правовым нигилизмом сложна и многогранна. Хотя правовой нигилизм может бросить вызов некоторым предположениям, лежащим в основе традиционного правового образования, он вряд ли подорвет важность юридического воспитания в целом. Каждый человек должен знать свои права и обязанности на законодательном уровне. Это нужно для того, чтобы иметь возможность их отстаивать. Воспитывая общество правильно и показывая важность закона, мы формируем активное гражданское общество.

Список использованной литературы:

1. Матвиенко Л.М. : «Правовое воспитание старшеклассников в процессе изучения дисциплин гуманитарного цикла Автореферат13.00.01 / гос. пед. ун-т. - Волгоград, 2004. С. 8.
2. Кудрявцев Ю.А. «Право как ценность демократического государства» // Новая наука: от идеи к результату. – 2017. - № 27. С. 240.
3. Коротких О.А., Хорошильцев А.И.: « К вопросу о ценности права» // Провинциальные научные записки. –2017.-N.-1(5).С.106.

**РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ
ПРИ ПОМОЩИ ЗНАКОВО-СИМВОЛИЧЕСКИХ СРЕДСТВ****СИМВОЛДЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫҢ КӨМЕГІМЕН БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ
ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ****DEVELOPMENT OF COGNITIVE ABILITIES OF STUDENTS WITH THE
HELP OF SYMBOLIC MEANS**

Аннотация. В статье рассматриваются методы получения знаний с помощью знаково-символической системы познания. Анализируются основные каналы усвоения знаний обучающихся и их влияние на развитие репрезентативного мышления. Предложены методические рекомендации по работе со обучающимися по развитию когнитивных способностей с помощью опосредованных методов познания

Ключевые слова: знак; символ; познавательные способности; методы развития способностей; процесс познания.

Аннотация. Мақалада білімнің символдық-символдық жүйесі арқылы білім алу әдістері қарастырылады. Білім алушылардың білімін игерудің негізгі арналары және олардың өкілдік ойлаудың дамуына әсері талданады. Таным әдістерінің көмегімен танымдық қабілеттерін дамыту бойынша білім алушылармен жұмыс бойынша әдістемелік ұсынымдар ұсынылды

Түйінді сөздер: белгі; символ; танымдық қабілеттер; қабілеттерді дамыту әдістері; таным процесі.

Abstract. In this article the methods of acquirement of knowledge through to ken-symbolic system of cognition are considered. The basic canals of acquisition of knowledge at Primary schoolchildren and their influence for development of representational thought are analyzed. The methodical recommendations for the work with schoolchildren on development of cognitive power by mediated methods of cognition are offered.

Keywords: sign; symbol; cognitive abilities; methods of developing abilities; the process of cognition.

Со времен Л.С. Выготского центральное психологии место в психологии занимает проблема опосредствования психических процессов знаком и символом, которые рассматриваются как образ и как орудие деятельности, определяющие ее способ.

В психологической науке проблема образа и символа являются фундаментальными. Формирование образа окружающей действительности в сознании человека, его функций в поведении и деятельности, его мозговых механизмов имеет исключительно большое значение в развитии, теоретических позиций психологии. Разработка этой проблемы важна и для педагогической психологии для получения информации, определении возможностей человека.

В многочисленных экспериментальных и теоретических исследованиях была вскрыта отражательная сущность формирования образа через знаково-символическую систему процессов познания и выявлены их основные особенности (Б.Г. Ананьев, С.В. Кравков, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, А.А. Смирнов, Б.М. Теплов и др.).

Образ не представляет собой моментальный снимок предмета. Его формирование - это сложный развертывающийся во времени процесс, в ходе которого отражение становится все более и более адекватным отражаемому предмету. Этот процесс не является монотонным; в ходе его развития неизбежно возникают противоречия: например, между ощущениями разных модальностей, уровнями дифференциации и интеграции

сенсорных данных, чувственными и рациональными осознаваемыми и неосознаваемыми компонентами познания, перцептивными образами и памяти, воображения, понятиями. В процессе отражения внешнего мира через образы, ведущая роль принадлежит субъекту деятельности (Б.Ф. Ломов) [1, 27].

Субъективность образа включает момент пристрастности, зависимости образа от потребностей, мотивов, целей, установок, эмоций человека и т.д. Образ формируется на базе опыта, который накопил человек, в той или иной мере ассимилируя этот опыт, что особенно отчетливо выражается в случаях, когда речь идет об образах, связанных с жизненно значимой для человека деятельностью. Многочисленные теоретические и экспериментальные исследования познавательных процессов позволяют выделить три основных уровня психического отражения: сенсорно-перцептивный, представлений, абстрактно-логический уровень (Н.Г. Салмина) [2, 31].

Сенсорно-перцептивный уровень является базовым. Он формируется на самых начальных ступенях психического развития индивида, не теряет своего значения в течение всей его жизни. При переходах от одних возрастных ступеней к другим он изменяется, обогащается и трансформируется. Ведущая роль в ней принадлежит зрительному анализатору, но включает и другие анализаторы.

Второй уровень - это уровень представлений. Такие представления как ощущение и восприятие являются феноменом образного отражения. Но если ощущение и восприятие какого-либо предмета или его свойства возникают только при его непосредственном воздействии на орган чувств, то представление возникает без такого непосредственного воздействия. В этом смысле оно является вторичным образом предмета.

К уровню представлений относится широкий круг психических процессов, важнейший среди которых - образная память и воображение. По своему содержанию образ - представление, также как сенсорно -перцептивный образ, предметен. Он обладает значительно меньшей четкостью и яркостью, чем сенсорно–перцептивный образ, меньшей устойчивостью и полнотой. Уровень представлений имеет решающее значение при формировании образов-эталонов «когнитивных карт», концептуальных моделей, наглядных схем, планов и других «когнитивных образований», необходимых для выполнения любой деятельности.

Третий уровень когнитивных процессов - это вербально-логическое мышление, речемыслительный процесс. В отличие от первых двух, относящихся к образному отражению, чувственному познанию, этот уровень - уровень понятийного отражения, рационального познания. Наиболее развитой и всеобщей знаковой системой является язык. Но в процессе понятийного мышления используются и другие исторически сложившиеся знаковые системы: математические, графические и других знаков, а также правил их применения.

Образ, регулирующий сознательную целенаправленную деятельность человека, включает, так или иначе, все три уровня психического отражения. Чтобы у человека сформировался такой образ, который обеспечил бы ему возможность эффективно действовать в различных ситуациях, находить в каждом конкретном случае адекватное решение, недостаточно только чувственных данных, т.е. сенсорно-перцептивной информации.

При обучении обучающихся какому-либо виду деятельности необходима определенная мера сочетания методов, формирующих чувственные и логические компоненты образа, его «чувственную ткань» и его «семантику».

У человека в процессе его развития формируются определенные функциональные органы, объединяющие разные анализаторы в единую систему: эти системы состоят из жестких, однозначных связей – стереотипов. Компоненты образа, которые формируются по законам работы стереотипных звеньев, обычно не осознаются.

Как и другие высшие психические функции, мышление представляет собой опосредованный процесс, и включает в свою структуру употребление знака, направленного на решение задачи.

Рассмотренные положения дают возможность заключить, что образ, регулирующий деятельность, имеет сложное строение. Он многомерен и включает ряд уровней. В процессе его формирования синтезируются сенсорные данные разных модальностей. По мнению Б.Г. Ананьева и С.Л. Рубинштейна, образное отражение действительности человеком носит по преимуществу зрительный характер [3, с.114].

Теоретические положения формирования образа через знаково-символическую систему дает основания для применения символического опосредствования для организации образовательного процесса в школе как особой формы отражения реальности, позволяющей продуктивно получать знания об окружающей действительности и осваивать учебный материал. П. Я. Гальперин, отмечает, что орудие - только один элемент в структуре опосредствованной деятельности [4, с.66].

Одним из вариантов подхода к решению этой проблемы, своего рода трансформацией проблемы, является признание моделирующего характера детских видов деятельности. Л.С. Выготский писал, что употребление знака способствует его использование в различных видах деятельности направленных на формирование новых знаний из области развития речи, обучения чтению, письменной речи, счету и рисованию.

С точки зрения Л.С. Выготского жест, письмо и изобразительную деятельность тесно связаны между собой, и направлены на формирование познавательных навыков, письменной речи и различные этапы становления письма [5, с. 314].

Что касается современных интерпретаций видов знаково-символической деятельности. Символическая деятельность используется в изобразительной, игровой деятельности и в конструировании. Изобразительная, игровая и речевая деятельности являются «внешними линиями» в развитии символической деятельности и влияют на развития символической функции в изобразительной деятельности (В.С. Мухина, М.В. Осорина) [6 с. 69].

Функция знаково-символических средств в деятельности, обозначает три основных ее вида: коммуникативную, познавательную, замещающую.

Коммуникативная функция может реализоваться в индикативной (указательной) форме.

Замещение, подразумевает, замену каких-либо объектов или предметов равнозначными предметами. Под принципом замещения понимается правило логического вывода, основанное на отношении тождества (равенства).

Замещение - многозначный термин, в широком смысле включает в себя все виды деятельности со знаково-символическими средствами. При кодировании, схематизации, моделировании осуществляется замещение, но в каждом случае оно специфично.

Кодирование (декодирование) - вид деятельности со знаково-символическими средствами, который заключается в переводе реальности (или текста, описывающего реальность) на знаково-символический язык и в последующем декодировании информации.

В текстах, построенных на основе использования естественных языков, существуют четко выраженные правила на разных уровнях его построения (например, структура и функции сказки по В. Проппу, мифа по К. Леви-Строссу и др.). В знаково-символических системах, не имеющих прямой связи с естественным языком, проводятся исследования по выделению алфавитов, правил сочетания единиц (У. Боумен, Л. Ф. Жегин, С. Раппопорт и др.) [7, 84]. Введение кодирования в учебную деятельность дает возможность осуществлять деятельность в разных планах. Переход к разным видам знаково-символического выражения содержания - необходимый компонент теоретического мышления, способствует отделению формы от содержания, что является чрезвычайно важным для полноценного усвоения знаний.

Моделирование в обучении отличается от моделирования в научном познании рядом особенностей, проистекающих из содержания, способов использования моделей. Во-первых, модельной является сама учебная ситуация, поскольку задания для усвоения

тех или иных знаний часто являются моделями, аналогами задач, которые возникают в реальности.

Во-вторых, в обучении многие понятия, подлежащие изучению, носят модельный характер, в частности в математике.

Требования, предъявляемые к построению графических моделей, сложны для исполнения. Во-первых, нет четко выраженного алфавита графического языка. Если знаково-символические средства, использующие буквенно-цифровую символику, имеют фиксированный алфавит, то этого нельзя сказать о графическом языке. Во-вторых, не фиксированы правила соединения элементов (синтаксис). Чаще всего они диктуются предметно-специфическим материалом.

Буквенно-цифровые модели лишены трудностей, присущих схематизированным моделям, потому что у них есть фиксированный алфавит (в математике, химии и др.), правила обращения с ним (синтаксис), правила перевода и оперирования. Однако у них свои трудности, а именно трудности обращения с моделями. Дело в том, что оперирование на знаковом уровне, например в математической логике, вообще затруднительно. Во-первых, в уме необходимо держать весь алфавит, значения каждого знака. С каждой темой это содержание все увеличивается. Во-вторых, оперирование со знаковыми средствами может вызвать формализм в овладении знаниями.

Использование символического опосредствования при изучении нового учебного содержания может повышать успешность его освоения младшими школьниками за счет перехода от символического опосредствования к знаковому опосредствованию. Как показали исследования А.Н.Веракса, ориентировка знаково-символического опосредствования предполагает детализацию образного содержания символа. Знаково-символическое опосредствование рассматривается в качестве возможной продуктивной формы активности младших школьников в ситуации неопределенности, позволяющей осуществлять переход к отражению ситуации в системе значений [8, 84].

Для изучения знаково-символического опосредствования можно использовать такие методики как, «Неопределенная ситуация», «Классификация задач», «Непроизвольное запоминание», «Подбери картинку».

Широкий спектр представлений о сформированности знаково-символических способов познания можно выявлять с помощью методик: «Десять слов» (А.Р.Лурия), «Пиктограмма» (А.Р.Лурия), вербальный тест творческого мышления «Необычное использование» (в адаптации И.С.Авериной и Е.И.Щеблановой), краткий тест творческого мышления – фигурная форма (в адаптации И.С.Авериной и Е.И.Щеблановой), цветные прогрессивные матрицы Дж.Равена, «Подбери картинку».

Знаково-символическое опосредствование выполняет познавательную функцию, обусловленную необходимостью действовать в ситуации неопределенности, и характеризуется ориентировкой во внешних свойствах ситуации на основе символического образа с детальным отражением наглядных свойств ситуации.

Таким образом, использование знаково - символического опосредствования является неотъемлемой частью всей системы обучения на ранних этапах становления учебной деятельности в младшем школьном возрасте.

Список использованной литературы:

1. Ломов Б.Ф. Образ в системе психической регуляции деятельности. -М.: Наука, 1986.
2. Салмина Н.Г. Знак и символ в обучении. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988.
3. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. Б.М.Теплов. Избранные труды: В 2т. – Т 1- М. 1985.
4. Гальперин П.Я. Психология как объективная наука. –М.: ИИПП, Воронеж, МОДЭК, Метод, факты и теории в психологии формирования умственных действий и понятий. 1998

5. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собр.соч.: В 6т.Т.2. - М.: Педагогика, 1982.
6. Мухина В.С. Изобразительная деятельность как форма усвоения социального опыта. - М.: Педагогика, 1981.- URL: <http://psychlib.ru/inc/absid.php?absid=10136>.
7. Пузырей А.А. Культурно историческая теория Л.С.Выготского и современная психология. М., 1986.
8. Веракса А.Н. Особенности символического опосредствования в познавательной деятельности младших школьников. М: 2008.

УДК 372.8

Мухамеджан Саулетхан
«Бизнес, сервис және туризм» кафедрасы
Диз-20-1 оқу тобының студенті
Тұран-Астана университеті
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
аға оқытушы, Оспанов Ғ.Х.

ҚАЗАҚ ОЮ-ӨРНЕГІНДЕГІ СИММЕТРИЯ МЕН ЫРҒАҚТЫ КОМПЬЮТЕРЛІК ГРАФИКАЛЫҚ БАҒДАРЛАМАМЕН САЛУ ТӘСІЛДЕРІ

СПОСОБЫ ПОСТРОЕНИЯ СИММЕТРИИ И РИТМА В КАЗАХСКОМ ОРНАМЕНТЕ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИЧЕСКОЙ ПРОГРАММОЙ

METHODS FOR CONSTRUCTING SYMMETRY AND RHYTHM IN THE KAZAKH ORNAMENT USING A COMPUTER GRAPHIC PROGRAM

Аннотация: Компьютерлік жобалау пәні бойынша қазақ ою-өрнегіндегі симметрия мен ырғақты компьютерлік графикалық бағдарламамен салу тәсілдері қарастырылды. Ұлттық оюлардағы симметрия мен ырғақты компьютерлік графикалық бағдарламамен салу тәсілдерін теориялық және практикалық тұрғыдан зерттедік. Оюлардағы симметрия мен ырғақты Adobe Illustrator бағдарламасында салу тәсілдері жетілдірілді.

Түйінді сөздер: ою-өрнек, симметрия, ырғақ, композиция, компьютерлік графикалық бағдарлама.

Аннотация: По дисциплине компьютерное проектирование рассмотрены способы построения симметрии и ритма в казахском орнаменте компьютерной графической программой. Изучали методы построения симметрии и ритма в национальных орнаментах компьютерной графической программой с теоретической и практической точек зрения. Улучшены способы рисования симметрии и ритма в орнаментах в Adobe Illustrator.

Ключевые слова: орнамент, симметрия, ритм, композиция, компьютерная графическая программа.

Abstract: In the discipline of computer design, the methods of constructing symmetry and rhythm in the Kazakh ornament with a computer graphic program are considered. We studied the methods of constructing symmetry and rhythm in national ornaments with a computer graphic program from a theoretical and practical point of view. Improved ways of drawing symmetry and rhythm in ornaments in Adobe Illustrator.

Keywords: ornament, symmetry, rhythm, composition, computer graphics program.

Жоғары білім берудегі жаңа стандарттар талабы компьютерлік жобалау пәнін оқытудың әдістерін жаңа әрі сапалы мазмұнмен толықтыруды қажет етіп отыр. Біз алған теориялық білімдерімізді іс жүзінде қолдана алуымыз керек. Нарық заңының талабына сәйкес болашақ дизайнер мамандар компьютерлік графикалық технологияларды жетік меңгерулері міндетті.

Компьютерлік жобалау пәнін оқытуда қазақтың ою-өрнектеріндегі симметрия мен ырғақтың ерекшеліктерін зерттеу негізге алынды. Компьютерлік жобалаудағы графикалық бағдарламалардың заңдылықтарын оқытып-үйретуде ұлттық ою-өрнектер мысалға алынды. Ою-өрнек – өте көне өнер. Тарихы бай өнер. Қазақтың ұлттық ою-өрнектері – қазақ жерін мекендеген көшпелі тайпалардың өнерінің әсерінен ғасырлар бойы қалыптасты.

Халқымыздың ұлттық ою-өрнегі кең даланы мекендеген ата-бабаларымыздың өнерінің жалғасы, халық мәдениетінің куәсі. Ою-өрнек ісі – замандар ағымы қалыптастырған, әр қилы тарихи кезеңдерден өтіп, бүгінгі күнге дейін жалғасын тауып келе жатқан, белгілі бір жүйеге келген маңызды өнер үлгілерінің бір саласы. Ою-өрнек түрлері, атаулары, қолданысы ата-бабаларымыздың шаруашылығынан, өмір сүру салтынан, көзқарасы мен философиясынан сыр шертетін тарихи-мәдени мұраларымыздың ішіндегі ерекше дерек көздері болып табылады [1].

Тарихи-ғылыми деректерге сүйенсек қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнері сонау ерте заманнан бастау алады. Бүгінгі күні көптеген ғалымдар оюдың 200-ге жуық түрін анықтады. Олардың ішінде мүйіз тәрізді ою-өрнектер кең таралған. Бұған еліміздегі көп жылғы археологиялық зерттеулер нәтижесінде анықталған көне мәдениет үлгілері дәлел. Археологиялық қазба жұмыстары кезінде табылған көптеген керамикалық ыдыстар геометриялық ою-өрнектермен безендірілген. Ою-өрнек белгілі бір мағыналық қызмет атқарады. Мысалы: ирек ою - суды, тармақты ою – еркіндік, бостандық, тыныштықты, ал қошқар мүйіз оюы – молшылық пен байлықты білдіреді. Қазақ ою-өрнектерінің алғашқы үлгілері Андронов мәдениеті мен ежелгі сак, ғұн, үйсін өнерінің мұраларында кездеседі [2].

Қазақтың ою-өрнегі жиһаз, тұрмыстық бұйымдар мен киімдерді, қару-жарақтарды әшекейлеуге арналған. Қазақтың ою-өрнектерін зооморфтық, гүлдік, геометриялық, космогониялық деп бөлуге болады. Кебеже, жұкаяқ, әбдіре, асадал сияқты тұрмыстық бұйымдарды безендіруде зооморфты ою-өрнектер жиі кездеседі. Кейде олар өсімдік өрнектерімен біріктіріліп, үйлесімді тұтастықты құрайды.

Зооморфтық өрнекте төрт түлік малдың стильденген түрі ерекше орын алады. Көп тарағаны қошқар мүйіз оюы. Қошқар мүйіз оюы қазақ халқының болмысын, дүние танымын көрсетеді. Кей жағдайда сыңар мүйізге, қырық мүйізге, арқарға, маралға айналады. Көбінесе қошқар мүйіздің ортасына крест тәрізді төрт бұтақ салынады. Бұл әлемнің төрт бұрышын көрсетеді. Төрт қырлы өрнек кереует, кебеже, жұкаяқты және киім-кешектерді безендіруде кеңінен қолданылады.

Төл өнерімізді зерттеуге Р.Карутц, С.Дудин, В.Радлов, Л.И.Ремпель, В.В.Стасов сынды шетел ғалымдарының қосқан үлесі зор. Олар қазақ ою-өрнектерін ғылыми тұрғыдан талдап, шығу тегін сипаттауға тырысты. Дегенмен жасаған жекелеген тұжырымдары қазақ ою-өрнектерінің табиғатын, мазмұнын аша алмады [2].

Техника ғылымдарының кандидаты Г. Солтанбаеваның «Мәңгілік өнер: ою-өрнек тарихы» аталатын оқу құралында әлем халықтарының әртүрлі кезеңдердегі ою-өрнектерінің пайда болуы мен даму жолдары баяндалады. Ою-өрнектің бірнеше белгілер бойынша жіктелуі, олардың құрастырылу принциптері мен тәсілдері, негізгі элементтері қарастырылады [3].

Көне замандарда ою-өрнектерді салу үшін олардың бояуына, түр-түсінің үйлесімділігіне көп көңіл бөлген. Әртүрлі түстерді сәйкестендіріп, гармониялық шешіммен беру – қазақ халқының қолөнер бұйымдарын ерекшелейтін қасиет.

Мақсаты. Қазақ ою-өрнектеріндегі симметрия және ырғақты қолдану тәсілдерін зерттеу. Ұлттық ою-өрнектердегі симметриялы және ырғақты түрлерін компьютерлік графикалық бағдарламаларда салу тәсілдерін көрсету.

Міндеті. Жобаның басты міндеті – компьютерлік жобалау пәні бойынша қазақ ою-өрнегіндегі симметрия мен ырғақты компьютерлік графикалық бағдарламамен салу тәсілдерін қарастыру. Студенттердің компьютерлік графикалық бағдарламаның

функциялары арқылы ою-өрнектерге деген қызығушылығын тудырта отырып, ою-өрнектерді жаңаша тәсілмен салуды тәжірибе жүзінде көрсету.

Ғылыми жаңалығы. Қазақ ою-өрнегінің мотивтері сан алуан және формасы мен орындалу техникасы жағынан әртүрлі кезеңдер мен стилдердің көрсеткіші болып табылады.

Симметрия және ырғақ арқылы ою-өрнектерге жаңа дем беру біздің міндетіміз. Соны орындаудағы алғашқы қадамдарымыз осы компьютерлік графикалық бағдарламалар арқылы көрсету болып табылады. Аз уақыт мөлшерінде компьютерлік бағдарлама арқылы бар болғаны екі функциямен толығымен ою өрнек шығаруға болады. Бұл тәсілде тек компьютерде өте жедел уақытта оюды салып шығуға болатынына көз жеткіздік.

Мәселенің өзектілігі. Симметриялық дизайн немесе симметриялық тепе- теңдік — бұл бір нәрсенің екі жағы бірдей бейнелетін ұғым. Егер симметриялы үлгіні екіге бөлсе, бір жағы екінші жағымен бірдей болады. Өнердегі симметрия - бұл элементтер осьтің екі жағында бірдей орналасқан заңдылық.

Дизайнда ырғақ композициялық құрылымдардың негізі болып табылады, ол экспрессивті құрал ретінде қолданылады, ол суретке эмоционалдылық, динамика береді, нақты тәртіпті білдіреді. Көркемдік тұрғыдан алғанда, ырғақ - бұл өлшемді элементтердің біркелкі ауысуы, сызықтардың, көлемдердің, жазықтықтардың үйлесу реті [4].

Адамзат тарихында симметрия мен ырғақ ғылым мен сәулетте, кескіндемеде қазіргі күнге дейін қолданылады. Өткен дәуірдің ұлы шеберлерінің шығармаларындағы композицияның негізінде симметрия мен ырғақ жатыр. Қазір ол дизайнерлер, фотографтар, басқа да мамандар арасында кең ауқымда ең танымал зерттеу әдістерінің бірі болып отыр.

Оқытудың әдістемесі. Біршама ою-өрнектерді симметрия және ырғақ тәсілімен салу үшін Adobe Illustrator графикалық бағдарламасы қолданылды. Симметрия өлшемі бойынша «Сынық мүйіз» оюын салу үшін екі тәсілді қолдандым. Ал ырғақ бойынша «Балдақ» оюын алдым.

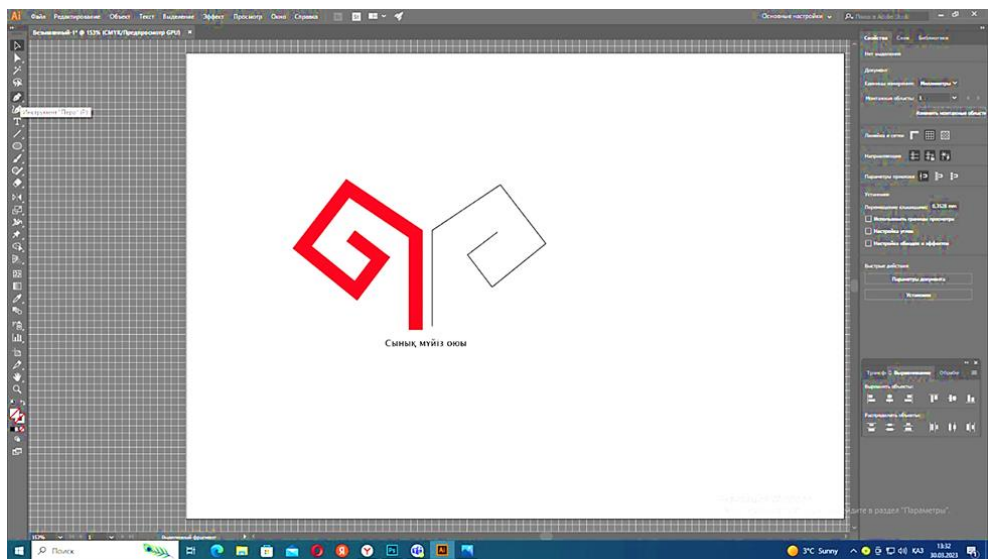
Біріншісі, «Сынық мүйіз» оюын салу үшін <қаламұш> құралы арқылы сызықтар сыза отырып, оюды қалыптастырамыз. Осы тәсіл арқылы Adobe Illustrator'да салуды студенттердің меңгеруіне көмектесеміз. Екіншісі, <сызық> құралы арқылы симметриялы оюдың бір жартысын салып, оны <айналы шағылысу> құралы арқылы екінші жартысын саламыз. Зерттеу жұмысының алгоритмі төмендегідей.

- Жоғарыда айтылған екі тәсілдің біреуімен симметрия қатынасында сызықтар сызады.

- Сынық мүйіз оюын Adobe Illustrator бағдарламасына салу үшін бізге <Қаламұш> құралы керек. Қаламұш арқылы сынық мүйіз оюын сызып шығамыз. Сызған соң оның жуандығын барынша көрінетіндей етіп үлкейтеміз және өзімізге керек түске бояймыз. Сызу барысында «Сынық мүйіз» оюының құрылымында симметрия өлшемдерінің шын мәнінде бар екеніне көз жеткіземіз (1-сурет).

- Екінші тәсілі <сызық> құралы арқылы өзімізге керекті сызықтарды сызып, оюдың жарты бөлігін жасап алып, қалған екінші бөлігін қайталау арқылы салып шығуға болады.

Ырғақ элементінде «Балдақ» оюын таңдадым, оюды салу үшін мен <Қаламұш> құралын қолдандым. Ең алдымен қағазға оюдың эскизін сызықтармен салып, оны Adobe Illustrator бағдарламасына қойып шықтым. Оюды ырғақ элементі арқылы салып шығу үшін <Айналы шағылысу> функциясын қолдандым. Оюдың қалыңдығын өзгертіп, өзім қалаған түске боядым (3-сурет).

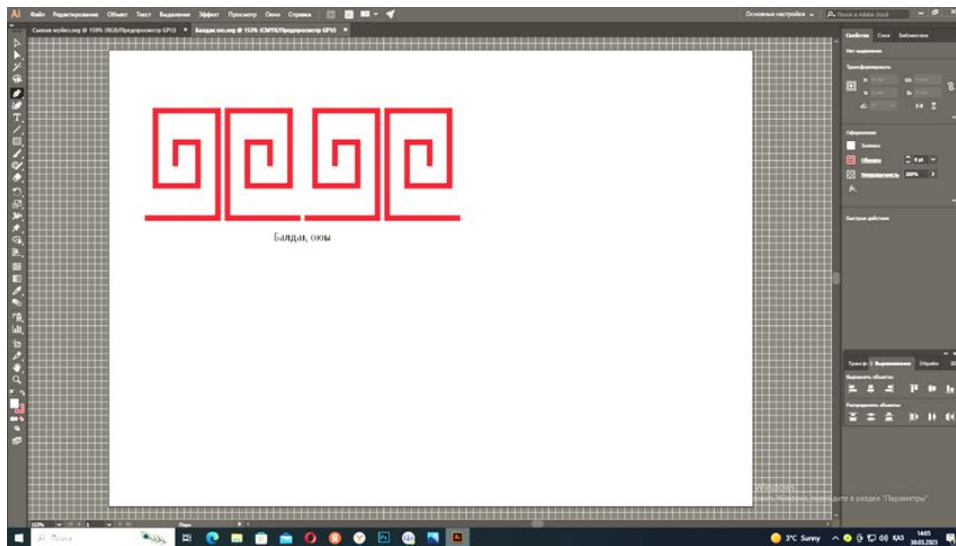

1-сурет. Сынық мүйіз оюының өлшеміндегі симметриялы сызықтарды орналастыру

2-сурет. Симметрия қатынасында жасалған текемет үлгісі

Ендігі кезекте ырғақ қатынасында «Балдақ» оюын салу тәсілін көрсетеміз. Балдақ оюын салу үшін, біз <Қаламұш> құралын және <Айналы шағылысу> функциясын қолданатын боламыз. Ең алдымен, қағазға оюдың эскизін сызып алған жөн, сол арқылы Adobe Illustrator бағдарламасына сызықтар арқылы оюды салып шығып, оны өзімізге керек түске бояймыз (3-сурет).

3- сурет. Балдақ оюын салу

4-сурет. Ырғақ қатынасында жасалған текемет үлгісі

Нәтиже. Қазіргі заманғы білім стандарттары және экономикалық нарық талаптарына сай компьютерлік жобалау пәнін оқытудың өзекті мәселелері бойынша жүргізілген зерттеулер оң нәтижесін берді. Зерттеу нәтижелері тәжірибе жүзінде қолданылды. Компьютерлік жобалау пәнін оқытудың мазмұны компьютерлік графика технологиясымен байытылды. Студенттердің компьютерлік жобалау пәнін меңгерулері жылдамдады, білім сапасы артты, пәнді түсінулері тереңдеді.

Қорытынды. Қорытындылай келсек, ою-өрнек көне дәуірден біздің заманымызға келіп жеткен ұлы өнер. Көздің жауын алатын оюлардың түр-түрі атадан балаға мұра болып, өшпес бір қазынаға айналды. Әжелеріміз көрпешелер мен жастықтарға түрлі оюларды кестелеп салды. Киіз басып сырмақ сырды. Алаша мен кілем тоқыды. Осылардың барлығын ою-өрнектермен безендірді. Осы жерде бір сұрақ санамызға маза бермейді. Келешек ұрпақ дәстүрімізді танып, мирасқа қалған ұлттық өнерімізді келешекке алып кете алады ма екен? Техниканың дамыған заманында осы ою-өрнегіміз, ұлттық құндылығымыз ұмыт болмасына кім кепіл? Әрине, бұл сұраққа жауап беру қиын. Дегенмен, қазіргі ою-өрнекке қатысты зерттеулер мен дизайнерлердің жұмыстарын есепке алсақ, дәстүрлі өнеріміз ешқашан жоққа айналып кетпейді, тек қана заман талабына сай өзгеріске ұшырауы мүмкін екенін бағамдаймыз. Қарап отырсақ жастардың ұлттық мұрамызға қызығушылығы үлкен. Оған дәлел көп келтіруге болады. Мысалы, жейдешелердің алдындағы әртүрлі қазақи нақыштағы ою өрнектер, ұялы байланыс құралдарындағы оюмен өрнектелген қаптағыштар және т.б.

Компьютерлік жобалау пәнін оқытудағы теориялық білім мазмұнына ұлттық ою-өрнектерімізді қосу және компьютерлік графикалық технологиямен ұштастырып оқыту қазіргі заманғы білімге қойылатын талаптарды қанағаттандырады. Сонымен бірге

экономикалық нарық қатынастарының жоғары білімді маманға қоятын талабы мен сұранысының үдесінен шығады.

Компьютерлік жобалау пәнінің мазмұнын компьютерлік графика технологиясымен ұштастырып оқыту әдісі және ою-өрнек тәрізді ұлттық құндылықтарымызды тірек қылу ұсынылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Райымхан К.Н. Қазақ халқының сәндік қолданбалы өнері. -Алматы: Қазақ университеті, 2010. 136 б.
2. «Қазақстан» Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә.Нысанбаев. -Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, IX том. 2007 ж., 688 бет.
3. Мәңгілік өнер: ою-өрнек тарихы / Г. Солтанбаева. – Алматы: Таймас, 2016. 128 б.
4. Дереккөз: <https://buom.ru/chto-takoe-simmetrichnyj-dizajn-opredelenie-tipu-i-sovety/>.

УДК 372.8

Оспанов Ғазиз Хамиұлы
«Дизайн, сервис және туризм»
кафедрасының аға оқытушысы
Тұран-Астана университеті
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

**ИНЖЕНЕРЛІК ГРАФИКА ПӘНІН AUTOCAD ТЕХНОЛОГИЯСЫМЕН
ҰШТАСТЫРА ОҚЫТУ**

**ОБУЧЕНИЕ ИНЖЕНЕРНОЙ ГРАФИКЕ С ПОМОЩЬЮ ТЕХНОЛОГИИ
AUTOCAD**

TRAINING IN ENGINEERING GRAPHICS USING AUTOCAD TECHNOLOGY

Аннотация: Инженерлік графика пәнін AutoCAD технологиясы негізінде оқытудан туындаған өзекті мәселені ұштастырып оқыту (интеграция) әдісімен шешудің жолдарын ұсынады. Инженерлік графика пәні мен AutoCAD компьютерлік графикалық бағдарламасын жеке пән ретінде бөлек бөлек оқытпай, бір пән ретінде ұштастырып оқыту әдістемесі қарастырылады.

Түйінді сөздер: инженерлік графика, AutoCAD, компьютерлік графика, компьютерлік технология, ұштастырып оқыту, инженерлік графиканы оқыту мәселесі.

Аннотация: Предлагаются пути решения актуальной проблемы, вызванной преподаванием предмета инженерной графики на основе технологии AutoCAD методом интегрированного обучения. Рассмотрена методика преподавания предмета «Инженерная графика» и программы компьютерной графики AutoCAD как единого предмета, а не по отдельности.

Ключевые слова: инженерная графика, AutoCAD, компьютерная графика, компьютерные технологии, интегрированное обучение, проблемы обучения инженерной графике.

Abstract: The ways of solving the actual problem caused by teaching the subject of engineering graphics based on AutoCAD technology by the method of integrated learning are proposed. The method of teaching the subject "Engineering Graphics" and the computer graphics program AutoCAD as a single subject, and not separately, is considered.

Keywords: engineering graphics, AutoCAD, computer graphics, computer technologies, integrated learning, problems of teaching engineering graphics.

Кредиттік оқу жүйесіне байланысты дизайн мамандығы студенттері инженерлік графика пәнін бір семестр оқиды. Осы қысқа уақытта инженерлік графика пәнін AutoCAD технологиясымен ұштастыра оқыту мәселесі қарастырылады. Инженерлік графика пәнін AutoCAD технологиясымен ұштастыра оқыту осы зерттеудің пәні болып табылады.

Ғылыми мақаланың мақсаты инженерлік графика пәнін оқытуда AutoCAD технологиясын қолдану. Бұл мақсат қазіргі ғылыми-техникалық прогрестің Қазақстан еңбек нарығында қарқынды дамуына байланысты болып отыр. Сәулет, құрылыс, дизайн салаларында мамандардың AutoCAD графикалық бағдарламасын меңгеруі міндетті болып саналады. Осыдан туындайтын мақсат инженерлік графика пәнінің теориялық мазмұнын заманауи AutoCAD технологиясымен ұштастырып оқыту.

Зерттеудің міндеті. Ғылыми техникалық прогрестің қарыштап дамуы нәтижесінде пайда болып жатқан графикалық технологиялар негізінде инженерлік графика пәнін оқытудың өзекті мәселелерін шешу. Бұл міндет сонымен бірге экономикалық нарық қатынастарының жоғары білімді маманға қоятын талабы мен сұранысын қанағаттандыруы тиіс.

Ғылыми жаңалығы. Инженерлік графика пәнінің теориялық және практикалық мазмұнын AutoCAD технологиясымен ұштастырып оқыту әдістемесі.

Мәселенің өзектілігі. Инженерлік графика пәнін білім берудің жаңа стандарттары талабына сай оқыту мәселесі күн тәртібінен түспей тұрған өзекті мәселе. Студенттердің компьютерлік графикалық сауаттылығын арттыру, кеңістікте ойлау қабылетін дамыту. Қазіргі таңда Қазақстанның жоғары білім беру жүйесі политехникалық білім беруге басымдық беруде.

Жоғары оқу орындарында студенттердің графикалық сауаттылығының сапасын арттыру, политехникалық білім беру негіздері, компьютерлік графикалық бағдарламаларды оқытып-үйрету мәселесіне қатысты ғылыми мақалалар ғылыми-практикалық конференцияларда жиі ой-талқыға салынады [1], [2], [3].

Инженерлік графика пәнін автоматты жобалау жүйесімен оқыту бойынша қорғалған О.И.Филатова [4] мен В.И.Лятецкая [5] сынды ғалымдардың ғылыми диссертацияларында пәнді компьютерлік технологиялар тұрғысынан оқытудың мәселелері зерттелген.

Инженерлік графиканы оқытуда дәстүрлі және компьютерлік технология әдістерін араластырып оқыту (комбинированный) әдісін Т.В.Белавина мен Т.Ю.Горская [6] қарастырған. Ғалымдар аралас оқыту әдісі сызбаны қолмен орындаған кездегі қиын еңбекті жеңілдетеді, әрі студенттің шығармашылық мүмкіншігін арттырады дейді. Болашақ инженер сызбаларды қолмен орындай алуы тиіс деп тұжырымдайды.

Қазіргі таңда көпшілік жоғары оқу орындарында инженерлік графиканы оқытуда дәстүрлі әдіспен компьютерлік технологияны араластырып оқыту әдісі қолданылады.

Б.Д.Улугов және У.Б.Улугов сынды ғалымдар сызба геометриядағы өлшемдік есептерді «Compas 3D», «AutoCAD» компьютерлік графикалық бағдарламаларының көмегімен орындаудың тиімділігін қарастырған [7]. М.Б.Таланова инженерлік графика мен компьютерлік графиканы оқытудың ерекшеліктерін зерттеген [8].

Барлық зерттеулердің қорытындысы бойынша талдау жасасақ, бір нәрсеге көз жеткіземіз. Ғалымдарымыз инженерлік графиканы оқытуда дәстүрлі әдіс пен компьютерлік технология әдісін аралас жүргізуді ұсынады. Бұл жерде инженерлік графика мен компьютерлік графикалық технологиялар екі бөлек пән ретінде қарастырылып отыр. Тіпті дәстүрлі оқыту және компьютерлік графикалық бағдарламалармен оқыту деп бөліп көрсеткен.

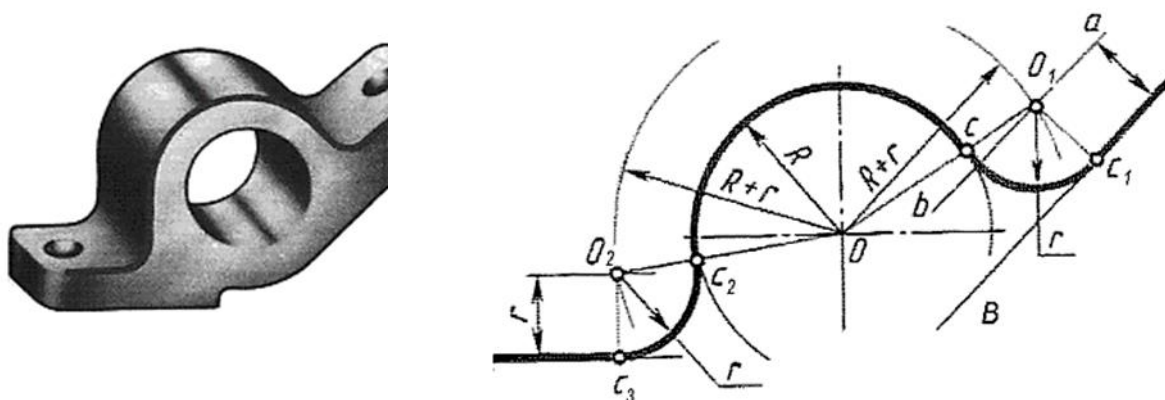
Автордың зерттеулерінде инженерлік графика пәнін оқытуда дәстүрлі оқыту және компьютерлік графикалық бағдарламалармен оқыту деп бөлмеу керектігі айтылады. Керісінше инженерлік графика пәнінің мазмұнын AutoCAD технологиясымен ұштастырып оқытуды қарастырады және ұсынады. Т.В. Белавина мен Т.Ю.Горская сынды ғалымдар студенттер сызбаны қолмен, сызу аспаптарының көмегімен, яғни дәстүрлі әдіспен орындай алулары керек деп тұжырымдайды. Көпшілік ғалымдар дәстүрлі оқыту

мен компьютерлік графикалық бағдарламаларды қосарлы не аралас оқытуды қолдайды. Бұл көзқарастар біздің оқу жүйеміздің әлі де болса дәстүрлі деп аталатын үйреншікті әдістің жетегінен шыға алмай келе жатқанын көрсетеді. Бірақ ғылыми-техникалық прогрестің дамуы, сандық технологияның өндіріс пен өміріміздің барлық саласына дендеп енуі және еңбек нарығының талабы мен сұранысы болашақ маманның инженерлік, сәулеттік, дизайнерлік сызбаларды қолмен сыза білуін қажет етпейді. Керісінше еңбек нарығының сұранысы бойынша болашақ маманнан компьютерлік графикалық бағдарламаларды, оның ішінде AutoCAD графикалық бағдарламасын еркін меңгерулері талап етіледі.

Осы ғылыми-зерттеу жұмысының алғашқы нәтижесі «Инженерлік және компьютерлік графика: пәнді қазіргі заманғы ғылым, өндіріс және IT технология стандарттары талабына сай оқытудың өзекті мәселелері» тақырыбымен «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации» атты Халықаралық ғылыми-практикалық интернет-конференцияда (Переяслав қ., Украина. 2021 ж.) ғылыми мақала түрінде ғалымдар мен оқытушылардың назарына ұсынылды [1].

Зерттеу жұмысының келесі нәтижелері «Инженерлік графика пәнін Autocad технологиясы негізінде оқыту мәселесі» тақырыбында 2022 жылы 31-қаңтарда Украинада өткен Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда ғылыми мақала түрінде ғалымдар мен оқытушылардың талқысына ұсынылды [2].

Оқытудың әдістемесі. Өндірісте, техникада, тұрмыста көптеген заттар бөліктері бір біріне біртіндеп жәйлап жатық ауысатын сызықтар мен беттерден

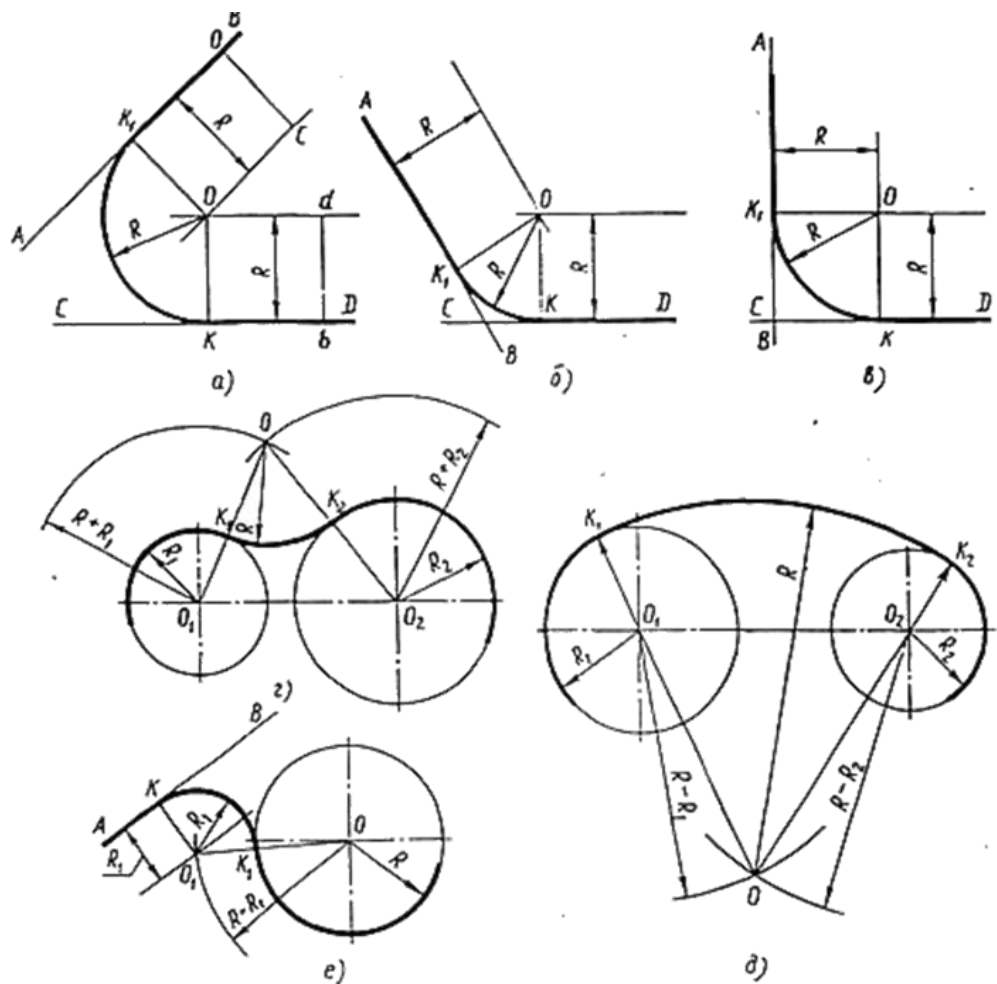

1-сурет

тұрады. Техникалық бұйымдарды сызу кезінде түрлі сызықтар (түзулер, доғалар, шеңберлер) бір бірімен түйіндестіру салулары орындалады. Дәрісте тақырып мазмұнының ғылымилығы теориялық тұрғыдан оқытылады және тақырып мазмұнының көрнекілігі, графикалық бөлігі бірден AutoCAD технологиясымен үйретіледі. Студенттер теориялық білімдерін тәжірибелік сабақтар мен өздік жұмыстар кезінде графикалық тапсырмалар орындау арқылы бекітеді. Нәтижесінде оқыту дидактикасының жүйелелік, бір ізділік, тұтастық қағидаттары сақталады.

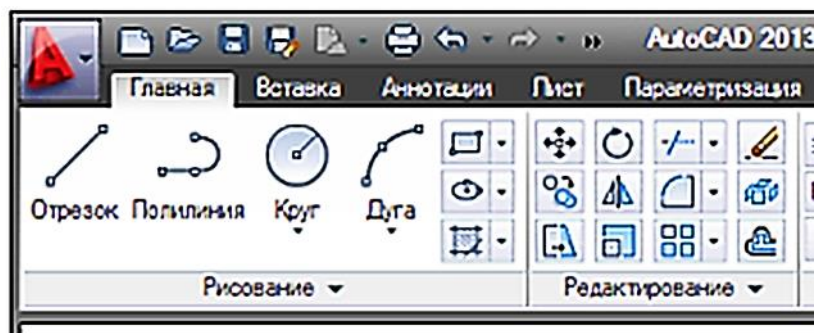
1-мысал. Тақырып: «Түйіндесулер». Түйіндесулер халықаралық стандарт ISO 3098 және мемлекеттік стандарт 2.304-81 талаптары бойынша оқытылады.

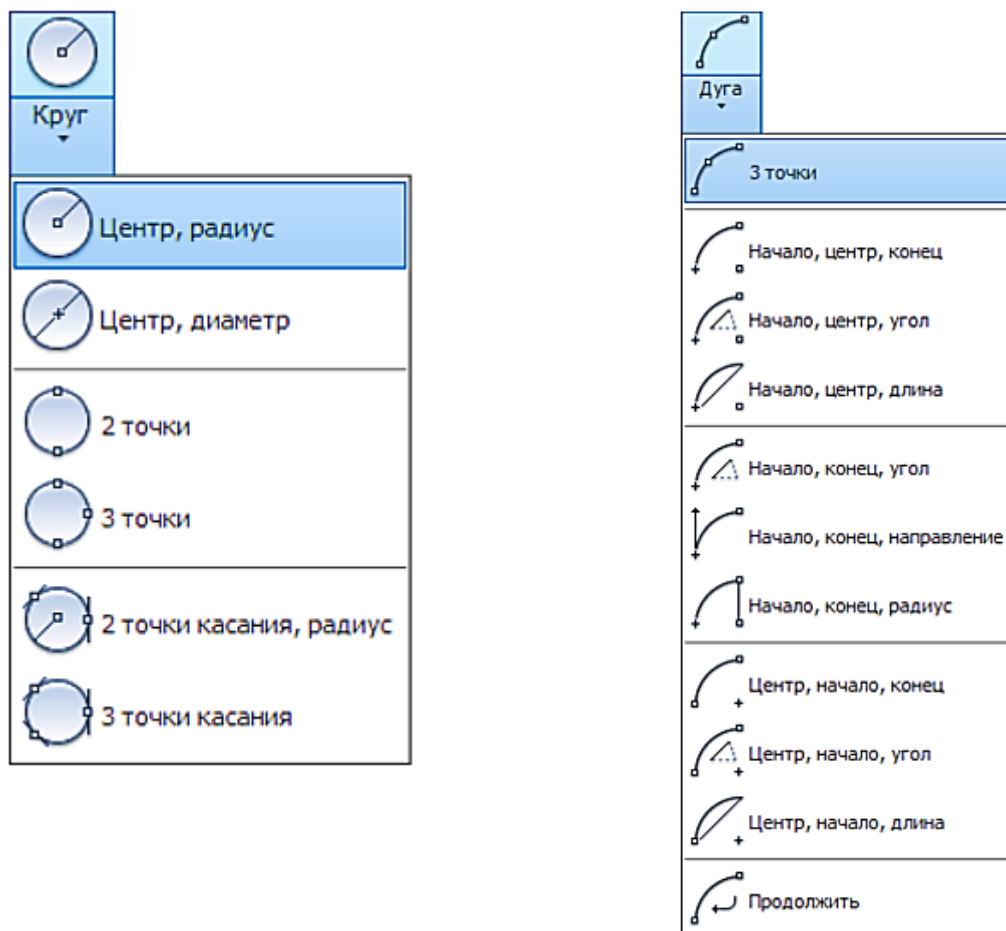
- Түзулердің өзара түйіндесулері, жанама түзулер, жанасу нүктелері;
- Шеңбер доғасымен түзу сызықтардың түйіндесуі;
- Шеңбер доғаларының сырттай және іштей түйіндесулері.

2-сурет

Түйіндесулердің түрлері мен салу жолдары түсіндірілгеннен кейін, студенттер практикалық сабақта түйіндесулерді сызу форматына қолмен орындайтын. Қазір студенттер түйіндесулерді қолмен орындамайды. Қолмен орындалатын графикалық салулар мен сызбалар AutoCAD технологиясымен алмастырылды. Бірден AutoCAD графикалық бағдарламасында орындауды үйренеді. AutoCAD графикалық бағдарламасында түйіндесулерді салуға арналған арнайы құралдар бар. <Главная> → <Рисование>: <Отрезок>, <Полилиния>, <Круг>, <Дуга>. Осы құралдар арқылы шеңбер мен доғалар сызылады. Түйіндесуді орындайтын арнайы құрал бар. Осы құралдардың көмегімен сызбалардағы кез келген түйіндесулерді орындауға болады.

3-сурет

AutoCAD графикалық бағдарламасындағы түйіндесу туралы теориялық білім негіздері дәріс сабағында жан жақты беріледі. Тәжірибелік сабақта студенттер AutoCAD графикалық бағдарламасында түйіндесуді салуға арналған құралдармен тікелей жұмыс істеуге машықтанады. Тәжірибелік сабақта студенттер түйіндесуге қатысты сызбаларды А4 форматында AutoCAD графикалық бағдарламасымен орындайды. Тәжірибелік сабақта алған машықтарын студенттер өздік жұмысы барысында қайталап, өз беттерімен тапсырмаларды орындауға дағдыланады.

Нәтиже. Қазіргі заманғы білім стандарттары және экономикалық нарық талаптарына сай инженерлік графика пәнін оқытудың өзекті мәселелері бойынша жүргізілген зерттеулер оң нәтижесін берді. Зерттеу нәтижелері тәжірибе жүзінде сабақ барысында қолданылды. Инженерлік графикадағы түйіндесулер тақырыбын оқытудың мазмұны AutoCAD технологиясымен ұштастырылды. Студенттердің инженерлік графика пәнін меңгерулері тереңдеді, пәнді түсінулері жүйеленді, сызбаларды компьютерлік графикалық бағдарламаларда орындау машығы мен білігі артты.

Қорытынды. Инженерлік графика пәнін оқыту мазмұнын AutoCAD технологиясымен ұштастырып (интеграциялау) оқыту қазіргі заманғы білімге қойылатын талаптар үдесінен шығады. Ғылыми-техникалық прогресс пен экономикалық нарық сұранысының жоғары білімді маманға қоятын талабын қанағаттандырады.

Жоғары оқу орындарының оқыту жүйесіне инженерлік графика пәнінің мазмұнын AutoCAD технологиясымен ұштастырып оқыту әдісі ұсынылады. Ұштастырып оқыту әдісі бойынша оқу-әдістемелік құралдар мен әдістемелік нұсқаулықтар әзірленуде.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Оспанов Г.Х. Инженерлік және компьютерлік графика: пәнді қазіргі заманғы ғылым, өндіріс және ІТ технология стандарттары талабына сай оқытудың өзекті

мәселелері. Материалы Междунар. науч.-практ. интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации». Сб. науч. трудов. г. Переяслав, Украина. 30.04.2021 г. Вып. 70. С. 162-164.

2. Оспанов Г.Х. Инженерлік графика пәнін AutoCAD технологиясы негізінде оқыту мәселесі. Материалы Междунар. науч.-практ. интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации». Сб. науч. трудов. г. Переяслав, Украина. 31.01.2022 г. Вып. 79. С. 159-161.

3. Базенков Т.Н., Винник Н.С., Морозова В.А. Переход от традиционного преподавания графических дисциплин к активному использованию современных информационных технологий. Сборник трудов Международной научно-практической конференции 20 апреля 2016 г., г. Брест, Беларусь.

4. Филатова О.И. Системы автоматизированного проектирования в обучении инженерной графике студентов технических вузов. Автореф. дисс. канд. наук по ВАК РФ 13.00.08. 2017 г. 135 с.

5. Лятецкая В.И. Совершенствование методики использования средств информационных технологий в процессе изучения профильного курса информатики "Инженерная графика": Для технологических специальностей вузов. Автореф. дисс. пед. наук по ВАК РФ 13.00.02. 2003 г.

6. Белавина Т.В., Горская Т.Ю. Компьютерный подход к преподаванию инженерной графики в строительном вузе. Научная статья. Педагогические науки. Выпуск № 03(93), март 2020.

7. Улугов Б.Д., Улугов У.Б. Эффективность использования компьютерных программ «Compas 3D», «AutoCAD» и педагогических информационных технологий в области «Начертательной геометрии и инженерной графики» в процессе преподавания студентам технических ВУЗов. Современные научные исследования и инновации. 2019 г. № 10. URL: <https://web.snauka.ru/issues/2019/10/90335>.

8. Таланова М.Б. Особенности преподавания инженерной и компьютерной графики. Балтийский гуманитарный журнал. 2015. № 1(10). с. 146-148.

УДК 379.822

Даулетбек Айдана Каскирбайкызы

Қазақ бизнес және технология университетінің бакалавры
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
аға оқытушы, магистр Бекербекова А.Т.

БӨКЕЙ ОРДА ТАРИХИ-ӨЛКЕНАТУ МҰРАЖАЙЫНЫҢ ТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМУДАҒЫ ОРНЫ

МЕСТО БОКЕЙОРДИНСКОГО ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ В РАЗВИТИИ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА

THE PLACE OF BOKEY ORDA HISTORICAL AND ETHNOLOGICAL MUSEUM IN THE DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY OF TOURISM

Аннотация: Мақалада Бөкей Орда тарихи-өлкетану мұражайының туристік әлеуеті, соның ішінде географиялық, экономикалық және әлеуметтік аспектілері қарастырылды. Мұражай кешенінің негізгі даму жолдары мен мәселелері анықталды. Оларды шешу жолдары ұсынылды, соның ішінде жол инфрақұрылымын дамыту және неғұрлым қолжетімді ақпараттық арналарды құру шешімдері қарастырылды.

Түйінді сөздер: Мәдени-тарихи, экономикалық, әлеуметтік, архетиктуралық, мұражай кешені, қолжетімді туризм, тарихи туризм, этно мұражай, әлеует, қолайлы саяхат, ұлттық музыка мәдениеті, ұлттық баспа ісі, алғашқы бастаулар.

Аннотация: В статье рассмотрен туристский потенциал Бөкей-Ордынского историко-краеведческого музея, в том числе географические, экономические и социальные аспекты. Определены основные пути развития и проблемы музейного комплекса. Были предложены пути их решения, в том числе рассмотрены решения по развитию дорожной инфраструктуры и созданию более доступных информационных каналов.

Ключевые слова: культурно-исторический, экономический, социальный, архетипурный, музейный комплекс, Доступный туризм, исторический туризм, этно-музей, потенциал, комфортные путешествия, национальная музыкальная культура, национальное издательское дело, первые истоки.

Abstract: the article discusses the tourist potential of the Bokei Orda Museum of local lore, including geographical, economic and social aspects. The main ways and problems of development of the museum complex were identified. Ways to solve them were proposed, including solutions for the development of road infrastructure and the creation of more accessible information channels.

Keywords: cultural-historical, economic, social, archetypal, museum complex, affordable tourism, historical tourism, ethno Museum, potential, favorable travel, National Music Culture, National publishing, first beginnings.

Туризм саласы елдің тарихымен, мәдени әл ауқатымен және салт дәстүрлерімен танысуға мүмкіндік беретін үлкен әлеуметтік-экономикалық сегмент. Соның ішінен тарихи-мәдени туризмнің дамуын қарастыру, елдің туризм саласына жүйелі түрде өзгеріс әкеле алады.

Осындай, маңыздылығы мол және даму әлеуеті зор аймақтардың біріне Батыс Қазақстанның, Хан ордасы ауылында орналасқан «Бөкей Ордасының тарихи-өлкетану мұражайын» айта аламыз. Мұражай тематикалық көзқарастан этно-мәдени, тарихи, архетипуралық, өлкетану салаларының барлығына қатысты ағартушылық рөлді атқарады. Осыған сүйене отырып, мұндай құнды орындардың өсіп келе жатқан жас өспірімдерге деген тәрбиелік ықпалы зор деп сеніммен айта аламыз. Мұражайдың сақталып қалған ғимараттары мен естеліктері бізге 19 ғасыр қалашығының бейнесін тамашалауға мүмкіндік береді, ал мұражайдың аумағындағы 13 сәулет нысаны мен 17 мыңға жуық экспонаттар сол кездің өмірі туралы құнды бейнені көрсетеді. Мұражай комплексінің қатарына «Бөкей Ордасы тарихының мұражайы», «Тәуелсіздік мұражайы», «Хан сарайының қару-жарақ қоймасы», «Қазақстанның тұңғыш мектебінің тарихы мұражайы» кіреді. Ғимараттар мұрағат құжаттары негізінде, сондай-ақ куәгерлердің естеліктері бойынша қайта жаңғыртылып, хан өмірінің қалалықтығы туралы түсініктер алынған болатын. Кішігірім Мұражайдың тарихымен таныса кетейік.

Хан ордасы Бөкей ханның ұлы Жәңгір-Керей ханның күшімен 1826 жылы тұрғызылып Бөкей Хандығының саяси, экономикалық және мәдени өмірінің орталығына айналған болатын. 1823 жылы 22 маусымда Ресей императоры Александр I Жәңгірді Бөкей Ордасының ханы етіп тағайындау туралы жарлыққа қол қойды. Хан болып сайланбас бұрын Жәңгір, хандықты әскери басқару бойынша дәрістер, еуропалық білім, сонымен қатар араб, парсы, татар және орыс тілдерін жетік меңгерген болатын. Жер көрген, Ел таныған Жәңгір Халықтың дамып жетілуінде білім жүйесінің қаншалықты маңызды екенін түсінген. Дәл осы себептен ол ең алғаш болып осы жерлерге отырықшылар өмірдің бастауын салып, Бөкей Ордасының ішіне білім жүйесін еңгізу бойынша саясатын жүргізеді, нәтижесінде 1841 жылдың 6 желтоқсанында Хан Ордасында ең алғаш орыс-қазақ білім беру мектебі ашылады. Бөкей Ордасының көптеген тумалары кейін орманшылар, инженер-ғалымдар болып таным болды. Жәңгір ханның 20 жылдық билігі уақытында Хан Ордасында көптеген салалар дамып жетілген, соның ішінде орман ісі жақсы дамыған. Орданың қай жерден бастау алатынын шешпес бұрын Хан сол кездің ғалымдарынан кеңес сұрау арқылы, дәл осы аймақта жер сулары жер бетіне жақын орналасқанын ескереді. Осылайша Хан ордасында үйлер мен мекемелер ғана емес, сонымен қатар ағаштар да салынған. Қазір бұл шешімнің нәтижесін Хан Ордасының

айналасында созылып жатқан флораның түрлілігінен көре аламыз. Тіпті қазірдің өзінде Хан Орда ауылы және оның шығыс онтүсік-шығысында орналасқан Сайхин ауылы сияқты аймақтар осы артықшылықтың пайдасын көруде.

Тәуелсіздігімізді алғаннан кейін Жәңгір ханға ақ құмтастан кесене құрылды, оның жанында басқа да Бөкей Ордасының тұлғаларына кесене тұрғызылды. Кесененің авторы-Көпбол Демесінов. Қазіргі уақытта бұл аймақта сол кездің тарихи бейнесін сақтап қалған көптеген ескерткіштер Бөкей Ордасының жеке тарихи мұражай кешеніне айналған.

Сондай-ақ 1841 жылы орыс-қазақ мектебі ашылғанын білеміз. Бұл мектепті Жәңгір хан өмірінің сонына дейін өз қаражатына ұстады. Осы жерден оның маңызды тағдырлы шешімдер қабылдаған кеңсесін көруге тамашалауға болады. Хан сарайында негізгі бөлмелердің бірі тақ бөлмесі болды. Ол қымбат парсы кілемдерімен безендірілген, ал қабырғаға жақынырақ тағының өзі орналасқан және оның жанында ханның мөрі сақталған. Жәңгірдің хандық өмірінен бөлек, оның жұбайы Фатима ханымның қайта қалпына келтірілген жатын бөлмесіне көз сала кеткен жөн. Ханшаның бөлмесі қарапайым және таза жиһаздалған, көзге бірден түсетін-қызыл ағаштан жасалған төсек орын. Кереуеттің шатыры сирень парсы матасынан тігілген, ал төсек орын тысы жібектей нәзік матадан жасалып, өзінің ақшылдығымен көзге жағымды әсер береді. Фатима ханшаның өміріне бір зейін сала кетейік. Орынбор мүфтиі Мұхаммеджан Гусейнованың қызы Фатима 1824 жылы Жәңгірге тұрмысқа шықты, ол небәрі 15 жаста еді. Бірақ осы уақытқа дейін ол еуропалық білім алып, француз, неміс, орыс тілдерін меңгерген. Фатима сол кездің қоғамдағы этикет тәртібін толық меңгерген болатын және кез келген дәрежедегі қонақты әрқашан құрметпен қарсы алатын.

Бұрынғы қазына ғимаратында қазір Бөкей Ордасының тарихы мұражайы орналасқан. Мұнда сол кездегі өмірден сыр шертетін 19 ғасыр экспонаттары, бірегей құжаттар мен фотосуреттер сақталған. Ең бірден бір маңызды экспонаттардың бірі бұл 19 ғасырлық сейф. Қазына сейфінің салмағы 1 тоннадан астам, сыртқы есігі қара түсті темірден, ал оның беті алтын түсті үлгімен безендірілген, ішкі есігі ағаштан жасалып оның ортасына және ішкі сейф полкарына құм құйылған.

Бұл қауіпсіздік шаралары қазынаны өрттен сақтауға көмегі болған. Тағыда бір керемет ғимарат-1918 жылы ашылған кеңестік қазақ баспаханасын жатқызсақ болады. Дәл осы жерде, ең алғаш, баспахана өз атауымен ашылмай тұрып 1911 жылы Шангерей Бөкейдің ат салысуымен «Қазақстан» атауымен татар, қазақ, орыс тілдерінде алғаш баспалар шығарыла бастаған. Ол Орал қаласында және осы Хан ордасында шығарылған, ал оның бас редакторы Елеусін Бұйрин болған. Баспаханың ішінде, сол кезде қолданылған баспа машинасын, алғашқы тілшілер мен баспа командасының суреттерін, тұңғыш газеттер мен камераларды тамашалауға болады. Шангерей атасы Жәңгірдей оқуға деген құштары зор болып, әдебиет пен мәдениетке ден қояды. Қазақ даласын алғаш фотоға түсіріп, тұңғыш фотограф ісі осы Шангерей Бөкейден басталған дейді. Жалпы сипатта, жекеленген кешенді тематикадағы мұражайлардан бөлек туристтерге демалуға арналаған кішігірім демалу алаңы мен фонтан жасалған. Хан сарайының жанында, Жәңгір ханның дәрігері А.Сергачев үйі, қайта қалпына келтірілген хан құдығы, Мендешев Сейткалидің тұрған үйі орналасқан.

Бөкей Орда ауданын сөзге алғанда міндетті түрде осы жердің басқа да атақты тумаларын еске ала кеткен жөн. Бұл аймақта музыкалық мәдениетіміздің дамуына зор ықпалын тигізген ұлы тұлғалар дүниеге келген: Құрманғазы, Дина, Сейтек және Дәулеткерей. Кеңес одағының батыры, бәрімізге белгілі батыр қыз Мәншүк Мәметова да осы жердің тумасы.

Қазіргі уақытта Хан ордасы бірте бірте халқымызға танылып келе жатыр. Саяхатшылар тек ішкі аймақтардан емес, сонымен қатар көрші мемлекеттерден де ағылады. Хан Орда мұражай кешенінің алға қойған даму жоспарлары тоқтап жатқан жоқ, атап кеткен кешендерден бөлек мұражайдың болашақ экспликация кестесі бар. Ол сызбаға: велосипед жолы, жазғы 300 орындықтық шығармашылық сахна, қарағайлы саябақ, қонақ үй, қазақтың ұлттық этноауыл кешені, көлшікті кесіп өтетін жаяу көпір, 19

ғасырлық этноқалашық кешені және санаторий кіреді. Бұл жоспарды жүзеге асыруды қолға алып, мұражай кешенінің дамуына аса белсенді күш жұмсалуды керек деген ойдамыз, Дәл осы Бөкей Орда мұражайының дамуы, Туризм саласын нарықта алға тартуға зор үлесі бар, үйткені осы аймақта Қазақстан тарихында орын алған көптеген бастамалар шоғырланған. Сонымен қатар, мұражай кешені шет елдермен шекаралас аумақта орналасқан, бұл фактор кешенді географиялық көзқарастан халықаралық туристтерге тартымды етеді

Осындай маңызды ақпараттарды көпшілікке жеткізу, саяхатшылардың қызығушылығын оятуда көмегі болады деп сенеміз, себебі турист ең алдымен мемлекетпен танысу барасында оның тарихына үлкен мән береді.

Жалпы, ел тарихына қатысты көрнекті орындардың көбісі әлеуміттік-экономикалық климаты аз дамыған, инфрақұрылымның қолжетімділігі төмен аймақтарда орналасқан. Дәл осы себептен, Бөкей Орда мұражайының дамуы және оның туризм нарығында сұранысқа ие болуын біраз кедергілер күтіп тұр. Оларға саяхатшылардың мұражай жайлы жеткілікті ақпаратпен қамтылмауына және туристтерге қызмет көрсететін тұрғылықты орындарын болмауын айта аламыз.

Тағы да бір басты себеп, қазіргі уақытта мұражайға апаратын жолдың туристтерге қолайсыздығы. Себебі мұражай орналысқан Хан Ордасы ауылының жанындағы Жанақала ауылынан өткесін 200-270 ке жуық жол көлемі ойшықты, құмды жол. Егер кенеттен жаңбыр жауып кетсе, құмды батпаққа батып қалу қауіпі бар. Тағы да бір қиындық тудыратын мәселе бұл құмды жолдан көтерілген шаң көлік апаттарына әкеліп соқтыруы мүмкін.

Сонғы 2019-2020 деректер бойынша жол Қазаталов маңынан басталды деген ақпарат бар, алайда жұмыс қазіргі таңда жалғасып жатыр ма немесе тоқтап қалдыма белгісіз.

Жолдың, яғни оның жоқтығының тудырып отқан «қолжетімсіздік» мәселесі жергілікті дүкендердегі бағалардың жоғарлығына біраз әсерін тигізеді. Хан Ордасы ауылының тұрғыны жолдың жоқтығынан ауылда азық-түлік бағасы басқа елді мекендерге қарағанда әлдеқайда қымбат екенін айтты. Бұл мәселе қазіргі төменгі туристік ағымға экономикалық қарсылық тудыруы мүмкін.

Мұражай кешеніне апарар жолды жөндеу және кешен аумағынның даму жобасын жүзеге асыруға қаражат бөлінуі керек деп ойлаймыз. Сонымен қатар ақпаратты алу жолдарын қолжетімді ету мақсатында, интернет ресурстарды қазақша және ағылшынша тілдерінде жүктеу жолдарын қолға алу керек.

Қорыта келгенде, саяхаттап келетін туристтерге қарсы қойылатын факторлардың әсері туризм саласына тікелей байланысты. Осы мәселелерді шешу Бөкей Ордасының тарихи-өлкетану мұражайын туристік логистика жағынан қолайлы етеді, өскелең ұрапақты тәрбиелеуге үлесін қосып, ауылдың экономикалық-әлеуметтік дамуына оң әсерін береді. Аумақтың инфрақұрылымы жақсы болса сұраныс та көбейе бастайды, нәтижесінде инвесторлардың қызуғышылығы оянып, жаңа жұмыс орындарын ашуға ықпалын тигізеді. Келешекте, Хан Ордасы сияқты әлеуеті зор, мәдени-тарихи ағартушылық рөлі мол жерлермен танысу жолдары қолжетімді және де ыңғайлы болады деген үміттеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Фильм Хан Ордасы, Сайхин. Чем известна казастанская Европа?
2. <https://youtu.be/PfleGMI7uyI>
3. Хан Ордасы Ауылы, ЗКО, Казахстан, 2021
<https://youtu.be/D9xIv7Xg4ww>
4. «Қазақстанның мәдени картасы» сайты www.culturemap.kz
5. Ақпараттық ресурс баслымы www.tengrinews.kz

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗАНЫҢ ЖҮЙЕЛЕРІ МЕН ТҮРЛЕРІ

СИСТЕМЫ И ВИДЫ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ

SYSTEMS AND TYPES OF CRIMINAL PUNISHMENT

Аннотация: Бұл мақалада қылмыстық жазаның жүйелері мен оның түрлері туралы толық ақпарат берілген. Қылмыстық жаза және оның түрлері туралы мәлімет жеткізіледі

Түйінді сөздер: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумы, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі.

Аннотация: В данной статье представлена подробная информация о системах уголовного наказания и его видах. Доводятся сведения об уголовном наказании и его видах

Ключевые слова: Пленум Верховного Суда Республики Казахстан, Уголовный кодекс Республики Казахстан.

Abstract: This article provides detailed information about criminal punishment systems and its types. Information is brought about criminal punishment and its types.

Keywords: Informatization, information system, information security, Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

Қылмыстық жазалау жүйесі - бұл қылмыстық заңда белгіленген жазалардың ауырлығына байланысты белгілі бір тәртібі. Жазаларды жүйе ретінде қарастыру жүйелі сот практикасы үшін өте маңызды.

Қылмыстық құқықтың өзінде барлық соттар үшін міндетті болып табылатын жеке жазаларды қолдану шарты, лимиті және тәртібі жазылған. Бұл республика аумағында қылмысқа қарсы күрес саласында бірыңғай жазалау шараларын жүргізуге мүмкіндік береді. Сотталған адамға қолданылатын айыру объектісіне байланысты жаза түрлері мынадай топтарға бөлінеді:

1. Сотталушыға моральдық тұрғыдан әсер ететін жазаның түрлері. Оларға мыналар жатады: қоғамдық жұмыстарға тарту, арнайы, әскери немесе құрметті атақтан, сыныптық еңбек өтілінен, дипломатиялық дәрежеден, біліктілік емтиханынан және мемлекеттік сыйлықтан айыру.

2. Сотталушының құқықтарын шектеуге байланысты жаза түрлері: белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру, әскери қызметті шектеу.

3. Сотталушыны материалдық тұрғыдан айыруға байланысты жазалар: түзеу жұмыстары, айыппұл, мүлікті тәркілеу;

4. Сотталушының құқығынан немесе бас бостандығынан айыруға байланысты жаза түрлері: өлім жазасы, түрмеге қамау, қамауға алу, тәртіптік армия корпусындағы алимент. Жаза түрлерін топтастырудың басқа түрлері де белгілі. Айыппұл жүйелеріне енгізілген жазалардың барлық түрлері негізінен үш топқа бөлінеді: бірінші топ негізгі топ болып табылады. Негізгі жазалар қылмыстық мақсатқа жету үшін жалғыз жаза ретінде заңмен қолданылатын жаза түрлерін білдіреді [1, с.27].

Қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамдарға мынадай негізгі жаза шаралары қолданылады:

- Айыппұл салу;
- Белгілі бір лауазымға орналасу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру;
- Қоғамдық жұмыстарға қатысу;
- Жақсарту бойынша жұмыс;
- Әскери қызметті шектеу;
- Бостандықты шектеу;
- Қамауға алу;
- Тәртіптік армия корпусында ұстау;
- Бас бостандығынан айыру;
- Өлім жазасы қолданылуы мүмкін.

Екінші топқа қосымша айыппұлдар кіреді:

Қосымша жазалар деп негізгіге қосымша қолданылатын және қылмыстық мақсатты жүзеге асыруда көмекші рөл атқаратын жазалар түсініледі. "Жаза тағайындауда сот ісінде заңды дұрыс қолдану", Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының 1993 жылғы 24 маусымдағы №3 қаулысының 16-тармағында соттардың қосымша жаза белгілеу мәселесіне ерекше назар аудару қажет. Өйткені, негізгі және қосымша жазалау шараларын дұрыс үйлестіре білу оны даралау қағидатын дәйекті түрде іске асыруға және жаза мақсатына жетуге көмектеседі [2, с.54]. Сондықтан, егер Қылмыстық кодекстің баптарының санкциялары қосымша жазаларды қолдану немесе қолданбау мүмкіндігін көрсетсе, соттар оларды тағайындау туралы мәселені қарау кезінде қолданылған шешімнің қорытындыларын үкімде көрсетуі керек. Ал қосымша жаза сақталмаған жағдайда мұндай шешімнен бас тарту үкімнің қорытынды бөлігінде көрсетіледі. Егер ол жауап беретін құқық бұзушыға үкім шығару кезінде заңның баптарында қосымша жаза талап етілетіні көрсетілсе, сот шешім қабылдау үшін дәлелдемелерді міндетті түрде көрсете отырып, оған жаза қолдана алмайды, тек Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 55-бабында көрсетілген шарттарға сілтеме жасайды [3].

Қосымша жаза өздігінен қолданылмайды, ол тек негізгіге қосымша қолданылады. Негізгі жазаға қосымша сотталғандарға мынадай қосымша жазалар тағайындалады:

- арнаулы, әскери немесе құрметті атақтан, сыныптық, дипломатиялық дәрежеден, бастауыш сыныптан және мемлекеттік наградалардан айыру;
- мүлкін тартып алу қолданылу мүмкін (39-бап, 2-бөлім) [3].

Үшінші топқа негізгі және қосымша жаза ретінде қарастырылатын жазалар жатады.

Оларға мыналар жатады: айыппұл салу, белгілі бір лауазымға орналасу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру. Жазаның бұл түрлері негізгі жаза ретінде де, заңда көзделген жағдайларда да басқа жазаға қосымша жаза ретінде тағайындалуы мүмкін. Осылайша, қолданыстағы қылмыстық заңнамада әртүрлі мазмұндағы және мағынадағы жазалардың түрлері қарастырылған. Бұл жазаларды дұрыс қолдану қылмыспен тиімді күресудің негізгі шарты болып табылады. Енді осы жазаның жекелеген түрлерін сипаттайық.

Айыппұл қылмыстық кодексте көзделген шектерде сот белгілеген ақша сомасын өндіріп алу. Айыппұл жазаның негізгі және қосымша түрі болуы мүмкін. Белгілі бір лауазымға орналасу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру. Белгілі бір қызметке құқығынан айыру немесе жергілікті өзін-өзі басқару органдарында мемлекеттік қызметте белгілі бір лауазымды атқару құқығынан айыру, белгілі бір кәсіптік немесе өзге де қызметке тыйым салу. Белгілі бір лауазымға орналасу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру негізгі жаза ретінде бір жылдан бес жылға дейін, ал қосымша жаза ретінде алты айдан үш жылға дейін белгіленеді [4, с.41].

Белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру негізгі жаза ретінде немесе қылмыстық заңнаманың санкцияларында тікелей

көзделгендей немесе қылмыстық кодекстің 55-бабына қатысушылар үшін неғұрлым жеңіл жаза ретінде пайдаланылады.

Жазаның бұл түрі, егер жасалған әрекет, қосымша жаза ретінде, білікті қылмыстың санкцияларында тікелей көрсетілсе немесе кінәлі адамның іс-әрекетінің мәніне байланысты заңның санкцияларында көрсетілмесе, сот оны белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру қажет деп санайды. Мысалы, егер адамның еңбекке қабілеттілігінің үштен бірі дәрігердің міндеттерін дұрыс орындау немесе денсаулығының ұзақ мерзімді бұзылуы салдарынан біржола жоғалса, айыппұлға немесе бас бостандығын шектеуге қосымша, белгілі бір уақытқа Медициналық қызметке құқығынан айыру жазасы тағайындалуы мүмкін.

Қоғамдық жұмыстарға қатысу(тарту) деп сотталғандардың қоғам игілігі үшін жергілікті билік органдары белгілеген жұмыстарды тегін орындауы түсініледі. Қоғамдық жұмыстар сотталғандарды негізгі жұмыстан немесе оқудан бос уақытта басқа да қоғамдық пайдалы жұмыстармен қамтамасыз етуден тұрады. Олардың түрлерін жергілікті атқарушы органдар немесе өзін-өзі басқару органдары анықтайды. Қоғамдық жұмыстардың ұзақтығы 60-тан 120 сағатқа дейін, күніне ең көбі 4 сағат. Сотталғандардың қоғамдық жұмыстарды жүргізу тәртібін жергілікті билік немесе өзін-өзі басқару органдары белгілейді. Сотталған қоғамдық жұмыстардан жалтарған жағдайда олар тиісінше осы Кодекстің 45 және 46-баптарында көзделген мерзімдерде бас бостандығын шектеуге немесе қамауға алуға ауыстырылады. Осылайша, сотталған адамның қоғамдық жұмыстарды өтеу мерзімі қоғамдық жұмыстар үшін 8 сағат немесе бір күн бас бостандығынан айыру есебінен есептеледі.

Әскери қызметшілерге елу бестен асқан әйелдерді, алпыстан асқан еркектерді, жүкті әйелдерді, сегіз жасқа дейінгі балалары бар әйелдерді, бірінші немесе екінші топтағы мүгедектерді қоғамдық жұмыстарға тарту бұйырылмаған.

Түзеу жұмыстары 2 айдан 2 жылға дейінгі мерзімге тағайындалады және сотталған адамның жұмыс орны бойынша өтеледі. Сотталған адамды түзеу жұмыстарында ұстау сот үкімінде белгіленгендей мемлекеттің кірісіне 5% - дан 20% - ға дейін жүзеге асырылады. Түзеу жұмыстарын еңбекке қабілетті жастағы адамдарға, тұрақты жұмысы жоқ адамдарға, оқу орындарында оқитын адамдарға, өндірісте үзіліссіз тағайындауға болмайды. Мұндай адамдар үшін Түзеу жұмыстарының орнына сот қылмыстық кодекстің тиісті бабымен айыппұл түрінде жаза тағайындалмаған жағдайда, заңда белгіленген айлық есептік көрсеткіш мөлшеріндегі айыппұл сомасы есебінен бір ай түзеу жұмыстары түрінде жаза тағайындай алады. бұл кодтың ерекше бөлігі. Егер бұл жағдайлар жазаны өтеу кезінде орын алса, сот түзету жұмыстарын айыппұлмен алмастыра алады.

Қылмыстық кодексте сотталған адамды түзеу жұмыстарына жазасын өтеуден қасақана жалтарғаны үшін жауапкершілік белгіленген. Мұндай жағдайда сот түзеу жұмыстарының өтелмеген мерзімін бас бостандығын шектеу, қамауға алу немесе түрмеге қамау түріндегі жазамен алмастыра алады.

Әскери қызмет бойынша шектеуді келісімшарт бойынша әскери қызмет өткеретін адам, сондай-ақ Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті баптарында көзделген қылмыстар үшін әскерге шақыру бойынша әскери қызмет өткеретін офицерлер тағайындайды. Әскери қызмет бойынша шектеу үш айдан екі жылға дейінгі мерзімге белгіленеді.

Сонымен, қылмыстық заңның осы бабын қолдану үшін бірнеше шарттар белгіленген. Біріншіден, бұл жаза келісімшарт бойынша әскери қызмет өткеріп жатқан сотталған әскери қызметшілерге қолданылуы мүмкін; екіншіден, әскери қызмет өткеріп жатқан офицерлерге; үшіншіден, бұл жаза тек әскери қызметке қарсы қылмыстар жасағаны үшін (Қылмыстық кодекстің 16-тарауы) немесе тиісті органдарда көзделген түзету жұмыстарының орнына қолданылуы мүмкін. Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің баптары.

Қылмыстық Кодекстің 44-бабының 2-бөлігінде әскери қызмет бойынша шектеулердің екі түрі көрсетілген:

1) осы жазаны өтеу кезінде сотталған адамның лауазымы көтерілмейді.
2) сотталған адамның келесі әскери атағы осы жазаны өтеу кезінде жойылмайды.
Бұл жазаны өтеу мерзімі әскери атақ беру үшін еңбек сіңірген жылдарына есептелмейді.

Бұл жазаны өтеу мерзімі Қылмыстық Кодекстің 44-бабының 1-бөлігінде үш айдан екі жылға дейінгі мерзімге белгіленген [3].

Қорытындылай келе, жаза кек алудың, физикалық азапты шектеудің немесе адамдардың қадір-қасиетін төмендетудің мақсаты емес деп айтуға болады. Бұл біздің заңымызда да айтылған. Қылмыс қаншалықты жеңіл немесе ауыр болса да, кез-келген тұлға қоғам алдында жауап береді.

Қылмыстық жаза тек қылмыстық заңмен белгіленеді. Сот кінәліге арнайы заңда белгіленген шектен аспайтын жаза тағайындайды. Демек, Қылмыстық жаза-бұл сот үкімімен анықталатын және мемлекет атынан жасалған қылмыстарды құқықтық бағалау болып табылатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы, бұл қылмыскердің кінәсін жеке басына жүктейді.

Кез келген қылмыс үшін қолданылатын жазаның негізгі мақсаты:

- біріншіден, қылмыс жасаған адамның жазасы;
- екіншіден, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру;
- үшіншіден, жазасын өтеуге сотталған адамды тәрбиелеу.

Сондықтан қылмыс жасаған адам оның бір кездері болған салдарын сезінуі керек және жаза жасалған қылмысқа сәйкес келуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. – Алматы: Жеті жарғы, 1999. – 320 б.
2. Сапарғалиев Ф. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. Оқулық. Алматы, 1997 ж.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
4. Төлеуғалиев Ф. Қазақстан Республикасының азаматтық құқығы. Оқулық. Алматы, 2001 ж.

УДҚ 343.41

Егізбаев Нүргелді Оразгелдіұлы

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының доценті, з.ғ.к.

«Тұран-Астана» университеті

Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

ҚЫЛМЫСҚА ҚАТЫСУДАҒЫ СУБЪЕКТИВТІ БЕЛГІЛЕРДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ СУБЪЕКТИВНЫХ ПРИЗНАКОВ В СОУЧАСТИИ В ПРЕСТУПЛЕНИИ

PROBLEMS OF SUBJECTIVE SIGNS IN PARTICIPATION IN A CRIME

Аннотация: Бұл мақалада бүгінгі күнге дейін өте өзекті және құқық қолдану практикасында көптеген сұрақтар туғызатын тақырып көтеріледі, бірақ бұл сұрақтарға жауаптар көп емес. Қылмысқа қатысу-бұл біздің мақаланың тақырыбы. Онда қылмыстық істерді шешу және қылмыс жасаған адамдарға үкім шығару кезінде соттар жиі кездесетін мәселелер және осы мәселелерді шешу жолдары қарастырылады. Сондай-ақ, сот ісін жүргізу кезінде соттар қателіктер жіберген кезде сот практикасынан мысалдар келтіріледі.

Түйінді сөздер: қылмысқа қатысу; қылмысқа қатысу институтының мәселелері;

кәмелетке толмаған адамдармен араласу; қатысуда жасалған қылмыстардың біліктілігі.

Аннотация: В данной статье поднимается тема, которая очень актуальна на сегодняшний день, и которая порождает много вопросов в правоприменительной практике, но ответов на эти вопросы не так много. Соучастие в преступлениях - это тема нашей статьи. В ней будут рассмотрены проблемы, с которыми чаще всего сталкиваются суды при разрешении уголовных дел и вынесении приговоров лицам, совершившим преступление в соучастии, и пути решения этих проблем. Также будут приведены примеры из судебной практики, когда судами были допущены ошибки при разбирательстве дел о соучастии.

Ключевые слова: соучастие в преступлении; проблемы института соучастия в преступлении; соучастие с несовершеннолетними лицами; квалификация преступлений, совершенных в соучастии.

Abstract: This article raises a topic that is very relevant today, and which raises many questions in law enforcement practice, but there are not so many answers to these questions. Complicity in crimes is the topic of our article. It will address the problems that courts most often face when resolving criminal cases and sentencing persons who have committed a crime in complicity, and ways to solve these problems. Examples from judicial practice will also be given when the courts made mistakes in the proceedings of cases of complicity.

Keywords: complicity in a crime; problems of the institution of complicity in a crime; complicity with minors; qualification of crimes committed in complicity.

Қолданыстағы қылмысқа қатысу доктринасы барлық қатысушылардың қасақана кінәсін болжайды. Әдетте, қатысушылардың әрекеттері тікелей ниетпен жүзеге асырылады, егер адамдар іс-әрекеттің әлеуметтік қауіпті сипатын түсінсе, қоғамдық қауіпті жалпы нәтиженің пайда болу мүмкіндігін алдын-ала білсе және оның басталуын қаласа. Тікелей ниетпен қатысушылардың барлық түрлері әрекет етеді. Кейде жанама ниетпен қатысу да мүмкін, егер адам іс-әрекеттің әлеуметтік қауіпті сипатын түсінсе, жалпы нәтиженің пайда болу мүмкіндігін болжайды және оған саналы түрде жол береді. Орындаушылар мен көмекшілер жанама ниетпен әрекет ете алады; ұйымдастырушылар да, қоздырушылар да жанама ниетпен әрекет ете алмайды.

Авторлардың көпшілігі қатысқан кезде кінәні осындай түсінуден туындайды. Алайда, теорияда жанама ниетпен қатысу мүмкін емес деген басқа көзқарас айтылады [1; 110]. Егер біз бар доктринадан бастасақ, онда соңғысы дұрыс. Өйткені, біз жанама ниетпен қылмыс жасаған кезде біз жанама салдарға психикалық көзқарастың жанама әсерлерінің басталуы туралы айтып отырғанымызды есте ұстауымыз керек, қажетті нәтиже қылмыстық-құқықтық айыптаудан тыс қалады. Жанама ниетпен қылмыс жасау схемасы өте қарапайым және келесідей: адам өзінің іс-әрекетін қалаған (қылмыстық немесе қылмыстық емес) нәтижеге қол жеткізуге бағыттайды, сонымен бірге оның мінез-құлқымен ол қалағанымен бірге болатын жанама нәтиже беретінін және оған немқұрайлы қарайтынын түсінеді, өйткені ол үшін ең маңыздысы-жетістікке жету қажетті нәтиже.

Қажетті нәтиже қылмысы кезінде мұндай жағдайда адам екі қылмысқа (тікелей және жанама ниетпен жасалған), қажетті нәтиже қылмыссыз болған кезде тек бір қылмысқа (жанама ниетпен жасалған) жауап береді. Жоғарыда айтылғандарды қатысуға ауыстыра отырып, тікелей ниетпен және ортақ бір мақсатпен (түпкілікті немесе аралық, бірақ біртұтас) әрекет ететін қатысушылар үшін жалпы нәтиже жанама ниетпен әрекет ететін қатысушы жанама мақсатсыз нәтиже болып табылатындығын атап өтуге болады. Бұл барлық қатысушылардың мінез-құлқы бағытталған мақсатты жалпы нәтижемен байланыстыратын қолданыстағы қатысу доктринасына қатысты болмауы керек. Осы негізде А. Трухин жанама ниетпен қатысу мүмкіндігін толығымен жоққа шығарды, бірақ нақты жағдайлардың қысымымен ол позицияны соңына дейін сақтай алмады және нәтижесінде жанама ниетпен қатысу кейде мүмкін екенін мойындады [2; 64]. Сонымен қатар, автор әр қатысушы үшін мақсаттың ортақтығын ұмытып кетеді, оны өздері қатысушылықтың міндетті белгісі ретінде алға тартады. Егер жанама ниетпен қатысу

мүмкін деп танылса, онда келесі қадамды жасау керек және кейбір қатысушылар үшін жалпы мақсатты нәтиже мінез-құлықтың мақсаты емес екенін мойындау керек.

Шынында да, негізінен, абайсызда қылмыс жасау механизмі жанама ниетпен қылмыс жасау механизмінен еш айырмашылығы жоқ: мақсатты мінез-құлықтың болмауы (дәлірек айтқанда, мінез-құлықтың басқа нәтижеге бағытталуы), хабардарлық пен көрегендіктің болуы (жеңіл ойлаумен), жанама әсерлердің болуы, кінәлі айыптаудан тыс қажетті нәтиженің болуы. Егер біз жанама ниетпен айналысу мүмкіндігін мойындаған болсақ, оны абайсызда тануға ештеңе кедергі болмайды.

Бұл жағдайда С.В. Познышев көрсеткен мәселе туындайды, абайсыз қатысуды тым кең қолдану; соған қарамастан, автор абайсызда қатысуды мойындайды және оны кінәнің болуымен шектеуге тырысады: "абайсызда қатысу субъект өзінің мінез-құлқын өзіне белгілі болған басқа адамдардың мінез-құлқына қосқанда немесе оның әрекеттерінен кейін оның басталуынан кейін ақпарат болған жағдайларда болады. бұл жағдайда мүмкіндіктер қарастырылмаған қылмыс болған жағдайда, әр алдын ала болжау үшін міндетті болса да, оны болжай алар еді немесе қылмыстық "менмендікпен" қылмыстық нәтиже болмайды деп сенді" [3; 310]. Алайда абайсыз қатысушылықты мойындау оны адамдар мен қылмыстар шеңберіне шектеу мәселесін шешпейді. Кінәнің өзінде абайсызда қатысуды шектеудің негізі ретінде танылуы мүмкін кейбір ерекшеліктерді табу қиын деп ойлаймын, өйткені кінәнің аты - кінә болып табылады. Мұндай негіздерді объективті белгілерден іздеу керек.

Қатысушылардың функцияларына қатысты кінә-бұл өз іс-әрекеттерінің әлеуметтік қауіпті сипатын, басқа қатысушылардың мінез-құлқын және бірнеше адамның екеуінің де бірлескен іс-әрекетін, жалпы әлеуметтік қауіпті нәтиженің басталуын алдын-ала білуді және оның басталуын саналы түрде қабылдауды немесе оның алдын-алу үшін жеңіл-желпі есеп айырысуды, сондай-ақ адамның қашан болатынын және болжай алатындығын білмеу, білмеу.

Субъективті байланыс ұғымы ерекше сұрақтар туғызбайды, проблемалар туындаған кезде пайда болады: а) субъективті байланыстардың жіктелуі; б) субъективті байланыс мінез-құлық үйлесімділігінің элементі ретінде. Оларды жіктеуге келетін болсақ, қылмыстық құқық теориясында олар біржақты және екі жақты болып бөлінеді. Біріншісі тек бір қатысушы жалпы нәтижеге оның және басқа адамның бірлескен күш-жігері арқылы қол жеткізілетінін түсінетін жағдайларда орын алады, ал басқа адам жалғыз әрекет етеді және қылмыстық нәтиже тек оның мінез-құлқының салдары деп санайды. Екіншіден, бірлескен қызмет және оның жалпы нәтижесі туралы екеуінің де өзара хабардарлығы танылады.

Осы жіктеу негізінде қылмыстық құқықта осы және басқа байланыстарда немесе тек екіжақты байланыста қатысудың бар-жоғы туралы пікірталас туындайды. Бұл даудың терең тарихи тамыры бар, әлі де орыс құқығында келісім қажет пе, жоқ па, соған байланысты келісім қажет пе немесе ол соған қатысушы деп танылуы керек адамдардың шеңберін тарылтады ма деген мәселе бойынша келісімге келе алмады. Кеңестік қылмыстық заңда бұл мәселе бойынша ортақ пікірге қол жеткізілген жоқ, осы уақытқа дейін осы және басқа көзқарастардың жақтаушылары болған және бар. Сонымен, Ф.Г. Бурчак пен авторлар тобы біржақты субъективті байланысқа қатысу мүмкіндігін мойындайды [4; 76]. Бұл ретте аргумент мыналар болып табылады: 1) біржақты субъективті байланыс кезіндегі қатыстылық барлығының және әркімнің қасақана бірлесіп қатысуын талап ететін заңға сәйкес келмейді; қасақана үйлесімділік әрбір қатысушының басқа адамдардың қосылған қызметі туралы білуін де болжайды; 2) талданатын қатыстылық заң ұқсастығын жандандырады; 3) талап етілетін жағдайларда ерекше бөліктің дербес нормаларын жасау қажет, ал біржақты субъективті байланысқа қатысы жоқ [5; 112]. Аталған көзқарастарды біріктіруге, оларды синтездеуге әрекет жасалды: "қатысу үшін қоздырғыш, көмекші және ұйымдастырушы арасында екі жақты байланыс қажет емес. Мұндай байланыс тек орындаушы (орындаушылар) мен қылмыстың басқа қатысушылары арасында орнатылуы керек", яғни.әр түрлі функционалды

комбинацияларда тек екі жақты немесе екі жақты және бір жақты субъективті байланыстар қажет. Мұның негіздемесі келесідей. "Қатысудың үшінші субъективті белгісі Орындаушы мен басқа да қатысушылардың арасында екіжақты субъективті байланыстың болуын, яғни орындаушының қылмыс құрамының белгілерімен қамтылған өз іс-әрекеттерінің қоғамдық қауіптілік санасын, басқа қатысушылардың іс-әрекеттерінің қоғамдық қауіптілік санасын, бірлескен қызметтің қоғамдық қауіпті қылмыстық нәтижесінің басталуын болжауды болжайды. Ерікті сәт келуге деген ұмтылыспен сипатталады салдары. Дәл осындай байланыс ұйымдастырушының, арандатушының, өз іс-әрекетінің қоғамдық қауіптілігінің көмекшісінің санасын, орындаушының іс-әрекетінің қоғамдық қауіптілігінің санасын, қатысушы көмек көрсеткен орындаушының мінез-құлқынан қоғамдық қауіпті қылмыстық нәтиженің басталуын болжауды білдіреді. Ерікті сәт сонымен қатар қылмыстық салдардың басталуын қалайды". Жоғарыда айтылғандардың бәрімен дерлік келісуге болады, салдарларды қалаумен байланысты ерікті сәттен басқа, өйткені автордың өзі жанама ниетпен қатысуды мойындайды, онда ерікті сәт сәл өзгеше көрінеді. Алайда, жоғарыда айтылғандар талданатын екі субъективті байланысқа сараланған көзқарастың қажеттілігін мүлдем дәлелдемейді.

Біріншіден, сот практикасы қатысудан тыс мүлдем қарастырылмайтын іс-әрекеттердің жоғары деңгейдегі қоғамдық қауіптілігін біледі. Оқулық мысалын алайық. А., Б. - ның әйелін өлтіруге дайын екенін біле отырып, егер ол қару тапса, оған заңды түрде тиесілі мылтықты жасырын түрде лақтырады; кісі өлтіру жасалады. Бұл жерде А. Б. - мен бірге әрекет ететіні анық (іс жүзінде қаруды береді) және мінез-құлқтың үйлесімділігі мен нәтиженің ортақтығын біледі; А-мен бірге әрекет етеді (іс жүзінде қаруды алады), бірақ мінез-құлқы пен салдардың ортақтығын түсінбейді. Б. - ның әрекеттері біз қасақана кісі өлтіру ретінде қарастырамыз, ал А. - ның мінез-құлқы қылмыстық-құқықтық біліктілік шеңберінен тыс қалады, бұл оның жоғары қоғамдық қауіптілігіне байланысты әрең қабылданады. Теорияда тиісті қылмысты жасауға әрекет жасау (дайындау) сияқты әрекеттерді саралау туралы ұсыныс айтылды, ол негізді сынға алынды, өйткені: 1) қастандық жасау және дайындау кезінде біз аяқталмаған қылмыс туралы айтып отырмыз, мұнда қылмыс аяқталып, қылмыстық нәтиже "жасырын" көмекшінің әрекеттерімен объективті байланыста болады; 2) көмекші орындаушыға саналы түрде белгісіз болып қалады.

Екіншіден, ерекше бөлімде жеке нормаларды құру туралы ұсыныс әдетте қолайлы. Алайда, бұл мәселені тереңірек қарау және шешу қажеттілігінен құтқармайды. Қаруды абайсызда жоғалту жағдайлары үшін мұндай норма бар-қаруды абайсызда сақтау. Қасақана тиісті әрекеттер үшін ұқсас нәрсе жасалды делік. Бұл жағдайда бірден сұрақ туындайды: бір адамның келтірген зияны үшін екіншісі қандай негізде жауап береді. Құқықтың жалпы теориясына сәйкес бұл тек қатысу және жанау арқылы мүмкін болады; бірнеше адамның мінез-құлқы мен оның нәтижелерінің өзара байланысының басқа нысандары қолданыстағы құқықта қарастырылмаған.

Үшіншіден, үйлесімділікті ескере отырып, біз екі деңгейді бөлдік. Бұл позициядан А. - ны қылмысқа қатысушы ретінде тану өте қолайлы, өйткені ол В-мен функционалды түрде байланысты, олардың бірлескен әрекеттерінің жалпы нәтижесі бар, А-ның мінез-құлқы шартты-жалпы нәтижемен жанама байланысты, функционалдық байланыстарға да, салдарға да қатысты А кінәсі бар. Сондықтан оны қылмысқа қатысушы деп тану керек: қасақана кісі өлтіруге көмекші. Алайда, үйлесімділіктің екінші деңгейі - бәрі бірге соншалықты төмен, сондықтан біз екінші қатысушыны қатысушы ретінде танымаймыз, иә, бұл мысалда және маңызды емес, өйткені біз оны жеке орындаушы ретінде тартамыз.

Қылмыстық заңның мәні бойынша, егер іс бойынша екі немесе одан да көп адамнан тұратын топ бір немесе бірнеше кісі өлтіру ниетімен біріктірілгені анықталса, қылмыскердің ұйымдасқан топ жасаған кісі өлтіру ретіндегі әрекеттері саралануы мүмкін. Сонымен бірге, мұндай топ, әдетте, қылмысты Мұқият жоспарлайды, кісі өлтіру құралдарын алдын-ала дайындайды, топ мүшелеріне олардың әрқайсысы кісі өлтіру процесінде орындайтын рөлдерді бөледі. Сондықтан ұйымдасқан топтың барлық

қатысушыларының іс-әрекеттері бірлесіп орындау ретінде сараланады.

Алайда, осы қылмыстық іс бойынша мұндай белгілер жоқ.

Біржақты және екі жақты субъективті байланыстарға қатысуды мойындай отырып, олардың қатысу формаларын жүзеге асырудағы маңызы әр түрлі болатынын атап өткен жөн. Екі жақты субъективті байланыс қатысушылықта үлкен маңызға ие, өйткені ол қатысушылардың мінез-құлқының үйлесімділігінің бірінші қажетті элементі болып табылады. Оның тұрақтылығына қатысушылардың іс-әрекеттерінің жүйелілігі, ұйымдастырылу дәрежесі байланысты. Біздің ойымызша, екіжақты субъективті байланыстардың тұрақтылық дәрежесін екі деңгейде ажыратуға болады: 1) бір қылмыстың қатысуымен бір қылмыс жасауды болжау мүмкіндігі мен міндеті болған кезде сана мен көрегендік немесе көрегендік және 2) болашақта бірнеше қылмысты бірлесіп жасау туралы хабардар болу және болжау. Соңғы нұсқада төзімділік дәрежесі қатысушылықтың тұрақтылығын тудырады.

Қатысудың субъективті белгілерінің бірі-мотив; оның мәні мен мағынасы жеке қылмысқа тән емес - әр қатысушының өзіндік мінез-құлық мотиві бар; ол басқа (басқа) қатысушының (қатысушылардың) мотивтерімен сәйкес келуі немесе сәйкес келмеуі мүмкін. Әрине, жанама нәтижеге бағытталған қатысушылықта мотивация жоқ, өйткені ол қажеттіліктің көрінісі ретінде тек мақсатты нәтижемен бірге жүреді.

Соңғы субъективті белгі - мақсат. Дәстүрлі түрде қатысушылардың мотиві мен мақсаты әртүрлі болуы мүмкін деп танылады. Егер сіз осыған байланысты мотивтермен келісе алсаңыз, онда мақсаттар сәл өзгеше. Қалаған бағытқа қатысқан кезде салдары әрқашан ортақ нәтиже болады қатысушылардың ортақ мақсаты ретінде; мұндай жағдайларға қатысты барлық қатысушылардың бір мақсаты бар және ол әр түрлі болуы мүмкін емес. Тағы бір нәрсе, мұндай мақсат тек аралық болуы мүмкін, содан кейін әр қатысушының түпкі мақсаттары әр түрлі болуы мүмкін (біреуі опасыз жұбайынан құтылу үшін кісі өлтіруге қатысты; екіншісі - өзара қарым-қатынастың жоқтығынан кек алу үшін, үшіншісі - мұра алу үшін). Егер жанама нәтиже бағытында ынтымақтастық болса, онда мақсат нақты қажеттілік ретінде мүлдем жоқ.

Жұмыста бірлескен қатысу қатысушылардың мінез-құлқын, сондай-ақ олардың белгілі бір бөліктегі өзара келісімділігін және осы мінез-құлықтың нәтижесін, яғни бірлескен қатысу қазірдің өзінде қылмыс болып табылады. Заң шығарушы ұйғарымды негіздей отырып, қылмыс жасау туралы айтқанда, заң шығарушы белгілі бір түрдегі нақты қылмысты (ұрлық, кісі өлтіру және т.б.) білдіреді деп айтуға болады. Сондай-ақ, заң шығарушы авторлардың көзқарасын қолдады деп айтуға болады, олар бірлескен орындаушылардан басқа басқа қатысушылардың мінез-құлқын ғана қатысушы деп таныды. Алайда, бұған жол берілмейді, өйткені біріншіден, қатысушылық бірнеше адамның жалпы күш-жігерімен қандай да бір нәтижеге қол жеткізуді көздейді, яғни бірнеше адамның бірлескен қатысуы - бұл қатысуда қылмыс жасау; екіншіден, орындаушының іс-әрекетін бірлесіп қатысудан алып тастауға болмайды және оларға қылмыс жасауға негізделеді, өйткені бірлескен қатысу қажеттілігімен (басқа қатысушылардың мінез-құлқының орындаушының іс-әрекеттерімен функционалды байланысы, онсыз қатысу үйлесімділігі толық болмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Козлов А.П. Соучастие в преступлении: традиции и реальность. Красноярск. 2018. С. 26..
2. Трухин А. Объективная сторона соучастия в преступлении // Уголовное право. 2008, № 3.
3. Познышев С.В. Основные начала науки уголовного права. – М., Статут. 2002. – 672 с.
4. Бурчак Ф.Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. – Киев., 1986. – 352 с.

УДК 412

Есимбекова Айткуль Болатовна
МН-КЯЛ-22-1 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Философия докторы (PhD)
Алашбаева Жанна Нурлановна

ТІЛДЕСІМ ӘРЕКЕТІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ КОММУНИКАТИВНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

METHODS OF FORMATION OF STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH COMMUNICATIVE ACTIVITY

Аннотация: Заманауи қазақстандық білім беру жүйесіндегі ең маңызды бағыт – білім беруде тұлғалық-бағдарлы және коммуникативтік құзіреттіліктерге негізделген оқыту үдерісін жүзеге асыру болып табылады. Яғни, оқушылардың коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастыру қажет. Мақалада оқушылардың коммуникативтік құзіреттіліктерін қалыптастыру негіздері талданып, тілдесім әрекеті арқылы оқушылардың пікір алмасу дағдыларын дамыту мәселесі қарастырылды.

Түйінді сөздер: тілдік дағдылар, коммуникативтік құзіреттілік, тілдесім әрекеті, пікір алмасу дағдысы, тіл ғылымы әдістемесі.

Аннотация: Важнейшим направлением в современной казахстанской системе образования является реализация образовательного процесса на основе лично-ориентированных и коммуникативных компетенций. То есть необходимо формировать коммуникативную компетенцию учащихся. В статье проанализированы основы формирования коммуникативной компетенции учащихся, а также рассмотрено развитие у учащихся навыков обмена мнениями посредством речевой деятельности.

Ключевые слова: речевые навыки, коммуникативная компетенция, речевая деятельность, навык обмен мнениями, методика лингвистики.

Abstract: The most important direction in the modern Kazakhstani education system is the implementation of the educational process based on personality-oriented and communicative competencies. That is, it is necessary to form the communicative competence of students. The article analyzes the foundations of the formation of students' communicative competence, and also considers the development of students' skills of exchanging opinions through speech activity.

Keywords: speech skills, communicative competence, speech activity, opinion exchange skill, linguistics methodology.

Қазіргі жаһандану көшіне ілескен жаңа дәуір білім беру саласының басым бағыттарын айқындап, көрсетуде. Осыған сәйкес, жалпы орта мектептегі білім берудің басты мақсаты – оқушының оқу қабілетін қалыптастыру, яғни оның оқу мақсатын өз бетінше белгілеуін, оған жету жолдарын жобалау, жетістіктерін бақылау және бағалау қабілетін дамыту. Заманауи тұлға ең алдымен коммуникативті қарым-қатынас тұрғысынан жоғары құзіреттіліктерге ие болуы керек. Бүгінгі қазақстандық білім беру саласының міндеті де – өзгермелі өмір жағдайларына икемді бейімделе алатын тұлға тәрбиелеу.

Коммуникативті құзыреттілікті дамыту үшін оқушының өз пікірін білдіре алу, өзге оқушылармен пікірлесе алу дағдысын қалыптастыру керек [1]. Себебі, коммуникативті құзыреттілік өмірдің кез келген саласында табысқа жету факторларының бірі. Бүгінгі өскелең ұрпақты ертеңгі үлкен өмірге баулудың табысты нәтижесі – өзіндік ой-пікірі бар, қарым-қатынас тұрғысынан белсенді, әлеуметтік сауатты, әлеуметтік шындыққа көбірек бейімделген, өзгелермен тиімді өзара әрекеттесе алатын және коммуникациялық процестерді басқара алатын тұлға ретінде қалыптастыру.

Бүгінгі таңда кез келген тұлғаның негізгі функционалдық қасиеттері – бастамашылдық, шығармашылық ойлау және стандартты емес шешімдерді табу қабілеті, кәсіби жолды таңдау қабілеті, өмір бойы оқуға дайындығы. Бұл функционалдық дағдылардың барлығы мектеп жағдайында қалыптасады. Мектеп оқушылары үшін көпшіл болу, әртүрлі әлеуметтік топтарда қарым-қатынас жасау, әртүрлі салаларда бірлесе жұмыс істей білу, жанжал жағдайларының алдын алу немесе олардан шебер шыға білу тәжірибелерін шыңдау қажет. Бұл дағдылар жас ұрпаққа ұтқырлықты, эмоционалдық тепе-теңдікті қамтамасыз ететін психикалық жайлылық жағдайында өзгермелі әлемге тез жауап беру қабілетін қамтамасыз етеді. Ал бұл мақсатқа жету үшін ең әуелі оқушылардың коммуникативті құзыреттіліктерін қалыптастыру керек. Біздің қарастырып отырған тақырыбымыз оқушылардың пікір алмасу дағдыларын қалыптастыру мәселесі. Дәл осы пікір алмасу, пікірлесу дағдыларын қалыптастыруға негіз болатын тілдесім әрекеті мен оның қызметіне тоқталып өтейік.

Тілдесім - сөйлесім әрекетінің барлық түрлерін қамтитын ерекше құбылыс. Ол тілдік қатынастың ең маңызды көрсеткіші бола келіп, оқылым, жазылым, айтылым, тыңдалымның іс жүзінде қолдануына мүмкіндік жасайды. Тілдесім арқылы оқу, жазу, тыңдау, сөйлеуге үйрету жүзеге асады, оларға қатысты жұмыстар атқарылады [2].

Тілдесім – адамдардың бір-бірімен түсінісуі ғана емес, сонымен қатар бір-біріне ойы, көзқарасы, пікірі жағынан ықпал етуі. Бұл – қоғамда қызмет етіп, өмір сүруші адамдардың тіл арқылы барлық жағдайға байланысты өзара әсері ретінде түсініледі.

Қазіргі қазақ тілін оқыту үдерісінде оқушылардың пікірлесу дағдыларын қалыптастырып, дамыту пән барысында жүзеге асырылатын тілдесім әрекетінің оқылым, жазылым, айтылым, тыңдалым дағдыларының бірізділігіне негізделген оқытудың тиімді әдіс-тәсілдері мен технологияларына байланысты. Тілдесім әрекетін қолдана отырып, оқушылардың пікірлесу дағдыларын қалыптастыру әдістемесін ұйымдастырып, оны жүзеге асыру қазақ тілі мұғалімінің біліктілігіне де байланысты. Қазақ тіл сабағындағы оқыту жағдайын қарым-қатынастың табиғи жағдайларына жақындатып, оқушылардың пікірлесу дағдыларын қалыптастыру үшін мұғалім оларды сөйлеу жағдаятына енгізіп, сол жағдаятта бағдарлауға, яғни әңгімелесушіні, сөйлеу жағдайларын және тапсырмаларды анық елестетуге үйретуі керек [3].

Оқу іс-әрекетінің тілдесім әрекетіне негізделген коммуникативтік тәсілдері пікірлесу дағдыларын қалыптастыруда қазақ тілін оқыту әдістерін, оқу әрекетін ұйымдастыру формаларын айтарлықтай өзгертеді. Тілдесім әрекетін белсенді қолданудың мақсаты мен қызметі ең алдымен оқушылардың қарым-қатынас, өз ойын білдіру және өзін-өзі көрсету құралы екендігімен анықталады.

Оқушылардың пікірлесу дағдыларына қол жеткізу үшін тілдесім әрекетіне құрылған жаттығулардың негізгі әдістері мен түрлері төмендегі негізде болуы керек:

- Сөйлеу жағдаяттарын құру, оларды оқу тапсырмалары легінен таңдау;
- Рөлдік ойындар, экскурсиялар және материалды жинақтаудың басқа тәсілдері;
- Оқушыға жеке мәлімдеме жасау мүмкіндігін тудыратын кез келген әрекеттер;
- Суреттер салу, іс қағаздары мен күнделіктерді жүргізу;
- Қиялға негізделген сюжеттер, соның ішінде ертегілер құру;

- Тапсырмаларды әртүрлі жанрларда таңдау: репортаж, радиодағы сөз, телешоу, жарнама.

Пікірлесу дағдысы сөйлеу әрекетінің теориясына негізделген. Ал сөйлеу әрекеті жағдаяттық, мотивациялық, әңгімелесушінің сөйлеуді қабылдауы, кері байланыс сынды төрт қадамды ескереді. Пән мұғалімі тілдесім әрекеті арқылы оқушылардың пікірлесу дағдыларын дамыту үшін сабақты тиімді пайдалануы қажет. Қазақ тілін оқытуда әр сабақты жоспарлау кезінде педагог төмендегі үш компонентті бөліп алады [4]:

- Мақсаты сабақта қарым-қатынас құру болып табылатын коммуникативті әрекет;
- Оқушылардың коммуникативті қабілеттерін дамыту, яғни тиімді қарым-қатынас орнатуға бейімділіктерін дамыту;
- Көпшіл балалармен жеке жұмыс және қалғандарында көпшілдікті дамыту, яғни оқу процесінде көпшілдікті үйрету.

Осыған байланысты оқушылардың пікірлесу дағдысын қалыптастыру әдістемесінде мұғалім ынтымақтастықтың әртүрлі формаларын пайдалана отырып, жұптық, топтық жұмыстарды тиімді ұйымдастырады. Осындай іс-әрекетті ұйымдастыру барысында ізденіс, пікір алмасу әрекеттері жүзеге асады. Топтық жұмыс оқушылардың бір-бірімен қарым-қатынасқа түсуіне, жұмыста өз ойларын білдіріп, пікірлерін айтуына мүмкіндік береді. Топтық оқу әдістерін, топтық диктант, пікірсайыс әдісі, дебат әдісі оқушылардың бірлесіп, үйлесімді әрекет ету қабілетін дамытып, пікірлесу дағдыларын қалыптастырады.

Менің ойымша, пікірлесу дағдысын қалыптастыру әдістемесінде тілдесім әрекетінің төрт дағдысына негізделген жоба құру сияқты оқу іс-әрекетін ұйымдастыру формасының маңызы зор. Жобамен жұмыс істеу кезінде жобаның түрін келісіп, материалды таңдап, оны реттеп, қорғау керек. Мұнда мықты білім, қиял, тапқырлық, табандылық, еңбек және ең бастысы ынтымақтастық қажет. Осындай әрекеттер арқылы оқушылардың топ ішіндегі қарым-қатынастары пысықталып, білім мен тәжірибе шыңдалады, сыни ойлау дағдылары қалыптасады.

Тілдесім әрекеті арқылы пікірлесу дағдыларын қалыптастыру әдістемесінде оқушылардың жеке жұмыс әдісіне де көңіл аудару керек. Бұл әдіс оқушының ішкі монологтық жауабының бір түрі ретінде оның жауап берудегі ішкі шиеленістерін, толқуларын жеңілдетуге көмектеседі және одан әрі тақтада монологтық жауаптың қалыптасуына ықпал етеді.

Педагогика ғылымдарының докторы В.С.Безрукованың зерттеулеріне сүйене отырып, оқушылардың коммуникативтік қабілеттерін қалыптастырудың бір құралы ретінде сабақты сұрақ-жауап түрінде өткізудің маңызы барын байқаймыз [3]. Кез келген сабақтың негізі – сұрақтар мен оларға берілетін жауаптар. Сұрақ қоя білу және оған жауап құрастыра білу – ең маңызды жалпы педагогикалық дағдылардың бірі, оның көмегімен қоршаған дүние игеріледі.

Оқушылардың пікірлесу дағдыларын дамыту үшін тілдесім әрекетінің айтылым дағдысына негізделген келесі сұрақ түрлерін қою тиімді:

- Жаттығулық сұрақтар. Олар арқылы оқушылар оқу тапсырмаларын орындау алгоритмін меңгереді, алгоритмдерді айтады.
- Бар тәжірибе негізінде жауап іздеуді, сондай-ақ жауапты тәуелсіз тұжырымдауды талап ететін конструктивті сұрақтар.
- Балама сұрақтар. Олар дұрыс жауапты таңдау және оны дәлелдеу қажет болғанда тестілік сауалнамада қолданылады.
- Қақпан сұрақтары. Балалар сұрақтың жауабы жоқ екенін дәлелдейді.
- Жетекші сұрақ. Бұл анықтамалық сұрақ. Оның көмегімен оқушы тез бағдарланып, жауабын тұжырымдайды.
- Сұрақ – ұсыныс. Оқушыны дұрыс бағытқа бағыттайды, жауап табуға уақыт пен аумақты қысқартады.

- Қарсы сұрақ. Ол оқушыдан есептегіш және нақтылайтын сұрақ қоюды талап етеді.

Осылайша, тілдесім әрекеті арқылы жүзеге асатын сұрақ-жауап әдісі шынымен де оқушылардың коммуникативтік қабілеттерін, оның ішінде пікірлесу дағдыларын қалыптастыру механизмі рөлін атқарады. Сұраққа жауап беру оқушылардың бойында өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі басқару, өздігінен білім алу қасиеттерін қалыптастырады.

Пікірлесу дағдыларын дамыту әдістемесінде маңызды құрал диалог болып табылады. А.М. Моисеев диалог туралы былай деп жазады: «Диалог еркіндіктің серігі және белгісі болғандықтан құнды. Бұл көзқарастардың әртүрлілігі. Бұл бірауыздылыққа қайшы келетін ойлардың даралығы» [5].

Оқушылардың пікірлесу дағдыларын дамыту әдістемесінде тілдесімдік әрекеттегі диалогтың келесі түрлерін қолдануға болады:

- Мотивациялық диалог. Ол талқыланатын мәселе бойынша хабардарлық дәрежесіне қарамастан, тақырыптың барлық оқушыларды қызықтыруымен сипатталады.

- Рефлексиялық диалог. Ол сабақта шешілетін мәселеге оқушының жеке қатынасымен сипатталады.

- Автономды диалог. Өзің туралы ойлау.

- Қақтығыс диалогы. Басқаның пікірімен әдепті түрде келіспеушілік. Басқалардың пікіріне негізделген дәлелдер.

- Сыни диалог. Бұл кейіпкерлердің келеңсіз әрекеттеріне сын көзбен қарау.

- Өздігінен орындалатын диалог. Бұл белгілі бір мәселе немесе тақырыптағы жетістіктерін, зерттеулерін, қорытындыларын ашу.

М.М. Бахтин былай деп жазады: «Өмірдің табиғаты диалогтық негізге құрылған. Өмір сүру дегеніміз – диалогқа қатысу» [6]. Сондықтан өмірдің бір бөлшегін құрайтын сабақта да диалогтік әдіс болуы керек. Оқытудағы диалогтік тәсілдің нәтижесі мектеп оқушыларының өз көзқарасын білдіріп, дәлелдей алуы, досының пікірін сыйлай білуі, жоғары оқу орнында оқуын жалғастыруға және өз бетінше оқу іс-әрекетіне дайын болуы болып табылады.

Пікірлесу дағдысын қалыптастыруға тірек болатын маңызды тәсіл ретінде диалог әдісі әлеуметтік құзыреттілік пен қарым-қатынастағы басқа оқушылардың позициясын ескеруді қамтамасыз етеді; тыңдау және диалогқа түсу қабілетін дамытады; мәселелерді топтық талқылауға қатысуын қамтиды; сыныптастар тобымен бірігу және құрдастарымен, мұғаліммен өнімді өзара әрекеттесу мен ынтымақтастықты құруға жол ашады.

Оқушылардың пікірлесу дағдылары олардың өз айналасындағылармен қарым-қатынасында және өмірлік үрдісінде қалыптасады. Олардың қалыптасуының табыстылығы мен қарқындылығы тілдесім әрекетінің қаншалықты жүзеге асатынына, олардың дамуына оқушының қаншалықты саналы түрде ықпал ететініне, осы дағдыларды қалыптастыру барысында мұғалім тарапынан мақсатты дамудың сәтті болуына байланысты.

Пікірлесу дағдысын тілдесім әрекетін қолдана отырып жоғары деңгейде меңгеру әртүрлі әрекеттерде басқа адамдармен тиімді қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді. Қарым-қатынас кез келген сабақтың құрамдас бөлігі болып табылады, сондықтан оқушылардың пікірлесу дағдысын қалыптастыру оқу-тәрбие процесінің сапасының артуына әкеледі.

Қазақ тілін оқыту сабақтарында арнайы ұйымдастырылған жаттығулар кешенін, жағдаяттарды енгізу пікірлесу дағдысын қалыптастыруда тұрақты оң нәтиже алуға ықпал етеді. Мұғалім үшін оқушыға өз ойын дұрыс жеткізе білуге үйрету, сонымен қатар сыныптастарын құрметтеуге, оларды тыңдай білуге үйрету маңызды. Сондай-ақ тілдесім әрекетіне негізделген жұптық және топтық жұмыстарды ұйымдастыру пікірлесу дағдысын ұйымдастыруға көмектеседі. Мәселен, Балтабаева Ж., Арын Е., Әбдіраман Г. авторлығымен 2020 жылы Атамұра баспасынан жарық көрген қоғамдық-гуманитарлық бағытта оқитын 11 сынып оқушыларына арналған қазақ тілі оқулығында оқушылардың

пікірлесу дағдыларын қалыптастырып, дамытуға ықпал ететін тілдесім әрекетіне негізделген жаттығулар мен тапсырмалар жинақталған [7]. Мысал келтіретін болсақ, оқулықтың 9-шы бетінде келтірілген айтылым тапсырмасында: ««Шежірелі Қазақстан» тақырыбында пікірталас ұйымдастырындар», - делінген. Пікірсайыс әдісін қолдана отырып, әр оқушы өз ойын, көзқарасын нақты дәйектемелерге сүйену арқылы дәлелдейді. Оқулықтың 15-ші бетіндегі айтылым тапсырмасында: «Өлең идеясына сүйене отырып, өз жұптарыңа «Туған жер» деген тақырып бойынша сұрақтар дайындаңдар», - деп берілген. Бұл тапсырмада диалогтық оқыту әдісін қолданады. Ал оқулықтың 28-ші бетіндегі айтылым тапсырмасында: «2, 3-тапсырмалардың мәтіндерін салыстырып, талдаңдар», - деп берілген. Яғни, оқушылар әуелі жоғарыда ұсынылған екі мәтінді оқылым дағдысын қолдана отырып, түсініп оқып шығады. Кейін айтылым әрекетін пайдаланып, мәтіндегі ойды талқыға салады. Осылайша, тілдесім әрекетіне негізделген төрт дағдыдан тұратын тапсырмаларды орындау барысында пікірлесу дағдысын қалыптастыратын тілдесім әрекетіне негізделген әр әдіс-тәсілді ұтымды қолданудың жолдарын жетілдіре түскенде ғана жоғары нәтижеге қол жеткізе аламыз. Сонда ғана оқушының пікірлесу дағдысын қалыптастыруға мүмкіндік туады.

Қорытындылап айтқанда, бүгінгі білім беру саласы үшін оқушылардың қарым-қатынас барысында өз ойын дұрыс, еркін, нақты жеткізуге ықпал ететін пікірлесу дағдылары мен дұрыс сөйлеуге, сауатты жазуға, сондай-ақ сөз бен сөз тіркестерін қарым-қатынас мақсаты мен жағдайына сай қолдана білуге баулитын коммуникативтік құзыреттілігін дамыту деңгейін арттыру маңызды. Осылайша, мектеп оқушыларының айтылым, жазылым, оқылым және тыңдалым секілді басты төрт дағдыға негізделген тілдесім әрекеті арқылы олардың пікірлесу дағдыларын қалыптастыру әдістемесін оңтайлы қолдану жас ұрпақтың коммуникативтік тәрбиесіне ерекше әсерін тигізеді деп айта аламыз. Өйткені сөйлеуді дамытудағы табыс басқа мектеп пәндерін игерудің тиімділігін де анықтайды, қоғамдық өмірге белсенді және мазмұнды қатысу үшін алғышарттарды жасайды, балаларға сөйлеу дағдыларын береді және жеке өміріне қажетті мінез-құлық, сөйлеу мәдениетін дамытады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Республикалық ғылыми- әдістемелік басылым: Қазақ тілі мен әдебиеті журналы, - № 8, 2012.
2. Оразбаева Ф.Ш. Тілдесім әрекетінің атқаратын қызметі. –[Электрон.ресурс]. –URL: http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Pedagogica/76742.doc.htm
3. Дәулетбекова Ж., Рай Қ., Нұрышева Г., Рахметова Р. Тілді оқыту: интеграциялық білім мен интеллектуалдық тұлға қалыптастырудың сабақтастығы. – Алматы: Нурай Принт Сервис, 2014. – 243 б.
4. Балақаев М. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2008. – 592 б.
5. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1996. – 214 с.
6. Құлмағамбетова А. Тілдік төрт дағды бойынша белсенді оқыту тапсырмалары, оқу-әдістемелік құрал. – 2014. - 54 б.
7. Балтабаева Ж., Арын Е., Әбдіраман Г. Қазақ тілі. 11-сынып оқулығы. – Алматы: Атамұра, 2020. – 256 б.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РИСКА СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ СРЕДИ СТУДЕНТОВ

СТУДЕНТТЕР АРАСЫНДАҒЫ СУИЦИДАЛДЫҚ МҰНЫҚ-ҚҰЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SUICIDAL BEHAVIOR AMONG STUDENTS

Аннотация. В данной статье рассматриваются психологические факторы риска суицидального поведения среди студентов

Ключевые слова: студенты; суицидальное поведение; риск суицида; факторы суицидального поведения; гендерные различия; корреляционный анализ.

Аннотация. Бұл мақалада студенттер арасындағы суицидтік мінез-құлықтың психологиялық қауіп факторлары талқыланады

Түйінді сөздер: студенттер; суицидтік мінез-құлық; суицид қауіпі; суицидтік мінез-құлық факторлары; гендерлік айырмашылықтар; корреляциялық талдау.

Annotation. This article discusses the psychological risk factors for suicidal behavior among students

Keywords: students; suicidal behavior; suicide risk; factors of suicidal behavior; gender differences; correlation analysis.

В современном обществе проблема самоубийств продолжает оставаться актуальной. Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) отмечает снижение суицидов в России за последнее десятилетие, однако их количество все еще велико. При этом большинство исследователей отмечает рост самоубийств в государстве среди молодежи в возрасте 16-25 лет [1]. В этой возрастной группе ведущее место занимает студенческая молодежь. В течение всего периода обучения в вузе студенты встречаются с разными трудностями, которые могут привести к социально-психологической дезадаптации: переход к самостоятельной деятельности; социально-бытовые проблемы; новые межличностные отношения; стрессы при подготовке и сдаче экзаменов; колебания в выборе профессии и т. д. Эти факторы провоцируют рост фрустрации, тревожности, неуверенности в завтрашнем дне, которые всегда присутствуют в обществе.

В связи с реювенацией суицидов в современном обществе, актуальным является исследование риска суицидального поведения студенческой молодежи и выявление детерминирующих факторов, оказывающих существенное влияние на предсуицидальное состояние. Анализ суицидального поведения основывается преимущественно на изучении самоубийств и попыток суицида. Для определения превентивных мероприятий необходимо выявлять ведущие факторы суицидального риска. Это позволит на ранних стадиях обнаруживать группы риска [2].

Исследователи описывают большое количество факторов, оказывающих влияние на суицидальное поведение. А. Г. Абрумова и В. А. Тихоненко считают, что в основе формирования суицидального поведения находится генез соотношения личностных, средовых и патологических (если имеются психологические расстройства) факторов. При

этом злоупотребление психоактивными веществами и суицидальное поведение у подростков.

В своих исследованиях А. А. Лучина выделяет также дезадаптацию как фактор суицидальной настроенности студенческой молодежи. Состояние дезадаптации, по мнению автора, является результатом комплекса факторов: трудности в общении с людьми; неудовлетворенность собственной жизнью; обеспокоенность личным будущим и т. д.).

Согласно концепции В. С. Ефремова, невозможно детально описать характеристики личности, свойства ее психофизиологического функционирования в различной социально-психологической ситуации, влияющих на возникновение суицидальных тенденций. При определении детерминантов суицида автор отмечает необходимость комплексной оценки всего разнообразия причин и условий риска суицидального поведения.

Разные причины суицида рассматриваются не как отдельные факторы самого различного происхождения, а их неблагоприятное сочетание.

Многие авторы среди факторов риска суицидального поведения главенствующую роль отдают антивиталям переживаниям: безнадежности; безбудущности; брошенности; ненужности; одиночества [3]. При этом одни авторы⁸ считают безнадежность даже более важным параметром суицидального намерения, чем депрессию; другие рассматривают одиночество большой длительности одним из основных суицидоопасных состояний. Комплексные психолого-социологические исследования, посвященные изучению зависимости риска суицидального поведения от различных стрессоров, установили существенную роль в его проявлении не только биологических, но и социально-экономических, демографических, политических, духовно-нравственных, социокультурных, психологических и территориальных факторов.

В многочисленных работах отечественных и зарубежных ученых в области диагностики суицидальных тенденций подростков и молодежи отмечается важность профилактического значения выявления пре-суицидальных синдромов.

Конфликт, переживаемый личностью, образуется из двух или нескольких разнонаправленных тенденций, одну из которых составляет основная, актуальная в данный момент потребность человека, а другую - тенденция, препятствующая ее удовлетворению. А.Г. Амбрумова выделила возрастные особенности суицидального поведения - особенности суицидального поведения (суицидальной мотивации, форм суицидогенеза, суицидальных проявлений), характерные для определенных возрастных групп, разделенных согласно возрастным пикам суицидальной активности: детский: до 12 лет, подростковый: 12-17 лет, молодежный: 17-29 лет, зрелый: 30-55 лет, пожилой: 55-70, преклонный: старше 70 лет. В контексте нашего исследования интерес представляет анализ особенностей суицидального поведения студентов. Молодежь нередко тщательно планируют суицидальные действия, основой которых является экзистенциальный кризис. А.Г. Амбрумова, Е.Г. Трайнина, Н.А. Ратинова выявили, что среди российской молодежи наиболее часто встречаются суицидальные попытки (100:1 по отношению к самоубийствам), значительно чаще их совершают девушки (10:1 по отношению к юношам). Однако в различных исследованиях вариативность таких статистических данных существенно колеблется. В подавляющем большинстве случаев суицидальные действия носят импульсивный характер и обусловлены разрывом отношений или ссорой с партнером.

Существуют люди являющиеся суицидальными личностями, но этого не признает их семья, друзья, или сталкивающиеся с ними профессионалы. Отчаявшиеся субъекты могут счесть жизнь не выносимой из-за непреодолимых препятствий, и их поведение может быть устремлено к смерти: курение, алкоголизм, наркотики, любовь к риску, трудоголизм, переядание, азартные игры, игнорирование болезней. В 1897 г. французский философ Эмиль Дюркгейм назвал такое поведение «символическим суицидом».

Люди часто медленно убивают себя, не осознавая своих летальных намерений. Лица, к которым относится это утверждение, отрицали бы то, что их действия направлены на саморазрушение либо причинение вреда самим себе. Еще одним местом, где стоит искать замаскированные самоубийства, является проезжая часть дороги - автоцид. Машина является идеальным инструментом самоуничтожения.

Среди суицидентов различаются две категории. Первую из них составляют лица с низким уровнем социализации. Для них характерна не только социально-психологическая дезадаптация, т.е. нарушения в сфере межличностных отношений, но и социальная неприспособленность к требованиям общества, которая проявляется в неумении или нежелании строить свое поведение в соответствии с социальными нормами. Социальный статус их, как правило, невысок. Суицид часто является последним шансом в ряду других форм девиантного поведения, свойственного лицам этой группы.

Психологический кризис, предшествующий суициду, характеризуется ситуационными реакциями оппозиции и дезорганизации. Человек нередко кончает с собой на высоте злобной агрессивной реакции. Суициденты этой категории и составляют основной контингент лиц, совершающих самоубийства, которые должны быть отнесены к социальным отклонениям агрессивной ориентации [4].

Вторую группу составляют лица с достаточно высоким уровнем социализации. Многие из них достигли высокого социального статуса, поведение их в анамнезе не выходило за рамки соблюдения конвенциональных норм. Лишь с момента совершения суицидального поступка такие лица попадают в разряд «девиантов». В генезе совершаемого ими суицида лежит прежде всего социально-психологическая дезадаптация. Эти лица психологически декомпенсированы и астенизированы, что связано с переживанием ими сложных конфликтов, для решения которых оказалось недостаточно их жизненного опыта. Психологический кризис в предсуицидальном периоде протекает в форме пессимистических ситуационных реакций, а также реакций эмоционального дисбаланса, реакций отрицательного баланса и реакций демобилизации. Указанная категория совершает суициды, характеризуемые как отклонения социально-пассивного типа.

Причины суицидального поведения очень сложны и многочисленны. Причины можно искать в биологических, генетических, психологических и социальных сферах человека. Несмотря на то, что люди обычно совершают суицид в экстремальных ситуациях, таких, как развод, потеря работы или учебы, большинство экспертов предполагает, что это скорее повод для совершения суицида, чем его причина. Большинство людей, убивающих себя, страдают от депрессии, которая часто не диагностируется и не лечится. Так как депрессия часто лежит в основе суицида, изучение причин депрессии может помочь ученым понять причины суицида. Другие психические болезни, такие как биполярное расстройство, шизофрения и тревожные расстройства могут также способствовать суицидальному поведению. Исследователи, указывая, что уровень суицидального поведения выше в определенных семьях, предполагают, что генетические и социальные факторы играют определенную роль в повышенном риске суицида. Если один из близнецов совершил попытку суицида, то у второго риск самоубийства резко повышается. Этот факт также указывает на генетическое влияние при повышенном риске суицида. Некоторые могут наследовать генетическую предрасположенность к психическим болезням, таким как шизофрения и алкоголизм, которые, в свою очередь, увеличивают риск суицида. Исследования выявили пониженный уровень серотонина в головном мозге людей, у которых отмечаются приступы неконтролируемой агрессии. Ученые обнаружили, что лица, склонные к суициду, по-видимому, не испытывают больших стрессов в своей жизни, чем другие; они, скорее, имеют некоторую патологию личности, которая не позволяет им полноценно справляться с жизненными проблемами. Кроме этого, лица, склонные к суициду, изначально имеют проблемы в жизни, такие как потеря семьи, или плохие отношения между родственниками, отдельное проживание родителей и несовершеннолетних детей, плохое

обращение с детьми или плохое воспитание. Обследуемые, которые пытались совершить суицид, имеют более высокий уровень психических расстройств в популяции, а также часто злоупотребляют психоактивными веществами. Однако суицид происходит во всех семьях, включая и те, которые внешне выглядят благополучными.

Итак, суицидальное поведение, как результат многофакторного процесса дезадаптации обусловлен социально-психологическими факторами. Многие исследователи выделяют следующие основные причины суицидального поведения: депрессивное расстройство; алкоголизм и другие формы злоупотребления наркотическими веществами; религиозные идеи; изоляция, жизнь в одиночестве, потеря поддержки; когнитивная ригидность; моделирование, самоубийство в семье; экономические проблемы, проблемы в ВУЗе или на работе; проблемы с противоположным полом; стресс и стрессовые факторы; агрессия и раздражительность; физическая болезнь.

Список использованной литературы:

1.Алимова М. А. Суицидальное поведение подростков: диагностика, профилактика, коррекция. — Барнаул, 2014. — 100 с.

2.Амбрумова А. Г., Тихоненко В. А. Диагностика суицидального поведения. — М., 1980. — 39 с.

3.Бабарахимова С. Б. Клинические проявления суицидального поведения в подростковом возрасте // Личность в меняющемся мире: здоровье, адаптация, развитие. — 2017. — Т. 4, № 1(16). — С. 62–71.

4.Банников Г. С., Павлова Т. С., Вихристюк О. В. Безнадёжность, одиночество и склонность к импульсивному, аутоагрессивному поведению у подростков как факторы риска развития социально-психологической дезадаптации // Психологическая помощь детям и подросткам в кризисных состояниях: тезисы Респ. науч.-прак. конф. с междунар. участием. — Минск, 2014. — С. 16–19. Зотов М. В. Суицидальное поведение: механизмы развития, диагностика, коррекция. — СПб., 2006. — 144 с.

УДК 416

Әмзебеков Ерулан Нұрғалиұлы, Асильбек Ерасыл

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының
студенті, Тұран-Астана университеті

Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі:

заң ғылымдарының магистрі, ұлттық және халықаралық құқық кафедрасының аға
оқытушысы Яғмусова А.Ф.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТАН БОСАТУ

ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY

Аннотация: Қылмыстық жауаптылықтан босату – бұл жеке тұлғаның қылмыс жасағаны үшін заңды жауапкершіліктен босатылуы мүмкін жағдайларды білдіретін құқықтық ұғым. Бұл мақалада қылмыстық жауаптылықтан босату түсінігіне, оның құқықтық және этикалық салдарларына шолу жасалады. Мақалада өзін-өзі қорғау, ессіздік, мәжбүрлеу, қажеттілік және факті немесе заң қатесі сияқты қылмыстық жауапкершіліктен босатудың әртүрлі негіздері талқыланады. Ол сондай-ақ қылмыстық жауаптылықтан босатуды белгілеу критерийлері мен талаптарын, сондай-ақ осы құқықтық қорғауға байланысты ықтимал қиындықтар мен қайшылықтарды зерттейді. Мақала

қылмыстық сот төрелігі жүйесінде қылмыстық жауапкершіліктен босатудың теңгерімді тәсілінің маңыздылығын көрсетумен аяқталады.

Түйінді сөздер: босату, қылмыстық жауаптылық, құқықтық түсінік, өзін-өзі қорғау, ессіздік, мәжбүрлеу, қажеттілік, факті қателігі, заң қателігі, критерийлер, талаптар, қиындықтар, қайшылықтар, қылмыстық сот төрелігі жүйесі.

Аннотация: Освобождение от уголовной ответственности – это юридическое понятие, относящееся к обстоятельствам, при которых лицо может быть освобождено от юридической ответственности за совершение преступления. В данной статье представлен обзор концепции освобождения от уголовной ответственности, включая ее юридические и этические последствия. В статье рассматриваются различные основания освобождения от уголовной ответственности, такие как самооборона, невменяемость, принуждение, необходимость, фактическая или юридическая ошибка. В нем также рассматриваются критерии и требования для освобождения от уголовной ответственности, а также потенциальные проблемы и разногласия, связанные с этой правовой защитой. В заключение в документе подчеркивается важность сбалансированного подхода к освобождению от уголовной ответственности в системе уголовного правосудия.

Ключевые слова: освобождение, уголовная ответственность, правовое понятие, самооборона, невменяемость, принуждение, необходимость, фактическая ошибка, правовая ошибка, критерии, требования, отводы, споры, система уголовного судопроизводства.

Abstract: Exemption from criminal liability is a legal concept that refers to circumstances under which an individual may be absolved from legal responsibility for committing a crime. This paper provides an overview of the concept of exemption from criminal liability, including its legal and ethical implications. The paper discusses various grounds for exemption from criminal liability, such as self-defense, insanity, duress, necessity, and mistake of fact or law. It also examines the criteria and requirements for establishing exemption from criminal liability, as well as the potential challenges and controversies associated with this legal defense. The paper concludes by highlighting the importance of a balanced approach to exemption from criminal liability in the criminal justice system.

Keywords: exemption, criminal liability, legal concept, self-defense, insanity, duress, necessity, mistake of fact, mistake of law, criteria, requirements, challenges, controversies, criminal justice system.

Қылмыстық жауаптылықтан босату, сондай-ақ құқықтық қорғау немесе негіздеу деп те аталады, адамды өз әрекеттері үшін қылмыстық жауапкершіліктен босатуға болатын құқықтық принциптерге немесе негіздерге қатысты. Бұл қорғаныстар дүние жүзіндегі қылмыстық-құқықтық жүйелерде танылған және жеке тұлғаларды заңсыз әрекеттері үшін жауап беретін қылмыстық жауапкершіліктің жалпы ережесінен ерекшеліктерді қамтамасыз етуге арналған.

Қылмыстық жауапкершіліктен босатуға әкелетін әртүрлі құқықтық қорғау құралдары бар. Ең көп таралған қорғаныстардың кейбірі мыналарды қамтиды:

Өзін-өзі қорғау: Бұл қорғаныс адамға жақын арада болатын зияннан немесе зиян келтіру қаупінен қорғау үшін ақылға қонымды күш қолдануға мүмкіндік береді. Ол әдетте қауіп-қатерге тап болған адамның күш қолдану өзін қорғау үшін қажет екеніне және қолданылған күш ұшыраған қауіпке пропорционалды екеніне негізді сенуін талап етеді [1].

Ақылсыздық: Ақылсыздықты қорғау өз әрекеттерінің табиғатын немесе салдарын түсінуге ақыл-ой қабілеті жоқ адам бұл әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылмауы керек деген алғышартқа негізделген. Ақылсыздық әдетте сотталушының қылмыс жасаған кездегі психикалық жағдайын құқықтық және медициналық бағалау арқылы анықталады.

Мәжбүрлеу: Бұл қорғаныс адам өзіне немесе басқаларға тікелей зиян келтіреміз деп қорқыту немесе мәжбүрлеу салдарынан қылмыс жасағанда қолданылады. Ол әдетте

қауіптің дереу және жақын болуын және адамның қылмыс жасаудан басқа ақылға қонымды баламасының болмауын талап етеді.

Факті қатесі: Бұл қорғау адам материалдық фактіге қатысты шынайы және ақылға қонымды қатенің салдарынан қылмыс жасағанда қолданылуы мүмкін. Мысалы, егер адам білмей біреудің мүлкін өзіне тиесілі деп есептеп алып кетсе, олар фактіні қорғауда қателесуі мүмкін [2].

Қажеттілік: Бұл қорғаныс адамға үлкен зиян немесе қауіпті болдырмау үшін қылмыс жасаса, өзінің қылмыстық әрекетін ақтауға мүмкіндік береді. Мысалы, егер адам өліп жатқан жақынын құтқару үшін дәрі-дәрмекті ұрласа, олар қажетті қорғанысты дәлелдей алады.

Келісім: Бұл қорғау адам басқа жағдайда қылмыс деп есептелетін әрекетке барған кезде қолданылады, бірақ олар болжамды жәбірленушінің тікелей немесе жанама келісімін алған. Келісім әдетте ерікті түрде және мәжбүрлеусіз берілген жағдайда ғана жарамды.

Құқықтық қорғау құралдары юрисдикцияға байланысты өзгеретінін және күрделі болуы мүмкін екенін атап өту маңызды, олар сәтті қолданылу үшін орындалуы керек нақты талаптар. Сонымен қатар, заңды қорғауды бекіту үшін дәлелдеу ауыртпалығы әдетте жауапкерге жүктеледі, яғни олар өз талаптарын растау үшін дәлелдемелерді ұсынуы керек [3].

Құқықтық қорғау құралдары қылмыстық сот төрелігі жүйесінде шешуші рөл атқарады, өйткені олар қылмыс жасады деп айыпталған тұлғалардың кінәлілігі мен жауапкершілігін бағалау үшін негіз болып табылады. Олар әділетсіз үкімдердің алдын алу шаралары ретінде қызмет етеді және олардың мінез-құлқын ақтауға немесе ақтауға дәлелді себептер болған кезде тұлғалардың қылмыстық жауапкершілікке тартылмауын қамтамасыз етеді.

Қорыта айтқанда, қылмыстық жауаптылықтан босату, құқықтық қорғау арқылы жеке тұлғаларды белгілі бір жағдайларда қылмыстық жауапкершіліктен босатуға мүмкіндік береді. Өзін-өзі қорғау, ессіздік, мәжбүрлеу, қателік, қажеттілік және келісім қылмыстық жауапкершіліктен босатуға әкелетін жалпы құқықтық қорғаудың кейбірі болып табылады. Бұл қорғаныстар қылмыстық жауапкершіліктің жалпы ережесінен ерекшеліктерді қамтамасыз етеді және жеке тұлғалардың өз әрекеттері үшін әділ және әділ жауап беруін қамтамасыз етуде қылмыстық сот төрелігі жүйесінде маңызды рөл атқарады [2]. Алайда, құқықтық қорғауды қолдану күрделі және соттар түсіндіруге жататынын ескеру маңызды. Бұл қорғаулардың қолжетімділігі мен тиімділігі юрисдикцияға, істің нақты жағдайларына және ұсынылған дәлелдерге байланысты өзгеруі мүмкін.

Сондай-ақ, құқықтық қорғау қылмыстық жауапкершіліктен жалтару үшін кепілдік берілген бос орын емес екенін айта кеткен жөн. Олардың шектеулері бар және олар прокуратура мен соттың тексеруіне жатады. Қорғау элементтерін белгілеу үшін дәлелдеу ауыртпалығы сотталушыға жүктеледі және ол әрқашан қылмыстық айыптаудан толық босатуға әкелмейді. Кейбір жағдайларда бұл айыпты жеңілдетуге немесе жазаны жеңілдетуге әкелуі мүмкін.

Оның үстіне, құқықтық қорғауды қылмыстық мінез-құлықты ақтаумен немесе ақтаумен шатастырмау керек. Олар кез келген құқыққа қарсы әрекет үшін ақтау болып табылмайды, керісінше тар анықталған және жарамды болу үшін нақты талаптарға сай болуы керек [1]. Олар өзін-өзі қорғау немесе өзіне немесе басқаларға зиян келтірудің алдын алу сияқты әрекетті ақтауға немесе ақтауға заңды себептер бар жағдайларда қолдануға арналған.

Соңғы жылдары құқықтық қорғау төңірегінде пікірталастар мен талқылаулар жалғасуда, кейбіреулер реформалар немесе қолданыстағы заңдарға өзгерістер енгізуді жақтайды. Сыншылар кейбір заңдық қорғаулар теріс пайдаланылуы немесе теріс пайдаланылуы мүмкін және әділетсіз нәтижелерге әкелуі немесе жүйелік көзқарастарды жалғастыруы мүмкін деп санайды. Басқалары заңдық қорғау қылмыстық сот төрелігі

жүйесінің маңызды бөлігі болып табылады, ол заңсыз үкімдерге қарсы қажетті кепілдіктерді қамтамасыз етеді және заң адамның мінез-құлқы мен жағдайларының күрделілігін есепке алуды қамтамасыз етеді.

Қорытындылай келе, құқықтық қорғау немесе қылмыстық жауаптылықтан босату қылмыстық құқықта белгілі бір жағдайларда жеке тұлғаларды қылмыстық жауаптылықтан босатуға мүмкіндік беретін танылған принциптер болып табылады. Олар қылмыстық жауапкершіліктің жалпы ережесінен ерекшеліктерді қамтамасыз етеді және қылмыстық сот төрелігі жүйесінде маңызды рөл атқарады. Дегенмен, олар шектеулерге, соттар түсіндіруге жатады және әрқашан қылмыстық айыптаудан толық босатуға әкелмейді. Құқықтық қорғаныс қылмыстық мінез-құлық үшін жалпы ақтау болып табылмайды, керісінше тар анықталған және жарамды болу үшін нақты талаптарға сай болуы керек. Құқықтық қорғау туралы пікірталастар мен талқылаулар қылмыстық сот төрелігі жүйесін қалыптастыруды жалғастыруда, өйткені олар жеке істер бойынша әділдік пен әділеттілікпен есеп беру қажеттілігін теңестіруге тырысады.

Пайдаланған әдебиеттер;

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі.
3. "Құқық энциклопедиясы" сайтындағы "Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы" бабы.

УДК 343.241

Курманғалиева Жанна Дулатовна

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты

«Тұран-Астана» университеті

Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі:

з.ғ.к., доцент Егізбаев Н.У.

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА КӨЛІК ҚЫЛМЫСТАРЫНА ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ КҮРЕСТІҢ МАҢЫЗЫ

ЗНАЧЕНИЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ БОРЬБЫ С ТРАНСПОРТНЫМИ ПРЕСТУПЛЕНИЯМИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ К

THE IMPORTANCE OF THE CRIMINAL-LEGAL FIGHT AGAINST TRANSPORT CRIMES IN MODERN CONDITIONS

Аннотация: Ғылыми мақала - жол қозғалысы және көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзудың дұрыс қылмыстық-құқықтық біліктілігін зерттеуге арналған, сонымен қатар көлік қылмыстарымен күрестің маңызы да қарастырылған.

Түйінді сөздер: жол қозғалысы, көлік құралдарын пайдалану ережелері, қылмыс, қылмысты саралау, көлік қылмыстарымен күрес.

Аннотация: Ғылыми мақала-жол қозғалысы және көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзудың дұрыс қылмыстық-құқықтық біліктілігін зерттеуге арналған, сонымен қатар көлік қылмыстарымен күрестің маңызы да қарастырылған.

Ключевые слова: дорожное движение, правила пользования транспортными средствами, преступность, дифференциация преступлений, борьба с транспортными преступлениями.

Abstract: The scientific article is devoted to the study of the correct criminal legal qualification of violations of the rules of road traffic and the use of vehicles, and the importance

of combating transport crimes is also considered.

Keywords: traffic, rules for the use of vehicles, crime, qualification of crimes, the fight against Transport crimes.

Өнеркәсіптің өсуі, бу, содан кейін бензин және электр қозғалтқыштарының құрылуы, жерде, суда және ауада жылдам қозғалатын құралдардың пайда болуы ХХ ғасырда әртүрлі типтегі, қуаттылықтағы және мақсатты көлік құралдарының қарқынды дамуына әкелді. Мамандардың есептеуінше, әлемдік автомобиль паркінің өзі бүгінгі таңда шамамен 500 млн.бірлікті құрайды. Адамдардың өмір сүру сапасына күмәнсіз, оң әсер етумен қатар, құрлықтағы, судағы және әуе көлігінің дамуы адам жазатайым оқиғалары мен мүліктің зақымдануынан бастап табиғи ортаның ластануына дейінгі бірқатар жағымсыз салдарларды тудырды. Қазіргі заманғы теміржол, автомобиль, әуе, теңіз және өзен көлігі-бұл қуатты техникалық жүйе, оның жылжымалы негізі көптеген адамдар мен ұлттық экономикалық маңызы бар материалдық құндылықтарды кеңістікте жедел және бір уақытта жылжытуға арналған көлік құралы болып табылады. Жылдамдыққа көбейтілген Масса (кез-келген ауыр көлік түрінің артықшылығы), тіпті оның қозғалысын бақылаудың шамалы (және одан да көп) әлсіреуімен, моральдық, физикалық және мүліктік сипаттағы ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін.

Қазақстанда қозғалыс мәдениеті өте төмен деңгейде қалып отыр, бұл да адам шығынына және үлкен материалдық шығындарға алып келеді.

Аталған іс-әрекеттер туралы ҚР жаңа Қылмыстық кодексін жетілдірудің басты мәселелерінің бірі көлік қылмыстарының жалпы ұғымын теориялық және заңнамалық тұжырымдау қажеттілігі болып табылады, өйткені қылмыстық әрекеттердің осы тобының ғылыми негізделген жүйесін құру және олардың ішкі құрылымын түсіндіру көлік қылмыстары ұғымын анықтамайынша мүмкін емес. Бұл тұжырымдамада ең типтік және заңды маңызды белгілердің көрінісі оны нормаларды жүйелеу мен жіктеуге негіз етіп қана қоймай, сонымен қатар көлік қылмыстарын байланысты қылмыстық әрекеттерден және әкімшілік көлік теріс қылықтарынан ажырату критерийі ретінде пайдалануға мүмкіндік береді [1].

Қазіргі уақытта көлік қылмыстарына қарсы күрестің неғұрлым тиімді ұйымдастырушылық шараларын, қылмыстар туралы қылмыстық нормаларды жетілдіру жолдарын, қозғалыс қауіпсіздігі мен көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзушылықтарды іздеу жүріп жатыр, бұл осы қылмыстарды жасаған адамдардың кінәлілік дәрежесін дәлірек анықтауға, жазалау шараларын салдардың нысаны мен ауырлығына байланысты қатаң саралауға ықпал ететін қолайлы базаны құру үшін қажет.

Көлік қылмыстарының анықтамасын бере отырып, олардың қозғалыс қауіпсіздігі мен көлік құралдарын пайдалану саласындағы қоғамдық қатынастарға қол сұғатындығын есте ұстаған жөн.

Көлік қозғалысы мен пайдалану қауіпсіздігі көлік құралдарының апатсыз жұмысын жүзеге асырумен ғана емес, сонымен қатар экономикалық, техникалық, әлеуметтік және құқықтық сипаттағы шаралармен қамтамасыз етілген адамдардың өмірі мен денсаулығын, құнды мүлікті, қоршаған табиғи ортаны қорғаумен байланысты қоғамдық қатынастардың кең ауқымын қамтиды.

Қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде көлік қылмысының мынадай анықтамасы беріледі - бұл көлік құралдарының қозғалысы мен пайдаланылу қауіпсіздігі саласындағы қоғамдық қатынастарға қол сұғатын және зиянды зардаптардың туындауына әкеп соққан не олардың туындауына қауіп төндірген қылмыстық заңда көзделген қоғамдық-қауіпті іс-әрекеттер (іс-әрекеттер немесе әрекетсіздіктер).

Автокөлікте, темір жол, су, әуе көлігінде қауіпсіздікті қамтамасыз етуге байланысты қоғамдық қатынастар сипатында бұл құрамдардың ҚР ҚК-нің әртүрлі тарауларында орналасуын негізді деп санау үшін түбегейлі айырмашылықтар жоқ. Осы көлік түрлерінің кез-келгенінде осындай зиянды салдарлар болуы мүмкін. Сондықтан заң шығарушы көлік қылмыстарын ҚР ҚК Ерекше бөлігінің бірыңғай тарауына негізді түрде

бөлді [2]. Бұл сондай-ақ қарастырылып отырған әрекеттердің жалпы объектісінің ерекшеліктерін көрсетуге, дұрыс біліктілікті қамтамасыз етуге, жазаны неғұрлым қатаң дараландыруға мүмкіндік береді, олардың орындалуына ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауды жеңілдетеді.

Көлік қылмыстарына қарсы күрестің қазіргі жағдайы мұнда да кейде көптеген адам шығынына, құнды жүктердің жойылуына әкелетін ауыр зардаптармен көлік оқиғалары болатынын көрсетеді.

Мәселен, В. И. Касынюк көліктің қозғалыс саласындағы қауіпсіз жұмысына қол сұғатын заңда көзделген қоғамдық-қауіпті әрекеттер көлік қылмыстары деп танылады деп есептейді [3].

Сондықтан пойызды қажетсіз тоқтату, халықаралық ұшу ережелерін бұзу, құбырлардың зақымдануы немесе бұзылуы сияқты нормалар осы жүйеден негізделген және орынды түрде алынып тасталады.

Көлік қылмыстары ұғымын анықтаудағы бастапқы нүкте олардың қозғалыс қауіпсіздігі мен көлік құралдарын пайдалану саласындағы қоғамдық қатынастарға қол сұғу идеясы болуы керек.

Көлік қылмыстары үшін қылмыстық жауапкершілік ҚР ҚК 12 - тарауының нормаларында көзделген, көліктің қалыпты қызметіне қол сұғатын қылмыстарды бір тарауға біріктіру рулық объектінің ортақтығына байланысты.

Осы тараудың жалпы объектісін анықтай отырып, оларға механикалық көлік қозғалысының қауіпсіздігі саласында жасалған қол сұғушылықтар кіретінін атап өткен жөн. Сонымен қатар, автокөлік қылмыстарының объектісін қозғалыс қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қатынастармен ғана шектеуге болмайды. Сонымен қатар, олар көлік құралдарын техникалық пайдалану қауіпсіздігіне қатысты қоғамдық қатынастарды да қамтуы керек, өйткені жол-көлік қылмыстары көлікті пайдалану ережелерін бұзу нәтижесінде де жасалуы мүмкін [4].

Осы тарауда көзделген қылмыстың жалпы объектісі қозғалыс қауіпсіздігін және көлікті пайдалануды қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар немесе қозғалыс қауіпсіздігін қамтамасыз ету және механикалық көлік құралдарын пайдалану саласындағы қоғамдық қатынастар болып табылады.

Тікелей объект қозғалыс пен пайдалану қауіпсіздігін, көліктің нақты түрін (Теміржол, су, әуе және автомобиль) қарастыру керек.

Бұл ретте механикалық көліктің барлық түрлері айтылады.

Бірқатар құрамдардың қосымша объектісі болып табылады жеке тұлғаның жеке пайдасы (жәбірленушілердің өмірі, денсаулығы немесе кез-келген нысандағы мүлік) көлік қылмыстарында зиян келтіретіндер.

Бұл қылмыстардың мәні маңызды практикалық мәнге ие.

Мысалы, автокөлік қылмыстарының тақырыбы Екі негізгі белгімен сипатталады:

1. Көлік құралдарының өздігінен жүруі, өйткені олар жұмыс көлемі кемінде 50 текше/см ішкі жану қозғалтқыштарымен не қуаты бойынша өзге түрдегі (электр, бу, газ және т. б.) баламалы қозғалтқыштармен қозғалысқа келтіріледі;

2. Олардың жүру тәртібі Жол қозғалысы ережелерімен реттеледі.

Көлік қылмыстарының объективті жағы іс-әрекет арқылы да, мысалы, (ҚР ҚК 299-бабы Көлік құралдарын немесе қатынас жолдарын қасақана жарамсыз ету), сондай-ақ әрекетсіздік жолымен де, мысалы, (апатқа ұшыраған кеме капитанының ҚР ҚК 305-бабы) жасалуы мүмкін.

Көлік қылмыстарының көпшілігінің құрамы материалдық сипатта жасалған. Мұндай жағдайларда қылмыстық жауаптылықтың шарты адам денсаулығына ауыр немесе орташа ауырлықтағы зиян келтіру түріндегі заңда көрсетілген қоғамдық қауіпті зардаптардың басталуы болып табылады (ст. 295, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 304 ҚР ҚК) немесе ірі залал (ҚР ҚК 299, 302, 303, 304-баптары).

Кейбір қылмыстарды жасау кезінде адамның қайтыс болуы немесе екі немесе одан да көп адамның қайтыс болуы сияқты салдарларды тудырғаны үшін жауапкершілікті

арттыру қарастырылған (ст. 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 306 ҚР ҚК).

Талданатын кейбір мақалалардың құрамы формальды түрі бойынша тұжырымдалған (ҚР ҚК 304, 305, 306-баптарының 1-бөлігі).

Көлік құралдарын пайдалану қауіпсіздігіне қол сұғатын көлік қылмыстарының ерекшелігі олардың белгілерін анықтайтын қылмыстық заң нормаларының диспозициясы бланкет болып табылады.

Сондықтан нақты қылмыстың құрамын анықтау үшін теміржол, әуе, теңіз, өзен немесе құбыр көлігінің қозғалысы мен пайдалану қауіпсіздігі ережелерін реттейтін заңдарға және басқа да нормативтік актілерге жүгіну қажет. Олар сілтеме жасайтын және қозғалыс қауіпсіздігінің және көліктің барлық түрлерін пайдаланудың жалпы қағидаттары мен қағидалары көзделген заңдардың ең маңыздылары Қазақстан Республикасының "көлік туралы" 1994 жылғы 21 қыркүйектегі заңдарында белгіленген; 1996 жылғы 15 шілдедегі "Жол қозғалысы қауіпсіздігі туралы" ҚР Заңына 1998 жылғы 28 желтоқсандағы Заңмен Енгізілген өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Оларға мыналар жатады:

а) темір жол көлігінде – Қазақстан Республикасы темір жолдарының Жарғысы; Қазақстан Республикасы темір жолдарын техникалық пайдалану Қағидалары; Қазақстан Республикасы темір жолдарындағы поездардың қозғалысы және маневрлік жұмыс жөніндегі нұсқаулықтар.

б) әуе көлігінде – Қазақстан Республикасының әуе кодексімен; Қазақстан Республикасының әуе желілері бойынша Жолаушыларды, багажды және жүктерді тасымалдау қағидаларымен; Қазақстан Республикасының азаматтық авиациясында ұшуларды жүргізу жөніндегі нұсқаулықтармен; Қазақстан Республикасының азаматтық авиациясында әуе кемелерін техникалық пайдалану жөніндегі нұсқаулықпен.

в) су көлігінде-кемелердің соқтығысуының алдын алудың халықаралық ережесі; Сауда мақсатында теңізде жүзу кодексі.

г) автомотокөлікте-1998 жылғы 01 қаңтардан бастап күшіне енген Қазақстан Республикасының Жол жүрісі қағидалары.

Субъективті жағынан (ҚР ҚК 297, 306-баптарынан, 305-бабының 1-бөлігінен) басқа барлық көлік қылмыстары абайсыз болып табылады, бұған заңның өзінде зиянды зардаптардың абайсызда келтірілуіне көрсетілген нұсқау дәлел бола алады.

Көлік қылмыстарының субъектісі 16 жасқа толған кез келген жеке есі дұрыс тұлғалар болуы мүмкін, олар үшін жауапкершілік 14 жастан басталады (ҚР ҚК 299-бабы).

Жекелеген қылмыстардың субъектісі арнайы белгілері бар адам болуы мүмкін, мысалы, орындалатын жұмыс немесе атқаратын лауазымына байланысты осы ережелерді сақтауға міндетті (ҚР ҚК 295-бабы), автомобиль, троллейбус, трамвай немесе басқа механикалық көлік құралын басқарушы (ҚР ҚК 296-бабы).

Осы мәселені қорытындылай келе, көлік қылмыстарын қылмыстық заңда көзделген адамдардың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету, теңіз, өзен, әуе, теміржол, автомобиль және құбыр көлігін пайдалану және пайдалану процесінде материалдық құндылықтардың сақталуына байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарға қол сұғатын кінәлі, қоғамдық қауіпті әрекет ретінде анықтауға болатындығын атап өткен жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер;

1. Каиржанов А.Е. Проблема предупреждения нарушений правил, обеспечивающих безопасную работу автотранспорта. Автореферат дисс.к.ю.н., - Караганда, 2000, 24 с.

2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІ (2023.26.03. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294#activate_doc=2

3. Касынюк В.И. Уголовная ответственность за транспортные преступления. Киев: "Высшая Школа", 1977. (С. 34.).

4. Куриков Т.А. Научные основы квалификации преступлений. Москва, 1984, 184 с.

КӨЛІК ҚЫЛМЫСТАРЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ТРАНСПОРТНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

PREVENTION OF TRANSPORT CRIMES

Аннотация: Автокөлік қылмыстарының алдын алу, олардың салдарының ауырлығын төмендету, апаттылыққа әсер ететін себептер мен жағдайларды жою, оларды жасағаны үшін кінәлілерді жазалау жол қозғалысына байланысты және оның қауіпсіздік деңгейіне әсер етуі мүмкін процестер мен құбылыстардың әртүрлілігі мен күрделілігін ескере отырып, бір мезгілде әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық және басқа да бірқатар мәселелерді кешенді шешуді көздейді.

Түйінді сөздер: автокөлік қылмыстары, жазалау, жол қозғалысы, қауіпсіздік деңгейі, қылмыстық саясат.

Аннотация: Предупреждение автотранспортных преступлений, снижение тяжести их последствий, устранение причин и условий, влияющих на аварийность, наказание виновных за их совершение предполагает комплексное решение одновременно социально-экономических, организационных и ряда других проблем с учетом многообразия и сложности тех процессов и явлений, которые связаны с дорожным движением и могут оказать влияние на уровень его безопасности.

Ключевые слова: транспортные преступления, наказания, дорожное движение, уровень безопасности, уголовная политика.

Abstract: The prevention of motor vehicle crimes, the reduction of the severity of their consequences, the elimination of the causes and conditions affecting the accident rate, the punishment of those responsible for their commission involves a comprehensive solution to socio-economic, organizational and a number of other problems at the same time, taking into account the diversity and complexity of those processes and phenomena that are associated with road traffic and can affect the level of its safety.

Keywords: transport crimes, punishments, traffic, security level, criminal policy.

Қылмыс үшін жазалаудан гөрі оның алдын алу жақсы екені белгілі. Біздің ойымызша, қылмыстың алдын алу жалпы қылмыспен де, жеке қылмыстың нақты түрлерімен де күресудің маңызды элементі болып табылады. Бұл мәселені шешу бүгінде бірқатар нақты жағдайларға байланысты.

Қазіргі уақытта көлік қылмысының алдын алу мәселесі өзекті және өзекті. Алайда, көлік құралдарын ұрлаудың алдын-алу шаралары туралы айта отырып, алдымен қарастырылып отырған қылмыстың жасалуына және таралуына ықпал ететін себеп-салдарлық факторды анықтауға тырысу керек. Бұл ретте автомобильдерді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлаумен байланысты емес, ұрлауға ғана тән мән-жайлар бар екенін атап өткен жөн.

Көлік құралдарын айдап әкетудің алдын алу жөніндегі жұмысты ұйымдастыру көбінесе қылмыстық істі тергеу және сотта қарау процесінде қылмыс жасауға ықпал еткен себептер мен шарттардың қалай анықталатынына, сондай-ақ оларға байланысты тергеушінің ұсынуы немесе соттың жеке ұйғарымы жіберілгеніне байланысты. тиісті мемлекеттік немесе қоғамдық ұйымдарға жою және қандай шаралар қабылданады осы

себептер мен жағдайларды жою [1].

Сондықтан көлік апатының алдын алу ісінде құқықтық ықпал ету құралдары мен әдістерінің барлық арсеналын пайдалану маңызды. Бұл тұрғыда тергеу және сот органдарының қызметі қылмыстық-құқықтық сипаттағы шараларды қолданумен қатар мынадай түрде жүзеге асырылады: жеке ұйғарымдарда жүргізушілердің физикалық жағдайын бақылауды күшейту, маскүнемдікке қарсы күрес және т. б. қажеттігін көрсете отырып, ұсыныстарды, үкімдердің көшірмелерін автокөлік кәсіпорындарына жіберу.

Автокөлікте жұмыс істеу үшін жүргізушілерді іріктеу, олардың моральдық және психологиялық қасиеттерін жетілдіру, техниканы басқару жүзеге асырылатын экстремалды жағдайларда шешімдер мен әрекеттерді дұрыс таңдау үшін қажетті автошаруашылық басшыларына жұмысты тиісті түрде ұйымдастыру туралы мәселе соттардың ұйғарымдарында өте маңызды. Сондай-ақ, соттар профилактикалық қызметтің маңызды түріне кінәлі адамның жұмыс немесе оқу орны бойынша соттардың көшпелі отырыстары сияқты ерекше назар аударуы керек.

Профилактикалық іс – шаралардың объектілері адам – автомобиль-жол жүйесінің барлық компоненттері болуы керек және тек осы негізде оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету және жол-көлік оқиғаларының себептерін ғана емес, сонымен қатар оларды анықтайтын факторларды да жою үшін жол қозғалысы процесіне сәтті әсер етуге болады [2].

Жол-көлік оқиғаларының алдын алу жөніндегі қызметтегі маңызды орындардың бірін жол полициясы органдары алады. Олардың жұмысы қарастырылып отырған әрекеттердің алдын алумен тікелей байланысты. Сонымен, ведомстволық нормативтік актілерге сәйкес басты міндет оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету және автокөлік құралдарын пайдалану тиімділігін арттыру мақсатында Жол қозғалысын ұйымдастыруды жетілдіру болып табылады. Осыған сәйкес, жол полициясына жүктелген функциялардың мазмұны мен көлемі оның жұмысының келесі негізгі бағыттарын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

- жол қозғалысын ұйымдастыру;
- нормашығармашылық;
- бақылау-қадағалау;
- есеп-аналитикалық.

Жол қозғалысын ұйымдастырудың профилактикалық функциялары көлік ағындарын, жолдар мен көшелердің өткізу қабілетін зерттеу жұмыстарымен байланысты. Алынған деректерді ескере отырып, автокөлік құралдарын пайдалану тиімділігін арттыруға және апаттылықты азайтуға, жол белгілері мен бағдаршам объектілерінің, жол таңбаларының көмегімен көшелер мен жолдарда көлік пен жаяу жүргіншілердің қозғалысын реттеуді қамтамасыз етуге бағытталған іс-шаралар мен ұсынымдар әзірленеді. Сондай-ақ, осы мақсатта баспасөз, радио және теледидар құралдарын пайдалана отырып, жол қозғалысы қауіпсіздігі мәселелерін реттейтін заңнаманы түсіндіру бойынша жұмыс ұйымдастырылуда [3].

Жол полициясы жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қатысты ережелерді, нормативтер мен стандарттарды белгіленген тәртіппен әзірлейді.

1998 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген Қазақстан Республикасының Жол жүрісінің жаңа қағидаларын әзірлеуге олардың тікелей қатысуы жол полициясының одан әрі қызметін айқындайтын маңызды оқиға болды. Айта кету керек, бұл ережелер жол қозғалысын ұйымдастырудың заманауи тәжірибесін, жол қозғалысы саласындағы ГОСТ өзгерісін және жол қозғалысы туралы халықаралық конвенцияны ескереді.

Бақылау-қадағалау қызметі жол қозғалысын қадағалау, жүргізуші кадрларын кәсіби іріктеу және даярлау, жүргізуші куәлігін алғысы келетін адамдардан емтихандарды қабылдау және тексеру, жүргізуші құжаттарын беру, көлікті есепке алу және тіркеу, олардың техникалық жай-күйін тексеру, жол қозғалысын ұйымдастыру және оны бақылау, сондай-ақ автомобиль жолдарының жай-күйін бақылау, жол жүрісіне қатысушыларға, сондай-ақ көлік пен автожолдарды пайдалануға жауапты лауазымды

және өзге де адамдарға әкімшілік жаза шараларын қолдану, жол-көлік оқиғалары туралы өтініштер мен хабарламаларды тексеру және олар бойынша анықтау жүргізу.

Автокөлік қылмыстарының алдын алу ісінде жол-көлік оқиғалары болған жерден жасырынған адамдарды іздестіру жөніндегі қызмет маңызды мәнге ие. Мұндай жүргізушілерді ұстау және кейіннен бұл туралы және қабылданған шаралар туралы ақпаратты жүргізушілердің кең ауқымына жеткізу қарастырылып отырған әрекеттердің алдын алу тиімділігін қамтамасыз етудің және жасаған әрекеттері үшін жазаның бұлтартпаушылық принципін сақтаудың маңызды шарты болып табылады.

Жол-көлік оқиғаларының алдын алу жөніндегі жұмыстың тағы бір маңызды бағыты көлік құралдарының техникалық жай-күйін қадағалау деп аталуы тиіс. Автокөліктің апаттық деңгейі бұған айтарлықтай дәрежеде байланысты.

Осындай оқиғалардың алдын алу мақсатында Жол полициясы жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі қағидаларды, стандарттарды және басқа да нормативтік актілерді әзірлеуге қатысады және олардың барлық автоөнеркәсіптермен, ұйымдармен және жекелеген азаматтармен сақталуын бақылайды, пайдаланудағы автокөлікке мерзімді техникалық қарап-тексерулер жүргізеді. Көлік құралдарын техникалық жарамды жағдайда ұстауға бағытталған іс-шараларды орындау бойынша олардың иелерінің қызметін тексереді жай-күйі.

Жол полициясының ғана емес, барлық құқық қорғау органдарының қызметінде құқықтық насихат ерекше орын алады. Бұл бағыттағы жұмыс басқа ведомстволармен, кәсіпорындар мен ұйымдардың әкімшілігімен бірлесіп жүзеге асырылады және мыналарды қамтиды:

- жүргізушілерді идеялық және азаматтық сана-сезім рухында тәрбиелеу, олардың жол қозғалысы ережелерін мүлтіксіз сақтауы, олардың құқықтық мәдениетін арттыру, мектеп жасына дейінгі және мектеп жасындағы балаларды жол қозғалысы ережелеріне үйрету;

- халық арасында дәрістік насихат жүргізеді, баспасөзде, радио және теледидар арқылы жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін жариялайды;

- жол қозғалысы қауіпсіздігіне рейдтер мен байқаулар жүргізеді.

- МАИ бастамасы бойынша түрлі айлықтар мен конкурстар өткізіледі.

Жол полициясына жүктелген міндеттердің күрделілігі мен жан-жақтылығы қызметті үнемі жетілдіру міндетін алға тартады, оның негізгі бағыты автокөліктің апаттылығын тудыратын барлық факторлардың әсерін жоюға немесе әлсіретуге кешенді әсер ету арқылы жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады.

Жол-көлік оқиғаларының алдын алу көбінесе ұйымдастырушылық-техникалық іс-шаралар өткізетін және жүргізушілер арасында тәрбие жұмысын қамтамасыз ететін автокөлік кәсіпорындары мен ұйымдарындағы қозғалыс қауіпсіздігі қызметтеріне байланысты. Атап айтқанда, олар тренажерлармен, тақырыптық стендтермен, көрнекі үгітпен жабдықталған қозғалыс қауіпсіздігі кабинеттерін ұйымдастырады, жүргізушілерді қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Қарастырылып отырған әрекеттердің алдын алуда жүргізушілерді рейс алдындағы және мерзімді медициналық тексерулерді ұйымдастыру маңызды рөл атқара алады. Мұндай тексерулердің маңыздылығы тек жүргізушілердің психологиялық немесе физикалық ыңғайсыздық жағдайында шығуын болдырмауға мүмкіндік беретіндігінде ғана емес. Негізгі әсерге осындай білікті бақылауды орнату құқық бұзушыларды тәртіпке келтіретіндіктен, жұмыс кезінде алкогольді асыра пайдалануға бейім адамдардың мінез-құлқына оң әсер етеді [4].

Сонымен қатар, рейс алдындағы медициналық бақылау жүргізушілердің спирттік ішімдіктерді тұтыну жағдайларын толығымен жоққа шығара алмайтынын атап өтеміз. Сондай-ақ олардың физикалық жағдайын желіде және рейстен кейін тексеру керек.

Жол-көлік оқиғаларының алдын алудағы ең жоғары тиімділікке қозғалыс қауіпсіздігі қызметімен қатар автокөлік кәсіпорындарының барлық функционалдық қызметтері өз құзыреті шегінде қозғалыс қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерімен

белсенді айналысқан жағдайда қол жеткізуге болады. Бұл техникалық пайдалану бөлімінің, кадрлардың және басқалардың қызметіне қатысты. Автокөлік кәсіпорындарының барлық қызметтері өз жұмыстарын өзара түзетуге міндетті.

Қарастырылып отырған әрекеттердің алдын алуға айтарлықтай әсер ететін факторлардың бірі-мамандықтың беделі. Біз атап өткендей, қозғалыс қауіпсіздігін қамтамасыз ету көлік құралын басқаратын адамның психофизиологиялық жағдайына байланысты. Демек, жүргізуші ретінде өз кәсібіне қанағаттанбау олар үшін қосымша қиындықтар туғызады. Осыған байланысты, жүргізушілерді медициналық куәландырумен қатар, психологиялық тестілерді енгізу керек, олардың жүргізілуі мұндай қызмет барлық қызығушылықты жоғалтып қана қоймай, сонымен бірге психологиялық үйлесімсіз болып, шиеленісті, нервоздықты тудыратын адамдарды машинаны басқарудан босатуға мүмкіндік береді.

Осылайша, жол-көлік оқиғаларының алдын алу жөніндегі іс - шаралар кешеніне-жүргізушілердің кәсіби даярлығы мен жүргізу дағдыларының деңгейін арттыру, оларда көлік құралын басқару жөніндегі міндеттерді орындау үшін жауапкершілік сезімін тәрбиелеу, жол қозғалысының басқа да қатысушыларына ұдайы назар аудару кіреді. Бұл қатарға жалпыға ортақ пайдаланылатын жолдардың техникалық жай-күйін, жол жайластыру элементтерін жақсарту, көліктің техникалық жай-күйін бақылау деңгейін арттыру жөніндегі іс-шаралар да кіреді.

Жол инфрақұрылымын дамыту автотранспорттың өсу қарқынынан едәуір артта қалып отыр және бұл артта қалушылықты алдағы жылдары жою мүмкін болмайды.

Осылайша, жол-көлік оқиғаларының алдын алу кешенді сипатта болуы және экономикалық, әлеуметтік, құқықтық, ұйымдастырушылық, идеялық-тәрбиелік сипаттағы барлық шараларды көздеуі тиіс. Барлық мемлекеттік органдардың, кәсіпорындар мен ұйымдардың азаматтарға құқықтық тәрбие беру деңгейін арттыруға, олардың белгіленген нормалар мен ережелерді мүлтіксіз сақтау қажеттігіне сендіруге бағытталған белсенді және мақсатты қызметі ғана, жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі іс – шараларды жүйелі тәсіл мен қаржыландыру-бұл көлік оқиғаларының алдын алудың басты құралы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Булатов С.Я. Вопросы судебной практики по делам о преступлениях на автотранспорте. Ученые записки юридического факультета КазГУ, вып. 4. – Алматы, 2017.
2. Касынюк В.И. Уголовная ответственность за транспортные преступления. Киев: “Высшая Школа”, 2012.
3. Коробеев А.И. Транспортные правонарушения. Квалификация и ответственность. – М., Юрид. лит. 2010.
4. Бакишев К.А. Ответственность за нарушение правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств по законодательству Республики Казахстан. Караганда, 2009.

МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗЫШЫЛЫҚТАР

МЕДИЦИНСКИЕ УГОЛОВНЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

MEDICAL CRIMINAL OFFENSES

Аннотация: Жалпы осы ғылыми жобада медицина немесе фармацевтика қызметкерінің кәсіптік міндеттерін тиісінше орындамаған жағдайда, клиникалық зерттеулер жүргізу тәртібін және профилактика, диагностиканың, емдеудің және медициналық оңалтудың жаңа әдістері мен құралдарын қолдану тәртібін бұзу, жүктілікті жасанды үзуді заңсыз жүргізу, медициналық көмек көрсетпеу, медицина қызметкері құпиясын жария ету, заңсыз медициналық және фармацевтикалық қызмет және есірткі немесе психотроптық заттарды алуға құқық беретін рецептілерді немесе өзге құжаттарды заңсыз беру не қолдан жасау, жалған дәрілік заттармен немесе медициналық бұйымдармен жұмыс істеуде қолданылатын жауаптылық.

Түйінді сөздер: Медицина, фармацевтика, психотроптық заттар, есірткі, оңалту.

Аннотация: В целом в данном научном проекте в случае невыполнения профессиональных обязанностей медицинского или фармацевтического работника, нарушения порядка проведения клинических исследований и порядка применения новых методов и средств профилактики, диагностики, лечения и медицинской реабилитации, незаконный аборт, неоказание медицинской помощи, разглашение врачебной тайны, незаконная медицинская и фармацевтическая деятельность и незаконная выдача или подделка рецептов или иных документов, дающих право на получение наркотических средств или психотропных веществ, ответственность за работу с контрафактными лекарственными средствами или медицинские приборы.

Ключевые слова: Медицина, фармацевтика, психотропные вещества, наркотики, реабилитация.

Abstract: In general, in this scientific project, in case of non-fulfillment of professional duties of a medical or pharmaceutical worker, violation of the procedure for conducting clinical trials and the procedure for applying new methods and means of prevention, diagnosis, treatment and medical rehabilitation, illegal abortion, failure to provide medical care, disclosure of medical secrets, illegal medical and pharmaceutical activities and the illegal issuance or forgery of prescriptions or other documents giving the right to obtain narcotic drugs or psychotropic substances, liability for dealing with counterfeit drugs or medical devices.

Keywords: medicine, pharmaceuticals, psychotropic substances, drugs, rehabilitation.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың тікелей объектісі - медицина және фармацевтика қызметкерінің кәсіптік міндеттерін реттейтін қоғамдық қатынастар, қосымша объектісі - адам өмірі. Қылмыстық құқық бұзушылық объективтік жағынан медицина және фармацевтика қызметкерінің кәсіптік міндеттерін ұқыпсыз немесе оған адал қарамауының салдарынан оларды орындамауы немесе тиісінше орындамауы, сол сияқты медициналық көмек көрсету тәртібін немесе стандарттарын сақтамауы, егер бұл іс-әрекеттер абайсызда адамның денсаулығына ауырлығы орташа зиян келтіруге әкеп соғуы арқылы сипатталады. Қылмыстық құқық бұзушылық әрекетсіздік арқылы -

медицина және фармацевтика қызметкерінің кәсіптік міндеттерін ұқыпсыз немесе оған адал қарамауы салдарынан немесе тиісінше орындамауы және осының салдарынан жәбірленушінің денсаулығына орташа ауырлықтағы зиян келтірілуі, қылмыстың осы зардабы мен әрекетсіздіктің арасындағы себепті байланыстың тікелей орын алуы арқылы көрініс табады. Ұқыпсыз қарау деп өз міндеттеріне салғырт, жауапсыз қарауды, ал адал қарамауы деп тиісті міндетін талапқа сай атқармауы немесе ішінара шала атқаруын айтамыз. Медицина және фармацевтика қызметкерлерінің кәсіптік міндеттері арнаулы заңдармен және басқадай нормативтік-құқықтық актілермен реттеледі. Осыған байланысты Қылмыстық кодекстің 317-бабының диспозициясы бланкеттік болып табылады. Қылмыстық құқық бұзушылық құрамы материалдық. Ол медицина жұмыскерінің әрекетсіздігінен қылмыстың зардабы [1].

- адам жәбірленушіге орташа ауырлықтағы зиян келтірілген сәттен бастап аяқталған деп танылады. Қылмыстық құқық бұзушылық субъективтік жағынан абайсыздықпен (менмендік немесе немқұрайлықпен) істеледі. Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісі - арнаулы, 16-ға толған кәсіптік міндетін атқаратын медицина және фармацевтика қызметкері. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген, абайсызда адам өліміне әкеп соққан іс-әрекеттер (317-баптың 2-тармағы) үшін, осы баптың бірінші бөлігінде көзделген, абайсызда адам өліміне әкеп соққан іс-әрекеттер (317-баптың 3-тармағы), ал осы баптың бірінші бөлігінде көзделген, абайсызда екі немесе одан да көп адамның өліміне әкеп соққан іс-әрекеттер (317-баптың 4-тармағы) үшін жауаптылықтар көрсетілген. ҚК-тің 317-бабының 5-тармағында: медицина жұмыскерінің, сол сияқты халыққа тұрмыстық немесе өзге де қызмет көрсету ұйымы жұмыскерінің кәсіптік міндеттеріне ұқыпсыз қарауы немесе адал қарамауы салдарынан оларды тиісінше орындамауы, егер бұл іс-әрекет басқа адамға АИТВ/ЖИТС жұқтыруға әкеп соққаны үшін қатаң қылмыстық, диагностиканың, емдеудің және медициналық оңалтудың жаңа әдістері мен құралдарын қолданудың тәртібін реттейтін қоғамдық қатынастар, ал қосымша тікелей объектісі адам өмірі, денсаулығы [1]. Қылмыстық құқық бұзушылық объективтік жағы әрекетсіздік арқылы. Медицина қызметкерлерінің клиникалық зерттеулер жүргізу және профилактиканың, диагностиканың, емдеудің және медициналық оңалтудың жаңа әдістері мен құралдарын қолдану тәртібін бұзу арқылы жүзеге асырылады. Қылмыстық құқық бұзушылық құрамы бланкеттік диспозицияға негізделген, өйткені көрсетілген іс-әрекеттерді жүзеге асырудың тәртібі арнайы заңдарда, нормативтік-құқықтық актілерде көрсетілген. Кінәлі адам өзі іске асыруға тиісті көрсетілген міндеттерін жүзеге асыруда бейқамдық, салақтыққа жол береді. Қылмыстық құқық бұзушылық формальды құрамға жатады және субъективтік жағынан абайсыздықпен істеледі. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі лауазымды адам болып табылмайтын медицина қызметкерлері. Осы құрамның ауырлататын түріне ҚК-тің 318-бабының I-тармағында көрсетілген әрекеттерді 544 лауазымды адамның жасауы болып табылады [1].

Түсік дегеніміз заңда белгіленген тәртіппен жасанды жолмен жүктілікті жою болып табылады. Түсік әйелдердің өтініші бойынша 12 аптаға дейін, жүктілік кезінде, әлеуметтік көрсеткіштер бойынша - 23 аптаға дейінгі жүктілік кезінде, ал медициналық негіздер мен әйелдің келісімі бойынша жүктілік мерзіміне қарамастан, жүзеге асырылады. Түсікті жүзеге асыру осындай қызметті жүзеге асыруға лицензия алған арнаулы мекемелерде жүзеге асырылады. Жүктілікті жасанды түрде жоюдың медициналық негіздерінің (көрсеткіштерінің) тізімін Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі анықтайды, ал әлеуметтік көрсеткіштердің тізімі Қазақстан Республикасы бекіткен ережелер бойынша белгіленеді. Қылмыстық құқық бұзушылық объектісі - әйелдердің өмірі және денсаулығы. Объективтік жағынан қылмыс тиісті бағдардағы жоғары медициналық білімі жоқ адамның түсік жасау арқылы (319-баптың I-тармағы) сараланады. Заң бойынша түсікті жоғары медицина білімі бар хирург-гинеколог, акушер-гинеколог жүзеге асырады. Егер түсікті жоғары медициналық білімі бар терапевт, невропатолог, медбике, фельдшер т.б. жасаса, онда олар осы қылмыстық құқық бұзушылықты істегені үшін жауапты болады. Мұндай адамдар үшін тек қана аса

қажеттілік жағдайында немесе негізді тәуекел ету арқылы әйелдің өмірін сақтап қалу мақсатымен жүзеге асырылған түсік үшін ғана қылмыстық құқық бұзушылық үшін жауаптылық орын алмайды. Субъективтік жағынан Қылмыстық кодекстің 319-бабының I-тармағында көзделген қылмыстық құқық бұзушылық тек тікелей қасақаналықпен істеледі. Кінәлі адам өзінде тиісті бейіндегі жоғары медициналық білімі жоқ екенін және осыған байланысты түсік жасауға құқығы жоқ екенін сезеді, бірақ та соны тілеп әрекет істейді. Осындай субъектілердің бірнеше рет жасаған осындай іс-әрекет үшін жауаптылық 361-баптың 2-бөлігінде көрсетілген. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі - жалпы, 16-ға толған тиісті бағдардағы медициналық білімі жоқ адамдар. Қылмыстық кодекстің 319-бабының 3-тармағында тиісті бағдардағы жоғары медициналық білімі бар адамның заңсыз түсік жасағаны үшін жауаптылық көзделген. Егер түсік емдеу мекемесінен тысқары жерде жүзеге асырылса (аса қажеттілік жағдайларынан басқа); түсік жасаған әйел ауру болса немесе медициналық, әлеуметтік көрсеткіштер бойынша оған түсік жасауға негіз болмаса, бұрынғы жасалған түсіктен соң 6 ай мерзім өтпесе, түсік заңсыз жасалған деп танылады. Қылмыстық құқық бұзушылық заңсыз түсік жасаған уақыттан бастап аяқталған деп табылады [1].

Субъективтік жағынан қылмыс тікелей қасақаналықпен және әр түрлі ниеттермен: пайдакүнемдік, тұрмысқа шықпаған немесе некесіз жағдайда пайда болған жүктіліктен арылуды өтінген әйелге аяушылық білдіру т.с.с. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі - 16-ға толған тиісті бейіндегі жоғары медициналық білімі бар заңсыз түсік жасаған адам (хирург-гинеколог, акушер-гинеколог). Осы қылмыстық құқық бұзушылықтың ауырлататын түрі - Қылмыстық кодекстің 319-бабының 4-тармағында осындай іс-әрекеттерді тиісті бейіндегі жоғары медициналық білімі бар адамның бірінші рет заңсыз түсік жасағаны үшін жауаптылық көзделген. Қылмыстық құқық бұзушылықты бірнеше рет жасау түсінігі ҚК-тің 12-бабында берілген. Қылмыстық кодекстің 319-бабының 5-тармағында осы қылмыстың ауырлататын түрі тиісті бағдардағы жоғары медициналық білімі бар адамның сондай-ақ мұндай білімі жоқ адамның заңсыз түсік жасауы абайсызда жәбірленушінің өлуіне не оның денсаулығына ауыр зиян келтіруге әкеп соққаны үшін жауаптылық көзделген. Қылмыстық кодекстің 319-бабының 5-тармағында көрсетілген қылмыстық құқық бұзушылық материалдық құрамға жатады. Сондықтан да заңсыз жасалған түсік пен одан арын алған зардаптың арасындағы себепті байланысты анықтау қажет. Ауыр зиян келтірудің түсінігі Қылмыстық кодекстің 109-бабында берілген. Субъективтік жағынан Қылмыстық кодекстің 319-бабының 5-тармағында қылмыстық құқық бұзушылық кінәнің екі бірдей нысаны арқылы жүзеге асырылады [1].

Қылмыстық құқық бұзушылықтың тікелей объектісі - ауру адамның өмірі және денсаулығы. Қылмыс құрамы материалдық. Қылмыстық кодекстің 320-бабының 1-тармағы бойынша заңға сәйкес немесе арнайы ереже бойынша көмек көрсетуге міндетті адамның дәлелді себептерсіз науқасқа көмек көрсетпеуі, егер бұл абайсызда науқастың денсаулығына орташа ауырлықтағы зиян келтіруге әкеп соққаны үшін жауаптылық белгіленген [1]. Қылмыстық құқық бұзушылық объективтік жағынан: 1) заңға сәйкес немесе арнайы Ереже бойынша көмек көрсетуге міндетті адамның дәлелді себептерсіз науқасқа көмек көрсетпеуі; 2) бұл әрекетсіздіктен абайсызда науқастың денсаулығына орташа ауырлықтағы зиян келтіруі; 3) әрекетсіздіктен орын алған зардаптың арасындағы себепті байланыстың болуы арқылы көрініс табады. Заңға немесе арнайы ережеге сәйкес медицина қызметкерлері, басқа адамдар бақытсыз жағдайларға байланысты зардап шеккендерге, жарақат алғандарға, уланғандарға немесе басқадай кенеттен пайда болған аурумен ауыратындарға тез арада көмек көрсетуге міндетті. Мұндай көмекті медициналық мекемелер аумақтық ведомстволық немесе меншік нысанына, бағыныштылығына қарамастан тез, кез келген уақытта, кез келген жерде көрсетуге міндетті. Дәлелді себептерсіз науқасқа көмек көрсетпесе және одан заңда көрсетілген зардап орын алса, онда кінәлі. Қылмыстық кодекстің осы бабының тиісті тармақтары бойынша жауапқа тартылады. Дәлелді себептерге - тойтарылмайтын күш орын алуы (су тасқыны, жер сілкіну), аса мәжбүрлік жағдайына байланысты дер кезінде көмек бермеушілік жатады.

Дәлелді себептермен науқасқа көмек көрсетпеу қылмыстық құқық бұзушылық үшін жауаптылықты жоятын мән-жайға жатады [2, с.65]. Қылмыстық құқық бұзушылық заңда көрсетілген зардап - науқастың денсаулығына орташа ауырлықтағы зиян келтірілген уақыттан бастап аяқталған деп танылады. Орын алған зардапқа кінәлі адамның әрекетсіздігі себепті болуы керек. Қылмыстық құқық бұзушылық субъективтік жағы әрекетсіздікпен істелген қасақаналық, ал одан орын алатын зардап абайсыздықтан болады. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі - арнаулы, 16-ға толған, науқасқа көмек көрсеуге міндетті адам. Қылмыстық кодекстің 320-бабының 2-тармағында осы қылмыстық құқық бұзушылықтың ауырлататын түрлері: абайсызда науқастың өлуіне не оның денсаулығына ауыр зиян келтіруге әкеп соққан әрекеттер үшін жауаптылық көзделген. Мұндай зардаптарға сипаттама Қылмыстық кодекстің 104 және 114-баптың 1-тармағында берілген [1].

ҚК-тің 321-бабының бірінші тармағында осы қылмыстық құқық бұзушылықтың негізгі құрамы көрсетілген. Жоғарыда көрсетілген іс-әрекеттер ауыр зардаптарға әкеп соқса, кінәлі адам қылмыстық құқық бұзушылық құрамының ауырлататын түрі ҚК-тің 321-бабының 2-тармағы бойынша кінәлі деп танылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтың тікелей объектісі дәрігерлік құпияны қамтамасыз етуді реттейтін қоғамдық қатынастар. Қылмыстық құқық бұзушылықтың жәбірленушісі - сырқатқа ұшыраған пациент. Қылмыстық құқық бұзушылық объективтік жағынан әрекетсіздік арқылы пациенттің сырқаты немесе медициналық куәландыру нәтижелері туралы мәліметті кәсіптік немесе қызметтік қажеттіліксіз жария ету арқылы жүзеге асырылады. Арнаулы нормативтік-құқықтық актілер дәрігерлік құпияның жария етілмеуін реттейді. Бірақ оны сақтауға міндетті адам ондай құпияларды ешбір негізсіз жария етеді, яғни әрекетсіздікке жария етеді, яғни әрекетсіздікке жол беріледі. Қылмыс құрамы формальдық, ал дәрігерлік құпия жария етілген сәттен бастап аяқталған деп танылады. Субъективтік жағынан қылмыстық құқық бұзушылық қасақаналықпен істеледі. Қылмыстық құқық бұзушылықтың ниеті - әртүрлі болуы мүмкін: кек алу, қызғаныш немесе басқадай арам пиғылдар. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі арнаулы - медициналық қызметкер (дәрігер, медбике, фельдшер, т.с.с) [1].

Медициналық немесе фармацевтикалық қызметпен осы қызмет түріне сертификаты және (немесе) лицензиясы жоқ адамның айналысуы, егер бұл абайсызда адамның денсаулығына ауырлығы орташа зиян келтіруге әкеп соқса, кінәлі қылмыстық құқық бұзушылық үшін ҚК-тің 322-бабының 1-бөлігі бойынша жауапқа тартылады. Мұндай іс-әрекет белсенді әрекет күйінде істеледі. Кінәлі адам медициналық немесе фармацевтикалық қызметті қызмет түріне сертификаты болмасада, лицензиясы жоқ болса айналысады. Нәтижесінде осындай заңсыз іс-әрекеттен жәбірленуші адам денсаулығына ауырлығы орташа зиян келтіріледі. Денсаулыққа ауырлығы орташа зиянның түсінігі ҚК-тің 107-бабын қарастырғанда көрсетілген. Қылмыстық құқық бұзушылық субъективтік жағынан тікелей қасақаналықпен істеледі. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі - медициналық, фармацевтикалық қызмет сертификатынсыз, лицензиясыз жүзеге асырған, психотроптық заттарды алуға құқық беретін рецептерді, құжаттарды заңсыз берген адамдар. Осы баптың 2-бөлігінде абайсызда адамның денсаулығына ауыр зиян келтіруге әкеп соққан, ал 3-бөлігінде абайсызда адам өліміне әкеп соққан іс-әрекет, баптың 4-бөлігінде абайсызда екі немесе одан да көп адамның өліміне әкеп соққан іс-әрекеттер үшін жауаптылық белгіленген. Ал осы баптың 5-бөлігінде есірткі немесе психотроптық заттарды алуға құқық беретін рецептілерді немесе өзге де құжаттарды заңсыз берген, қолдан жасағаны үшін жауаптылық қорсетілген [1].

Кейбір реттерде кінәлі адамдар жалған дәрілік заттарды, медициналық мақсаттағы бұйымдарды немесе медициналық техниканы өткізу мақсатында өндіру, дайындау немесе сақтау, сол сияқты қолдану немесе өткізу ережелерін бұзып, нәтижесінде бұл іс-әрекеттер ауыр зардаптарға әкеліп соғады. Яғни кінәлінің іс-әрекеті алдау тәсілі арқылы іске асырылады. Субъективтік жағынан қылмыстық құқық бұзушылық тікелей қасақаналықпен, әртүрлі ниетті басшылыққа ала отырылып жасалады.

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі дәрілік заттармен, медициналық бұйымдармен, медициналық техникамен тікелей айналысатын, жұмыс істейтін медицина саласының жұмыскерлері. ҚК-тің 323-бабының 2-бөлігінде: адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен, бірнеше рет, ірі мөлшерде жасаған іс-әрекеттері үшін жауаптылық белгіленген [1]. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттерді қылмыстық топ жасаса онда қылмыстық құқық бұзушылық құрамының аса ауырлататын түрі үшін жауаптылық туындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.

5. А.Н. Ағыбаев Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме жалпы және ерекше бөліктер. – Алматы: «Жеті жарғы», 2015 ж.

УДК 343

Барлық Зұлқарнай Айбекұлы

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты

«Тұран-Астана» университеті

Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі:

з.ғ.к., доцент Каженова А.С.

АДАМ ҰРЛАУ ЖӘНЕ БАСҚА ДА БАЙЛАНЫСТЫ ҚҰРАМДАР

ПОХИЩЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА И ДРУГИЕ СМЕЖНЫЕ СОСТАВЫ

KIDNAPPING AND OTHER RELATED COMPOSITIONS

Аннотация: Бұл ғылыми мақалада адам ұрлаудың басқа аралас құрамдармен ерекшеленетін белгілері қарастырылады. Адамның жеке бас бостандығына қарсы қылмысының заңсыз бас бостандығынан айыру және психиатриялық стационарға заңсыз орналастыру қылмыстары арасындағы айырмашылықты қарастырады.

Түйінді сөздер: адам ұрлау, жеке бас бостандығы, қылмыс, қылмыстық саясат, жазалау жүйесі.

Аннотация: В этой научной статье рассматриваются признаки похищения людей, которые отличаются от других смежных составов. Рассматривает разницу между преступлением человека против личной свободы и преступлениями, связанными с незаконным лишением свободы, и преступлениями, связанными с незаконным помещением в психиатрический стационар.

Ключевые слова: похищения людей, личная свобода, преступления, уголовная политика, система наказаний.

Abstract: This scientific article examines the signs of kidnapping, which differ from other related compounds. Examines the difference between a person's crime against personal freedom and crimes related to illegal deprivation of liberty and crimes related to illegal placement in a psychiatric hospital.

Keywords: kidnappings, personal freedom, crimes, criminal policy, system of punishments.

Адам ұрлау - бұл "адамды тұрақты тұрған жерінен алып тастауға және оны жақындары мен құқық қорғау органдары үшін белгісіз жерде күштеп ұстауға бағытталған қоғамдық қауіпті қасақана әрекет". Алайда, ұстау орнының қол жетімсіздігі мен белгісіздігі барлық сарапшыларға адам ұрлаудың қажетті белгілерін енгізе бермейді.

Жеке бас бостандығына қарсы қылмыстар деп адамның туғаннан бергі

бостандығына қол сұғатын қылмыстық әрекеттер түсініледі. Бостандық адамның табиғи және ажырамас құқықтарына жатады, оны қорғау қазіргі халықаралық құқықтың негізгі қағидасы болып табылады. Бұл құқық адамның басқа да негізгі құқықтарымен қатар ҚР Конституциясында да бекітілген. Қазақстан Республикасы Конституциясының 16-бабында "әркімнің жеке бас бостандығына құқығы бар" деп кепілдік берілгені жалпыға мәлім [1, б.8]. Толық бостандық құқығы кез-келген әрекетті орындау, кез-келген әрекетті көрсету немесе мәжбүрлеу мен шектеуден тыс бас тарту мүмкіндігін білдіреді. Шектеуге немесе бас бостандығынан айыруға, қамауға алуға және қамауда ұстауға заңда көзделген жағдайларда ғана және қамауға алынған адамға сотқа шағымдану құқығын бере отырып, соттың немесе прокурордың санкциясымен ғана жол беріледі.

Адамның жеке бас бостандығына қарсы қылмыстарға оны ұрлау, заңсыз бас бостандығынан айыру және психиатриялық стационарға заңсыз орналастыру жатады. Адам ұрлау-бұл "адамды тұрақты тұрған жерінен алып тастауға және оны жақындары мен құқық қорғау органдары үшін белгісіз жерде күштеп ұстауға бағытталған қоғамдық қауіпті қасақана әрекет". Алайда, ұстау орнының қол жетімсіздігі мен белгісіздігі барлық сарапшыларға адам ұрлаудың қажетті белгілерін енгізе бермейді.

Сонымен, азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 9-бабында, сондай-ақ адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 3-бабында әрбір адамның бостандыққа және жеке басына қол сұғылмаушылыққа құқығы бар екендігі жарияланды [2].

Өкінішке орай, алдын-ала тергеу органдарының практикалық қызметінде жеке адамның бостандығына қарсы қылмыстарды басқа қылмыстармен ұқсастығына байланысты саралау проблемалары туындайды. Зерттелген қылмыс келесі құрамдарға ұқсас: заңсыз бас бостандығынан айыру және кепілге алу.

Адам ұрлаудың біз жоғарыда атап өткендей, заңсыз бас бостандығынан айырумен көп ұқсастығы бар (ҚР ҚК 126-бабы). Әдетте, олардың негізгі айырмашылығы-екінші қылмыста орын ауыстыру алынып тасталады. Сонымен бірге, іс-әрекеттің құрылымы әрдайым заңсыз бас бостандығынан айыру мен адам ұрлауды ажыратуға мүмкіндік бермейді. Біріншіден, басып алу тек ұрлауға ғана емес, сонымен қатар ҚР ҚК 126-бабында көзделген қылмысқа да жатқызылады. Екіншіден, жәбірленушінің орын ауыстыруы заңсыз бас бостандығынан айыру кезінде де орын алуы мүмкін (жәбірленуші сол үй-жайдың басқа нүктесіне немесе сол жеке үй-жайдың басқа үй-жайына ауыстырылады, онда оны бақылау неғұрлым ыңғайлы болады немесе одан шығу қиынырақ болады). Заңсыз бас бостандығынан айыру құрамында әдеттегі орналасқан жерін қоспағанда, басқа жерге көшу белгісі жоқ. Егер жәбірленуші көрсетілген жерге күштеп көшірілсе, ұрлау құрамы жоқ.

Осылайша, қозғалу белгісінің болмауы, сондай-ақ қалыпты жерде ұстау әрқашан адам ұрлауды жоққа шығарады, бірақ басқа жерге көшу белгісінің болуы адам ұрлауды нақты көрсете алмайды. Демек, қозғалыс белгісі, сондай-ақ ұстау орнының белгісі, тіпті жиынтықта алынған болса да, ҚР ҚК 125 және 126-баптарында көзделген қылмыстарды ажыратудың абсолютті критерийлері ретінде әрекет ете алмайды.

Адам ұрлау мен заңсыз бас бостандығынан айырудың арақатынасы әртүрлі жолдармен анықталады: олар көршілес, бәсекелес деп аталады немесе ұрлау заңсыз бас бостандығынан айыруды сіңіретіні атап өтіледі. ҚР ҚК 125-бабында ҚР ҚК 126-бабында көрсетілген нормаға қатысты арнайы норма бар: ұрлау құрамы заңсыз бас бостандығынан айыру құрамының барлық белгілеріне ие, бірақ одан басқа қосымша белгілері де бар. Сонымен қатар, ҚР ҚК-нің 125 және 126-баптарының арақатынасы туралы барлық идеяларды екі себеп бойынша бір-бірін жоққа шығаруға болмайды. Біріншісі-біліктілік теориясындағы сіңіру бөлік пен бүтіннің бәсекелестігі ретінде қарастырылады; екіншісі - бәсекелес нормаларды олардың біреуін "жетіспейтін" жағымсыз белгілермен толықтырған кезде іргелес деп санауға болады. Осы жасанды жолмен "бәсекелес нормалар арасындағы шекара сызығы" орнатылады [3, б. 26]. Осылайша, ҚР ҚК 126-бабының 1-бөлігін "оны ұрлаумен байланысты емес" белгісімен толықтыра отырып, заң шығарушы бәсекелес

нормаларды (ҚР ҚК 125 және 126-баптары) сабақтас нормаларға айналдырды.

Ұрлаудың кепілге алумен ең үлкен ұқсастығы бар (ҚР ҚК 234-бабы). Бұл қылмыстардың алғашқы айрықша белгісі негізгі тікелей объект деп аталады: адам ұрлаудағы Бостандық және жеке басының қол сұғылмаушылығы және қоғамдық қауіпсіздік-кепілге алу (Бостандық тек оның қосымша тікелей объектісі ретінде әрекет етеді). Алайда, норманың Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінде орналасуы заң шығарушының белгілі бір қылмыстың негізгі тікелей объектісін дұрыс анықтағанының сөзсіз дәлелі емес. Қазақ КСР Қылмыстық кодексінде 1960 ж. "адамның өміріне, денсаулығына, бостандығы мен қадір-қасиетіне қарсы қылмыстар", ал шетелдік Қылмыстық кодексте кепілге алу және адам ұрлау туралы нормалар бір тарауға енгізілген. ҚР ҚК 234 - бабының 1-бөлімінен қарапайым ұрлау анықтамаларында аталмаған жалғыз белгі-мемлекетті, ұйымды немесе азаматты кепілге алынған адамды босату шарты ретінде қандай да бір іс-әрекет жасауға мәжбүрлеу немесе қандай да бір іс-әрекет жасаудан бас тарту мақсаты көрінеді [4, 412-бет].

Ол ҚР ҚК 125 және 234-баптарында көзделген қылмыстарды ажыратудың негізгі критерийі болып табылады. Шетелдік ҚК-де кепілге алу туралы нормалардан айырмашылығы, ҚР ҚК 234-бабының 1-бөлігінде үшінші тұлғаларға талап қою көрсетілмеген.

Ең үлкен қиындық-кепілге алу және адам ұрлау құрамдарының аражігін ажырату, өйткені бұл құрамдарда көптеген сәйкес белгілер бар. Ең алдымен, қылмыстың негізгі объектілері ерекшеленеді: кепілге алу кезіндегі қоғамдық қауіпсіздік және адам ұрлау кезіндегі жеке бас бостандығы. Іс-әрекеттің сипаты бойынша кепілге алу Ашық демонстрациялық сипатқа ие, қылмыскерлер басып алу фактісі туралы бұқаралық ақпарат құралдарына, ресми органдарға хабарлайды. Адам ұрлау көбінесе жасырын түрде жүреді, ал кінәлілер бұл туралы кеңінен ескертпейді, бірақ егер олар төлем талап етсе, ұрланған адамның жақындарына ғана хабарлайды.

Адамды ұрлау әрқашан оның тұрған жерінен басқа жерге көшуімен байланысты, ал кепілге алу адамды тұрған жерінде (қоғамдық немесе қызметтік үй-жай, Көлік, жеке пәтер және т.б.) күштеп ұстау болуы мүмкін.

Кепілге алу әрдайым мемлекетке, ұйымға немесе үшінші тұлғаларға белгілі бір талаптар қоюмен байланысты; адамды ұрлау кез-келген талаптарды қоймай жасалуы мүмкін, мысалы, кек алу, қызғаныш, бәсекелесті жоюға деген ұмтылыс, адамның сайлау науқанына қатысуына жол бермеу немесе ұрланған адамның өзіне талап қою, мысалы, қолайсыз мәміле жасау, қандай-да бір соманы төлеу немесе мүлікке құқық беру, некеге тұруға келісім беру және т. б.

Заңсыз бас бостандығынан айыру кезінде кінәлі адам ешқандай талап қоймайды және адамды бір жерден екінші жерге көшірмейді.

Қылмыскердің мақсаты-жәбірленушіні, әдетте, қандай да бір жеке себептермен (кек, қызғаныш және т.б.) бас бостандығынан айыру. Кепілге алынған қылмыскердің мақсаты-олардың талаптарын қанағаттандыру.

ҚР ҚК 234-бабына Ескертпе қылмыстық әрекетті тоқтатуға және ауыр зардаптардың алдын алуға бағытталған көтермелеу нормасын қамтиды. Ескертпеде кепілге алынған адамды өз еркімен немесе биліктің талабы бойынша босатқан адам, егер оның әрекеттерінде өзге де қылмыс құрамы болмаса, қылмыстық жауаптылықтан босатылатыны көрсетілген.

Кепілге алынғандарды ұстап қалудың объективті мүмкіндігі болған кезде басқыншылардың бастамасы бойынша кепілге алынған адамды босату ерікті деп танылады. Қылмыскерлер келіссөздер жүргізген биліктің талабы бойынша босату, егер кінәлілер кепілге алынғандарды ұстаудың объективті мүмкіндігіне ие болса, мысалы, құқық қорғау органдары кепілге алынғандардың орналасқан жерін білмеген жағдайда жауапкершіліктен босатылады. Егер кепілге алынғандарды босату мәжбүр болса, мысалы, олар тұрған ғимаратты арнайы күштер қоршап алған кезде және қылмыскерлер шабуылдан және өз өлімінен қорқып, кепілге алынғандарды босатты, 234-бапқа ескерту

қолдануға болмайды.

234-бапқа ескерту кепілге алынған кез келген жағдайға, оның ішінде осы баптың 2 және 3-бөлімдерінде көзделген жағдайларға да қолданылады.

Қылмыстардың басқа құрамдарын құрайтын әрекеттер, мысалы, әртүрлі ауырлықтағы денсаулыққа зиян келтіру, қаруды заңсыз алып жүру, мүлікке қасақана зиян келтіру және т.б. жалпы негізде жауапкершілікке тартылады.

Қылмыстарды дұрыс сараламау, қылмыстық жауапкершілікке заңсыз тарту, әділетсіз жаза тағайындауды болдырмау үшін, біздің адам ұрлау жағдайындағыдай және жоғарыда аталған басқа да қылмыстар сияқты қылмыстардың ұқсас құрамдарын ажырату белгілерін дәл білу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Конституция Республики Казахстан: учебно-практическое пособие. - Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2011. - 44 с.
2. Международные стандарты прав человека для правоохранительных органов. - Бишкек: УВКБ ООН, 1998. - 63 с.
3. Уголовное право. Общая часть \\ под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. - М., 1996. - 254 с.
4. Комментарий к УК РК. В двух книгах. Книга 2 (статьи 189-393). - Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. - 600 с.

УДК 343

Барлық Зұлқарнай Айбекұлы

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты
«Тұран-Астана» университеті
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к., доцент Каженова А.С.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША АДАМ ҰРЛАУДЫҢ СУБЪЕКТИВТІ БЕЛГІЛЕРІ

СУБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ ПОХИЩЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

SUBJECTIVE SIGNS OF KIDNAPPING ACCORDING TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Аннотация: Субъективті жағынан, адам ұрлау тек тікелей ниетпен жасалады, егер кінәлі адам өзінің еркіне қайшы әрекет етіп, адамды ұрлап әкететінін түсінсе және оны қаласа. Сот практикасы сонымен бірге өзімшілдік мотив басым екенін көрсетеді, дегенмен адам ұрлау азаматтар арасындағы мүліктік сипаттағы қақтығыстарды шешудің тәсілі болып табылатын жағдайлар жиі кездеседі (бұрын берілген несиені қайтару, сатылған мүлікті төлеу, ұрлауға қарсы ұрлау және т.б.).

Түйінді сөздер: адам ұрлау, қылмыстың субъективті жағы, пайдақорлық ниет, тікелей қасақаналық, қылмыстық жауапкершілік.

Аннотация: субъективной стороны похищение человека совершается только с прямым умыслом, когда виновный осознает, что он похищает человека, действуя вопреки его воле, и желает этого. Судебная практика также показывает, что при этом преобладающим является корыстный мотив, хотя нередко имеют место случаи, когда похищение человека является способом разрешения между гражданами конфликтов имущественного характера (возврат ранее выданного кредита, оплата проданного имущества, похищение против похищения и др.).

Ключевые слова: похищение человека, субъективная сторона преступления, корыстный мотив, прямой умысел, уголовная ответственность.

Abstract: On the subjective side, the abduction of a person is committed only with direct intent, when the perpetrator realizes that he is abducting a person, acting against his will, and wants it. Judicial practice also shows that in this case, a selfish motive prevails, although there are often cases when kidnapping is a way to resolve property conflicts between citizens (repayment of previously issued loans, payment of sold property, abduction against abduction, etc.).

Keywords: kidnapping, the subjective side of the crime, selfish motive, direct intent, criminal liability.

Қазіргі демократиялық принциптердің ішінде халықаралық және ұлттық заңнамада белгіленген жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау басты орын алады. Адам бостандығына қол сұғатын ең қауіпті қылмыстардың бірі-адам ұрлау. Бұл қылмыс үшін қылмыстық жауапкершілік алғаш рет Қазақстан Республикасының 2014 жылғы Қылмыстық кодексінде (ҚР ҚК 125-бабы) белгіленген. Алайда, адам ұрлау деп ғылыми әдебиеттерде жасырын немесе ашық түрде бағытталған заңсыз қасақана әрекеттер, сондай-ақ алдау арқылы түсініледі адамды тұрған жерінен алып тастау, сондай-ақ оның еркінен тыс басқа жерде қозғалу және ұстау [1, 85].

Бұл мақаланың мақсаты-адам ұрлау құрамының субъективті белгілерін талдау.

Субъективті белгілерге қылмыс құрамының субъектісі мен субъективті жағы жатады. Субъективті Тараптың белгілеріне қылмыс жасаған адамның психикасында болатын ішкі процесті сипаттайтын және адамның санасы мен ерік-жігерінің жасаған іс-әрекетімен байланысын көрсететін қылмыстың кінәсі, мотиві мен мақсаты жатады. Субъективті жағынан адамды ұрлау тікелей ниетпен жүзеге асырылады: кінәлі адам адамды ұрлап жатқанын түсінеді, нәтижесінде оның қозғалыс еркіндігінен айырылатынын болжайды және оны қалайды. Мұндай әрекеттердің себептері әртүрлі болуы мүмкін, мысалы, өзімшілдік, кек алу, басқа әрекеттерді орындау, алайда мотив пен Мақсат қылмыс құрамының міндетті белгілері емес.

Қылмыстық жауапкершілік әрқашан қылмыстық заңнамада белгіленген жасқа жеткен, ҚР ҚК-нің тиісті нормасында көзделген қоғамдық қауіпті іс-әрекет жасаған нақты есі дұрыс адамға қатысты туындайды.

Қылмыс субъектісін зерттеуде қылмыстық әрекетті жасағаны үшін қылмыстық жауапкершіліктің басталуын алдын-ала анықтайтын жағдай ретінде заңда белгіленген Жас ерекше маңызды. Сонымен бірге, бұл мәселенің күрделілігі оның адамның табиғи, биологиялық ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік-психологиялық қасиеттерімен де тікелей байланысты екендігімен анықталады, оны, әрине, заң шығарушы қылмыс жасаған адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы мәселені шешу кезінде жас шекараларын белгілеу кезінде ескеруі керек [2,18].

Қолданыстағы заңнама бойынша қылмыстық жауапкершілік 16 жастан басталады. Алайда, кейбір қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілік 14 жастан (ҚР ҚК 15-бабының 2-бөлігі) және қылмыстың арнайы субъектісі туралы сөз болғанда 18 жастан басталады.

ҚР ҚК-нің 15-бабының 2-бөлігіне сәйкес "қылмыс жасаған кезде он төрт жасқа толған адамдар адамды ұрлағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылады (125-бап)", яғни қылмыс субъектісі 14 жасқа толған кез келген есі дұрыс адам болып табылады.

Өздеріңіз білетіндей, 14 жасқа толған адам қоғамдық қауіп-қатерді толық түсінетін әрекеттердің толық тізімін заңнамалық түрде бекітті. Бұл қол сұғушылықтардың қауіптілігі мен маңыздылығы мамандардың пікірінше, жасөспірімді түсіну үшін айқын және қол жетімді [3, 176].

Алайда, кейбір ғалымдар ҚР ҚК 125-бабында көзделген қылмыс үшін жас шегін көтеруді ұсынады. Мысалы, Рахметов С.М. [4, 40] және И.Ш. Борчашвили [5, 79] бұл қылмыс үшін қылмыстық жауапкершілікті 14 жасқа дейін төмендету дұрыс емес деп санайды. Осы ғалымдар жүргізген зерттеулерде 14 пен 19 жас аралығындағы бірде-бір

ұрлаушы анықталған жоқ.

Қазақстан Республикасында осы санат бойынша қылмыстық істерге талдау жүргізу кезінде біз сондай-ақ 16 жасқа толмаған адамдарды анықтаған жоқпыз.

Осыған байланысты біз ҚР ҚК 125-бабында көзделген қылмыстың субъектісі 16 жасқа толған кез келген есі дұрыс адам болуы мүмкін деген қорытындыға келеміз.

Қылмыстың субъективті жағын қарастыра отырып, бұл "адамның өзі жасаған әлеуметтік қауіпті әрекетке психикалық көзқарасынан тұрады. Екі элементті қамтиды: интеллектуалды және ерікті. Интеллектуалды элемент адамның өзі жасаған іс-әрекеттің әлеуметтік қауіптілігі мен қылмыстық заңсыздығын білетіндігін білдіреді; ерікті элемент бұл адамның әлеуметтік қауіпті салдардың басталуын қалайтынын немесе саналы түрде мойындайтынын білдіреді" [6, 63].

Субъективті Тараптың белгілеріне қылмыс жасаған адамның психикасында болатын ішкі процесті сипаттайтын және адамның санасы мен ерік-жігерінің жасаған іс-әрекетімен байланысын көрсететін қылмыстың кінәсі, мотиві мен мақсаты жатады.

Кінә ниет немесе абайсыздық түрінде көрінеді. Сонымен қатар, адамның кінәсі туралы оның кез-келген түріндегі кінә өзінің сыртқы көрінісін жасаған әлеуметтік қауіпті әрекетте тапқан кезде ғана айтуға болады және кез-келген пайда болған әлеуметтік қауіпті салдарларды адамға олардың басталуына кінәлі болған жағдайда ғана айтуға болады. Кінә қағидатына сәйкес объективті айыптауға, яғни кінәсіз зиян келтіргені үшін қылмыстық жауаптылыққа жол берілмейді (ҚР ҚК 19-бабының 2-бөлігі).

Қолданыстағы қылмыстық заңнама (ҚР ҚК 20-бабы) ниеттің екі түрін ажыратады: тікелей ниет және жанама ниет.

Іс-әрекеттің әлеуметтік қауіптілігін түсіну оның нақты мәні мен қоғамға қарсы бағыты мен зияндылығын түсінуді білдіреді. Іс-әрекеттің нәтижесінде белгілі бір әлеуметтік қауіпті салдардың пайда болуын болжау және олардың оның әрекеттерімен (әрекетсіздігімен) байланысты екенін түсіну қылмыс субъектісінің кінәсін сипаттайды. Мысалы, адамды ұрлау арқылы қылмыскер оның әрекеті әлеуметтік қауіпті екенін түсінеді және ұрлау нәтижесінде оның өлімі болуы мүмкін немесе соған ұмтылуы мүмкін екенін болжайды.

Тікелей және жанама ниет арасындағы негізгі айырмашылық-кінәнің ерікті элементінің мазмұны. ҚР ҚК 20-бабына сәйкес, егер адам өз әрекеттерінің қоғамдық қауіптілігін түсінсе, қоғамдық қауіпті зардаптардың туындау мүмкіндігін алдын ала білсе, бұл салдарға тілек білдірмесе, бірақ саналы түрде жол берсе немесе оларға немқұрайлы қараса, қылмыс жанама ниетпен жасалған деп танылады.

Алайда, адам ұрлау ниеті алдын-ала ойластырылған. Белгілі бір уақыт өтуі керек, ол үшін адам адам ұрлауға дайындалуы керек, өйткені жәбірленушінің жеке басын анықтау, қылмыстың орны мен уақытын таңдау, жоспар құру, қатысушыларды таңдау, адамды жасыру және ұстау орны және т. б. Утеубаев Т.Б. негізді түрде атап өткендей, "алдын-ала ойластырылған ниет кінәнің жоғары дәрежесін, сондай-ақ қылмыс жасағысы келетін адамның әлеуметтік қауіптілігін көрсетуі мүмкін, өйткені бұл оның қоғамға қарсы көзқарасының беріктігі туралы айтады" [7, 101].

Қасақана түрін белгілеудің практикалық маңызы зор, өйткені бұл істі дәл саралау, жауапкершілік пен жазаны даралау үшін ғана емес, сонымен бірге басқа қылмыстық құқық институттарын дұрыс түсіну үшін қажет, мысалы, қатысу, аяқталмаған қылмыс жасау және т.б. сонымен бірге, қасақана түрі іс-әрекеттің қоғамдық қауіптілік дәрежесіне белгілі бір әсер етеді. Кінәлі адам нақты салдардың басталуын қаламайтын жағдайларда, а тек саналы түрде оларға жол береді немесе оларға немқұрайлы қарайды, өйткені бұл жанама ниетпен орын алады, іс-әрекеттің қоғамдық қауіптілігі субъект осы салдардың басталуын қалайтын тікелей ниетпен болғаннан аз болады.

Қылмыстың субъективті жағы кінәсінен басқа мотивпен, мақсатпен сипатталады. Бұл белгілер қылмыстың субъективті жағының факультативті (қосымша) белгілеріне жатады.

Мотив-бұл адамның қылмыс жасаған кезде басшылыққа алған мотивтері.

Қылмыстың себебі адамның заңсыз әрекеттерінің себебін түсінуге көмектеседі және оның жеке басын одан әрі сипаттайды. Қылмыс жасау мотиві әр түрлі сипатта болуы мүмкін және әлеуметтік жағымсыз болуы мүмкін (төмен, өзімшіл, бұзақылық және т.б.), сондай-ақ әлеуметтік жағымды (жанашырлық).

Мақсат-бұл адам әлеуметтік қауіпті әрекет жасау арқылы қол жеткізуге ұмтылған қылмыстық әрекеттің қажетті нәтижесі. Мақсат пен мотивтің арасында әрқашан ішкі байланыс бар. Мақсаттың мәні қылмыс жасаған кезде оның мінез-құлқын анықтай отырып, кінәлінің ерік-жігерін сипаттайтындығымен анықталады. Сонымен бірге, мақсат жасалған әлеуметтік қауіпті әрекеттің нақты себебін түсінуге қосымша мүмкіндік береді.

Кейбір ғалымдар ұрлаудың міндетті субъективті белгісі ретінде өзімшілдік мотивін емес, неке қию мақсатында әйелді ұрлау фактісімен байланысты өзімшіл мақсатты атап өтеді [8, 46]. Жастар үйлену үшін қызды ұрлап, оны қылмыстық деп санамайды, тіпті оны қылмыстық жаза деп санамайды.

Адам ұрлауға қатысты мотивтер тек өзіне-өзі қызмет ете алмайды. Бұл қылмыс, әдетте, ҚР ҚК 125-бабының 2-бөлігінің "7" тармағын қоспағанда, қылмыстың саралануына әсер етпейтін басқа да ниеттерден (кек алу, мансаптық немесе бұзақылық ниеттер, басқа да қылмыс жасауға ықпал ету және т.б.) жасалуы мүмкін, онда адамды өзімшілдік ниетінен ұрлау сияқты саралау белгісі көрсетіледі.

Осылайша, жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, келесі тұжырымдар мен ұсыныстар жасауға болады.

Қылмыстық істерді талдау Қазақстан Республикасында осы қылмыс үшін 16 жасқа толмаған адамдардың анықталмағанын көрсетті. Осыған байланысты, адам ұрлағаны үшін қылмыстық жауапкершілік 16 жастан басталады деп ұсынамыз.

Қылмыстардың мақсаттары мен себептерін дұрыс белгілеу қылмыстардың жасалуына ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және олардың алдын алу шараларын қабылдау үшін өте маңызды. Сонымен, қылмыс жасау процесінде жетекші рөл санаға жатады, егер кінәлі адам өзінің еркіне қайшы әрекет етіп, адамды ұрлап әкететінін түсінсе және оны қаласа, яғни ол тікелей ниетті білдіретін ақыл-ой мен есте сақтау қабілетінде әрекет етеді. Бұл, өз кезегінде, негізгі мақсатпен сипатталады - осы қылмыстың құрамын тану үшін жеткілікті адамды ұрлау және түпкі мақсат - жәбірленушіге кінәлі мүдделі кез келген әрекеттерді жасау.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Содержание. Действующий с изменениями и дополнениями. Проверено 27.03.2023. https://kodeksy-kz.com/ugolovnyj_kodeks.htm
2. Кулушев С.М. Уголовная ответственность за похищение человека и нарушение права на свободу личности: Автореф. дис. ... к.ю.и. - Алматы, 2004г.
3. Рахметов С.М., Турецкий Н.Н. Преступления против личности. - Алматы.2014г.
4. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть: Курс лекций. //Под общ.ред. И.Ш. Борчашвили. - Алматы: Жеті жарғы. 2016 г.
5. Тлеукенов Н. Субъективная сторона похищения человека. //Журнал Тураби. 2010г., №4
6. Утеубаев Т.Б. Квалифицирующие и особо квалифицирующие признаки похищения человека. // Фемида. 2015г., №8
7. Утеубаев Т.Б. Понятие похищения человека и его уголовно-правовая характеристика. //Журнал Экономика и право Казахстана. 2015г., №1
8. Оганян Р.Э. Похищение человека: исторические и правовые проблемы. М., 2011. С. 99.

АДВОКАТУРАНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ АДВОКАТУРЫ

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF ADVOCACY

Аннотация: Адвокатура - сотта, құқық қорғау органдарында, тергеу, анықтау органдарында және өзге де органдарда кез келген заңды тәсілдермен сенім білдірушінің құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін қорғаумен айналысатын әлеуметтік-құқықтық институт. Судья сияқты, адвокат жеке тұлғаның құқықтарын қорғау міндеті бар қоғамдық лауазым бар.

Түйінді сөздер: адвокатура, сот, құқық қорғау органдары, тергеу, қорғаушы.

Аннотация: Адвокатура - социально-правовой институт, занимающийся защитой прав, свобод и интересов доверителя в суде, правоохранительных органах, органах следствия, дознания и иных органах любыми законными способами. Подобно судейской, адвокат есть публичная должность, задача которой заключается в том, чтобы оберегать права частного лица.

Ключевые слова: адвокатура, суд, правоохранительные органы, следствие, защитник.

Abstract: Advocacy is a social and legal institution engaged in the protection of the rights, freedoms and interests of the principal in court, law enforcement agencies, investigation, inquiry and other bodies by any legal means. Like a judge, a lawyer is a public position whose task is to protect the rights of a private person.

Keywords: advocacy, judicial, law enforcement, investigative, defense.

Қазақстандағы адвокатураның қазіргі қызметі мен жай-күйін оның қалыптасу, қалыптасу және даму тарихын зерттеусіз түсіну және қарастыру мүмкін емес, өйткені онсыз маңызды қоғамдық-құқықтық институттың алдында тұрған міндеттердің мәнін түсіну мүмкін емес.

Адвокатураның қалыптасу жолы қиын болды және әрдайым қоғам дамуының жекелеген кезеңдерінде адвокатураны ұйымдастыру қызметінің нысандарын, тәсілдері мен әдістерін жетілдіруге әр түрлі ізденістер жүргізді.

Ресей империясының заңнамасының қалыптасу және даму тарихы, атап айтқанда 1864 жылғы озық сот реформасын жүргізу ҚР-да кәсіби адвокатураның пайда болуына міндетті.

Сол кездегі құқықтық терминологияда "адвокат" ұғымы 1864 жылы пайда болғаны белгілі, бірақ тіпті кеңестік кезеңде 1939 жылға дейін бұл термин жұмыс істеп тұрған заңнамада қолданылмаған. Адвокаттар алқасы болып табылатын адвокатура қызметінің ұйымдастырушылық формасына келетін болсақ, ол ешқашан дамыған демократиялық елдерде қоғамдық-құқықтық маңызы мен корпоративтік бірлігі болған емес және жоқ.

Үкімет Сенатының 1864 жылғы 20 қарашадағы Жарлығымен бекітілген сот ережелерін құру туралы жарғы адвокатураны Ресейдің жаңа заң мекемесіне айналдырды.

Патшалық автократия кезінде адвокаттық қызметтің дамуы мемлекеттің азаматтық қоғамның жаңа тәуелсіз институттарын, атап айтқанда кәсіби адвокаттық бірлестіктерді құруға рұқсат бергісі келмеуімен тежелді. Петр I-ден бастап барлық императорлар (ол оларды "ябедниктер, ұрылар мен жандарды құрастырушылар" деп атады, "судьялар

өздерінің қажетсіз ұзақ дискілерімен көбірек алаңдайды және бұл тек паченің бос кеңістікке деген дело, олар жақын арада аяқталуға әкелмейді"23) Николай I-ге дейін ("Францияны адвокаттар емес, кім жойды? Мирабо, Марат, Робеспьер кім болды?! Жоқ... мен билік еткенше, Ресейге адвокаттар қажет емес-біз оларсыз өмір сүреміз"24), Ресей империясында батыс үлгісіндегі адвокаттар корпорациясының құрылуына қатты қарсы болды.

1698 жылы Петр I Лондон сотына барған кезде көптеген адвокаттарды көрді және бұл патшаға сәйкес келеді: "менің бүкіл патшалығымда тек екі заңгер бар, содан кейін Мен үйге келгенде олардың біреуін іліп қоямын деп ойлаймын".

Кейінірек Екатерина II сөзін жалғастырады: "менің адвокаттарым мен прокурорларым заң шығармайды және ешқашан заң шығармайды, содан кейін менің бастамаларымды ұстанады".

Николай II де түпнұсқа емес еді: "Жоқ, мен билік еткенше Ресейге адвокаттар қажет емес. Біз оларсыз өмір сүреміз". Бірақ адвокаттар, бәріне қарамастан, мүмкін болатын жалғыз түсінікте - жеке мүдделерді қорғаушылар-әлі де пайда болды, бәрін 1864 жылғы сот реформасы анықтады. XIX ғасырдың адвокатурасы ерекше, оның ұшудың алғышарттары ретінде өткені болған жоқ, ал оның өкілдері өздерінің таланттарында керемет болды.

Кеңес адвокаты мен оның посткеңестік ағасының орны мен мүмкіндіктері әлі де лениндік формуламен "қасиетті": "адвокаттарды кірпі қолғаптарына алып, қоршау жағдайына қою керек, өйткені бұл ақылды сволочь жиі ласкудничает".

Модернизацияланған лексикадағы қазіргі күннің шындықтары мәнін өзгертпегені белгілі. Бірінші Бүкілресейлік адвокаттар Конгресі қабылдаған қарарда (1999 ж.13 қазан) Қазақстанға да таныс үмітсіздік: "адвокаттың Тәуелсіздік қағидаты нақты қамтамасыз етілмеген. Бәсекелестік, айыптау және қорғау тараптарының теңдігі орындалмайтын арман болып қала береді. Адвокатура мен мемлекеттің өзара қарым-қатынасы Заңмен реттелмеген".

М. Робеспьер бір кездері не туралы жазған: "бұл азаматтық ізгіліктер мектебі, онда таланттар менестіктер азаматтардың істерін сот алдында қорғауды, бір күні заң шығарушының алдында халықты қорғауды үйренді"?

Қоғамның адвокатураға деген көзқарасы-оның халықтың жетілуінің бірегей сынағы. Өз кезегінде, мемлекеттің адвокатураға қатынасы жалпы заңдылыққа деген көзқарастың туындысы болып табылады. "Сот мінез - құлқының бұрын - соңды болмаған мөрі пайда болды-қорғаушыны жұлып алу, оған ескерту жасау немесе оны қатаң бастық рухта шабыттандыру, оған" сөзден айыру" және тіпті сот залынан шығарамын деп қорқыту, мұның бәрі бір-бірімен тығыз байланысты", - деп жазды 1891 жылы "сот газеті". Мұның бәрі тек соңғы кеңестік өткенге ғана емес, қазіргі қиын кезеңге де қатысты емес пе?

Адвокат сотта өз міндеттерін жүзеге асырған кезде жаман субъект (патриот емес) ретінде әрекет етеді деген күдік тез арада жазалауға әкеп соқтырған (және әкеп соқтыратын) жағдай да таныс. Иә, кеңес жылдарында адвокат өзін салыстырмалы түрде дәрменсіз сезінді, процестің нәтижесін алдын-ала болжауға болады және аз ғана жеңіске жетуге болады. Енді теориялық тұрғыдан нақты, үлкен жеңіс мүмкін. Мұның бәрі толыққанды заңнамалық база болмаған кезде және кәсіби ортада зиянды орта болған кезде. Мұндай жеңістер, оқшауланған болса да, қазірдің өзінде бар.

Біздің заманымыздың адвокаттары әртүрлі. Әр түрлі, әрине, олардың кәсіби мүдделері, мамандануы және басқалары бойынша ғана емес, сонымен бірге олар құқықты түсінудің "стилі мен тәсілімен" ерекшеленеді. Адвокатураны коммерцияландыру соңғысына адвокаттың жаңа түрін, біреудің белгілерін, этикалық көзқарастар мен тиісті біліктілік болмаған кезде өршілдікті енгізді. Әрине, делаги адвокаттары болды және бар. Қарапайым адам адвокаттың жұмысын, өткен ғасырдағыдай, тек сатқын ақыл-ойдың дело ретінде бағалайды. Стереотиптік және сөгіс: істерді жүргізудегі ұқыпсыздық және таза материалдық мүдделердің болуы. Келесі анекдот бәріне қатысты деп ойлайды:

революцияға дейінгі адвокат, кеңестік құқық қорғаушы және оның посткеңестік жалғастырушысы: "зиратта адам құлпытастағы жазуды оқыды: "мұнда адвокат, адал адам жатыр" және екі адамның осындай шағын кеңістікке қалай сыйып кеткеніне таң қалды".

Шамасы, сауатсыз өтініштер мен тілге қатысты сөйлеу - бұл "жаңа" адвокаттар жасай алатын ең зиянсыз нәрсе. Мұның салдары тағы бір-ресейлік және қазақстандық адвокатура "прокурорлық-ментикалық" түске ие болуды жалғастыруда (Генри Резниктің сәтті анықтамасы).

Оның орнына нені салыстыруға болады? Тек қоғамдастықтың өзі жағдайды қалай анықтайды және перспективаны белгілейді: "үкіметтер, адвокаттардың кәсіби бірлестіктері мен оқу институттары адвокаттардың тиісті білім алуын, адвокаттардың идеалдары мен этикалық міндеттерін, сондай-ақ ұлттық және халықаралық құқық мойындаған адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын дайындауды және білуін қамтамасыз етуі керек" (рөл туралы негізгі ережелерден 1990 жылы БҰҰ-ның 13 конгресінде қабылданған адвокат).

Адвокаттар жаргонында адвокаттар қауымдастығы шартты түрде бөлінген кәсіби топтар: "жұмыс ЛОШАД", "қабір қазушылар "және" романтиктер " деп аталады, соңғысы үшін көп нәрсені істей білу (көпсайыстың бір түрі) - қорғаушының моральдық ұстанымы. Олар туралы және тек олар туралы ұсынылған кітап. Олар біздің заманымыздың заңгерлері. Қорғаушы мамандығындағы адамгершілік туралы түсінікті нақтылайық. Бұл профессор И. А. Чельцовтың белгілі және тірі формуласынан алыс: "адвокат-қорғаушы-айыпталушының заңды мүдделерін ғана қорғайтын қылмыскері".

Құқық идеясы әділеттілік ретінде басқаша сәйкес келеді: "адвокат - айыпталушының өкілі. Ол ешқандай жағдайда оған зиян келтіре алмайды. Егер айыпталушы өз кінәсін жоққа шығарса, адвокат осы ұстанымға сүйене отырып қорғаныс құруға міндетті" (Резник).

Ақырында, нағыз адвокат үшін айыпталушының кез-келгенін және әрқайсысын қорғауға моральдық тұрғыдан рұқсат етіледі, бұл, сіз келісесіз, қарапайым "қылмыскерді бұғаттаудан" өзгеше. Белгілі адвокаттың тағы бір ескертуі: "бұл айыптау қаншалықты ауыр болса да, айыпталушының жеке басы қаншалықты жағымсыз көрінсе де, адвокат оны қорғаудан бас тартуға құқылы емес, егер ол басқа процесте бос болмаса, науқас болмаса, демалыста болмаса". Айтпақшы, адвокаттың рөлі туралы жоғарыда аталған негізгі ережелерде 15 - тармақ бірдей: "Адвокат әрқашан өз клиентінің мүдделеріне адал болуы керек".

Корпорацияның абыройы шынымен кімде бейнеленген және соңғы онжылдықтардағы керемет заңгерлер-практиктер деп санауға болады?

Адамгершілік, құзыреттілік және Тәуелсіздік-адвокат мамандығының мәні Дин Каминскаяға, Софья Каллистратоваға, Борис Золотухинге, Петр Баренбоймға, Генри Резникке (Мәскеу адвокаттары) және Цила Меламедовскаяға, Семен Гинсбургке (Қазақстан) тән (және солай бола береді). [1]

Адвокат мамандығы жеке және канонизацияға қиын. Алайда, дәл осы "құқық рыцарлары" бірнеше адаммен қаруланған ақылды тергеушілер мен судьяларға қарсы шығып, оларға қарсы шықты: қадір-қасиет пен кәсіпқойлық. Олар және тек олар кеңестік және посткеңестік құқықтанудың симуляциясын жеңді (және солай ете береді). Айтпақшы, олар диссиденттерден айырмашылығы ешқашан "жойғыш" болған емес, бірақ олардың бәріне қарамастан бірдеңе істей алғаны даусыз. Осы сериялардың көпшілігінің арқасында 60-шы жылдары қоғамның адвокатура институтына деген құрметінің жоғалуы қайта оралғанын ескеріңіз. Мүмкін, олардың барлығы XIX ғасырдың "адвокатура королі" В. Д. Спасовичпен келісе алады: "адвокатураның міндеті кез-келген шындықты уағыздау емес, тек кез-келген құқық, кем дегенде, қазіргі уақытта танымал емес, тіпті оның қатаңдығы бойынша жағымсыз, өзіне батыл және шебер күрескер табады".

Кітаптың кейіпкерлері - шынайы кәсіби дәстүрлер, шынайы сенім, терең адамгершілік. Мұның бәрі тек өмірбаяндық мәліметтерде ғана емес, тіпті қорғаныс сөздерінде де емес, олар жеңіліске ұшыраған немесе жеңген процестерде көрсетілген

жауынгерлік қорғаныс стратегиясында да кездеседі. Олардың тәжірибесі әсерлі болуы мүмкін.

Сот жүйесі реформаланғанға дейін Қорғаныс институты нақты міндеттері, мақсаттары мен мүдделері бар қандай да бір рәсімделген және ұйымдасқан қоғамдық топ болмағанын, сонымен қатар олардың өкілдерінің тиісті кәсіптік білімі, ұйымдық құрылымы мен атауы болмағанын есте ұстаған жөн. Адвокаттардың рөлін бірнеше ғасырлар бойы жеке адамдар атқарды.[2]

1980 ж. қарашада "Қазақ КСР адвокатурасы туралы" ереже қабылданды, оған өзгерістер енгізілді, Президенттің 28.06.1991 Ж. және 5.10.1995 ж. Жарлықтарымен 5.12.1997 ж. ҚР "Адвокаттық қызмет туралы" Заңы қабылданғанға дейін қолданылды

1993 жылы тамызда егеменді Қазақстанда ҚР адвокаттар одағы құрылды. Одақ жарғысында оның міндеттері, құрылымы, одақ мүшелерінің құқықтары мен міндеттері, оның органдарының тәртібі айқындалды

Адвокатураға жүктелген функциялардың ерекшеліктеріне және оның құқықтық қатынастар жүйесіндегі жағдайына байланысты тарихтағы әртүрлі кезеңдер мен оған көзқарастар қоғамның саяси жүйесіне, экономикалық деңгейге, құқықтық мәдениетке, азаматтардың құқықтық санасына және т.б. байланысты өзгерді. Қазақстанда адвокатураның дамуымен салыстыру үшін мысал ретінде Англия мен АҚШ сияқты алдыңғы қатарлы елдерді келтірген жөн

Адвокаттар XVI ғасырда пайда болды.Әділет соттарына байланысты олар канцлерлік сот бастықтарының қабылдау бөлмелерінде ұзақ уақыт күтуге тура келген шағымданушылардың істері бойынша өтініштермен (to solisit - өтініш) айналыса бастады. Тарихи тұрғыдан адвокат мамандығы Жалпы заң соттарындағы атторнейлердің, канцлер сотындағы адвокаттардың, ескі шіркеу соттарының прокторларының және жазушылардың бірігуінен туындады.

Бүгінгі таңда адвокат-жеке немесе басқа адвокаттармен бірлесе отырып, өз клиенттеріне заң мәселелері бойынша кеңес беретін тәуелсіз адвокат. Ол олардың істерін Жер учаскелерімен жүргізеді, келісімшарттар мен өсиеттер жасайды, мұрагерлік мүлікті басқаруды өз мойнына алады және салық, сақтандыру, Бәсекелестік және кәсіпкерлік мәселелері бойынша ұсыныстар береді. Сонымен қатар, адвокаттар сот процесін бастау үшін қажетті шараларды қабылдауға құқылы.

Екі адвокаттық кәсіптің бірігуіне бірнеше жыл бойы "оң" және "қарсы" нәрселерді зерттеген корольдік заң комиссиясы қолданыстағы жүйені сақтау туралы түпкілікті қорытындыға келді. Комиссия сонымен қатар адвокаттар мен адвокаттардың арасындағы бәсекелестікті шектейтін көптеген "мінез-құлық кодекстерін" тексеріп, олардың қоғамдық мүдделерге толық сәйкес келетіндігін анықтады.

Американдық сот жүйесінің қалыптасуына Англия ең күшті әсер етті. АҚШ-тың кейбір Штаттары (Нью-Йорк, Нью-Джерси, Массачусетс, Вирджиния) ағылшын адвокаттарын адвокаттар мен адвокаттарға бөлу мысалында ағылшын жүйесіне ұқсамайтын дәреже мен адвокаттар сыныптарын енгізді. Алайда, XIX ғасырдың ортасында. бұл айырмашылықтар жойылды және АҚШ - та құқық қорғаушылардың жалғыз санаты қалды-адвокаттар.

Жеке заң факультеті бар алғашқы американдық университет Гарвард болды, ал Гарвард заң мектебінің алғашқы оқытушылары адвокаттар мен судьялар болды. Дж. Стори, АҚШ Жоғарғы Сотының мүшесі, Гарвард заң мектебінің ректоры, "Халықаралық жеке құқық" терминін құқықтық айналымға енгізіп, оқытушыларды іріктеу тәртібін түбегейлі өзгертті және бірінші кезекте заң теоретиктеріне назар аудара бастады. Дж. Стори студенттерді оқытуда тәжірибе жасады прецедент әдісі. Гарвард заң студенттерін дайындаудың прецеденттік әдісі жалпыға бірдей таратылды. Заң мектептері біртіндеп адвокатураға апаратын Практикалық оқыту жүйесін вытыстырды. 1981 жылы американдық адвокаттар қауымдастығы 181 заң мектебіне адвокаттар даярлауға өкілеттік берді. Қазіргі уақытта 200-ден астам заң мектебі жұмыс істейді. Олар әртүрлі аталса да, олардың оқу бағдарламалары өте ұқсас, олар оқуға түсушілерге бірдей талаптар қояды:

заң мектебіне түсу үшін колледжді бітіріп, тест тапсыру қажет. Бұл тест 1950 жылдардан бері қолданылып келеді. Американың ең жақсы Ұлттық заң мектептері: Гарвард, Йель, Чикаго, Стэнфорд, Беркли.

Американдық адвокатура 1870 жылға дейін қатаң және дәйекті ұйымға ие болмады. Бірінші заманауи адвокаттар ұйымы Нью-Йорк адвокаттар қауымдастығы болды. Біраз уақыттан кейін, 1878 жылы ұлттық қауымдастық - американдық адвокаттар қауымдастығы құрылды.[3]

Тәуелсіз Қазақстан туралы айтпағанда, адвокатура институты Ежелгі Грецияда ежелгі әлемде пайда болды. Алғашқы адвокаттар сол жерде пайда болды. Олар логографтар деп аталды. Кейбір заңгерлердің айтуынша, алғашқы адвокаттар Римде пайда болған. Және олар патрондар деп аталды. Мұндай адвокатура туыстық ретінде ұсынылды. Патрондар белгілі бір адамдарды қорғауға алынды және осылайша, қазір қалай аталуы мүмкін, олардың заңды қорғау құқығын жүзеге асырды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Гиздатов « Мэтры современной адвокатуры» Судебные речи и жалобы: учебное пособие. - Алматы: Издательство «Норма-К», 2002, 160 с.
2. Тыныбеков С. Адвокатура и адвокатская деятельность в РК. Учебник. - Алматы: Данекер, 2004 - 343 с.
3. Адвокатура и нотариат. Конспект лекций. Невская М.А. Шалагина М.А.

УДК 343.241

Нуржанов Галымжан Токмурзинович

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты

«Тұран-Астана» университеті

Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі:

з.ғ.к., доцент Каженова А.С.

АДВОКАТУРАНЫҢ ТҮСІНІГІ МЕН МӘНІ

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ АДВОКАТУРЫ

THE CONCEPT AND ESSENCE OF ADVOCACY

Аннотация: Адвокатура-заң шеңберінде азаматтар мен ұйымдарға кәсіби негізде білікті заң көмегін жүзеге асыратын тұлғалар қызметінің ұйымдық нысандары мен мазмұнын айқындауға арналған қоғамдық-құқықтық институт.

Түйінді сөздер: адвокаттық қызмет, адвокаттар, жеке және заңды тұлғалар, н құқықтар мен бостандықтар, заңды мүдделер, қорғаушылық, заң, заң көмегі.

Аннотация: Адвокатура - представляет из себя общественно-правовой институт, призванный определять организационные формы и содержание деятельности лиц, осуществляющих в рамках закона квалифицированную юридическую помощь гражданам и организациям на профессиональной основе.

Ключевые слова: адвокатская деятельность, адвокаты, физические и юридические лица, права и свободы, юридические интересы, защита, право, юридическая помощь.

Abstract: Advocacy is a social and legal institution designed to determine the organizational forms and content of the activities of persons who, within the framework of the law, provide qualified legal assistance to citizens and organizations on a professional basis.

Keywords: адвокатская деятельность, адвокаты, физические и юридические лица, права и свободы, юридические интересы, защита, право, юридическая помощь.

Адвокатураның мәнін толық ашу үшін алдымен адамдардың осы термин туралы

жалпы түсінігін ашу қажет. Адвокатура-заң шеңберінде азаматтар мен ұйымдарға кәсіби негізде білікті заң көмегін жүзеге асыратын тұлғалар қызметінің ұйымдық нысандары мен мазмұнын айқындауға арналған қоғамдық-құқықтық институт.[1]

Адвокат Жоғары заң білімі бар, адвокаттық қызметпен айналысуға лицензия алған, адвокаттар алқасының мүшесі болып табылатын және "Адвокаттық қызмет туралы" Заңмен регламенттелетін адвокаттық қызмет шеңберінде кәсіби негізде заң көмегін көрсететін Қазақстан Республикасының азаматы деп аталады.

Адвокаттар құқықтың әртүрлі салаларында заңгерлік көмек көрсетеді. Олардың ішінде: ауызша да, жазбаша да құқықтық мәселелер бойынша анықтамалар мен консультациялар беру; азаматтық сот ісін жүргізуге өз сенім білдірушісінің өкілі ретінде қатысу; өтініштер, шағымдар, өтініштер және құқықтық сипаттағы басқа да құжаттар жасау; мемлекеттік органдарда, қоғамдық бірлестіктерде және өзге де ұйымдарда сенім білдірушінің мүдделерін білдіру; қорғаушы немесе қылмыстық және әкімшілік сот ісін жүргізудегі сенім білдірушінің өкілі; шет мемлекеттердің мемлекеттік органдарында, құқық қорғау органдарында, соттарда, халықаралық сот органдарында, шет мемлекеттердің мемлекеттік емес органдарында сенімгердің мүдделерін білдіру; аралық сотта, Халықаралық коммерциялық төрелікте (сотта) және дауларды шешудің өзге де органдарында істерді талқылауға сенімгердің өкілі ретінде қатысу; атқарушылық іс жүргізуде, сондай-ақ орындауда сенімгердің өкілі ретінде қатысу қылмыстық жаза. Сондай-ақ, адвокаттар заңмен тыйым салынбаған басқа да заң көмегін көрсете алады.

Адвокаттық көмекке мұқтаж адам өзіне барлық жағынан сәйкес келетін кез-келген адвокатты таңдай алады. Қазақстан азаматтары өздеріне адвокат таңдайтын критерийлер өте көп. Олардың ішіндегі ең маңыздысы-оның тәжірибесі, шешендік шеберлігі және танымалдығы. Адвокаттың барлық қасиеттерін бірден анықтауға болмайды, бірақ олардың кейбірін оның сипаттамаларын зерттеу арқылы анықтауға болады. Тегін заң көмегі ретінде немесе адвокаттың қатысуы міндетті болған кезде қылмыстық қорғаушы ретінде адвокатты таңдау мүмкін емес. Қылмыстық істер бойынша кәсіби қорғауды тек адвокаттар жүзеге асыруы керек.[2]

Адвокаттар көрсететін заң көмегіне ақы төлеу және қорғауға және өкілдік етуге байланысты шығыстарды өтеу мөлшері адвокаттың көмек сұраған адаммен жазбаша келісімімен белгіленеді. Адвокаттың өзі істің күрделілігіне, оның көлеміне және клиенттің материалдық мүмкіндіктеріне қарай өз қызметтері үшін сыйақы (роялти) мөлшерін белгілейді.

Қазақстан өзін әлеуметтік мемлекет деп жариялай отырып, аз қамтылған, халықтың әлеуметтік қорғалмаған топтарының құқықтарын кәсіби және білікті қорғаудың нақты мүмкіндігін, заң көмегін тегін көрсету тетігін әзірлей отырып, сот төрелігіне тең қолжетімділікті қамтамасыз ету міндетін өзіне алды.

Адвокаттар мынадай сенімгерлерге: Ұлы Отан соғысына қатысушыларға және оларға теңестірілген адамдарға, мерзімді қызметтегі әскери қызметшілерге, I және II топтағы мүгедектерге, кәсіпкерлік қызмет мәселелерімен байланысты емес консультациялар беру кезінде жасына байланысты зейнеткерлерге; сондай-ақ алимент өндіріп алу туралы, асыраушысының қайтыс болуынан келтірілген зиянды өтеу туралы істерді жүргізу кезінде талапкерлерге тегін заң көмегін көрсетеді, соттың бірінші сатысындағы жұмысқа байланысты мертігу немесе денсаулықтың өзге де зақымдануы; сондай-ақ жәрдемақылар мен зейнетақылар алу туралы өтініштер жасау бойынша заң көмегін көрсетеді және оңалту мәселелері бойынша консультациялар беру кезінде азаматтарға көмек көрсетеді.

Заң көмегіне ақы төлеу адамның қайда жүгінгеніне байланысты адвокаттар алқасының немесе адвокаттар кеңсесінің қаражаты есебінен жүргізіледі.

Өтініш білдірген адам өзіне қажетті кез келген заң көмегін алады. Адвокат өз атынан клиентпен заң көмегін көрсету туралы жазбаша шарт жасасады. Қорғаушы немесе өкіл ретінде әрекет ететін Адвокат іс жүргізу заңына сәйкес жарамды:

) заң көмегіне жүгінген адамдардың құқықтары мен мүдделерін білдіруге, сондай-

ақ осы адамдарды құзыретіне тиісті мәселелерді шешу кіретін барлық соттарда, мемлекеттік органдар мен ұйымдарда заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға міндетті;

) барлық мемлекеттік органдардан және мемлекеттік емес ұйымдардан мәліметтер сұратуға және олар бойынша істі мәні бойынша шешу үшін жауаптар алуға құқылы;

Адвокаттар алқасы-адвокаттық қызметпен айналысатын адамдардың негізгі ұйымдық бірлестігі. Адвокаттар алқасы-бұл жеке және заңды тұлғаларға білікті заң көмегін көрсету, адвокаттардың құқықтары мен заңды мүдделерін білдіру және қорғау, "Адвокаттық қызмет туралы" ҚР Заңында белгіленген өзге де функцияларды орындау үшін құрылатын тәуелсіз, кәсіби, коммерциялық емес, өзін-өзі басқаратын және өзін-өзі қаржыландыратын адвокаттар ұйымы [3].

Бір әкімшілік бірліктің аумағында бір ғана адвокаттар алқасы болуы мүмкін. Адвокат тиісті облыстың, қаланың және т.б. аумағында құрылған және жұмыс істейтін адвокаттар алқасының мүшесі болуға тиіс. Адвокат өз қызметін дербес орындауға немесе басқа адвокаттармен бірлесіп адвокаттық кеңсе құруға, қызметті заң консультациясы арқылы, сондай-ақ заңды тұлғаны тіркеусіз жеке-дара жүзеге асыруға құқылы.

Жарғы Адвокаттар алқасы қызметінің маңызды бөлігі болып табылады. Адвокаттар алқасының жоғарғы органы - алқа мүшелерінің жалпы жиналысы (конференциясы); атқарушы орган - Төралқа; бақылау органы - тексеру комиссиясы екені белгілі.

Алқа органдарының негізгі функциялары:

Жалпы жиналыс алқа қызметінің мәселелерін шешеді. Адвокаттар алқасы төралқасының төрағасы төралқаға төрағалық етеді, оның жұмысын ұйымдастырады, Төралқа шешімдерінің орындалуын бақылайды, алқа өкілі болып табылады, алқаның жалпы жұмысына басшылық жасайды, ҚР ұйымдарымен және азаматтарымен келіссөздер жүргізеді.

Адвокаттар алқасының тексеру комиссиясы-бақылау-тексеру органы. Ол адвокаттар алқасының қаржылық-шаруашылық қызметіне, сондай-ақ адвокаттың қызметін жүзеге асырудың басқа түрлеріне, мысалы, заң кеңселеріне немесе жеке практикамен айналысатын адвокаттардың қаржылық қызметіне тексерулер жүргізеді.

Адвокат адвокаттар алқасының мүшесі болуға міндетті. Егер адвокаттық қызметті жүргізуге лицензиясы болса, адвокатқа мүшеліктен бас тартуға ешкімнің құқығы жоқ [4].

Заң көмегін көрсету жөніндегі жұмысты ұйымдастыру үшін адвокаттар алқасының төралқасы заң көмегін көрсетуді ұйымдастыру үшін қажетті мөрі, бұрыштық мөртабаны, сондай-ақ басқа да атрибуттары бар заң консультацияларын жасайтыны белгілі. Бұл жағдайда заңгерлік консультациялар алқаның құрылымдық бөлімшелері ретінде әрекет етеді. Адвокаттар кеңсесі мекеме түріндегі коммерциялық емес ұйым ретінде әрекет етеді және адвокаттардың заң көмегін көрсетуінің материалдық, ұйымдық-құқықтық және өзге де жағдайларын қамтамасыз ету мақсатында құрылады. Алқа мүшелері адвокаттық кеңсені өздері құра алады, өйткені мемлекеттік органдардың адвокаттық кеңселерді құруға арнайы рұқсатын алудың қажеті жоқ.

Адвокат кәсіби қызметті жеке жүзеге асыру туралы шешім қабылдаған жағдайда адвокаттар алқасын хабардар ету міндетті. Адвокаттың Тегі, Аты, Әкесінің Аты, оның тұрақты орналасқан жері хабарламада көрсетілуге тиіс. Кәсіптік қызметті заңды тұлға құрмай жеке-дара жүзеге асыратын шешім қабылдаған адвокаттың банктерде есеп айырысу және өзге де шоттары, жеке мөрі, мөртабандары, жеке бланкілері болуға құқылы [5].

Адвокаттар алқасының мүшелері "Адвокаттық қызмет туралы" ҚР Заңының, алқа Жарғысының және басқа да нормативтік құқықтық актілердің талаптарын бұзғаны үшін тәртіптік жауаптылыққа тартылуы және адвокаттар алқасынан шығарылуы мүмкін.

Адвокаттық қызметті, оның ішінде мемлекеттік органдардың, саяси партиялардың, қоғамдық бірлестіктер мен өзге де ұйымдардың лауазымды адамдарын жүзеге асыруға ешкімнің және қандай да бір жолмен кедергі жасауға құқығы жоқ.

Адвокатты заң көмегін көрсететін адаммен сәйкестендіруге тыйым салынады.

Адвокатура негізделген бірқатар тыйым салынған ережелер бар:

Адвокаттан өзінің кәсіби міндеттерін жүзеге асыруға байланысты өзіне белгілі болған мән-жайлар туралы куә ретінде жауап алуға рұқсат етілмейді.

Заңда белгіленген жағдайларды қоспағанда, белгілі бір адамға заң көмегін көрсетуге байланысты адвокаттардан, адвокаттар алқасының басшылары мен қызметкерлерінен, заң консультацияларынан, адвокаттық кеңселерден сұрауға тыйым салынады.

Заң актілерінде тікелей көзделген жағдайларды қоспағанда, адвокаттық материалдар мен құжаттар қарап-тексеруге, қарап-тексеруге, алып қоюға, алып қоюға және тексеруге жатпайды.

Адвокатқа құпиялылықты қамтамасыз ететін жағдайларда қорғаушымен жеке кездесулер беруден бас тартуға тыйым салынады. Олардың ұзақтығы мен санын шектеуге тыйым салынады.

Анықтау, алдын ала тергеу органдары мен соттар оның қорғаушыны қамауда ұстаудың бүкіл кезеңіне іске қатысуға жіберілгені туралы жазбаша растауды дереу бергені үшін жауапты болады. Бұл міндет адвокат іске қатысуға жіберілген сәттен бастап жүзеге асырылады.

Анықтау және алдын ала тергеу органдарының адвокатқа заңда көзделген жағдайларда адвокатпен келісілген мерзімде оның тергеу және өзге де процестік әрекеттерге қатысу қажеттілігі туралы хабарлау міндеті практикада іске асырылуға тиіс.

Адвокат мемлекеттік қызметшілерден 10 күндік мерзімде өз сұрауына жазбаша жауап қабылдауы керек. Мемлекеттік қызметшілер мен мемлекеттік емес ұйымдардың басшылары бұған міндетті.

Адвокаттардың қызметіне заңсыз араласуға жол берген не осындай қызметтің орындалуына кедергі келтіретін адамдарды заңнамалық деңгейде жауапкершілікке тарту бекітілді.

Адвокатқа жүгіну фактісі, көмек сұраған адаммен және басқа адамдармен ауызша және жазбаша келіссөздердің мазмұны туралы, көмек сұраған адамның мүддесі үшін қабылданатын іс - әрекеттердің сипаты мен нәтижелері туралы мәліметтер, сондай-ақ заң көмегін көрсетуге қатысты өзге де ақпарат-мұның бәрі жеке-жеке адвокаттық құпияны құрайды.

Адвокаттардың, адвокаттар алқасы төралқасының, заң консультациясының, адвокаттық кеңсенің қызметкерлерінің заң көмегін көрсетуге байланысты алынған кез келген мәліметтерді қандай да бір тәсілмен пайдалануға немесе жария етуге құқығы жоқ. Адвокаттық құпия сақталуы керек, заңда осы тармақ болмаса, азаматтардың аз бөлігі өздерінің "құқықтық" тарихын айтуға тәуекел етеді. Егер адвокаттың құпиясы сақталмаса, адвокат оған тиісті жауапкершілік жүктейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Тыныбеков С. Адвокатура и адвокатская деятельность в Республике Казахстан: Учебник. - Алматы: Данекер, 2004. - 270 с.
2. Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢЫ. (2022.03.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35069354
3. Фемида Республиканский юридический научно-практический журнал, № 11, 2010 с.26-29
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫ. (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды) (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029#activate_doc=2
5. Пакт Организации Объединенных наций «Основные положения о роли адвокатов».

ДЕНСАУЛЫҚҚА ҚАСАҚАНА ЗИЯН КЕЛТІРУ СУБЪЕКТІСІ

СУБЪЕКТ УМЫШЛЕННОГО ПРИЧИНЕНИЯ ВРЕДА ЗДОРОВЬЮ

THE SUBJECT OF INTENTIONAL HARM TO HEALTH

Аннотация: Денсаулыққа ауыр зиян – адамның денсаулығына, оның өміріне қауіпті зиян не денсаулыққа: көру, сөйлеу, есту қабілетінен немесе қандай да бір ағзадан айырылуға; ағзаның өз функцияларын жоғалтуына; бет-әлпетінің қалпына келмейтіндей бұзылуына; жалпы еңбек қабілетінің кемінде үштен бірін айтарлықтай тұрақты түрде жоғалтумен ұласқан денсаулықтың бұзылуына; кәсіби еңбек қабілетін толық жоғалтуға; жүктілікті үзуге; психикалық, мінез-құлықтық, оның ішінде психикаға белсенді әсер ететін заттарды тұтынуға байланысты бұзылушылыққа (ауруға) әкеп соққан өзге де зиян.

Бұл қылмыстың субъектісі-14 жасқа толған есі дұрыс адам.

Түйінді сөздер: денсаулық, ауыр зиян, өміріне қауіпті зиян, қылмыстық заң, қылмыс субъектісі.

Аннотация: Тяжкий вред здоровью - вред здоровью человека, опасный для его жизни, либо иной вред здоровью, повлекший за собой: потерю зрения, речи, слуха или какого-либо органа; утрату органом его функций; неизгладимое обезображивание лица; расстройство здоровья, соединенное со значительной стойкой утратой общей трудоспособности не менее чем на одну треть; полную утрату профессиональной трудоспособности; прерывание беременности; психическое расстройство; заболевание наркоманией или токсикоманией.

Субъект данного преступления - физическое вменяемое лицо, достигшее 14-летнего возраста.

Ключевые слова: здоровье, тяжкий вред, опасный для жизни вред, уголовный закон, субъект преступления.

Abstract: Serious harm to health - harm to a person's health, dangerous to his life, or other harm to health, resulting in: loss of vision, speech, hearing or any organ; loss of its functions by an organ; indelible disfigurement of the face; health disorder, combined with a significant persistent loss of general working capacity by at least one third; complete loss of professional ability to work; termination of pregnancy; mental disorder; drug addiction or substance abuse.

The subject of this crime is a sane individual who has reached the age of 14.

Keywords: health, serious harm, life-threatening harm, criminal law, the subject of the crime.

Қылмыстың тақырыбы 14 жасқа толған кез келген адам болуы мүмкін.

14 жастан бастап денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіргені үшін (кейбір басқа қылмыстар сияқты) қылмыстық жауапкершілікті белгілеу, осы жастан бастап жасөспірім осы іс-әрекеттердің қоғамдық қауіптілігінде және осы әрекеттер әкелуі мүмкін зиянды салдарларда есеп беруі керек. Кәмелетке толмаған адамның қылмыстық жауапкершілігі туындауы мүмкін заңмен белгіленген жасқа жету қылмыс құрамының белгілерінің бірі болып табылады, бірақ қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін әлі жеткіліксіз. Заңда ұлттық жасқа толған кәмелетке толмағанды іс жүзінде қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы мәселені шешу әрбір жеке жағдайда кәмелетке толмаған адамның жеке басының

ерекшеліктерімен және бұл жағдайда ең жақсы тәрбиелік әсер етуі мүмкін шараларды қолдану қажеттілігімен жасалған іс-әрекеттердің қауіптілігіне тікелей байланысты бірқатар нақты жағдайларға байланысты болады.

Ғалымдар кәмелетке толмағандарды қылмыстық жауапкершілікке тартудың және оларға қылмыстық жаза қолданудың айрықша сипатын ерекше атап өтіп, "соттар мен түрмелер бүлдіреді" деп жазды [1]. Бұл осы қылмыстың тақырыбы туралы мәселені қарау кезінде, әсіресе кәмелетке толмағандар туралы сөз болғанда, тек жас, ақыл-ой сияқты мәліметтермен шектелуге болмайтынын және ең алдымен айыпталушының жеке басын зерттеу қажет екенін көрсетеді. Тәжірибе денсаулыққа зиянның белгілі бір бөлігін жасөспірімдер тудыратынын көрсетеді. Бұл әр жағдайда кәмелетке толмаған адамның өз әрекеттерінің маңыздылығын түсінгенін анықтауды талап етеді.

В. Жуков балалар мен жасөспірімдерде мидың қалыптасуы аяқталмағанын, сондықтан олардың биологиялық тұрғыдан мінез-құлық әрекеттерінің дұрыстығы мен пайдалылығын қамтамасыз ететін қасиеттері жоқ немесе жеткіліксіз екенін жазады [2]. Кәмелетке толмағандардың іс-әрекеттерінде және олардың мотивацияларында әлеуметтік ортаның теріс әсері, жеңілдік, батылдық, айналасындағыларға әсер ету ниеті, реніш пен тітіркену, қиын жағдай, мәдени деңгейдің жеткіліксіздігі, сайып келгенде, жай ғана ақымақтық рөл атқаруы мүмкін, бірақ мұның бәрі ақылсыздықтың көрсеткіші емес және қылмыстық жауапкершіліктен босатпайды.

Өздеріңіз білетіндей, қылмыстық жауапкершіліктің міндетті шарты-адамның ақыл-есі дұрыс. Есі дұрыс адам қылмыстың субъектісі бола алмайды. Ақылсыздық ұғымын ҚР ҚК-нің 15-бабы ашады, онда: "қоғамдық қауіпті іс-әрекет жасау кезінде есі дұрыс емес күйде болған адам қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды, яғни. өзінің іс-әрекетінің (әрекетсіздігінің) нақты сипаты мен қоғамдық қауіптілігін түсіне алмады немесе оларды созылмалы психикалық ауру, уақытша психикалық бұзылыс, деменция немесе психиканың өзге де ауыр жай-күйі салдарынан басқара алмады". Заңмен тұжырымдалған ақылсыздық ұғымы екі критерийді (шарттарды) қамтиды, олардың жиынтығы адамның ақылсыздығын сипаттайды: заңды (психологиялық) және медициналық (биологиялық).

Зерттелетін санаттағы қылмыс мас күйінде жиі жасалады. ҚР ҚК-нің 18-бабы "алкогольді, есірткіні немесе басқа да маскүнемдік заттарды қолданудан туындаған мас күйінде қылмыс жасаған адам қылмыстық жауаптылықтан босатылмайды" деп белгілейді. Алкогольдік мас болу, егер ол патологиялық болмаса, психикалық ауруға тән адам психикасындағы өзгерісті тудыруы мүмкін ауыр жағдай ретінде танылмайды, сонымен бірге ессіздік жағдайы. Сондықтан, егер субъект әдеттегі физиологиялық алкогольдік мас күйінде денсаулығына зиян келтірсе, ол есі дұрыс емес деп танылмайды және қылмыстық жауаптылықтан босатылмайды. Біздің ойымызша, заң алкогольді ішетін адам мас болудың қандай салдарға әкелетінін алдын-ала білетіндігінен туындайды, сондықтан алкогольдің оның денесі мен мінез-құлқына әсер ету сипатын алдын-ала болжап, кез-келген іс-әрекетті еркін таңдай алады.

Бізге субъектінің денсаулығына ауыр зиян келтірген сәттегі мас күйі оны қылмыстық жауаптылықтан босатып қана қоймайды және кінәні жеңілдететін мән-жай ретінде ғана емес, керісінше, ҚР ҚК 18-бабына сәйкес жауапкершілікті ауырлататын мән-жай ретінде қызмет етуі тиіс.

Қаралып отырған қылмыстың аса білікті түріне абайсызда жәбірленушінің өліміне әкеп соққан денсаулыққа қасақана зиян келтіру жатады (ҚР ҚК 106-бабының 3-бөлігі).

ҚР Жоғарғы Соты Пленумының 2016 жылғы 20 желтоқсандағы қаулысында. "Соттардың азаматтардың өмірі мен денсаулығына қол сұғушылық үшін жауапкершілікті регламенттейтін заңнаманы қолдануы туралы", кінәлі адамның ниетінің мазмұны туралы мәселені шешу кезінде соттар жасалған қылмыстың барлық мән-жайларының жиынтығын негізге алып, атап айтқанда, қылмыстың тәсілі мен құралын, жаралар мен дене жарақаттарының санын, сипаты мен локализациясын, кінәлінің қылмыстық әрекетті тоқтату себептерін ескеруі тиіс екендігі көрсетіледі қылмыс алдындағы іс-әрекеттер және кінәлі мен жәбірленушінің кейінгі мінез-құлқы, олардың қарым-қатынасы.

ҚР ҚК 106-бабының 2-бөлігінің "7" - тармағы бірнеше рет не бұрын ҚР ҚК 99-бабында көзделген денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтірген немесе кісі өлтірген адам.

Бірнеше рет кісі өлтіргені үшін жауапкершіліктің жоғарылауын белгілей отырып, заң бұрын кісі өлтірген адам жасаған кісі өлтіру қоғамға, оның салдарының ауырлығына да, кінәлінің жеке басының қауіптілігіне де ерекше қауіп төндіретіндігіне негізделеді.

ҚР Жоғарғы Соты Пленумының 2016 жылғы 20 желтоқсандағы Қаулысына сәйкес ҚК-нің 96-бабы "н" тармағы бойынша қасақана кісі өлтіру жасалғанға дейін заңды күшіне енген үкім бойынша заңда белгіленген тәртіппен аса қауіпті рецидивистер деп танылған және егер бұл соттылық заңда белгіленген тәртіппен жойылмаса ғана жауапты бола алады. Соттар сотталушының іс-әрекетінің біліктілігіне әсер ететін жеке басы туралы осы деректерді мұқият тексеруі керек.

ҚР ҚК 99-бабы 2-бөлігінің "13" тармағы бойынша біліктілік бұрын жасалған кісі өлтіру аяқталған сәтке, сондай-ақ кінәлі (ұйымдастырушы, орындаушы, арандатушы немесе көмекші) атқарған рөлге байланысты емес. Егер адам бұрын жасаған кісі өлтіргені үшін сотталған болса, соттылық жойылмауы немесе алынбауы керек. Егер адам сотталмаса, онда алдыңғы кісі өлтіргені үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту мерзімі аяқталмауы керек [3].

"1" тармағында көзделген кісі өлтіруден ол белгілі бір уақыт аралығында біріншісінен алшақ және кінәлінің қылмыстық ниетінің бірлігімен байланысты емес екендігімен ерекшеленеді.

Жүйелі түсіндіру қаралып отырған ауырлататын мән-жай бұрын мемлекет немесе қоғам қайраткерінің өміріне мүлдем қол сұғушылық (ҚР ҚК 178-бабы) немесе сот төрелігін немесе алдын ала тергеуді жүзеге асыратын адамның өміріне қол сұғушылық (ҚР ҚК 408-бабы) болған жағдайларда да орын алатынын аяқтауға мүмкіндік береді.

Егер ҚР ҚК 99-бабының 1-бөлігінде көзделген бұрын жасалған кісі өлтіру немесе оған қастандық жасағаны үшін адам сотталмаса, ол дербес заңдық бағалауға жатады, ал соңғы кісі өлтіру оның аяқталғанына немесе аяқталмағанына байланысты тиісінше ҚР ҚК 99-бабының 2-бөлігінің "13" - тармағы бойынша сараланады. Егер әр уақытта жасалған кісі өлтіру ауыр жағдайларда кісі өлтіру немесе оған оқталу белгілерімен қамтылса, жалпы алғанда, бұл әрекет тек ҚР ҚК 99-бабы 2-бөлігінің "13" тармағы бойынша (немесе ҚР ҚК 24-бабын қолдана отырып) сараланады [4].

ҚР ҚК 106-бабының 3-бөлімінде көзделген қылмыс, егер жәбірленушінің өлімі өмірлік маңызды емес органдардың зақымдануы немесе өмірлік маңызы бар, бірақ кінәлінің оны келтіру мүмкіндігін болжауын болдырмайтын тәсілмен немесе құралмен келтірілген жағдайда орын алады. Мысалы, кінәлі адам жамбасқа пышақ салады, қан тамырына тиеді және жәбірленуші үлкен қан жоғалтудан қайтыс болады. Өмірлік маңызды органдарға жәбірленушінің қайтыс болуының сөзсіз болуын адамның алдын ала болжағанын куәландыратын осындай құралмен немесе тәсілмен зақым келтірген кезде, бұл әрекет кісі өлтіру ретінде саралануы керек.

Өмірден айыруға бағытталған ниет болған кезде өмірге қауіпті денсаулыққа нақты ауыр зиян келтіру кісі өлтіруге оқталуға жатады. Сондай-ақ, өмірлік маңызды органдардың қасақана ауыр зақымдануы, ол, әдетте, жәбірленушінің өліміне әкеп соқтырады және кінәлі адамға тәуелді емес жағдайлардың кездейсоқ жиынтығында ғана өлімге әкелмейді.

Айта кету керек, зиян келтіру мен өлімнің басталуы арасындағы ұзақ уақыт аралығының болуы кінәлінің жәбірленушінің өмірінен айыру ниетін және кісі өлтіру жауапкершілігін жоққа шығармайды. Сол сияқты, жәбірленушінің ауыр зиян келтіргеннен кейін қайтыс болуы әрқашан кісі өлтіру ниетінің дәлелі бола бермейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Дубовец П.А. Ответственность за телесные повреждения по уголовному праву. – Москва, 2014 г.

2. Жуков В.К. Понятие телесного повреждения.// «Вестник Московского университета. Право», №4,с. 42.-Москва 2015 г.

3. Рогов И.И., Рахметов С.М., Уголовное право РК. Особенная Часть.- Алматы.- 2010 г.

4. Шакенов А.О. «Двойная форма вины». // «Вестник» МВД РК, № 1, с. 113. – Астана, 2016 г.

УДК 343

Уәли Толғанай Ізбастыққызы

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты

«Тұран-Астана» университеті

Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі:

з.ғ.к., доцент Каженова А.С.

ДЕНСАУЛЫҚҚА АУЫР ЗИЯН КЕЛТІРУГЕ ЫҚПАЛ ЕТЕТІН СЕБЕПТЕР МЕН ЖАҒДАЙЛАРДЫ ЖОЮ ЖӨНІНДЕГІ ШАРАЛАР

МЕРЫ ПО УСТРАНЕНИЮ ПРИЧИН И УСЛОВИЙ, СПОСОБСТВУЮЩИХ ПРИЧИНЕНИЮ ТЯЖКОГО ВРЕДА ЗДОРОВЬЮ

MEASURES TO ELIMINATE THE CAUSES AND CONDITIONS CONDUCTIVE TO CAUSING SERIOUS HARM TO HEALTH

Аннотация: Осы зерттеудің мәні жеке адамның денсаулығына қол сұғудың бір түрі ретінде денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру болып табылады. Ол үшін, ең алдымен, қылмыстық заңнаманы адамның денсаулығына бағытталған қылмыстық қол сұғушылықтың белгілі бір түрін қамтитын ұғым ретінде денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру деп не түсінетінін және осы қылмыстардың қылмыстық заңнамада қандай критерийлер негізінде жіктелетінін анықтау қажет.

Түйінді сөздер: адамның денсаулығы, қасақана, ауыр зиян келтіру, қылмыстық қол сұғушылық, қылмыстар, қылмыстық себебі мен жағдайы.

Аннотация: Предметом настоящего исследования является умышленное причинение тяжкого причинения вреда здоровью, как один из видов посягательства против здоровья личности. Для этого, прежде всего, необходимо установить, что понимает уголовное законодательство под умышленном причинением тяжкого вреда здоровью как понятием, охватывающим определённый род преступных посягательств, направленных против здоровья человека, и на основе каких критериев эти преступления классифицируются в уголовном законодательстве.

Ключевые слова: здоровье человека, умышленное причинение тяжкого вреда, преступное посягательство, преступления, причин и условия преступности.

Abstract: The subject of this study is the intentional infliction of serious harm to health, as one of the types of encroachment against the health of the individual. To do this, first of all, it is necessary to establish what criminal legislation understands by intentional infliction of serious harm to health as a concept covering a certain kind of criminal encroachments directed against human health, and on the basis of what criteria these crimes are classified in criminal legislation.

Keywords: human health, intentional infliction of serious harm, criminal encroachment, crimes, causes and conditions of crime.

Жақында республикадағы қылмыстың себептерін зерттеудің әдістемелік негіздері заң әдебиеттерінде қызу пікірталас тудыруда. Сонымен қатар, қылмыстың себептері туралы сұраққа жауап беру үшін, ең алдымен, қылмыспен себептік байланыста болатын, оның дамуына, сипатына әсер ететін жағдайлардың ғылыми жіктелуін жүргізу қажет.

Қылмыстың себептерін объективті, яғни адамның іс-әрекетіне тәуелді емес және

адамның мінез-құлқынан туындайтын субъективті деп бөлу белгілі. А.Н. Ағыбаев қылмыс жасаудың тікелей себептері мен шарттары туралы мәселеге қатысты былай деп жазады: "қылмыс жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайлардың алуан түрлілігімен оларды екі негізгі топқа бөлуге болады: а) сыртқы (объективті) сипаттағы себептер мен жағдайлар; б) ішкі (субъективті) сипаттағы себептер мен жағдайлар [1]. Біріншісі белгілі бір бағытта қалыптасқан, қалыптасқан, дамыған сыртқы жағдайларды сипаттайды: оның тәрбиесі, тұрмыс, еңбек жағдайлары, сонымен қатар қылмыс жасауға тікелей ықпал еткен барлық сыртқы жағдайлар. Екіншісі бұл тұлғаны сыртқы жағдайлардың әсерінен қалыптасқан даралығымен сипаттайды".

Айта кету керек, қылмыстардың себептері мен шарттарының мұндай жіктелуі ең жалпы сипатқа ие, дегенмен, бұл бізге қылмысқа ықпал ететін себептер мен жағдайларды зерттеуді ұйымдастыру үшін әдіснамалық тұрғыдан дұрыс бағыт береді.

Ең маңызды міндеттердің бірі-объективті мүмкіндікті анықтайтын өткеннің қалдықтары нақты жағдайларды анықтау, өйткені көптеген адамдар өткеннің қалдықтарымен ластанғанымен, міндетті түрде қылмыс жасамайды, тек белгілі бір жағдайлар мұндай қалдықтарды жандандырады, жандандырады. Мұндай жағдайлар, мысалы, біз зерттеген санаттағы қылмыстар үшін маскүнемдік, мәдени деңгейдің төмендігі, басқалардың лайықсыз мінез-құлық фактілеріне немқұрайлы қарауы, күнделікті өмірдегі қиындықтар болуы мүмкін. Осылайша, белгілі бір жағдайлар белгілі бір себеп пен осы салдар арасындағы байланыс болып табылады. Бұл шарттар қылмыстық істерді тергеу немесе оларды криминологиялық зерттеу барысында оларды жоюға және жалпы және нақты жоспарланған басқа қылмыстардың жасалуына жол бермеу үшін анықталуы керек. Әрине, біз қылмыстың әртүрлі формаларының көрінісіне әсер ететін жалпы себептерді зерттеу туралы ғана емес, сонымен қатар денсаулыққа ауыр зиян келтіретін нақты себептерді анықтау туралы, сондай-ақ олардың жасалуына ықпал ететін жағдайлар ретінде әрекет ететін әртүрлі факторларды анықтау туралы айтып отырмыз.

Анықтау, тергеу, прокуратура және сот органдарының қылмыстардың алдын алу жөніндегі міндеттерін айқындай отырып, республиканың қылмыстық-процестік кодексі "себептер" және "шарттар" ұғымдарын ашпай, қылмыс жасауға ықпал еткен себептер мен жағдайларды анықтау және жою қажеттігін көрсетеді.

С.М. Рахметов қылмыс жасауға ықпал еткен мән-жайларды бөлек қарастырады [2]. Жеке қылмысқа қатысты ол мән-жайлар арқылы қылмысты тудыратын өзара әрекеттесетін құбылыстардың жиынтығын түсінеді. Олардың кейбіреулері қылмыстың себептері, ал басқалары оның жасалуын қамтамасыз ететін жағдайлар ретінде әрекет етеді. Мұндай ұстаным, ол жағдайлар ұғымына себептер мен жағдайлар ұғымдарымен қарама-қайшы келмейтіндіктен, бізге өте дұрыс болып көрінеді.

Заңның мағынасынан біз бұл қылмысты тудырған немесе оны жасауға ықпал еткен тікелей себептерді анықтау туралы айтып отырмыз, өйткені тек осы себептер мен жағдайларды анықтап, анықтай отырып, қылмыстың алдын алу үшін алдын-алу шараларын анықтауға және жүзеге асыруға болады. Сонымен қатар, қылмыс жасалғандықтан, ескерту қылмыстық әрекетті жасауға ықпал еткен жағдайларды жоюды көздейді және жойылмай, басқа да ұқсас қылмыстарды жасауға ықпал етуі мүмкін.

Қылмысты жою қылмысты тудыратын себептерді және қылмыскерлердің іс-әрекеттеріне қолайлы жағдайларды жоюды көздейтіні белгілі, осылайша осы негізде қоғамға зиян келтіретін кез-келген іс-әрекеттің жеке тұлғаларда көріну мүмкіндігін ескерту, содан кейін толығымен алып тастау қамтамасыз етіледі. Денсаулыққа ауыр зиян келтірумен күресу үшін, басқа қылмыстар сияқты, әлеуметтік ескерту шараларының екі түрі қолданылады: Жалпы және арнайы. Әлеуметтік ескертудің жалпы шаралары қоғам мүшелерінің сана-сезімін, мәдени деңгейі мен әл-ауқатын арттыруда көрінеді. Арнайы алдын алу шаралары қылмыстың алдын алуға тікелей бағытталған. Бірінші де, екінші де шаралар қылмыс жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою бойынша мемлекеттік органдар мен жұртшылықтың өзара байланысты қызметі процесінде жүргізілетін экономикалық, мәдени-тәрбиелік және құқықтық сипаттағы

жалпы мемлекеттік іс-шаралардың кең жүйесінің көмегімен жүзеге асырылады. Осыған байланысты ескерту ұғымын кең мағынада "қылмысты толығымен жою мақсатында мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдар жүргізетін іс-шаралардың жиынтығы ретінде" қарастырған жөн.

Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру жағдайлары, біз атап өткендей, қоғамдық орындарда, әдетте мас күйдегі адамдарда бірқатар ерекшеліктерге ие. Біз жоғарыда және денсаулыққа ауыр зиян келтіруге ықпал ететін басқа жағдайларды келтірдік. Сондықтан бұл қылмыстың алдын алу шаралары, ең алдымен, аталған жағдайларды жоюға және сол арқылы қылмыстардың жолын кесуге және алдын алуға бағытталуы керек [3].

Ішімдікке қарсы күрес. Маскүнемдік пен маскүнемдікке қарсы күрестің нәтижелері көбінесе полиция, прокуратура, сот және бүкіл жұртшылықтың маскүнемдік пен маскүнемдікке қарсы заңдарды жүзеге асыру жөніндегі қызметін жандандыруға байланысты. Ішімдікке қарсы заңнамалық шаралар, егер олар қатаң қолданылса, үлкен әсер етеді. Бұл бағытта белгілі бір жетістіктерге қол жеткізілді. 2015 жылы 2016 жылмен салыстырғанда, адамдарды мас күйінде ұстау жағдайларының саны 25,2% - ға өсті, көшелерде мас күйінде пайда болғаны және қоғамдық орындарда спирттік ішімдіктер ішкені үшін айтарлықтай көп адамға айыппұл салынды. Қолөнер спирттерін жасағаны үшін айыппұл салынып, қылмыстық жауапкершілікке тартылғандар саны бірнеше есе өсті. Сонымен қатар, тексеру материалдары бірқатар жерлерде сауда ережелері әлі де бұзылғанын көрсетеді. Бұл жасөспірімдерге, мас күйдегі адамдарға спирттік ішімдіктер беру, тыйым салынған орындарда алкогольдік ішімдіктерді сату, сусындарды босатудың белгіленген нормаларын бұзу және т. б. жағдайлар.

Сондай-ақ, алкоголизмнің алдын алуды насихаттаудың маңызы зор. Мұнда халық арасында және ең алдымен алкогольді асыра пайдаланатын адамдар арасында психотерапия, психогигиена жүргізу үлкен рөл атқара алады. Дұрыс ұйымдастырылған психотерапия алкоголизмнің және оның негізінде жасалған қылмыстардың алдын алуға үлкен әсер етуі мүмкін.

Маскүнемдікті жою үшін ойластырылған тактика, байыпты тәрбие жұмысы, зұлымдықтың нақты тасымалдаушыларымен күресудің дұрыс әдістері қажет. Ол үшін соттар мен денсаулық сақтау органдарының, полицияның, отбасы мен еңбек ұжымдарының, сот және тергеу органдарының күш-жігері біріктірілуге тиіс. Ұлы орыс жазушысы А.С. Николаевтың "адам ішімдік ішуден әлеуметтік зұлымдық ретінде құтылады" деген сөзін ұмытпауымыз керек, ол ішуге қабілетсіз болған кезде емес, ол ішпейтін кезде, оның бөлмесінде шарап болса да, оның иісін естіп, қолын созуы керек еді". [4].

Кәмелетке толмағандар мен жастар арасында тәрбие жұмысын күшейту, халықтың Білім және мәдени деңгейін арттыру. Өздеріңіз білетіндей, кәмелетке толмағандардың қылмыстарымен күрес мәселелеріне арналған көптеген жұмыстар бар. Алайда, кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу табысты тәрбие жұмысына байланысты екенін тағы бір рет атап өткен жөн. Отбасындағы адамгершілік тәрбиесі туралы мәселе маңызды. Ата-аналардың балаларды дұрыс тәрбиелеу жауапкершілігі арттырылуы керек, өйткені В. И. Борисов, "кінәні жеді немесе балалардың еңбегі ата-аналарының басы мен ар-ұжданына үлкен дәрежеде түседі". Осыған байланысты ата-аналардың бала тәрбиесі жөніндегі міндеттерін қасақана орындамағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеу туралы болжамдар назар аударуға тұрарлық [5].

Оқушыларды тәрбиелеу үшін мектеп мұғалімдерінің жауапкершілігін арттыру қажет. Осы мақсатта сынып жетекшілерінің, мектеп ұжымының жұмысын бағалау кезінде үлгерім көрсеткіштері ғана емес, сонымен қатар бос уақытында оқушылардың мектептен тыс мінез-құлқы, сондай-ақ оқушыларды тастап кету туралы деректер ескерілуі тиіс.

Құқық бұзушылықтардың алдын алудың жалпы шарттарының бірі ретінде тәрбие жұмысын күшейту, азаматтардың білім беру және мәдени деңгейін арттыру туралы айта отырып, халықтың құқықтық тәрбиесін күшейту мәселелерін де ескермеуге болмайды, өйткені құқықтық білімнің шектеулілігі көбінесе білім деңгейінің жеткіліксіздігінің

көрінісі болып табылады.

Соңында, құқықтық тәрбие тек құқықты насихаттауды ғана емес, сонымен бірге "құқықтық нормалардың талаптарына сәйкес азаматтардың мінез-құлқы мен іс-әрекеттерінің мотивациясын анықтайтын" белгілі бір құқықтық сананы, құқықтық сенімділікті тәрбиелеуді қамтамасыз ететін іс-шаралар жүйесін жүзеге асыруды қамтуы керек екенін атап өткен жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. А.Н. Ағыбаев. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсініктеме. Алматы. 2015 ж.
2. Жауапты редакторлар: С.М. Рахметов. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсініктеме. Алматы. 2011ж. 44-бет.
3. В. И. Борисов., В. Н. Куц. Преступления против жизни и здоровья: проблемы квалификации. Харьков, 2005. С. 48.
4. А.С. Николаев. Ответственность по советскому уголовному праву за телесные повреждения. Москва. 2019. С. 87.
5. В. И. Борисов., В. Н. Куц. Преступления против жизни и здоровья: проблемы квалификации. Харьков, 2015. С. 48.

УДК 347

Базарбаева Кенжегуль Байдилдаевна

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты
«Тұран-Астана» университеті
Астана, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к., доцент Каженова А.С.

МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚАТЕЛІКТЕР, ОЛАРДЫҢ СИПАТЫ, ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ ЖОЮ ЖОЛДАРЫ

МЕДИЦИНСКИЕ ОШИБКИ, ИХ ХАРАКТЕР, ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И СПОСОБЫ УСТРАНЕНИЯ

MEDICAL ERRORS, THEIR NATURE, CAUSES OF OCCURRENCE AND WAYS TO ELIMINATE

Аннотация. Мақалада медициналық қатенің мәні ашылады, оның пайда болуының объективті, субъективті себептері көрсетілген, сот практикасынан мысал келтірілген. Нәтижесінде авторлар медициналық қателік ұғымы мен белгілі бір жағдайларда қылмыс арасында теңдік белгісі қойылады деген қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: медициналық қателік, қылмыс, субъективті себептер, объективті себептер.

Аннотация. В статье раскрывается сущность врачебной ошибки, указываются объективные, субъективные причины ее возникновения, приводится пример из судебной практики. В результате авторы приходят к выводу, что между понятием врачебной ошибки и преступлением при определенных обстоятельствах ставится знак равенства.

Ключевые слова: медицинская ошибка, преступление, субъективные причины, объективные причины.

Annotation. The article reveals the essence of medical error, indicates objective, subjective reasons for its occurrence, provides an example from judicial practice. As a result, the authors come to the conclusion that an equal sign is placed between the concept of medical error and a crime under certain circumstances.

Keywords: medical error, crime, subjective reasons, objective reasons.

Медицина-бұл арнайы білім мен практикалық дағдылардан басқа, түйсігі мен жоғары рухани қасиеттерін қажет ететін адам қызметінің ең күрделі түрлерінің бірі. Ежелгі Рим заманынан бері белгілі саяси қайраткер және философ Цицерон «Адамдардың қателесуі әдеттегідей», - деп айтқан, ал ежелгі дәрігерлер медицина адамның қателіктерінің бүкіл тарихы деп пікір берді. [1]. Осыған сүйене отырып, медициналық қателіктерге қатысты мәселе роботтар емес, адамдар медициналық көмек көрсеткенге дейін болады деген қорытынды жасауға болады.

Қазақстанда медициналық көмектің деңгейі пациенттердің шағымдары бойынша бағаланады, алайда дәрігерлік қателіктердің ресми статистикасы жүргізілмейді. Денсаулық сақтау министрлігінің статистикасына сәйкес Қазақстанда жыл сайын медицина қызметкерлеріне қарсы 300-ге жуық қылмыстық іс қозғалады. Соңғы үш жылда сотқа 50-ден астам іс келді. Пациенттердің пайдасына медициналық ұйымдар немесе қызметкерлер тарапынан төлемдер беріледі. Қылмыстық істер көп жағдайда акушер-гинекологтарға, хирургтарға, травматологтарға, сондай-ақ анестезиологтарға жүктеледі [2].

Сонымен қатар, пациенттер терапевттерге жиі шағымданады. Дәрігерлердің өздері мұндай қорқынышты статистиканы кадрлардың жетіспеушілігімен, жалақының аздығымен және медициналық қызметкерлердің шамадан тыс жүктелуімен түсіндіреді. Бұл жағдайдың мүлдем төзбейтіні анық, сондықтан медициналық университеттер мен колледждердің түлектерін мамандық бойынша жұмыс істеуге қызықтыру керек, дәрігерлер мен орта медициналық қызметкерлердің жалақысын олардың күрделілігі мен жауапкершілігінің әр түрлі деңгейіне (соның ішінде заңды) байланысты күрт саралау, қағаз тасығыштармен жұмыс істеу уақытын қысқарту және электрондық құжат айналымына көшу жеткілікті. Нәтижесінде пациенттердің жарақаттануы және өлімі сияқты көрсеткіштерді төмендетуге ұмтылу қажет.

Авторлардың пікірінше, Қате диагнозға, асқынуға, қолайсыз нәтижеге әкелген себептерді, сондай-ақ оларды жасаған адамның және бүкіл медициналық қауымдастықтың оларға деген көзқарасын, сондай-ақ жасалған әрекеттер немесе әрекетсіздіктер үшін орындалуы (немесе орындалмауы) керек жауапкершілікті анықтау өте маңызды. Медициналық персоналдың қателіктері пациенттерге өте қымбатқа түседі, мысалы, Бостандық ауданы жағдайында қалалық ауруханалардың бірінің акушер-гинекологына қатысты "Медициналық және фармацевтикалық қызметкерлердің кәсіби міндеттерін тиісінше орындамауы" бабы бойынша қылмыстық іс қозғалды. Тергеу барысында нәрестенің босану кезіндегі медициналық қателігіне байланысты тыныс алу процесі бұзылғаны анықталды, бұл оның өліміне себеп болды. [3].

Қазіргі уақытта бүкіл әлемде медицинадағы қателіктер мәселесі өткір болып отыр, осыған байланысты кәсіби қателік дегеніміз не және ол қандай құқықтық салдарға әкеп соқтырады деген сұрақтар туындайды.

Жалпы "қате" ұғымы нені білдіреді? Медицина қызметкерінің қателігі-бұл жалпы адамдық және кәсіби қателіктердің ерекше жағдайы. С.И. Ожеговтың сөздігінде қателік "іс-әрекеттегі, ойдағы қате" деп түсініледі [4]. Философтар оны жоспарға қайшы, дұрыс емес немесе бұрыс жасалған әрекеттің нәтижесі ретінде қарастырады, бірақ ең бастысы, алынған нәтиже жоспарланған, берілген, талап етілетін үміттерге сәйкес келмейді. Біз қателік-бұл ойлардың дұрыс мыслстігі немесе әрекеттердің дұрысностистігі нәтижесінде пайда болған жағымсыз нәтиже екендігімен келісеміз.

Сонымен, В.Т. Пальчун медициналық қатені "науқасқа қатысты дәрігердің (немесе медициналық қызметтер кешенінің) диагностикалық, емдік, профилактикалық және басқа әрекеттерінің (немесе әрекетсіздігінің) кәсіби білімі мен денсаулығының нашарлауына немесе өлімге әкелетін заңдастырылған тиісті нормаларға сәйкес келмеуі" деп сипаттайды [5]. А.А. Старченко "медициналық қателік – бұл пациенттің аурудың өршу қаупін арттыруға, жаңа патологиялық процестің пайда болуына немесе аурудың асқынуына

ықпал еткен немесе ықпал еткен дәрігердің әрекеті немесе әрекетсіздігі" деп санайды [6]. Ғалымдардың жоғарыда келтірілген анықтамаларымен келісу керек шығар. Алайда, екі негізгі сұрақ қалады: біріншіден, медициналық қателік дәрігерлердің кінәлі әрекеттерімен сипатталады ма, жоқ па? Екіншіден, медициналық қателік ұғымы мен қылмыстық жауапкершілікке тартылған қылмыс арасында теңдік белгісін қоюға бола ма, әлде бұл азаматтық-құқықтық жауапкершілік болуы мүмкін азаматтық-құқықтық азап па? Қойылған сұрақтарға жауап беру үшін бізге келесі қадам ретінде медициналық қателіктердің себептерін қарастыру дұрыс болып көрінеді.

ҚР Денсаулық сақтау жүйесінің барлық проблемалары бар, атап айтқанда, ескірген материалдық-техникалық база, білікті кадрлардың жетіспеушілігі, медициналық қызметтер сапасының төмендігі, ең бастысы, сапаны жақсартуға уәждеменің төмендігі, медицина қызметкерлерінің жалақысының төмендігі және тағы басқалар бір экономикалық үрдістің нәтижесі болып табылады. Атап айтқанда, ҚР Денсаулық сақтау жүйесі ұлттық экономикаға интеграцияланбаған, субсидияланған күйінде қалып отыр. Ал нарықтық экономикасы бар елдерде Денсаулық сақтау объектілері дотациялық емес, тиімді болып табылады.

Субъективті себептер ретінде кәсіптік даярлық пен қайта даярлаудың жеткіліксіз деңгейін, теориялық және практикалық білім мен дағдылардың сапасының төмендігін атауға болады (біз белгілі бір дәрежеде жоғары білім беруді коммерцияландырумен байланысты деп санаймыз, яғни. студенттерді бюджеттен тыс негізде даярлаумен және бұл жағдайда ЖОО қаржылық себептер бойынша үлгермеген немесе үлгерімі төмен студенттерді оқудан шығаруға мүдделі емес), бұл дұрыс диагноз қоюға және емдеуге, дәрігердің жеке қасиеттеріне (өзімшілдік, ессіздік, жауапсыздық), дәрігерлердегі жазасыздық сезіміне әкеледі. Сонымен, А.М. Пономареваның айтуынша, субъективті фактордың рөлі маңызды: диагностикалық қателіктердің 60-70% - ы әртүрлі бағалауларға сәйкес келеді [7].

Медициналық қателік үшін жауапкершілік мәселесі өте маңызды. Көптеген ғалымдардың пікірінше, медициналық қателік қылмыс болуы мүмкін емес, өйткені ол теріс нәтижеге әкелсе де, қылмыс құрамының элементтерінсіз адал қате түсінік сипатына ие. О.М.Сариев медицина қызметкерлері де біржақты ұстанымға ие деп жазады: медициналық қателік-бұл жағдайлардың кездейсоқ жиынтығы немесе медициналық ғылым мен техниканың жетілмегендігінің салдары, бұл дәрігердің өзінің кәсіби міндеттеріне немқұрайлы, жауапсыз көзқарасының, надандықтың немесе қылмыстық әрекеттің нәтижесі емес. Басқаша айтқанда, медицина мамандары дәрігердің іс-әрекетінде медициналық қате пайда болған кезде кінә жоқ, сәйкесінше қылмыс құрамы жоқ, сондықтан қылмыстық жауапкершілік те мүмкін емес деп санайды, дегенмен жоғарыда аталған зерттеушінің өзі қарама-қарсы көзқарасты ұстанады [8]. Біз медициналық қателік қылмыстық жауапкершілікке тартылуы керек деген көзқараспен келісеміз. Мұны дәлелдеуге тырысайық.

Жағдайдың бірінші моделі: мейірбике қызметкерлерінің әрекеттері немесе әрекетсіздігі нәтижесінде пациентке зиян, зиян келтірілді, бірақ бұл жағымсыз салдарлар объективті жағдайларға байланысты болды және олар медицина қызметкерлеріне тәуелді болмады. Бұл жағдайда дәрігер (фельдшер, медбике және т.б.) медицина ғылымының қазіргі деңгейіне сәйкес әзірленген стандарттар мен нұсқаулықтарға сәйкес әрекет етті. Оның ерікті қате түсінігі дәрігердің еркіне қарамастан қалыптасқан жағдайлардың салдары болды. Біздің алдымызда, әрине, бұл жағдайда қылмыс құрамы жоқ және бұл адамды қылмыстық жауапкершілікке тартуға негіз жоқ.

Екінші модель: пациентке зиян, зиян субъективті себептер бойынша пайда болды, онда дәрігер (басқа медицина қызметкері) медицина ғылымында әзірленген ережелерге сәйкес әрекет етпеді немесе толық әрекет етпеді. Мұндай жағдайда емдеудің қолайсыз нәтижесіндегі дәрігердің кінәсінің болуы туралы айту керек. Мәселен, Түркістан облысының 2020 жылғы 17 қарашадағы соты ҚР заңнамасының көрсетілген талаптарына қайшы, дәрігер Х науқасқа немқұрайлы және қамқор болмады, анамнезді толық

жинамаған, аурудың ұзақтығын анықтаған жоқ. Нәтижесінде ол науқастың жағдайының ауырлығын жете бағаламады және ықтимал ауруды жоққа шығару немесе растау үшін бар ауруды шұғыл диагностикалау үшін қажетті шараларды қабылдамады [9].

Осыған сүйене отырып, сотталушы Х (дәрігер) адамның өзінің кәсіби міндеттерін тиісінше орындамауы салдарынан абайсызда қайтыс болды, пациенттерге медициналық көмек көрсету жөніндегі қызметті жүзеге асыру үшін қажетті білімі мен біліктілігі бар, науқасқа қате диагноз қойды, осылайша қылмыстық абайсыздыққа жол берді. Бұл факт ҚР ҚК "медицина немесе фармацевтика қызметкерінің кәсіби міндеттерін тиісінше орындамауы" бабы бойынша ЕҚДБ-да тіркелді. Жоғарыда келтірілген мысал дәрігердің кінәсін көрсетеді, өйткені науқастың өлімі медицина қызметкерінің іс-әрекетінде субъективті сипаттағы себептердің нәтижесінде пайда болды. Кейбір ғалымдар медициналық қателіктердің барлық мәселесін И.Канттың таным теориясымен байланыстырады, өйткені диагноз қою және дәрігер үшін маңызды ақпарат алу-әйгілі философияның эпистемологиясы аясында қарастырылатын таным. [10].

Осылайша, қылмыстық жауапкершіліктің басталуына әкеп соқтыратын медициналық қателік қолданыстағы медициналық ережелер мен медицина қызметкерінің олардың талаптарын бұзуы арасындағы нәтижеден басқа ештеңе емес, бұл абайсызда науқастың денсаулығына зиян келтіруге немесе оның өліміне әкеп соқтырды. Мұндай медициналық қателік медициналық қызметкердің медициналық көмек көрсетудің таңдалған тәсілі мен оның салдары арасындағы себептік байланысты дамытуға қатысты қате түсінігімен сипатталады. Бұл жағдайда медициналық қатенің негізгі көрсеткіші пациентке қатысты диагностика мен емдеудің әдістері мен құралдарын дұрыс таңдамау болады. Дәрігердің кінәлі, тиісінше орындалмаған кәсіби әрекеттерінде (әрекетсіздігінде) көрінетін және науқастың өліміне немесе денсаулығына ауыр зиян келтіретін медициналық қателік дәрігердің қылмыстық жауапкершілігіне негіз бола алады. Осыған сүйене отырып, медициналық қателік пен қылмыс ұғымы арасында теңдік белгісін қоюға болады деп болжауға болады.

Абайсызда пациентке басқа зиян келтірген дәрігердің әрекеттері, мысалы, ауырлығы орташа, біз медициналық қателік емес, мысалы, медициналық ақау, медициналық ақау деп аталуымыз керек деп санаймыз, ол үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілік болады.

Егер медицина қызметкерінің іс-әрекетінде кінә болмаса және денсаулыққа ауыр зиян келтіру немқұрайлылықпен немесе жосықсыздықпен байланысты емес объективті себептерден туындаса, онда мұндай дәрігер ешқандай жауапкершілікке тартылмауы тиіс, ал мұндай әрекеттерді "жағдайлардың кездейсоқ жиынтығы" деп атауға болады.

Осылайша, медициналық қателік тек кінәлі әрекеттермен сипатталады, ал "медициналық қателік" (науқас қайтыс болған немесе денсаулығына ауыр зиян келтірілген жағдайда) және "қылмыс" ұғымдарының арасында ҚР қолданыстағы Қылмыстық құқығына сәйкес теңдік белгісін қоюға болады.

Медициналық қателіктер мен олардың салдары айтарлықтай материалдық зиян келтіріп, бүкіл денсаулық сақтау жүйесіне әлеуметтік институт ретінде теріс көзқарас қалыптастырып, көбінесе өлімге әкеліп, пациенттердің денсаулығына орны толмас зиян келтіріп, сонымен қатар үлкен қаржылық шығындарға әкеліп, экономикаға, демографиялық жағдайға және т. б. теріс әсер ететіндіктен, бізге келесі ұсыныстарды енгізу орынды болып көрінеді:

-біріншіден, дәрігерлік қателіктердің ресми статистикасын енгізу қажет, өйткені мұндай деректер банкі олардың жасалу жиілігін, мамандықтары мен себептерін анықтауға мүмкіндік береді;

-екіншіден, медициналық қателік туралы мәселе заңнамалық деңгейде осы анықтаманы нақты анықтау арқылы шешілуі керек;

- үшіншіден, медицина қызметкерлерінің еңбек жағдайларын, сондай-ақ олардың кәсіби даярлығын жақсарту;

-төртіншіден, денсаулық сақтауды қаржыландыруды ұлғайту, оның ішінде бірінші кезекте дәрігерлердің еңбекақысын едәуір арттыру, олардың біліктілігін

(санатын)арттыруға ынталандыру.

Осылайша, қарастырылған мәселені шешу үшін медицина қызметкерлері, заңгерлер, сондай-ақ пациенттердің өздері және мемлекет (Парламент, Үкімет және бейінді министрлік) тарапынан күш-жігер қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Топчиев П.М. Сущность и проблема решения врачебной ошибки / П.М. Топчиев, Д. И. Хитров // Бюллетень медицинских Интернет - конференций. — 2015. — № 5. — С. 835.
2. Электрондық ресурс: <https://diapazon.kz/news/29556-v-rk-ne-vedetsya-statistika-vrachebnyh-oshibok>
3. Электрондық ресурс: <https://tengrinews.kz/events/vrachebnaya-oshibka-stalaprichinoy-smerti-mladentsa-almaty-262344/>
4. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; под общ. ред. Л.И. Скворцова. — М. : Мир и образование, ОНИКС, 2008. — 945 с.
5. Пальчун В.Т. Врачебные ошибки – классификация и предупреждение / В.Т. Пальчун // Вестник оториноларингологии. — 2008. — № 1. — С. 1–8.
6. Старченко А.А. Руководство по защите прав пациентов (застрахованных лиц) / А.А. Старченко. — СПб. : Изд-во «Диалог», 2002. — 240 с.
7. Пономарёва А.М. Уголовно-правовая оценка врачебной ошибки / А.Н. Пономарёва // Lex Russica (научные труды МГЮА). — 2009. — № 5. — С. 1233–1236.
8. Сариев О.М. Врачебные ошибки и их влияние на определение основания и пределов уголовной ответственности медицинских работников / О.М. Сариев // Вестник СевКавГТИ. — 2014. — № 17. — С. 108–112.
9. Электрондық ресурс: https://www.inform.kz/ru/vinovnogo-v-smerti-pacienta-vracha-osudili-v-turkestanskoy-oblasti_a3719788
10. Ерошина Т.А. Проблема врачебной ошибки в свете учения о познании И. Канта / Т.А. Ерошина, Э.В. Столяров // Личность в меняющемся мире: здоровье, адаптация, развитие. — 2015. — № 2. — С. 1–8.

УДК 347

Базарбаева Кенжегуль

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты
«Тұран-Астана» университеті
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к., доцент Каженова А.С.

АЗАМАТТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕ МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚАТЕНІ ҚҰҚЫҚТЫҚ СРАЛАУ ЖӘНЕ ОНЫҢ САЛДАРЫ

ПРАВОВАЯ КВАЛИФИКАЦИЯ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ МЕДИЦИНСКОЙ ОШИБКИ И ЕЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

LEGAL QUALIFICATION IN CIVIL PROCEEDINGS OF A MEDICAL ERROR AND ITS CONSEQUENCES

Аннотация: Мақалада медициналық қатенің құқықтық біліктілігі мәселелері талданады және туындайтын құқықтық салдарларға қатысты әртүрлі көзқарастар қарастырылады. "Медициналық қателік" ұғымы берілген, осы терминнің әртүрлі анықтамалары келтірілген, оның мәні ашылған. Олқылықтарды анықтау және оларды жою мақсатында қолданыстағы азаматтық заңнама да қарастырылады; аталған мәселенің

теориялық аспектілері нақтыланады, сот практикасы материалдарына талдау жасалады.

Түйінді сөздер: медициналық (дәрігерлік) қателік, азаматтық-құқықтық жауапкершілік, азаптау, азаматтық заңнама, қызмет.

Аннотация: В статье проанализированы вопросы правовой квалификации медицинской ошибки и рассмотрены различные точки зрения на наступающие правовые последствия. Дано понятие «врачебной ошибки», приводятся различные дефиниции данного термина, раскрывается его сущность. Также рассматривается действующее гражданское законодательство, с целью выявления пробелов и их устранения; уточняются теоретические аспекты указанного вопроса, приводится анализ материалов судебной практики.

Ключевые слова: медицинская (врачебная) ошибка, гражданско-правовая ответственность, деликт, гражданское законодательство, услуга.

Abstract: The article analyzes the issues of legal qualification of a medical error and considers various points of view on the coming legal consequences. The concept of "medical error" is given, various definitions of this term are given, its essence is revealed. The current civil legislation is also considered in order to identify gaps and eliminate them; the theoretical aspects of this issue are clarified, an analysis of judicial practice materials is provided.

Keywords: cr medical (medical) error, civil liability, tort, civil law, service.

Қазіргі уақытта медициналық қатені анықтау мәселесі бойынша заң және медициналық қоғамдастық өкілдері арасында бірыңғай пікір жоқ.

Бұл тұжырымдаманы анықтаудың күрделілігі келесі себептерге байланысты: - медициналық қатенің халықаралық қоғамдастықта жалпы қабылданған құқықтық анықтамасының болмауы, нәтижесінде медициналық қателік ұғымын түсіндірудің әр түрлі тәсілдері; - пациенттің әр нақты денесінің жеке ерекшеліктеріне және аурудың ағымына байланысты бірыңғай стандартты (емдеу, диагностика) қолданудың күрделілігі; - пациенттің іс-әрекетінің нәтижесіне әсер ету дәрігердің ұсынымдарын мүлтіксіз орындау сияқты; - қатені медициналық қызметкердің білімсіздігінен, кәсібилігінен, немқұрайлылығынан ажырату.

Әдебиеттерде медициналық қызмет көрсетудегі ақаулар деп аталатын классификацияны табуға болады [1, 34 – бет]: – жазатайым оқиғалар; – медициналық қателіктер; - кәсіби қылмыстар.

Осылайша, медициналық қателік медициналық қызмет көрсету ақауларының бір түрі деп болжауға болады.

Медициналық көмектің ақауы-бұл пациенттің денсаулығына немесе өміріне қолайсыз нәтиже берген немесе әкелуі мүмкін медициналық араласуды, пациенттің медициналық көмегін ұйымдастыруды дұрыс орындамау. Ақаудың негізгі себептері мүлдем басқаша болуы мүмкін. Сондықтан ақау медицина қызметкерлерінің кінәлі әрекеттерінің нәтижесі болды деп нақты айту мүмкін емес. Бірақ әрбір нақты жағдайда қолайсыз нәтиженің себебін түсіну және анықтау қажет. Заң әдебиеттерінде заң шығарушы "медициналық ақау" және "медициналық қателік" ұғымдарымен бөліспейді деген көзқарас бар [2, б.178], сондықтан оларды синоним деп санауға болады.

Заң, медициналық әдебиеттерде, интернет-ресурстарда медициналық қатенің көптеген анықтамалары бар. Медициналық қатенің қазіргі заманғы анықтамаларының көпшілігі көбінесе и. в. Давыдовскийдің көзқарасына негізделеді, ол оны " белгілі бір объективті жағдайлардан туындайтын дәрігердің адал қателігі ретінде, медицина ғылымының қазіргі жағдайының жетілмегендігіне және зерттеу әдістеріне, белгілі бір науқаста аурудың ерекше ағымына немесе дәрігердің білімі мен тәжірибесінің жетіспеушілігіне, бірақ немқұрайлылық элементтерінсіз, абайсыздық және кәсіби надандық " [3, б. 3].

Бұл анықтама Осы тұжырымдаманы неғұрлым барабар және дәл сипаттайды, өйткені дәрігердің әрекеті абайсыздық, кәсіпқойлық және немқұрайлылық белгілері байқалмаса ғана медициналық қателік болуы мүмкін.

Медициналық қателіктің салдары көп жағдайда адамның өмірі мен денсаулығына, яғни материалдық емес игілікке келтірілген зиян болып табылады, бірақ мүгедектікке, жұмыс қабілеттілігін жоғалтуға әкелген медициналық араласулардың нәтижесінде келтірілген зиян мүліктік (материалдық) салдарларда және кейіннен медициналық қызметкерлер мен мекемелердің жауапкершілік шегін анықтау қажеттілігі туындаған кезде көрінеді [4, 5].

Мысалы, сот 2 миллион рубль көлемінде медициналық көмектің сапасыз көрсетілуінен келтірілген материалдық залалды және 2 миллион рубль мөлшерінде моральдық залалды өтеу туралы шешім шығарды. [6, 37-бет]. Босану нәтижесінде көрсеткіш болды кесар тілігі. Алайда медициналық персонал қажетті операцияны шұғыл жүргізу үшін шаралар қабылдаған жоқ. Қызды акушерлік қысқышпен алып тастады. Баланың туылғаннан кейінгі жағдайы ауыр деп саналды, қыз интубацияланды, механикалық желдетуде болды. Бала ата-анасымен бірге үйіне барудың орнына балалар ауруханасының реанимация бөліміне барды. Қабылдау кезіндегі Диагноз: босану кезіндегі бас сүйек-жұлын жарақаты. Жатыршілік гипоксия.

Перзентхананың медициналық қызметкерлерінің қате әрекеттері қыздың денсаулығына ауыр зиян келтірді. Ол мүгедек деп танылды. Балаға церебральды сал ауруы диагнозы қойылды [7].

Қазіргі уақытта ҚР Денсаулық сақтау туралы заңнамасында дәрігерлік қатенің анықтамасы, оның ішінде дәрігерлік қатенің салдарынан болуы мүмкін құқықтық салдарлар бөлігінде нақты ұғымдар жоқ. Алайда, сот практикасында медициналық қателік сияқты ұғымдар қолданылады, бірақ бұл терминнің мағынасы ашылмайды. Авторлардың әртүрлі позицияларын медициналық қатенің және оның ғылыми әдебиеттерде көрсетілген біліктілік белгілеріне талдау келесі тәсілдерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

1) медициналық қателіктерді медицина қызметкерінің адал және кінәсіз әрекеттері ретінде түсіндіруге және түсінуге негізделген тәсіл. Мысалы, С. С. Шевчук медициналық қателікке қатысты оның негізгі біліктілік белгілері: медицина қызметкерлерінің стандартта, Заңда және әдет-ғұрыпта көзделген кәсіби мінез-құлық ережелерін сақтауы; медициналық қызметті жүзеге асырудағы мінез-құлықтың адалдығы; медицина қызметкерінің дұрыс емес әрекетіне (әрекетсіздігіне) әкеп соқтырған себептердің объективті сипаты [8, 20-бет];

2) дәрігерлік қателерді екі жақты түсіндіруге негізделген тәсіл, осылайша, дәрігерлік қателер "заңды және кінәсіз" ретінде қарастырылады, бірақ сонымен бірге "заңсыз" болуы мүмкін;

3) дәрігерлік қателіктерді кінәлі мінез-құлық, азаптау ретінде түсіндіруге және түсінуге негізделген тәсіл, ал науқастың өмірі мен денсаулығына зиян осы азаптаудың салдары ретінде. Мұндай сәйкессіздіктер, әрине, медициналық қателіктерді анықтауда, тіркеуде, түсіндіруде, біліктілікте келісілген, біркелкі тәсілді қалыптастыруға, сондай-ақ пациенттердің құқықтарын қорғаудың тиімді құқықтық кепілдіктерін әзірлеуге және медициналық қателіктердің санын азайту үшін ұйымдастырушылық шараларды дайындауға кедергі келтіреді.

Осылайша, "медициналық қателік" термині көптеген авторлардың пікірінше, пациенттің өміріне және (немесе) денсаулығына зиян келтірген медициналық қызметкердің жазықсыз әрекеттерін (әрекетсіздігін) білдіреді. Бұл термин басқа іргелес ұғымдар үшін жалпы ұғым болып табылады, өйткені онда осы ұғымдарға тән барлық белгілер бар. Науқастың өмірі мен денсаулығына зиян келтірген кінәлі әрекеттер (әрекетсіздік) үшін басқа анықтаманы қолдану қажет. Медициналық қатенің салдары науқастың өмірі мен денсаулығына келтірілген зиян болып табылады. Осылайша, егер медициналық қызмет көрсету кезінде кінәсіз, "адал қате түсінік" орын алса, онда мұндай жағдайда медициналық білімі бар және жаңылыстырылған (қателік жіберген) адам пациентке келтірген залалдарын азаматтық-құқықтық тәртіппен өтеуге тиіс. Жоғарыда айтылғандарға байланысты, осы тұжырымдаманы біркелкі, жалпы түсіндіру үшін

медициналық қателіктерді анықтауға, сипаттауға, анықтауға байланысты құқықтық нормалар кешенін түзету қажеттілігі, сондай-ақ дәрігердің іс-әрекетінің құқықтық салдары, медициналық мекемелер үшін де, денсаулық сақтау мамандары үшін де жауапкершіліктің көлемі мен сипаты туралы нақты нұсқаулар әзірлеу қажеттілігі бар.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Сидорович Ю.С. Гражданско-правовая ответственность за медицинскую ошибку: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2015. – 211 с.
2. Акопов В.Н. Медицинское право в вопросах и ответах: учебно-практическое пособие. – М.: ПРИОР, 2012. – С. 178-179.
3. Давыдовский И.В. Врачебные ошибки // Советская медицина. – 1941. – №3. – С. 3–5; 16–18.
4. Баширина Е.Н., Фирсова Н.В. Некоторые аспекты правового положения заемщиков-потребителей: сравнительный анализ законодательства России и зарубежных стран // Евразийский юридический журнал. – 2019. – №3 (130). – С. 91-93.
5. Баширина Е.Н., Фирсова Н.В. Ограничение принципа свободы договора в договорах присоединения в свете изменения гражданского законодательства // Евразийский юридический журнал. – 2016. – №4 (95). – С. 129-131.
6. Никерина Т.А., Фирсова Н.В., Баширина Е.Н. Моральный вред: проблемы теории и судебной практики // Colloquium-journal. – 2020. – №3 (55). Ч. 10. – С. 37-40.
7. Астахова К.Д. Судебная практика по делам о медицинских ошибках. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.roddoma.ru/lib/sudebnaya-praktika-medicinskihoshibok/> (дата обращения: 30.01.2020 г.).
8. Шевчук С.С. Проблемы правовой квалификации врачебной ошибки // Сборник научных трудов. Сер: Право. Ставрополь: Северо-Кавказский государственный технический университет. – 2002. – №4. – С. 20-25. LEGAL QUALIFICATION OF MEDICAL ERRO

УДК 343

Шаймерденов Жанболат Сергалиевич

университет «Туран-Астана»,

г. Астана, Республика Казахстан

Научный руководитель: к.ю.н., профессор Барсукова Р.А.

УМЫШЛЕННОЕ ПРИЧИНЕНИЕ ТЯЖКОГО ВРЕДА ЗДОРОВЬЮ. ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ

ДЕНСАУЛЫҚҚА ҚАСАҚАНА АУЫР ЗИЯН КЕЛТІРУ. БІЛКІТІЛК МӘСЕЛЕЛЕРІ

INTENTIONAL INFLICTION OF SERIOUS HARM TO HEALTH QUALIFICATION PROBLEMS

Аннотация. Проанализирована практика применения ст. 106 УК РК «Умышленное причинение тяжкого вреда здоровью», а также проблемы квалификации данного преступления. В ходе исследования выявлены некоторые ошибки, которые в своей практике допускают суды при квалификации преступлений за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью.

Ключевые слова: история развития; тяжкий вред здоровью; проблемы квалификации; ошибки правоприменения.

Аннотация. ҚР ҚК 106-бабын "Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру" қолдану тәжірибесі, сондай-ақ осы қылмысты саралау мәселелері талданған. Зерттеу барысында соттар өз тәжірибесінде денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіргені үшін қылмыстарды

саралау кезінде жіберетін кейбір қателіктер анықталды.

Түйінді сөздер: даму тарихы; денсаулыққа ауыр зиян; біліктілік мәселелері; құқық қолдану қателері.

Abstract: The article analyzes the practice of applying Article 106 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan "Intentional infliction of serious harm to health", as well as the problems of qualification of this crime. The study revealed some mistakes that courts make in their practice when qualifying crimes for intentional infliction of serious harm to health.

Keywords: history of development; serious harm to health; qualification problems; law enforcement errors.

В Казахстане издавна первостепенную роль в общественной жизни играли не столько законы, сколько нравственные, духовные, религиозные и иные ценности и такие социальные регуляторы, как совесть, честь, долг, порядочность, гражданское чувство, оказывавшие и оказывающие мощное определяющее воздействие на поведение людей.

Однако в условиях переходного развития современного государства наиболее незащищенными оказались формируемые в течение столетий нравственные устои казахстанского общества [1].

Одним из наиболее опасных насильственных посягательств против здоровья является умышленное причинение тяжких телесных повреждений. Анализ совершенных преступлений умышленного причинения тяжкого вреда здоровью показывает, что этот вид преступных посягательств против личности имеет устойчивую тенденцию. Практика расследования этих преступлений свидетельствует о том, что мотивы и цели совершаемых деяний являются разнообразными: ревность, месть, неприязненные личные отношения, хулиганские побуждения. Более половины этих преступлений совершаются при отягчающих обстоятельствах: с особой жестокостью, издевательством, мучением потерпевшего, общеопасным способом, по найму, из хулиганских побуждений, по мотивам национальной расовой ненависти или вражды, группой скинхедов или организованной криминальной группой, ранее судимыми лицами. Необходимо заметить, что исследованию телесных повреждений уделяли внимание многие юристы XIX – начала XX в. Вопросы понятия телесных повреждений, их классификации и разграничения от других смежных составов рассматривались в работах Н.С. Таганцева, С.В. Познышева, И.Л. Фойницкого и других криминалистов.

Умышленные преступления, причиняющие тяжкий вред здоровью, относятся к наиболее сложным для юридического анализа преступлениям против личности. Органы, расследующие уголовные дела данной категории, часто встречаются с трудностями при их квалификации. Достаточно ошибок совершается при установлении причинной связи между деянием виновного лица (действием или бездействием) и наступившими последствиями, при установлении умысла, способа совершения умышленных преступлений, причиняющих тяжкий вред здоровью.

«Преступность - определенный комплекс социально обусловленных деяний (действий или бездействия), имеющих относительно массовый характер и вместе с тем представляющих повышенную общественную опасность для интересов людей и общества, а потому признанных действующим уголовным законодательством в качестве преступлений» [2].

Конституция Республики Казахстан, принятая в 1995 году, провозглашает приоритетность законных прав, свобод и интересов человека. Согласно ст. 15 Конституции Республики Казахстан, высшей ценностью нашего общества признается личность с ее «абсолютными и неотчуждаемыми правами и свободами». На основании и во исполнение указанных конституционных положений с 1 января 1998 г. вступил в законную силу Уголовный кодекс Республики Казахстан (1997 г.). В этом законе в отличие от предыдущего Уголовного кодекса глава «Преступления против личности» имеет первостепенное значение. Это подтверждает, что охрана жизни и здоровья человека - одна из важнейших задач государства в процессе реализации уголовной политики.

«Социально-правовая реформа может стать эффективной не только при условии, что законодатель будет учитывать все национальные особенности и юридические традиции собственной страны, но и будет опираться на сравнительно-правовой метод. Без этого невозможно, на наш взгляд, проведение кардинальных правовых реформ в странах с переходной экономикой» [3].

Решительная борьба с преступностью имеет большое теоретическое и практическое значение по укреплению законности и правопорядка в Республике Казахстан, охране законных интересов и прав личности. В связи с этим руководством республики уделяется постоянное внимание совершенствованию самой правовой базы борьбы с преступностью. В настоящее время правовую основу обеспечения безопасности личности, общества и государства в республике составляют Конституция Республики Казахстан, другие законы и нормативные акты [4].

Одно из конституционных положений (ч. 3 ст. 4 Конституции Республики Казахстан) сводится к тому, что международные документы, ратифицированные Правительством Республики Казахстан, имеют приоритет над национальным законодательством.

Проблема предупреждения преступности разрешается не только в рамках национального законодательства, но и международных документов. Всеобщая Декларация прав человека (10 декабря 1948 г.) также признает неотъемлемое право человека на жизнь и здоровье. Особая забота о жизни и здоровье каждого человека отмечается также в таких международных актах, как «Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах» и «Международный пакт о гражданских и политических правах», принятых в 1966 г.

На то, что преступность - это не обособленная проблема, требующая рассмотрения в тесной взаимосвязи с уровнем экономического и социального развития, указывают и положения международно-правовых документов, в частности, принятых Конгрессом международных стандартов в области профилактики и предупреждения преступности: Декларация четвертого Конгресса Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (1970 г.); Каракасская декларация (принята шестым Конгрессом в 1980 г.); Миланский план действий (принят седьмым Конгрессом в 1985 г.), Руководящие принципы для предупреждения преступности и уголовной юстиции в контексте развития и нового международного порядка (также принятым седьмым Конгрессом в 1985 г.), Рекомендации относительно международного сотрудничества в области предупреждения преступности и уголовного правосудия в контексте развития (приняты восьмым Конгрессом в 1990г.) [5].

Таким образом, все указанные документы подтверждают важность включения программ предупреждения преступности в программы развития государства, так как уголовно-правовая политика (в том числе по предупреждению преступности) является частью внутренней политики любого государства. Положения международных документов также влияют на формирование национального законодательства.

Важнейшее направление уголовной политики на современном этапе развития общества - борьба с преступностью. Борьба с посягательствами на личность занимает важное место и во многом зависит от правильного применения уголовного закона. Одна из задач науки уголовного права как раз и состоит в том, чтобы помогать на практике разрабатывать и применять наиболее эффективные меры по организации борьбы с преступностью. Репрессивный характер уголовно-правовых норм содействует обеспечению неприкосновенности жизни и здоровья людей.

«Современное состояние преступности в Республике Казахстан характеризуется чрезвычайным обострением криминогенной ситуации: интенсивным ростом числа преступлений, усложнением структурной организации преступности как системы, возросшими возможностями ее приспособления к социальным и экономическим изменениям общественной жизни и, наконец, прогнозируемым дальнейшим ростом преступности».

«В этих условиях социальные потребности повышения эффективности борьбы с преступностью выдвигают на первый план необходимость научных исследований для разработки конкретных мер ее предупреждения» [6].

Исследуемый нами вид посягательства на здоровье человека, в частности, умышленное причинение здоровью, является одним из распространенных видов преступлений против личности. Если в 2021 г. (январь - апрель) против личности было совершено 4071 преступления, то в 445 из них случаях был причинен вред здоровью различной степени тяжести (ст. 103, 104 и 105 УК РК). По состоянию преступности в январе – марте 2022 года в г. Астана преступление против личности составило 242 единиц, из них умышленное причинение тяжкого вреда здоровью 46, что по сравнению к январю-марту 2021 г. показало снижение преступлений против личности -11,4 процента, из них умышленное причинение тяжкого вреда здоровью -13,2 процента

Рассматриваемый нами вид преступления характеризуется определенным уровнем латентности. Это подтверждается выборочным изучением судебно-следственной практики, официальными данными уголовной статистики, а также материалами опроса.

Исследование динамики преступлений в виде умышленного причинения вреда здоровью за последние годы свидетельствует о постоянном значительном росте данного вида преступления. Так, по сведениям Центра правовой статистики и информации при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, в 1918 г. зарегистрировано 1487 фактов умышленного причинения средней тяжести вреда здоровью, в 3999 г. - 1717 случаев, а в 2020 г. - 1893 случая. Таким образом, если в 2019 г. количество рассматриваемых преступлений возросло на 15 %, по сравнению с количеством умышленного причинения средней тяжести вреда здоровью в 2018 г., то в 2020 г. этот показатель составил 10% по сравнению с предыдущим периодом.

При опросе 300 женщин в возрасте от 15 лет и старше на вопрос «Подвергались ли Вы избиению?» дали утвердительные ответы 118, что составляет 38%. Из этого числа 55 женщинам был причинен средней тяжести вред здоровью, 32 человека о фактах применения к ним насилия в правоохранительные органы не сообщали. По данным ГУВД г. Астана за 2020 г. в отношении женщин совершено более 3000 преступлений, из них в 936 случаях был причинен вред здоровью. По данным же кризисного центра «Подруги», в отношении женщин зарегистрировано 1356 фактов насилия (физического, психологического, сексуального и экономического), из них 407 фактов умышленного причинения вреда здоровью, в 2 случаях была отмечена потеря трудоспособности. Итак, почти 45,6 % фактов умышленного причинения вреда здоровью различной степени тяжести остаются не зарегистрированными по причине того, что потерпевший не заявляет в соответствующие органы.

Несмотря на сложность и важность вопроса о причинении вреда здоровью, он является одним из наименее разработанных в Особенной части уголовного права.

Умышленное причинение вреда здоровью относится к категории наиболее сложных для юридического анализа преступлений против личности. Правоприменительные органы довольно часто встречаются с трудностями при их квалификации.

Много спорных вопросов, касающихся умышленного причинения средней тяжести вреда здоровью, существует и в теории уголовного права. Нет единого мнения о понятии вреда здоровью, немало спорных моментов появляется при решении вопроса - включать или нет в понятие вред здоровью побои, удары и иные насильственные действия, связанные только с причинением физической боли. Так же спорным в квалификации умышленного причинения средней тяжести вреда здоровью является вопрос об экономическом критерии при определении степени тяжести вреда здоровью (значительной стойкой утраты трудоспособности - от 10 до 33 %). Неоднозначно понимается и непосредственный объект умышленного причинения вреда здоровью и др. Определенного внимания требуют вопросы отграничения различных мотивов (например, хулиганских и личных неприязненных) умышленного причинения вреда здоровью. Эти и другие проблемные вопросы зачастую решались на уровне общих рассуждений в связи с

отсутствием обобщений правоприменительной практики. Необходима дальнейшая теоретическая разработка критериев отграничения видов вреда здоровью по степени тяжести, которая, несомненно, будет способствовать единообразному применению уголовного закона, устранению ошибок в следственно-судебной практике.

Значительная распространенность, наблюдаемый рост их количества, трудности в квалификации вызывают практическую потребность в теоретическом решении некоторых вопросов уголовной ответственности за умышленное причинение вреда здоровью, совершенствовании деятельности правоохранительных органов в целях повышения эффективности мер профилактики и предупреждения.

В процессе реформы уголовного законодательства полностью изменились нормы Уголовного кодекса Республики Казахстан 1997 года (по сравнению с нормами УК Казахской ССР), регламентирующей ответственность за умышленное причинение вреда здоровью.

Под здоровьем как объектом правовой охраны должно пониматься не только состояние полного социально-биологического и психического благополучия, когда функции всех органов и систем уравновешены с природой и социальной средой, но и наличие каких-либо болезненных состояний человека и физических дефектов организма, а также его социальная активность.

По своему значению умышленное причинение вреда здоровью имеет повышенную общественную опасность, так как посягает на самое ценное благо человека, неотчуждаемое ни при каких обстоятельствах его право - право на охрану и улучшение состояния здоровья.

Состав умышленного причинения вреда здоровью является материальным, т.е. для квалификации по данной статье обязательно наступление вредного последствия в виде вреда здоровью. Общественная опасность личного вреда по сравнению с имущественным усугубляется тем, что личный вред по своей природе не возместим. Однако вред, причиненный личности, может повлечь и имущественные убытки, связанные с затратами на лечение больного, с потерей заработка временно нетрудоспособного, когда этот заработок был источником существования семьи. Таким образом, при причинении вреда здоровью наносится вред не только здоровью, но затрагиваются и другие интересы личности.

Субъектом умышленного причинения вреда здоровью является общий субъект, т.е. может являться любое лицо, достигшее 16-летнего возраста. Кроме того, субъект умышленного причинения вреда здоровью должен обладать и другими признаками: должен являться физическим лицом, быть вменяемым.

С субъективной стороны умышленное причинение вреда здоровью характеризуется виной в форме прямого или косвенного умысла. При совершении данного преступления с прямым умыслом, естественно, ответственность наступает за причиненный вред здоровью (определенный, конкретизированный умысел). При косвенном умысле ответственность наступает за фактически причиненный вред здоровью и не зависит от того, допускал ли виновный при их совершении возможность наступления более или менее тяжкого вреда здоровью (альтернативный). Таким же образом решается вопрос об ответственности лица при совершении данного преступления с неопределенным, не конкретизированным умыслом. В случае, если виновный намеревался причинить смерть или тяжкий вред здоровью потерпевшего, а фактически причинил вред здоровью средней тяжести, то содеянное следует квалифицировать как покушение на убийство (ст. 24,96 УК) или на причинение тяжкого вреда здоровью (ст. 24, 103 УК).

Факультативные признаки субъективной стороны умышленного причинения вреда здоровью, а именно мотив и цель, не имеют значения при оценке степени тяжести причиненного вреда здоровью. Однако правильное установление мотива и цели является основанием считать преступление:

- квалифицированным или простым;
- если же умысел виновного был направлен на причинение тяжкого вреда

здоровью (к примеру, виновный хотел выколоть глаза, отрезать ухо или отрубить палец), то в случае, если фактически причиненный вред здоровью окажется средней тяжести, то деяние надлежит квалифицировать как покушение на причинение тяжкого вреда здоровью (ст. 24, 103 УК). Или же умысел был направлен на совершение убийства, а фактически причинен средней тяжести вред здоровью. В данном случае речь может идти о покушении на убийство (ст. 24, 96 УК);

- если при умышленном причинении вреда здоровью виновным преследовалась корыстная цель (например, при разбое), то деяние должно квалифицироваться по ч. 1 ст. 179 УК, так как физическое насилие в качестве признака разбоя в диспозиции ст. 179 УК РК (ч. 1) определено как «опасное для жизни и здоровья». Т.е. в данном случае цель умышленного причинения вреда здоровью может явиться основанием для квалификации деяния как иного преступления, чем насильственное, в частности корыстно-насильственного преступления, а именно разбой (ч. 1 ст. 179 УК).

Состав умышленного причинения вреда здоровью является бланкетной нормой, так как при квалификации деяния по данной статье отсылает иному нормативному документу, в частности к Правилам судебно-медицинской оценки степени тяжести вреда здоровью.

Отличие умышленного причинения средней тяжести вреда здоровью (ст. 104 УК) от умышленного причинения тяжкого вреда здоровью (ст. 103 УК), умышленного причинения легкого вреда здоровью (ст. 105 УК) и истязаний (ст. 107 УК) проводится по объективным признакам, наступившим вредным последствиям.

Заключение:

Безусловно, проблема совершенствования уголовно-правовой нормы, предусматривающей ответственность за умышленное причинение вреда здоровью, требует дальнейшей разработки. Актуальность данной проблемы очевидна, так как причинение вреда здоровью, несмотря на высокую латентность, всего лишь немного уступает по своим показателям умышленному причинению тяжкого вреда здоровью. Данное преступление, к сожалению, преобразовывается не только количественно, но и качественно, например, сейчас часто можно услышать такое понятие, как «бытовое насилие» или «домашнее насилие». В связи с этим необходима криминализация и пенализация бытового насилия.

Внесение в уголовный закон предложенных уточнений, дополнений и изменений будет способствовать повышению эффективности уголовно-правовых норм по защите прав, свобод и законных интересов личности, общества и государства.

Список использованной литературы:

1. НОРМАТИВНЫЕ АКТЫ
2. Конституция Республики Казахстан. Алматы: издательство «Казахстан», 1995 С. 12
3. Закон Республики Казахстан «Об охране здоровья граждан в РК» от 19.05.97 года с изменениями и дополнениями от 17.12.98 г.
4. Закон РК «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» от 30 декабря 1998 года
5. Закон «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях» 1992 года
6. Правила судебно-медицинского определения степени тяжести телесных повреждений 1978 года

**ЖИЛИЩНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО КАК КОМПЛЕКСНАЯ ОТРАСЛЬ
ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЖИЛИЩНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ**

**ТҰРҒЫН ҮЙ ЗАҢНАМАСЫ ТҰРҒЫН ҮЙ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫН
ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕШЕНДІ САЛАСЫ РЕТІНДЕ**

**HOUSING LEGISLATION AS A COMPLEX BRANCH OF LEGAL
REGULATION OF HOUSING RELATIONS**

Аннотация. Принятие Закона Республики Казахстан «О жилищных отношениях» создало реальные предпосылки для возникновения и развития новой отрасли — жилищного законодательства, нормами которой регулируются общественные отношения, складывающиеся в жилищной сфере. Закон о жилищных отношениях был построен на совершенно иных принципах, чем все прежнее жилищное законодательство. Он исходил уже из положений о массовой приватизации жилья, о наличии в стране большого количества собственников жилья, о сокращении в жилищном фонде доли государственного жилищного фонда, о расширении рынка недвижимости в Казахстане.

Ключевые слова: жилищные отношения, приватизация, правосубъектность, правоотношение.

Аннотация. "Тұрғын үй қатынастары туралы" Қазақстан Республикасының Заңын қабылдау жаңа саланың — тұрғын үй саласындағы қалыптасып жатқан қоғамдық қатынастар нормаларымен реттелетін тұрғын үй заңнамасының пайда болуы мен дамуы үшін нақты алғышарттар жасады. Тұрғын үй қатынастары туралы заң бұрынғы барлық тұрғын үй заңнамасынан мүлдем басқа принциптерге негізделген. Ол қазірдің өзінде тұрғын үйді жаппай жекешелендіру туралы, елде тұрғын үй иелерінің көп болуы туралы, тұрғын үй қорындағы мемлекеттік тұрғын үй қорының үлесін қысқарту туралы, Қазақстандағы жылжымайтын мүлік нарығын кеңейту туралы ережелерден бастау алды.

Түйінді сөздер: тұрғын үй қатынастары, жекешелендіру, заңды тұлға, құқықтық қатынас.

Annotation. The adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Housing Relations" has created real prerequisites for the emergence and development of a new industry — housing legislation, the norms of which regulate public relations in the housing sector. The Law on Housing Relations was built on completely different principles than all previous housing legislation. He proceeded from the provisions on mass privatization of housing, on the presence of a large number of homeowners in the country, on the reduction of the share of the public housing stock in the housing stock, on the expansion of the real estate market in Kazakhstan.

Keywords: housing relations, privatization, legal personality, legal relationship.

Принятие Закона Республики Казахстан «О жилищных отношениях» создало реальные предпосылки для возникновения и развития новой отрасли — жилищного законодательства, нормами которой регулируются общественные отношения, складывающиеся в жилищной сфере. Закон о жилищных отношениях был построен на совершенно иных принципах, чем все прежнее жилищное законодательство. Он исходил уже из положений о массовой приватизации жилья, о наличии в стране большого

количества собственников жилья, о сокращении в жилищном фонде доли государственного жилищного фонда, о расширении рынка недвижимости в Казахстане.[1]

Отметим, что сам термин «жилищное законодательство» еще далеко не «устоялся». При этом оно, объединяя в себе комплекс законодательных положений некоторых самостоятельных отраслей законодательства (гражданского, административного и т. д.), тем не менее, также является самостоятельной отраслью законодательства.

О действующем законодательстве в жилищной области как о комплексном образовании говорил в свое время Ю. Г. Басин, отмечая, что «Основы и ЖК являются комплексными нормативными актами: часть статей регулирует административные, а часть - гражданско-правовые отношения».[2]

Одно из наиболее основательных исследований этой проблемы проведено С.С. Алексеевым. Он выделяет в правовой системе вторичные образования, названные им «комплексное образование» или «комплексная отрасль законодательства».[3]

Аналогичная точка зрения встречается и в специальной литературе. Между отраслевым и комплексным законодательством должно обеспечиваться определенное соотношение, так как отраслевое является первичным (фундаментальным). В нем содержатся исходные методы и механизмы правового опосредования отношений согласно объективным закономерностям развития комплексных отраслей. Комплексное законодательство, к которым можно отнести действующее жилищное законодательство, обеспечивает в определенной сфере общественной жизни согласование и взаимное использование норм отраслевых законодательств. Поэтому оно производно от ряда первичных отраслей и формируется с учетом отраслевых методов и механизмов. Тем не менее, это позволяет подчеркнуть самостоятельность комплексных образований правовых норм. Эти образования затрагивают не только форму права — законодательство, но и его содержание — правовые нормы.

Анализ нормативных положений Закона о жилищных отношениях дает основание сделать вывод что он, выступая в качестве «ядра» жилищного законодательства, представляет комплексный нормативный правовой акт, который, во-первых, содержит нормы (части норм) нескольких отраслей права и, во-вторых, включает достаточно монолитный «сгусток» правил (сконцентрированный из положений многочисленных ведомственных актов).

Да и сам перечень законодательных актов, устанавливающих правила, регламентирующие отдельные аспекты жилищного права (с той или иной степенью детализации), свидетельствует о стремлении законодателя комплексно решить стоящую перед ним проблему.

По мнению И. Б. Мартковича регулирование некоторых жилищных отношений выходит за пределы собственно жилищного законодательства. Нередко нормы этого законодательства должны сочетаться с другими правовыми институтами.[4] В ряде случаев правовое регулирование этих отношений связано с применением норм трудового законодательства. Регламентация жилищных отношений, связанных с правом частной собственности на жилой дом или квартиру в многоквартирном жилом доме, не может осуществляться в отрыве от норм гражданского и земельного законодательства. Отношения в области эксплуатации и ремонта жилищного фонда не могут регулироваться в полной мере лишь нормами жилищного законодательства - деятельность в данной области осуществляется также на основе норм гражданского и финансового законодательства.

Под отраслью жилищного законодательства в широком смысле понимается вся совокупность нормативных актов, как законов, так и подзаконных актов, которые регламентируют эти отношения. В узком смысле жилищное законодательство представляет собой совокупность законов, содержащих нормы, регламентирующие общественные отношения, составляющие предмет его регулирования.

Среди характерных черт этого комплексного образования и в целом современного жилищного законодательства в Казахстане отметим следующие. Нормативный правовой

материал размещается в многочисленных нормативных актах различных отраслей. С одной стороны, для нового образования (даже на уровне законодательных актов) характерно наличие значительных пробелов регулирования важнейших отношений в жилищной сфере. Это относится в первую очередь к фиксации в нем вопросов обеспечения органами государственной власти и органами местного самоуправления условий для осуществления гражданами права на жилище, регламентации основных начал жилищного законодательства и других не менее актуальных проблем. С другой стороны, наличие ряда коллизий, как между отдельными нормами, так и между отдельными законодательными актами.

Вместе с тем, хотелось бы подчеркнуть наиболее важную, на наш взгляд, черту законодательного регулирования жилищных правоотношений. Достаточно активно протекающий процесс законотворческой деятельности основывается на объективных закономерностях необходимости повышения уровня правовой регламентации жилищных правоотношений.

Поэтому необходимо определить место жилищного законодательства в общей системе законодательства. Сама система законодательства, по мнению А.Ф. Шебанова, имеет многомерный характер: в ней следует различать горизонтальную и вертикальную плоскости.[5]

Именно в горизонтальной плоскостной структуре различают отдельные отрасли законодательства. Известно, что формирование оперативно-розыскного законодательства происходит, прежде всего, за счет нормативно-правового материала, размещенного в отдельных отраслях законодательства.

Это проясняет теоретическую возможность возникновения отрасли законодательства инкорпоративного типа, которой не соответствует какое-либо подразделение в праве.[6]

В то же время, метод правового регулирования жилищных правоотношений характеризуется единством всех своих элементов:

- юридическим положением соответствующих субъектов (правосубъектностью, правовым статусом);
- основаниями возникновения, изменения и прекращения правоотношений (т. е. юридическими фактами);
- способами формирования содержания прав и обязанностей субъектов, определяемыми как непосредственно нормами действующего законодательства, так и базирующимися на его основе ведомственными подзаконными актами; юридическими мерами воздействия.

Кроме метода правового регулирования, юридическое своеобразие данной отрасли права проявляется и в ряде других особенностей: в особом механизме правового регулирования (т. е. в своеобразном сочетании отраслевых норм, правоотношений и др.), в специфических отраслевых принципах, которые выражают специфику правового содержания этой отрасли, в наличии обособленного законодательства (таким является Закон о жилищных отношениях).

Указанные основополагающие признаки, характерные для любой отрасли права, в своем единстве соответствуют и такой самостоятельной правовой отрасли знаний, как жилищная сфера, которую с полным основанием можно именовать жилищным правом.

Такой вывод, на наш взгляд, мог быть сделан уже давно исходя из теоретических разработок многих ученых. Указанные атрибутивные признаки жилищного права в различных вариантах содержатся в трудах Ю.Г. Басина, С.И. Аскназий, И.Б. Марктовича, П.И. Седугина, Ю.К. Толстого, Б. Гонгало, П.С. Никитюка, В.Ф. Чигирь, П.В. Крашенинникова, В.Н. Литовкина, О.А. Городова и др.

В этой связи дальнейшее исследование проблемы комплексного законодательного регулирования жилищных правоотношений, на наш взгляд, целесообразно проводить в разрезе отраслей законодательства гражданско-правового цикла — гражданского, семейного и земельного и др.

Как отмечает И. Б. Марткович, эти отрасли законодательства (гражданское, трудовое, семейное, административное, финансовое - прим. авт.) согласованы между собой до такой степени, которая позволяет рассматривать их в качестве единого комплекса отраслей законодательства, регулирующих основной круг вопросов жилищных правоотношений. Согласованность между отраслями законодательства опирается на системные (конструктивные и функциональные) связи между ними и составляющими их содержание правовыми нормами и институтами.[7]

Наличие таких связей дает нам основание сказать, что система права складывается из различных отраслей права, образуя их комплексы.

Как правило, для советского жилищного права была характерна специфика рассмотрения жилищных правоотношений через призму норм административного законодательства. П. И. Седугин отмечал, что советское жилищное законодательство представляет собой особую систему законодательных и других нормативных актов, складывающихся и развивающихся вокруг основ жилищного законодательства Союза ССР и союзных республик и на их базе. Основы являются важнейшим средством совершенствования управления жилищным хозяйством, осуществления государственного руководства им, надлежащего использования и обеспечения сохранности жилищного фонда.[8] В. Н. Литовкин квалифицирует правоотношения по предоставлению жилых помещений в качестве управленческих, поскольку они лишены товарного характера и относит их к области административного права.[9]

Полностью поддерживая данную точку зрения, считаем необходимым внести коррективы в нее. Логично, что в период, рассматриваемый И. Б. Мартковичем и В. Н. Литовкиным, говорить о связи этих отраслей законодательства представлялось возможным из-за того, что жилое помещение не являлось объектом свободного оборота. В 70-80-е годы прошлого века научные представления о законодательном регулировании жилищных правоотношений находились в стадии разработки и в большей степени опирались на административное законодательство. В советский период, по справедливому замечанию Б. М. Гонгало «государство «принимало на себя» решение жилищной проблемы, централизованно регулировало «все и вся» в области жилищных отношений».[10] Именно поэтому так сильны были позиции блока административного законодательства. Хотя сделать однозначный вывод о том, что только нормы административного законодательства составляли основу регулирования жилищных правоотношений конечно нельзя. Анализ условий, в результате которых образовывались жилищные правоотношения, показывает, что жилищные правоотношения формировались в результате воздействия и административных и гражданско-правовых норм. Первоначальной предпосылкой жилищного правоотношения являлось обращение в соответствующие органы, которые осуществляли учет граждан, нуждающихся в жилье и в ряде действий этого органа (постановка на учет, передача материалов органу, распределяющему жилые помещения, вынесения решения о предоставлении квартиры, выдача ордера на занимаемое помещение), которые имеют бесспорный административный характер.

Заселение в квартиру и оформление права пользования осуществлялось с помощью гражданско-правового договора найма жилого помещения между жильцом и домоуправлением.

Таким образом, жилищное правоотношение проходило две стадии: стадию административно-правовую, когда основанием его возникновения являлся административный акт - выдача ордера и стадию гражданско-правовую, в этом случае основанием возникновения выступал гражданско-правовой договор. Соответственно основными нормативными правовыми актами являлись, в первом случае нормы административного характера, во втором - гражданско-правовые нормы.

В результате произошедших коренных преобразований системы жилищных отношений были закреплены новые институты жилищного права и введены новые

субъекты жилищных правоотношений, изменились объекты жилищного оборота, все это привело к изменению жилищного законодательства.

В этой связи изменившиеся жилищные отношения требуют урегулирования новыми нормами, соответствующими принятому гражданскому и иному законодательству.

Возникновение комплекса отраслей законодательства, содержащего нормы, регулирующие жилищные правоотношения, сформировало вопрос определения их связи и соотношений с гражданским, семейным, трудовым, земельным законодательством.

Как рассматривалось выше, жилищные правоотношения имеют комплексный характер и возникают по поводу особого объекта - жилого помещения, имеющего важное социальное значение. Этот их признак обуславливает главное, на наш взгляд, отличие, которое наделяет жилищное законодательство уникальными чертами. Прежде всего, это то обстоятельство, что к жилищным относятся отношения по управлению жилищным фондом, его содержанию и ремонту; отношения, возникающие в связи с предоставлением гражданам жилых помещений и пользованием ими на условиях найма и аренды; отношения собственности в жилищной сфере и другие общественные отношения, связанные с удовлетворением жилищной потребности. Жилищными считаются и отношения по владению и пользованию чужим имуществом, принадлежащим кому-либо другому на праве собственности (вещном праве). Характер жилищных правоотношений специфичен и разнообразен: рассматривая субъектный состав нельзя не указать особый субъект жилищного права - семью, правовое положение членов которой в жилищных отношениях регулируется не только нормами Закона о жилищных отношениях, но и нормами Закона о браке и семье. Одним из оснований возникновения жилищного правоотношения является предоставление служебного жилого помещения. В этом случае речь идет о регулировании правоотношения как жилищным, так и трудовым законодательством. Жилищные правоотношения, связанные со строительством индивидуального жилого дома и правоотношения в объекте кондоминиума сталкиваются с необходимостью регулирования отношений при помощи земельного законодательства.

Таким образом, мы приходим к выводу, что нормы жилищного законодательства играют роль общих, объединяющих, «связующих» для норм гражданского, семейного, трудового и земельного законодательств.

Касаясь вопроса о соотношении рассматриваемых отраслей законодательства, необходимо отметить следующее.

В специальной литературе высказано мнение, что жилищное законодательство - это либо подотрасль гражданского законодательства, либо самостоятельная отрасль отечественного законодательства, либо комплексная отрасль, объединяющая нормы нескольких отраслей законодательства.[11] По мнению П. В. Крашенинникова, из приведенных выше групп жилищных отношений представляется, что последнее является наиболее точным определением, так как при регламентации жилищных отношений используются различные методы правового регулирования. При этом трудно не согласиться с мнением А. О. Красавчикова о том, что ядро жилищных отношений, главный компонент их содержания - это пользование жилищем, проживание в нем.[12] В связи с этим отметим, что отношения по поводу возникновения, прекращения и изменения пользования жилым помещением осуществляются на основании гражданско-правового договора (купли-продажи, мены, дарения, договора найма жилого помещения и др.) и соответственно, регулируются гражданским законодательством. Внес свою специфику в данный вопрос и Закон о жилищных отношениях, который в настоящее время занимает главенствующее место среди иных актов жилищного законодательства. Данный закон устанавливает исходные начала реализации жилищного права. В частности им установлены нормы о том, что жилищные отношения регулируются Законом о жилищных отношениях, Гражданским кодексом и иным законодательством, издаваемым в соответствии с ними. В законе находятся нормы о собственности в жилищной сфере, обеспечении нуждающихся граждан жилыми помещениями, социальные гарантии и др.

Закон определяет основополагающие положения правового регулирования некоторых общественных отношений, складывающихся в жилищной сфере. Круг общественных отношений, составляющих предмет регулирования жилищного законодательства, составляют следующие:

- 1) основания возникновения и прекращения права собственности на жилища и права пользования ими;
- 2) осуществление права пользования жилища;
- 3) требования к жилищам;
- 4) обеспечение сохранности и ремонта жилищных фондов;
- 5) контроль государственных органов за соблюдением прав граждан в жилищной сфере и использованием жилищного фонда.

В законе объединены нормы различной отраслевой принадлежности (гражданско-правовые, административно-правовые и т.д.) и вследствие этого данный нормативный правовой акт имеет комплексный характер.

Отправной точкой для разработки Закона о жилищных отношениях как комплексного закона явилось рассмотрение всей совокупности разнообразных жилищных отношений, как единого целого, а жилищного законодательства - как единой, комплексной отрасли казахстанского законодательства. Этим достигается всестороннее и взаимообразующее регулирование всех жилищных отношений. Разработка и принятие Закона о жилищных отношениях являются наглядным свидетельством наличия в системе казахстанского законодательства самостоятельной отрасли жилищного законодательства. По большому счету, на данный момент, Закон о жилищных отношениях выступает базой в системе актов жилищного законодательства и является главным системообразующим актом в данной области. Вокруг Закона о жилищных отношениях происходит процесс интеграции разнообразных норм жилищного законодательства, формируется самостоятельная отрасль жилищного законодательства. С принятием Закона о жилищных отношениях отрасль жилищного законодательства стала стабильной, согласованной и определенной с точки зрения внутреннего строения системы данной отрасли, при этом были созданы объективные предпосылки для еще большего обособления отрасли жилищного законодательства, для становления и развития отрасли жилищного права как комплексной отрасли.

Это позволяет определить место Закона о жилищных отношениях в системе казахстанского законодательства как особого комплексного межотраслевого кодификационного акта, дает возможность применять в отдельных случаях в процессе регулирования жилищных отношений, как общие положения, так и нормы смежных отраслей законодательства (семейного, земельного и др.). При этом важно помнить, что нормы иного законодательства могут применяться в качестве дополнительных для регулирования жилищных отношений лишь в тех случаях, когда отсутствуют нормы жилищного законодательства.

Список использованной литературы:

1. Сулейменов М. К. Становление и развитие гражданского законодательства Республики Казахстан. - Алматы, 2006. С. 221.
2. Басин Ю.Г. Комментарий к Жилищному кодексу Казахской ССР. - Алма-Ата. - С. 16.
3. Алексеев С.С. Общая теория права. — М. — Т. 1. — С. 252-259.
4. Марткович И.Б. Жилищное право: Закон и практика. М.: Юр.лит. 1990. С.104.
5. Шебанов А.Ф. Система законодательства как научная основа классификации // Советское государство и право. — 1971. — № 12. — С. 33.
6. Алексеев С.С. Общая теория права. — М. — Т. 2. — С. 217.
7. Марткович И.Б. Жилищное право: Закон и практика. М.: Юр.лит. 1990. С.104.
8. Марткович И.Б. Жилищное право: Закон и практика. М.: Юр.лит. 1990. С.105.

9. Литовкин В. Н. Регулирование учета граждан, нуждающихся в жилье, и распределения жилой площади. - Тезисы докладов и научных сообщений: Состояние и задачи дальнейшего развития научных исследований в области жилищного законодательства СССР. М., С. 26-27.

10. Гонгало Б. М. Жилищная реформа и жилищное законодательство. // Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. Вып. 20. Алматы: ЮРИСТ, 2004. С.93.

11. Корнеев С. М. Основные тенденции развития жилищного права в условиях рыночной экономики // Гражданское право при переходе к рынку. Памяти профессора В. П. Грибанова. М. 1995. С. 148-149; Грибанов В. П. Основы советского жилищного законодательства. М., 1983. С. 13.

12. Красавчиков А.О. Основы жилищного законодательства Союза СССР и союзных республик и режим правового регулирования жилищных отношений // Основы советского жилищного законодательства. Межвузовский сборник научных трудов. Свердловск. С. 38.

УДК 343

Сәрсембай Әділ Арманұлы

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты

«Тұран-Астана» университеті

Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі:

з.ғ.к., доцент Егизбаев Н.У.

ҚАЗІРГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ АСА ҚАЖЕТТІЛІК

КРАЙНЯЯ НЕОБХОДИМОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

THE URGENT NEED FOR MODERN CRIMINAL LAW

Аннотация. Аса қажеттілік (ҚР ҚК 34 бабы) - адамға, оның құқықтары мен мүдделеріне, сондай-ақ қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне тікелей қауіп төндіретін қауіпті жою мақсатында адамның құқық қорғау мүдделеріне зиян келтіруі, егер бұл қауіп осы жағдайларда басқа жолмен жойылмаса. қылмысқа тікелей ниетпен жасалған қылмыс құралдарын немесе құралдарын іздестіру, дайындау немесе бейімдеу, қылмысқа қатысушыларды іздестіру, қылмыс жасауға сөз байласу не қылмыс жасау үшін өзге де қасақана жағдай жасау - егер бұл ретте қылмыс адамның еркіне тәуелді емес мән-жайлар бойынша соңына дейін жеткізілмесе, қылмысқа дайындық деп танылады.

Түйінді сөздер: аса қажеттілік, қылмыс, тікелей ниет, қасақана, кінәлі, қылмыстық жауаптылық, қылмыстық заң.

Аннотация: крайняя необходимость (ст. 34 УК РК) – это причинение лицом вреда правоохраняемым интересам в целях устранения опасности, непосредственно угрожающей человеку, его правам и интересам, а также охраняемым законом интересам общества или государства, если эта опасность при данных обстоятельствах не могла быть устранена другим путем. розыск, подготовка или адаптация средств или средств преступления, совершенного с прямым умыслом на преступление, розыск участников преступления, сговор на совершение преступления либо иное умышленное создание условий для совершения преступления - признается подготовкой к преступлению, если при этом преступление не доведено до конца по обстоятельствам, не зависящим от воли лица.

Ключевые слова: крайняя необходимость, преступление, прямое намерение, умышленное, виновное, уголовная ответственность, уголовное право.

Abstract: extreme necessity (art. 34 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) is the infliction by a person of harm to law-enforcement interests in order to eliminate a danger that directly threatens a person, his rights and interests, as well as the legally protected interests of society or the state, if this danger could not be eliminated in any other way under the circumstances. search, preparation or adaptation of means or means of a crime committed with direct intent to commit a crime, search for participants in a crime, conspiracy to commit a crime or other intentional creation of conditions for the commission of a crime - it is recognized as preparation for a crime, if at the same time the crime is not completed due to circumstances beyond the control of the will of the person.

Keywords: extreme necessity, crime, direct intent, intentional, guilty, criminal liability, criminal law.

Аса қажеттілік әлемнің барлық елдерінде әрекеттің қылмыстылығын (жазалануын) болдырмайтын жағдай ретінде танылады. Мемлекеттердің басым көпшілігінде бұл субинститут Қылмыстық кодексте нақты реттелген. Басқа елдерде ол қылмыстық-құқықтық доктринаға, сот практикасына немесе сот прецедентіне негізделген. Атап айтқанда, Англияда және осы салада көптеген прецеденттер жұмыс істейтін АҚШ-тың кейбір штаттарында аса қажеттіліктің ішкі институты Заңмен реттелмеген. Нидерландыда, Түркияда және Францияда аса жағдайдағы іс-әрекеттің заңдылық шарттарының көпшілігі қылмыстық кодекстен гөрі сот практикасымен анықталады.

Қазіргі заманғы қылмыстық құқыққа аса қажеттілік субинститутының мәніне жалпы көзқараспен оның нақты ұлттық заңнамаларда тұжырымдалуы төменде қарастырылатын белгілі бір айырмашылықтарға ие. ТМД елдерінің көпшілігінің Қылмыстық кодексінде бұл субинститут келесідей тұжырымдалған: "аса қажеттілік жағдайында қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделерге зиян келтіру қылмыс емес, яғни. осы адамның немесе өзге де адамдардың жеке басына және құқықтарына, қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне тікелей қатер төндіретін қауіпті жою үшін, егер бұл қауіпті өзге құралдармен жою мүмкін болмаса және бұл ретте аса қажеттілік шегінен асып кетуге жол берілмесе".

Терминологиялық тұрғыдан қарастырылған ішкі институт ТМД және Балтық елдеріндегі "аса қажеттілік", "кенеттен немесе аса жағдай" (Австралияның Қылмыстық кодексі), "негізделген зиян" (АҚШ-тың кейбір Штаттарының Қылмыстық кодексі) немесе жай "қажеттілік" (Испания, Италия, Латын Америкасы елдері, АҚШ-тың кейбір Штаттары және бірқатар бұрынғы Британдық колониялар).

Аса қажеттілік әрқашан екі құқық қорғау мүдделерінің қақтығысы болып табылады, олардың біреуін екіншісіне зиян келтіру арқылы ғана сақтауға болады: мысалы, кассир Қарулы қылмыскерлерге көмек береді; өрт кезінде өрт көрші құрылымға таралмауы үшін қоршауды бұзады; апат кезінде капитан кемені құтқару үшін кейбір жүктерді суға тастауды бұйырады және т. б.

Аса жағдай екі міндеттің соқтығысуы кезінде де мүмкін: дәрігер бір уақытта екі науқасқа шақырылады, өрт сөндіру бригадасында екі өртке шақыру және т.б. (Эстонияда және кейбір басқа елдерде міндеттердің қақтығысы іс-әрекеттің қылмыстылығын болдырмайтын жеке жағдай ретінде қарастырылады).

Қазіргі елдердің қылмыстық заңнамасы мен сот практикасы аса қажеттілік жағдайында жасалған іс-әрекеттердің заңдылығының бірқатар шарттарын көздейді, олар алдын алуға болатын қауіп-қатерге де, одан қорғауға да жатады.

Мұндай шарттар:

1. Құқық қорғау мүдделеріне нақты қауіптің болуы қажет. Қауіптің көзі адамның әлеуметтік қауіпті әрекеттері, табиғаттың табиғи күштері (су тасқыны, өрт), механизмдердің дұрыс жұмыс істемеуі (машинадағы тежегіштердің істен шығуы), жануарлардың шабуылы, адам ағзасындағы физиологиялық процестер (ауру, аштық) болуы мүмкін. Бұл қауіп ойдан шығарылған емес, жарамды болуы керек.

2. Қауіп қолма-қол ақша болуы керек, яғни қазіргі уақытта бар, болашақта

мүмкін емес немесе бұрын болған. Сонымен бірге" қолма-қол ақшаға " қауіп Германия, Греция, Италия, Парагвай, Жапония қылмыстық Заңында аталған. Ресейдің және ТМД-ның көптеген елдерінің Қылмыстық кодексі қауіпті "тікелей қауіп төндіретін", Эстонияның Қылмыстық кодексі "тікелей немесе тікелей қауіп төндіретін" деп сипаттайды. Кейбір басқа елдердің Қылмыстық кодексі қауіпті "келе жатқан немесе жақын" (Колумбия, Франция) немесе жай "сөзсіз" (Армения, Куба, Молдова, Норвегия, Румыния) деп айтады.

3. Аса жағдайдың күйін зиян келтірушінің өзі өз еркімен жасамауы немесе тудырмауы керек. Бұл туралы арнайы ескерту Испания, Италия, Колумбия, Куба, Литва, Португалия, Сербия Республикасы, Сан-Марино, Судан, Швейцария, АҚШ-тың кейбір штаттарында бар. Бұл елдердің кейбірінде (мысалы, Литвада) адам, егер олар абайсызда қауіп төндірсе, аса қажеттілікті қорғауды қолдана алады.

4. Аса қажеттілік жағдайында зиян келтірудің заңдылығы, егер қауіпті қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделерге зиян келтіруден басқа құралдармен жою мүмкін болмаса ғана орын алады. Бұл талап әлемнің барлық елдерінің қылмыстық заңнамасында (сот практикасында, доктринасында) жазылған.

5. Зиян келтіру аса қажеттілік шегінен аспауы тиіс. Мұндай асып кету қауіптің сипаты мен дәрежесіне анық сәйкес келмейтін зиян келтіру және аталған құқық қорғау мүдделеріне алдын алынғаннан тең немесе одан да көп зиян келтірілген кезде қауіп жойылған мән-жайлар деп танылады. Испания мен Жапонияның Қылмыстық кодексі бойынша, егер келтірілген зиян алдын-алудан көп болса ғана асып кетеді (Беларусь Қылмыстық кодексінде осындай норма 2003 жылға дейін қолданылған).

Сонымен бірге, Беларусь заң шығарушысы (мүмкін әлемдегі жалғыз) жалпы алғанда, зиянның алдын - алу мүмкін емес деп мойындады. Беларусь Қылмыстық кодексіне сәйкес (36-баптың 2-бөлігі) "егер қауіптің алдын алу мақсатында жасалған әрекеттер өз мақсатына жетпесе және зиян оның алдын алуға адал ниет білдірген адамның күш-жігеріне қарамастан орын алса, аса қажеттілік жағдайы танылады"[1].

Бірқатар елдерде заң шығарушы аса қажеттіліктің шегін анықтаған кезде келтірілген зиянның мөлшерінен емес, қорғалатын тауарлардың (мүдделердің) құндылығы мен зиян келтіретіндердің (Польша, Португалия, Эстония) арақатынасынан туындайды.

Әдетте, қылмыстық заң шығарушы аса қажет болған жағдайда жасалуы мүмкін іс-әрекеттерге қатысты нақты шектеулер қоймайды. Ерекшелік-Суданның Қылмыстық кодексі (15-бап), оған сәйкес аса қажеттілік "қарызды орындауға байланысты жағдайларды қоспағанда, кісі өлтіру үшін ақтау бола алмайды".

ТМД елдерінің ҚК бойынша аса қажеттілік шегінен асып кету қасақана зиян келтірілген жағдайларда ғана жауаптылыққа әкеп соғады. Сонымен қатар, Украинаның Қылмыстық Кодексі бойынша (39-баптың 3-бөлігі), егер адам қауіп-қатерден туындаған қатты психикалық толқудың салдарынан осы қауіптің келтірілген зиянның сәйкестігін бағалай алмаса, аса қажеттілік шегінен асып кеткені үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды [2]

Керісінше, Пенн штатының (АҚШ) § 503 Қылмыстық кодексінде егер "Орындаушы зиян немесе зұлымдық жасауға байланысты таңдауды талап ететін жағдайда немесе оның мінез-құлқын бағалауда немқұрайлы немесе абайсыз болса, онда осы параграфта келтірілген Ақтау жағдайлары кез-келген қылмыс үшін қудаланған жағдайда алынып тасталады. кінәні анықтау жеткілікті немқұрайлылық немесе абайсыздық " [3]. Осылайша, аталған штатта (және тек онда ғана емес) адам өте қажет болған жағдайда абайсызда зиян келтіргені үшін сотталуы мүмкін.

Жалпы ереже бойынша аса қажеттілік шегінен асып кету жеңілдететін мән-жай деп танылады. Польшаның Қылмыстық кодексіне сәйкес (§ 3 26-бап) бұл жағдайларда сот жазаны аса жеңілдетуді қолдана алады, тіпті оны тағайындаудан бас тарта алады [4]. ҚХР, Куба, Македония, Сербия Республикасы және Жапония Қылмыстық кодексінде жазаны жеңілдетіп қана қоймай, одан толық бас тарту мүмкіндігі де қарастырылған.

Бірқатар мемлекеттерде заң шығарушы аса қажеттілік жағдайындағы іс-әрекеттің

заңдылық шарттарына зиян келтірушінің белгілі бір жағдайларда тәуекелге бару немесе жанқиярлық көрсету міндетінің жоқтығын жатқызған. Іс жүзінде мұндай жағдайдың қажеттілігі айқын. Мысалы, өрт сөндіруші өз өміріне нақты және тікелей қауіп төнген жағдайда да басқа адамдардың мүлкі мен өмірін сақтап қалуға міндетті.

Тиісті нормалар Болгария, Боливия, Босния және Герцеговина Федерациясы, Бразилия, Венгрия, Гватемала, Германия, Италия, ҚХР, Колумбия, Куба, Литва, Македония, Парагвай, Польша, Корея Республикасы, Сан-Марино, Уругвай, Швейцария, Жапония. Осылайша, Испанияның Қылмыстық кодексі бойынша (21-баптың 5-тармағы) қылмыстық жауапкершілік "егер қажеттілік жағдайында тұрған адамның кәсіби міндеті ешкімнің құқығын қорғау үшін жанқиярлық болып табылмаса"ғана алынып тасталады. Литва Қылмыстық кодексіне сәйкес (3 б. 31)" егер адам кәсіп, атқаратын лауазымы немесе өзге де себептер бойынша экстремалды жағдайларда әрекет етуге міндетті болса, аса қажеттілік шегінен тыс өз міндеттерін орындамауды ақтай алмайды " [5]. Болгарияның Қылмыстық кодексінде (13-баптың 2-бөлігі) дәл осындай идея басқаша тұжырымдалған: "егер қауіптен жалтару қылмыс болса, аса жағдай болмайды"[6]. Бұл ретте соңғы тұжырым неғұрлым дұрыс болып көрінеді, өйткені өрт сөндіруші, құтқарушы және т. б. егер алдын алуға болатын зиян үшінші тұлғалардың мүдделеріне қауіп төндіретін болса, аса қажеттілік жағдайында әрекет ете алады. Сондай-ақ, Польша Қылмыстық кодексінің 26-бабының § 4-тармағында норма өте жақсы тұжырымдалған, оған сәйкес аса қажеттілік туралы ереже "Орындаушы өз міндетіне айрықша жүктелген жақсылықты құрбан еткен кезде, тіпті егер ол жеке өзіне қауіп төнсе де"қолданылмайды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Уголовный кодекс Республики Беларусь. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001.
2. Уголовный кодекс Украины. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001.
3. Соединенные Штаты Америки: Конституция и законодательные акты. М.: Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1993. С. 659
4. Уголовный кодекс Республики Польша. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001.
5. Уголовный кодекс Литовской Республики. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002.
6. Уголовный кодекс Республики Болгария. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001.

УДК 343

Сәрсембай Әділ Арманұлы
«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты
«Тұран-Астана» университеті
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к., доцент Егизбаев Н.У.

АСА ҚАЖЕТТІЛІКТІҢ НЕГІЗДЕРІН СИПАТТАЙТЫН ЗАҢДЫЛЫҚ ШАРТТАРЫ

УСЛОВИЯ ЗАКОННОСТИ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ОСНОВАНИЯ КРАЙНЕЙ НЕОБХОДИМОСТИ

CONDITIONS OF LEGALITY CHARACTERIZING THE GROUNDS OF EXTREME NECESSITY

Аннотация. Заңмен қорғалатын мүдделерге аса қажет болған жағдайда зиян

келтіру, яғни белгілі бір адамның немесе өзге де адамдардың өміріне, денсаулығына, құқықтары мен заңды мүдделеріне, қоғамның немесе мемлекеттің мүдделеріне тікелей қатер төндіретін қауіпті жою үшін зиян келтіру, егер бұл қауіпті басқа амалдармен жою мүмкін болмаса және бұл орайда аса қажеттілік шегінен шығып кетушілікке жол берілмесе қылмыс болып табылмайды.

Түйінді сөздер: аса қажеттілік, қылмыс, тікелей ниет, қасақана, кінәлі, қылмыстық жауаптылық, қылмыстық заң.

Аннотация: причинение вреда охраняемым законом интересам в случае крайней необходимости, т. е. причинение вреда жизни, здоровью, правам и законным интересам определенного лица или иных лиц, для устранения угрозы, непосредственно угрожающей интересам общества или государства, является преступлением, если эта опасность не может быть устранена другими методами и при этом не допускается выход за пределы крайней необходимости не найдено.

Ключевые слова: крайняя необходимость, преступление, прямое намерение, умышленное, виновное, уголовная ответственность, уголовное право.

Abstract: it is not a crime to cause harm to the interests protected by law in the event of extreme necessity, that is, to eliminate a danger that directly poses a threat to the life, health, rights and legitimate interests of a particular person or other persons, the interests of society or the state, if this danger cannot be eliminated by other means and

Keywords: extreme necessity, crime, direct intent, intentional, guilty, criminal liability, criminal law.

Құқық қолдану органдарының қызметінде қылмысты болдырмайтын жағдай ретінде аса қажеттілікті зерттеу ерекше маңызға ие.

Аса қажеттілік - бұл адамның немесе басқа адамдардың жеке басына және құқықтарына, қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне тікелей қауіп төндіретін қауіпті жою мақсатында қылмыстық заңмен қорғалатын қатынастарға зиян келтірген заңды әрекет, егер негіздер болса және қылмыстық заңда белгіленген шектерде.

Қылмыстық заңның нормаларында көзделген заңды әрекет ретінде аса қажеттілікті түсіну оның заңдылық шарттарының екі тобын бөлуге мүмкіндік береді: 1) оның негіздерін сипаттайтын; 2) осы құқықтың заңдылық шегін сипаттайтын.

ҚР Қылмыстық кодексінің 34-бабын талдау өте қажет болған жағдайда зиян келтірудің заңдылық шарттарының бірінші тобына мыналарды жатқызуға мүмкіндік береді: 1) осы адамның немесе басқа адамдардың жеке басына және құқықтарына, қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне тікелей қауіп төндіретін қауіп; 2) қауіпті жою мақсатының болуы; 3) қауіпті басқа құралдармен жою мүмкіндігінің болмауы.

Аса қажеттілік заңдылығының оның заңдылығының шегін айқындайтын шарттары мынадай түрде тұжырымдалуы тиіс: 1) аса қажеттілік кезінде зиян келтіру уақтылы жүзеге асырылуы тиіс (уақыт шегі); 2) зиян қауіп төнген қауіптің сипаты мен дәрежесіне және қауіп жойылған мән-жайларға анық сәйкес келмеуі тиіс, ол алдын алынғаннан аз болуға тиіс зиян.

Аса қажеттіліктің дұрыс саралануы көбінесе оның заңдылығының белгіленген шарттарының мазмұнын құрайтын белгілерді дәл анықтауға байланысты.

Қоғамның немесе мемлекеттің мүдделеріне заңмен қорғалатын осы адамның немесе өзге де адамдардың жеке басына және құқықтарына тікелей қатер төндіретін қауіптің болуы сияқты аса қажеттілік заңдылығының осындай шарттарын белгілеу осы қауіптің туындау көзін белгілемей мүмкін емес. Н.В. Вирясова қауіптің көзі болуы мүмкін екенін атап өтті ең алуан түрлі: адамның іс-әрекеті (мысалы, адамға шабуыл), табиғаттың стихиялық күштері (мысалы, су тасқыны), әр түрлі міндеттерді орындау қажеттілігінің бір мезгілде үйлесуі және т.б. [1]. Көріп отырғаныңыздай, тізім ашық күйінде қалады. Бұл ұстаным қазіргі доктринада басым.

Қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде екі міндеттің қақтығысы (бәсекелестігі)

қауіптің пайда болу көзі ретінде танылмауы керек деген ұстаным айтылған. Оның дәлелі ретінде, біріншіден, екі міндеттің соқтығысуы әрқашан екі қауіптің соқтығысуы болып табылады. Екіншіден, соқтығысудың өзі (бәсекелестік, қайшылық) қауіп көзі емес [2]. Бұл көзқарас даулы. Мысалы, егер дәрігер кенеттен босану үшін босанатын әйелге және ауыр емес ауруға байланысты науқасқа бір уақытта шақырылса [3], онда дәрігердің әрекетсіздігі нәтижесінде зиян келтіру қауіпі адам ағзасындағы патологиялық немесе физиологиялық өзгерістерге байланысты емес, оның науқастарға көмек көрсету міндетін орындамауына байланысты. Мысал ретінде келесі жағдайды келтіруге болады. Емханалардың бірінің кезекші дәрігері Л. А. ауыр науқасқа шақырудан бас тартты. емханадан 4 км қашықтықта орналасқан кентке, өйткені оған басқа ауыр науқастарға (қанды құсуы бар балаға, кеуде құрбақасы ұстамасы бар науқасқа және жоғары температурасы бар балаға) үш шақыру келіп түсті, сонымен қатар ол көлікпен қамтамасыз етілмеген. Үш науқасқа барғаннан кейін Л.емханаға оралғанда, ол ауыр науқасқа шығу үшін көлік жіберіле ме, жоқ па, дереу шешті. Дәрігер Л.медициналық көмек көрсетпегені үшін кінәлі деп танылып, сотталды. Жоғары сот сатысы іс бойынша үкімнің күшін жойып, оның өндірісін тоқтатты, Л.-ның бас тартуы бір мезгілде қызмет көрсету оның міндеттерінің шеңберіне кіретін басқа да ауыр науқастарға шақыртулар болған кезде көліктің ұсынылмауына байланысты аса қажеттіліктен туындағанын мойындады [4].

Жоғарыда айтылғандар өте қажет болған жағдайда қауіптің туындау көздерінің бірі ретінде міндеттердің қақтығысын мойындауға мүмкіндік беретін ұстаныммен келісуге мүмкіндік береді. Мұндай көзқарас қолданыстағы заңнамаға қайшы келмейді, қылмыстық құқық ғылымында негізделген және сот практикасында қабылданған.

Қауіпті сипаттайтын белгілердің бірі-бұл адамның немесе басқа адамдардың жеке басына және құқықтарына, қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне нақты қауіп. Қауіп тек мүмкіндікке ғана емес, сонымен бірге қауіп-қатермен сипатталмайтын зиян келтіру ниетіне де тән. Осылайша, "қауіп төндіретін" термин жеке адамға, қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне зиян келтірудің нақты мүмкіндігін көрсетеді. Демек, қауіп жойылмаған кезде оларға зиян келтіру мүмкіндігі болған жағдайда нақты қауіп орын алады.

Жеке адамға тікелей қауіп төндіретін қауіпке тән келесі белгі ретінде қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделері оның объективті шындықта нақты өмір сүруін атайды. Қылмыстық құқық теориясында бұл белгі әдетте қауіптің "шындығы (шындығы)" деп аталады. Айта кету керек, қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде бұл белгіні бөлудің орындылығын жоққа шығаратын ұстаным көрсетілген. Сонымен, М.Г. Кислицына бұл шарт толығымен қол сұғушылықтың "қолма-қол ақшасымен" қамтылғанын көрсетеді [5]. Оны М.А.Якуньков қолдайды [6]. Алайда, бұл көзқарас пікірталас болып көрінеді, өйткені адамның объективті шындықта жоқ адамның қиялында ғана болатын қауіпті жоюы қылмыстық құқық доктринасында ойдан шығарылған аса қажеттілік деп аталды. Ол аса қажеттіліктен мүлдем басқа әлеуметтік сипатқа ие және жазықсыз зиян келтірудің бір түрі (казус) немесе абайсыз қылмыс ретінде әрекет ете алады. Қылмыстық заңнамада ойдан шығарылған аса қажеттілікті құқықтық бағалау мәселесі шешілмеген, оның тұжырымдамасы мен саралану ережелері қылмыстық құқық теорияларын әзірледі және практикада қолданылады. Мұндай жағдайларда нақты қате туралы жалпы ережелерді қолданудың орындылығы туралы пікір негізделген. Сонымен, егер адам не болып жатқанын білмесе және болып жатқан жағдайларға сүйене отырып, қауіп жоқ екенін білмеуі немесе білмеуі керек болса, онда жазықсыз зиян келтірілген. Егер елестетілген аса қажеттілік кезінде зиян келтіретін адам қауіптің шынымен жоқ екенін білмесе, бірақ істің мән-жайына байланысты оны мойындауы керек және білуі мүмкін болса, келтірілген зиян үшін жауапкершілік абайсыз қылмыс үшін туындайды.

Сонымен, аса қажеттіліктің негізін сипаттайтын заңдылық шарты-бұл адамның немесе басқа адамдардың жеке басына және құқықтарына, қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне тікелей қауіп төндіретін қауіп, келесі белгілер болған кезде орын алады: а) қауіптің пайда болу көзі; б) жеке адамға және осы адамның немесе

заңмен қорғалатын басқа адамдардың құқықтарына нақты қауіп ; в) объективті шындықта қауіптің нақты болуы.

Аса қажеттіліктің негіздерін сипаттайтын келесі шарт-қауіпті басқа құралдармен жою мүмкіндігінің болмауы. Бұл аса жағдайдың шарты маңызды болып табылады, өйткені зерттелетін құбылыстың атауында қолданылатын "экстремалды" термині екі құқық қорғау мүдделері соқтығысқан кезде олардың біреуін екіншісіне зиян келтірумен байланысты емес басқа жолдармен құтқару мүмкін невожможностігін білдіреді. Алайда, қылмыстық заңнамада және сот түсіндіру актілерінде қауіп төндіретін қауіптің алдын алу үшін зиян келтірген адамның іс-әрекетін құқықтық бағалау туралы түсіндірмелердің болмауы, егер ол келтіргеннен гөрі аз зиян келтіру мүмкіндігі болса, пікірталас тудырды.

Олардың пікірінше, мұндай талап аса қажеттіліктің шегін соншалықты тар шеңберге дейін шектейді, бұл оған жүгіну мүмкіндігін іс жүзінде жоққа шығарады. Белгіленген мәселені зерттей отырып, ол қауіпті жою орын алатын ортаның екі түрін бөлуді ұсынды. Біріншіден, қауіп төндіретін қауіпті жою үшін белгілі бір адамның иелігінде зиян келтірудің бір нұсқасы болған кезде қолайсыз (бір вариантты; инвариантты). Екіншіден, салыстырмалы түрде қолайлы (нұсқа). Бұл адамға қауіпті жоюдың бірнеше нұсқасын ұсынады, бірақ олардың әрқайсысы белгілі бір қылмыстың белгілеріне сәйкес келетін әрекеттерді жасау қажеттілігімен байланысты. Ғылыми әдебиеттерде аса қажеттіліктің көп вариантты жағдайының нақты мысалы келтірілген. Сонымен, ауыр жараланған, қансыраған адамды құтқару және оны ауруханаға жеткізу үшін иесінің рұқсатынсыз басқа біреудің көлігін иемденіп, осы мақсатқа жетуге тырысуға болады немесе жақын маңдағы бос мекемеде әйнекті сындырып, есіктер мен дабылдарды сындырып, телефонға кіріп, "жедел жәрдем" шақыруға болады. Ең бастысы, мәжбүрлі әрекеттердің кез-келген нұсқасында олар белгіленген шектен шықпайды. Соңғы көзқарас неғұрлым дәлелді болып көрінеді, өйткені қылмыстық заңнамада аталған аспектіде ешқандай шектеулер жоқ. Осыған байланысты, қауіпті басқа құралдармен жою мүмкіндігінің болмауы адамның қылмыстық заңмен қорғалатын қатынастарға зиян келтірумен байланысты құралдармен қауіпті жоюдың бірнеше нұсқалары болған жағдайларда орын алады деп санаймыз, бірақ ол ең аз зиян келтіретіндерді таңдайды.

Сонымен, аса қажеттілік негіздерін сипаттайтын заңдылық шарттарын қарастыруды қорытындылай келе, олардың болуы адамның жеке басына және осы адамның немесе басқа адамдардың құқықтарына, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне тікелей қауіп төндіретін қауіпті жою үшін қылмыстық заңмен қорғалатын қатынастарға зиян келтіру құқығы бар екенін айтуға мүмкіндік береді деген қорытынды жасау керек.

Сонымен қатар, адамды аса қажеттілік жағдайында әрекет етті деп тану үшін аталған шарттарды белгілеу жеткіліксіз болып табылады. Бұл ҚР Қылмыстық кодексінің 34-бабының 2-бөлімінде Аса қажеттілік шегінен қасақана асып кету қылмыс деп танылатындығына байланысты. Осы нормадағы ережелер аса қажеттіліктің негіздерін сипаттайтын заңдылық шарттары болған кезде, адам заңдылық шектері сақталмаған жағдайда қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін дегенді білдіреді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Исторический аспект крайней необходимости / Н.В. Вирясова // Научно-методический журнал «Концепт». – 2016. – Т. 41. – С. 39–43.

2. Г.М. Гехфенбаум. Крайняя необходимость в уголовном праве: специальность 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» : дис.... канд. юрид. наук / Г.М. Гехфенбаум. – Ставрополь. – 2002. – С. 165.

3. Причинение вреда в состоянии крайней необходимости: алгоритм квалификации / Д. А. Гарбатович // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». – 2016. – № 3. – С. 52-58.

4. Вопросы юридической оценки действий, совершенных в состоянии крайней необходимости. / Т.С. Зайцева // Проблемы современной науки и образования. – 2017. – С.

5. Проблемы института крайней необходимости в уголовном праве / М.Г. Кислицына // Инновационная наука. – 2016. – №7-8. – С. 99-101.

6. Проблемные аспекты ограничения необходимой обороны от иных обстоятельств, исключающих преступность деяния / А.Н. Классен, М.А. Якуньков // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право, 2016. – № 13. – С. 102-104.

УДК ЭОЖ 318.016

Омарова Айгуль Олжабаевна

«Педагогика және психология» кафедрасының магистранты
«Тұран-Астана» Университеті,
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
e-mail:

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Б. Жиентаева
e-mail: b_jientaeva@mail.ru

КРЕДИТТІК ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

ФОРМИРОВАНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ СТУДЕНТОВ В СИСТЕМЕ КРЕДИТНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

FORMATION OF STUDENTS EMOTIONAL STABILITY IN CREDIT EDUCATION SYSTEM

Аннотация - мақалада студенттердің эмоционалды аймағының ерекшеліктері мен тұрақтылы көрсетілген.

Түйінді: «эмоциялық көрініс», «кредиттік жүйе» «эмоционалды тұрақтылық»

Аннотация- в статье представлены особенности и устойчивость эмоциональных зон студентов.

Ключевые слова: «эмоциональное выражение», «кредитная система», «эмоциональная стабильность».

Annotation. The article presents the features and stability of the emotional zones of students.

Keywords: “emotional expression”, “credit system”, “emotional stability”.

Қаіргі кезде біздің республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, қазақстандағы білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңестігіне еруге бағытталады. Бүгінгі таңда білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістерге байланысты студенттердің таным-білім белсенділігін арттыру, жеке шығармашылық қабілетін дамыту жұмыстары ерекше мәнге ие болды. Кредиттік оқу жүйесіне көшудегі басты мақсат – білім жүйесін әлемдік білім кеңістігімен кіріктіру және өндіріс пен нарықтық жағдайдың өзгеріп тұратын заманында кәсіби мамандардың әлемдік сұранысқа, бәсекеге қабілетті болуына мүмкіндік жасау болып табылады.

Білімденудің тәсілі ретінде кредиттік технология тұлғаның жеке ізденімпаздық қажетсіну уәжін іске қосу іскерлігін шыңдауға қозғау салады. Ал педагогикалық технология ұжымдық іс-әрекетке бағдар жасайды. Осы екі түрлі ұстанымды ажыратып алған жағдайда жоғары оқу орнының білімденудің инновациялық технологиясы деген ұғымды дұрыс түсінуге болады. «Инновация» ұғымы «жаңаша оқыту» мәселесін жүзеге асырады. Бұл орайда жаңаша оқыту жүйесін мемлекеттік және әлемдік стандарт аясындағы көш басы технологияларды бүгінгі Қазақстан Республикасының өңіріне бейімдеп алу секілді амалды іске асыру қарастырылады.

«Білім» ұғымы адамзаттың мәдениетін көтеру мақсатындағы ұстанымын зерттеуге И.Я.Лернер еңбегінде мынандай жинақтық мән білдіреді:

- білімнің жүйесі (табиғат жайлы, құдырет туралы, техника, адам, ғарыш және т.б.) әлем жайлы танымды қамтиды;
- адамға таныс тәсілдерді танымдық қызмет арқылы іске асырады;
- адамның мәдени, ғылыми жалпы адамзаттық дүниетанымын дамытады;
- әлемде адамның қарым-қатынас арқылы біртұтас құбылыста қабылдай алу шеберлігі ширайды.

Кредиттік оқыту жүйесі – студенттердің жоғары оқу орыны қабырғасында білім алуын жеке жоспарлауына беріліп отырған мүмкіндік. Ол білім берудің демократиялығымен сипатталып, әр студенттің жеке ерекшелігі мен қабілеттерін дамытуға жағдай жасайды.

Тұлғаның эмоционалды аймағы ерекшеліктері көп жағдайда адамның өмірлік сферасына ықпал етеді. Жоғары оқу орнындағы оқыту формалары, әдістер, интеллектуалдық қызмет мазмұнын бекітетін аса жоғары талаптар студенттердің жүйке жүйесіне шамадан артық күш түсіріп, болашақ кәсіби іс-әрекетіне қажетті сапаларды дағдылауына өз әсерін тигізеді. Қазіргі таңда студенттердің әртүрлі эмоциялық ерекшеліктерін зерттеу өзекті мәселе болуы да осыда. Өйткені эмоционалды даму студент тұлғасын толыққанды қалыптастыруға үлкен үлес қосады (Goleman D.2006:172).

Эмоционалды тұрақтылық – бірізділік; эмоционалды жетілген, тыныш, мүдделерде тұрақты, жұмыс істей алатын, қатал болуы мүмкін, шындыққа бағдарланған, ол тітіркендіргіш заттарға зиян келтірмейді.

Эмоционалды тұрақтылықтың керісінше эмоционалды тұрақсыздық – импульсивность, адам сезім әсер етеді, көңіл-күйдегі ауыспалы, оңай күйзеледі, мүдделерде тұрақсыз. Фрустрация, тітіркену, шаршауларға қатысты төмен төзімділік.

Студенттердің эмоционалды ұстамдылығының тиімді қалыптасуына арнайы психофизиологиялық тренингтер мен жаттығулар, ойындар, психодиагностикалық жұмыстар негіз болып келеді. Эмоционалды тұрақтылықты қалыптастырудың негізгі жолы – психологиялық және физикалық деңгейлерде эмоционалдыеріктік реттеу эмоционалды тұрақтылықты қамтамасыз ететін жеке тұлғаның жеке қасиеттері мен ақыл-ой функциялары болып келеді. Эмоционалды тұрақтылықты оқу үрдісі кезінде қалыптастыру міндетті болып келеді. Эмоционалды тұрақтылықты қалыптастыруда психодиагностикалық және психокоррекциялық жұмыстар негізгі орын алады. Студенттерде эмоционалды тұрақтылықтың қалыптасуы олардың келешек іс-әрекеттерінде эмоционалды қиын жағдайдан шыға білуде тиімді болып табылады. Эмоционалды ұстамдылық көрсеткіштеріне: – шешім қабылдауда мәселені жеткілікті түсінуші, жағдайды талдай білуші, бағалаушы; талап етілген міндеттерді орындаушы, мақсатқа бағытталған және мақсатына жетуде дұрыс әрекет жасаушы; мінез-құлық реакциялары – іс-әрекетінің өзектілігі мен бағыттылығы, сауаттылық, сөйлеу жылдамдығы мен ондағы сауаттылық нормалары.

Эмоционалды құбылыстардың маңызды тобын тұлғаның эмоционалды сапалары, оның эмоционалды аймағының жалпы тенденциялары, эмоционалдылығы құрайды.

Эмоционалды ұстамдылық өте күрделі мәселе болғандықтан, ол терең де арнайы кешенде зерттеуді талап етеді. Эмоционалды ұстамдылық түсінігі: эмоционалды ұстамдылық жайлы түсініктік анықтамасы әрқилы екендігін көптеген әдебиеттер көрсетіп отыр. Бұл жеке тұлғаның эмоционалды аймағына байланысты болатын мінез-құлық (В.М. Писаренко), белсенділік деңгейіндегі эмоцияның оңтайлы деңгейі (О.А. Черникова), эмоционалды күйді реттей білу қабілеті, жарыстар жағдайында оңтайлы эмоционалды шиеленісті сақтау қабілеті (Ю.М. Блудов), стресс жағдайында қажетті психологиялық сапа (А.В. Родионов), психикалық әрекеттегі жоғары деңгей (Н.А. Худадов), эмоция мазмұнының бірқалыптылығы (Н.Д. Левитов), жеке тұлғаның өзіндік мінез-құлқы, темпераменті (В.Д. Небилицын, А.Ю. Ольшанникова, Б.М. Теплов). Эмоционалды ұстамдылық – жеке тұлғаның интегралды қасиеттері ол эмоционалды, ерікті, интеллектуалды, индивид іс-әрекетіндегі мотивацияның психологиялық компоненті, тиімді, мақсатқа жетудегі эмоционалды күрделі жағдайда әлеуметтік-рөлдік мінез-

құлықтың тиімділігі мен іс-әрекеттің мақсаты және сәтті болуын жүзеге асырады (Reeves J., 2009:73).

Эмоционалды ұстамдылықтың болмауы студент тұлғасының қалыптасуында іс-әрекет нәтижелілігінің төмендеуі өз кезегінде оның эмоционалды күйзелісі мен мазасыздануын күшейтеді, осылайша тұйық шеңбер пайда болады. Эмоционалды ұстамдылықтың дамымауы мазасызданудың жоғарғы деңгейі невротикалық сипаттағы түрліше функционалды бұзылуларына әкеп соғады.

Қазіргі таңда эмоционалды ұстамдылық жайлы көптеген жұмыстар мен зерттеулер жүргізілуде. Өз зерттеулерінде эмоционалды ұстамдылық детерминантының нақты тұрғыда анықталуы жайлы Т.С. Кириленко, М.С. Корольчук, А.Ф. Косенко, В.Л. Марищук, В.М. Писаренко, О.Я. Чебикин қарастырған, олар эмоционалды ұстамдылық деңгейін анықтауға байланысты әдістемелердің жеткіліксіздігін ескерген, себебі эмоционалды ұстамдылықтың қалыптасуы көптеген зерттеулерді талап ететіндігі жайлы ой түйген. Бұл жоғарыда жасалған ғылыми тұжырымдарға сәйкес эмоционалды ұстамдылықты қалыптастыру және зерттеу бағыты өте күрделі және ол әр жеке тұлғаның өзіндік ерекшеліктеріне байланысты болатындығы жайлы ой түйуге болады, дегенмен болашақ психологтардың эмоционалды ұстамдылықтарын студенттік кезеңнен бастап қалыптастыру қажет екендігіне көз жеткізіп отырмыз. Бұған оқу үрдісіндегі көптеген факторлар өз әсерін тигізеді: өте көп ақпараттың берілуі, атқаратын іс-әрекеттің көбеюі, оқу іс-әрекетіне деген өзіндік жауапкершіліктің жоғарылауы, зияткерлік жүктеменің артуы. Әдебиеттердегі талдауларға сәйкес жас ерекшеліктеріне сай студенттік кезеңде мазасыздықтың жоғары болуы, эмоционалды реакция күшіне дифференциацияның жоғарылауы, осымен қатар эмоционалды қозудың жоғары болуы, психикалық өзін-өзі реттеудің болуы көрініс береді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Ж.А.Қараев «Кредиттік оқыту жүйесіне арналған педагогикалық технологиялар». - Алматы: 2004. – 182 б.
2. Г.Т.Әбітова «Қаақ тілін оқытуда өзіндік жұмыстарды ұйымдастыру». – Алматы: 2008. – 253 б.
3. Додонов Б.И. В мире эмоций. – Киев, 1987.
4. David S., Congleton C. Emotional agility. How effective leaders manage their negative thoughts and feelings. Harvard Business Review, 2013. – P. 125–128.
5. Epel E., Blackburn E., Lin J., Dhabhar F., Adler N., Morrow J., Cawthon R. Accelerated telomere shortening in response to life stress. Proceedings of the National Academy of Sciences, – 101 (49), – 2004.
6. Қазақстанда білім беруді дамыту //Егеменді Қазақстан. - 2004. – 22 б.
7. Основы кредитной системы обучения в Казахстане /С.Б.Абдыгаппарова, Г.К.Ахметова, С.Р.Ибатуллин, А.А.Кусаинов, Б.А.Мырзалиев, С.М. Омирбаев; Под общ. ред. Ж.А.Кулекеева, Г.Н.Гамарника, Б.С.Абдрасилова. – Алматы: Қазақ университеті, 2004.–198 с.
8. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2005 жылдың 9 желтоқсанында №753 бұйрығымен бекітілген «Эксперименттік режимде іске асырылатын кредиттік оқыту жүйесі туралы ереже».

МЕДИЦИНАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТ СТУДЕНТТЕРІН АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ ПРАВСТВЕННОСТИ У СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

PSYCHO-PEDAGOGICAL FEATURES OF MORAL EDUCATION AMONG THE STUDENTS OF MEDICAL UNIVERSITY

Аннотация. Қазіргі кезде «ынтымақтастық», «диалог», «бірлесіп басқару» педагогикасы идеяларын жоғары оқу орындарына енгізу жағдайында педагогикалық қызметтің коммуникативті жағына қойылатын талаптар сөзсіз артып келеді. Осыған байланысты жоғары білімнің өзекті мәселесі студенттерді нәтижелі кәсіби-педагогикалық қарым-қатынасқа дайындау болып табылады.

Түйінді сөздер: ынтымақтастық, оқу орын, нәтиже, педагогика, қарым-қатынас

Аннотация. В настоящее время в условиях внедрения в вузы идей педагогики сотрудничества, диалог, совместное управление " неизбежно повышаются требования к коммуникативной стороне педагогической деятельности. В этой связи актуальной проблемой высшего образования является подготовка студентов к продуктивному профессионально-педагогическому общению.

Ключевые слова: сотрудничество, учебное заведение, результат, педагогика, общение

Annotation: currently, in the context of introducing the ideas of pedagogy " cooperation", " dialogue", " joint management " into higher educational institutions, the requirements for the communicative side of pedagogical activity are inevitably increasing. In this regard, an urgent problem of higher education is the preparation of students for effective professional and pedagogical communication.

Keywords: cooperation, educational institution, result, pedagogy, communication

«Оңтайлы педагогикалық қарым-қатынас, - деп атап көрсетеді А.Н.Леонтьев, - мұндай қарым-қатынас ... студенттердің ынтымақтасу мен оқу іс-әрекетінің шығармашылық сипатын дамытуға жақсы жағдай жасайды, оқытудың қолайлы эмоционалды климатын қамтамасыз етеді. (Атап айтқанда, бұл психологиялық тосқауылдың пайда болуына жол бермейді). Ұжымда әлеуметтік-психологиялық процестерді басқаруды қамтамасыз етеді ...» Анықтамадан нәтижелі қарым-қатынас критерийлерінің бірі қолайлы психологиялық климат екендігі анық, бұл өз кезегінде топтағы тұлғааралық қатынастардың қалыптасуына ықпал етер еді .

Сонымен қатар, мұндай қалыптасудың жоғары сатыларында ұжымның өзін-өзі дамытуы жетекші қайнар көзге айналады.

Ғалымдар бұл мәселені қарастырып, оны әртүрлі аспектілерде қарастырды. Сонымен, ежелгі Грецияның өзінде софистер сендіру өнерімен (диалектика) қатар сөйлеу өнерін үйреткен. Бұл ретте олар практикалық пайда туралы қамқорлықты басшылыққа алды. Қарым-қатынастың коммуникативті міндетін шешу арқылы коммуникативті

құзыреттілікті дамыту В.А. Кан-Калик, А.В. Мудрик, Н.В. Никандров және басқалар. Коммуникативті құзыреттілік факторларын В.Л. Захаров, Ю.Ю. Хряшев. Коммуникативті құзыреттіліктің компоненттерін Ю.Н. Емельянов, Ю.М. Жуков, В.А. Лабунская, когнитивті компонентті бөліп көрсете отырып. Коммуникативті құзыреттіліктің эмоционалды компоненті ең маңызды және күрделі компонент ретінде А.А. Бодалев, Б.Ф. Ломов, Б.Г. Ананьев, М.И. Дьяченко, Л.А. Қандыбұлы, В.А. Сластенин.

Әлеуметтік психологияда қарым-қатынас құрылымында үш негізгі компонент немесе аспектілер ажыратылады: коммуникативті алмасу, адамның өзара әрекеттесуі және адамның қабылдауы. Қарым-қатынас құрылымының осы идеясынан коммуникативті құзыреттілік дегеніміз күрделі, көп өлшемді білім беру болып табылады. Коммуникативті құзыреттілікті біз бұл саладағы дағды мен бағдар ретінде білімге, сенсорлық тәжірибеге және байланыс құралдарын еркін меңгеруге негізделген байланыс [1].

Студенттердің коммуникативті құзыреттілігін дамыту міндетін алға қоятын медициналық университет бұл үшін оқу бағдарламаларын да, оқытудың арнайы әдістерін де қолдана алады. Адамның коммуникативті сапаларын қалыптастыру үшін адамға осындай мінез-құлық тенденцияларына, оның мотивтері мен көзқарастарының ерекшеліктерін түсінуге мүмкіндік беретін ықпал ету әдістері қолайлы. Адамның әлеуметтік-психологиялық құрылымына әсер етудің бұл әдістеріне, атап айтқанда, әлеуметтік-психологиялық дайындық жатады. Тренинг сессияларының коммуникативті құзыреттіліктің дамуына әсер етуінің теориялық негіздері батыстық психологтар Дж. Морено, К. Роджерс, Г. Шепардтың зерттеулерінде пайда болды. Кейінірек отандық зерттеушілер де бұл мәселеге әлеуметтік-психологиялық дайындықтың мүмкін түрлерін қарастыра отырып, оларды әртүрлі негізде жіктей отырып жүгінді (М.Р. Битянова, Л.А. Петровская, В.В. Петрусинский, А.В. Федотова және т.б.).

Студенттің мұғаліммен ғана емес, құрбыларымен де қарым-қатынас жасау қаншалықты маңызды екендігін көрсететін көптеген фактілер жинақталды. О.В. Николаева студенттер арасындағы коммуникативті құзыреттілікті дамытудағы негізгі проблемаларға тоқталды:

- студенттерде (әсіресе кіші студенттерде) тыңдау іскерлікті жеткіліксіз. Сонымен қатар, олар курстастары айтқан ойды нақтылау немесе жалғастыру қажет болған жағдайда қиындықтарға тап болады;

- Студенттер іскерлік қарым-қатынас іскерліктің дамымағандығын жиі көрсетеді. Бұл белгілі емес адамдармен ынтымақтастықты ұйымдастыра алмауынан көрінеді (көбінесе бірінші курста), сондай-ақ жеке өзіне ұнамсыз стереотиптермен бірге оқу тапсырмаларын орындауды үнемі қаламауы, бұл көп уақытты қажет етеді;

- білім туралы ақпараттың жоғары деңгейінде болса да, сабақтар мазмұнында оқушылардың сұрақтарының үлесі жеткіліксіз орын алады. Мұғалімдердің барлығы дерлік оқушыларды (тікелей немесе жанама) сұрақ құрастыруға мәжбүрлеу қажеттілігіне тап болды. Университеттің болашақ мұғалімдерін коммуникативті даярлаудың басым міндеті - монологтық сөйлеу мен диалогты пассивті тыңдаудан екпін ауысуы;

- кезек күттірмейтін мәселелердің бірі - студенттердің көпшілігінің өмірлік тәжірибе мен ғылыми білімдерді тарта отырып, өз көзқарасын дәлелді, жан-жақты ұсына алмауы. Көбінесе, бұл іс жүзінде болашақ мұғалімнің сөйлеу қабілетін, хабардарлығын немесе сөздік қорын дамытумен байланысты емес, бірақ пікірталастарға қатысу тәжірибесінің аздығымен түсіндіріледі. Бұл кемшілікті, біздің ойымызша, қазіргі заманғы мұғалім - кәсіпқойға қойылатын талаптар өте жоғары болуымен қиындатады. Ол өзінің позициясын дұрыс айта біліп қана қоймай, диалогтың ұйымдастырушысы және қатысушысы ретінде сенімді, жарқын және өзіндік болуы керек [2].

Тиімді қарым-қатынас мәселесі жақында үлкен маңызға ие болды, ол көптеген танымал психологтар мен педагогтар А.Н. Леонтьевтің, В.Ф. Ломовтың, З.Ш. Рианның және басқалардың еңбектерінде қарқынды дамып келеді. Олардың арасында орталық орындардың бірі тиімді педагогикалық қарым-қатынас проблемасымен айналысады (И.Я. Зимняя, В.А. Кан-Калик, А.А. Леонтьев, Мудрик А.В., З.Ш. Рин), ең қиын

міндеттердің қатарына нәтижелі оқытуды ұйымдастыру жатады, ол қатысуды көздейді коммуникативті дағдылардың жоғары деңгейі [3,4].

Орыс мұғалімі А.В.Мудрик коммуникативті дағдылардың компоненттерін анықтайды: серіктестерде навигация жасау, қоршаған адамдарды объективті қабылдау қабілеті (олардың көңіл-күйін, мінезін түсіну, олардың мінез-құлқының көрінісін оқу); байланыс жағдайларында навигация мүмкіндігі (байланыс ережелерін білу, байланыс орнату); түрлі іс-шараларда ынтымақтастық мүмкіндігі (ұжымдық түрде мақсаттар қою, оларға жету жолдарын жоспарлау: бірлесіп жүзеге асыру, қол жеткізілгенді талдау және бағалау) [5].

Шетелдік авторлар (Брамсон Р.М., К.Г. Юнг, К.И. Изард, Г.В. Аллпорт, Брумфил және т.б.) коммуникативтік іскерліктерді анықтайды.

дұрыс құрылған байланыс жүйесі, студенттермен бірлескен бірлескен шығармашылық іс-әрекет арқылы қабілет.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде көрсетілген болашақ мамандардың, оның ішінде медициналық студенттердің коммуникативті іскерліктің талдай отырып, олардың арасында 2 топ бар деген қорытынды жасауға болады:

- жалпы коммуникативті дағдылар (өздігінен даму процесінде немесе оқу топтары шеңберінде стихиялы немесе мақсатты түрде қалыптасады);

- арнайы педагогикалық қарым-қатынас іскерлікті (арнайы ұйымдастырылған сабақтар барысында қалыптасады).

Медициналық ЖОО студенттері арасында екі дағдыларды қалыптастыру келесі іс-шараларда жүзеге асырылады:

- медициналық университет студенттерін адамгершілікке тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері процесінің теориялық негіздерін игеру.

- тренинг түрінде өткізілетін практикалық жаттығулар шеңберінде психологиялық-педагогикалық қарым-қатынас іскерлікті мен іскерліктің игеру.

Педагогикалық қарым-қатынас негіздерін игеруге арналған өзіндік практикалық жұмыс.

Болашақ маман « адамгершілік», « тәрбие» сияқты академиялық пәндер шеңберінде педагогикалық қарым-қатынастың теориялық негіздерін алады. Осы пәндердің әрқайсысында коммуникация мәселелеріне арналған бөлімдер бар.

Алынған теориялық білім аталған курстардағы практикалық сабақтарда психологиялық-педагогикалық қарым-қатынас іскерлікті мен іскерліктің қалыптастыруға және дамытуға көмектеседі. Теориялық және эксперименттік әзірлемелер негізінде практикалық сабақтар құрылымында келесі блоктарды ажыратуға болады:

- адамгершілік;
- тәрбие;
- Интерактивті
- Кәсіби-педагогикалық қарым-қатынас блогы.

Тұлғааралық қарым-қатынас шеберлігі - бұл бір-бірімен байланысқа түскен екі немесе одан да көп адамдардың хабарламалармен алмасу және оларды түсіндіру процесі.

Осы анықтаманың келесі негізгі тармақтарына назар аударайық.

Біріншіден, кез-келген басқа әлеуметтік қарым-қатынас типі сияқты, адамдар арасындағы қатынас хабарлама алмасу процесі ретінде пайда болады, оған қатысушы адамдар осы хабарламаларды түсіндіру және түсіну кіреді.

Екіншіден, қарым-қатынастың тұлғааралық сипаты аздаған адамдар арасында хабарлама алмасу болатындығын білдіреді; бұл тікелей өзара іс-қимыл, егер оның қатысушылары кеңістіктік жақындықта болса, кері байланысты оңай қамтамасыз ету мүмкіндігіне ие; бұл өзара әрекеттесу жеке бағытталған, яғни оған қатысушылардың әрқайсысы өзінің серіктесінің алмастырылмайтындығы мен бірегейлігін таниды, оның эмоционалдық күйінің, өзін-өзі бағалауының және жеке ерекшеліктерінің ерекшеліктерін ескереді деп болжанады.

Қарым-қатынастың перцептивті блогы (қабылдау және өзара түсіністік) - бұл процесс әлеуметтік қабылдау деп аталады және келесі талаптарға назар аудара отырып, «мінез» оқу мен адамның мінез-құлқын ашуды үйретеді: байланыс серіктесіне мұқият болу; коммуникативті есте сақтауды, қарым-қатынас барысындағы бақылауды дамыту (байқау - серіктес көздің қозғалысында, мимикада, пантомимада және т.б). адамдардың сыртқы мінез-құлқын талдау мүмкіндігі; әңгімелесушінің реакциясын күту; психологиялық сигналдарды адамның мінез-құлқының сыртқы үлгісінен тануды үйрену; серіктестің мінез-құлқының өзгеруіне байланысты өзіңіздің коммуникациялық жүйеңізді өзгерту (серіктесті қабылдау). Әсер бағытталған (ұсыныс пен сендіру тетіктерін қолдана отырып) және бағытталмаған (жұқтыру және имитация механизмдері) болуы мүмкін, сонымен қатар тікелей (талаптар ашық түрде қойылады) және жанама (объектіге емес, қоршаған ортаға бағытталған) әсер етеді.

Дағдылардың интерактивті блогы (тұлғааралық өзара әрекеттесу) психологиялық әсер етуді қамтиды, тұлғаның өзгеруі басқа адамдардың әсерінен болады (көзқарастардың, көзқарастардың, мотивтердің, қатынастардың, күйлердің өзгеруі). Басқа адамдар әсер еткен жеке тұлғаның өзгеруі уақытша, өткінші немесе тұрақты болуы мүмкін.

Өзара әрекеттесу кезінде физикалық байланыс, кеңістіктік ортаны және ондағы қозғалысты бірлесіп ұйымдастыру, бірлескен топтық немесе жаппай іс-қимыл, вербалды және вербалды емес ақпараттық байланыс жүзеге асырылады. Қарым-қатынас жағдайын дұрыс бағалай білу - бұл жағдайды байқай білу, неғұрлым ақпараттық белгілерді тандап, оларға назар аудару; туындаған жағдайдың әлеуметтік-психологиялық мағынасын дұрыс қабылдау және бағалау.

Байланысты қарым-қатынас іскерліктің мыналар жатады:

- бейтаныс адамдармен байланысқа түсу мүмкіндігі;
- пайда болудың алдын алу және туындаған қақтығыстар мен түсінбеушіліктерді жедел шешу мүмкіндігі;
- басқа адам дұрыс түсініп, қабылдайтындай өзін-өзі ұстау қабілеті;
- басқа адамға өзінің қызығушылықтары мен сезімдерін көрсетуге мүмкіндік беретін мінез-құлық қабілеті;

Мұның бәрі осы бағыттағы маңызды шарттардың бірі - ынтымақтастықтағы сіздің мықты жақтарыңызды білу, сіз байланыстағы өзара әрекеттесуге дайынсыз ба немесе мен жүкті жалғыз көтергенді қалаймын ба? Мен кімін? Көшбасшы ма әлде қосымша ма? Осы және басқа сұрақтардың барлығына жауаптарды оқу сабақтары кезінде алуға болады.

В.Н.Куницина берген әр деңгейдің мазмұндық сипаттамалары біздің шеберіміздің жұмысына негіз болды:

- қарым-қатынастағы шеберлік пен еркіндік деңгейі, жоғары үйлесімділікті, жанасуды, икемділікті, бейімделуді болжайды, т. әлеуметтік қатынастарға жоғары тарту, жауаптың жеткіліктілігі.

- көшбасшылық деңгейге экстраверттер оңай жетеді, жақсы коммуникативтік дағдыларға ие. Адамдарға әсер етудің және ықпал етудің әр түрлі тәсілдеріне ие.

- жайлы, тыңдай алатын және ортақ шешім таба алатын, топта жақсы жұмыс істейтін, өзін-өзі басқара алатын, практикалық және агрессивті емес адамдарға тән радикалды серіктес деңгейі.

- тұйық, есептелетін, өз-өзіне бататын және эмоцияларын басқаратын адамдарда байқалатын қатаң консервативті деңгей.

- авторитаризм жоғары агрессивтілікпен, түсіну тәсілдерінде икемділіктің жоқтығымен, өзін төмен бағалауымен үйлесетін адамдар қол жеткізетін авторитарлық-агрессивті деңгей.

- батыл емес, жасқаншақ, өзіне сенімсіз, нашар бейімделетін адамдарда кездесетін невротикалық жалғыздық пен ұялшақтық деңгейі [6].

Сонымен, коммуникативті дағдылар - бұл адамның жоғары шығармашылық және практикалық дайындығына негізделген, оған шындықты бейнелеу және өзгерту үшін білімді шығармашылықпен пайдалануға мүмкіндік беретін саналы коммуникативті іс-

әрекеттер кешені. Олардың дамуы интеллект саласында да, кәсіби кәсіби маңызды сипаттамалар саласында да жеке неоплазмалардың қалыптасуымен және дамуымен байланысты. Сонымен қатар коммуникативтік дағдылардың, оң кері байланысты ұйымдастырудың қабілеттілігі туралы толығырақ классификация бар. Байланысты қарым-қатынас іскерліктің мыналар жатады:

- бейтаныс адамдармен байланыста болу мүмкіндігі;
- пайда болған қақтығыстар мен түсінбеушіліктердің алдын алу және оларды уақытында шешу мүмкіндігі;
- басқа адам дұрыс түсініп, қабылдайтындай өзін ұстай білу;
- басқа адамға өзінің қызығушылықтары мен сезімдерін көрсетуге мүмкіндік беретін мінез-құлық қабілеті;

Пайдаланған әдебиеттер:

- 1 Петровский А. Жас және тәрбие психологиясында. - М., 1979 ж.
- 2 Қысқы Педагогикалық психология. - М., 2007.45с.
- 3 Баранова С.П.Педагогика. - М., 2006.34 ж.
- 4 Мудрик А.В. Білім беру процесіндегі байланыс. - М., 2011. 75с.
- 5 Кон И.С., орта мектеп оқушысының психологиясы: мұғалімдерге арналған нұсқаулық. - М., 1980 .-- 87с.
- 6 Кан-Калик В.А. Педагогикалық қарым-қатынас туралы мұғалім: кітап. мұғалім үшін. –Москва: Білім, 1987. - 190 жж.

УДК 343.35

Кикимбаев Ильяс Қуанышұлы

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты

«Тұран-Астана» университеті

Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі:

з.ғ.к., доцент Каженова А.С.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕ ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҚ ПРИНЦИПІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРИНЦИПА НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

SOME ISSUES OF THE PRINCIPLE OF PERSONAL INVIOABILITY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Аннотация: Қылмыстық процестің негізгі және негізгі мақсаты адам құқықтарын, оның заңды мүдделерін қорғау болуға тиіс. Содан кейін ғана осы міндеттің объективі арқылы тиісті құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуден тұратын қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қабылдау қажет.

Түйінді сөздер: қылмыстық процес, адам құқықтары, құқықтық тәртіп, қоғам мен мемлекеттің мүдделері, қағидалар.

Аннотация. Основной и основной целью уголовного процесса должна быть защита прав человека, его законных интересов. Только тогда необходимо через призму этой задачи принять интересы общества и государства, заключающиеся в обеспечении надлежащего правопорядка.

Ключевые слова: уголовный процесс, права человека, правопорядок, интересы общества и государства, принципы.

Abstract. The main and main purpose of the criminal process should be the protection of human rights, its legitimate interests. And only then, through the lens of this task, it is necessary

to accept the interests of society and the state, which consist in ensuring the proper legal order.

Keywords: criminal process, human rights, law and order, interests of society and the state, principles.

Жеке тұлғаның құқықтарын қамтамасыз ету қылмыстық процесс саласында ерекше өзекті болып табылады, өйткені мемлекеттік органдардың билік қызметінің осы саласында жеке тұлғаның конституциялық құқығына елеулі шектеулер, тіпті бұзушылықтар пайда болады және көрінеді. Мұнда қылмыстық-процестік мәжбүрлеудің әртүрлі шараларын, соның ішінде қылмыстық әділет саласына тартылған тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін айтарлықтай шектейтін бұлтартпау шараларын қолдануға болады.

Қылмыстық процестің негізгі және негізгі мақсаты адам құқықтарын, оның заңды мүдделерін қорғау болуға тиіс. Содан кейін ғана осы міндеттің объективі арқылы тиісті құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуден тұратын қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қабылдау қажет. Қылмысқа қарсы күрес, ең алдымен, елдегі саяси режимнің тұрақтылығын және қоғамның тыныштығын қамтамасыз ету үшін жүзеге асырылмайды. Бұл күрестің басты мақсаты-азамат пен қоғамды заңсыз қол сұғушылықтан қорғау, құқықтары қылмыспен бұзылған әрбір адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы және азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт, жеке тұлғаның іргелі құқықтары мен бостандықтарының анықтамаларын тұжырымдай отырып, адамзат отбасының барлық мүшелеріне тән қадір-қасиетті және олардың тең және ажырамас құқықтарын тану бостандықтың, әділеттіліктің және жалпыға ортақ бейбітшіліктің негізі болып табылады. Осы құжаттың 2-бабының 1-бөлігіне сәйкес оған қатысатын әрбір мемлекет " осы ЕО Пактісінде танылған құқықтарды өз аумағының шегінде және оның юрисдикциясындағы барлық адамдарға құрметтеуге және іске асыруға міндеттенеді " [1, С. 2].

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес біздің мемлекетіміздің ең жоғары құндылықтары адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады [2, С. 4]. Егер адамның қол сұғылмаушылыққа конституциялық құқығы болса, онда мемлекет оны әр адамға қатысты жүзеге асыруға кепілдік беруге міндетті. Бұл ереже әсіресе қылмыстық процесс саласында өзекті. Сондықтан жеке тұлғаның құқыққа қол сұғылмауы басқа сапаға ауысады және қылмыстық сот ісін жүргізудің алдын-ала анықтайтын және негізгі қағидатына айналады.

"Өлеуметтік қатынастар құрылымындағы қылмыстық процестің орны мен рөлін айқындай отырып, қағидаттар мен міндеттер қылмыстарға қарсы іс-қимыл тәртібін дауысты құқықтық әдістермен бекітіп қана қоймай, қылмыстық істер бойынша іс жүргізу кезінде мемлекет пен азаматтың өзара іс-қимыл жүйесіндегі жеке тұлғаның мәртебесін де айқындайды. Бұл ретте қылмыстық процестің қағидаттары мен міндеттері өз іс-әрекетін қылмыстық іс жүргізу қызметінің барлық барысына тарататын әмбебап сипаттағы нормалар ғана емес екенін есте ұстаған жөн. Қылмыстық процестің принциптері мен міндеттері – бұл қылмыстық іс жүргізудің рухын анықтайтын іргелі идеялар, осы салада туындайтын барлық Заңмен реттелетін қоғамдық қатынастардың негізі" [3, б. 51-52].

Заң әдебиеттерінде "қол сұғылмаушылық" терминіне қатысты пікірлер бірлігі жоқ. Сонымен қатар, "қол сұғылмаушылық" терминін түсіну мәселесі бойынша ғалымдардың көзқарастары өте әртүрлі. Бірқатар ғалымдар, кең интерпретацияны жақтаушылар әр азаматтың заңсыз қол сұғушылықтардан, жеке адамнан бөлінбейтін негізгі өмірлік игіліктер мен құндылықтардан (өмір, денсаулық, Бостандық, Ар-намыс және қадір-қасиет) қорғау және қорғау құқығына қол сұғылмаушылық деп түсінеді [4, С. 291].

Авторлардың келесі тобы "қол сұғылмаушылық" терминінің мазмұнына жеке адамның өмір сүру жағдайын қорғауды, оның ішінде тұрғын үйге қол сұғылмаушылықты [5, С.16] және жеке тұлғаның мүлкін қорғауды [6, С.34] қамтыды. Олардың кейбіреулері, біздің ойымызша, жеке өмір саласын сипаттайтын барлық дерлік компоненттерді

қамтитын қол сұғылмаушылық туралы негізсіз кең тұжырымдаманы ойлап тапты, бұл мұндай тәсілді тұрғын үйге қол сұғылмаушылық, хат алмасу құпиясы және азаматтардың жеке өмірінің басқа да атрибуттары бұзылған кезде зиян келтіру объектісі адам тұратын бөлме емес, хаттар емес, адамдар өмір сүрмейтін Үй-жайлар емес. жеделхаттар және т.б., ал өзіне тән көзқарастары, құндылықтары, мүдделері бар адамның өзі [7, с. 11]. "Қол сұғылмаушылық" терминін кеңейтілген түсіндірудің қарсыластары жеке басына қол сұғылмаушылыққа тек осы болмыс орын алатын жағдайлармен емес, жеке тұлғаның өмірімен тікелей байланысты объектілерді ғана жатқызу керек екенін көрсетті. Осы тұрғыдан алғанда, А. А. Опалевтің пікірінше, жеке басына қол сұғылмаушылық объектілері " адамның физикалық жағдайы, оған өмір, денсаулық, дене тұтастығы (физикалық қол сұғылмаушылық) жатады; өзіне ие болу және өз қалауы бойынша болу орны мен кәсібін анықтау мүмкіндігі (жеке бас бостандығына қол сұғылмаушылық); Ар-намыс, қадір-қасиет, адамгершілік бостандығы (рухани қол сұғылмаушылық)" [8, с. 23].

Біздің ойымызша, "қол сұғылмаушылық" терминін түсінуге деген екіұшты көзқарастың себебі қол сұғылмаушылық объектісін анықтаудағы екіұштылықта жатыр. Ғылымда кем дегенде төрт негіз бар, олардан зерттеушілер қол сұғылмаушылық объектісін анықтау кезінде пайда болады:

Біріншіден, нормативтік актілердің мәтініне негізделген құқықтық интерпретация, олардың көпшілігі заңсыз тұтқындаулар мен ұстауларға жол бермеуге жеке қол сұғылмаушылықты азайтады. Мысалы, " әркімнің жеке бас бостандығына құқығы бар. Қамауға алуға және қамауда ұстауға заңда көзделген жағдайларда ғана және қамауға алынған адамға шағымдану құқығын бере отырып, соттың санкциясымен ғана жол беріледі. Соттың санкциясынсыз адам жетпіс екі сағаттан аспайтын мерзімге ұсталуы мүмкін" (ҚР Конституциясының 16-бабы) [2, с. 8].

Екіншіден, жеке басына қол сұғылмаушылық құқығын жеке адамның мемлекеттен бостандығы ретінде сипаттайтын мемлекеттік құқықтық интерпретация бар, ол "мемлекеттік биліктің адамның физикалық қол сұғылмаушылық аймағына басып кіру шекарасын анықтайтын құқықтық нормалар кешені" [9, с. 311].

Үшіншіден, адамның жеке басына қол сұғылмаушылық құқығын, әлеуметтік қажеттілік шегінде адамның физикалық (дене) қол сұғылмаушылығын, жеке бас бостандығын (өзін-өзі ұстау бостандығын) және рухани бостандығын шектеуге жол бермеуді қамтитын әлеуметтік түсіндіру. Бұл ретте біз мемлекет тарапынан ғана емес, басқа адамдар тарапынан да адам бостандығын шектеуге жол бермеу туралы айтып отырмыз. Иммунитеттің бұл түсіндірмесі адамның социобиологиялық болмыс ретіндегі жеке қауіпсіздігі мен еркіндігімен байланысты

Төрттен, "жеке қол сұғылмаушылық" терминінің өзенін шырқан этимологиялық интерпретациясы "қол сұғылмайтыны" ұлы есіміненнен шырқан, сөздіктермен "бірліктің кез келген келгені қол сұғудан заңмен қорғалған" деп түсіндірді [10, Б.635]. Сонымен қатар, көптеген авторлар "иммунитет" және "иммунитет"терминдерін ашуға және белгілеуге тырысады. Авторлардың бір тобы осы терминдерді анықтайды, ғалымдардың басқа тобы олардың шекараларын бөледі. Біздің ойымызша, бұл терминдер бір-бірімен тығыз байланысты, бірақ бірдей емес. Сонымен қатар, қол сұғылмаушылық, егер оның этимологиялық және құқықтық түсіндірмесі негізге алынса, осы адамдардың қоғамда және мемлекетте өз функцияларын кедергісіз жүзеге асыруына кепілдік беру мақсатында белгілі бір құқық субъектілерін әкімшілік, қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу құқығының нормаларында белгіленген іс жүргізу мәжбүрлеу шараларынан жеке бостандық пен құқықтық қорғауды білдіретін иммунитет дефинициясының өзегін құрайды.

"Қоғамдағы адам белгілі бір шеңбермен шектеледі. Шеңбердің сыртқы шекаралары (жеке тұлғаның қол сұғылмаушылығы) оны қоғамның, мемлекеттің, басқа адамдардың өзінің еркін жағдайына, ішкі шекараларына (жеке бас бостандығына) басып кіруінен қорғайды – керісінше, адамға өз құқықтарын басқаларға зиян келтіруге жол бермейді. Жеке тұлғаның қол сұғылмаушылығы қоғамның (оның жеке тұлғасы, жеке тұлғалар тобы) өз қызметіне емес, белгілі бір адамға қатысты қызмет саласын ғана қамтиды. Жеке

тұлғаның қол сұғылмаушылығы көптеген құқықтарды қамтиды: өмір сүру құқығы, Денсаулық құқығы, азаптауға ұшырамау құқығы және т.б. бірақ оларды алмастырмайды, бірақ өз еркінсіз (рұқсатсыз) оларға қандай да бір сыртқы әсерге тыйым салуды білдіреді, яғни. өзіндік "қорғаныс қабығы". Бұл жеке тұлғаның тұтастығының мәні. Жеке бостандық ұғымы жеке тұлға автономиясының екінші құрамдас бөлігі ретінде-керісінше, оның қызметімен анықталады және "сырттан" қызметті қамтымайды. Адам басқа адамдармен, механизмдермен, табиғат күштерімен және т. б. үнемі байланыста болады. Бұл байланыс ол үшін із қалдырмайды: адам үнемі олардың әсерін сезінеді (физикалық, психикалық және т. б.)..." [11, С. 63].

Бостандық пен жеке қол сұғылмаушылық – өзара байланысты ұғымдар. Жеке бас бостандығы бұл адамға өзінің сенімдеріне, көзқарастарына және тиісті және қалаған идеяларына сәйкес ойлау және әрекет ету, алға қойылған мақсаттарды жүзеге асыруға қол жеткізу және осылайша объективті әлемде өзінің "өзін" жүзеге асыру мүмкіндігі [12, 45-бет]. Жеке бостандық-бұл моральдық, моральдық, физикалық Бостандық. Бір жағынан, бұл рұқсат етілген әрекеттерді жүзеге асыру мүмкіндігін білдіреді, ал екінші жағынан — сырттан мәжбүрлеп әсер етуден Тәуелсіздік. Осылайша, Бостандық дегеніміз-бұл халықаралық және ұлттық заңнаманың нормаларында көзделген ерекше жағдайларда ғана шектелуі мүмкін қажетті және тиісті ережелерге сәйкес қалыптасатын субъектінің өз сенімдеріне сәйкес қандай да бір әрекеттерді жүзеге асыруының мемлекет кепілдік берген мүмкіндігі.

Е. г. Васильеваның дұрыс тұжырымына сәйкес, жеке бас бостандығы-бұл өз күштерін, білімдері мен құралдарын іске асыра отырып, өзін-өзі басқару мүмкіндігі; жеке тұлғаның қол сұғылмаушылығы "мемлекет, лауазымды адамдар, басқа азаматтар тарапынан мәжбүрлеу арқылы адамның моральдық, моральдық, физикалық және басқа тұтастығына кедергі келтіруге жол берілмейтін жағдайға құқық", және бірге - бұл" жеке тұлғаның психофизикалық тұтастығы мен автономиясының екі жақты негізі " [11, б.32]. Осылайша, жеке тұлғаның қол сұғылмаушылығы-бұл жеке адамның бостандығын толығымен жүзеге асыруға мүмкіндік беретін сыртқы шабуылдардан қорғаныс тосқауылының бір түрі.

Сонымен қатар, қылмыстық іс жүргізу құқықтық қатынастар тұрғысынан жеке тұлғаға қол сұғылмаушылық ұғымын қарау кезінде: оның мазмұнына екі өкілеттік – азаматтың заңсыз және негізсіз қамауға алудан, жеке тінту, куәландырудан және мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар тарапынан өзге де заңсыз мәжбүрлеу шараларынан бостандыққа құқығы және азаматтың қылмыстық қол сұғушылықтан бостандыққа құқығы кіретіні айқын болады жеке тұлғалар.

Осылайша, біздің ойымызша, конституциялық-құқықтық мағынада жеке тұлғаның қол сұғылмаушылығы деп адамның қылмыстық қол сұғушылықтан физикалық, психологиялық, жыныстық, адамгершілік бостандығын мемлекет кепілдік берген қорғау, сондай-ақ осы бостандықтарды заңсыз және негізсіз шектеуден қорғау түсініледі.

Жеке басына қол сұғылмаушылық құқығын заң жүзінде бекіте отырып, мемлекет осылайша адамның өз бостандығына нұқсан келтіруге жол бермеу, оны заңсыз шектеуден қорғау мүмкіндігін белгілейді. Осылайша, жеке тұлғаның мемлекет ретінде қол сұғылмауы осындай күйге құқықты бекіту арқылы жүзеге асырылады.

Жеке бас бостандығының өлшемі қоғамның еркіндік деңгейімен тікелей байланысты. Әлемнің еш жерінде абсолютті еркіндік жоқ. Адам қоғамнан еркін бола алмайды, өйткені ол табиғаттан еркін бола алмайды. Адам қоғамда еркін, оған қоғамның еркіндік деңгейі мүмкіндік береді. Адамның бостандығы шексіз емес. Шектеулер, ең алдымен, қоғамдық тәртіпті, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын, мемлекеттік, экологиялық қауіпсіздікті, конституциялық құрылысты, ұлтаралық келісімді және т. б. қамтамасыз ету қажеттілігімен байланысты. Алайда, бұл шектеулер де шексіз емес. Мәселен, мысалы, 39-баптың 3-бөлігіне сәйкес Қазақстан Республикасы Конституциясының 10, 11, 13-15-баптарында, 16-баптың 1-тармағында, 17-бапта, 19-бапта, 22-бапта, 26-баптың 2-тармағында көзделген құқық пен бостандықты қандай да бір

нысанда шектеуге жол берілмейді. Бұл жағдайда біз мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолданудан барынша қорғайтын адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының Конституциялық нормалары туралы айттық.

Қылмыстық процестің принциптері - бұл қылмыстық сот ісін жүргізудің негізінде жатқан негізгі, негізгі идеялар. Олардың реттеуші әсері қылмыстық процестің барлық кезеңдеріне енеді. Олардың ішіндегі ең маңыздылары "қылмыстық процестің міндеттері мен қағидаттары" деп аталатын Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексінің (ҚР ҚПК) 2-тарауында бекітілген.

Жеке тұлғаның қол сұғылмаушылығы қылмыстық процестің принциптері жүйесінде маңызды рөл атқарады. Әдебиетте дұрыс айтылғандай, қылмыстық іс жүргізу қызметін тағайындауға азаматтардың құқықтарын негізсіз және заңсыз шектеу, олардың конституциялық бостандықтарын бұзу есебінен қол жеткізуге болмайды. Құқықтық әдебиеттерде жеке тұлғаның қол сұғылмаушылық принципі ұғымына қатысты көптеген сәйкессіздіктер бар. Мұнда біз Е. г. Васильева ұсынған жеке тұлғаның қол сұғылмаушылық классификациясымен келісеміз:

- * физикалық қол сұғылмаушылық (өмір мен денсаулыққа қауіпті зорлық-зомбылықтан, өмір мен денсаулыққа қауіпті емес зорлық-зомбылықтан қорғауды, жыныстық бостандықты қорғауды көздейді);

- * моральдық қол сұғылмаушылық (адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғау);

- * психикалық иммунитет (психикалық процестердің қалыпты ағымын қорғау);

- * жеке бас бостандығы (өз қалауы бойынша болу орнын, жүріп-тұру еркіндігін, бақылаудың немесе күзетудің болмау құқығын анықтау құқығын қорғау);

- * іс-әрекеттің жалпы еркіндігі (рәсімделген құқықпен қамтылмаған әрекеттерді қорғау);

- * жеке қауіпсіздік (зиян келтіру қаупінің жоқтығын қамтамасыз ету) [11, б. 55].

И. Л.Петрухиннің пікірінше, жеке тұлғаның қол сұғылмаушылық құқығы – бұл мемлекет кепілдік берген азаматтың жеке қауіпсіздігі мен бостандығы, кез-келген адам сияқты, физикалық, моральдық, психикалық және жеке қауіпсіздікке қол сұғылушылықтардың алдын алу, жолын кесу және жазалаудан тұрады [12, С. 35].

Жеке тұлғаға қол сұғылмаушылық қағидаты қылмыстық сот ісін жүргізуде адамның бостандығын шектеудің негіздері мен шарттарын, сондай-ақ жеке басына қол сұғылмаушылық құқығын өз бетінше бұзудан болатын іс жүргізу кепілдіктерінің шеңберін айқындайды. Заң қылмыстық іс бойынша іс жүргізу кезінде бас бостандығы мен жеке басына қол сұғылмаушылықты шектеуге жол берілуі мүмкін адамдар тобын жан-жақты айқындайды. ҚР ҚДЖК 14-бабының мағынасынан мұндай адамдар, ең алдымен, қылмыс жасады деп күдікті мен айыпталушы болуы мүмкін. Сонымен қатар, мұндай адамдар жәбірленуші мен куәгер болуы мүмкін (мысалы, медициналық немесе психиатриялық стационарға орналастырылған жағдайда).

Қаралып отырған қағида қылмыстық сот ісін жүргізуде адамдардың бостандығын шектеу негіздерін де айқындайды. Мұндай негіздерге ҚР ҚДЖК 14-бабының 2-бөлігіне сәйкес: ұстау, бас бостандығынан айыру, медициналық немесе психиатриялық стационарға орналастыру жатады.

Аталған қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шараларының әрқайсысын қолдану тиісінше дәлелденген нақты негіз болған және қылмыстық-процестік заңда көзделген шарттар сақталған жағдайда ғана мүмкін болады.

Жеке тұлғаға қол сұғылмаушылық қағидаты сонымен қатар қылмыстық сот ісін жүргізуде бас бостандығын шектеуге қатаң белгіленген мерзімге ғана жол берілетінін, одан кейін адам дереу босатылуға тиіс екенін белгілейді. ҚДЖК-нің 14-бабының 2-бөлігіне сәйкес, сот шешіміне дейін адамды 72 сағаттан артық ұстауға болмайды. Қылмыстық сот ісін жүргізуде жеке тұлғаның қол сұғылмаушылығын маңызды кепілі азаматтың бостандығын шектеу құқығын тек сотқа беру болып табылады. Күдіктіні қысқа мерзімге ұстау үшін (72 сағаттан аспайтын мерзімге) сот шешімі талап етілмейді. Қарастырылып отырған қағида адамды қамауда ұстаудың тиісті жағдайларын да қамтамасыз етеді. ҚДЖК-нің 14-бабының

7-бөлімінде қылмыс жасады деген күдікпен ұсталған адамдар, сондай-ақ қамауға алынған адамдар олардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндірмейтін жағдайларда ұсталуы тиіс, өзге де халықаралық нормаларға қайшы келеді делінген [13].

Жеке тұлғаның қол сұғылмаушылық құқығын шектеу тек заңда көрсетілген тәртіппен және негіздерде, тиісті құзыреті бар органдармен және тек заңда белгіленген адамдарға қатысты жүзеге асырылады (мысалы, күдіктілер, айыпталушылар, куәгерлер, сарапшылар және т.б. болуы мүмкін). Сонымен қатар, осы құқықты шектеу кезінде орындылық пен негізділік қағидаттарына негізделу қажет. Бұл жағдайда қылмыстық сот ісін жүргізудің мақсаттары мен оларға қол жеткізу құралдары сәйкес келуі керек.

Осылайша, жеке тұлғаның қол сұғылмаушылық құқығын шектеу деп қылмыстық іс жүргізу алдында тұрған міндеттерді шешу мақсатында құқық шектеулерін белгілеуге бағытталған, оған уәкілеттік берілген адамдардың заңмен реттелетін іс жүргізу қызметін түсінуге болады.

Жеке тұлғаның қол сұғылмаушылығын шектеудің дұрыстығына, егер мәжбүрлеу нормалары мәртебесі бойынша дәлелдемелерге сәйкес келетін дәлелді негіздер (дәлелдер) болған кезде ғана қолданылса, құқық қолданушы жеткіліктілік, салыстырмалылық және рұқсат ету талаптарына жауап беретін, ақылға қонымды және сақ адамды мәжбүрлеу қажет екеніне сендіре алатын деректер деп түсінеді. Жеке тұлғаның қол сұғылмаушылығын шектеудің заңдылығы мен тиімділігін қамтамасыз ету үшін заңнамалық белгіленген рәсімді мінсіз сақтау да маңызды рөл атқарады. Алайда, нормалардың өзі осы саладағы халықаралық стандарттарға ғана емес, сонымен бірге мораль мен мораль талаптарына сәйкес келуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. БҰҰ Бас Ассамблеясының 217 А(III) қарарымен қабылданған адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы 12.1948.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029#activate_doc=
3. Канафин Д.К. Гарантии прав личности в уголовном судопроизводстве: монография. – Алматы, 2005. – 168 с.
4. Воеводин Л.Д. Конституционные права и обязанности советских граждан. – М., 1972. – 234 с.
5. Фарбер И.Е. Конституционное право на неприкосновенность личности советских граждан // Правоведение. – 1973. – №3.
6. Григорян Л.А. Неприкосновенность личности, жилища, тайна переписки и телефонных переговоров. – М.: Знания, – С. 179.
7. Иваник Н.П. Проблемы правового статуса личности в уголовном процессе. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1981.
8. Опалев А.А. Личная неприкосновенность: социальное содержание и юридическая форма // Закон и право. – №7.
9. Кистьяковский Б.А. Государственное право (общее и русское). – М., 1981. –
10. Большой толковый словарь русского языка / гл. ред. С.А. Кузнецова. – СПб.: Норинт,
11. Васильева Е.Г. Принцип неприкосновенности личности в уголовном процессе // Актуальные вопросы уголовного процесса современной России: Межвузовский сборник научных трудов // Ответственный редактор З.Д. Еникеев. – Уфа: РИО БашГУ, 2003.
12. Петрухин И.Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. – М., 1985. – 342 с.
13. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі Қылмыстық-процестік кодексі. - Алматы: "заңгер" баспасы, 2022. – 250 б.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ
САҚТАЛУЫНА КЕПІЛДІК БЕРЕТІН ОТАНДЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ДАМУ**

**РАЗВИТИЕ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА,
ГАРАНТИРУЮЩЕГО СОБЛЮДЕНИЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В УГОЛОВНОМ
СУДОПРОИЗВОДСТВЕ**

**DEVELOPMENT OF DOMESTIC LEGISLATION GUARANTEEING RESPECT
FOR HUMAN RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS**

Аннотация: Мақалада Қазақстан Республикасының Конституциясымен және іс жүргізу заңнамасымен бекітілген қылмыстық процесте адам құқықтарын қорғау кепілдігінің даму тарихы қарастырылған: ол сот арқылы қорғау құқығы, қажетті қорғаныс, білікті заң көмегі, сондай-ақ адамның өмірін, бостандығын, қол сұғылмаушылығын, арнамысы мен қадір-қасиетін, жеке өмір құпиясын және т. б. қорғауды қамтамасыз етеді.

Түйінді сөздер: қылмыстық процес, адам құқықтары, құқықтық тәртіп, қоғам мен мемлекеттің мүдделері, қағидалар.

Аннотация: В статье рассматривается история развития гарантий защиты прав человека в уголовном процессе, закрепленных Конституцией и процессуальным законодательством Республики Казахстан: это право на судебную защиту, необходимую защиту, квалифицированную юридическую помощь, а также обеспечение защиты жизни, свободы, неприкосновенности, чести и достоинства человека, тайны частной жизни и др. обеспечивает.

Ключевые слова: уголовный процесс, права человека, правопорядок, интересы общества и государства, принципы.

Abstract: The main and main purpose of the criminal process should be the protection of The article discusses the history of the development of the guarantee of protection of human rights in criminal proceedings, enshrined in the Constitution and procedural legislation of the Republic of Kazakhstan: it provides the right to judicial protection, necessary defense, qualified legal assistance, as well as protection of human life, freedom, inviolability, honor and dignity, privacy, etc.

Keywords: criminal process, human rights, law and order, interests of society and the state, principles.

Адам және азамат құқықтары мәселесі адамзат тарихындағы ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Адам құқықтары туралы Мемлекеттік-құқықтық теориялар мен практикалық заңнаманы дамытудағы маңызды қадам XVII-XVIII ғасырлардағы буржуазиялық-демократиялық революциялар болды, олар адам құқықтарының кең спектрін, соның ішінде көптеген демократиялық мемлекеттердің қазіргі заманғы заңнамасының негізіне айналған ресми теңдік принципін негіздеді.

Осы нормаларды талдау 1995 жылғы 30 тамыздағы республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы әлемдік қоғамдастық мойындайтын құқықтық стандарттарға негізделетінін және оларды толығымен

қабылдайтынын көрсетеді.

Осыған байланысты біз академик Г. С. Сапарғалиевтің қорытындыларымен ынтымақтасамыз, ол былай деп жазады: "қолданыстағы Конституция өзінің демократиялығын, прогрессивтілігін, тиімділігін көрсетті. Өткен 10 жылдағы Қазақстанның жетістіктері Негізгі Заңның ережелеріне, президенттік басқару нысанының, екі палаталы парламенттің әрекетке қабілеттілігіне негізделген халық, мемлекет шығармашылығының нәтижесі болып табылады деген пікір толық негізделген" [1]

Конституцияның ерекше маңыздылығы онда белгіленген нормалар халықтың мемлекеттік ерік-жігерін жүзеге асырудың нысаны ретінде әрекет ететіндігімен, яғни қоғамның алдына қойған міндеттерін бекітіп, жүзеге асыратындығымен, оның ұйымдастырылуы мен өмір сүру принциптерін көрсететіндігімен анықталады. Конституция жеке адам, қоғам және мемлекет үшін ең маңызды және әлеуметтік маңызы бар құқықтар мен бостандықтарды бекітеді. Адам үшін олар оның қадір-қасиеті мен адам тұлғасына тән ар-намысын, өзі мүше болып табылатын қоғамды басқару және басқару мәселелерін шешуге қатысудың табиғи құқығын қамтамасыз ету үшін қажетті жағдайлар болып табылады; ол үшін өмірлік маңызды материалдық және рухани қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін қажетті әлеуметтік және экономикалық жағдайлар. Сондықтан Қазақстан Республикасының Конституциясында және аса маңызды халықаралық-құқықтық актілерде тіркелген негізгі іргелі құқықтар олардан туындылар үшін, бірақ басқа да маңызды құқықтар мен бостандықтар үшін құқықтық база болып табылады.

Бұл құжат әр түрлі қызмет салаларын, соның ішінде құқықтық салаларды жаңғырту жолы ғылыми түрде анықталғандығымен өзекті. Осыған байланысты бірқатар конституциялық нормалар мен заңдылық принципіннің арақатынасы мәселесі қызықты болып көрінеді. Бұл мәселені зерттеу, әсіресе, тергеу органдарының адам мен азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғау туралы заңнамалық нормаларды іске асыруына кешенді көзқарас тұрғысынан өзекті болып табылады.

"Заңдылық" терминінің академиялық тұжырымдамасы қазіргі түсіндірме сөздікте берілген: "заңдылық, мемлекеттің барлық органдарының, лауазымды адамдар мен азаматтардың заң талаптары мен сот шешімдерін сөзсіз орындау принципі. Бұл азаматтардың заңды мүдделері мен құқықтарын тиімді қорғауды, шенеуніктердің іс-әрекеттеріне сот арқылы шағымдану мүмкіндігін болжайды. заңдылық талабы алғаш рет 17-18 ғасырлардағы революциялар кезінде алға тартылды." [2]

Біз зерттеген осы Тұжырымдаманың басқа анықтамалары, әдетте, оны қиындатады, бірақ бұл жоғарыда көрсетілген анықтамаға қайшы келмейді.

Мәселен, мысалы, М. А. Челцов-Бebutov өз уақытында "заңдылықтың" келесі анықтамасын ұсынды, онда келесі құрамдас бөліктерді бөліп көрсетті: процесті жүргізетін мемлекеттің барлық органдарының және оның барлық қатысушыларының заңдарды дәл және тұрақты орындауын талап ету [3, б. 52];

"...алдын ала тергеу органдарының, прокуратураның, соттың және іске қатысатын барлық адамдардың заңдарды дәл және тұрақты сақтауын талап ету" [4, 101-бет];

В. И. Басков өзінің "заңдылық" ұғымын келтірмей, соған қарамастан оның мазмұнын құрайтын жекелеген элементтерді көрсетеді: "...а) заңдар мен заңға тәуелді актілер, б) заңдардың орындалуы, яғни оларды іске асыру, в) заңдардың дәл және біркелкі орындалуын қадағалау, г) жол берілген бұзушылық үшін жауапкершілік заңдар" [5, б. 7].

Заңдылықты түсіндіруді Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесінің академиялық курсы авторларының ұжымы ұсынды: "қылмыстық процесс саласындағы заңдылық қағидаты - бұл қылмыстық іс жүргізу қызметіне қатысушылардың әрқайсысының материалдық және іс жүргізу заңдарының, оның ішінде осы қызмет принциптерінің формулалары бар нормалардың барлық талаптарын сақтау міндеті" [6, 287-бет].

Сонымен қатар, біздің ойымызша, бұл тұжырымдаманы және оған енгізілген мағынаны зерттеу процесі қызығушылық тудырады. Б. х. Төлеубекова бұл тұжырымдаманы зерттеу туралы неғұрлым анық айтты: "кейбір авторлар" заңдылықты

"тәуелсіз маңызы бар қылмыстық процестің принциптерінің қатарына жатқызбады, ал басқалары" заңдылық " басқалардан ерекше, процестің принципі деп санайды. Сондай - ақ, "заңдылық" принцип емес, "жұмысшы табының диктатурасын жүзеге асырудың әдістерінің бірі" деген пікір болды [6, 292-294 ББ.].

Айта кету керек, авторлардың әрқайсысы өзі ұсынған ғылымның мүдделеріне сүйене отырып, "заңдылық" ұғымын тұжырымдады. Бұл жағдайда бізді қылмыстық қудалау мәселелерін, атап айтқанда, жеке құқықтарды сақтау және қорғау тұрғысынан зерттейтін осы мәселеге қатысты көзқарастар ғана қызықтырады.

Сонымен қатар, біздің ойымызша, мәселенің түбірі тек "заңдылық" ұғымын тұжырымдаудан ғана емес, оның мәнін құрайтын элементтердің мазмұнын түсінуден тұрады. М. А. Чельцов пен В. И. Басков ұсынған жоғарыда аталған компоненттер заңдылық ұғымына кіретін мазмұн көлемін кеңейтпейді.

Мысалы, С. С. Алексеев сөздің кең мағынасында заңдылықты келесі талаптарда көрсетілген қоғамдық-саяси құқықтық категория ретінде ұсынды:

- ✓ барлық басқа құқықтық актілерге қатысты заңдардың үстемдігі;
- ✓ барлығының заң алдындағы теңдігі;
- ✓ барлық субъектілер үшін субъективті құқықтардың толық және нақты жүзеге асырылуын қамтамасыз ету;
- ✓ тәуелсіз және тиімді сот төрелігі [7, б.15].

Заңдылықты түсіндірудегі мұндай екіұшты тәсілдер басқа тәсілдерді, бағалауларды, Қорытындыларды қайта қарастыруды, бүгінгі кезеңнің құқықтық шындықтарын ескеруді талап етеді. Бұл бізді келесі ойларға сендіреді.

Біріншіден, заңдылықтың дәстүрлі тұжырымдамасы мен құрылымы негізінен моноидеологиялық теория мен ұйымдық құрылымға негізделген қоғамның барлық элементтерінің қатаң иерархиялық бағыныштылығына негізделген қоғамдық қатынастардың реформаға дейінгі күйін көрсетеді.

Екіншіден, заңдылықты түсіндіру және құрылымы барлық субъектілердің құқық нормаларын мүлтіксіз сақтау талабы ретінде талданатын тұжырымдама қоғамның қоғамдық-саяси өмірін ұйымдастырудың күрделі құқықтық сипатын көрсететін күрделі мәселенің бір бөлігіне жататындығын түсінуден алшақтатады.

Үшіншіден, заңдылықтың сипаттамасы, шын мәнінде, оны құқық пен мемлекеттік тәртіптің объективті қасиеті болып табылатын міндеттемеге дейін төмендетеді. Бастықтың бұйрығы да, сот үкімі де міндетті екендігіне күмән жоқ.

Төртіншіден, бұл тыйым салу нормалары мен міндетті құқықтық нормаларды сақтау талабы ғана емес, сонымен қатар азаматтарға берілген құқықтар мен бостандықтарды тиісінше іске асыру талабы.

Бесіншіден, заңдылық ұғымы заң орындаушыларының мінез-құлқына ғана емес, сонымен бірге заң шығару саласына, заң шығарушылардың қызметіне де қатысты болуы керек. Яғни, заң шығаруға "заңдардың заңдылығына" қосымша талап енгізілуі керек.

Осылайша, қылмыстық сот ісін жүргізу аспектісінде заңдылықтың элементтік құрамын талдау келесі элементтерді қамтуы керек:

- ✓ құқықтық Регламенттің, атап айтқанда қолданыстағы заңнаманың Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген нормаларға сәйкестігінің болуы;
- ✓ заңдардың қоғамның қазіргі заманғы шындықтары мен қажеттіліктеріне сәйкестігін, оның ішінде оның дамуын, нормативтік-құқықтық базаны жетілдіруді, заңдағы олқылықтарды жоюды, құқық қолдану практикасы анықтаған қайшылықтарды жоюды ескере отырып түсінетін заңнамалық қамтамасыз етудің ұтымдылығы;
- ✓ заңдардың дәл және біркелкі орындалуын тиімді қадағалау. Біздің ойымызша, бұл элементтің өмір сүруге құқығы бар, өйткені прокуратура, Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабына сәйкес "ЕО мемлекет атынан заңдардың, Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлықтарының және республика аумағындағы өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәл және біркелкі қолданылуына, жедел-ізвестіру қызметінің, анықтау мен тергеудің заңдылығына жоғары қадағалауды жүзеге

асырады, әкімшілік және Атқарушылық іс жүргізу" [8]. Сондай-ақ, прокуратура органдарының билік тармақтарының ешқайсысына кірмейтіндігін ескеру қажет;

✓ заңды бұзғаны үшін жауапкершілік. Заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілік мәселесі ең өткір мәселелердің бірі болып табылады, соның салдарынан оны іске асыру мемлекеттік стратегияның элементтерінің бірі болып табылады, бұған мемлекеттік деңгейде қабылданған бағдарламалық құжаттар дәлел бола алады.

Қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы заңдылық қағидатын түсіну ұзақ уақыт бойы, әсіресе Қазақстан мемлекеттілігінің қалыптасу жағдайында жүріп жатқан процесті білдіреді. Бұл ретте оған қоғамның әлеуметтік дамуының қажеттіліктерін білдіретін белгілі бір идеологиялық тәсілді қалыптастыруда, сондай-ақ реформалауға, құқықтық инновацияларға бейім қоғамның озық бөлігін қабылдауда және мемлекеттің заңдылық қағидатын қажетті және іргелі Конституциялық қағидат ретінде қабылдауында көрініс табатын терең мағына салынады.

Олардың қатарына, сөзсіз, қылмыстық қудалау органдарының қызметін және оның механизмін Қылмыстық-процестік реттеу проблемасы жатады, оны түсіндіру құқықтық реттеудегі олқылықтарды көруге, ғылыми тұжырымдамаларды әзірлеуге және кодификацияланған нормативтік актілерді жетілдіруге көмектеседі.

Қылмыстық процестің негізгі мақсаты-адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде заңдылықты сақтау, ал қылмыстық процестің міндеттері қылмыстарды тез және толық ашу, оларды жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауапкершілікке тарту, әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану болып табылады (ҚДЖК-нің 8-бабы).

Кейбір жағдайларда мақсаттар мен міндеттер сәйкес келеді. Сонымен қатар, әрбір келесі тапсырманың алдыңғы мәселені шешудің мақсаты бар.

Сонымен, кінәлілерді әшкерелеу мақсатына жету үшін қылмысты тез және толық ашу міндетін шешу қажет, бұл өз кезегінде негіздер болған жағдайда ең әділ жаза шарасын анықтау үшін заңның дұрыс қолданылуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Сапарғалиев Г. Основной закон - основа государства. Конституция Казахстана не исчерпала свой политический и правовой потенциал// Казахстанская правда. - 2005.- 23 марта.

2. Современный толковый словарь. - М.: "Большая Советская Энциклопедия", 1997. - 780 с.

3. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. - М.: Юрид. лит., 1982. - 846 с.

4. Уголовный процесс. Учебник / Под ред. Карнеевой Л.М., Лупинской П.А., Тыричева И.В. - М.: Юрид. лит., 2010. - 568 с.

5. Басков В.И. Прокурорский надзор. Учебник. - М.: Изд. БЕК, 1995. - 546с.

6. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Часть Общая: Академический курс/ Под ред. д.ю.н., профессора Б.Х. Толеубековой. Книга первая. - Алматы: ТОО Издательская компания "NAS", 2004 - 416 с.

7. Алексеев С.С. Государство и право. Начальный курс. - М., 1993. - С. 71, 72.

8. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029#activate_doc

ПОНЯТИЕ, ЦЕЛИ И СОДЕРЖАНИЕ ВЕДОМСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ ЗА ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ

ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІНЕ ВЕДОМСТВОЛЫҚ БАҚЫЛАУДЫҢ ТҮСІНІГІ, МАҚСАТТАРЫ МЕН МАЗМҰНЫ

THE CONCEPT, GOALS AND CONTENT OF DEPARTMENTAL CONTROL OVER OPERATIONAL INVESTIGATIVE ACTIVITIES

Аннотация. Ведомственный контроль — это деятельность руководителей оперативно-розыскных подразделений по контролю за законностью осуществления ОРД и обеспечением прав и свобод граждан в процессе проведения ОРМ.

Ключевые слова: оперативно-розыскные мероприятия, уголовные розыски, права и свободы граждан, контроль, правоохранительные органы.

Аннотация: Ведомстволық бақылау - бұл жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асырудың заңдылығын бақылау және жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу процесінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жөніндегі жедел-ізвестіру бөлімшелері басшыларының қызметі.

Түйінді сөздер: жедел-ізвестіру шаралары, қылмыстық ізвестіру, азаматтардың құқықтары мен бостандықтары, бақылау жасау, құқық қорғау органдары.

Abstract: Departmental control is the activity of the heads of operational search units to monitor the legality of the implementation of operational search activities and ensuring the rights and freedoms of citizens in the process of conducting operational search activities.

Keywords: operational investigative measures, criminal investigations, rights and freedoms of citizens, control, law enforcement agencies.

При проведении ОРД особое значение имеет ведомственный контроль. Это обусловлено, прежде всего, тем, что ОРД как вид деятельности осуществляется преимущественно негласными средствами, что ограничивает возможность контроля над оперативными подразделениями со стороны граждан и общественных организаций. По этой же причине в определенной мере затруднен контроль со стороны органов государственной власти.

Ведомственный контроль включает в себя оценку законности, обоснованности и эффективности ОРД и позволяет воспрепятствовать принятию неправомерного решения и восстановить нарушенные права и законные интересы физических и юридических лиц, а также помогает руководителю принять самостоятельное решение по осуществлению оперативно-розыскных функций.

Ведомственный контроль — это деятельность руководителей оперативно-розыскных подразделений по контролю за законностью осуществления ОРД и обеспечением прав и свобод граждан в процессе проведения ОРМ.

Ведомственный контроль является одной из форм управляющего воздействия, которое осуществляется внутри оперативно-розыскного органа непосредственно его руководителями и должностными лицами в соответствии со ст. 22 Закона об ОРД и ведомственными нормативными актами. В контексте анализируемых положений Закона

об ОРД (ч. 3-5 ст. 8; ч. 2 ст. 9; ч. 2 ст. 21; ст. 22) в понятие «руководители органа, осуществляющего ОРД» входит ряд должностных лиц [1].

К руководителям, осуществляющим контроль за ОРД в системе ОВД, относятся:

- министр внутренних дел РК и его заместители по оперативной работе;
- начальники главных управлений и управлений МВД РК, имеющих в своей структуре оперативные подразделения, и их заместители;
- министры внутренних дел республик и их заместители по оперативной работе;
- начальники главных управлений и управлений внутренних дел на транспорте; их заместители по оперативной работе;
- начальники отделов (управлений) внутренних дел районов, городов, районов (округов) в городе, на транспорте и на режимных объектах, их заместители и иные должностные лица.

Под «иными должностными лицами» понимаются лица, имеющие соответствующий допуск: работники аппарата министра, Главного управления собственной безопасности, Департамента государственной службы и кадров, организационно-штатного управления, контрольно-ревизионного управления, а также сотрудники подчиненных им территориальных служб.

Целями ведомственного контроля являются:

- своевременное предупреждение нарушений закона и вскрытие недостатков в процессе осуществления ОРД;
- определение соответствия этой деятельности требованиям законодательства РК и ведомственным нормативным актам;
- обеспечение конспирации и безопасности граждан, сотрудничающих с оперативно-розыскными органами на конфиденциальной основе;
- привлечение к ответственности лиц, допускающих нарушения установленных законом и ведомственными нормативными актами оперативно-розыскных процедур проведения ОРМ и оформления оперативно-служебных документов.

Основными формами осуществления ведомственного контроля являются: 1) личное ознакомление должностного лица с оперативно-служебными документами, подтверждающими необходимость и обоснованность проведения ОРМ; 2) личное участие руководителя оперативного подразделения в проведении ОРМ либо в наблюдении за его ходом и выполнением с последующей дачей, как правило, письменных указаний; 3) анализ проведенных ОРМ на оперативном совещании; 4) заслушивание отдельных оперативных сотрудников по вопросам эффективности проведения ОРМ; 5) рассмотрение документов о расходовании в ходе ОРМ финансовых средств; 6) ознакомление руководителя оперативного подразделения с делами оперативного учета; 7) изучение общественного мнения о деятельности оперативного подразделения по предотвращению и раскрытию преступлений и др.

В зависимости от времени осуществления вневедомственный контроль можно разделить на следующие виды: а) предварительный; б) текущий; в) последующий [2].

В ходе *предварительного контроля* руководитель выясняет состояние дел в оперативном подразделении. При этом он проверяет: оперативно-служебные документы, представляемые на утверждение; обоснованность заведения дел оперативного учета; законность и целесообразность принимаемых решений оперативными сотрудниками на стадии планирования и подготовки ОРМ, прогнозирования их результатов; заключение контрактов с гражданами о конфиденциальном сотрудничестве и др. Данный вид контроля имеет особое значение в предупреждении различных нарушений законодательства.

Текущий контроль является непосредственной частью руководства оперативными подразделениями и сотрудниками. Он осуществляется руководителем в процессе исполнения принятых решений и наиболее часто обеспечивается путем его личного участия в ОРМ. На данном этапе им изучаются оперативно-служебные документы,

составляемые в ходе проведения конкретных ОРМ, своевременность и обоснованность их оформления, контролируются законность, сроки и полнота проведения мероприятий. Кроме того, проверяются действенность мероприятий, обеспечение конспирации, правомерность использования технических средств, а также обеспечивается выбор наиболее эффективных тактических приемов, способствующих успешному раскрытию преступления.

Последующий контроль является наиболее распространенным в деятельности оперативных подразделений и проводится после исполнения принятых решений. Наиболее часто последующий контроль включает в себя проверку качества исполнения проведенных ОРМ, их результативности и оценку деятельности по производству оперативной проверки. При этом проверяется обоснованность прекращения ДООУ или их продления, расходования финансовых средств, выделяемых на ОРД, заслушиваются отчеты исполнителей, определяются обоснованность итоговых решений и направления использования полученных материалов, рассматриваются жалобы и заявления граждан о нарушении законности, решаются иные вопросы ОРД.

В целях проверки соблюдения законности, выявления недостатков в оперативной работе и внесения предложений по ее совершенствованию вышестоящими подразделениями могут осуществляться комплексные и контрольные проверки. Комплексные проверки — это контроль, охватывающий все направления в работе проверяемого оперативного подразделения, как правило, за определенный период. Контрольные проверки проводятся обычно через год после комплексных в целях устранения недостатков, выявленных в процессе комплексных проверок, а также реализации вынесенных проверяющими органами предложений по совершенствованию работы [.

Кроме того, руководители оперативно-розыскных органов могут осуществлять непосредственный контроль путем личного участия в организации и проведении ОРМ. При этом они несут персональную ответственность не только за законность проведения ОРМ, соблюдение прав и законных интересов граждан, обеспечение конспирации, но и за организацию ОРД в целом.

При проведении ведомственного контроля могут быть выявлены различные недостатки: умышленное искажение оперативно-розыскных данных, неправильное оформление оперативно-служебных документов; некомпетентность сотрудника, сокрытие фактов нарушения режима секретности, допущение подстрекательства и провокаций в процессе проведения отдельных ОРМ, фальсификация оперативных документов и умышленное завышение показателей служебной деятельности и т.п [4].

В целях повышения эффективности работы подчиненного оперативного подразделения и с учетом проведенного контроля руководитель оперативно-розыскного органа правомочен:

- поручить оперативную проверку конкретному сотруднику;
- передать материалы от одного оперативного работника другому;
- поручить проверку нескольким сотрудникам либо создать оперативную группу;
- лично руководить созданной оперативной группой и непосредственно участвовать в проведении ОРМ.

Законом не предусмотрена передача полномочий по ведомственному контролю нижестоящим лицам оперативных подразделений, которые не являются руководителем органа, осуществляющего ОРД. Соответственно, вышестоящие руководители организуют и контролируют деятельность подчиненных лиц и подразделений.

Среди полномочий руководителя оперативно-розыскного органа следует выделить общие и специальные. Общие полномочия выражаются в определении подразделений, имеющих право осуществлять ОРД, их функций, в организации работы (ч. 3 ст. 13 Закона об ОРД), установлении порядка расходования финансовых средств, предназначенных для ОРД (ч. 1 ст. 19), предоставлении оперативно-служебных документов по требованию

уполномоченного прокурора (ч. 2 ст. 21).

Специальные полномочия руководителя, как правило, реализуются в процессе осуществления ОРМ в экстремальных ситуациях посредством утверждения постановления о разрешении прослушивания телефонных переговоров лиц, в отношении которых возникла угроза жизни, здоровью, собственности (ч. 4 ст. 8 Закона об ОРД); о проведении проверочной закупки, контролируемой поставки предметов и продукции, свободная реализация которых запрещена либо оборот ограничен, а также оперативного внедрения и оперативного эксперимента (ч. 5 ст. 8) и др.

Должностные лица оперативных подразделений при проведении ОРМ подчиняются только непосредственному начальнику. При получении приказа или указания, противоречащего закону, оперативные работники обязаны руководствоваться законом [5].

Руководитель оперативно-розыскного органа может давать как письменные, так и устные указания по вопросам организации ОРД. Обжалование полученных указаний вышестоящему руководителю не приостанавливает их исполнения. При установлении фактов нарушения законности, правил конспирации, допущенных в ходе ОРД, разглашения секретных сведений руководитель обязан назначить служебную проверку, а в случае нарушения законности — информировать прокурора, осуществляющего надзор за ОРД.

Руководители и исполнители, принявшие необоснованные решения и допустившие неправомерное осуществление ОРМ, несут персональную ответственность (материальную, дисциплинарную, административную, уголовную). Вред, причиненный оперативным сотрудниками гражданам, предприятиям и организациям, подлежит возмещению в соответствии с гражданским законодательством.

Таким образом, ведомственный контроль дает возможность оперативно-розыскным органам не только предупредить или устранить принятие неправомерного решения и восстановить нарушенные права и законные интересы физических и юридических лиц, но и принять решение по вопросам выполнения тех или иных оперативно-розыскных функций.

Следует отметить, что ведомственный контроль не устраняет президентского, парламентского контроля и не снижает значимости прокурорского надзора за ОРД.

Различные государственные органы, в ведении которых находятся оперативно-розыскные службы, не должны при осуществлении руководства этими службами ограничиваться только контролем за их деятельностью и выявлением нарушений законности. Основной их обязанностью является устранение недостатков в повседневной работе, оказание практической помощи подчиненным сотрудникам, стимулирование их деятельности и повышение профессионального уровня всего состава оперативного подразделения.

Список использованной литературы:

1 Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.04.2023 г.)
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003158

2 Кудрявцев А.В. Проблемы правового регулирования взаимодействия оперативных Подразделений УИС осуществляющими ОРД // Вестник наказания, исправление. 2012 №18. С. 54-57

3 Курс уголовного процесса / А.А. Арутюнян, Л.В. Брусницын, О.Л. Васильев и др.; под ред. Л.В. Головки. М.: Статут, 2016 527 с.

4 Макаренко М.А. Типология правоотношений с участием прокурора // Ленинградский юридический журнал. 2016 N 1 С. 193 - 200

5 Мугинов Р. Законность и порядок: основные направления и способы их обеспечения в Вооруженных Федерациях // Ориентир. - 2002 - №1.

УДК 343.102

Кункенов Думан Жанбулатович
Университет «Туран-Астана»,
г. Астана, Республика Казахстан
Научный руководитель: Карымсаков Р.Ш.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СПЕЦИАЛЬНОГО КОНТРОЛЯ ЗА ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ

ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІНЕ АРНАЙЫ БАҚЫЛАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

SOME ISSUES OF SPECIAL CONTROL OVER OPERATIONAL INVESTIGATIVE ACTIVITIES

Аннотация. Контроль за осуществлением оперативно-розыскной деятельности является одной из форм управляющего воздействия и включает систему мер по наблюдению и проверке ее соответствия, действующим законам и ведомственным нормативным актам. Основной целью контроля является обеспечение единства решений и исполнения, своевременное предупреждение и устранению допущенных нарушений.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, меры по контролю, проверке, ведомственные нормативные акты..

Аннотация. Жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыруды бақылау басқарушылық ықпал ету нысандарының бірі болып табылады және оның қолданыстағы заңдарға және ведомстволық нормативтік актілерге сәйкестігін бақылау және тексеру жөніндегі шаралар жүйесін қамтиды. Бақылаудың негізгі мақсаты шешімдер мен орындаулардың бірлігін қамтамасыз ету, жол берілген бұзушылықтардың уақтылы алдын алу және жою болып табылады.

Түйінді сөздер: жедел-ізвестіру қызметі, бақылау жасау, тексеру жөніндегі шаралар, ведомстволық нормативтік актілер.

Abstract. Control over the implementation of operational investigative activities is one of the forms of controlling influence and includes a system of measures to monitor and verify its compliance with applicable laws and departmental regulations. The main purpose of control is to ensure the unity of decisions and execution, timely prevention and elimination of violations.

Keywords: operational investigative activities, control measures, verification, departmental regulations.

Ведомственный контроль и прокурорский надзор за исполнением законов в оперативно-розыскной деятельности - один из наиболее ответственных участков работы органов прокуратуры, тесно связанный с надзором за исполнением законов на досудебных стадиях уголовного процесса. Это объясняется общностью задач, решаемых поднадзорными органами, а также необходимостью их тесного взаимодействия, согласованности усилий, постоянного обмена информацией, использования результатов оперативно-розыскных мероприятий при возбуждении уголовных дел, раскрытии и расследовании преступлений.

С момента обретения суверенитета в Республике Казахстан началось формирование основ правового государства. С принятием Конституции 30 августа 1995 г. в Республике Казахстан были надежно закреплены основные приоритеты и ценности,

касающиеся прав человека и гражданина в обществе и государстве.

На современном этапе развития общества возникает необходимость в создании новых правовых институтов, цивилизованного законодательного процесса, в дальнейшем развитии демократических основ функционирования государственного аппарата, укреплении охраны прав и интересов граждан, общественной безопасности и правоохранительной деятельности.

Одним из направлений правоохранительной деятельности государства является оперативно-розыскная деятельность. Законом Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» была определена система гарантий законности при ее осуществлении [1].

Совершенствование деятельности оперативных аппаратов по предупреждению и раскрытию преступлений - актуальнейшая задача, стоящая перед правоохранительными органами. Имеющиеся организационные и тактические формы и методы перестали в полной мере соответствовать потребностям объективной действительности. Одной из причин такой ситуации является недостаточная разработанность положений правовых вопросов, на основе которых должны приниматься решения по дальнейшему совершенствованию оперативно-розыскной деятельности (ОРД).

Вся ОРД ее субъектов базируется на праве, которое определяют ее цели, содержание, пределы и обеспечивают на практике достижение наиболее эффективных результатов в борьбе с преступностью.

Руководители органов, осуществляющих ОРД, обеспечивают контроль за соблюдением законности при организации и проведении оперативно-розыскных мероприятий (ОРМ). Вышестоящие ведомственные органы обеспечивают контроль за оперативно-розыскной деятельностью подчиненных им органов. Контроль представляет собой необходимый и важный этап осуществления цикла управления такой сложной деятельностью как ОРД.

Контрольная деятельность нацелена в основном на совершенствование системы управления, повышение эффективности ОРД. Основной функцией контроля является диагностическая, состоящая в выявлении и изучении состояния дел на контролируемом участке, с последующим устранением обнаруженных недостатков. Ведомственный контроль составляет необходимую часть организации ОРД. Необходимость осуществления действенного и систематического контроля диктуется самой спецификой ОРД, которая преимущественно проводится в активной криминогенной или, напротив, во внешне благополучной, даже респектабельной среде, являющаяся полем деятельности и интересов разведорганов и спецслужб иностранных государств и международных организаций. Постоянное контактирование с такой средой или непосредственная работа в ней, длящаяся зачастую годами, требует контроля за действиями всех лиц, в ней участвующих, независимо от их квалификации, стажа и других личностных характеристик.

Ведомственный контроль за ОРД осуществляется в зависимости от уровня контролируемой системы по схеме: а) городской (районный) отдел - областное управление - министерство (комитет); б) оперативный аппарат городского (районного) отдела - оперативный аппарат областного управления - оперативный аппарат министерства (комитета). Руководители перечисленных подразделений и органов осуществляют контроль в следующих формах: лично рассматривают получаемую по различным каналам оперативно-розыскную информацию и дают по ней конкретные указания; устанавливают сроки выполнения работ и проверяют своевременность и полноту реализации намеченных мероприятий; привлекают для проведения и проверки мероприятий другие службы и подразделения; проводят разбор тех или иных оперативно-тактических ситуаций, имевших место в работе органа, с предметным анализом положительных и отрицательных моментов; лично участвуют в проведении отдельных специальных ОРМ, непосредственно наблюдая за действиями подчиненных, при необходимости корректируя их.

На уровне республики и областей руководители соответствующего ранга организуют плановые и внеплановые, комплексные или целевые проверки оперативно-служебной деятельности конкретного органа, осуществляющего ОРД, или оперативного подразделения. Ведомственный контроль за отдельными сторонами оперативной работы осуществляют службы и подразделения органов - субъектов ОРД, выполняющие штабные, учетно-регистрационные и технические функции, сотрудники которых должны иметь соответствующий допуск к секретным сведениям. Осуществление ОРД связано со строжайшим соблюдением конспирации и требованиями режима секретности. Многие формы, методы, сроки контроля регламентируются ведомственными нормативными актами с учетом специфики каждого субъекта ОРД и не подлежат обсуждению в открытой печати.

Прокурорский надзор состоит в наблюдении за законностью решений должностных лиц органов власти и управления, хозяйствующих субъектов, объединений, затрагивающих права и законные интересы граждан, общества и государства, в принятии предусмотренных законом мер к устранению нарушений законов и способствующих им обстоятельств, восстановлению нарушенных прав и привлечению виновных к ответственности.

Главной функцией прокуратуры является надзор за исполнением законов. В зависимости от сфер правовых отношений, в которых осуществляется деятельность прокуратуры, надзорная функция подразделяется на подфункции, одной из которых является надзор за исполнением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, дознание и предварительное следствие.

Наряду с общим предметом каждая из отраслевых функций надзора имеет относительно самостоятельный предмет надзора, который отражает специфику деятельности органов прокуратуры в соответствующей сфере правовых отношений.

Надзор за исполнением законов в оперативно-розыскной деятельности осуществляют Генеральный прокурор Республики Казахстан и подчиненные ему прокуроры. О важности проблемы, изложенной в ст. 25 Закона «О прокуратуре Республики Казахстан», где регламентируются содержание, предмет и субъекты надзора, полномочия прокурора по обеспечению законности в ОРД [2]. Формы и методы прокурорского надзора за ОРД многообразны. Ряд специальных ОРМ могут быть осуществлены только через санкцию прокурора, другие - по согласованию с Генеральным прокурором РК, третьи - с обязательным уведомлением прокурора в течение 24 часов после их проведения, четвертые - с уведомлением прокурора и последующим получением санкции в течение 24 часов после их выполнения. Разумеется, прежде чем санкционировать то или иное ОРМ, прокурор рассматривает его с точки зрения правомерности, обоснованности проведения, то есть конкретно осуществляет надзор за законностью в этой сфере. Также складывается ситуация при получении уведомления о проведенном ОРМ.

Прокурор может истребовать и изучить нужные ему материалы (за исключением сведений об источниках оперативно-розыскной информации) и, выявив какие-либо упущения, внести соответствующие коррективы и даже прекратить своим постановлением ОРМ, если будут установлены факты нарушения прав человека или несоблюдения законов. При этом следует подчеркнуть, что законодатель строго ограничивает круг прокуроров, правомочных осуществлять указанные действия (п. 4 ст. 12) [3].

Прокурорский надзор за законностью в рассматриваемой области находит свое выражение и в том, что основополагающие нормативные акты, регламентирующие организацию и тактику ОРМ, принимаются соответствующими ведомствами (министерствами, комитетами) только по согласованию с Генеральным прокурором РК. Вместе с тем издается немало нормативных актов, регламентирующих различные аспекты ОРД, не требующие согласования с прокуратурой. Однако если прокурор, осуществляя надзор, обнаружит в них противоречия с Конституцией, законами и актами Президента РК, то он обязан их опротестовать. В порядке надзора за соблюдением законности в ОРД

прокурор: рассматривает жалобы и заявления на действия и решения должностных лиц оперативно-розыскных ведомств; требует от руководителей органов, осуществляющих ОРД, проведения проверок в подчиненных службах и подразделениях в целях устранения имеющихся нарушений.

Список использованной литературы:

1 Конституция Республики Казахстан: принята 30 августа 1995 г. - Астана: ИКФ «Аян Эдет», 1995.-42 с.; Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 г. № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности» (с изм. на 2015 г.).

2 Конституционный закон Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года

3 Гинзбург А. Я., Григорьев В. И., Алесковский С. Ю. Основы оперативно-розыскной деятельности: учебно-практическое пособие. - Алматы: ТОО «АянЭдет», 1999. -156 с.

УДК 343

Берікұлы Нұрдан

Университет «Туран-Астана»,

г. Астана, Республика Казахстан

научный руководитель: к.ю.н., профессор Барсукова Р.А.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРЕВЫШЕНИЕ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ

ҚАЖЕТТІ ҚОРҒАНЫСТАН АСЫП КЕТКЕНІ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

SOME FEATURES OF CRIMINAL LIABILITY FOR EXCEEDING THE NECESSARY DEFENSE

Аннотация. В условиях современной жизни люди при защите своей жизни и здоровья, все чаще пользуются правами на необходимую оборону. С чем это связано скажете Вы, так вот, небольшое количество людей хотят вести себя не подобающе, то есть ведут правовой нигилизм и совершая антиобщественные деяния.

Ключевые слова: необходимая защита, жизнь и здоровье, нападение, преступление, уголовная ответственность.

Аннотация. Қазіргі өмір жағдайында адамдар өз өмірі мен денсаулығын қорғауда қажетті қорғаныс құқықтарын көбірек пайдаланады. Сіз мұның немен байланысты екенін айтасыз, сондықтан аздаған адамдар өздерін орынсыз ұстағысы келеді, яғни олар құқықтық нигилизмді ұстанады және қоғамға қарсы әрекеттер жасайды.

Түйінді сөздер: қажетті қорғану, өмір мен денсаулық, шабуыл жасау, қылмыс, қылмыстық жауаптылық.

Abstract. In the conditions of modern life, people, while protecting their lives and health, increasingly enjoy the rights to the necessary defense. What is the reason for this, you will say, so, a small number of people want to behave inappropriately, that is, they are conducting legal nihilism and committing antisocial acts. **Keywords:** entrepreneurship, goods, services, business, individual entrepreneur.

Keywords: necessary protection, life and Health, assault, crime, criminal liability.

В настоящее время по множеству высказываниям юристов разных стран в один голос твердят, что в стране разгуливает преступность: бандитизм, разбой, посягательства на жизнь и здоровье людей, рэкет, терроризм приобрели характер национального бедствия. Так как наше государство стремится стать государством правовым, а таких в настоящее время таких стран не существует, наше государство проложит дорогу в данной

сфере и станет государством, где будет преобладать очень малый процент преступлений, совершенных на всей территории нашей необъятной страны.

Но пока нашим гражданам приходится рассчитывать только на свои силы, полагаться только самим на себя и на граждан, которым не плевать на то как процветает преступность в нашем государстве.

На необходимую оборону имеет право каждый гражданин нашей Республики Казахстан, независимо от его пола, нации, религиозной принадлежности, языка общения и независимо от его профессии и должностных полномочий. Необходимая оборона правомерна не только при защите своих интересов, но и интересов других лиц, общества и государства. Особенно это касается работников милиции. Кстати, если для граждан необходимая оборона их право, то для работников полиции служебная обязанность.

Из данного текста следует, что с одной стороны необходимая оборона исключает общественно опасное деяние, а с другой стороны является субъективным правом граждан от посягательств со стороны враждебно настроенных лиц.

Условия правомерности необходимой обороны могут относиться как к посягательству, так и к защите от него. Условиями, характеризующими посягательство, во – первых являются:

а) общественная опасность посягательства;

б) наличность посягательства;

в) действительность посягательства. Во-вторых, правомерности необходимой обороны, относящимся к посягательству, является его наличность. С целью определения наличности посягательства необходимо установить его начальный и конечный моменты. Началом посягательства следует признать момент возникновения действий, образующих или ведущих к образованию объективной стороны какого-либо преступления.

Конечным же моментом будет считаться во – первых:

- когда оно прекратилось, не достигнув своей цели, при этом не имеет значения, было ли оно прекращено добровольно либо вынужденно, как по причине невозможности преодоления возникшего препятствия, так и в силу того, что было отражено оборонявшимся лицом. При этом следует отличать приостановление посягательства с намерением его немедленного возобновления;

- когда посягательство достигло своей цели и окончательно образовало объективную сторону какого-либо преступления. В этом случае продолжение оборонительных действий обретает форму расправы с целью мести

Говоря о необходимой обороне, нельзя не сказать о ситуациях, связанных с переходом оружия из рук в руки. Такое бывает в ситуациях, когда в процессе борьбы обороняющийся вырывает у нападающего оружие и пускает его в ход против своего противника. Судебная практика такую оборону не считает преступной. Дело в том, что если посягающий применяет оружие, то он действует с намерением убийства обороняющегося. Такая цель обуславливает агрессивное поведение нападающего даже после отнятия у него оружия. В этой связи применение отнятого оружия является целесообразной необходимостью.

Превышением пределов необходимой обороны могут быть только те действия, которые явно не соответствуют характеру и опасности посягательства. Явной следует считать такую глубину несоответствия между интенсивностью защиты и посягательства, а также между защищаемым и нарушаемым благом, которая была очевидна для обороняющегося и по обстоятельствам дела не могла вызывать у него сомнения. Явность несоответствия защиты посягательству свидетельствует о чрезмерном разрыве между ними, поэтому от обороняющегося нельзя требовать, чтобы причиненный им вред был меньшим или равным вреду, угрожавшему при посягательстве.

Особенности объективных и субъективных признаков при превышении пределов необходимой обороны В УК РК убийство при превышении пределов необходимой обороны отнесено к главе I «Преступления против личности» статья 99 «убийство, совершенное при превышении пределов необходимой обороны».

Исходя из данной статьи рассматриваются следующие объекты преступления:

1. родовый объект рассматриваемой группы преступлений составляют общественные отношения, в рамках которых реализуется личность как субъект социальной взаимосвязи и совокупность важнейших интересов и неотъемлемых благ (жизни, здоровья, личной неприкосновенности и т.п.) в качестве участника правоотношений со свойственными ему социальными, биологическими и психологическими признаками.

2. Видовым объектом убийства, совершенного при превышении пределов необходимой обороны, выступает жизнь человека.

Начало жизни человека в уголовноправовом аспекте принято определять с момента начала физиологических родов. Концом же является его смерть.

Объектом преступления является жизнь не всякого человека, а лишь того, кто посягнул на охраняемые законом права и интересы других людей. При этом уголовный закон охраняет личность посягающего только в том случае, если обороняющимся допущено преступное превышение пределов необходимой обороны, выразившееся в лишении жизни или причинении тяжкого вреда здоровью потерпевшего.

Объективная сторона является общественно опасное деяние обороняющегося, общественно опасное последствие в виде смерти нападающего, причинная связь между действиями обороняющегося и наступившим общественно опасным последствием.

Субъектом преступления будет считаться преступник, негативно воздействующий на правоохраняемый объект, в данном случае жизнь гражданина РК.

Субъективная сторона будет являться косвенный умысел обороняющегося. Косвенный умысел – это, если лицо не предвидело возможности наступления общественно опасных последствий своих действий, хотя при должной внимательности и предусмотрительности должно было и могло предвидеть эти последствия.

Определение граней превышения пределов необходимой обороны. Для того, что определить грань необходимой обороны, необходимо точно установить кто есть – нападавший, а кто есть пострадавший.

Главным критерием необходимой обороны является ее своевременность и размер ущерба, нанесенный при активных действиях. Так, если вы превысили пределы необходимой обороны и ваши действия явно не соответствовали характеру и степени угрожавшей опасности, и обстоятельствам, и вами был причинен нападавшей стороне вред равный или больший, чем предотвращенный, то эти действия стоит рассматривать как превышение необходимой обороны в том случае умышленного причинения вреда.

Главным из них, является цель защиты, как правило, это действия, направлены на то, чтобы обезвредить преступника и пресечь его нападение. Для него характерна своевременность и минимальный ущерб нападавшему. Нельзя считать необходимой обороной действия, которые направлены на личное сведение счетов с кем – либо. Но если сильно углубиться в изучение данного вопроса мы не можем с точностью сказать, кто жертва преступления, а кто преступник. Так, как у нас в государстве нет прецедентов, и нет статистики которая говорила, какое количество и в какой период были рассмотрены похожие дела и каким был вердикт.

Необходимая оборона допустима не только тогда, когда умышленными или неосторожными действиями нападавшего уже причинен вред, но и тогда когда причинение вреда еще не начато, но создана реальная угроза его причинения (например, совершены приготовительные действия для осуществления посягательства и др.) или когда посягающий еще не закончил совершение противоправных действий (продолжает избивать, не успел вынести украденное из квартиры), а также и тогда, когда защита последовала непосредственно за актом посягательства, которое фактически было закончено, но по обстоятельствам дела для обороняющегося не был ясен момент его окончания.

Следует отличать необходимую оборону от мнимой обороны. При мнимой обороне

общественно опасное посягательство фактически в реальности отсутствует, но обстановка происшествия дает основание обороняющемуся считать, что оно совершается и он в связи с этим ошибочно полагает, что действует против такого посягательства. За вред, причиненный при мнимой обороне, уголовная ответственность наступает лишь при наличии следующих обстоятельств:

- когда, тот кто причиняет вред в связи со сложившейся обстановкой обоснованно полагал, что он действует в состоянии необходимой обороны, но при этом превысил ее пределы;

- когда при должной внимательности причинившего вред мог правильно оценить обстановку и сделать вывод об отсутствии общественно опасного посягательства (например, увидел выходящего из квартиры соседей незнакомого человека с сумкой и подумав, что совершена кража, причинил вред, а потерпевший оказался родственником соседей).

Уголовное законодательство Республики Казахстан устанавливает ответственность за причинение при необходимой обороне не всякого вреда, а только того, который причинен умышленными действиями. В этой связи, преступления, совершенные при превышении пределов необходимой обороны, с субъективной стороны характеризуются только умышленной формой вины. Если вред посягнутому был причинен в результате неосторожности, то преступность и наказуемость такого деяния исключается.

Разграничение составами преступлений при превышении пределов необходимой обороны Сложности в процессе квалификации на практике во многом обусловлены тем, что составы некоторых преступлений обладают значительным сходством между собой.

«Для того, чтобы правильно квалифицировать преступление.

С учетом специфики анализируемого состава преступления, представляется правильно провести его разграничение со следующими, наиболее схожими с ним по ряду объективных и субъективных признаков преступлениями: составом убийства без смягчающих обстоятельств; убийством при отягчающих обстоятельствах; убийством в состоянии аффекта; убийством, совершенным при превышении мер, необходимых для задержания лица, совершившего преступление; с составом причинения смерти по неосторожности, а также с умышленным причинением тяжкого вреда здоровью при превышении пределов необходимой обороны, повлекшим смерть потерпевшего .

Характерным разграничительным критерием убийства, совершенного при превышении пределов необходимой обороны, с убийством при отягчающих обстоятельствах является установление цели и мотива поведения субъекта, связанных с отражением общественно опасного посягательства. Важным моментом в плане установления мотива и цели совершенного преступления при разграничении данных убийств является учет характера взаимоотношений, складывающихся между сторонами до возникновения инцидента, связанного с причинением вреда. В целях правильной квалификации, на начальном этапе расследования имеет важное значение установление данных о наличии судимостей, получение справок о нахождении на учете в психоневрологическом и наркологическом диспансерах, а также характеристик в отношении личности каждого из участников конфликта.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан. 30.08.1995г. Алматы 2023г. издательство «Юрист».
2. Уголовный кодекс РК Алматы 2023г. издательство «Юрист».
3. Уголовно – процессуальный кодекс РК Алматы 2023г. издательство «Юрист».
4. Указ Президента РК – «Казахстан 2050».
5. Агаджанян А. Эффективность нормы о необходимой обороне // Законность. № 11. 2017.

6. Баулин Ю.В. Обстоятельства, исключющие преступность деяния. М., Юристъ. 2011.
7. Бахтеева Е.И. Превышение пределов необходимой обороны: проблемы квалификации.
8. Кони А.Ф. О праве необходимой обороны. М., Норма. 2013.

УДК 343

Берікұлы Нұрдан
Университет «Туран-Астана»,
г. Астана, Республика Казахстан
научный руководитель: к.ю.н., профессор Барсукова Р.А.

ЗНАЧЕНИЕ ПРЕВЫШЕНИЯ ПРЕДЕЛОВ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ

ҚАЖЕТТІ ҚОРҒАНЫС ШЕГІНЕН АСЫП КЕТУДІҢ МӘНІ

THE CONCEPT OF EXCEEDING THE LIMITS OF NECESSARY DEFENSE

Аннотация. Превышением пределов необходимой обороны признается явное несоответствие средств защиты и характера причиняемого при этом вреда нападающему характеру и степени общественной опасности посягательства. Явными же будут очевидные, значительно превосходящие по интенсивности, средствам, характеру вреда действия обороняющегося, не вызванные необходимостью защиты.

Ключевые слова: превышение пределы, необходимая оборона, средств защиты, вред нападающему, общественные опасности посягательства.

Аннотация: Қорғаныс құралдарының және бұл ретте шабуылдаушыға келтірілген зиянның сипаты мен қол сұғушылықтың қоғамдық қауіптілік дәрежесінің айқын сәйкес келмеуі қажетті қорғаныс шегінен асып кету деп танылады. Қорғаныс қажеттілігінен туындамаған қорғаныс әрекетінің қарқындылығы, құралдары, зиян сипаты жағынан айтарлықтай жоғары айқын болады.

Түйінді сөздер: шектен асып кету, қажетті қорғаныс, қорғаныс құралдары, шабуылдаушыға зиян, қол сұғудың қоғамдық қауіптері.

Abstract: Exceeding the limits of the necessary defense is recognized as a clear discrepancy between the means of protection and the nature of the harm caused to the attacker and the degree of public danger of encroachment. Obvious, however, will be the actions of the defender, which are significantly superior in intensity, means, and nature of harm, not caused by the need for protection.

Keywords: exceeding the limits, necessary defense, means of protection, harm to the attacker, public danger of encroachment.

В ч.3, ст.32 УК РК: "Превышение пределов необходимой обороны признается явное несоответствие защиты характеру и степени общественной опасности посягательства, в результате чего посягающему причиняется явное чрезмерный, не вызываемый обстановкой вред. Такое превышение влечет за собой уголовную ответственность лишь в случаях умышленного причинение вреда"

Кроме этого 21 декабря 2019 года было внесено дополнение в данный закон, Закон РК "О внесении изменений и дополнении в Уголовный, Уголовно-процессуальный и Уголовно-исполнительный Кодексы РК" [1].

№363-11 ЗРК, 21.12 2019г. Часть Зст.32 дополнить абзацем вторым, следующего содержания: "Не является превышением пределов необходимой обороны применение вреда лицу, посягающему на жизнь человека, либо при отражении иного посягательства, соединенного с применением или попыткой применения оружия"

Закон принятый Парламентом 4.12 2019г. подписан Президентом РК 21.12.2019г. Данный закон является рекомендацией определяющего Президентом РК, как курс на

гуманизацию уголовной политики. Дается право лицу, ставшему жертвой преступного посягательства, в случаях, когда такое посягательство направлено на лишение его жизни или сопряженного с применением отражать это покушение, любым возможным способом, не боясь быть привлеченным к уголовной ответственности за причинения смерти или вреда здоровью посягающему.

Необходимая оборона является действием правомерным и общественно полезным лишь при соблюдении рассмотренных в предыдущих главах условий правомерности необходимой обороны. Состояние необходимой обороны оправдывает причинение вреда нападающему и его интересам в том случае, если защитительные действия не выходят за пределы необходимой обороны. Превышение пределов необходимой обороны является действием общественно опасным, и поэтому оно включает в себе состав преступления. Однако совершение преступления в условиях превышения необходимой обороны - деяние относительно менее опасное, чем причинение того же вреда при отсутствии этих условий, так как защищающийся действительно находится в состоянии необходимой обороны, однако нарушает границы допустимой защиты [2].

Уголовное законодательство рассматривает действия, вызванные превышением пределов необходимой обороны, как менее опасные по сравнению с преступлениями, не обусловленными превышением обороны. Пункт "з" ч.1 ст.53 УК к числу обстоятельств смягчающих уголовную ответственность, относит совершение преступления "при нарушении условий правомерности необходимой обороны".

Таким образом, то обстоятельство, что уголовное законодательство, во-первых, рассматривает превышение пределов необходимой обороны как действие, влекущее за собой уголовную ответственность, и во-вторых, смягчает наказание за совершение убийства или причинения тяжкого, или среднего вреда здоровью при превышении пределов необходимой обороны, обязывает следственные и судебные органы вдумчиво подходить к решению вопроса о наличии или отсутствии превышения пределов необходимой обороны.

Установление явного несоответствия защиты характеру и опасности посягательства, что требует ст.32 УК РК, связано с внимательным изучением всех конкретных условий, в которых осуществляется акт необходимой обороны. При этом следует учесть степень опасности нападения, близость его осуществления, силу и стремительность характер тех средств, которые избрал нападающий, и т.п. существенное значение имеет и сам объект посягательства.

Решая вопрос о наличии или отсутствии признаков превышения пределов необходимой обороны, суды должны учитывать не только соответствие или несоответствие средств защиты и нападения, но и характер опасности, угрожавшей оборонявшемуся. Его силы и возможности по отражению посягательства, а также все иные обстоятельства, которые могли повлиять на реальное соотношение сил посягавшего и защищавшегося (количество посягавших и оборонявшихся, их возраст, физическое развитие, наличие оружия место и время посягательства и т.д.). При совершении посягательства группой лиц обороняющийся вправе применить к любому из нападающих такие меры защиты, которые определяются опасностью и характером действий всей группы. Таким образом, можно сделать вывод, что для защиты охраняемых общественных отношений допускается применение любых орудий, но в тоже время вред, причиняемый этими орудиями, не всегда допустим, а для защиты наиболее важных благ допустимы все без исключения средства. Обороняющийся вправе применить те средства и способы защиты, которые в данных условиях наиболее пригодны для обороны от посягательства, с учетом, разумеется, характера и опасности нападения №

В тоже время общественная опасность посягательства не меняется в зависимости от интенсивности нападения. Поэтому интенсивность определяет объективную сторону посягательства и на ее основании обороняющийся судит о том, на какие общественные интересы направлены действия нападающего. Для определения степени интенсивности нападения существенное значение имеют средства нападения и способ, каким

осуществляется нападение. Разбойное нападение, связанное с насилием, опасным для жизни и здоровья, является более интенсивным, чем открытое похищение имущества без насилия над личностью. Вооруженное нападение на граждан - более интенсивно и опасно, чем невооруженное. Однако при определенных условиях и невооруженное нападение (например, нападающий душит потерпевшего) по своей интенсивности может не уступать вооруженному нападению.

Из изложенного можно сделать вывод, что превышение пределов необходимой обороны в судебной практике и в теории уголовного права является многоплановой по содержанию юридической категорией, превышение пределов необходимой обороны, суд не может ограничиться общей формулировкой и обязан обосновать в приговоре свой вывод со ссылкой на конкретные установленные по делу обстоятельства.

Ч.3 ст.32 УК РК устанавливает, что "превышением необходимой обороны признаются умышленные действия, явно несоответствующие характеру и степени общественной опасности посягательства". По смыслу закона, превышением пределов необходимой обороны признается лишь явное, очевидное несоответствие защиты характеру и опасности посягательства, когда посягающему без необходимости умышленно причиняется вред. Причинение посягающему при отражении общественно опасного посягательства вреда по неосторожности не может влечь уголовной ответственности. Эти положения УК и постановления отвергают наказуемость превышения пределов необходимой обороны по неосторожности, поэтому по закону превышение пределов необходимой обороны - умышленное действие. Между тем согласно ст. ст.9,20 УК РК умысел - признак не деяния, а преступления в целом, в котором деяние - один из его элементов. Вот почему целесообразнее говорить об умышленном характере преступлений, совершенных при превышении пределов необходимой обороны.

Законодательное определение превышения пределов необходимой обороны правильнее истолковывать исходя из юридического содержания каждого входящего в него признака. Защита состоит в причинении вреда. Посягательство есть деяние, направленное на причинение вреда общественным отношениям. При определении соотношения вреда предотвращенного и причиненного в расчет надо брать термины "характер" и "опасность" посягательства, которые законодатель ввел в целях конкретизации величины общественной опасности конкретного посягательства. Термины "характер" и "опасность" посягательства родственны терминам "характер" и "степень общественной опасности" преступления.

Характер - качественная сторона посягательства. Она зависит от его объекта. В этой связи иногда, только исходя из характера посягательства, можно судить о правомерности обороны. Если посягательство направлено, например, на жизнь, то любая защита будет допустимой. Степень опасности - количественная величина посягательства. Например, причинение тяжкого и средней тяжести вреда здоровью по характеру одинаковы (объектом они имеют здоровье). Но по степени опасности - разные, так как причиняют здоровью различный по тяжести вред. В этой связи при толковании превышения пределов необходимой обороны посягательство как основание для объема защиты в определенной мере сводится к величине причиняемого посягающим вреда конкретному объекту.

Следовательно, под характером и опасностью посягательства надо понимать причинение общественным отношениям определенного по величине вреда.

Между защитой и посягательством, как это вытекает из определения превышения пределов необходимой обороны, должно быть явное несоответствие. Явность предполагает внешнее резкое различие между одним вредом обороняющегося и нападающего. В тоже время признак явности является объективным и субъективным критерием эксцесса обороны. Как объективный критерий явность выражает фактическое несоответствие защиты характеру и опасности посягательства, т.е. в тех случаях, когда нет явного разрыва между причиненным вредом и вредом угрожаемым, то нет и превышения пределов необходимой обороны [3].

Требование соразмерности средств защиты средствам нападения неприемлемо потому, что сама по себе несоразмерность этих средств не всегда свидетельствует о превышении пределов необходимой обороны. Не следует забывать, что в большинстве случаев только путем применения более сильных средств можно остановить преступное посягательство. Исходной базой для суждения о несоответствии между вредом, причиненным и угрожаемым должна служить социальная значимость интереса, защищенного и интереса, нарушенного посягательством.

Вывод о том, имело ли место превышение пределов необходимой обороны или нет, можно сделать в результате тщательного анализа конкретных обстоятельств дела, личности посягающего и обороняющегося. Все признаки должны учитываться в совокупности, а не изолированно, что позволит более полно и всесторонне выяснить вопрос о степени соответствия защиты характеру и опасности посягательства.

В юридической науке существует взгляд, что превышение пределов необходимой обороны может быть двух видов:

- 1) превышение необходимой обороны, вызванное несвоевременностью защиты - совершением оборонительных действий уже после окончания посягательства или после того, как опасность посягательства уже миновала, если принятые в отношении нападавшего меры не вызывались необходимостью задержания преступника;

- 2) чрезмерная оборона. Выход за временные рамки посягательства именуется в науке несвоевременной обороной; выделяются и 2 ее подвида - преждевременная и запоздалая. Этот вид эксцесса обороны полного признания не получает. Несвоевременной признается такая оборона, которая предпринята до возникновения у лица права на необходимую оборону или после того как это право прекратилось. Другой частью юристов был высказан взгляд, что вообще не может иметь места превышение пределов необходимой обороны во времени. При нарушении границ необходимой обороны во времени состояние необходимой обороны уже отсутствует вследствие отсутствия нападения; следовательно, в этих случаях, не может быть речи о превышении необходимой обороны". Причинение вреда нападавшему при осуществлении несвоевременной защиты, как правило, должно влечь уголовную ответственность на общих основаниях за умышленное или неосторожное общественно опасное деяние [49].

В тех случаях, когда еще не было совершено какого-либо посягательства на интересы государства, на общественные интересы, собственность, личность и права отдельных граждан, т.е. когда опасность посягательства не была еще наличной, нельзя говорить и о возникновении права на необходимую оборону. Поэтому причинение вреда лицу, которое может лишь в будущем совершить нападение, нельзя рассматривать как превышение пределов необходимой обороны. Превышение обороны при ее несвоевременности будет лишь тогда, когда преступное посягательство имело место в действительности, а поэтому и существовало право на необходимую оборону у потерпевшего или других лиц, но преступник уже прекратил нападение: опасность нападения миновала или преступный результат уже полностью осуществлен. В этих случаях при определенных условиях можно говорить и о превышении пределов необходимой обороны.

Состояние необходимой обороны может иметь место и тогда, когда защита последовала непосредственно за актом хотя бы и оконченого посягательства, но по обстоятельствам дела для оборонявшегося не был ясен момент его окончания.

Субъективная сторона совершенного преступления при превышении пределов необходимой обороны характеризуется особыми мотивами, дающими основание рассматривать превышение пределов необходимой обороны как обстоятельство, смягчающую уголовную ответственность. Мотивом здесь является, как и при совершении акта необходимой обороны, стремление защитить общественные отношения. По этим мотивам можно провести различие между превышением необходимой обороны и мстью преступнику. За совершение преступления после того как защищающийся вполне осознал, что опасность преступного посягательства на него миновала.

Вопрос о понимании субъективной стороны превышения пределов необходимой обороны различно решается в нашей уголовно правовой литературе. Причинение вреда по неосторожности должно влечь за собой уголовную ответственность на общем основании за неосторожное совершение преступления. Закон понимает под убийством с превышением пределов необходимой обороны только умышленное убийство. Но убийство при превышении пределов необходимой обороны может быть и неосторожным и что умышленное превышение пределов необходимой обороны якобы не может служить смягчающим вину обстоятельством. Это он обосновывает тем, что, хотя причиненный при это вред и составляет превышение необходимой обороны, однако субъективная деятельность защищавшегося направлена не на отражение нападения, а на совершение преступления. Такой взгляд противоречит прямому смыслу ст.53 УК, согласно которым совершение преступления в условиях превышения пределов необходимой обороны признается обстоятельством, смягчающим уголовную ответственность [4].

Законодатель исходит из того, что превышение пределов необходимой обороны предполагает деятельность умышленную. В ч.4 ст. 19 УК РК указано, что деяние, совершенное по неосторожности, признается преступлением только в том случае, когда это специально предусмотрено соответствующей статьей Особенной части УК. В ст. ст. ст.,99, 101,108 УК РК законодатель не указал на возможность совершения данных преступлений по неосторожности. Поэтому убийство с превышением пределов необходимой обороны есть умышленное лишение жизни, т.е. такое убийство, когда виновный предвидит и желает или сознательно допускает его наступление причинение посягающему при отражении общественно опасного посягательства вреда по неосторожности не может влечь уголовной ответственности. Значит есть необходимость отграничения убийства, причинения тяжкого телесного повреждения при превышении пределов необходимой обороны от умышленного убийства, умышленного причинения тяжкого или менее тяжкого телесного повреждения в состоянии внезапно возникшего сильного душевного волнения под влиянием насилия или тяжкого оскорбления. Необходимо помнить, что внезапно возникшее сильное волнение (физиологический аффект) бывает разным по содержанию: страх, ужас, гнев, ненависть отчаяние. Аффект страха является реакцией самозащиты. Он возникает от опасности посягательства, которая воспринимается как угрожающая наиболее важным благам, например, жизни. Оценка опасности может быть преувеличенной, т.е. ошибочной. В этом случае допущенное превышение пределов необходимой обороны не может считаться умышленным. Если же посягательство вызвало аффект гнева или ненависти, то совершенное под его влиянием преступление совершается не с целью защиты и, следовательно, не в состоянии необходимой обороны; кроме того, состояние сильного душевного волнения не является обязательным признаком совершения преступлений при превышении пределов необходимой обороны. [5]

Из сказанного видно, что понятие чрезмерной обороны как вида превышения пределов необходимой обороны очень сложно, для того чтобы правильно решить вопрос о наличии или отсутствии превышения, необходимо учитывать конкретные обстоятельства каждого случая в их совокупности. В связи с этим очень сложно определить в общей форме пределы защиты от того или иного вида преступления. Все зависит от интенсивности посягательства, его обстановки, соотношения сил, поэтому определение возможных дозволенных пределов защиты - вопрос, решаемый органами следствия и судом в зависимости от конкретных обстоятельств, в которых осуществлялась защита.

В двух случаях причинение тяжкого вреда личности при превышении пределов необходимой обороны рассматривается как самостоятельное преступление. Это убийство при превышении пределов необходимой обороны (ст.99 УК РК) и причинение тяжкого вреда здоровью при превышении пределов необходимой обороны (ст.109 УК РК). За эти преступления предусмотрены значительно более мягкие санкции по сравнению с санкциями за соответствующие преступления, совершенные вне связи с необходимой обороной.

В ст.66 УК РК говорится об освобождение от уголовной ответственности при превышении пределов необходимой обороны: "Лицо, превысившее пределы необходимой обороны в следствии страха, испуга или замешательства, вызванного общественно опасными посягательством, может быть с учетом обстоятельства дела освобождено судом от уголовной ответственности" т.е. суд рассматривая все обстоятельства по делу дает окончательное обоснованное решение. Небольшая тяжесть указанных преступлений связана с их мотивом (стремление к защите), целью (пресечение посягательства) с тем, что эти преступления имеют в определенной мере вынужденный характер и совершаются под влиянием страха, для надежности пресечения посягательства. Целесообразно было бы в ряде случаев превышения пределов необходимой обороны ориентировать суд на применение условного осуждения или на мотивированное снижение наказания ниже низшего предела карательной санкции. Ни за причинение легкого или средней тяжести вреда здоровью, ни за имевшее место покушение при покушении на жизнь ни за покушение на убийство, которое вообще ни к каким вредным последствиям не привело, уголовная ответственность не должна наступать, так как между причиненным и любым предотвращены вредом нет явного несоответствия [6].

Список использованной литературы:

1. Уголовно исполнительный Кодекс РК по состоянию на 21.12.2022 г.
2. Казаченко И.Я. Уголовное право Общая часть. 2020 г.
3. Гельфанд И.А., Куц И.Т. Необходимая оборона по советскому уголовному праву. Киев, 2001г.
4. Козак В.Н. Право граждан на необходимую оборону. Саратов, 1972г.
5. Кириченко В.Ф. Основные вопросы учения о необходимой обороне в уголовном праве. М., 2017г.
6. Кириченко В.Ф. Превышение пределов необходимой обороны // Государство и право. 2001г.

УДК 343

Қуаныш Рауан Жұмабекұлы

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты
«Тұран-Астана» университеті
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к., доцент Каженова А.С.

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ СОТ ҚЫЗМЕТІНІҢ АДАМГЕРШІЛІК НЕГІЗДЕРІ

НРАВСТВЕННЫЕ ОСНОВЫ СУДЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

MORAL FOUNDATIONS OF JUDICIAL ACTIVITY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Аннотация. Сот төрелігі адал және тәуелсіз судьялар корпусынсыз өмір сүре алмайды. Оның адалдығы мен тәуелсіздігін қамтамасыз ету үшін сот судья этикасының жоғары нормаларын қалыптастыруға, қолдауға қатысуға және осы нормаларды жеке өзі сақтауға міндетті.

Түйінді сөздер: судья, сот, этика, қылмыстық процесс, адам құқықтары, құқықтық

тәртіп, қоғам мен мемлекеттің мүдделері, қағидалар.

Аннотация. Правосудие не может существовать без честного и независимого судейского корпуса. Для обеспечения его честности и независимости судья обязан принимать участие в формировании, поддержании высоких норм судейской этики и лично соблюдать эти нормы.

Ключевые слова: судья, суд, этика, уголовный процесс, права человека, правопорядок, интересы общества и государства, принципы.

Abstract. Justice cannot exist without an honest and independent judiciary. To ensure his integrity and independence, the judge is obliged to take part in the formation and maintenance of high standards of judicial ethics and personally observe these standards.

Keywords: judge, court, ethics, criminal process, human rights, legal order, interests of society and the state, principles.

Судьялардың құқықтық мәртебесінің ерекшеліктері және сот билігін жүзеге асыру қызметі олардың қоғамдық-құқықтық сипатына байланысты. Мемлекет пен судья арасындағы қатынастардың ерекше сипаты мемлекет судьяға оның атынан шешім шығарып қана қоймай, заңнамада белгіленген жағдайларда мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдануға құқық беретіндігінде. Сондықтан, өз өкілеттіктерін жүзеге асыра отырып, судьялар, ең алдымен, мемлекеттің еркін жүзеге асырады. Осы мемлекеттік-қызметтік қатынастардың ерекшелігі судьяларды іріктеу мен қызметке тағайындаудың ерекше тәртібін ғана емес, сонымен қатар судьяларға қойылатын ерекше талаптарды да анықтайды - барлық басқа қызметкерлерге ортақ талаптардан басқа, заң шығарушы олар үшін судьялардың сот билігінің тасымалдаушысы болуына байланысты арнайы біліктілік талаптарын белгіледі және осыған байланысты Заңмен судьяларға қойылатын жоғары талаптар белгіленді. осы лауазымға орналасуға үміткер адамдарға. Сонымен, судьяның құқықтық мәртебесінің ерекшеліктерінің бірі-оған мемлекет берген билік өкілеттіктерінің кең спектрі оның құқықтық өкілеттіктерімен ғана емес, сонымен бірге үлкен моральдық жауапкершілікпен де байланысты. Бұл судьялар сот билігінің тасымалдаушысы ретінде өз қызметінде жалпыадамзаттық адамгершілік құндылықтарға назар аударып, олардың бекітілуіне ықпал етуі керек екендігіне байланысты. Заң шығарушы сот қызметінің ерекшелігінің мазмұнына сүйене отырып, судьядан жеткілікті теориялық білімді, әдетте жылдар бойы пайда болатын практикалық тәжірибені ғана емес, сонымен бірге моральдық мінсіздікті де талап етеді. Рим заңгерлерінің сөздері олардың қызметіне қатысты: "potentia non est nisi ad Bonum" (билік тек жақсылық үшін ғана бар), "potentia debet sequi iustitiam, non antecedere" (билік әділеттілікті ұстануға тиіс, оның алдында емес) және т. б.

Қолданыстағы республикалық заңнаманың нормаларында судьялардың өздеріне және олардың сот төрелігін жүзеге асыру кезінде де, қызметтен тыс уақытта да мінез-құлқына қойылатын нақты моральдық талаптар бар. Мәселен, мысалы, сот төрелігін жүзеге асыру жөніндегі өзінің конституциялық міндеттерін орындау кезінде, сондай-ақ қызметтен тыс қатынастарда судья судья этикасының талаптарын сақтауға және судьяның беделіне, қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін немесе оның объективтілігі мен бейтараптығына күмән тудыратын кез келген нәрседен аулақ болуға міндетті; істерді Заңның және әділеттіліктің барлық талаптарын сақтай отырып қарау құзыретті, тәуелсіз және бейтарап; сот этикасына қайшы келетін теріс қылық жасағаны үшін ол тәртіптік жауапкершілікке тартылуы мүмкін ("сот туралы" ҚР Конституциялық заңының 39-бабы 1-тармағының 2-тармағы, 2-тармағының 2-тармағы, 2-тармағының 2-тармағы, 39-бабы 1-тармағының 2-тармағы Қазақстан Республикасы судьяларының жүйесі мен мәртебесі " [1]). Іс жүргізу заңнамасының бірқатар нормаларының диспозицияларында судьяға қойылатын моральдық сипаттағы талаптар да енгізілген, олар белгілі бір мінез-құлыққа нұсқамалар немесе тыйымдар түрінде өз көрінісін тапты (мысалы, қылмыстық сот ісін жүргізудің міндеттерінің бірі әділ сот талқылауы болып табылады (ҚР ҚПК 8-бабының 1-тармағы); қылмыстық іс бойынша іс жүргізу кезінде ар-намысты қорлайтын шешімдер мен әрекеттерге тыйым салынады немесе процеске қатысатын адамның қадір-қасиетін

төмендететін (ҚР ҚДЖК 13-бабының 1-тармағы, ҚР АДЖК 9-бабының 1-тармағы); дәлелдемелерді бағалау кезінде судья заң мен ар-ожданын басшылыққа алуы тиіс (т. ҚР ҚДЖК 25-бабы 1-тармағы, ҚР АДЖК 16-бабы 1-тармағы) және т. б.). Осылайша, судья өз қызметінде материалдық және іс жүргізу заңнамасының нормаларын дұрыс қолдануға ғана емес, сонымен қатар істерді қарау кезінде кездесетін қиын жағдайларды түсінуге, ақылға қонымды және заңды ғана емес, сонымен бірге әділ болуы керек шешімдерді мұқият және жауапкершілікпен қабылдауға міндетті.

Қолданыстағы қазақстандық заңнамада көрсетілген талаптар сот төрелігі саласындағы халықаралық стандарттар мен қағидаттарға сәйкес келеді. Мәселен, сот органдарының тәуелсіздігіне қатысты негізгі қағидаттардың 10-тармағына сәйкес "сот лауазымдарына іріктелген адамдар жоғары моральдық қасиеттер мен қабілеттерге ие болуы керек" [2]; адам және азамат құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 10-тармағы істерді "тәуелсіз және бейтарап соттың әділеттіліктің барлық талаптарын дауыстап және сақтай отырып" қарау қажеттілігін белгілейді[3]; заңгерлердің рөліне қатысты 10, 12 негізгі қағидаттар, заңгерлердің тиісті біліктілігі мен дайындығын қамтамасыз ете отырып, "олардың кәсіби мұраттары мен моральдық міндеттерін" білу қажеттілігін, олардың кәсібіне тән ар-намысы мен қадір-қасиетін сақтау қажеттілігін көрсетеді[4] және т. б. белгілі бір жағдайларда осы нормаларды бұзу заңды түрде билікті асыра пайдалану, асыра пайдалану немесе оның беделін түсіру. Осылайша, соттың бұл қасиеттері ұлттық және халықаралық құқық ұғымдарын білдіреді. Әділ ескерту бойынша Л. Б. Алексеева: "олардың болмауы сот төрелігінен бас тартуға алып келеді және сот процесіне деген сенімге нұқсан келтіреді" [5].

Сондықтан судьяның қызметін реттейтін нормаларды тек құқықтық ережелер ретінде ғана емес, сонымен бірге оның қызметінің этикалық негізін құрайтын жалпы моральдық көзқарастардың нақты, нақты көрінісі ретінде сипаттауға болады. Судьяның өз міндеттерін орындамауы немесе тиісінше орындамауы, сайып келгенде, моральдық талаптардың бұзылуына әкеледі. Сот істері мен материалдарын қарау кезінде дұрыс шешілуі тек кәсіби білім деңгейіне ғана емес, сонымен бірге судьяның құқықтық мәдениеті, құқықтық санасы мен адалдығына байланысты болатын жағдайлар жиі туындайды. Бұл, өз кезегінде, оның әрбір шешім, іс - әрекет үшін жоғары, Қос жауапкершілігін тудырады және қабылданған шешімдердің моральдық негіздемесінің қажеттілігін тудырады-олардың заңмен рұқсат етілуіне ғана емес, сонымен бірге олардың моральдық-этикалық ережелеріне сәйкестігіне де негізделеді. Сондықтан судьяның құқықтық мәртебесінің ерекшелігін, оның сот төрелігі міндеттерін орындаудағы белсенді рөлін ескере отырып, заң оған кәсіптің басқа түрлеріне тән емес қосымша талаптар мен міндеттерді жүктейді. Мысалы, егер атқарушы және заң шығарушы органдардағы көптеген лауазымдар көбінесе лауазымға тағайындалған немесе сайланған адамға қойылатын минималды талаптармен ауыстырылуы мүмкін болса, онда судьяларға заң бойынша ең қатаң талаптар қойылады. Олар үшін жоғары цензуралар белгіленеді (жас, білім беру, кәсіптік және басқалары, олардың тізбесі баппен белгіленген. "ҚР сот жүйесі және судьяларының мәртебесі туралы" ҚР Конституциялық заңының 29-бабы, "ҚР Әділет біліктілік алқасы туралы"ҚР Заңының 13-бабы). Заң шығарушы мемлекеттік әкімшілік лауазымға орналасуға үміткер азаматтардың арнайы тексеруден міндетті түрде өтуін көздей отырып, Мемлекеттік қызметке түсушінің моральдық бейнесіне қандай да бір талаптар қоймайды ("Мемлекеттік қызмет туралы"ҚР Заңының 13-бабының 3-бөлігі). Этикалық талаптар Мемлекеттік қызметке кіретін кандидаттарға емес, тек мемлекеттік қызметшіге ғана қойылады. Судьяға үміткерге мінсіз беделдің болуы, яғни заңда тұжырымдалған, сондықтан құқықтық маңызы бар моральдық қасиеттің талабы сияқты талап қойылады. Сондықтан судья жеке тұлға ретінде ғана емес, сонымен бірге мемлекеттің қызметкері ретінде де әділ, адал, объективті, бейтарап, дамыған ар-ождан сезіміне ие болуы керек. Ол өзінің қадір-қасиетін және бүкіл төрешілер қауымдастығының қадір-қасиетін қорғауы керек. Судья өз міндеттерін орындау кезінде де, қызметтен тыс қатынастарда да: отбасына, қоғамдық және өзге де байланыстарға оның

судья ретіндегі қызметіне ықпал етуіне жол бермеуге; өзінің лауазымы нәтижесінде алған құпия ақпаратты жария етпеуге немесе өз мақсаттары үшін пайдаланбауға; кәсіби және өзге де қатынастарда құрмет, төзімділік және тәрбиелілік танытуға міндетті және т.б. (судьялық әдеп кодексінің 1, 2, 4-баптары). Судья өкілді немесе атқарушы органдардың басшыларын қуантуға, осы соттың төрағасы немесе жоғары тұрған судьялар тарапынан распозжыласқа қол жеткізуге ұмтылу ретінде қарастырылуы мүмкін мұндай мінез-құлықтан аулақ болуға тиіс. Судьяның қоғамдық орында мас күйінде, ұқыпсыз немесе арандатушылықпен киініп, күмәнді беделге ие мекемелерге (казино, ойын үйлері және т.б.) баруына, өкілді, атқарушы және басқа органдардың басшы қызметкерлерімен жеке байланыстарын жарнамалауға жол берілмейді. [6].

Судьялық этикаға қайшы келетін теріс қылық жасағаны үшін заңнамада судьяларды жауапқа тартудың негіздері мен тәртібі көзделеді ("ҚР сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы" ҚР Конституциялық заңының 39-бабы 1-тармағының 2-тармағы). Алайда, бұл судьяға жасалған теріс қылық жамандық болып табыла ма деген мәселені шешуде түбегейлі мәнге ие болса да, судьяға жасалған теріс қылық ұғымын ашпайды. Бұл қылмыстық болмаса да, жоғары судья атағына сәйкес келмейтін әрекетті немесе әрекетсіздікті түсіну керек деп ойлайды (мысалы, судья өзінің лауазымына ғана емес, күнделікті өміріндегі мінез-құлқына да нұқсан келтіретін, сондай-ақ оның бейтараптығы мен адалдығына күмән келтіретін мінез-құлыққа жол береді). сот ісін жүргізу уақыты сөзбен немесе іс-әрекетпен қандай да бір жағымсыздықты немесе объективтіліктің жеткіліксіздігін көрсетеді, сондай-ақ процеске қатысатын адамдарға мұны істеуге мүмкіндік береді; судья өзінің лауазымы нәтижесінде алған құпия ақпаратты ашты немесе өз мақсаттары үшін пайдаланды және т.б.).

Әділ сот ісін жүргізу құқығы жалпыға бірдей танылған халықаралық-құқықтық қағидат болып табылады. Бұл қағида соттың қызметі процестің тараптарының бірінің не жекелеген азаматтардың, лауазымды адамдардың, белгілі бір топтардың мүдделеріне емес, жеке адамның, қоғамның, мемлекеттің мүдделерінде жүзеге асырылуы тиіс дегенді білдіреді. Әділеттілік мәселесі көбінесе заңдылық пен орындылық принципі белгілі бір алшақтық жағдайында туындайтынын атап өткен жөн. Бұл құқық нормалары өмірдің нақты жағдайларында кездесетін ықтимал жағдайлар мен жағдайлардың барлық жанкүйерлерін есепке ала алмайтындығына байланысты. Сондықтан, кейбір жағдайларда заң шығарушы нақты іс жүргізу әрекеттерін жасауға және нақты шешімдер қабылдауға тікелей нұсқау береді, ал басқаларында сотқа істің нақты жағдайларын ескере отырып, ең оңтайлы және ұтымды шешімді таңдау туралы мәселені өз қалауы бойынша шешуге мүмкіндік береді. Соңғы жағдайда сот іс бойынша қолда бар дәлелдемелерді бағалай отырып, ең тиімді, орынды ғана емес, сонымен бірге әділ деп санайтын шешімді таңдайды. Алайда, бұл ретте сот заңды басшылыққа алып, оның шегінен шықпауы керек.

Әділеттілік принципі әділеттіліктің көптеген принциптерінде тікелей жүзеге асады, мысалы: судьялардың тәуелсіздігі және оларды тек заңға бағыну, өйткені заң әділ деп болжанады; объективті шындықты белгілеу талабы, өйткені шындық әрқашан әділ; дәлелдемелерді ішкі наным бойынша бағалау, өйткені сенімсіз әділ шешім жоқ; айыпталушының кінәсіздігі туралы презумпция, өйткені әділеттілікке дейін сот үкімі айыпталушыны кінәсіз деп санауға әділетті; айыпталушыға қорғаныс құқығын қамтамасыз ету, өйткені айыпталушы әлі кінәлі деп танылмағандықтан, айыпталушыдан қорғану мүмкіндігін беру әділетті және т.б. [7]. Жалпы алғанда, сот төрелігі саласындағы бұл қағидат үш құрамдас бөлікті іске асырумен қамтамасыз етіледі: 1) әрбір сот төрелігіне қол жеткізуді қамтамасыз ету; 2) сот Ұйымына және оның құрамына қойылатын талаптар (яғни сот заң талаптарына сәйкес құрылуы, сондай-ақ тәуелсіз, құзыретті және бейтарап болуы тиіс); 3) заңды және сот шешімінің негізделген шешімі (яғни. істі қарау мен шешудің тиісті процестік рәсімі қамтамасыз етілуге тиіс).

Судьяға заңмен берілген жеткілікті кең өкілеттіктер кешені, егер ол құқықтық сананың, құқықтық мәдениеттің, адалдықтың және моральдық парыздың жеткілікті жоғары деңгейіне ие болмаса, құқықтарды теріс пайдалануға әкелуі мүмкін. Заңның

моральдық нормалары мен нұсқамаларының талаптарын бұзу фактілері сот төрелігінің сапасы мен тиімділігіне ғана емес, сонымен бірге соттың қоғамдық беделіне де теріс әсер етеді, оның беделінің, кәсіби беделінің төмендеуіне, сайып келгенде, сот төрелігі органдарының беделін түсіруге, оларға халықтың сенімін бұзуға әкеледі. Сондықтан судьяның жауапкершілігі мәселесі таза құқықтық мәселелерде жабыла алмайды. Судьяның жауапты мінез-құлқына айтарлықтай әсер ететін әлеуметтік, адамгершілік, психологиялық, ұйымдастырушылық, ғылыми-техникалық және басқа факторлар барған сайын маңызды бола түсуде. Судья қызметінің моральдық аспектілерін және оның құқықтық жауапкершілікпен өзара байланыстағы жауапкершілігін зерттеу оның қызметінің құқықтық және моральдық негіздерін нақты тұжырымдауға мүмкіндік береді, сот қызметіне әсер ететін әлеуметтік-моральдық және әлеуметтік-психологиялық факторларды анықтауға ықпал етеді. Судьяның өзіне заңмен жүктелген өкілеттіктерді кез келген орындамауы немесе тиісінше орындамауы, сайып келгенде, моральдық талаптардың бұзылуына әкеледі. Істер бойынша сот процесінде мұндай жағдайлар жиі туындайды, олардың дұрыс шешілуі көбінесе судьяның кәсібилігіне емес, оның моральдық негіздерінің деңгейіне байланысты. Бұл оның әрбір шешім мен іс-әрекет үшін жоғары, екі есе жауапкершілігін тудырады және оларды тек құқықтық ережелермен ғана емес, сонымен бірге моральдық нормалардың талаптарымен де байланыстыру қажеттілігін туғызады. Сонымен қатар, бұл нұсқаулар бір-бірінен оқшауланбайды, бірақ өзара әрекеттеседі, бір-бірімен тығыз байланысты. Сот іс-әрекеттерін жүргізу, тактикалық тәсілдерді қолдану кезінде судья олардың іс жүргізу заңына рұқсат етілуіне ғана емес, сонымен бірге олардың моральдық-этикалық талаптарға сәйкестігіне де негізделуі керек. Қабылданған шешімдердің моральдық негіздемесіз, әсер ету әдістері мен құралдарын моральдық бағалаусыз сот қызметінің орындылығы мен әділдігі туралы айтуға болмайды. Сондықтан судья Заңның жансыз орындаушысы болмауы керек, бірақ заң талаптарын әділеттілік, ресми теңдік, бостандық, парасаттылық, адалдық және т. б. сияқты құқық принциптерімен өлшеуі керек. құқық субъектілерінің интуитивті түсінілген және ұтымды негізделген әділ талаптары заңда көрініс таппаған жағдайларда, сот құқықтың барлық принциптерін ескере отырып, тәуелсіз ішкі сенімге сүйене отырып, тиісті құқықтық ережелерді өзі тұжырымдауы керек[8].

Істі сот талқылауы процесінде судья сот отырысына қатысушының моральдық азап шегуіне әкелуі мүмкін белгілі бір сыртқы моральдық факторларды ескеруі керек. Сондықтан сот төрелігінің сапасына судьяның өзі айтарлықтай әсер етеді. Оның іскерлік қасиеттерін, кәсібилігін бағалай отырып, оның моральдық, психологиялық және басқа да қасиеттерін ескеру қажет. Бұл қасиеттер судьяның сот төрелігін жүзеге асыруға жарамдылығының көрсеткіші болуы керек дегенді білдіреді. Егер судьяның жоғары адамгершілік қасиеттері, азаматтық борыш сезімі оның кәсібилігімен үйлеспесе, онда ешқандай заңнамалық ережелер тәуелсіз, әділ және құзыретті судьяны құрмайды. Сот шешімдеріне деген құрмет пен сенім көбінесе азаматтардың судьялардың адалдығына, адалдығына және тәуелсіздігіне деген сенімділігіне байланысты. Маңыздысы, көптеген басылымдар судья кандидатының судьялық философиясы, беделі, бұрынғы жұмыс орындары, идеологиялық көзқарастары, жеке таныстары мен байланыстары және оның судьялық жұмысына айтарлықтай әсер етуі мүмкін басқа жағдайлар сияқты жеке қасиеттерін бағалауға ерекше назар аудару керек екенін бірнеше рет атап өтті[9]. Алайда, берілген рөлге қарамастан, республикадағы сот билігі әлі күнге дейін халықтың кейбір бөлігінің сенімін тудырмайды, бұған социологиялық зерттеулердің деректері дәлел бола алады. Мәселен, сауалнамаға қатысқан 500 респонденттің 25,5% - ы (Шығыс Қазақстан-41,2%) сотқа жүгінудің тиімділігіне де, судьялардың адалдығына да сенбейді. Сол респонденттердің судьяның қасиеттерін -5-тен +5 - ке дейін бағалауы кезінде олардың ешқайсысы жалпы оң орташа баға алған жоқ, дегенмен кейбір аймақтарда орташа ұпайлар нөлден жоғары деп түсінілді (мысалы: судьялардың сыбайлас жемқорлық / сатылмауы (-2.55-ең нашар бағалардың бірі ; судьяның тәуелділігі / тәуелсіздігі (-2.11) - іс жүзінде "тәуелділік" ретінде бағаланды; соттың ашықтығы / ашықтығы (-1,93); біліктілігі жоқ /

кәсіпқойлық: (-0,49); біржақтылық / объективтілік (-1,23); салтанатсыздық/процеске қатысушыларды құрметтеу (-1,2); әділетсіздік/әділдік (-1,14); абыройсыздық/адалдық (-0,99); бопсалау/әдептілік (-1,37); ықпал етушілерге (-2,08) және т.б. қадір-қасиет/бейімділік [10].

Судья лауазымына кандидатты конкурстық іріктеу кезінде екі жақты міндет шешілуі тиіс: үміткердің кәсіби деңгейін, сондай-ақ сот қызметін жүзеге асыру үшін қажетті оның жеке басын сипаттайтын деректерді (мысалы, әдептілік, адалдық, Тәуелсіздік, қағидаттылық, жоғары эрудиция, объективтілік, әділдік, сауаттылық және жоғары сияқты қасиеттер) анықтау ауызша және жазбаша сөйлеу деңгейі және т.б.). Психологтардың пікірінше, сот іс-әрекетінде мінез-құлықтың бес стилін ажыратуға болады: авторитарлық, демонстрациялық, жетекші, сындарлы және қатал. Тәжірибе судьялардың жеке психологиялық ерекшеліктеріне қойылатын талаптардың бес тобын әзірледі: коммуникативті қабілеттердің дамуына ықпал ететін қасиеттер; интеллектуалды; адамгершілік; әкімшілік; объективті өзін-өзі бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен. Н. В. Кузнецова судьялардың табысты қызметіне қарсы көрсетілімдер қатарына жатады: "зияткерлік қабілеттердің төмен көрсеткіштері; өзінің физикалық денсаулығының жай-күйіне шамадан тыс, тұрақты алаңдаушылық; тұлғаның мазасыздығы, мазасыздыққа, толқуға бейімділік; эмоционалды тұрақтылықтың төмен деңгейі; импульсивтілік, эгоцентризм, эмоционалды жетілмегендік, үстемдікке ұмтылу"[11]. В. Байдуков сот кадрларын іріктеу кезінде әлеуметтік психологияның жетістігін пайдалану қажет деп санайды". Осы мақсаттар үшін ол штатқа сот органдарына кадрларды іріктеу кезінде, кадрлардың қозғалысы кезінде тиісті ұсыныстар беру құқығына ие болатын, сондай-ақ әртүрлі тұлғааралық жанжал жағдайларын шешуге қатыса алатын және т. б. кеңесші-психолог лауазымын енгізу қажет деп санайды. сот органдарының жұмысы, осы қателіктермен байланысты материалдық шығындарды азайтады, соттың беделін арттырады " [12]. Біздің ойымызша, болашақ судьялар психологиялық портретін анықтау мақсатында психологиялық тестілеуден өтетін арнайы әлеуметтік-психологиялық орталықтар құру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2000 ж. 25 желтоқсандағы № 132-ІІ Конституциялық Заңы (2023.08.04. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51021164

2 Сот органдарының тәуелсіздігіне қатысты негізгі қағидалар: БҰҰ - ның қылмыстың алдын алу және құқық бұзушылармен жұмыс жөніндегі ҮІІ конгресі қабылдады (Милан, 26 тамыз-6 қыркүйек 1985 ж.); БҰҰ Бас Ассамблеясының 1985 жылғы 29 қарашадағы, 1985 жылғы 13 желтоқсандағы қарарларымен мақұлданды // адам құқықтары мен бостандықтарын халықаралық құқықтық қорғау // құжаттар жинағы. М., 1990. 324-329 ББ.

3 1948 жылғы 10 желтоқсандағы адам және азамат құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы // сол жерде. 39-43 бет.

4 Б.10, заңгерлердің рөліне қатысты 12 негізгі қағида: БҰҰ - ның сегізінші қылмыстың алдын алу және қылмыскерлерді басқару конгресі қабылдады, Гавана 27 тамыз-7 қыркүйек 1990 ж. //www. zakon.kz.

5 Алексеева Л.Б., Жуйков В.М., Лукашук И.И. Международные нормы о правах человека и применение их судами Российской Федерации. М.: Права человека, 1996. С. 171.

6 См.: Палеев М.С., Пашин С.А., Савицкий В.М. Закон о статусе судей в РФ. Научно-практический комментарий. М., 1994. С.14-16.

7 См.: Конституционные основы правосудия в СССР / Под ред. В.М. Савицкого. М.: Наука, 1981. С. 39.

8 Цихоцкий А.В. Указ. соч. С.364; Лазарев В.В. Пробелы в праве. Казань, 1969. С.13-14.

9 Воронов В. Компромисс и независимость судебной власти // Правовая реформа в Казахстане. 2000. № 15. С. 8-9; Нарикбаев М. Суд под каблуком? Пока это так...// Казахстанская правда. 1999. 3 августа.

10 Суды без коррупции. Сборник материалов исследования. Алматы: Общ.фонд «Транспоренси Казахстан», 2003. С. 151-152

11 Кузнецова Н.В. А судьи кто? // Государство и право. 1994. № 8-9. С. 134-135.

12 Байдуков В. Помощь психолога в подборе кадров юстиции // Советская юстиция. 1990. № 22. С. 22.

УДК 343

Қуаныш Рауан Жұмабекұлы

«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты

«Тұран-Астана» университеті

Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі:

з.ғ.к., доцент Каженова А.С.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚЫЗМЕТІНІҢ КӘСІБИ-ЭТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УГОЛОВНО- ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

PROFESSIONAL AND ETHICAL FOUNDATIONS OF CRIMINAL PROCEDURAL ACTIVITY

Аннотация. Мақалада қылмыстық істер бойынша сот ісін жүргізу кезіндегі этикалық категориялардың мәселелері талданады. Қылмыстық процеске жаңа заңнамамен енгізілген өзгерістерге баса назар аударылады. Қылмыстық процестің принциптерінен туындайтын қылмыстық процесс субъектілерінің міндеттері мен өкілеттіктері қаралады. Бұрынғы заңнамамен салыстырмалы талдау жүргізіледі.

Түйінді сөздер: кәсіби негіздер, этикалық негіздер, қылмыстық процесс, адам құқықтары, құқықтық тәртіп, қоғам мен мемлекеттің мүдделері, принциптері.

Аннотация. В статье анализируются вопросы этических категорий при осуществлении судопроизводства по уголовным делам. Делается акцент на изменения, внесенные в уголовный процесс новым законодательством. Рассматриваются задачи и полномочия субъектов уголовного процесса, вытекающие из принципов уголовного процесса. Проводится сравнительный анализ с прежним законодательством.

Ключевые слова: профессиональные основы, этические основы, уголовный процесс, права человека, правопорядок, интересы общества и государства, принципы.

Abstract. The article analyzes the issues of ethical categories in the conduct of criminal proceedings. The emphasis is placed on the changes made to the criminal process by the new legislation. The tasks and powers of the subjects of the criminal process arising from the principles of the criminal process are considered. A comparative analysis with the previous legislation is carried out.

Keywords: professional foundations, ethical foundations, criminal procedure, human rights, the rule of law, the interests of society and the state, principles.

Қылмыстық сот ісін жүргізу субъектілері қызметінің Кәсіби-этикалық негіздері (атап айтқанда тергеуші, прокурор, судья) қылмыстық процестің қағидағатарында барынша

айқын көрініс табады. Қылмыстық процесті қолдану саласында қалыптасқан қатынастардың ерекшеліктеріне байланысты этика, мораль мәселелері ерекше мәнге ие болатыны белгілі, өйткені мұнда қылмыстық іс жүргізу қызметіне қатысушылардың іс жүргізу құқықтарының бұзылуына жол берілетіндер моральдық құқықтардың бұзылуының құрамдас бөлігі ретінде қарастырылуы мүмкін, яғни оларды бір мезгілде қылмыстық іс жүргізу қызметіне қатысушының моральдық қорғалуына қол сұғушылық ретінде қарастыруға болады.

Көбінесе "этика" термині "адамгершілік" мағынасында жиі қолданылады; еуропалық тілдерде (оның ішінде орыс тіліндегі күнделікті сөйлеу) "моральдық" және "этикалық" синонимдер болып табылады.

Қылмыстық іс жүргізу қызметі тек өзіне ғана тән белгілерге ие. Оларға, ең алдымен, қызметтің мәжбүрлі сипаты жатады. Тек қылмыстық сот ісін жүргізу барысында заң шығарушы қылмыстық процестің міндеттерін шешу үшін іс жүргізу мәжбүрлеу шараларын қолдануға жол береді. Бұл қызметтің тараптарының бірі-мемлекет тиісті органдар мен лауазымды адамдар. қылмыстық іс жүргізу қызметі көбінесе моральдық қақтығыстар жағдайында өтеді. Осыған байланысты қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратын лауазымды тұлғалар әрқашан құқық пен моральдың дұрыс арақатынасы мәселесін шешуі тиіс. Осы қызметтің ерекшелігіне, оның мақсаттарына, мазмұнына, әдістері мен формаларына байланысты қылмыстық іс жүргізу қызметінде туындайтын моральдық мәселелер әрқашан қоғамның мұқият бақылауында болады. Құқық қолдану қызметінің негізі заңдылық болып табылады, оны сот ісін жүргізуде қамтамасыз ету тек моральдық нормалар сақталған жағдайда ғана мүмкін болады. Мораль, мораль-қылмыстық процесте іс жүргізу құқықтары мен міндеттерін іске асыру процесіне шешуші мән беретін қозғаушы күштер. Қылмыстық сот ісін жүргізу саласында құқықтық реттеуден тыс көптеген моральдық қатынастардың болуы, әдебиетте көрсетілген факт [1, 8-9 б.; 2, 12 б.]. Жоғарыда айтылғандардың бәрінен Заң қылмыстық сот ісін жүргізудің адамгершілік мақсаттарын тек адамгершілік жолмен жүзеге асыруды талап етеді деген қорытынды жасау керек.

Осылайша, қылмыстық сот ісін жүргізудің адамгершілік мазмұнының маңызды көрсеткіші оның нормаларында адамгершілік құндылықтардың болуы болып табылады.

Қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы адамгершілік қатынастар мынадай ережелерден туындайды:

- * мемлекет адам мен азаматқа қылмыстық қол сұғушылықтан қауіпсіздікті қамтамасыз етеді;

- * мемлекет қылмыстық іс жүргізу құралдарын (күдіктіні, айыпталушыны, сотталушыны) айыптаудан қорғауды қамтамасыз етеді;

- қылмыстық процеске тартылған адамдар, атап айтқанда куә, жәбірленуші жасалған қылмыстың (құқық бұзушылықтың) мән-жайларын анықтауда құқық қорғау органдарына жәрдем көрсетуге міндетті;

- * қылмыстық процеске тартылған адамдарға мемлекет қылмыстан кейінгі әсерден қорғауды қамтамасыз етеді [2, б.14].

Қылмыстық іс жүргізу қатынастарының негізінде адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеу, Қылмыстан зардап шеккен адамға да, қылмыс жасаған адамға да (құқық бұзушылыққа) тең қатынас сияқты моральдық көздер жатыр.

Қылмыстық процестің міндеттерін тиімді шешу көбінесе қылмыстық іс жүргізу заңының нормалары әділеттілік, адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеу сияқты этикалық категорияларға негізделген жалпыадамзаттық нормалар мен қағидаларға қаншалықты сәйкес келетіндігіне байланысты, бұл А. П. Гускова: "қылмыстық қудалауды осылай ұйымдастырып, оны өзінің барлық құрамдас бөліктерінде – Кодексте, сотта және жазаларды орындауда – сотталушының қатыгез ашуын туғызбайтындай етіп жандандыру керек, бірақ оның дұрыс емес, азғындықпен, қоғамға қайшы әрекет еткенін, сондықтан оны қайта құрумен байланысты еңбектерді көтеруі керек оның ішкі әлемі " [3, б. 52].

"Осы заңды қолданатын адамның (тергеушінің, прокурордың, соттың) моральдық

принциптеріне көбейтілген Заңның адамгершілігі қоғам бағалайтын шын мәнінде тиімді құқықтық саясатты тудыруға қабілетті" [4, 88-бет].

Тергеу тәжірибесінде жеке тұлғаның заңдылығын, құқықтары мен бостандықтарын бұзу, Ар-намыс пен қадір-қасиет мемлекеттің басты мәселесі болып қала береді.

ҚР жаңа қылмыстық іс жүргізу кодексі қабылданғанға дейін жәбірленуші шағымданған тергеушілер мен прокурорлардың іс-әрекеттері мен шешімдерінің қатарына:

* анықтау органы, тергеуші қызметкерлерінің қылмыстар туралы арыздарды немесе хабарламаларды тіркеуге, шешуге байланысты әрекеттері (әрекетсіздігі) (13%);

* тергеу әрекетін жүргізу кезінде заңды бұзу (5%);

* өтініштерді қанағаттандырудан бас тарту (6%);

* тергеуді тоқтата тұру туралы қаулы және анықтау және тергеу органдарының кейіннен әрекетсіздігі (12%);

* айыпталушы ретінде тарту туралы қаулы (3%);

* сараптамаларды тағайындау және жүргізу туралы шешімдер (4%);

* тергеу жүргізу, қамауда ұстау немесе қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасын сайлау мерзімдерін ұзарту туралы қаулылар және т. б. (17%) [5, 21-27 ББ.].

Қазіргі уақытта рухани құндылықтарды бағалауға деген көзқарас айтарлықтай өзгерді, қоғамның мүшесі ретінде адамның құқықтық санасы өзгерді. Бұл өзгерістер қылмыстық сот ісін жүргізу саласын да айналып өтпеді және қылмыстардың ашылу дәрежесіне және жеке тұлғаның құқықтық және моральдық қорғалуына әсер етеді. Қылмыстық сот ісін жүргізудегі этиканың рөлін анықтай отырып, оны тек күдіктілердің, айыпталушылардың, сотталушылардың ғана емес, сонымен бірге жәбірленушілердің де құқықтары мен кепілдіктерін кеңейту тұрғысынан қарау қажет.

Әрине, қазіргі кезеңде мемлекеттің саясаты сот ісін жүргізуді ізгілендіруге бағытталған, ол оның барлық қатысушыларына қатысты болуы керек. Әйтпесе, барлық азаматтардың заң мен сот алдындағы әділдігі мен теңдігі қағидаттары бұзылады. Сондай-ақ, жаңа процессуалдық саясаттың қағидаттық ерекшелігі оның азаматтардың жеке құқықтары мен заңды мүдделерін бірінші орынға қоюында екенін атап өткен жөн. Бұл ретте қылмыстық сот ісін жүргізуді ізгілендіру ҚДЖК нормаларын жетілдіру жолымен жүзеге асырылады және біріншіден, қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтарын кеңейтуге, екіншіден, осы құқықтарды іске асыру кепілдіктерін нығайтуға, үшіншіден, қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратын лауазымды адамдардың жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын жол берілгені үшін жауапкершілігін қатаңдатуға бағытталған.

Осыған байланысты, қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың, атап айтқанда қылмыстық процесті жүргізетін субъектілердің мінез-құлқы (мінез-құлық актісі) ерекше мүдделерді білдіреді. Ғылыми әдебиеттерде адамгершілік құрылымына қандай мінез-құлықты енгізу керек деген сұраққа нақты жауап жоқ. Мәселен, мысалы, Н. Н. Крутов бұл мәселеге қатысты барлық көзқарастарды келесідей жіктеуді ұсынады:

1. Адамгершілік құрылымына кез-келген мінез-құлық кіруі керек, өйткені кез-келген мінез-құлық әрекетін моральдық категориялар арқылы бағалауға болады;

2. Адамгершілік құрылымына тек адамгершілік талаптарына сәйкес келетін мінез-құлық кіруі мүмкін;

3. Моральдық (моральдық) құндылықтармен айқындалатын мінез-құлық есепке алынуға жатады.

4. Адамгершілік идеалды құбылыстар, құндылық көріністері мен нормалар саласымен шектелуі керек, оған мінез-құлық, практика, адамдардың іс-әрекеті кірмейді, бұл жеке тұлғаны емес, оның мінез-құлқын (іс-әрекетін) және қылмыстық сот ісін жүргізу кезінде қабылданған шешімді бағалау қажет екенін көрсетеді [6, 10-бет].

Ең дұрысы, қылмыстық процестің мақсаты – объективті шындыққа қол жеткізу адамгершілік болып табылады, өйткені ол бірдей маңызды адамгершілік міндеттерді шешуге бағытталған: әділеттілікті қалпына келтіру, қылмыс жасағаны үшін шынымен кінәлілерді әшкерелеу, азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын қорғауды нығайту,

заңның дұрыс қолданылуын қамтамасыз ету, кінәсіздік презумпциясы қағидатын сақтау.

Қазақстан Республикасының қазіргі қылмыстық процесіне қойылатын моральдық талаптар туралы айта отырып, ең алдымен, біздің ойымызша, қағидаттылық, объективтілік, бейтараптық, дербестік және өзін-өзі сынға алу сияқты қасиеттерді атап өткен жөн, олар, ең алдымен, тиісті мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдарының қызметінде іске асырылуы тиіс, өйткені, к. б. Червонцева атап өткендей [7, Б. 10-15], олардың адал қызметі әрқашан қоғамның игілігіне бағытталған, қылмыспен күресудің жоғары мақсаттарына қызмет етеді. Осыған байланысты мұндай қызметтің құқықтық және адамгершілік критерийлері мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдарының Заңдарды дәл және тұрақты орындауы болуға тиіс. Қылмыстық іс жүргізу заңының барлық қағидаттары мен нормаларын сақтау қылмыстық процеске қатысушы мемлекеттің мүдделерін білдіретін адамдардың кәсіби борышы ретінде ғана емес, сонымен бірге олардың негізгі моральдық міндеті ретінде де негізгі болып саналуы керек.

Кейбір авторлар заң шығарудағы моральдық құндылықтар еленбейді және бұл қоғамды құқықтық нигилизмге жетелейді деп санайды [2, б.14]. Сонымен бірге, қылмыстық сот ісін жүргізуде моральдық мазмұнға толы көптеген нормалар бар екенін атап өткен жөн. Сонымен, тергеу әрекеттерін жүргізуге заң адамгершілік талаптарын қояды, оларды жүргізу кезінде адамның қадір-қасиетін төмендететін немесе олардың денсаулығына қауіп төндіретін әрекеттерге тыйым салады. Сондай-ақ, лауазымды тұлғалар азаматтардың жеке өмірінің мән-жайларының құпия сақталуын қамтамасыз етуге және аса қажетсіз зиян келтірместен мүлікті құрметтеуге міндетті. Бірақ сонымен бірге, процедуралық қызметте этика нормалары әрдайым сақталмайтынын атап өткен жөн.

Мораль-жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің ажырамас атрибуты. Ол адам бар жерде, оның құқықтары мен бостандықтары бар адам болуы керек. Осыған байланысты, заңгер-ғалымдардан кейін қылмыстық іс жүргізу құқығының нормалары мен мораль нормаларын екі тұрғыдан қарастыру қажет деп санаймыз: бірлік пен айырмашылық.

Қылмыстық іс жүргізу нормалары мен этика нормаларының бірлігі-бұл әлеуметтік нормалардың бір түрі, бір қоғам шеңберінде қалыптасады және дамиды. Олар қоғамдық қатынастардың реттеушілері болып табылады, бұл жағдайда қылмыстық іс жүргізу барысында туындайтын қылмыстық іс жүргізу бір мақсатты көздейді: объективті шындыққа әділетті, адамгершілік құралдармен, моральдық тұрғыдан негізделген және заңды негізделген әдістермен қол жеткізу, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының басымдығын тану, оларды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау. Осы мақсаттан жалпы міндет туындайды: қылмыс жасағаны үшін шынымен кінәлі адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауапкершілікке тарту және кінәсіздерді заңсыз қылмыстық қудалаудан қорғау және, әрине, әлеуметтік әділеттілікке қол жеткізу. Жоғарыда аталған нормалардың бірлігі олардың өзара тәуелділігінде, өзара тәуелділігінде де көрінеді. Әрбір құқықтық норма қоғамның этикалық талаптарына сәйкес келуі керек және егер ол адамгершілік принциптері мен категорияларын ескерусіз қабылданса, қоғам оларды заңды емес, адамгершілікке қарсы және елемеуге бейім деп қабылдауы мүмкін. Н.А. Захарченконың "қылмыстық іс жүргізу нормаларының адамгершілік қағидаттары мен нормаларына сәйкестігі, олардың кепілдігі, орындылығы шарт емес, Оның атрибуттары, онсыз құқықтық жүйе өмір сүре де, ойлана да алмайды" деген тұжырымымен келісім келеді [8, 39-бет]. Этикалық категориялар барлық құқықтық нормалардың негізі болып табылады, оларсыз соңғысы өз мәнін жоғалтады. Ал этикалық нормалар өз кезегінде құқықтық шеңберсіз заңды күшке ие болмайды.

Қылмыстық іс жүргізу нормалары мен әдеп нормалары арасындағы айырмашылық мыналарға дейін азаяды: ҚІЖК нормаларын мемлекет белгілейді, олар барлығына бірдей және қылмыстық процестің барлық қатысушылары орындау үшін міндетті, қажет болған жағдайда олар мәжбүрлеу тәртібімен мемлекеттік мәжбүрлеу түрінде қамтамасыз етіледі. Олар ресми құжаттарда: халықаралық-құқықтық актілерде, Конституцияда, ҚІЖК-де және басқа да нормативтік-құқықтық актілерде бекітілген.

Моральдық нормалар, қылмыстық іс жүргізуден айырмашылығы, жазылмаған,

ресми түрде бекітілмеген және тек қоғамдық сананың өнімі, құқықтық сананың ажырамас бөлігі болып табылады. Егер қылмыстық іс жүргізу құқығының нормалары жаза қорқынышымен мәжбүрлеп орындалса, мысалы, айғақ беруден бас тартқаны немесе жалтарғаны үшін куә қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Бұл жағдайда куәгер өз еркіне қарамастан куәлік беруге міндетті және ол оларды қылмыстық жауапкершілікке тартудан қорқып беруі мүмкін. Моральдық нормалар, қылмыстық іс жүргізуден айырмашылығы, адам моральдық сана деңгейіне байланысты және моральдық борышына байланысты "өкіну" қорқынышымен өз еркімен орындалады. Моральдық парыз адамды қандай да бір іс-әрекеттерді жасауға ғана емес, сонымен бірге өзін моральдық ұстанымға субъективті түрде бағындыруға, моральдық себептерге сүйенуге міндеттейді. Бұл жағдайды Демокрит көрсетті: "қорқыныштан емес, парыз сезімінен теріс қылықтардан аулақ болу" [9]. Бірақ моральдық борыштан туындаған әрекеттер әрдайым практикалық мүдделерге сәйкес келе бермейтінін, әрқашан жағдайларға сәйкес келмейтінін атап өткен жөн. Сыртқы кедергілер, қоғамдық пікірмен жанжалдан қорқу, жеке мүдделер адамгершілік әрекетке қарсы тұра алады. "Өзіне, жұбайына және жақын туыстарына қарсы куәлік бермеу құқығы" нормасы айқын мысал бола алады. И. Кант, бір кездері "адамзат тарихында бәрі моральдық заңдарға сәйкес бола бермейді, өйткені жеке адамдар, тіпті бүкіл халықтар өздерінің ақыл-ойы бойынша және көбінесе басқаларға зиян келтіріп, өз мақсаттарын көздейді" деп атап өтті [10, 658-бет].

Азаматтардың этика нормаларын орындауы мен сақтауы олардың моральдық құндылықтарды қаншалықты жоғары қоятындығына, олардың "ар-ождан", "ар-намыс", "қадір-қасиет", "парыз" сияқты ұғымдарға субъективті қатынасына және олардың өміріндегі орны мен рөліне байланысты. Әдеп нормаларын сақтамаған жағдайда ресми биліктің араласуға, жауапқа тартуға құқығы жоқ, мұндай жағдайларда тек ұжымдық (қоғамдық) пікірден туындайтын жария соттауға жол беріледі. Қылмыстық іс жүргізу және этикалық нормалардың арақатынасы қоғамды дамыту, мемлекетте болып жатқан өзгерістер барысында үнемі бір бағытта немесе басқа бағытта өзгеріп отырады. Бірақ бір нәрсе өзгермейді-олар бір уақытта пайда болады, дамиды және әрекет етеді және бір тұтасқа біріктіріледі. Бұл туралы м. с. әділ ой айтты. Строгович: "процессуалдық нормалардың моральдық мазмұнын анықтау, ашу міндеті қойылған кезде, белгілі бір процессуалдық принципті, институтты, жеке ережені қарастыру кезінде моральдық нормаларды процессуалдық нормалардан қатаң түрде ажыратуға мүмкіндік жоқ екенін әрдайым есте ұстаған жөн: бұл тек процессуалдық, құқықтық норма, бірақ моральдық емес, моральдық норма емес. құқықтық"

Бұл мәлімдеме қылмыстық іс жүргізу және моральдық нормалардың бірлігін растайды, яғни әрдайым қылмыстық іс жүргізу нормаларына келгенде, олардың белгілі бір моральдық сипатқа ие екенін және олар моральдық мазмұнға енген кезде ғана тиімді, тиімді екенін есте ұстаған жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Элькинд П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. – Л.: изд. Ленинградского университета. – 1976. – 146 с.
2. Абдымомунова Э. Профессионально-этические основы деятельности участников уголовного судопроизводства. – Автореф. канд. юрид. наук. – 120009. – Бишкек, 2013. – 24с.
3. Гуськова А.П. Нравственные начала реализации прав человека в уголовном судопроизводстве // Проблемные вопросы законотворческой и правоприменительной деятельности в России на рубеже нового тысячелетия: Оренбург: Изд. центр ОГАУ. – 2001. – 95с.
4. Дубов Г.В. Этика сотрудников правоохранительных органов. – М., 2002. – С.
5. Данный уровень подтверждается и исследованиями профессора Н.Г. Муратовой: Муратова Н.Г. Система судебного контроля в уголовном судопроизводстве:

вопросы теории, законодательного регулирования и практики: Автореф. дисс... докт. юрид. наук. – 12.00.09. – Екатеринбург. – 2004. 42 с.

6. Крутов Н.Н. Мораль в действии // О закономерностях влияния морали на поведение личности. – М.: Политиздат, – 198 с.

7. Червонцева К.Б. Нравственные основы судебно-экспертной деятельности. – Дисс. ... канд. юрид. наук. – М.: МосУ МВД России, 2011. – 24 с.

8. Захарченко Н.А. «Мораль в механизме уголовно-процессуального регулирования». – Дисс... канд.юрид.наук. – 12.00.09. – Ленинград, 1983. – 196 с.

9. Стобей. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. В 86-ти томах. – Стобей: Спб.,1890-1907. 10 Кант И. Сочинения. – Т.3. – М., 1964. – 865 с.

10. Строгович М.С. Проблемы судебной этики. – М.,1974. 236 с.

УДК 328

Шаймерденов Жанболат Сергалиевич

университет «Туран-Астана»,

г. Астана, Республика Казахстан

научный руководитель: к.ю.н., профессор Барсукова Р.А.

УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УМЫШЛЕННОГО УБИЙСТВА И УМЫШЛЕННОГО ТЯЖКОГО ТЕЛЕСНОГО ПОВРЕЖДЕНИЯ

ҚАСАҚАНА КІСІ ӨЛТІРУ МЕН ҚАСАҚАНА АУЫР ДЕНЕ ЖАРАҚАТЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

CRIMINAL-LEGAL AND CRIMINOLOGICAL ASPECTS OF PREMEDITATED MURDER AND INTENTIONAL GRIEVOUS BODILY HARM

Аннотация. В данной статье проводится законодательный и доктринальный анализ убийств, а также причинение тяжких телесных повреждений. Рассматривается история развития в отечественном праве. Раскрываются субъективные и объективные стороны преступления, приводится статистика, обсуждаются, связанные с ними проблемы четкой квалификации убийств и причинения тяжких телесных повреждений. В выводах обобщается подход законодателей и исследователей, приводятся рекомендации по совершенствованию законодательства.

Ключевые слова: умышенное убийство, телесные повреждения, виктимное поведение, средства преступления, способ убийства, квалификация, умысел, разграничение составов.

Аннотация. Бұл мақалада кісі өлтіруге, сондай-ақ ауыр дене жарақаттарына заңнамалық және доктриналық талдау жасалады. Отандық құқықтағы даму тарихы қарастырылуда. Қылмыстың субъективті және объективті жақтары ашылады, статистика келтіріледі, кісі өлтірудің нақты біліктілігі мен ауыр дене жарақатын келтірудің олармен байланысты мәселелері талқыланады. Қорытындыларда заң шығарушылар мен зерттеушілердің көзқарасы жинақталады, заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар келтіріледі.

Түйінді сөздер: қасақана кісі өлтіру, дене жарақаты, жәбірленуші мінез-құлық, қылмыс құралдары, кісі өлтіру тәсілі, біліктілігі, ниеті, құрамдарды ажырату.

Abstract. This article provides a legislative and doctrinal analysis of murder, as well as the infliction of grievous bodily harm. The history of the development of the basic concepts in domestic law is considered, modern legislation of foreign countries and their institutional interpretation of the concept are compared. The subjective and objective aspects of the crime are revealed, statistics are provided, and the related problems of a clear qualification of murders and

causing grievous bodily harm are discussed. The conclusions summarize the approach of legislators and researchers, and provide recommendations for improving legislation.

Key words: premeditated murder, bodily harm, victim behavior, means of crime, method of murder, qualification, intent, delimitation of compositions.

В настоящее время, данная проблема очень актуальна в силу того, что насильственные преступления против личности получили широкое распространение. Все чаще прослеживается ничем не объяснимое внедрение в средствах массовой информации культа насилия и ничем не ограниченная агрессивная распушенность, активно функционирующая на уровне межличностных взаимоотношений. В соответствии с этим, в условиях резкого подъема преступности, ужесточения совершаемых преступлений, преступлений, неумолимо увеличивается и количество убийств, а также причинения тяжких телесных повреждений. Нередко жертвами таких преступлений становятся люди из наименее защищенных слоев населения.

Указ Президента Республики Казахстан «О стратегии дальнейшего развития Республики Казахстан», принятый от 7 февраля 2017 года, предусматривает совершенствование административного, уголовного, гражданского и экономического законодательства, повышение прозрачности и эффективности прав и свобод человека, с учетом международных стандартов, а также широкого привлечения информационных и коммуникационных технологий, разработать «Концепцию по усовершенствованию уголовного и уголовно-процессуального законодательства, предназначенного на 2018-2021 годы». В качестве приоритетного направления было определено обеспечение верховенства закона и дальнейшего реформирования судебно-правовой системы, в связи с чем исследование данной сферы имеет важное значение. Кроме того, уделено внимание формированию системы последовательного доведения до населения сути и значения осуществляемых в стране социально-экономических реформ, принимаемых актов законодательства.

Повышение правовой культуры и грамотности населения в части уголовного законодательства представляется весьма актуальной задачей. Потому что правильное понимание сущности норм уголовного законодательства может способствовать достижению существенных результатов в противодействии преступности. А именно:

- 1) у широкой общественности будет сформировано понимание сущности преступности и наказуемости, что напрямую влияет на осознание государственного запрета на совершение того или иного деяния;
- 2) знания в области уголовного законодательства помогут людям разобраться в оценке тех или иных жизненных ситуаций, сформируют чувство социальной ответственности и своевременного реагирования на различные противоправные деяния;
- 3) расширится правовой кругозор населения, что поспособствует сближению граждан с судами и правоохранительными органами, так как они будут иметь достаточные навыки и умения для обращения в такие органы по поводу совершенного преступления, что, в свою очередь, позволит суду и органам правопорядка принимать действенные меры по профилактике и предупреждению правонарушений;
- 4) повышение правового сознания и правовой культуры населения поможет людям принимать участие в предупреждении преступности, что окажет положительное влияние на формирование общественного контроля [1].

На сегодняшний день в Республике Казахстан растет процент криминальной ситуации, также наблюдается рост преступности, и изменение характера преступления. Также практически повсеместно отмечается рост тяжких и особо тяжких преступлений и в связи с этим, актуальность данной тематики приобретает все больше сильный характер развития криминального насилия, сопряженного с нанесением телесных повреждений. Умышленное убийство является преступлением, которое является наитяжчайшим преступлением: в 2018 году зарегистрировано 519 преступлений, в 2019 году 432, в 2020

году 359, в 2021 году 411 и в 2022 году 445 преступлений. Учитывая количество умышленных убийств эти цифры, значительно увеличилось.

Особенная часть Уголовного кодекса Республики Казахстан, принятый с

1991 г., начинается с раздела посягающих на личность. Под преступлением против личности следует понимать общественно опасные деяния, которые направлены против основных личных прав и свобод граждан. Стоит отметить, что преступления против личности делятся на семь глав: против жизни, против здоровья и преступления, опасные для жизни и здоровья, против половой свободы, против семьи, молодежи и нравственности, против свободы, чести и достоинства, против конституционных прав и свобод граждан. Ученые-правоведы, которые определяют преступления против жизни как часть преступлений против личности. К преступлениям против жизни отнесены три вида преступлений:

- 1) убийство;
- 2) причинение смерти по неосторожности;
- 3) доведение до самоубийства.

В юридической литературе, определяют преступления против жизни как часть преступлений против личности. Таким образом, понятие «преступления против жизни» взаимосвязано с определением начала жизни человека и его окончанием. Жизнь человека имеет определенную и индивидуальную продолжительность, которая ограничена от момента рождения до момента смерти. В связи с этим необходимо определить начало и конец жизни человека, так как не может быть убийства ни до начала жизни, ни после прекращения.

Началом жизни человека следует понимать начало родов матери с того момента, когда появилась возможность воздействовать на тело ребенка. Стоит отметить, что жизнь ребенка охраняется уголовным законодательством уже в процессе физиологических родов. Однако, стоит учесть, что уничтожение ребенка до начала родов матери не образует состава убийства. Касательно окончания жизни человека, следует считать момент прекращения жизнедеятельности головного мозга и центральной нервной системы, то есть биологическую смерть.

Кроме того, в отличие от биологической смерти клинической смертью считается временная приостановка сердца, то есть жизнь человека подлежит восстановлению. Так как, при клинической смерти жизнедеятельность человека прекращается на несколько минут, и в течении данного времени есть возможность провести реанимацию. Так, определение начального и конечного моментов жизни человека имеет особое значение, то есть эти моменты играют решающую роль в вопросах разграничения убийства со смежными преступлениями, оконченного убийства и покушения на его совершение, при тяжких телесных повреждениях, повлекшее смерть.

В статье 97 Уголовного кодекса Республики Казахстан дается базовое представление о признаках умышленного убийства. Основным условием ответственности за умышленное убийство является существование причинной связи между действием (бездействием) виновного лица и смертью человека. Данное мнение имеет право на существование, то есть, если виновное лицо:

- умышленно причиняет серьезные телесные повреждения, которые могли повлечь смерть потерпевшего;
- проявляет крайнее безрассудное пренебрежение к жизни потерпевшего, что привело к смерти.

Жизнь каждого человека регулируется уголовным законодательством, независимо от возраста, здоровья или жизнедеятельности будет защищена. Следовательно, оно направлено на убийство младенца, пожилого человека, здорового человека или больного человека, любое действие квалифицируется как убийство. Понятие убийства периодически понимается не только как преступное лишение жизни, но и как причинение различных увечий.

Если рассматривать понятие убийства в уголовно-правовом смысле, то для наступления уголовной ответственности за умышленное убийство необходимы конкретные признаки, которые указывали бы о совершении преступного деяния. Так, по мнению Х.М.Абзаловой: «убийство — это предусмотренное Особенной частью Уголовного кодекса виновное деяние, посягающее на жизнь другого человека и причиняющее ему смерть» [2]. То есть, убийство - это умышленное, противоправное лишение жизни другого человека, в результате чего объектом убийства становится чужая жизнь. Стоит отметить, что убийство должно ограничиваться от естественного завершения жизни. С вышеизложенными определениями убийств, необходимо дать характеристику вытекающими из него признаками:

- 1) это общественно опасное деяние, направленное на умышленное лишение другого человека;
- 2) деяние выражается в противоправности (данный признак является обязательным);
- 3) необходимым признаком является умысел. Необходимо отметить, что простое убийство должно содержать основной состав преступления без смягчающих и отягчающих обстоятельств.

По мнению М.Х. Рустамбаева: «к убийствам, квалифицируемым по ч.1 ст. 97 УК, необходимо относить убийство из мести на почве личных отношений; из ревности; из чувства сострадания к безнадежно больному человеку или по его добровольной просьбе (пассивная или активная эвтаназия); убийство, совершенное в драке или ссоре при отсутствии хулиганских побуждений; по мотивам зависти, трусости и т.д.» [3]. То есть, простое убийство следует квалифицировать исходя из возникших мотивов преступный аборт, независимо от срока беременности, который должен на почве личных отношений между виновным лицом и пострадавшим. Например, по мотивам простого убийства в ходе ссоры или драки преступник по своему внутреннему побуждению или вызванному чувству личной неприязни к потерпевшему, то в этом случае, не возникают отягчающие обстоятельства, так как, такое деяние не подлежит квалификации по части 2 статьи 97 Уголовного кодекса Республики Казахстан. При наличии отягчающих обстоятельств, имеет место быть только в том случае, когда в действиях виновного содержится хоть один из п.п. «а» - «с» части 2 статьи 97 Уголовного кодекса Республики Казахстан. Стоит отметить, если виновным совершено несколько обстоятельств, которые отягчают умышленное убийство, то каждое из них должно быть квалифицировано. В юридической литературе имеются различные точки зрения касательно убийств привилегированного вида, которые относятся к убийствам со смягчающими обстоятельствами. Согласно мнению М.Х. Рустамбаева: «привилегированный

—это состав преступления с привилегировающими признаками (например, составы преступлений, предусмотренные ст. 98, 99, 100 УК)» [4].

По мнению С.М. Кочои, такое: «преступление имеет материальный состав и считается оконченным с момента наступления (причинения) смерти. Поэтому обязательным признаком убийства является причинная связь между деянием, направленным на лишение жизни, и наступившей смертью» [5]. Как нам известно, материальный состав убийства характеризуется тремя основными признаками, такими как:

- общественно опасное деяние;
- преступные последствия;
- причинную связь между деянием и общественно опасным последствием.

Основным признаком убийства представляется общественно опасное действие или бездействие, такое преступление по всему вероятно совершено как посредством активных действий, так и посредством бездействия. Под действием, следует понимать, что виновное лицо проявляет внешнее общественно опасное воздействие в отношении

потерпевшего. То есть, действия виновного проявляются, тогда, когда лицо, не прибегая к применению каких-либо средств или предметов причиняет смерть потерпевшему. Например, использует физическую массу своего тела для совершения данного деяния. Бездействие виновного выражается в общественно опасном инертном поведении, который по своим внутренним убеждениям и контроле своего сознания не производит такого действия, которое оно должно было и могло осуществить. Кроме того, бездействие в виде признака объективной стороны состава преступления проявляется в ненадлежащем выполнении личностью возложенных на него конкретно определенных обязанностей. Например, мать новорожденного ребенка с целью избавления от него не проявила никакой помощи, не накормила ребенка в результате чего ребенок погиб от голода. То есть, преступным последствием является причинение вреда правоохраняемым интересам.

Таким образом, убийство признается оконченным с момента наступления смерти потерпевшего. Кроме того, не имеет важности, когда наступила смерть потерпевшего сразу или после определенного времени. В юридической литературе не устанавливается никаких ограничительных сроков наступления смерти, так как если у виновного был умысел лишить жизни потерпевшего. Такое деяние виновного, говорит о направленности на причинение смерти, если по независящим причинам и воли виновного, не привело к такому последствию, как покушение на убийство.

Субъект преступления — это лицо, произведшее общественно опасное деяние и которое может нести за него уголовную ответственность.

В соответствии с частью 1 статьи 97 Уголовного кодекса Республики Казахстан, субъектом умышленного убийства является физическое, вменяемое лицо, достигшее четырнадцатилетнего возраста, то есть, за простой состав убийства. А, согласно части 2 статьи 97 Уголовного кодекса Республики Казахстан признается физическое, вменяемое лицо, на момент совершения преступления достигшее тринадцатилетнего возраста. Стоит заметить, что при достижении вышеуказанных возрастов следует считать со следующих суток, а не в день рождения. Следует также отметить, что при не установлении возраста субъекта, то назначается судебно-медицинская экспертиза для установления года рождения, однако число и месяц будет указываться последний день установленного года.

Субъективная сторона убийства выражается в психическом отношении субъекта к деянию, а также наступивших последствий. Уголовное законодательство устанавливает уголовную ответственность и наказание лицу за виновное в совершении преступления. Согласно статье 20 Уголовного кодекса Республики Казахстан, указывается, что: «виновным в преступлении может быть признано лицо, умышленно или по неосторожности совершившее общественно опасное деяние, предусмотренное настоящим Кодексом» [5]. Другими словами, данная норма указывает на то, что совершение общественно опасного деяния, как состав преступления, представленного статьей 97 Уголовного Кодекса Республики Казахстан, может предназначаться как основанием уголовной ответственности только в том случае, если это преступление совершено умышленно.

Одним из наиболее опасных преступлений против здоровья является умышленное тяжкое телесное повреждение. Уголовный кодекс Республики Казахстан относит данное преступление к категории тяжких преступлений, а в случае наличия особо отягчающих обстоятельств закон относит его к категории особо тяжких преступных деяний. Необходимо отметить, что преступление несет в себе повышенную общественную опасность, которая состоит как в тяжести непосредственно самого деяния и наступивших последствиях. Уголовное законодательство признает опасными для жизни такие виды причинения вреда здоровью, которые сами по себе угрожают жизни потерпевшего в момент нанесения или же при обычном течении обстоятельств заканчиваются смертью либо же создают реальную угрозу для жизни потерпевшего лица независимо от конечного результата данного преступного деяния. Стоит отметить, что различие от умышленного убийства главной особенностью данного вреда здоровью является опасность для жизни непосредственно в момент нанесения тяжких телесных повреждений. В статье 104

Уголовного кодекса Республики Казахстан дается базовое представление о признаках умышленных тяжких телесных повреждений. В соответствии с данной нормой, преступление, связанное с умышленным причинением тяжких телесных повреждений, означает – умышленное виновное деяние, посягающее на жизнь и здоровье другого человека. Такое деяние может быть признано только в том случае, если виновное лицо умышленно наносило тяжкие телесные повреждения.

В соответствии со статьей 104 Уголовного кодекса Республики Казахстан, в этой норме рассматривается умышленное тяжкое телесное повреждение. Согласно статистике по количеству зарегистрированных тяжких телесных повреждений составило: на 2017 год 1397 преступлений, на 2018 год 1171, на

2019 год 952 и на 2020 год 1076 преступных деяний. Следует учесть, что необходимо определить количество преступлений, которые могли повлечь смерть потерпевшего лица. Поэтому сегодня важно предотвратить преступление, связанное с умышленным убийством и умышленными тяжкими телесными повреждениями. Согласно данной норме, виновное лицо совершая данное преступление, посягает на одно из самых ценных достоинств личности, то есть на здоровье, причиняя порой непоправимый ущерб: лишая трудоспособности, делая инвалидом, а в худшем случае может привести к утере какого-либо органа или же действия виновного лица привели к смерти потерпевшего.

Стоит отметить, что на практике возникают много вопросов касательно особо квалифицированным видом рассматриваемого преступления являются деяния, предусмотренные части 1 и 2 статьи 104 Уголовного кодекса Республики Казахстан, а также часть 3 повлекшее смерть потерпевшего лица. Главная особенность рассматриваемого преступления состоит в том, что оно совершается с двумя формами вины: умысел (прямой или косвенный) на причинение тяжких телесных повреждений и неосторожность (легкомыслие или небрежность) по отношению к смерти потерпевшего. Кроме того, при детальном рассмотрении данной нормы умышленное причинения тяжких телесных повреждений, вина в рассматриваемом преступлении представляет собой качественно определенное сочетание в рамках единого психологического процесса умышленного отношения виновного лица к причинению тяжких телесных повреждений, повлекшее смерть потерпевшего за наступление которых предусмотрена повышенная уголовная ответственность, предусмотренная частью 3 статьи 104 Уголовного кодекса Республики Казахстан.

В теории уголовного права преступные деяния с двойной формы вины предполагают причинную связь между выполнением виновным действий, содержащих признаки основного преступления, наступлением дополнительных, производных последствий. Указанные последствия могут быть вменены в вину лицу лишь в случае, если они обусловлены совершением основного преступления. Если основное преступление материальное по части 1 ст. 104 Уголовного кодекса Республики Казахстан, то причиной производного последствия является не само действие, а именно наступление от него последствий. В случае, если эти последствия не входят в единый ход развития причинной связи, то содеянное следует квалифицировать по совокупности статей. Личность насильственного преступника формируется под воздействием окружающей социальной среды уже у взрослого человека. В готовности к совершению насильственных действий лицом играют не маловажную роль такие обстоятельства как: успешность в социуме, уровень образования, воспитание, в случае негативных воздействий, могут привести к таким последствиям.

В литературе отмечается, что чем выше уровень образования, тем меньше вероятность реализации насильственных мотивов. Стоит отметить, что изначально насильственные действия кроются, прежде всего, в глубине социальных и экономических проблем, недостаточной урегулированности законодательства в области профилактики и общей концепции противодействия насильственным проявлениям. Мотивация к совершению насильственных преступлений также связана с поведением потерпевшего. Пожалуй, основной причиной виктимности при правомерном поведении, можно назвать

плохую физическую подготовку потерпевшего, низкий уровень информированности о криминальной обстановке и психологии преступника. Не менее опасно для профилактики насильственных преступлений является нейтральное поведение потерпевшего лица.

Уголовно-правовая политика в области противодействия насильственным проявлениям, на наш взгляд, должна на концептуальном уровне определять стратегию, исходя из принципов реальности выполнения решений, справедливости и целесообразности, социальной обусловленности. Правовая основа государства делает возможным установление правил поведения, при соблюдении которых обеспечивается безопасность общества. Так, с одной стороны, имеется возможность появления и развития профилактических мер, с другой – органы исполнительной власти обеспечивают реализацию этих мер.

Профилактические меры, направленные на обеспечение общественной безопасности, должен включать в себя: пропаганду правомерного поведения; выступления в средствах массовой информации; создание фильмов, телевизионных программ и положительных социальных видео роликов.

Умышленное причинение тяжких телесных повреждений является одним из насильственных преступлений, посягающих на такую личностную ценность, как здоровье человека, его телесную неприкосновенность. Картина насильственной преступности заметно пополняется за счет совершения такого рода преступлений, особенно в после в последнее десятилетие. Таким образом, под причинением тяжких телесных повреждений предлагается понимать телесное повреждение другого лица, совершенное в виде нарушения функционирования органов или тканей потерпевшего, либо оказание воздействия на потерпевшего с использованием различных факторов: физических, психических, механических, термических, химических, биологических, природных, повлекшего заболевания или утрату жизни потерпевшего лица. Ценность жизни или здоровья неизмеримо выше, чем совокупность подвергающихся посягательству общественных отношений. Учитывая ценностное соотношение общественных отношений, которым может быть причинен ущерб такими деяниями.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан. — Т.: Казахстан, 2021.
2. Указ Президента Республики Казахстан от 07/02/2017г. за № УП-4947 «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Казахстан». Сборник законодательных актов Республики Казахстан, 2017г., № 6.
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан: офи(иал)ное издание – Министерство Юстиции Республики Казахстан. – Т.: «Адолат», 2021г. – 536с.
4. Абзалова Х.М. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика убийства. Монография. – Т.: Ташкент – 2020 год.
5. Кочои С.М. Уголовное право. Общая и Особенная части: Учебник. Краткий курс. — М., 2009г. — 416 с.
6. С.В. Бородин. Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву. М., 1994.
7. Рустамбаев М.Х. Курс уголовного права Республики Казахстан. Том 3. Особенная часть: Преступления против личности, мира и безопасности. 2-е издание, дополненное и переработанное. — Ташкент: ВТИ Национальной гвардии Республики Казахстан, 2018.
8. Рустамбаев М.Х. Курс уголовного права Республики Казахстан. Том 1. Общая часть: Учения о преступлении. 2-е издание, дополненное и переработанное. — Ташкент: ВТИ Национальной гвардии Республики Казахстан, 2018.

ПРОБЛЕМЫ ОТГРАНИЧЕНИЯ РАЗБОЯ ОТ СМЕЖНЫХ СОСТАВОВ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

ҚАРАҚШЫЛЫҚТЫ ОҒАН САБАҚТАС ҚЫЛМЫС ҚҰРАМДАРЫНАН АЖЫРАТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

PROBLEMS OF DIFFERENTIATION OF ROI FROM RELATED COMPOSITIONS OF CRIME

Аннотация. Данная статья посвящена решению значимой для практической деятельности проблемы разграничения разбоя от смежных составов преступлений и выработаны определенные рекомендации для правоприменителя.

Ключевые слова: грабеж, кража, разбой, вымогательство, насилие, соисполнительство, преступление, собственность, уголовное право.

Түйінді сөздер

Бұл мақала қарақшылықты онымен байланысты құқық бұзушылықтардан ажырату мәселесін шешуге арналған, бұл практикалық қызмет үшін маңызды және құқық қорғау органының қызметкері үшін белгілі бір ұсыныстар әзірленді.

Кілт сөздер: тонау, ұрлық, қарақшылық, бопсалау, зорлық-зомбылық, бірлесіп орындау, қылмыс, мүлік, қылмыстық құқық.

Abstract

This article is devoted to solving the problem of distinguishing robbery from related offenses, which is significant for practical activities, and certain recommendations for the law enforcement officer have been developed.

Key words: robbery, theft, robbery, extortion, violence, co-execution, crime, property, criminal law.

Отграничение разбоя от грабежа нередко вызывает определенные затруднения в судебной практике.

Главное отличие грабежа от разбоя состоит в степени интенсивности и объеме насилия, ибо разбой всегда связан с насилием, опасным для жизни и здоровья потерпевшего, в то время как грабеж может быть совершен без насилия либо с насилием не опасным для жизни и здоровья потерпевшего.

Ранее уже отмечалось, что ошибки судов при квалификации грабежа и разбоя обуславливаются различной оценкой легких телесных повреждений, повлекших расстройство здоровья [1, с.103].

Несмотря на четкое указание закона о характере насилия при грабеже, в судебной практике и до настоящего времени встречаются случаи неправильной квалификации как насильственного грабежа действий, которые практически представляют собой не грабеж, а разбой.

Нападение является особенно важным, так как определение последствий физического насилия, как при грабеже, так и при разбое хотя и имеет существенное

значение для правильного разграничения данных составов преступлений, но этим установление степени насилия еще не исчерпывается.

Во всех случаях применение физического насилия, как при грабеже, так и при разбое следует учитывать не только последствия физического насилия, но и другие обстоятельства по этому делу, в частности способ действия виновного при применении этого насилия, имеющий важное значение для квалификации содеянного.

В связи с этим «...физическое насилие с применением оружия или предметов, объективно заменяющих его (топор, металлический прут, камень и т.п.), т.е. таких, которыми можно причинить вред человеку в виде лишения жизни или телесных повреждений, всегда следует рассматривать как насилие, опасное для жизни и здоровья потерпевшего» [2].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что действия лица по завладению чужим имуществом, соединенные с физическим насилием, последствия которого охватываются понятием насильственного грабежа, подлежат квалифицировать как разбой во всех случаях, когда в момент применения этого насилия оно является реально опасным для жизни и здоровья потерпевшего.

В выше названном Постановлении Пленума Верховного Суда Республики Казахстан «О судебной практике по делам о хищениях» специально обращается внимание на то, что нападение с целью завладения имуществом, соединенное с насилием, которое причинило потерпевшему легкое телесное повреждение без расстройства здоровья либо вообще не причинило никакого вреда его здоровью, однако в момент применения создавало реальную опасность для жизни или здоровья потерпевшего, следует квалифицировать как разбой (ч.1 ст.178 УК РК)[2].

В ряде случаев физическое насилие, характерное для насильственного грабежа, может явиться способом выражения угрозы насилием, опасным для жизни или здоровья потерпевшего. В таких случаях квалификация действий виновного должна происходить с учетом характера этой угрозы, а не фактически причиненного вреда.

Угроза, выраженная, например, словами «убью», «зарезу», и т.п. так же как угроза, выраженная посредством «обещания» использовать против потерпевшего оружие или другие предметы, объективно его заменяющие, либо демонстрация их перед потерпевшим, воспринимаемая им именно как угроза насилием, опасным для его жизни и здоровья, являются психическим насилием, характерным только для разбоя[3, с.34].

Неправильная оценка угрозы может иметь место не только тогда, когда она выражена в неопределенной форме, но даже и тогда, когда угроза физическим насилием выражена преступником вполне определенно.

Угроза причинить физическое насилие при завладении чужим имуществом может и не быть и реальной в объективном смысле этого слова. Тем не менее, в этих случаях, если потерпевший воспринимает угрозу, хотя бы и мнимую, как реальную и виновный именно на это и рассчитывает совершить виновным действия необходимо квалифицировать в соответствии с характером этой угрозы[4, с.231].

Более сложным является разграничение насильственного грабежа от разбоя, когда психическое насилие при завладении чужим имуществом выражается виновным неопределенно. Таковым, психическим насилием является, например, угроза: «отдай деньги, а то будет хуже!» и т.п. Преступник в этих случаях прямо не высказывает намерения убить потерпевшего, причинить к нему любое другое насилие, опасное для его жизни или здоровья, не демонстрирует перед потерпевшим оружие или иные предметы, объективно его заменяющие. Применительно к таким случаям вопрос о признании в действиях виновного грабежа или разбоя следует решать следующим образом.

Прежде всего, необходимо учитывать главное - субъективное восприятие потерпевшим характера, применяемым виновным угрозы. Однако это обстоятельство нельзя расценивать в качестве единственного критерия для разграничения указанных составов преступлений, поскольку субъективное представление потерпевшего может быть нередко неадекватным реальному содержанию угрозы, выраженной неопределенно в той

или иной форме. Поэтому в таких случаях суд должен всесторонне проанализировать конкретную обстановку совершения преступления (место, время, возможность позвать на помощь и т.п.), учесть объективный характер действий виновного и все другие фактические обстоятельства по делу и, исходя из этого решить вопрос о квалификации действий виновного[2].

В тех случаях, когда угроза насилем при завладении чужим имуществом выражается преступниками неопределенно, а потерпевшие воспринимают ее как угрозу насилем, опасным для жизни и здоровья, однако характер последующих действий виновных свидетельствует о том, что они не желали применить в отношении потерпевшего такое насиле, их действия следует рассматривать как насильственный грабеж.

В судебной практике известные трудности при разграничении грабежа и разбоя вызывают и такие случаи, когда при завладении чужим имуществом виновный угрожает потерпевшему определенным насилем, приведение которого в исполнение может вызвать различные последствия, начиная от побоев и легких телесных повреждений и кончая смертью лица. Таким насилем является, например, угроза избиением.

Вопрос о квалификации действий виновного в этих случаях должен решаться аналогично тому, как при наличии угрозы, выраженной неопределенно, т.е. с учетом как субъективного восприятия потерпевшим характера угрозы, так и во всех других обстоятельствах дела. Необходимо также учитывать, что разбой считается оконченным преступлением уже с момента осуществления нападения на личность независимо от того, была ли достигнута цель завладения чужим имуществом или нет. Грабеж же признается оконченным с момента завладения чужим имуществом[5, с.301].

Различные моменты окончания этих преступлений объясняются тем, что при разбое преступник посягает на такие блага личности, как жизнь и здоровье, в то время как при грабеже посягательство направлено на значительно менее ценные блага - телесную неприкосновенность и свободу личности.

Отграничивая грабеж от разбоя, в ряде случаев физическое насиле, характерное для насильственного грабежа, может явиться способом выражения угрозы насилем, опасным для жизни или здоровья потерпевшего. В таких случаях квалификация действий виновного должна происходить с учетом характера этой угрозы на момент ее совершения, а не фактически причиненного вреда.

В судебной и следственной практике также имеются сложности оценки характера угрозы физическим насилем, применяемым преступником при завладении чужим имуществом, в особенности, когда такая угроза выражается виновным неопределенно.

Применительно к таким случаям, решая вопрос о признании в действиях виновного грабежа или разбоя следует по нашему мнению, учитывать главное - субъективное восприятие потерпевшим характера применяемой виновным угрозы. Однако, это обстоятельство нельзя понимать формально, в качестве единственного критерия для разграничения указанных составов преступлений, поскольку субъективное представление потерпевшего может быть нередко неадекватным реальному содержанию угрозы, выраженной в той или иной форме. Поэтому в таких случаях суд должен всесторонне проанализировать конкретную обстановку, в которой совершалось преступление (место и время совершения преступления, отсутствие возможности позвать на помощь и т.п.), учесть объективный характер действий виновного и все другие фактические обстоятельства по делу и, исходя из этого, решить вопрос о квалификации действий виновного.

Сложнее дело обстоит при разграничении грабежа и разбоя с применением оружия.

В целях правильного и единообразного применения уголовного закона о грабеже и разбое, в зависимости от степени опасности насилия или угрозы его применения, Пленарное заседание Верховного Суда Республики Казахстан постановило:

При квалификации действий виновного по пункту г) части второй статьи 179 УК судам следует учитывать, является ли примененный при нападении предмет оружием или предметом, используемым в качестве оружия для причинения вреда здоровью.

Под оружием следует понимать устройства и предметы, предназначенные для поражения живой или иной цели, отнесенные к оружию в соответствии с Законом Республики Казахстан от 30 декабря 1998 года «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» и признанные оружием экспертным заключением [6].

Используемыми в качестве оружия признаются предметы, которыми может быть причинен вред здоровью, опасные для жизни или здоровья (ножи бытового назначения, бритва, топор, отвертка, приспособленные предметы: дубинки и т.п.).

Под применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия, следует понимать фактическое их применение с целью причинения вреда жизни или здоровью потерпевшего (производство выстрела, нанесение колюще-режущих ударов и т.п.), то есть использование способности оружия или предмета поражать живую цель.

Если виновный угрожал заведомо непригодным или незаряженным оружием либо предметом, имитирующим оружие (макет пистолета, игрушечный кинжал и др.), то действия виновного при отсутствии квалифицирующих признаков следует квалифицировать по части первой статьи 178 УК РК.

Если виновный непосредственно не применил, а лишь угрожал применить оружие или предмет, используемый в качестве оружия, то его действия следует квалифицировать по части первой статьи 179 УК.»;

«При применении газового оружия (газового пистолета, аэрозольных и других устройств, снаряженных слезоточивым или раздражающим веществом) степень их опасности для жизни или здоровья потерпевшего устанавливается с учетом состава использованного вещества экспертным заключением, и в зависимости от этого содеянное квалифицируется как грабеж или разбой.»;

Под насилием, опасным для жизни или здоровья, следует понимать причинение вреда здоровью с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия, приспособленных для причинения вреда здоровью, а также иное насилие, повлекшее причинение тяжкого или средней тяжести вреда здоровью потерпевшему.

Легкий вред также может быть признан опасным для жизни или здоровья потерпевшего, если он причинен в условиях, опасных для жизни или здоровья потерпевшего (например, нанесение множественных ударов ногами или руками по жизненно важным частям тела и т.п.), и для выздоровления которого требовалось амбулаторное или стационарное лечение.

Под нападением, совершенным с целью завладения чужим имуществом, следует понимать действия виновного лица, совершенные внезапно для потерпевшего, носящие агрессивный характер и соединенные с насилием, опасным для жизни или здоровья потерпевшего, или с угрозой непосредственного применения такого насилия.

Если нападение с целью завладения чужим имуществом не причинило вреда здоровью, но создавало реальную угрозу жизни или здоровью потерпевшего, при отсутствии отягчающих обстоятельств действия виновного следует квалифицировать по части первой статьи 179 УК РК.

Действия виновного, начатые как кража и продолжаемые в присутствии собственника или иных лиц, следует квалифицировать как грабеж. Применение в последующем насилия с целью завладения имуществом или его удержания непосредственно после изъятия следует квалифицировать как разбой или грабеж, соединенный с насилием[2].

При причинении в ходе разбойного нападения вреда здоровью средней тяжести или легкого вреда, вызвавшего кратковременное расстройство здоровья или незначительную утрату общей трудоспособности, дополнительной квалификации по статьям 104 УК РК не требуется, так как действия виновного охватываются составом разбоя».

Итак, резюмируя изложенное в настоящем параграфе необходимо отметить, что разбой отличается от грабежа по следующим признакам: разбой - это двухобъектное преступление (собственность и личность), в грабеже, предусмотренного ч.1 ст. 178 УК РК происходит посягательство только на собственность, а вот в ч.2 ст. 178 УК РК - дополнительным объектом выступает также и здоровье.

Грабеж - это открытое хищение чужого имущества, по конструкции является материальным составом.

Разбой - это нападение с целью хищения чужого имущества, по конструкции относится к формальному составу. Следовательно, момент окончания у этих преступлений разный.

При грабеже применяется насилие не опасное для жизни или здоровья, а при разбое применяется насилие, опасное для жизни или здоровья потерпевшего.

Отграничение разбоя от смежных составов преступлений основывается на правильном понимании разграничений всех видов хищения и на общих подходах, используемых в юридической практике. И самым важным аспектом при квалификации считается правильно отграничение разбоя от смежных составов, вымогательство, кража с нанесением телесных повреждений или насильственный грабеж.

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995г. Алматы: «Юрист», 2012
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.03.2023 г)
3. Бородин С.В. Квалификация преступлений против жизни и здоровья. - М.,2003.С- 254.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под редакцией доктора филологических наук Н.Ю. Шведовой. М.: Рус.яз., 1982.
5. Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Казахстан. Особенная часть. Алматы: «Жеті жарғы», 2010
6. Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан №3, от 11 мая 2007 года “О внесении изменений и дополнений в Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан «О судебной практике по делам о хищениях», от 11 июля 2003 года (с изменениями и дополнениями, внесенными нормативным постановлением Верховного Суда Республики Казахстан №14, от 19 декабря 2003 года и №12 от 25 декабря 2006 года) // ИПС «Юрист», 2012
7. Закон РК “Об оружии”// ИПС «Юрист», 2012

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЖИЛИЩНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТҮРҒЫН ҮЙ ҚАТЫНАСТАРЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

LEGAL REGULATION OF HOUSING RELATIONS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Аннотация. Покупать недвижимость и заключать сделку купли-продажи всегда волнительно и ответственно. Даже если вы тщательно все взвесили и проверили, может произойти ситуация, когда нужно будет аннулировать сделку. Что служит основанием расторжения сделки, каков порядок действий и последствия, рассмотрим подробнее.

Ключевые слова: жилищный займ, жилищные отношения, Гражданский Кодекс РК, право регулирования.

Аннотация. Жылжымайтын мүлікті сатып алу және сату мәмілесін жасау әрқашан қызықты және жауапты. Егер сіз бәрін мұқият өлшеп, тексерген болсаңыз да, мәмілені жою қажет болатын жағдай туындауы мүмкін. Мәмілені бұзуға негіз болады, іс-әрекеттің тәртібі мен салдары қандай, толығырақ қарастырайық.

Түйінді сөздер: тұрғын үй заемы, тұрғын үй қатынастары, ҚР Азаматтық Кодексі, құқық реттеу.

Annotation. Buying real estate and concluding a purchase and sale transaction is always exciting and responsible. Even if you have carefully weighed and checked everything, there may be a situation when you need to cancel the transaction. What is the basis for termination of the transaction, what is the procedure and consequences, we will consider in more detail.

Keywords: housing loan, housing relations, Civil Code of the Republic of Kazakhstan, law regulation.

Понятие жилищного правоотношения является собирательным, охватывающим правоотношения различной отраслевой и видовой принадлежности. Это отношения по управлению и эксплуатации жилищного фонда, обеспечению его сохранности, учету нуждающихся в жилье граждан и предоставлению жилых помещений, а также отношения по использованию пригодных для постоянного проживания жилых помещений.

Правовые отношения, содержанием которых является возникновение, осуществление, изменение или прекращение права на жилище, можно назвать жилищными правоотношениями. Важнейшим отличительным признаком данных правоотношений является их предмет или специфический объект - жилище, принадлежность, свойства, назначение и характер которого существенным образом влияют на все элементы правоотношения.

Надо отметить, что понятием жилищные отношения охватываются не только отношения по использованию жилых помещений нанимателями, членами кооперативов и др. гражданами, но также связанные с ними отношения по управлению эксплуатацией жилищного фонда, обеспечению его сохранности, учету нуждающихся в жилье граждан.

Хочется подчеркнуть, что понятие "жилищные отношения" является собирательным, поскольку в обыденном сознании жилищные отношения ассоциируются с отношениями по использованию уже полученного или приобретенного жилья [1].

Жилищное законодательство праврегулирует, во-первых, отношения организационные, которые складываются на началах власти и подчинения; во-вторых -

отношения, которые складываются на началах равенства их участников и, в свою очередь, подразделяются на имущественные и личные отношения, регулируемые жилищным законодательством, как правило, (как наем жилых помещений); личные неимущественные отношения обычно неразрывно связанные с имущественными (как отношения соседства в коммунальной квартире).

Характер проживания в жилище может быть различным: постоянное, временное, в связи с работой или иными обстоятельствами и т.д. Но все эти разновидности входят в единое понятие жилищного правоотношения. Решающее влияние на юридическую природу указанных отношений имеет правовая связь пользователя жилого помещения с его собственником или уполномоченным им органом, которая носит не абсолютный, а относительный характер. Сюда можно отнести и отношения нанимателя с наймодателем; отношения члена кооператива, не выкупившего квартиру с кооперативом; отношения собственника жилого помещения с членами его семьи; и другие отношения, где пользователю жилого помещения противостоит конкретное лицо - собственник жилого помещения.

На вопрос же, тяготеет ли жилищное правоотношение к вещным или обязательственным, однозначно ответить трудно. Хотя в юридической литературе существуют различные мнения по этому вопросу. Так проф. Ю.К. Толстой считает, что "ответ на этот вопрос зависит от того, есть ли достаточные основания признать право пользователя жилого помещения вещным или нет [2].

Проф. Ю.Г. Басин считает, что "основным стержнем жилищных правоотношений служит субъективное право гражданина на жилище. В большинстве случаев такое право носит вещный характер [3]. Проф. М.К. Сулейменов отмечает, что "необходимой чертой всякого вещного права, кроме права собственности, является его комплексный характер, заключающийся в сочетании абсолютных и относительных (обязательственных) элементов. Их соотношение служит основанием признать данное рассматриваемое субъективное право вещным или обязательственным. И граница между ними носит весьма условный характер" [4].

К вещным правам относятся: право собственности на жилище; право члена кооператива на кооперативную квартиру до ее выкупа; право членов семьи на жилое помещение, принадлежащее гражданину на праве собственности; право на жилое помещение в силу завещательного отказа; право пользование государственными жилищем; право участника кондоминиума; право пользования жилищем, предоставленным малоимущим социально защищаемым гражданам.

Всем этим правам свойственны такие присущие вещному праву признаки, как право следования и абсолютный характер защиты. Абсолютные и относительные, вещные и обязательственные правоотношения нередко сосуществуют и переходят друг в друга. Это в полной мере распространяется и на жилищные отношения. Так, до приватизации квартиры наниматель и члены его семьи находились с собственником квартиры или уполномоченным им органом в жилищном правоотношении обязательственного типа. После приватизации квартиры возникло правоотношение собственности, которое носит абсолютный и вещный характер.

Если участниками приватизации являются все члены семьи и, кроме них, в квартире никто не проживает, то все они в этом правоотношении выступают в качестве управомоченных лиц и действие жилищного правоотношения прекращается.

Если же не все члены семьи, давшие согласие на приватизацию являются ее участниками, то наряду с правоотношениями собственности возникает жилищное правоотношение собственника с членами его семьи, которое принадлежит к относительным и в тоже время к вещным.

Если же в квартире проживают другие лица, то правоотношение с ними собственника квартиры, будучи жилищными, является и относительным и обязательственным.

Таким образом, надо признать что грань, разделяющая вещные и обязательственные жилищные права очень условна и подвижна.

Прежде всего, вещным правом на жилище является право собственности, которое, как известно, означает для собственника возможность в полном объеме по своему усмотрению владеть, пользоваться и распоряжаться принадлежащим ему имуществом.

Предметом жилищных правоотношений является жилое помещение, которое должно быть пригодным для постоянного в нем проживания, хотя оно и было предоставлено для удовлетворения лишь временной потребности в жилье. Пригодность жилого помещения для постоянного проживания определяется с учетом достигнутого в данном городе или ином поселенном пункте уровня благоустройства.

Требования, предъявляемые к жилым помещениям, предназначенным для проживания граждан, различаются в зависимости от оснований предоставления указанных помещений и их функционального назначения. В соответствии с п. 1 ст. 76 Закона "О жилищных отношениях" жилище, предоставляемое гражданам для проживания должно быть благоустроенным, т.е. должно отвечать установленным санитарным и техническим требованиям, применительно к условиям данного населенного пункта [5].

В домах государственного жилищного фонда предметом договора найма может быть лишь изолированное жилое помещение - квартира, жилой дом, часть квартиры или жилого дома (Ст. 75 Закона "О жилищных отношениях").

В указанных домах не могут быть самостоятельным предметом договора найма часть комнаты или комната, связанная с другой комнатой общим входом (смежные комнаты), а также подсобные помещения.

В домах или квартирах, принадлежащих гражданам на праве собственности, внаем могут сдаваться и неизолированные жилые помещения. Например, гражданин приватизировал квартиру - "распашонку", даже если в ней ни одна комната не изолирована, собственник имеет право сдать часть этой квартиры внаем. В последнее время достаточно широкое распространение имеет сдача в наем комнаты или даже части комнаты (особенно для студентов).

Но как бы то ни было, предметом договора не может быть помещение, которое не является жилищем, например подсобное помещение, сарай и т.д.

Таким образом, предметом жилищных правоотношений может быть только жилище. Под жилищем понимается отдельная жилая единица (индивидуальный жилой дом, квартира) предназначенная или используемая для постоянного проживания. На наш взгляд следует к этому добавить, отвечающая строительным, санитарным, противопожарным и иным обязательным требованиям [6].

В жилищном законодательстве на протяжении ряда лет закреплён принцип посемейного заселения квартир, который, однако, сопровождается оговоркой "как правило" (ст. 27 Жилищного кодекса Каз.ССР, 1983г., ст. 28 Жилищного кодекса 1992г.)

В настоящее время в соответствии с новым Законом "О жилищных отношениях" от 16 апреля 1997 года (далее ЗоЖО), Жилище из государственного жилищного фонда предоставляется в размере не менее 15 кв. м. и не более 18 кв. м. полезной площади на человека, но не менее однокомнатной квартиры [5].

Малоимущим социально защищаемым гражданам, не находящимся на государственной или военной службе, а также не работающим в бюджетных организациях (учреждениях), жилище из государственного жилищного фонда может быть предоставлено в размере, определяемом Правительством РК, но не менее санитарной нормы жилой площади на человека, действующей в республике, и не менее одной жилой комнаты. В настоящее время санитарная норма в республике остается на уровне 6 кв. м. жилой площади на человека.

Перечень малоимущих социально защищаемых граждан определен в ст. 68 ЗоЖО. Такой же примерно перечень действовал и прежде, но под другим наименованием. Этот перечень включает лиц, которые в силу возраста, состояния здоровья, семейного положения и иных предусмотренных законом социальных оснований не могут

собственными силами построить для себя дом или приобрести жилище. Сюда относятся инвалиды и участники Великой Отечественной войны, инвалиды I и II группы, многодетные семьи, пенсионеры по возрасту и другие подобные граждане.

Закон требует, однако, чтобы лица, входящие в этот перечень, были не только социально защищаемыми, но и одновременно малоимущими. Но ни в одном законодательном акте нет пояснения или определения, кто же у нас является малоимущим. На наш взгляд, к малоимущим относятся те семьи, где на каждого члена семьи в месяц, приходится сумма, не превышающая минимальной расчетной показатель.

По жилищному законодательству же Российской Федерации, жилое помещение предоставляется гражданам в пределах нормы жилой площади - 12 кв.м. на одного человека, но не менее размера, устанавливаемого в порядке, определяемом Правительством РФ [7].

В настоящее время этот порядок определен постановлением Совета Министров РФ от 9 сентября 2003 года № 4271 на основании, которого исполнительные органы субъектов РФ наделены правом устанавливать минимальный размер предоставляемой гражданам жилой площади на одного человека не менее средней обеспеченности жилой площадью в соответствующем субъекте РФ. Так, "В Санкт-Петербурге жилая площадь лицам, состоящим на учете для получения государственного или муниципального жилья, предоставляется из расчета от 9 до 12 кв.м. на одного человека. В то же время предоставляемая площадь по своим размерам может и превышать этот верхний предел. В частности, это имеет место, когда жилая площадь в виде отдельной квартиры предоставляется одиноким гражданам [8].

Жилище должно соответствовать тем санитарно-техническим нормам благоустройства, которые применимы к условиям данного населенного пункта, а также должно находиться в черте того населенного пункта, где состоял на учете нуждающийся.

Если жилище из государственного жилищного фонда не отвечает вышеуказанным требованиям, то оно может быть предоставлено только с письменного согласия нуждающегося и всех совершеннолетних членов его семьи. Более того, предоставление такого жилища влечет снятие с учета нуждающихся.

К сожалению, до сих пор у нас в Республике при предоставлении жилища из государственного жилищного фонда не учитываются возраст, состояние здоровья, наличие детей, близость места работы, лечебных и учебных заведений и т.д. Исключение составляют инвалиды, престарелые, больные сердечно-сосудистыми и другими тяжелыми заболеваниями, которым жилище из государственного жилищного фонда должно предоставляться на основании п. 3 ст. 76 ЗоЖО с учетом их желания на нижних этажах или в жилых домах, имеющих лифты.

А инвалидам, в соответствии с индивидуальной программой реабилитации предоставляется право выбора жилого помещения с учетом типа здания, степени благоустройства и других необходимых условий для проживания (п. 3 ст. 76 ЗоЖО). Но к сожалению, при той острой нехватке жилья, которая существует, например, в Алматинской области, это законное право выбора конечно же остается только на бумаге.

При предоставлении жилища из государственного жилищного фонда также должно учитываться одно обстоятельство, предусмотренное п. 2 ст. 76 ЗоЖО. Так не допускается заселение одной комнаты лицами разного пола старше семи лет (кроме супругов). Надо отметить, что в Жилищном кодексе РК 1992 г., это было одним из требований, предъявляемых к жилым помещениям, предоставляемым гражданам для проживания.

В частности, п. 3 ст. 40 гласил "при предоставлении жилых помещений не допускается заселение одной комнаты лицами разного пола старше 7 лет, кроме супругов.

Причем на практике эта норма Закона имела очень широкое применение при предоставлении жилища в домах ведомственного, коммунального и коллективного жилищных фондов, а также в домах жилищного фонда предприятий. Благодаря именно этой статье Жилищного кодекса РК многие граждане РК получили в свое время жилища

полезная площадь которых позволяла жить в более - менее нормальных условиях (в квартире из 3-х комнат) семье, состоящей из мужа, жены и двух разнополых детей [8].

Интересен тот факт, что аналогичная норма Жилищного кодекса РФ (ч.1 ст. 41 ЖК РФ) "не допускает заселение одной комнаты лицами разного пола старше девяти лет, кроме супругов" [9]. Административная и судебная практика истолковала это правило в том смысле, что старше девяти лет должны быть, по крайней мере, двое разнополых. Если, например, семья состоит из мужа, жены и двух разнополых детей в возрасте 10 и 7 лет, то дети могут быть поселены в одну комнату. Конечно же, это неверно Ю.К. Толстой имеет иное мнение на сей счет и пишет " при всех обстоятельствах нельзя ради "однополости" разъединять супругов, т.е., поселять отца с сыном, а мать с дочерью" [10].

На мой взгляд, наступило время изложить данную норму Закона в следующей редакции " При предоставлении жилища из государственного жилищного фонда не допускается заселение одной комнаты двумя и более лицами (кроме супругов)" Почему " однополые" дети или взрослые должны жить в одной комнате? Как правило, у нас в Республике Казахстан граждане получают жилище из государственного жилищного фонда один раз, не более. И живут в этой квартире или комнате до тех пор, пока не появится возможность приобрести свое собственное жилище.

Принципиально новым в жилищном законодательстве РК является подход к приобретению права частной собственности на жилище. Так, п. 2 ст. 11 ЗоЖО гласит "Количество и размеры жилищ, находящихся в собственности одного гражданина или юридического лица, не ограничиваются". Следовательно, и понятие "излишков" жилой площади следует применять с учетом того, в каком жилищном фонде находится жилое помещение. В первую очередь, оно имеет значение для жилых помещений в домах государственного жилищного фонда. Излишней жилой площадью считается разница между фактическим размером жилой площади в помещении, занимаемом нанимателем, и размером жилой площади, полагающейся по норме - не более 18 кв. м. (п. 1 ст. 75 ЗоЖО) самому нанимателю и членам его семьи [1].

Излишки жилой площади, в чем бы они ни выражались - в виде внутрикомнатных излишков или излишков в виде отдельных комнат, изъятию у нанимателя не подлежат, по крайней мере, до тех пор, пока не истек срок договора жилищного найма (если договор заключен на срок).

Если же договор заключен без указания срока и наниматель исправно выполняет свои обязанности, а наймодатель не имеет оснований требовать освобождения предоставленного нанимателю помещения, (например, потому, что помещение необходимо для проживания самого наймодателя и членов его семьи), наличие излишков само по себе также не может служить основанием ни для прекращения действия договора, ни для его изменения (например, путем сдачи внаем меньшей площади).

Вопрос о наличии излишков может всплыть, если речь идет о выселении нанимателя при наличии законных к тому оснований с предоставлением другого благоустроенного жилого помещения или при решении вопроса, какое помещение должно быть предоставлено нанимателю в связи с капитальным ремонтом - прежнее или другое.

В то же время сейчас утратило силу правило действовавшее ранее об оплате излишков жилой площади в тройном размере. В настоящее время в основу оплаты жилья и коммунальных услуг положены иные критерии и коэффициенты (тип жилого дома, уровень благоустройства в нем, совокупный доход членов семьи, наличие льгот и т.д.).

Не считается излишней дополнительная площадь, которая предоставляется в виде отдельной комнаты гражданам, страдающим тяжелыми формами некоторых хронических заболеваний, перечисленных в списке заболеваний, утвержденных в установленном законодательством порядке.

В целом в нашем жилищном законодательстве на протяжении десятилетий существует множественность жилищных норм, с каждой из которых связаны определенные правовые последствия. Это и норма средней обеспеченности жильем в данном населенном пункте; и норма, в пределах которой постоянно проживающие в

данном населенном пункте граждане принимаются на учет нуждающихся в жилье; и норма, в пределах которых граждане имеют право на компенсации при оплате жилья и коммунальных услуг.

Список использованной литературы:

- 1 Закон Республики Казахстан «О жилищных отношениях» от 16 апреля 1997 года [Электронный ресурс] //http://adilet.zan.kz/rus/docs: 10.11.19
- 2 Закон Республики Казахстан «Об ипотеке недвижимого имущества» от 23 декабря 1995 года [Электронный ресурс] //http://adilet.zan.kz/rus/docs: 18.11.19
- 3 Гетман Е.С. Актуальные проблемы жилищного права. - М., 2013. – 335 с.
- 4 Басин Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву / Под ред. М.К. Сулейменова. – Алматы: Әділет, 2003. - 112 с.
- 5 Афонина А.В. Жилищное право. - М.: Дашков и Ко, 2015. - 376 с.
- 6 Толстой Ю.К. Жилищное право. - М.: Проспект, 2015. - 345 с.
- 7 Сулейменов М.К. Некоторые проблемные вопросы вещного права по гражданскому праву Республики Казахстан // Вестник Института законодательства. - 2016. № 2. – С. 75-84.
- 8 Басин Ю.Г. Новое жилищное законодательство Казахстана. - Алматы, 2002. – 256 с.
- 9 Лесин Б.С. Изменение жилищных правоотношений. Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Москва, 2017. – 185 с.

УДК 328

Р.А.Барсукова

канд. юридических наук, доц.,
университет «Туран-Астана»

Е.Е.Сүлейман

магистрант кафедры «Юриспруденция»
Магистрант 2 курса университета «Туран-Астана»

ОБЪЕКТИВНЫЕ И СУБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ РАЗБОЯ

ҚАРАҚШЫЛЫҚТЫҢ ОБЪЕКТИВТІ ЖӘНЕ СУБЪЕКТИВТІ БЕЛГІЛЕРІ

OBJECTIVE AND SUBJECTIVE SIGNS OF ROBBERY

Аннотация. В статье рассматриваются нюансы, которые лежат в основе субъективных и объективных признаков разбоя как преступления не только против имущества и собственности, но и против личности. Выявлены ошибки, которые чаще всего присутствуют при отграничении разбоя от других смежных составов.

Ключевые слова: грабеж, кража, разбой, вымогательство, насилие, соисполнительство, преступление, собственность, уголовное право.

Түйінді сөздер. Мақалада қарақшылықтың тек меншік пен мүлікке ғана емес, адамға қарсы қылмыс ретіндегі субъективті және объективті белгілерінің негізінде жатқан нюанстар қарастырылады. Басқа көрші пойыздардан тонауды шектегенде жиі кездесетін қателер анықталды.

Кілт сөздер: тонау, ұрлық, тонау, бопсалау, зорлық-зомбылық, бірлесіп орындау, қылмыс, меншік, қылмыстық құқық.

Abstract. The article discusses the nuances that underlie the subjective and objective signs of robbery as a crime not only against property and property, but also against a person. Errors that are most often present when delimiting a robbery from other adjacent crimes have been identified.

Keywords: robbery, theft, mugging, extortion, violence, joint participation, crime, ownership, criminal law.

В уголовном праве любое преступление имеет совокупность признаков, которые характеризуют состав преступления. Уяснение юридических признаков, характеризующих основные элементы состава преступления, имеет важное значение для правильной квалификации разбойных нападений.

Преступление, как и всякое иное явление, можно рассматривать с различных точек зрения, поскольку преступления - это человеческий поступок, то вполне закономерным и вполне важным представляется его психологический анализ - изучение преступления как проявление свойств данной личности, раскрытие мотивов и целей преступника.

Рассмотрим в первую очередь признаки, характеризующие объект разбоя. В одном из первых учебников уголовного права, изданном в 1924 году, А.А. Пионтковский писал, что объектом всякого преступного деяния следует считать общественные отношения, охраняемые всем аппаратом уголовно-правового принуждения. Объектом преступления в понимании уголовного права является то, на что посягает лицо, совершающее преступное деяние, и чему причиняется или может причинен вред в результате преступления. Уголовный кодекс Республики Казахстан конкретно раскрывает понятие разбоя. И как видно, разбой - преступление двухобъектное: он одновременно посягает на отношение собственности и на здоровье человека[1].

Каждый из названных объектов относится к категории основных. Вместе с тем законодатель отнес норму ответственности за разбой к группе преступлений, посягающих на отношение собственности, имея, очевидно в виду, что жизнь и здоровье человека охраняются другой многочисленной и к тому же обособленной системой уголовно-правовых норм Особенной части УК РК. При равнозначности объектов данного состава посягательству на собственность придается приоритетное значение. Кроме того, закон, говоря о физическом насилии определяет его в общем виде как опасное для жизни и здоровья. Однако смерть потерпевшего в результате примененного к нему насилия не охватывается составом разбоя, речь идет об умышленном причинении тяжкого вреда здоровью, опасного для жизни в момент причинения, независимо от наступления последствий указанных в статье 103 УК РК (умышленное причинение тяжкого вреда здоровью)[2].

Следует иметь в виду, что причинение тяжкого вреда здоровью в процессе разбойного нападения попадает под признаки ч.3 ст.179 УК РК. Если же разбой сопряжен с убийством, то ответственность наступает по статьям 96 и 179 УК РК. При разбое, когда причиняется вред здоровью, назначается судебно-медицинская экспертиза. Причинение тяжкого вреда здоровью потерпевшего рассматривается как квалифицированный признак (п. в ч.3 ст.179). Кроме простого разбоя ч.1 ст.179), УК РК предусматривает такие квалифицирующие признаки данного деяния (помимо уже названного причинения тяжкого вреда здоровью), как разбой, совершенный группой лиц по предварительному сговору; неоднократно; с незаконным проникновением в жилище, помещение либо иное хранилище; организованной группой, в целях завладения имуществом в крупном размере; лицом, ранее два и более раз судимого за хищение либо вымогательство. Особым признаком является разбой, совершенный с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия (это специфическая форма насилия)[3].

Определив объект разбоя, остановимся на характеристике предмета этого преступления. Объект и предмет преступления - понятия соотносительные, а не тождественные.

Предметом преступления против собственности может являться только имущество, то есть такие предметы (вещи) материального мира, в которых овеществлен дух человека. Таким образом, предметом разбоя являются те вещи, в связи с которыми или по поводу которых совершается разбой, т.е. одежда, продовольствие, часы, кольца и т.д. Предметом разбоя могут быть и такие вещи, которые сами по себе могут не иметь потребительной стоимости, но представляют определенные права на получение материальных благ, например деньги, потерянные билеты, акции, багажные квитанции и другие ценные бумаги и документы[4].

Так, например, при похищении квитанции на получение багажа совершенное должно рассматриваться как приготовление к хищению путем кражи, а предъявление квитанции - как покушение на хищение. При разбойном же нападении сам факт изъятия такого рода документов у потерпевших должен квалифицироваться как оконченное преступление. Иначе разбой пришлось бы признать оконченным только тогда, когда виновный получил по таким документам имущество, а это противоречит смыслу закона.

Вторым элементом состава преступления является объективная сторона, которая представляет собой процесс общественного опасного и противоправного посягательства на охраняемые законом интересы. Объективная сторона разбоя выражается в нападении.

Нападение - это внезапное для потерпевшего агрессивное действие виновного, которое соединено с насилием или угрозой применения насилия. При разбое нападение или непосредственно следующее за ним насилие (угроза) составляют органическое единство двух неразрывно агрессивных актов, объединенных единой целью - хищение чужого имущества. Вне насилия нападение теряет уголовно-правовое значение, ибо тогда оно не может быть средством завладения чужим имуществом. В разбое проявляется так называемое инструментальное насилие, то есть используемое исключительно как средство достижения корыстной цели[5].

При оценке степени тяжести насилия следует учитывать не только последствия в виде причинения вреда здоровью потерпевшего, но и его интенсивность, продолжительность, способ применения орудия преступления.

Насилие при разбое может быть двух видов: физическое и психическое, в форме угрозы. Действующее законодательство признает разбоем только действия, соединенные с насилием, опасным для жизни и здоровья. В соответствии с принятой в новом УК РК терминологией насилие опасное для жизни и здоровья, означает причинение тяжкого, средней тяжести или легкого вреда здоровью (статьи 103, 104, 105 УК РК)[2].

Понятие «физическое насилие» охватывает три различных вида воздействия на личность потерпевшего: воздействие на телесную неприкосновенность, здоровье или жизнь человека; ограничение свободы личности; воздействие на внутренние органы потерпевшего без нарушения наружных тканей организма.

Под физическим насилием первого вида понимается любое воздействие факторов внешней среды на организм человека, на его телесную неприкосновенность (от причинения физической боли - наименьшего по степени интенсивности насилия и до наиболее интенсивного - убийства).

Применяя насилие, выражающееся в воздействии на телесную неприкосновенность. Здоровье или жизнь потерпевшего, виновный прибегает к использованию как непосредственно своей мускульной силы, так и оружия или иных других орудий насилия.

Насилие этого вида может быть применено и посредством использования животных (например, собаки, которую преступник заставляет наброситься на потерпевшего).

Третьим видом насилия является физическое воздействие на внутренние органы человека без нарушения его телесной неприкосновенности, например отравление.

Такие виды насилия не соединенные с нападением. Не могут составить признака разбоя. Как правило, потерпевший принимает ядовитые или иные сильнодействующие

вещества в результате обмана со стороны виновного имеющего намерение таким способом устранить в лице потерпевшего преграду на пути к имуществу.

Будучи средством завладения чужим имуществом, как физическое насилие, так и угроза его применения могут быть адресованы и близким собственнику лицами: его родственникам, членам семьи и др. Угроза, например, расправиться с ребенком потерпевшей способна оказать на нее не меньшее, если не большее воздействие. Чем угроза применить насилие к ней самой. Но угроза, адресованная не самому потерпевшему, а близким ему лицам, образует признак разбоя при условии, что может быть реализована немедленно и здесь же, на месте совершения нападения.

Применение насилия в отношении преследователей для избежания задержания не может рассматриваться как признак разбоя, т.к. в этом случае насилие не является средством завладения имуществом или удержания его в своем незаконном обладании. Такое насилие должно быть квалифицировано как самостоятельное преступление против личности наряду с совершенной ранее кражей или ненасильственным грабежом.

Разбой относится к числу преступлений со сложным объектом. Данное преступление посягает не только на собственность, но и на жизнь и здоровье потерпевшего. Для состава разбоя характерно не факультативное, а обязательное наличие двух объектов. С объективной стороны разбой выражается в нападении, соединенным с насилием, опасным для жизни или здоровья потерпевшего или с угрозой применения такого насилия. При этом способом достижения поставленной цели является стремление виновного получить материальную выгоду путем применения насилия, опасного для жизни или здоровья потерпевшего. Особенностью объективной стороны состава разбоя является то, что законодатель признает это преступление оконченным с момента нападения с целью завладения чужим имуществом, соединенным с насилием, опасным для жизни или здоровья потерпевшего, или с угрозой применения такого насилия, независимо от того, завладел ли виновный имуществом или нет.

Субъективные признаки разбоя.

Особенность всех корыстных преступлений против собственности состоит в том, что они с субъективной стороны характеризуются виной в виде прямого умысла: виновный не только сознает общественную опасность совершенных им действий и предвидит их общественно-опасные последствия, но и желает совершить именно такие действия, причиняющие имущественный ущерб потерпевшему [3].

Но субъективная сторона при разбое не исчерпывается только формой вины, она включает также цель совершаемого деяния. Цель, в свою очередь, обуславливается определенными побудительными мотивами. Таким мотивом при разбое является корысть.

Так, разбой в соответствии со статьей 179 УК РК определяется как нападение в целях хищения чужого имущества. Наличие такой цели предполагает желание виновного изъять имущество и противоправно распорядиться им как своим собственным. При этом разумеется, что если умысел виновного был направлен на завладение имуществом, являющимся личной собственностью, его действия следует квалифицировать по статье 179 УК РК [2]. В уголовно-правовой теории является бесспорным положение о том, что если нападение совершено не с целью завладения имуществом, а из мести, ревности или для сокрытия другого преступления и нападающий решает завладеть имуществом потерпевшего после того, как убивает или учиняет насилие, опасное для жизни или здоровья, такие действия не образуют состава разбоя.

В этих случаях содеянное должно квалифицироваться по соответствующим статьям УК РК. Возникновение и формирование умысла - сложный психологический процесс, включающий в себя такие этапы как, во-первых, возникновение у человека определенной потребности, во-вторых, осознание им этой потребности, возникновение в его сознании определенных мотивов и соответствующего желания (хотения) в виде постановки цели, в третьих, борьба мотивов, в четвертых, принятие решения, в пятых, реализация этого решения.

Таким образом, мотив предшествует возникновению умысла, т.е. решение совершить преступление для достижения определенной цели. Мотив, далее приводит к постановке цели действия и выбору средств ее достижения. Чрезвычайно велика роль мотива преступления не только в формулировании умысла, но и постановке цели: каждому мотиву соответствует определенная цель. Без мотива не может быть совершено ни одно умышленное преступление, ибо именно мотив формирует умысел, и цель преступного деяния, будучи той основой, на которой держится преступная цель.

Если мотив дает возможность ответить на вопрос, почему человек поступил определенным образом, то установление цели позволяет выяснить, зачем он совершил преступление, достижение какого результата преследовал его совершением. Отсутствие корыстных мотивов означает и отсутствие корыстных целей.

Если нападающий преследовал иные цели, квалификация содеянного по ст. 179 УК РК исключается. Субъект преступления, в частности, разбоя в реальной жизни - это человек, обладающий обязательными признаками (физическое лицо; лицо, достигшее возраста, установленного уголовным законом; вменяемое лицо), но и другими качествами, которые могут иметь определенной уголовно-правовое значение. Речь идет как об апологических, так и о социальных признаках: половой принадлежности, состоянии здоровья, семейного положения, уровня образования, должностного положения и иных данных, определяющих статус человека в обществе.

Наряду с понятием субъект преступления в уголовном праве, в криминологии существует понятие личность преступника. В общем плане их отождествление допустимо и для уголовного права, поскольку субъект - как раз та самая личность, которая совершила преступление.

Однако эти понятия все же не идентичны. Если субъект в доктрине и на практике как бы характеризует лицо, совершившее преступление, то личность раскрывает индивидуальные черты каждого субъекта преступления. Из вышесказанного можно сделать вывод, что субъектом разбойного нападения может быть только физическое вменяемое лицо, которому к моменту совершения преступления исполнилось 14 лет[4].

Вменяемость - это психическое состояние лица, заключающееся в его способности по состоянию психического здоровья, по уровню социально-психологического развития и социализации, а также по возрасту осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий, руководить ими во время совершения преступления и нести в связи с этим уголовную ответственность[5].

В статье 18 УК РК указано на то, что опьянение лица, совершившего преступление, учитывается при назначении наказания. В отличие от ранее действующего УК, в котором состояние опьянения могло быть признано при назначении наказания обстоятельством, отягчающим ответственность, в новом УК такой нормы нет. В ч. 1 ст. 16 УК РК говорится, что не подлежит уголовной ответственности лицо, которое во время совершения общественно-опасного деяния находилось в состоянии невменяемости, т.е. не могло осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействия), либо руководить ими вследствие хронического психического заболевания, временного психического расстройства, слабоумия, либо иного болезненного состояния.

Невменяемость характеризуется двумя критериями: 1) медицинским (биологическим) и 2) психологическим (юридическим)[2]. Наличие только одного медицинского критерия не дает достаточных оснований для признания лица невменяемым. Это объясняется тем, что психическое заболевание само по себе не свидетельствует о невменяемости лица. Только органическое сочетание двух упомянутых критериев дает возможность сделать обоснованный вывод о невменяемости.

Медицинский (биологический) критерий невменяемости предполагает наличие у лица хронического психического заболевания, временного расстройства, слабоумия, либо иного болезненного состояния. К хроническим психическим заболеваниям относятся: эпилепсия, шизофрения, прогрессивный паралич и некоторые другие трудно излечимые или неизлечимые заболевания.

Временное психическое расстройство - это кратковременное или само по себе проходящее заболевание. Сюда относятся бессознательные состояния, понимаемые буквально, т.е. состояния отсутствия сознания, патологическое опьянение, некоторые виды острых психических расстройств и др. Любое из перечисленных заболеваний или недостатков психики в отдельности может оказаться достаточным для признания наличия медицинского критерия невменяемости.

Психологический (юридический) критерий невменяемости предполагает отсутствие у лица способности осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействия), т.е. интеллектуальный признак, либо отсутствие способности руководить ими, т.е. волевой признак. Для психологического достаточно одного из этих признаков. В связи с изложенным, необходимо сделать вывод, что субъектом преступления за совершение разбоя является физическое вменяемое лицо, достигшее возраста 14 лет.

Таким образом, субъективная сторона разбоя характеризуется прямым умыслом и корыстной целью. Разбой предполагает совершение виновным умышленных действий, не только соединенных с насилием, опасным для жизни или здоровья лица, подвергшегося нападению, или с угрозой применения такого насилия, но и направленных на противозаконное обращение имущества в свою собственность или в собственность других лиц.

При отсутствии данного умысла состав разбоя исключается. Субъектом преступления является физическое вменяемое лицо, достигшее уголовно-наказуемого возраста, согласно ч.2 ст. 15 УК РК - 14 лет.

Список использованной литературы:

1. Каиржанов Е.И. Об объективной стороне разбойных нападений. – Закон и время. –2007. – № 6 – С. 44-46.
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.03.2023 г)
3. Актуальные проблемы уголовного права, криминологии уголовно-исполнительного права: Сборник научных трудов. – Караганда. Карагандинский ЮИ МВД РК, 2002 – С. 5-7
4. Борчашвили И. Ш. Уголовно-правовые проблемы борьбы с уголовными правонарушениями против собственности. – Караганда, 1997
5. Ещанов А. О некоторых аспектах профилактики органами внутренних дел Республики Казахстан групповой корыстно-насильственной преступности // Тураби. –1999. – № 4 – С. 52-63

ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНАЯ ПРАКТИКА ПО ЗАЩИТЕ ПРАВ ГРАЖДАН-ПОТРЕБИТЕЛЕЙ

ТҰТЫНУШЫ АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ БОЙЫНША ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫ

LAW ENFORCEMENT PRACTICE TO PROTECT THE RIGHTS OF CONSUMER CITIZENS

Аннотация. В статье рассматривается правоприменительная практика в области защиты прав граждан-потребителей. В статье анализируются вопросы, связанные с защитой потребителей от недобросовестных поставщиков, проблемами возврата товара и возмещения ущерба, а также механизмы решения споров и применение альтернативных способов разрешения конфликтов.

Ключевые слова: правоприменительная практика, защита прав, граждане-потребители, законодательство, судебные решения, юридическая практика, недобросовестные поставщики, возврат товара, возмещение ущерба, разрешение споров, альтернативные способы разрешения конфликтов.

Аңдатпа. Мақалада тұтынушы азаматтардың құқықтарын қорғау саласындағы құқық қолдану практикасы қарастырылады. Мақалада тұтынушыларды жосықсыз жеткізушілерден қорғауға, тауарды қайтару және зиянды өтеу мәселелеріне, сондай-ақ дауларды шешу тетіктеріне және жанжалдарды шешудің балама әдістерін қолдануға қатысты мәселелер талданады.

Түйінді сөздер: құқық қолдану практикасы, құқықтарды қорғау, тұтынушы азаматтар, заңнама, сот шешімдері, заң практикасы, жосықсыз жеткізушілер, тауарды қайтару, залалды өтеу, дауларды шешу, жанжалдарды шешудің баламалы тәсілдері.

Annotation. The article deals with law enforcement practice in the field of protection of the rights of consumer citizens. The article analyzes issues related to consumer protection from unscrupulous suppliers, problems of return of goods and compensation for damages, as well as dispute resolution mechanisms and the use of alternative methods of conflict resolution.

Keywords: law enforcement practice, protection of rights, consumer citizens, legislation, judicial decisions, legal practice, unscrupulous suppliers, return of goods, compensation for damages, dispute resolution, alternative ways of conflict resolution.

Права потребителей - это набор прав, которые защищают интересы потребителей в отношении продажи и покупки товаров и услуг. Эти права включают в себя право на безопасные и качественные товары и услуги, право на информацию о товаре или услуге, право на выбор и сравнение товаров и услуг, а также право на защиту от недобросовестных продавцов. Реализация этих прав защищает потребителей от несправедливых или жульнических практик в отношении товаров и услуг.

Первые понятия о правах потребителей появились в США в 1960-х годах в результате роста потребительской деятельности и общественных движений, которые требовали большей защиты потребителей. В это время были приняты законы, которые устанавливали права и обязанности производителей, поставщиков и потребителей [1, с.42]. Эти законы включали в себя защиту потребителей от небезопасных продуктов,

ложной рекламы и других недобросовестных практик в отношении товаров и услуг. С тех пор понятие "прав потребителей" распространилось по всему миру и стало важным элементом регулирования рынка. Сегодня многие страны имеют свои законы о правах потребителей, которые регулируют отношения между производителями, поставщиками и потребителями

В СССР существовала концепция "социалистической защиты прав потребителей", в рамках которой права потребителей регулировались законодательством и государственными органами.

Однако, права потребителей в сущности были ограничены, поскольку все продукты и услуги находились под контролем государства, и граждане не имели возможности выбирать или сравнивать предлагаемые продукты и услуги. В основном, государство обеспечивало необходимые товары и услуги для населения, но их качество и доступность были значительно ниже, чем требовалось. Таким образом, в системе социалистической защиты прав потребителей в Советском Союзе существовали значительные ограничения и недостатки.

Вместе с тем, с переходом «постсоветских» государств на рыночную экономику, установление современных законодательных рамок в совокупности с унаследованным четко зарегламентированным иерархическим аппаратом дало положительный эффект в сфере защиты прав потребителей [2, с.71].

Правоприменительная практика по защите прав граждан-потребителей является важным аспектом реализации политики защиты прав потребителей. Это включает в себя ряд мер, направленных на устранение нарушений прав потребителей, а также на обеспечение их защиты в случае их нарушения.

Некоторые из мер, которые могут быть применены в рамках правоприменительной практики, включают: расследование жалоб потребителей на нарушение их прав; применение юридических санкций в отношении лиц, нарушающих права потребителей; обеспечение доступности информации для потребителей о их правах и способах защиты этих прав.

Права потребителей определяются законодательством и включают в себя такие права, как:

1. Право на безопасные продукты: потребители имеют право на продукты, которые не представляют угрозу для здоровья или безопасности.
2. Право на информацию: потребители имеют право на достоверную, ясную и понятную информацию о продуктах и услугах, которые они покупают.
3. Право на справедливые торговые практики: потребители имеют право на честные и справедливые условия покупки, включая цены, качество и обслуживание.
4. Право на защиту личных данных: потребители имеют право на защиту своих личных данных, включая информацию об их финансовых данных.
5. Право на урегулирование споров: потребители имеют право на возврат товара в случае несоответствия его заявленным качествам.

В настоящее время права потребителей включают в себя право на безопасные продукты и услуги, право на информацию и транспарентность, право на выбор и свободу конкуренции, право на защиту личных данных и право на справедливое разрешение споров.

Во многих странах потребительские организации и агентства занимаются защитой прав потребителей и предоставляют информацию и поддержку для потребителей, которые сталкиваются с проблемами. Важно отметить, что хотя права потребителей являются важным инструментом для защиты потребителей, не все проблемы могут быть решены через законы или юридические действия. Образование и осознание прав потребителей является важным шагом в направлении ответственной потребителей.

Целью законодательства о правах потребителей является обеспечение защиты интересов потребителей и установление равенства условий торговли между производителями и потребителями. Обычно права потребителей включают в себя право

на безопасные и качественные товары и услуги, право на получение достоверной информации о товарах и услугах, право на защиту личных данных, право на справедливые условия сделок и т.д.

Кроме того, законы о правах потребителей часто устанавливают обязанности для производителей и поставщиков, такие как обязанность предоставлять достоверную информацию о товарах и услугах, обязанность обеспечивать безопасность и качество товаров и услуг, и обязанность удовлетворять реклам.

Современные проблемы защиты прав потребителей включают в себя следующие аспекты: Недостаточное знание потребителей о своих правах: многие потребители не знают, какие права у них есть, и как их защитить. Недостаточная эффективность законодательства: в некоторых странах законодательство, регулирующее вопросы защиты прав потребителей, может быть недостаточно эффективным в связи с его недостаточной строгостью или недостаточным контролем. Недобросовестная деятельность производителей и продавцов: некоторые производители и продавцы могут вести недобросовестную деятельность, например, продавать некачественные товары или предоставлять недостоверную информацию о товарах.

Для отношений между потребителями и профессиональными участниками гражданского оборота характерна информационная асимметрия, когда последние обладают более полной информацией о товаре, работе или услуге, а также об иных обстоятельствах, имеющих значение для заключения договора. При этом потребитель, как правило, испытывает трудности в самостоятельном получении соответствующей информации, что может затруднить принятие им взвешенного и обдуманного решения при выборе товара, работы или услуги, а также при выборе контрагента. В свою очередь, указанный дисбаланс в обладании информацией может вести к злоупотреблениям со стороны профессиональных участников оборота, которые получают возможность влиять на поведение потребителя, навязывая ему определенные товары, работы или услуги, от приобретения которых потребитель мог и отказаться, обладай он всей полнотой соответствующей информации.

Другую проблему представляет введение потребителя в заблуждение относительно характеристик товара, работы или услуги, предоставление неполной или недостоверной информации о них или предоставление неполной или недостоверной информации о лице, осуществляющем продажу товаров, выполнение работ или оказание услуг, изготовителе товара и т.д.

В обоих случаях оказывается влияние на поведение потребителя, не позволяющее ему сделать рациональный выбор товара, работы или услуги или лица, у которого будет приобретен соответствующий продукт. Ситуация отсутствия полной и достоверной информации о товаре, работе или услуге или о контрагенте влечет для потребителя возникновение целого ряда рисков: это и риск причинения вреда жизни, здоровью или имуществу (например, в случае отсутствия у потребителя информации о недостатках товара или об условиях его использования), и риски, связанные с невозможностью или существенным затруднением предъявления продавцу или исполнителю претензий в связи с отсутствием или недостоверностью сведений о нем.

Кроме того, в тех случаях, когда вид деятельности, осуществляемый изготовителем (исполнителем, продавцом), подлежит лицензированию и (или) исполнитель имеет государственную аккредитацию, в соответствии с Законом о защите прав потребителей на вышеуказанных лиц возлагается обязанность по доведению до сведения потребителей соответствующей информации о виде деятельности продавца, номере лицензии и (или) номере свидетельства о государственной аккредитации, сроках их действия, а также об органе, их выдавшем [3].

Указанная информация должна быть предоставлена потребителю во всех случаях, в том числе если торговля или обслуживание потребителя осуществляется вне постоянного места нахождения продавца или исполнителя. Вместе с тем предоставление той или иной

информации может и не требоваться: например, при дистанционном способе продажи товаров необязательно сообщать потребителю режим работы продавца.

Список использованной литературы

1. Баранов С.Ю. Гражданско-правовые средства охраны прав потребителей: монография. М.: Статут, 2014.
2. Гафарова Г.Р. Защита прав потребителей: учебное пособие. М.: Юстицинформ, 2018.
3. Закон о защите прав потребителей (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.05.2023 г.)

УДК 343.26

Санақбекқызы С.

магистрант Высшей школы права
Международного университета Астана
г. Астана, Республика Казахстан
e-mail: saya_687@mail.ru

Иманбаев С.М.

профессор кафедры «НиМП»
Университета «Туран-Астана»
г. Астана, Республика Казахстан
кандидат юридических наук, профессор
e-mail: esirgep57@mail.ru

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СИСТЕМЕ КАЗАХСТАНА

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ПЕНИТЕНЦИАРЛЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ- АТҚАРУ ЗАҢНАМАСЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF PENAL ENFORCEMENT LEGISLATION IN THE PENITENTIARY SYSTEM OF KAZAKHSTAN

Аннотация: В настоящей статье авторами рассматривается краткая хронология событий, которые легли в основу развития уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан, а также приводятся нормативные правовые документы претерпевшие изменения, в том числе уголовное и уголовно-исполнительное законодательство под влиянием международных стандартов, которые направлены на гуманизацию. Рассмотрены основные факторы, влияющие на развитие и принятие соответствующих Программ, Концепций, которые в целом позволяют формировать уголовно-исполнительную политику Казахстана.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная (пенитенциарная) система, места лишения свободы, осужденные, изменения и реформы в уголовно-исполнительной системе, гуманизация законодательства.

Аннотация: Бұл мақалада авторлар Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару жүйесінің дамуына негіз болған оқиғалардың қысқаша хронологиясын қарастырады, сондай-ақ өзгерістерге ұшыраған нормативтік құқықтық құжаттарды, соның ішінде қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасының әсерінен қылмыстық-атқару заңнамасын ұсынады. ізгілендіруге бағытталған халықаралық стандарттар. Жалпы Қазақстанның қылмыстық-атқару саясатын қалыптастыруға мүмкіндік беретін тиісті

Бағдарламаларды, Тұжырымдамаларды әзірлеу мен қабылдауға әсер ететін негізгі факторлар қарастырылады..

Түйінді сөздер: қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі, бас бостандығынан айыру орындары, сотталғандар, қылмыстық-атқару жүйесіндегі өзгерістер мен реформалар, заңнаманы ізгілендіру.

Annotation: In this article, the authors consider a brief chronology of events that formed the basis for the development of the penitentiary system of the Republic of Kazakhstan, and also provide regulatory legal documents that have undergone changes, including criminal and penitentiary legislation under the influence of international standards, which are aimed at humanization. The main factors influencing the development and adoption of the relevant Programs, Concepts, which in general allow the formation of the penitentiary policy of Kazakhstan, are considered.

Keywords: penal enforcement (penitentiary) system, places of deprivation of liberty, convicts, changes and reforms in the penal enforcement system, humanization of legislation.

Введение. В период обретения Казахстаном Независимости уголовно-исполнительная и пенитенциарная системы страны переживали очень сложные времена. Например, если в исправительно-трудовых учреждениях СССР содержалось 700 тыс. осужденных, то в местах отбывания наказаний в Казахстане содержалось около 100 тыс. человек. Казахстан занимал третье место по индексу «тюремного населения» после США и России [1, с.76]. Страна по прежнему оставалась «страной тюрем и лагерей» с разветвленным репрессивным аппаратом и создавшейся сложной обстановкой в исправительных учреждениях.

Так, в приказе МВД Республики Казахстан «О состоянии правопорядка в ИТУ «О состоянии правопорядка в ИТУ и СИЗО республики в 1993 году и мерах по дальнейшему его укреплению» от 15 февраля 1994 года № 40 отмечалось, что оперативная обстановка в исправительно-трудовых учреждениях и следственных изоляторах в течение 1993 года была сложной. Наиболее сложная и напряженная оперативная обстановка в течение года сохранялась в ИТК-39, ИТК-46 УВД Карагандинской, ИТК-23 и ИТК-86 Мангистауской, ИТКП-97 УВД Восточно-Казахстанской, ИТКП-100 УВД Кокшетауской, ИТКП-95 УВД Южно-Казахстанской и тюрьме № 1 УВД Торгайской областей. Сложившаяся обстановка в местах лишения свободы требовала кардинальных, а самое главное оперативных мер в исправительной политике, пересмотра правовых и материальных основ уголовно-исполнительной системы, а также выработки принципиально новых подходов в перевоспитании осужденных [2, с.19].

В результате предпринятых реформ наметились положительные изменения, о них говорят цифры статистических данных. В местах лишения свободы Казахстана к середине 1997 года находилось 64 569 осужденных, на 13,4% меньше, чем по состоянию на 1 апреля 1996 год, что позволило несколько улучшить условия их размещения [2, с.20].

Основная часть. До середины 1920-х гг. тюремная система развивалась преимущественно в рамках уголовного и уголовно-процессуального закона, а также отдельных нормативных актов по организации исполнения лишения свободы и именовалась тюремным, или пенитенциарным законодательством. С момента принятия Исправительно-трудового кодекса РСФСР в 1924 году данная отрасль законодательства получила статус самостоятельной и название «исправительно-трудовое законодательство». Свое наименование оно получило от признанного приоритетным в советский период средства исправления осужденных – общественно полезного труда.

Особенностью данной отрасли законодательства являлось то, что ее нормы регулировали порядок и условия исполнения уголовных наказаний, связанных с применением мер исправительно-трудового воздействия. Нормами закона (ИТК РСФСР 1924 года, 1933 года, ИТК КазССР 1970 года) традиционно регламентировалось только исполнение лишения свободы, ссылки, высылки, исправительных работ, исполнение

остальных видов уголовных наказаний до 1983 года регулировалось ведомственными нормативными актами МВД СССР.

Следует отметить, что уже в 1997 году в Уголовно-исполнительном кодексе (*далее – УИК*) была предусмотрена Особая часть, в которой в разделе 2 рассматривалось «Исполнение наказаний, не связанных с изоляцией осужденного от общества» [3], а также описаны меры предусмотренные к лицам, не исполняющих постановления суда. Из него были исключены такие виды наказаний «как общественное порицание и увольнение от должности, а также условное осуждение и условное освобождение с обязательным привлечением к труду на стройках народного хозяйства» [4, с.1]. Следовательно, в обществе назрела необходимость в демократических преобразованиях и поиске альтернативных видов погашения наказания.

Однако, наряду с попытками проведения демократических реформ в пенитенциарной системе страны, рост преступности в 90-2000-е годы повлиял на принятие Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам борьбы с преступностью» [5]. Целью Закона являлось усиление мер ответственности за отдельные категории преступлений. Наблюдается ужесточение мер по тридцати составам преступлений путем увеличения нижнего и верхнего предела наказания в виде лишения свободы, также изменения коснулись и категорий тяжести, с ужесточением наказания по составам преступлений.

О положительных изменениях и дальнейших демократических преобразованиях в пенитенциарной системе свидетельствует и Закон Республики Казахстан «Об амнистии в связи с Годом единства и преемственности поколений», принятый 13 июля 1999 года, на основании данного законодательного акта из исправительных учреждений было освобождено 15705 осужденных, 2270 были сокращены сроки лишения свободы [6].

Главой государства в 2000 году было поручено передача уголовно-исполнительной системы из ведения Министерства внутренних дел (*далее-МВД*), занимающимся в основном вопросами правопорядка, в ведение Министерства юстиции (*далее-МЮ*) Республики Казахстан, что является показательным фактором позитивных и демократических реформ в уголовно-исполнительной системе страны.

Следующим шагом стало создание Комитета уголовно-исполнительной системы (*далее-КУИС*) МЮ Республики Казахстан. Порядок работы органа регламентирован на основании Постановления Республики Казахстан от 28 декабря 2001 года № 1755. Комитету были переданы функции и полномочия по управлению имуществом упраздняемого Комитета уголовно-исполнительной системы МВД, утверждено Положение о нем [7, с.33]. С 1 января 2002 года уголовно-исполнительная система Республики Казахстан была передана из ведения *МВД* в ведение *МЮ* Республики Казахстан. На момент передачи в структуру *КУИС* МЮ Республики Казахстан входили 15 территориальных управлений (Департаменты УИС областей и г. Астаны), Академия Комитета УИС, Павлодарский юридический колледж, Учебный центр в г. Тараз, отдел охраны и надзора Департамента Комитета УИС по г. Алматы и Алматинской области, 74 исправительных учреждения, 19 следственных изоляторов, 218 уголовно-исполнительных инспекций, 3 республиканских государственных предприятия, и 2 центра реабилитации для лиц, освобожденных из мест лишения свободы [8, с.25].

Одним из документов, определяющим дальнейшее направление развития уголовной и уголовно-исполнительной политики, является Указ Президента Республики Казахстан от 20 сентября 2002 года № 949 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан». Основной целью документа в сфере уголовно-исполнительной системы стало: «Необходимо продолжить совершенствование законодательной базы уголовно-исполнительной системы с целью приведения ее в соответствие с основными положениями международных актов о правах человека и международных соглашений, определяющих основные принципы и порядок обращения с осужденными, а также дальнейшее улучшение ее материально-технической базы, продолжить осуществляемую

политику гуманизации уголовно-исполнительной системы. В целях профилактики рецидивной преступности необходимы создание системы условий и разработка нормативных правовых актов, направленных на социальную адаптацию лиц, освобождаемых из мест лишения свободы, функционирование соответствующих центров по социальной адаптации» [9].

Следует отметить, что под влиянием стандартов международных организаций, в последнее время казахстанское законодательство в сфере уголовно-исполнительной системы (*далее-УИС*) претерпело изменения в области содержания и отбывания наказания осужденными лицами, их правовой защиты и улучшения бытовых условий содержания, получении образования и медицинской помощи, и других мер, нацеленных на улучшение пенитенциарной системы Казахстана.

Вследствие влияния международных стандартов по гуманизации законодательства *УИС* стало принятие Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный и Уголовно-исполнительный кодексы Республики Казахстан» от 21 декабря 2002 года [10]. В Уголовный кодекс было внесено сразу 48 изменений и дополнений, которые были направлены на широкое использование некарательных, а альтернативных мер уголовно-правового воздействия. Кроме того, в целях защиты подозреваемых от умышленного причинения физических и психических страданий Уголовный кодекс был дополнен статьей 374-1, предусматривающей ответственность за пытки, осуществляемые должностными лицами (следователями, дознавателями) в отношении лиц, подозреваемых в совершении преступлений.

Изменения коснулись и мер по отбыванию наказания, так, согласно изменениям внесенным в кодекс подозреваемый в совершении преступления, мог быть оставлен на свободе с условиями: не менять постоянного места жительства, работы и учебы без уведомления специализированного органа, не посещать определенные места, в свободное от учебы и работы время не покидать места жительства, не выезжать в другие местности без разрешения специализированного органа. Кроме того, суд может возложить на осужденного обязательства по прохождению лечения от алкоголизма, наркомании, туберкулеза, заболеваний передающихся половым путем и т.д.

Продолжая курс направленный на гуманизацию законодательства в области *УИС* 10 марта 2004 года принят Закон Республики Казахстан № 529-ІІ «О внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный и Уголовно-исполнительный кодексы Республики Казахстан в связи с введением моратория на исполнение смертной казни» [11]. Согласно ст. 49 УК с введением Президентом Республики Казахстан моратория на смертную казнь, осуществление приговора о смертной казни приостанавливается на время действия моратория. Приговоры о смертной казни исполняются по истечении одного года после отмены моратория.

Следующим документом принятым в стране с целью гуманизации уголовно-исполнительного законодательства стал Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный, Уголовно-исполнительный кодексы Республики Казахстан и Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях по вопросам упрощения процедур расследования уголовных дел, декриминализации некоторых составов преступлений и совершенствования законодательства об административных правонарушениях» [12].

Принятый курс на дальнейшее реформирование пенитенциарной системы и демократических преобразований в *УИС* требовал скорейшего решения вопроса об организации процесса пожизненного лишения свободы и ареста. Данные вопросы регламентировались на основании Указа Президента Республики Казахстан от 17 декабря 2003 г. № 1251 «О введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь», и Законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам наказания в виде ареста, а также введения в действие пожизненного лишения свободы» от 31 декабря 2003 года [13].

Следует отметить, что процесс передачи *КУИС* из одного ведомства в другое проходил в несколько этапов. В связи с этим *УИС* не была передана сразу и в полном объеме – следственные изоляторы все еще находились в ведении *МВД*, их передачу осуществили в 2004 году на основании Постановления Правительства Республики Казахстан от 8 января 2004 года № 17 «Некоторые вопросы передачи следственных изоляторов *МВД* Республики Казахстан в ведение *МЮ* Республики Казахстан» в рамках реализации Указа Президента Республики Казахстан от 23 декабря 2003 года №1255 «О мерах по дальнейшему совершенствованию государственного управления Республики Казахстан». В 2004 году из *МВД* в ведение *МЮ* Республики Казахстан были переданы 17 следственных изоляторов [14].

В целях качественного решения задач правовой политики постановлением Республики Казахстан от 31 декабря 2003 года № 1376 утверждена «Программа дальнейшего развития уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан на 2004-2006 годы» [15]. Целью Программы было предусмотрено улучшение условий содержания 22 осужденных, содержащихся в исправительных учреждениях; качества исполнения наказаний, не связанных с изоляцией от общества; профессиональной подготовки сотрудников *УИС*. Главными направлениями реформирования *УИС* были обозначены: совершенствование законодательной базы с целью приведения ее в соответствие с основными положениями международных актов о правах человека и международных соглашений, определяющих основные принципы и порядок обращения с осужденными, а также дальнейшее улучшение ее материально-технической базы, продолжение политики гуманизации [2, с. 27].

26 июля 2011 года был принят Указ Президента Республики Казахстан № 129 «О пенитенциарной системе Республики Казахстан, согласно которому *УИС* вновь возвращена под юрисдикцию *МВД* [16].

18 января 2012 года был принят Закон Республики Казахстан № 547 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам уголовно-исполнительной системы», которым были внесены изменения и дополнения в Закон Республики Казахстан от 21 декабря 1995 года, на основании которого первостепенными задачами органов внутренних дел являются: исполнение уголовных наказаний, обеспечение законности, правопорядка и поддержание режима содержания осужденных в органах и учреждениях *УИС*, обеспечение прав и законных интересов подозреваемых, обвиняемых и осужденных, а также граждан в *УИС* Республики Казахстан, организация исправления осужденных.

24 августа 2009 года Указом Президента Республики Казахстан была утверждена «Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» [17]. Одними из основных направлений совершенствования уголовной политики являются: дальнейшая декриминализация правонарушений, не представляющих большой общественной опасности, переоценка степени тяжести отдельных преступлений путем смягчения наказания (депенализация), расширение сферы применения уголовных наказаний. Из новшеств можно выделить применение альтернативных видов наказаний, не связанных с лишением свободы (штрафов, привлечением к общественным работам за преступления небольшой и средней тяжести, ограничение свободы и других), и как следствие этого, последовало сокращение количества лиц находящихся в учреждениях *УИС*. Концепция позволила разработать и принять новый *УИК* РК 2014 года, который введен в действие с 1 января 2015 года [18]. Новая редакция *УИК* знаменует окончание очередного этапа реализации направлений развития уголовной политики Казахстана.

В дальнейшем Постановлением Правительства Республики Казахстан от 2 ноября 2016 года утверждена «Комплексная стратегия социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации, в Республике Казахстан на 2017-2019 годы» [19]. Комплексная стратегия ориентирована на устранение предпосылок нарушения взаимодействия личности с социальной средой (социальная дезадаптация) и ограничение и/или лишение возможности самостоятельного

удовлетворения лицом основных жизненных потребностей (социальная депривация) после освобождения из мест лишения свободы и в период нахождения на учете службы пробации. Целью Комплексной стратегии является создание национальной системы комплексной ресоциализации лиц, освободившихся из мест лишения свободы, условий для ее эффективной реализации, способствующих снижению уровня повторной преступности.

Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года №674 утверждена «Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» [20]. В п. 4.12 данной Концепции представлены следующие меры по улучшению уголовно-исполнительной системы страны: видоизменение дополнительных видов наказаний в меры уголовно-правового воздействия с установлением вероятности их применения в отношении лиц, освобождаемых от уголовной ответственности. Вместе с тем, в свете новых вызовов и опасности, а именно с использованием IT-технологий, следует ввести самостоятельный состав правонарушения, предусматривающий ответственность и наказание за применение искусственного интеллекта в противоправной деятельности, соответственно развитие систем искусственного интеллекта влечёт за собой необходимость реструктуризации правовой системы

Заключение. В связи с этим, можно отметить, что с момента принятия государственного суверенитета в Республике Казахстан последовательно проводятся конкретные законодательные изменения. При этом традиционно центральным звеном в УИС выступает пенитенциарная система, находящаяся в стадии последовательного реформирования, ориентированного на дальнейшую гуманизацию процессов наказания, отхода от репрессивности мер при исполнении приговоров и приближения к общепризнанным международным стандартам, в том числе повсеместному переходу к камерному типу содержания осужденных. Кроме того в целях безопасности осужденных, профилактики и предупреждения возможных правонарушений как со стороны осужденных, так и администрации учреждений необходимо завершить оснащение всех учреждений УИС видеокамерами, в дальнейшем рассмотреть возможность применения специальных электронных средств слежения (браслетов) как альтернативу лишению свободы.

Список использованной литературы:

1. Ержанова Л. Кофе на нары и обращение на «вы» - это еще не гуманизация пенитенциарной системы // Экспресс К, 2012. - №6. – С. 76
2. Уалиев Р. Правовое положение сотрудников уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан/ Маг. диссертация (на правах рукописи), Костанай, 2020г.
3. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан/ Кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 года № 208. [Электронный ресурс] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000208>
4. Уголовно-исполнительная система Республики Казахстан 2000-2008 гг.: современное состояние и перспективы развития: Аналитический доклад / Центр исследования правовой политики, - Алматы, 2008. [Электронный ресурс] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30380514
5. Закон Республики Казахстан от 5 мая 2000 года № 47 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам борьбы с преступностью» [Электронный ресурс] https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000047_/links
6. Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 г. № 415-1 «Об амнистии в связи с «Годом единства и преемственности поколений»/ [Электронный ресурс] https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000415_/links
7. Назарбаев Н.А. Критическое десятилетие. Алматы: Атамұра, 2013. – 240 С.
8. Хегай А. Преступившие закон // Юридическая газета, 2013. - №15. – С. 25

9. Указ Президента Республики Казахстан от 20 сентября 2002 года № 949 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан» - Астана, 2002 [Электронный ресурс] <https://medialaw.asia/document/-1235>

10. Закон Республики Казахстан от 21 декабря 2002 года № 363-III «О внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный и Уголовно-исполнительный кодексы Республики Казахстан» [Электронный ресурс] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1035355&pos=5;-104#pos=5;-104.

11. Закон Республики Казахстан от 10 марта 2004 года № 529-III ЗРК «О внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный и Уголовно-исполнительный кодексы Республики Казахстан в связи с введением моратория на исполнение смертной казни» [Электронный ресурс] https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=1046861&pos=1%3B73%23pos%3D1%3B-73

12. Закон Республики Казахстан от 9 декабря 2004 года № 10-III «О внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный, Уголовно-исполнительный кодексы Республики Казахстан и Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях по вопросам упрощения процедур расследования уголовных дел, декриминализации некоторых составов преступлений и совершенствования законодательства об административных правонарушениях» [Электронный ресурс] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1052152&pos=1;-16#pos=1;-16

13. Указ Президента Республики Казахстан от 17 декабря 2003 года № 1251 «О введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь» - Астана, 2003 [Электронный ресурс] https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001251_

14. Закон Республики Казахстан от 18 марта 2002 года № 304-III «Об органах юстиции» (с изм. и доп. по состоянию на 06.04.2016г.) [Электронный ресурс] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1029934

15. «Программа дальнейшего развития уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан на 2004-2006 годы» [Электронный ресурс] https://zakon.uchet.kz/rus/docs/P030001376_

16. Указ Президента Республики Казахстан от 26 июля 2011 года № 129 «О пенитенциарной системе Республики Казахстан - Астана, 2011 [Электронный ресурс] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1100000129>

17. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» [Электронный ресурс] https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858_

18. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V (с изм. и доп. по состоянию на 17.03.2023 г.) [Электронный ресурс] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577723

19. Указ Президента Республики Казахстан от 8 декабря 2016 года № 387 «Об утверждении Комплексной стратегии социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации, в Республике Казахстан на 2017-2019 годы» [Электронный ресурс] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000387>

20. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» [Электронный ресурс] https://online.zakon.kz/document/?doc_id=39401807

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК ӨНДІРІСТІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ФИНАНСИРОВАНИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

EFFICIENCY OF FINANCING AGRO-INDUSTRIAL PRODUCTION

Аннотация. Елдің агроөнеркәсіптік кешенін дамыту "Мал шаруашылық жүргізуші субъектілердің инвестициялық қызметіне байланысты, өйткені экономикалық аксиома – ауқымды инвестицияларсыз кез-келген салада тұрақты өсуге қол жеткізу мүмкін емес. Инвестициялық тартымдылық. Ауыл шаруашылығы өндірісін дамытуда негізгі рөлді ел экономикасының аграрлық саласының тиімділігі дамуға байланысты болатын негізгі капиталға инвестициялар алады.

Кілтті сөздер: ел, мал, шаруашылық, аграрлық, экономика.

Аннотация. Развитие агропромышленного комплекса страны " зависит от инвестиционной деятельности субъектов животноводства, поскольку экономическая аксиома заключается в том, что без масштабных инвестиций невозможно добиться устойчивого роста в любой отрасли. Инвестиционная привлекательность. Основную роль в развитии сельскохозяйственного производства играют инвестиции в основной капитал, от развития которых зависит эффективность аграрной сферы экономики страны.

Ключевые слова: страна, скот, хозяйство, аграрный, экономика.

Annotation. The development of the agro – industrial complex of the country "depends on the investment activities of livestock economic entities, since the economic axiom is that without large-scale investments it is impossible to achieve sustainable growth in any industry. Investment attractiveness. The main role in the development of agricultural production is played by investments in fixed assets, on which the effectiveness of the agricultural sector of the country's economy depends on development.

Key words: Country, livestock, farm, agrarian, economy.

Алайда, республиканың инвестицияларының жалпы көлеміндегі ауыл шаруашылығының негізгі капиталына салынған инвестициялар көлемі тек 1,9% - құрайтынын атап өткен жөн, бұл бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімін кеңейтілген ұдайы өндіру үшін жеткіліксіз, саланы материалдық-техникалық қамтамасыз етуге елеулі әсер етпейді.

Соңғы онжылдықта машина-трактор паркінің саны 3 есеге қысқарды, жылына 2-3% - дан аспайтын жаңарту кезінде 13-15% пайдаланудан шығарылады, яғни алшақтық 6-7 есе шегінде. Нәтижесінде бір трактор мен комбайнға жүктеме артты, бұл ғылыми негізделген егіншілік жүйесінің сақталуына теріс әсер етеді, өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіруге шығындар артады. Бұл ретте мал шаруашылығы үй-жайларымен және жабдықтармен қамтамасыз етілуі өндірістік процестерді кешенді механикаландыруды енгізуге мүмкіндік бермейді, сондықтан қол еңбегі басым болады.

Экономиканың аграрлық секторына инвестициялар тарту тетігін жетілдіру екі аспект бойынша қарастырылады - нарықтық және мемлекеттік.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің экономикасына инвестициялық ресурстарды тарту моделі инвестициялық ресурстардың 3 негізгі көзін көздейді, атап айтқанда:

- меншікті капитал, амортизациялық қор және кәсіпорынның пайдасы есебінен өзін-өзі қаржыландыру;

- қорлардың, банктердің және институционалдық инвесторлардың, басқа да кәсіпорындардың кредиттерін, облигациялық қарыздарды, вексельдер мен кепілдіктерді, акционерлік инвестицияларды, лизингті, ипотеканы қамтитын борыштық сыртқы қаржыландыру;

- халықаралық қаржы институттары мен ұйымдарының, мемлекеттердің, кәсіпорындардың тікелей салымдарын, тікелей инвестицияларды, отандық және шетелдік, портфельдік инвестицияларды, қаржылық инвестицияларды, мемлекеттік емес зейнетақы қорларының қаражатын, инвестициялық қорларды, сақтандыру ұйымдарының инвестицияларын қамтитын тікелей немесе нақты инвестициялар [111].

Қазіргі уақытта ауылшаруашылық құрылымдарының көпшілігі өздерінің өндірістік әлеуетін ұтымсыз пайдаланады, бұл оларға кеңейтілген өндірісті жүргізуге мүмкіндік бермейді: олардың көпшілігі тиімсіз, баланстар өтімді емес, кепілге несие алу үшін меншікті қаражаты мен мүлкі, соның ішінде ауылшаруашылық жерлері жоқ.

2013-2022 жылдары аграрлық секторға салынған инвестициялар шамамен 400 млрд. теңгені немесе 2,3 млрд. Осы кезеңде ЖК орташа жылдық өсу қарқыны 115,1%, ал салаға салынған инвестициялар бойынша - 102,8% құрады. Бұл ретте инвестициялау нормасы (негізгі капиталға инвестициялардың ауыл шаруашылығының жалпы өніміне қатынасы) жасырын өсуге бейім. Саладағы инвестициялар көлемінің өсуі екіұшты жағдаймен сипатталады: инвестициялардың тиімділігі ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылған халық санының қысқаруы және саладағы негізгі қорлардың құнының төмендеуі аясында орын алады.

Инвестициялардың негізгі көзі жыл сайын үлес салмағы 50%-дан асатын шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаражаты болып қала береді, республикалық және жергілікті бюджеттерден бірлескен вокалдық қолдау жақсарды, жеке капитал бұрынғыдай аграрлық салаға инвестиция салуға ұмтылмайды (кесте 1).

Кесте 1 -Ауыл шаруашылығының негізгі капиталына инвестициялар көздері, млн. теңге

Көрсеткіш	жыл				
	2018	2019	2020	2021	2022
Инвестициялар, барлығы	47 975	47 143	55 973	77 772	8675
Оның ішінде:					
Республикалық бюджет	5396	11127	11078	13231	602
Жергілікті бюджет	1417	1453	3388	4258	385
Шетел инвестициялар	4378	1865	72	498	99
Басқа қарыз қаражат	6186	4446	9928	10754	6807
Меншік қаражат	30598	28252	31507	49031	4682
ескерту - stat.gov.kz мәліметтері негізінде құрастырылған					

Инвестиция құрылымы өсімдік шаруашылығына басымдық берілетінін көрсетеді. Мұнда қалыптасқан орта және ірі шаруашылықтардың нәтижесінде Еңбек өнімділігі жоғары, өндіріске, әсіресе дәнді дақылдарға айтарлықтай қолдау көрсетіледі, ауыл шаруашылығы дақылдарының негізгі түрлерін (дәнді дақылдар, облыстардың топтары

бойынша, майлы дақылдар, қант қызылшасы, мақта) сақтандыру сақталады. Сонымен қатар, дәнді дақылдардың жоғары бағасы, өсімдік шаруашылығы өнімдерін ұзақ уақыт сақтау, терең өңдеу мүмкіндігі осы кіші салаға деген қызығушылықты арттырады. Ұй шаруашылықтарындағы ауыл шаруашылығы жануарлары санының 80% - дан астамының шоғырлануы және осы саладағы өнімді дамытудың реттелмейтін, ретсіз нарығы, азықтандырудың төмен механикаландырылуы мен жоғары құны кезінде айтарлықтай материалдық және еңбек шығындарының қажеттілігі, үй жануарларын өсірудің Тарихи алғышарттарына қарамастан, қаражат тартуға ықпал етпейді. Жыл сайын шығындар жаңа объектілер салуға, техника сатып алуға жұмсалады. Бұл ретте инвестицияларды тарту үшін сыртқы орта бюджет шығыстарымен ұсынылған. ҚР АШМ бағдарламалары бойынша шығындар барлық шығыстардың 5% - аспайды. Түрлі бағдарламалар бойынша жылдық 8-12% - бен бюджеттік кредиттер берудің жеңілдікті сипатына қарамастан, коммерциялық бағдарламадан айырмашылығы-15-21% - бен қарыз шарттары тауар өндірушілер үшін әлі де көтерілмей қалауда.

Аграрлық реформа барысында АӨК - те инвестициялық процесті ұйымдастыру айтарлықтай өзгерді. Қаржы ресурстарын тарту мен пайдаланудың жаңа арналары қалыптасты. Алайда, тартылған шетелдік инвестициялардың ауқымы аграрлық сектордың инвестициялық мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне сәйкес келмейді. Ауыл шаруашылығы өндірушілерінің көпшілігінің экономикалық жағдайы оның болмауына немесе өндірістің төмен рентабельділігіне байланысты инвестицияларды пайдадан қаржыландыруға мүмкіндік бермейді (2-кесте).

Кесте 2 -Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары қызметінің қаржылық-экономикалық көрсеткіштері

Көрсеткіш	жыл				
	2018	2019	2020	2021	2022
Пайдалы кәсіпорындар, бірлік	1889	2417	2998	1291	399
Шығынды кәсіпорындар, бірлік	1513	1531	875	986	309
Шығынды үлес салмағы кәсіпорындардың жалпы санында,	44,5	38,3	22,6	43,4	43,6
Ауыл шаруашылығы өнімінің ЖК, млрд. теңге	633,8	853,3	1121,8	1384,2	1640,2
Ауыл шаруашылығы өнімдерін сатудан рентабельділік деңгейі шаруашылық, %	16,8	20,1	56,2	41,5	16,7
Оның ішінде өсімдік шаруашылығы	20,2	24,6	67,5	51,9	19,8
мал шаруашылығы	5,6	7,5	15,5	8,7	8,0
ескерту - stat.gov.kz мәліметтері негізінде құрастырылған					

Агроөнеркәсіп кешенінің әлеуеті айтарлықтай төмендеді. Негізгі құралдардың картаю деңгейі өте маңызды мөлшерге жетті және оларды амортизациялық аударымдар арқылы жаңартуға мүмкіндік бермейді. Пайдасыз кәсіпорындардың саны жоғары деңгейде сақталады. Елдің азық - түлік қауіпсіздігі шегінен асатын азық-түлік импорты айтарлықтай өсті.

Барлық осы факторлардың жиынтығы отандық өндірушілерге Ұлттық азық - түлік нарығында ұқсас өнімдерді шетелдік жеткізушілермен табысты бәсекелестік үшін қажетті өндірістің техникалық деңгейін арттыруға мүмкіндік бермейді.

Өнім бірлігіне Ауыл шаруашылығын субсидиялау тетігін жетілдіру

Бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімі мен азық - түлік өндірісінің көлемін ұлғайту үшін қол жеткізілген деңгейге сүйене отырып, өнім бірлігіне субсидиялар бөлу ұсынылады: өсімдік шаруашылығы өнімі бойынша - соңғы 3 жылдағы қалыптасқан орташа өнімділік, егіс алқабы (жалпы өнім көлемі) және қабылданған төлем ставкасы (11-кесте) бойынша субсидияларды есептеу тәртібі төменде келтіріледі:

Көріп отырғаныңыздай, өнімділіктің өсуімен шығындар 1 гектарға артады, ал бөлінетін субсидиялар көлемі бірдей болып қалады, яғни қолданыстағы субсидиялау жүйесі өндіріс көлемінің өсуін ынталандырмайды.

Біз субсидиялаудың нұсқасын ұсынамыз:

- шығымдылық және шығындарға субсидиялардың тұрақты үлес салмағы кезінде (3-кесте);

Кесте 3 - 1 га шығындардың тұрақты үлес салмағы кезінде өнімділіктің өсуіне байланысты ұсынылатын субсидиялау нұсқасы

Дақылдар, технология	Өнімділік, орта есеппен ц / га	Нормативтік шығындар	Уд.шығындарға субсидиялардың салмағы,%	Субсидия ставкасы-1 теңгеге / ц	Субсидия көлемі - теңге / га
Бидай, дәстүрлі технология	10	11810	4	47	472
	12	15588	4	52	624
	15	21420	4	57	857

ескерту - stat.gov.kz мәліметтері негізінде құрастырылған

Көріп отырғаныңыздай, бұл нұсқада шығындарға субсидиялардың тұрақты үлес салмағы анықтаушы болып табылады.

Субсидияларды айқындау негізіне өсімдік шаруашылығы өнімі бірлігінің нақты және болжамды өзіндік құны алынды. Болжамды, өзіндік құн ғылыми негізделген технологияны енгізуді ескере отырып есептелген (өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығының ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерінің бірлігіне арналған шығындар нормативтерін әзірлеу. "ҚазАгроИнновация" АҚ ЖШС

"Қазақ агроөнеркәсіптік кешен экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты", Алматы, 2021 ж.) жыл сайынғы инфляцияны ескере отырып.

Нәтижесінде астықтың өзіндік құны 2021 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 91% - ға, күріш – 99,2 - ге, дәнге жүгері - 94,7% - ға, майлы дақылдар - 2,2 есе, картоп-67,8% - ға, жабық топырақтағы көкөністер-11,3-ке, жемістер мен жидектер-50,3-ке, мақта - 94,5-ке, қант қызылшасы - 84,2% - ға (4-кесте).

Кесте 4- Қазақстанның ауыл шаруашылығы құрылымдарының 1 ц Ауыл шаруашылығы өнімінің өзіндік құны, теңге

Өнім	Ғылыми негізделген технология					
	2020г. нақты	2022г. жоба	2023г. жоспар	2024г. жоспар	2025г. жоспар	2026 г. жоспар
Дәнді және бұршақты дақылдар	1662	1795	1974	2171	2388	3175

Күріш	3387	3813	4194	4614	5075	6746
Дәнді жүгері	1793	1974	2171	2389	2627	3491
Майлы дақылдар	3315	3625	4648	5112	5623	7475
Картоп	3036	336	3670	4037	4440	5093
Көкөністер мен қауындар	1488	1542	1696	1868	2052	2731
Жабық көкөністер	573	585	590	601	610	638
топырақ	2342	2482	2631	2789	2957	3521
Жемістер мен жидектер	4211	4464	4731	5012	5316	6331
Жүзім	5083	5381	6139	6753	7428	9887
Мақта	596	620	682	750	825	1098

ескерту - stat.gov.kz мәліметтері негізінде құрастырылған

Мәселен, 2026жылы дәнді және дәнді-бұршақты дақылдардың көлемін 2020 жылмен салыстырғанда 42% - ға, күрішті – 89% - ға, картопты-33,9% - ға ұлғайту көзделген (14-кесте)

Осылайша, субсидиялау көлемінің ұлғаюы ауыл шаруашылығы өнімінің көлемін, сондай-ақ оның ішкі және сыртқы нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Сейтова В.Н. Қазақстан республикасының ауыл шаруашылығының инновациялық дамуы / В.Н. Сейтова, А.Н. Исахметова // Материалы XIV Международной научно-практической конференции. – Белград, 2021. № 3. С. 9-
2. Качура П. Малые предприятия: сущность и трудности становления // Вопросы экономики. - 2021. - №8. - С. 76 - 88;
3. Леутский Л.И. Агроөнеркәсіптік кластер – Қазақстандағы агробизнесі дамытудың прогрессивтік формасы // Проблемы агрорынка – 2022. № 4. – 44 с.
4. Сейтова В.Н. Қазақстан республикасының ауыл шаруашылығының инновациялық дамуы / В.Н. Сейтова, А.Н. Исахметова // Материалы XIV Международной научно-практической конференции. – Белград, 2021. № 3. С. 9- 15. Качура П. Малые предприятия: сущность и трудности становления // Вопросы экономики. - 2021. - №8. - С. 76 - 88;
5. Комлев Ю.В. О государственной поддержке малых предприятий в интересах активизации развития экономики и НТП в Казахстане. Обз. инф. - Алматы, 2018г.

ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ЗАҢНАМАСЫНДА ҚАЖЕТТІ ҚОРҒАНУ

НЕОБХОДИМАЯ ОБОРОНА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

NECESSARY DEFENSE IN THE LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

Аннотация. Қажетті қорғаныу - бұл қорғаушының және басқалардың жеке басы мен құқықтарын, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін қол сұғушыға зиян келтіру жолымен қоғамдық қауіпті қол сұғушылықтан заңды түрде қорғау.

Түйінді сөздер: қажетті қорғаныу, заңды қорғаныу, жеке тұлға, қол сұғушыға зиян келтіру, қылмыс.

Аннотация. Необходимая оборона - это правомерная защита личности и прав обороняющегося и других лиц, а также охраняемых законом интересов общества и государства от общественно опасного посягательства, путем причинения посягающему вреда.

Ключевые слова: необходимая оборона, правомерная защита, личности, причинения посягающему вреда, преступления.

Abstract. Necessary defense is the legitimate protection of the personality and rights of the defender and other persons, as well as the legally protected interests of society and the state from socially dangerous encroachment by causing harm to the encroaching.

Keywords: necessary defense, lawful protection, identity, causing harm to the encroaching, crimes.

Англияда қажетті қорғаныу мәселесі ішінара 1967 жылғы қылмыстық Әділет туралы Заңмен шешіледі. Заңның 3-бабында адам басқа адамдардың қылмыс жасауының алдын алу үшін немесе қылмыскерді немесе күдіктіні заңды түрде қамауға алу үшін «ақылға қонымды күш» қолдана алады. Көріп отырғаныңыздай, бұл норма ағылшын қылмыстық құқығының ерекшелігі болып табылатын осы құқықтық институтты өте шектеулі түрде реттейді.

АҚШ-та қажетті қорғаныу мәселесі жалпы физикалық күш қолданудың заңдылығы туралы мәселе аясында шешіледі. Сонымен, Нью - Йорк штатының Қылмыстық кодексінде дене күшін пайдалану: 1) өзін немесе үшінші тұлғаларды қорғау; 2) үй-жайлар мен жылжымайтын мүлікті қорғау, сондай-ақ берглариден қорғау; [1] 3) ұрлықтың алдын алу немесе жолын кесу (қылмыстық жазаланатын залал келтіру); 4) қамауға алу немесе тыйым салу жағдайларына қатысты реттеледі. қамаудан қашудың алдын алу. Алғашқы үш жағдай біздің адвокаттар түсінетін мағынада қажетті қорғаныу жағдайларын білдіреді.

Нью-Йорк штатының ҚК-нің өзін немесе үшінші тұлғаларын қорғау кезінде дене күшін қолданудың заңдылық шарттарына мыналар жатады: 1) басқа жеке тұлға тарапынан құқыққа қарсы немесе дене күшін қолданудың болуы немесе қорқытуы; 2) шабуылдаушының мінез-құлқын қорғаушы қозғамайды;

3) қорғаушы бірінші болып шабуыл жасаған жоқ (ол өзінің «шығуы» туралы басқа адамға хабарлап, жанжалдан «шыққан», бірақ басқа адам дене күшін қолдануды жалғастыратын жағдайларды қоспағанда); 4) дене күші «келісім бойынша жекпе-жек» болып табылмайды және құқық нормаларымен санкцияланбайды (дене күшін қолдануға

келісім мысалы, кейбір спорт түрлерінде: бокста, рагбиде және т. б., хирургиялық операция кезінде және т. б.

Нью-Йорк штатының Қылмыстық кодексі «өлімге әкелетін физикалық күш» қолданылуы мүмкін жағдайларды анықтайды, яғни шабуылдаушыға өлім әкелуі мүмкін жағдайларды анықтайды. Сонымен, егер шабуылшы өлімге әкелетін физикалық күш қолданса немесе «қолданғысы келсе», өлімге жол беріледі. Алайда, бұл жағдайда да заң шығарушы қол сұғушылыққа қарсы әрекет етудің басқа тәсілдерінің артықшылығын белгілейді: егер шабуылға ұшыраған адам өзіне және басқаларға үлкен қауіп төндірмей, шабуылдаушыға өлім әкелместен қол сұғушылықтан аулақ бола алса, ол бұл мүмкіндікті пайдалануы керек. Шабуылға ұшыраған адам: А) бірінші болып шабуыл жасамаған кезде өз үйінде болған; б) полиция қызметкері, қоғамдық тәртіптің сақталуын бақылайтын лауазымды адам немесе жеке тұлға болған жағдайда, өлім жазасына кесудің сөзсіз құқығы (яғни шабуыл жасаушыға өлім келтірместен қол сұғушылықтан құтылу мүмкін болса да) рұқсат етіледі, алғашқы көмек көрсетеді. Адам ұрлау, зорлау, зорлық-зомбылықпен бұрмаланған жыныстық қатынас, тонау және берглариді жасайтын немесе жасауға тырысатын адамдарға қарсы өлімге әкелетін физикалық күш қолдануға рұқсат етіледі.

Мүлікті қорғау туралы нормалар екі топқа бөлінеді: 1) үй-жайлар мен жылжымайтын мүлікті қорғау туралы нормалар және 2) басқа мүлікті қорғау туралы нормалар. Мұндай саралаудың түбегейлі маңызы бар: бірінші жағдайда өлімге жол беріледі (әрине, кейбір шарттар сақталған кезде, мысалы, өртеу басталған немесе қорқытқан кезде, жасау кезінде немесе берглариді жасауға тырысқанда, бірақ мүлікке басқа да қол сұғушылықтар болған жағдайда емес), екіншісінде ол толығымен алынып тасталады.

Францияның Қылмыстық кодексінде қажетті қорғану (заңды қорғану) институты жеткілікті түрде айқын. 122-5-бапқа сәйкес қорғаудың заңдылық шарттарына мыналар жатады: 1) қолма-қол ақша және 2) қол сұғушылықтың негізсіздігі, 3) шабуылдың ауырлығын қорғаудың пайдаланылатын құралдарының сәйкестігі, 4) қорғаудың уақтылығы, 5) өзін ғана емес, басқа да адамдарды, сондай-ақ меншікті қорғау мүмкіндігі. Алайда, мүлікті қорғау бірқатар қосымша шарттар сақталған кезде заңды: 1) мүлікті қорғауға мүлікке қол сұғу басталған кезде ғана жол беріледі және мұндай қол сұғушылық қауіп төнген кезде жол берілмейді (жеке тұлғаны қорғаудан айырмашылығы), 2) басталған қол сұғушылық қылмыс немесе теріс қылық (бірақ бұзушылық емес) болып табылуға тиіс, 3) мүлікті қорғау кезінде 4) Қорғану «қатаң қажет» болуы керек (егер адам шабуылшыға зиян келтірмеуге, бірақ құқық қорғау органдарына жүгінуге және т. б., бұл мүмкіндікті пайдалану керек еді). Әрине, мүлікке қол сұғу кезінде заңды қорғау институтының қолданылу аясын шектейтін осы қосымша шарттардың барлығы осындай қол сұғушылықтар үшін ғана белгіленген. Егер мүлікті қорғау процесінде жеке адамға зиян келтірудің нақты қауіпі туындаса, қорғаушы заңды қорғаудың жалпы институтын пайдалануға құқылы.

Француз Қылмыстық кодексінде заңды қорғаудың екі ерекше жағдайы да бар. 122-6-бапқа сәйкес «с-әрекеттерді жасаған адам заңды қорғану жағдайында әрекет етеді деп саналады:

Б.1. Түнде бұзақылық, зорлық-зомбылық немесе алдау арқылы жүзеге асырылатын тұрғын үйге енуді тойтару мақсатында;

б.2. Өзін зорлық-зомбылықпен ұрлық немесе тонау жасаушылардан қорғау мақсатында».

Қылмыстық кодекстің осы ережелерінің маңыздылығы Француз заңгерлері арасында пікірталас тудырады. Олардың кейбіреулері бұл жағдайда заң шығарушы заңды қорғану презумпциясы туралы айтады деп санайды. Жалпы ереже бойынша, заңды қорғауға сілтеме жасайтын адам мұны дәлелдеуі керек. Алайда, адвокаттардың осы бөлігінің пікірінше, егер аталған екі жағдайдың кез-келгені орын алса, сот адамның заңды қорғану жағдайында әрекет еткенін, демек, бұл «ақтау» фактісінің дәлелі адамға жеңілдетілуі керек деп тұжырымдауы керек. Бұл ұстаным практиктер арасында қолдау

тапты. Оның үстіне. 1959 жылға дейін. сот практикасы осындай болжамның бұлтартпас сипатынан туындады. Алайда, 1959 жылы Францияның кассациялық соты бұл мәселе бойынша тікелей сөйлеп, мұндай заңнамалық презумпцияның «абсолютті және бұлтартпас сипатқа ие емес және керісінше дәлелденгенге дейін шайқалуы мүмкін» екенін түсіндірді. Осыған байланысты адвокаттардың тағы бір бөлігі бұл жағдайлар заңды қорғаудың артықшылықты жағдайлары деп талап ете бастады. Мысалы, М. раса былай деп жазады: «адамға шабуыл жасалған ерекше жағдайларды ескере отырып, оның тиісті қорғану түрін сабырлы және байсалды түрде таңдай алмағанын мойындау керек» [2, 29]. Осыдан қорытынды жасалады. Бұл жағдайларда қорғану, тіпті қарсы тұрудың пропорционалдығы болмаса да, заңды деп танылуы керек.

Германияның қылмыстық құқығы бойынша қажетті қорғану іс-әрекеттің заңсыздығын болдырмайтын жағдайлар қатарына жатады. Қорғану заңдылығының шарттарына мыналар жатады: 1) шабуылшы жеке (заңды емес) тұлға, зат немесе жануар емес, 2) шабуыл заңсыз және 3) қолма-қол болуы керек (ол басталды, бірақ әлі аяқталмады), 4) өзін ғана емес, басқа адамдарды да қорғауға рұқсат етіледі, 5) жоқ қажетті қорғану шегінен асып кету. Екінші белгі – шабуылдың заңсыздығы-неміс құқығының ережелерін ескере отырып, қиын жағдайда анықтау өте қиын, осыған байланысты теория мен практикада ол өте даулы.

Сот практикасы қорғану объектісі ұғымын кеңінен түсіндіреді, дегенмен Қылмыстық кодексте біз өзімізді немесе «басқа біреуді» қорғау туралы айтып отырмыз. Әдеби дереккөздерден көрініп тұрғандай, қорғану объектісі ретінде неміс заңгерлері адамның өмірі мен денсаулығын ғана емес, сонымен бірге меншікті де, бостандықты да, тіпті «түнгі тыныштықты» да түсінеді [43, 105].

Германияның қылмыстық-құқықтық теориясындағы пікірталас мәселесі қажетті қорғану шегінен асып кету мәселесі болып табылады. Бұл жағдайда, әдетте, мұндай асып кетудің екі түрі бар: 1) Қорғану әдістерінің, құралдарының сәйкес келмеуі – шабуылдың ауырлығы және 2) қол сұғудың қолма-қол ақша принципін бұзу (мерзімінен бұрын немесе кешіктірілген қорғану).

ГФР Қылмыстық кодексінің 33-бабында: «егер адам шатасудан, қорқыныштан немесе қорқыныштан қажетті қорғану шегінен асып кетсе, онда ол жазаланбайды» деп жазылған. Яғни, қорғаушының басынан өткерген қорқыныш немесе қорқыныш шабуылдаушыға қатысты шамадан тыс агрессия үшін жеткілікті өтемақы болып саналады [4].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Қорқытып алушылықтың құқыққа қайшы формасы.
2. Уголовное право современных зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии): Учебное пособие. М.:Зерцало, 1997.С.126.
3. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ и Японии: Общая часть уголовного права. -М. Юрид.лит., 1991.-С.105.
4. Юридическая газета, 1997. №21, от 21 мая.

**ІС-ӘРЕКЕТТІҢ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫН БОЛДЫРМАЙТЫН МӘН-ЖАЙЛАР
РЕТІНДЕ ҚАЖЕТТІ ҚОРҒАНУ ҰҒЫМЫ**

**ПОНЯТИЕ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ КАК ОБСТОЯТЕЛЬСТВ,
ИСКЛЮЧАЮЩИХ ПРЕСТУПНОСТЬ ДЕЯНИЯ**

**THE CONCEPT OF NECESSARY DEFENSE AS CIRCUMSTANCES
PRECLUDING THE CRIMINALITY OF THE ACT**

Аннотация. Қажетті қорғаныу деп қолданыстағы заңнама шеңберінде өзін, басқа адамдарды, қоғамдық және мемлекеттік мүдделерді қорғау жөніндегі белсенді іс-қимылдар түсініледі. Алайда, мұндай әрекеттердің нәтижесі шабуылдаушының денсаулығы мен өміріне зиян келтіруі мүмкін.

Егер қажетті қорғаныу шегінен асып кетпесе, белсенді қорғаныс әрекеттері қылмыстық деп саналмайды.

Түйінді сөздер: қажетті қорғаныу, белсенді әрекеттер, өзіңізді қорғау, зиян келтіру, денсаулық пен өмір, шектен шығу.

Аннотация. Под необходимой обороной понимаются активные действия по защите себя, других лиц, общественных и государственных интересов в рамках действующего законодательства. Однако результатом таких действий может стать нанесение ущерба здоровью и жизни нападающего.

Активные защитные действия не будут считаться криминальными, если не произошло превышение пределов необходимой обороны.

Ключевые слова: необходимая оборона, активные действия, защищать себя, нанесение ущерба, здоровье и жизнь, превышение пределов.

Abstract. Necessary defense means active actions to protect oneself, other persons, public and state interests within the framework of current legislation. However, the result of such actions may be damage to the health and life of the attacker.

Active defensive actions will not be considered criminal if the limits of the necessary defense have not been exceeded.

Keywords: necessary defense, active actions, protecting yourself, causing damage, health and life, exceeding limits.

Адам, кез-келген тірі жан сияқты, өмір сүру, өзін-өзі сақтау сезіміне ие. Тірі тіршілік иелерінің өзін қауіптен қорғау инстинктіне негізделген бұл сезім табиғатқа туылғаннан бастап енгізіледі және оны өмірінің соңына дейін қалдырмайды. Осыған сәйкес, ол бір жағынан инстинктивті түрде, екінші жағынан заң бойынша өзін қорғау құқығын біле отырып, өмір сүруге ұмтылады.

«Тарихи тұрғыдан алғанда, қауіп – қатерден қажетті қорғаныу құқығы адамға табиғаттың өзі берген табиғи, табиғи құқықтардың қатарына жатады, табиғи қорғаныу құқығы - бастапқыда жеке қорғаныу-қазіргі уақытта бәріне тиесілі» [1, 223].

Өзін-өзі қорғаудың заңды тұжырымдамасы тарихи түрде өмірге, денсаулыққа, меншікке қарсы қылмыс ұғымымен бір уақытта туындайды. Қоғам дамыған сайын мемлекет күшейе түседі, құқықтық тәртіпті қорғаудағы жеке тұлғаның рөлі әлсірейді, артта қалады. Әрбір жеке адамға жауынгерлік дайындық жағдайында болу қажет емес.

Қазіргі уақытта айтарлықтай жаңартылған Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында «қажетті қорғану» ұғымы көптеген нормативтік актілерде қолданыла бастады. Бірінші кезекте, Қазақстан Республикасының Конституциясында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының бірнеше заңдарында және Қазақстан Республикасы Президентінің Заң күші бар Жарлықтарында.

Белгілі бір аспектіде қажетті қорғану туралы айтылатын нормативтік актілердің тізбесін жүйелеу, дәлірек айтқанда жасау кезінде бірінші орында Қазақстан Республикасының Конституциясы тұрғаны сөзсіз. 13-баптың 1-тармағы: «әркімнің өзінің құқық субъектісін тануға құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын қажетті қорғануды қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға құқылы», - деп бекітеді.

Қазақстан Республикасының Конституциясы қажетті қорғану құқығына кепілдік береді, бірақ бұл құқықты іске асыру кезіндегі іс-қимылдарға қойылатын талаптарды ашпайды. Қылмыстық заңнама заңдылық шарттарын анықтайды. Өз мүдделерін қорғауда және басқа азаматтардың, қоғамның немесе мемлекеттің мүдделерін қорғауда қорғаушының шабуылға жауап бермей, шабуылдаушы да, пассивті де әрекет етуге құқығы бар. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің «қажетті қорғану» 32-бабында осы ұғым ашылады. Қажетті қорғануды қол сұғушы адамға зиян келтіру арқылы қоғамдық қауіпті қол сұғушылықтан заңды түрде қорғау ретінде анықтауға болады.

Қажетті қорғану-бұл әлеуметтік қауіпті әрекеттердің алдын алудың тиімді құралы: қол сұғушылардың оған физикалық немесе материалдық зиян келтіре отырып, тойтарыс беру мүмкіндігін түсінуі көптеген адамдарды қылмыс жасаудан сақтайды, тәртіп бұзушы заңды бұзуға қабілетті азаматтарға әсер етеді, яғни. тікелей қол сұғу орнында өлтірілу немесе жарақат алу қаупі одан да қорқынышты әсер етеді (шабуылдаушыға бірдей қорқыныш сезімі) қылмыс үшін сотталу мүмкіндігінен гөрі. Қол сұғушы оған қарсы тұра алатынын білгенде, ол әрқашан тәуекелге бара бермейді.

Қажетті қорғану Қазақстан азаматтарын басқа адамдардың құқықтары мен мүдделеріне құрметтеуге, қылмыстық көріністерге төзбеушілікке және азаматтық борыш туралы хабардарлықты қалыптастыруға тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады. Қылмыстық заң қажетті қорғану құқығын ашқан кезде азаматтарға өз мүдделерін, әсіресе басқа адамдардың, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауға міндетті емес [2, 224]. Қорғаушы әрқашан шабуылды тойтару үшін физикалық түрде дайындала бермейді және өз құқығын қорғау үшін күресу тәжірибесіне ие бола алмайды. Ол мемлекеттік органдардан немесе басқа адамдардан көмек сұраумен шектелуі мүмкін немесе қол сұғушылыққа мүлдем жауап бермеуі, жалтаруы немесе қол сұғушыға Белсенді қарсы тұру сипатында емес, оның ерікті құрбаны болудың басқа әдісін таңдауы мүмкін.

Заңмен қорғалатын мүдделерді қорғау мақсатында шабуылға тойтарыс беру немесе жолын кесу үшін қорғанушы адамның көзқарасы бойынша қажетті және жеткілікті жеке немесе мүліктік зиян келтіру жолымен қоғамдық қауіпті қол сұғушылыққа Белсенді қарсы іс-қимыл қажетті қорғану деп танылады.

Қажетті қорғану іс-әрекеттің қылмыстылығын болдырмайтын жағдайлардың бірі ретінде өзіндік белгілерге ие. Іс-әрекеттің қылмыстылығын болдырмайтын басқа мән-жайлардан басты айырмашылығы-құқықтық регламенттеу, атап айтқанда, қажетті қорғануға құқық Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдендірілген (13-баптың 1-бөлігі). Әлеуметтік тұрғыдан қажетті қорғану қоғамдық қауіптен айырылған. Қорғау құқығы адамның табиғи өмір сүру құқығынан туындайды. Қажетті қорғану-бұл әлеуметтік пайдалы әрекет және қылмысқа қарсы күрестің маңызды факторы.

Сонымен қатар, заң шығарушы қажетті қорғануды белсенді, шабуыл әрекеті деп таниды. Осы мақсатта Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 32-бабында адамның қол сұғушылықтан құтылу, яғни шабуыл жасаушыға зиян келтіру мүмкіндігі болған жағдайда және оқиға орнынан қашу не басқа адамдарға немесе мемлекеттік органдарға көмек сұрап жүгіну мүмкіндігі болған жағдайда да қорғануға болатындығы айқындалған.

Қажетті қорғануға қатысты шабуылға ұшыраған адам, ең алдымен, шабуылдан аулақ болуға (қашуға, жасырынуға) ұмтылуы керек деген талап қойылмайды. Осылайша, заңсыз шабуылға ұшыраған адам қашып кетуі мүмкін болған кезде де өзін қорғауға құқылы.

Іс жүзінде қажетті қорғану туралы қылмыстық - құқықтық норманы қолданумен байланысты мәселені қарау кезінде әр түрлі қиындықтар туындайды. Қазіргі уақытта қоғамдық қауіпті қол сұғушылыққа ұшыраған адамның шабуылдан белсенді түрде қорғануға құқығы бар деген көзқарас әдебиетте жалпыға бірдей танылған болып саналады. Сот практикасында, өкінішке орай, соңғы уақытқа дейін шабуылдан белсенді қорғаудың заңдылығы күмән тудырған жағдайлар болды.

Мұны растай отырып, қорғану қажет екенін атап өтуге болады, өйткені жеке тұлға онсыз жасай алмайды. Бұл ең алдымен қорғаушының мүддесі үшін қажет. Мұндай мәселе туындаған кезде мемлекет құзыретті органдар атынан іске асырылған қорғану құқығын қажеттілік тұрғысынан емес, заңдылық, заңдылық тұрғысынан бағалауы керек. Бір қызығы, шетелдік қылмыстық заңнамада Қорғану (Қорғану) өзі қажет деп аталмайды. Бұл сөз басқа контексте қолданылады: «егер Орындаушы мұндай күш қорғану үшін қажет деп санаса»; «заңды қорғану қажеттілігінен туындаған әрекет».

Табиғи қорғану құқығы заңмен реттеліп, мемлекеттік-құқықтық қатынас элементінің мәніне ие болады. Осыған байланысты, қажетті қорғануға құқық қылмыстық заңнамадан туындайды деген пікір қате болып көрінеді [3, 2].

Аталған мән-жайларды ескере отырып, «соттардың азаматтардың өмірі мен денсаулығына қол сұғушылық үшін жауапкершілікті регламенттейтін заңнаманы қолдануы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1994 жылғы 23 желтоқсандағы №7 Пленумы [4] 20-тармақта «қажетті қорғану құқығы азаматтардың қоғамдық қауіпті қол сұғушылықтардан қорғауға конституциялық құқықтарын іске асырудың бір кепілі болып табылатынын» көрсетті. өмір, денсаулық, Ар-намыс, қадір-қасиет, сондай-ақ мүлікті қорғау. Заңға сәйкес азаматтар, олардың қашып құтылу немесе шабуылдан құтылудың өзге де тәсілдерін пайдалану мүмкіндігіне қарамастан, қол сұғушыға зиян келтіру жолымен қоғамдық қауіпті қол сұғушылықтардан қорғау жөнінде белсенді шаралар қолдануға құқылы. Бұл ретте олар қол сұғушыға оның қоғамдық қауіпті қол сұғушылығын тойтару кезінде келтірілген зиян үшін жауап бермейді».

ҚР ҚК 32-бабының 2-бөлігінде қажетті қорғануға олардың кәсіптік немесе өзге де арнайы даярлығы мен қызметтік жағдайына қарамастан барлық адамдардың бірдей дәрежеде құқығы бар екендігі көрсетілген. Азаматтардың белгілі бір санатында тек моральдық ғана емес, сонымен бірге болып жатқан шабуылдан қорғанудың заңды міндеті де бар. Заңға сәйкес қылмыспен күресу, мемлекет пен қоғамның мүдделерін қорғау міндеті жүктелген адамдар үшін қажетті қорғану тек құқық қана емес, сонымен бірге міндет болып табылады. Оның орындалмағаны үшін жауапкершілік, оның ішінде қылмыстық жауапкершілік туындайды. Күзетші өзіне тапсырылған қойманы күзетуге міндетті, күзетші өзіне сеніп тапсырылған нысанды болып жатқан шабуылдан қорғауға міндетті. Мұндай жағдайларда қорғанудан бас тартудың өзі қылмыстың құрамын – қызметтік міндеттерге немқұрайлы қарауды немесе тәртіптік теріс қылықты қамтуы мүмкін.

Біздің ойымызша, Н.Н.Паша - Озерский бұл жағдайда қажетті қорғануды жүзеге асырмау «қажетті қорғанудың болжамды құқықтық міндетін орындау емес, заңның орындалмауы, қызметтің міндеттерін орындамау болады» [5, 3].

И.И. Слуцкий мұндай қарама-қайшылықты теориялық немесе практикалық ойлармен ақтауға болмайтынын дұрыс атап өтті. [6, 46] көрсетілген жағдайларда қажетті қорғану құқықтың арнайы нормаларына негізделген құқықтық міндет болып табылады, сондықтан оны орындамау сонымен бірге заңды бұзу болып табылады және В.И. Ткаченко қорғану актісін жүзеге асырудың қызметтік міндетін орындамау қылмыстық немесе тәртіптік жауапкершілікке әкеп соқтыратынын дұрыс көрсетеді. [7, 6]

Қажетті қорғану құқығын жүзеге асыруда жасалған әрекет тек жазаланбайды,

сонымен қатар заңды. Қажетті қорғану жағдайында зиян келтіру қылмыстық құқық теориясында «қажетті қорғанудың заңдылық шарттары» деп аталатын белгілі бір жағдайлар болған жағдайда ғана заңды болады. Авторлардың көпшілігі қажетті қорғану шарттарын екі топқа бөледі: қол сұғушылыққа қатысты қажетті қорғанудың заңдылық шарттары және қорғануға қатысты қажетті қорғанудың заңдылық шарттары. [8, 87] и.с. Тишкевич қорғану әрекеттерінің заңдылық шарттарын топтарға бөлу жасанды деп санайды. [9, 48]

Қажетті қорғану екі қарама-қайшылықтың бірлігін білдіреді: қол сұғушылық және қорғану. Осы қарама-қайшылықтардың әрқайсысының тиісті шарттармен анықталатын өзіндік қасиеті бар. Қол сұғушылыққа қатысты шарттар қажетті қорғану жағдайының пайда болуын анықтайды, ал қорғауға қатысты шарттар қажетті қорғану жағдайындағы бұзылған игілікті қорғау жөніндегі іс-қимылдардың заңдылығын анықтайды.

Сонымен, қажетті қорғану құқығы – бұл мемлекеттік - құқықтық қатынастар шеңберінде жүзеге асырылатын субъективті құқық деген қорытынды жасауға болады. Өз кезегінде, осы құқықты іске асырудың кепілдіктері мен шектері қылмыстық және азаматтық заңнамада көзделген. Бұл қажетті қорғануды реттейтін құқық нормалары жиынтықта салааралық институтты құрайды деп сенуге негіз береді. Аталған құқық институтының әлеуметтік-құқықтық мақсаты арнайы уәкілеттік берілмеген субъектілердің жеке қорғану құқығын тиімді іске асыруын қамтамасыз ету болып табылады [10, 20].

Пайдаланылған әдебиеттер:

5. Уголовное право Российской Федерации. В 2 кн.-/Ред Иногамовой- Хегай Л.В., -М., 2017.-С.223.
6. Уголовное право Российской Федерации: В 2 кн. /Ред. Иногамовой –Хегай Л.В.- М., 2002.-С.224.
7. Ляпунов Ю., Истомин А. Социально- правовая природа института необходимой обороны //Законность, 2014.- №4.-С.2
8. В дальнейшем –Постановление Верховного Суда РК от 23 декабря 2000 года. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда Республики Казахстан. Первый том 2001-2007). -Алматы, 2010
9. Паше-Озерский Н.Н.Обстоятельства, исключают ответственность по уголовному праву. - М., 2014. -С.3
10. Слуцкий И.И. Обстоятельства, исключают уголовную ответственность. Издательство Ленинградского университета, 2006. -С.46.
11. Ткаченко В.И. Необходимая оборона по уголовному праву. -М., 2009.-С.6
12. Якубович М.И. Вопросы теории и практики необходимой обороны. М., 2011. С.86-87 и др.
13. Тишкевич И.С. Условия и пределы необходимой обороны. М., 2009. С.48-49.
- Разгильдяев Б. Общественно полезные деяния, предусмотренные УК //Законность, 1993. №12.-С.18-20; Уголовное право Российской Федерации /Ред .Иногамовой - Хегай Л.В.-М 2022-220

**КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ
БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ САРАЛАНҒАН (АУЫРЛАТЫЛҒАН) БЕЛГІЛЕРІНІҢ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

**ОСОБЕННОСТИ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫХ (ОТЯГЧЕННЫХ)
ПРИЗНАКОВ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

**FEATURES OF DIFFERENTIATED (AGGRAVATED) SIGNS OF OFFENSES IN
THE FIELD OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY**

Аннотация. Заңсыз кәсіпкерлік-бұл ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігінде (214-бап) көзделген, заңнамада белгіленген кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру тәртібін, яғни кәсіпкерлік қызметті тіркеусіз немесе арнайы рұқсатсыз (лицензиясыз) жүзеге асыруды бұзатын қылмыс.

Түйінді сөздер: заңсыз кәсіпкерлік, экономикалық қылмыстар, қылмыс, жазалар, лицензия, қылмыстық саясат.

Аннотация. Незаконное предпринимательство - это преступление, предусмотренное Особенной частью УК РК (ст. 214), которое нарушает установленный законодательством, порядок осуществления предпринимательской деятельности, то есть осуществление предпринимательской деятельности без регистрации или без специального разрешения (лицензии).

Ключевые слова: незаконное предпринимательство, экономические преступления, преступление, наказания, лицензия, уголовная политика.

Abstract. Illegal entrepreneurship is a crime provided for by a special part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (Article 214), which violates the procedure established by law for carrying out entrepreneurial activity, that is, carrying out entrepreneurial activity without registration or without a special permit (license).

Keywords: illegal entrepreneurship, economic crimes, crime, penalties, license, criminal policy.

"Зиян" ұғымы "зиян" терминінің синонимі болып табылады, ал мүлікке келтірілген залал, яғни мүліктік және жеке тұлға, яғни Моральдық [1, Б.654]. Қылмыстық Кодексте "үлкен зиян" ұғымы қолданылады, ОЛ терминді түсіну негізінде келтірілген мүліктік және моральдық зиянды білдіруі керек. Алайда, бұл жағдайда залалдың үлкен мөлшерін қалай есептеу керектігі туралы қиындықтар туындайды, өйткені ақшалай моральдық зиянды анықтау өте қиын. Бұл жағдайда моральдық зиянды өтеу туралы Азаматтық құқық нормаларын қолдану талап етіледі. Сонымен бірге, ол азаматқа келтірілген моральдық және физикалық азаптарға сүйене отырып есептелуі керек екенін атап өткен жөн. Біліктілікті жүзеге асыратын адам моральдық зиянды есептей алмайды, бұл осы норманы қолдануды қиындатады.

Алайда, ҚР ҚК 3-бабында "ірі залал" және "ірі мөлшер" ұғымдары тең мәнді ретінде көрсетілген және ҚР ҚК 214-бабына қатысты сомасы 10 000 (он мың) АЕК-тен асатын табысты құрайды. Осыған байланысты қылмыстық және азаматтық құқық

нормалары арасында кейбір қайшылықтар туындайды. Дұрыс біліктілікті жүзеге асыру үшін терминологияның біртұтас болуы, яғни бір-біріне сәйкес келуі қажет. Бір терминнің құқық саласына байланысты әртүрлі анықтамалары болмауы керек. Атап айтқанда, бұл қайшылықтардың туындамауы үшін "материалдық залал" немесе "мүліктік зиян" терминін қолданған жөн.

"Елеулі Өлшем" ұғымының анықтамасы ҚР ҚК 3-бабында да бар. Осы бапқа сәйкес құны 1 000 (бір мың) АЕК-тен асатын тауарлардың саны айтарлықтай мөлшерде түсінілуі керек.

ӘҚБтК нормаларына сілтеме жасай отырып, 153 - баптың диспозициясында әкімшілік құқық бұзушылықтың құрамы қылмыстық қызметтің бір ғана түрімен-кәсіпкерлік қызметтің тыйым салынған түрлерімен айналысумен сипатталатынын ескеру қажет. Сондай-ақ, бұл әрекеттердің азаматқа, ұйымға немесе мемлекетке үлкен зиян келтіруі, ірі мөлшерде кіріс алу немесе акцизделетін тауарларды айтарлықтай мөлшерде өндіру, сақтау, тасымалдау немесе өткізу міндетті белгі болып табылады. Алайда, бұл жағдайда сомасы 1 000 (бір мың) АЕК-тен аспайтын және сомасы 10 000 (он мың) АЕК-тен аспайтын ұйымға немесе мемлекетке келтірілген залал ірі залал деп танылады. Ірі мөлшердегі табыс 10 000 (он мың) АЕК-тен аспайтын сомаға табыс деп танылады. Елеулі Мөлшері-құны 1 000 (бір мың) АЕК-тен аспайтын тауарлардың саны.

ҚР ҚК-нің 214-бабының және ӘҚБтК-нің 153-бабының нормаларына сүйене отырып, жоғарыда аталған қылмыстық әрекеттердің кез келгенін жасау, егер осы әрекеттермен азаматқа келтірілген залал сомасы 1 000 (бір мың) - ден 10 000 (он мың) АЕК-ке дейінгі соманы құраса, ондай деп танылмайды. Бұл әрекеттер әкімшілік немесе қылмыстық құқық бұзушылық деп танылмайды, өйткені егер азаматқа келтірілген залал сомасы 1 000 (бір мың) АЕК - тен аспаса, ал қылмыстық-10 000 (он мың) АЕК-тен жоғары болса, әкімшілік жауапкершілік туындайды. Заң шығарушының неге мұндай шешім қабылдағаны түсініксіз. Алайда, бұл жағдай құқық бұзушылықтардың біліктілігін жүзеге асыру қызметіне әсер ететіні белгілі, кейбір қиындықтар туғызады. Сонымен, ҚР ҚК 214-бабына сәйкес заңды кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру үшін кәсіпкерлік субъектісін мемлекеттік тіркеуді жүзеге асыру қажет. Атап айтқанда, "экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралаудың кейбір мәселелері туралы" ҚР ҚК нормативтік қаулысында заңды кәсіпкерлік қызметтің міндетті белгісі кәсіпкерлік қызмет субъектісін оның алдында мемлекеттік тіркеу, қажет болған жағдайда қызмет түрімен айналысуға лицензияның болуы және Рұқсаттар мен хабарламалар туралы заңнаманың сақталуы болып табылатыны көрсетілген [2]. ҚР ӨК-нің 52-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының аумағында құрылатын және кәсіпкерлік субъектілеріне жататын заңды тұлғалар олардың құрылу мақсаттарына, қызметінің түрі мен сипатына, сондай-ақ қатысушылардың құрамына қарамастан мемлекеттік тіркеуге жатады [3]. Жеке кәсіпкерлерді мемлекеттік тіркеуге келетін болсақ, бұл жерде жағдай басқаша көрінеді. Атап айтқанда, 3-тармақта. ҚР ӨК 35 тұрақты негізде жалдамалы еңбекті пайдаланбайтын жеке тұлға ҚР ӨК 35-бабының 3-тармағында көрсетілген кірістерді алған кезде дара кәсіпкер ретінде тіркелмеуге құқылы екендігі көрсетілген. Осылайша, барлық жеке кәсіпкерлер үшін мемлекеттік тіркеу міндетті емес. Осыған байланысты, мемлекеттік тіркеуден өтпегеніне қарамастан, мұндай жеке кәсіпкерді қылмыстық жауапкершілікке тартуға болмайды. Алайда, егер мұндай дара кәсіпкер өз қызметін жүзеге асыра отырып, жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін тұрақты негізде пайдаланса немесе жеке кәсіпкерліктен салық заңнамасына сәйкес республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының 1 қаңтарында қолданыста болатын ең төменгі жалақының 12 еселенген мөлшерінен асатын мөлшерде жылдық табысы болса, онда ол қылмыстық жауапкершілікке тартылуы керек. Бұл жағдай біліктілікті жүзеге асыру кезінде ескерілуі керек. Дұрыс біліктілік алу үшін ҚР Кәсіпкерлік кодексінің нормаларына жүгіне отырып, осы кәсіпкерлік субъектісінің міндетті мемлекеттік тіркеуге жататындығын анықтау маңызды.

Егер кәсіпкерлік қызмет субъектісі өз қызметін осындай қызмет үшін міндетті

лицензиясыз немесе Қазақстан Республикасының Рұқсаттар және хабарламалар туралы заңнамасын бұза отырып жүзеге асыратыны анықталған жағдайларда, біліктілікті жүзеге асыру кезінде "Рұқсаттар және хабарламалар туралы" ҚР Заңына жүгіну қажет. ҚР ҚК-де көрсетілген міндетті белгі болған кезде бұл әрекеттерді саралау онша қиын емес, өйткені жоғарыда аталған нормативтік-құқықтық актіде жүзеге асыру үшін лицензия алу қажет кәсіпкерлік қызмет түрлерінің тізбесі көрсетілген.

Сот практикасынан мысал келтіруге болады. Д. азамат "РиК" сыра дүкенінде алкоголь өнімдерін сақтауға және бөлшек саудада сатуға міндетті лицензиясы жоқ дара кәсіпкер бола отырып, өз іс-әрекеттерінің заңсыздығын қасақана сезіне отырып, кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырды, атап айтқанда, 2011 жылғы 18 наурыздан бастап 2015 жылғы 30 қаңтарға дейінгі уақыт аралығында әр түрлі жеткізушілерден акцизделетін тауар сатып алды: құю өзінің кәсіпкерлік қызмет орны бойынша заңсыз сақтаған және өткізген түрлі атаудағы сыра. Жалпы көлемі 353 710 литр, ал сақталған және өткізілген алкоголь өнімінің сомасы - 69 532 540 теңге, яғни айтарлықтай мөлшерде болды. Жеке кәсіпкер ҚР ҚК 214-бабы бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартылды [4]. Алайда, егер келтірілген залал ҚР ҚК-де көрсетілгеннен аз болса, онда әкімшілік іс шеңберінде біліктілікті жүзеге асыру қиындық туғызады.

Әрі қарай, келесіге назар аудару керек. Жоғарыда айтылғандай, ҚР ҚК-де қылмыстық әрекеттердің төрт түрі бар, ал ӘҚБтК-де біреуі бар. Осылайша, егер кәсіпкерлік қызмет субъектісі өз қызметін тіркеусіз немесе лицензиясыз, олар міндетті болып табылатын жағдайларда немесе рұқсаттар мен хабарламалар туралы заңнама нормаларын бұза отырып жүзеге асырса, бірақ бұл ретте залал сомасы ҚР ҚК-де бекітілген және жоғарыда қаралғаннан аз болса, мұндай кәсіпкерлік субъектілерін жауапқа тартуға болмайды. Бұл ӘҚБтК-нің 153-бабының диспозициясында бұл әрекеттер жоқ екендігіне байланысты. Кәсіпкерлік субъектісі кәсіпкерлік қызметтің тыйым салынған түрлерімен айналысқаны үшін ғана әкімшілік жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Бұл жағдай біліктілікті жүзеге асыруда да қиындықтар туғызады, өйткені кәсіпкерлік қызметтің тыйым салынған түрлерін лицензиясыз қызметтен нақты ажырату қажет. Кәсіпкерлік қызметтің тыйым салынған түрін жүзеге асыру фактісі бар-жоғын анықтап қана қоймай, оған қандай нормативтік-құқықтық актімен тыйым салынғанын анықтау қажет. Келесі мысалды келтіруге болады.

Өскемен қаласының мамандандырылған әкімшілік сотының 2015 жылғы 09 маусымдағы қаулысымен ӘҚБтК-нің 153-бабы бойынша азаматқа қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша оның әрекеттерінде осы бапта көзделген әкімшілік құқық бұзушылық құрамының болмауына байланысты іс жүргізу тоқтатылды. Осылайша, сот осы әкімшілік істі қарау кезінде А. 31.03.2015 жылы Өскемен қаласы Предгорная көшесі 97 мекенжайы бойынша түсті және қара металдардың сынықтарын қабылдағанын анықтады. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамаға сәйкес А. уәкілетті органдарда тіркеусіз және рұқсатсыз түсті және қара металдардың сынықтары мен қалдықтарын жинау (дайындау), сақтау, қайта өңдеу және өткізу жөніндегі тыйым салынған қызмет түрлерімен айналысуға айып тағылды. Алайда, "Рұқсаттар және хабарламалар туралы" ҚР Заңының 28-бабының талаптарына сәйкес заңды тұлғалардың түсті және қара металдардың сынықтары мен қалдықтарын жинау (дайындау), сақтау, қайта өңдеу және өткізу бойынша кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруы өнеркәсіп саласындағы лицензияланатын қызмет түрі болып табылады. Осыған байланысты А. азаматтың қызметі, кәсіпкерлік қызметтің тыйым салынған түрі ретінде таныла алмады және іс бойынша іс жүргізу тоқтатылды [5].

Осылайша, бұл субъект оларға ҚР ҚК сәйкес ірі мөлшерде залал келтірілмегендіктен қылмыстық жауапкершілікке де, оның іс-әрекеттерінде әкімшілік құқық бұзушылық құрамының болмауына байланысты әкімшілік жауапкершілікке де тартыла алмайды. Мұның бәрі кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету тетігіндегі олқылықтарды көрсетеді.

Кейбір кәсіпкерлер өз қызметін мемлекеттік тіркеуден өткен немесе лицензия алған

сәттен бастап заңды түрде жүзеге асырады, әртүрлі ресурстарды салады, ал басқалары міндетті талаптарды сақтамай жауапқа тартылмайды. Бұл жағдайда сайлау тәсіліне жол берілмейді, барлық кәсіпкерлер бәсекелестік жағдайында болуы және заңнама нормаларын сақтауы тиіс. Бұл жағдайда қылмыстық әрекеттердің осы түрлерін алып тастау мүмкін емес. Қазіргі уақытта Кәсіпкерлік кодексінің нормалары арасында қайшылық бар, оған сәйкес кәсіпкер ретінде мемлекеттік тіркеу заңды тұлғалар мен кейбір жеке тұлғалар үшін міндетті болып табылады, бірақ бұл талаптарды бұзғаны үшін жауапкершілік барлық жағдайларда қарастырылмайды. Кәсіпкерлерге қатысты заңнаманы ізгілендіру әрекеті құқық бұзушыларды жауапкершіліктен босатуға әкеледі. Осыған байланысты, ҚР ҚК 214-бабында бекітілген құқық бұзушылықтарды әкімшілік санатқа ауыстырған не ӘҚБтК-ге нормалар енгізген жөн, соған сәйкес осы құқық бұзушыларды жауапкершілікке тартуға болады. Жауапкершілікке тартпау статистика осы салада құқық бұзушылықтар жоқ екенін және олардың алдын алу шаралары әзірленбейтінін көрсететін жасанды жағдай туғызады. Мемлекеттік тіркеу және лицензия алу тәртібін оңайлату неғұрлым қолайлы жол болуға тиіс. Кәсіпкерлер үшін қолайлы жағдай жасай отырып, олардың құқық бұзушылықтар жасауына жол бермеуге болады.

Тағы бір маңызды мәселе-бұл құқық бұзушылықтардың субъектілері. ҚР ҚК 214-бабында көзделген құқық бұзушылық субъектісі он алты жасқа толған жеке тұлға болуы мүмкін. ӘҚБтК-нің 152-бабында көзделген құқық бұзушылық субъектісі Шағын, орта және ірі кәсіпкерлік субъектілері болуы мүмкін. Басқаша айтқанда, тыйым салынған кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырғаны үшін қандай да бір құқық бұзушылық белгілеріне: қылмыстық немесе әкімшілік әрекеттерге байланысты жеке және заңды тұлғалар тартылуы мүмкін. Бұл жағдай біліктілік кезінде қиындықтар туғызады және оны жүзеге асыратын адамдар мұны ескеруі керек.

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың негізінде кәсіпкерлік қызмет саласындағы құқық бұзушылықтарды анықтауда проблемалар бар деген қорытынды жасауға болады. Біріншіден, кәсіпкерлік институтының азаматтық-құқықтық, әкімшілік-құқықтық және қылмыстық-құқықтық түсінігінің арақатынасының оңтайлы моделі табылған жоқ. Екіншіден, құқықтың әртүрлі салаларының нормалары арасында қарама-қайшылықтар бар. Үшіншіден, кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету тетігі әрдайым тиімді бола бермейді. Аталған проблемаларды шешу дұрыс біліктілікке ықпал етеді және, сайып келгенде, кәсіпкерлік субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды неғұрлым тиімді іске асыруға мүмкіндік береді. Жоғарыда келтірілген ұсыныстардан басқа, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне және Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексіне азаматтық құқықтың нақты нормаларына бланкеттік сілтемелер енгізу орынды болып табылады, бұл біліктілікті жүзеге асыруды жеңілдетуге тиіс. Кәсіпкерлік қызмет саласындағы құқық бұзушылықтардың біліктілігін жүзеге асыратын адамдарға қандай да бір Нормативтік-құқықтық актіні іздеудің қажеті жоқ, өйткені мақалада нақты жағдайларда қандай заңның қолданылуы көрсетілген.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік қызмет үлкен рөл атқарады, оның дамуы ел экономикасына оң әсер етеді. Кәсіпкерлерге көмек, әрине, олардың құқықтарын қорғаудың жаңа тетіктері жасалуда. Алайда, егер кәсіпкерлік қызметті реттейтін және қолдануға жататын нормалар жетілмеген болса, олар соншалықты тиімді болмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Батычко В.Т. Уголовное право. Общая и Особенная части. - Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2006. - 668 с.
2. Казаков С.В. Осуществление предпринимательской деятельности без лицензии или без государственной регистрации: вопросы квалификации // Стратегические инициативы социально-экономического развития хозяйствующих субъектов региона в

условиях внешних ограничений. - 2017. - №3. - С.109-119.

3. Стахов А.И. Административная ответственность/ под ред.А.И. Стахова, И.Ш. Киясханова.- Изд.3-е, перераб. И доп.- Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. - 507 с.

4. Кравцов Д.А. Состав административного правонарушения, элементы состава // Концепции фундаментальных и прикладных научных исследований. -2016, -ч.3. - С.124-127.

5. Волженкин Б.В. Экономические преступления. - СПб: "Юридический центр Пресс", 1999. - 312 с.

УДК 343

Алшынбай Төлеген Жумагалиұлы
«Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының магистранты
«Тұран-Астана» университеті
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі:
з.ғ.к., доцент Егізбаев Н.У.

КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ САРАЛАУ

КВАЛИФИКАЦИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

QUALIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Аннотация. Автокөлік қылмыстарының алдын алу, олардың салдарының ауырлығын төмендету, апаттылыққа әсер ететін себептер мен жағдайларды жою, оларды жасағаны үшін кінәлілерді жазалау жол қозғалысына байланысты және оның қауіпсіздік деңгейіне әсер етуі мүмкін процестер мен құбылыстардың әртүрлілігі мен күрделілігін ескере отырып, бір мезгілде әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық және басқа да бірқатар мәселелерді кешенді шешуді көздейді.

Түйінді сөздер: кәсіпкерлік қызмет, қылмыстық құқық бұзушылықтар, қылмысты дұрыс саралау, жазалау, қылмыстық саясат.

Аннотация. Бұл мақалада кәсіпкерлік қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау жүзеге асыру мәселелері қарастырылған. Дұрыс саралауға кедергі келтіретін мәселелер бар. Кәсіпкерлік қызмет саласындағы кейбір құқық бұзушылықтардың мазмұны талданды. Зерттеу негізінде автор кәсіпкерлік субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету шарты ретінде бөлінген мәселелерді шешу нұсқаларына баса назар аударады.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, уголовные правонарушения, правильная квалификация преступлений, наказание, уголовная политика.

Abstract. This article discusses the issues of the qualification of criminal offenses in the field of entrepreneurship. The problems hindering the correct qualification are highlighted. The content of some elements of offenses in the sphere of entrepreneurial activity is analyzed. Based on the conducted research, the author focuses on the options for solving the identified problems as a condition for ensuring the rights and legitimate interests of business entities.

Keywords: entrepreneurial activity, criminal offenses, correct qualification of crimes, punishment, criminal policy.

Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Республикасының экономикасында болып

жатқан реформалар кәсіпкерлік негізге алынуы тиіс нарықты қалыптастыруға бағытталған. Мұндай басымдық мемлекеттің осы салада туындайтын қатынастарды, оның ішінде қылмыстық-құқықтық және әкімшілік-құқықтық жауапкершілік шараларын қолдана отырып, құқықтық реттеудің тиісті тетігін құруды көздейді. Қазіргі экономика кәсіпкерлік және жеке меншік институттарына негізделген, бұл оларды реттейтін нормаларға назар аудару қажеттілігін көрсетеді. Кәсіпкерлік қоғамдық өмірдің барлық салаларымен тығыз қарым - қатынас жасайды, бұл бір жағынан оның ерекше маңыздылығын тағы бір рет дәлелдейді, ал екінші жағынан теріс қылмыстық құбылыстармен бірге жүруі мүмкін. Осыған байланысты, бекітілген құқықтық нормалар ел экономикасының қауіпсіздігін қамтамасыз етіп қана қоймай, дәл кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру саласында туындайтын қоғамдық қатынастарды қорғауға бағытталуы қажет.

Қазақстан Республикасы қылмыстық саясатының негізгі бағыттарының бірі кәсіпкерлік қызметтің құқықтық қауіпсіздігін, оның ішінде Кәсіпкерлерге қылмыстық жауаптылық шараларын қолдану көлемі мен тәртібін қайта қарау арқылы қамтамасыз ету болып табылады. Бұл салада көптеген өзгерістер болды. Қылмыстық қылмыстар болып табылатын және Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде қамтылған құқық бұзушылықтар енді әкімшілік құқық бұзушылық санатына өтті. Бұл факт қазіргі заманғы қылмыстық саясат, ең алдымен, экономикалық құқық бұзушылықтар жасаған адамдарға бас бостандығынан айыруға байланысты репрессиялық шараларды қолданбауға бағытталғандығымен байланысты. Құқық бұзушылардың аталған санаты, әдетте, "жалпы қылмыстық қылмыстар" жасамайды және оларды түзету қоғамнан оқшауланумен байланысты емес жазаны өтеумен орынды болады.

Заңнаманы ізгілендіру келесі аспектіде жүзеге асырыла бастады: қылмыстардың кейбір түрлерін қылмыстық теріс қылықтарға немесе әкімшілік құқық бұзушылықтарға жатқызу арқылы қылмыссыздандыру. Алайда, бүгінгі таңда бұл үрдіс құқық бұзушылықтарды саралау кезінде, оның ішінде кәсіпкерлік қызмет саласында да одан да көп қиындықтар туғызды. Дұрыс біліктілік мәселелері әрдайым өзекті болды, өйткені құқық бұзушылықтың әрбір нақты құрамына іргелес құрамдар ілеседі, сәйкесінше кез-келген нақты құрамның өзіндік микрожүйесі бар [1, Б.412] және оны анықтау өте көп уақытты қажет ететін қызмет болып табылады. Тіпті микрожүйенің барлық нақты жағдайлары мен элементтерін зерттеу дұрыс біліктілікке кепілдік бермейді, өйткені оларды салыстыру кезінде құқық бұзушының жасаған әрекеттері әрқашан заңнама нормасында дәл сипатталмайтыны белгілі болады. Жоғарыда аталған тенденция бұл процесті қиындатты, өйткені ескеру қажет бірқатар факторлар пайда болды: әкімшілік, қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қылмыстық теріс қылықтардың аражігін ажырату.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, "құқық бұзушылықтардың біліктілігі" ұғымын қарастырып қана қоймай, біліктілік мәселелерін жарыққа шығарып қана қоймай, сонымен қатар кәсіпкерлік қызмет саласындағы құқық бұзушылықтардың мазмұнын зерттеп, осы салада туындайтын мәселелерді анықтаған жөн.

Сонымен, қылмыстық және әкімшілік құқық бұзушылықтардың біліктілігі заң нормаларын қолданудың маңызды кезеңдерінің бірі болып табылады. Істі қарау процесі, оның ішінде шешім шығару және жаза тағайындау оған байланысты. Іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыру барысында заңдылық қағидатын сақтау дұрыс біліктіліксіз мүмкін емес. Ол заңды және негізделген шешім шығаруды, әділ жаза тағайындауды немесе одан босатуды қамтамасыз етеді. Адам жауапкершілікке тартылады ма, жоқ па, оған қандай жаза тағайындалады және қандай мерзімге, адамға қандай бұлтартпау шаралары қолданылуы мүмкін және құқықтық сипаттағы бірқатар басқа мәселелер біліктілікке байланысты болады. Сайып келгенде, құқық бұзушылық жасаған немесе жасамаған адамдардың өмірі біліктілікке байланысты. Сондықтан біліктілік уәкілетті органдардың, лауазымды тұлғалардың, сондай-ақ соттың құқықтық нормаларды қолдануының негізі болып табылады деп айтуға болады.

Құқық бұзушылықтың біліктілігі жасалған қылмыстық әрекеттердің заңның нақты нормасымен байланысы болып табылады. Басқаша айтқанда, бір жағынан құқыққа қарсы

іс-әрекеттің нақты жасалған белгілері мен екінші жағынан тиісті әкімшілік-құқықтық немесе қылмыстық - құқықтық нормамен бекітілген құқық бұзушылық құрамының белгілері арасындағы қатаң сәйкестікті белгілеу және заңды түрде бекіту қажет [2, с.109].

Дұрыс біліктілік үшін заңнама нормаларын білу және парасаттылық қажет деп саналады. Бірақ көбінесе заңнаманы білу жеткіліксіз. Қолданылатын норманы дұрыс анықтау қиын міндет болып табылады, өйткені құқықтық нормалардың қайшылықтары, оларды дұрыс түсіндірудегі қиындықтар, құқық бұзушылықтың құрамын анықтауда, сондай-ақ бірқатар субъективті факторлар туындайды.

Субъективті категория ретінде "қылмыстық немесе әкімшілік құқық бұзушылықтың біліктілігі" ұғымы тиісті уәкілетті тұлғаның логикалық заңдарға бағынатын ойлау қызметін білдіреді. Осыған байланысты кейбір заңгер ғалымдар біліктілікті бірнеше операцияларды дәйекті орындауға дейін төмендетуге болады деген пікірде: заңды мінез-құлықты заңсыз әрекеттерден ажырату, әрекетті заңнама нормалары тұрғысынан бағалау, сондай-ақ құқық бұзушылық құрамының белгілері бар немесе жоқ екендігі туралы шешім қабылдау. Бұл ретте біліктілікті жүзеге асыратын уәкілетті тұлғаның нақты істің нақты мән-жайларына, бұзылған құқықтық норма туралы, сондай-ақ белгілі бір тұлға жасаған іс-әрекеттердің және сол немесе өзге баптың диспозициясында сипатталған іс-әрекеттердің ұқсастығы туралы өз ұсыныстары болады. Аталған алғашқы екі элемент біліктілікті жүзеге асыру үшін қажетті шарттарды құрайды, ал үшіншісі-Біліктіліктің өзі, әйтпесе нақты материалды оның құқықтық ауқымына қою [3, б.36]. Осылайша, біліктілік эмоционалды немесе интеллектуалды сипаттағы субъективті жағдайларға байланысты болуы мүмкін, өйткені осы қызметті жүзеге асыратын әрбір уәкілетті адамның өзіндік білім деңгейі, кәсіби және өмірлік тәжірибесі, уақыттың болуы немесе болмауы.

Сонымен қатар, біліктілік кезінде объективті сипаттағы мән-жайлар, атап айтқанда белгілі бір әрекетті орындау үшін жауапкершілікті белгілейтін заңнама нормалары, сондай-ақ істің нақты мән-жайлары да рөл атқарады. Осы тұрғыдан алғанда, біліктілік мәні бар белгілерді бөліп көрсету өте маңызды, бұл үшін құқық бұзушылық құрамының дизайны қажет. Кез келген құқық бұзушылық құрамының міндетті элементтері объект, объективті тарап, субъект және субъективті тарап болып табылады [4, С.125]. Алайда, бұл элементтердің мазмұны жасалған құқық бұзушылыққа және қылмыстық немесе әкімшілік заңның қолданылатын нормасына байланысты айтарлықтай өзгеруі мүмкін. Дегенмен, әрбір заңсыз әрекет жағдайлар мен фактілердің жиынтығымен бірге жүреді және олардың барлығы заңды мәнге ие емес, яғни біліктілікке әсер етеді. Құқық бұзушылық құрамының белгілеріне қатысты жағдайлар ғана маңызды.

Істің мән-жайлары анықталғаннан кейін біліктілік жүзеге асырылатын құқықтық норманы таңдау керек. Әрине, бұл жағдайда норманың жарамды екендігіне көз жеткізу керек, оның кеңістіктегі және уақыттағы іс-әрекетінің мәселелерін анықтау, сонымен қатар оның мағынасын, яғни түсіндірмесін дәл анықтау қажет. Құқық бұзушылықтың барлық элементтері болған жағдайда ғана біліктілік жүзеге асырылуы мүмкін.

Осылайша, біліктілік заңды фактінің болуын ресми мойындау болып табылады. Осыған байланысты, мемлекет уәкілетті органдар атынан құқық бұзушылық жасаған адамға қатысты мәжбүрлеу шараларын қолдануға және жазаға тартуға құқылы.

Сонымен қатар, Біліктіліктің криминологиялық маңызы бар екенін атап өткен жөн. Өткізілген біліктілік негізінде қылмыстың құрылымы анықталады, құқық бұзушылықтың алдын алу шаралары әзірленеді. Тиісінше, дұрыс емес біліктілік қылмыстың жай-күйі мен динамикасын көрсететін бұрмаланған көріністі береді, бұл құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу шараларын қолдануда қателіктерге әкеледі.

Біліктілік құқық шығармашылық қызметке де әсер етеді, өйткені оны жүзеге асыру құқық қолдану тиімділігін көрсетеді және Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу үшін негіз бола алады. Мұның бәрі біліктілікті жүзеге асыратын уәкілетті тұлғалардың, оның ішінде кәсіпкерлік қызмет саласындағы құқық бұзушылықтардың үлкен жауапкершілігі туралы айтады.

Кәсіпкерлік қызмет саласында жасалатын құқық бұзушылықтың кез келген құрамын айқындаудың негізі құқық бұзушылықтың объектісі мен объективті жағын сипаттайтын баптың диспозициясы болып табылады. Бұл ретте қылмыстық немесе әкімшілік жауаптылықтың жасын айқындайтын нормаларды, кінә нысанының мәселелерін және, әдетте, біліктілік жүзеге асырылатын, бірақ оны жүзеге асыру кезінде маңызы бар бапта қамтылмаған бірқатар басқа нормаларды ескеру маңызды. Алайда, заң шығарушы әрдайым құқық бұзушылық құрамының барлық белгілеріне толық сипаттама бере бермейді. Бұл жағдайда құқықтың басқа салаларына, сондай-ақ доктриналық түсіндіру материалдарына жүгіну қажеттілігі туындайды. Кәсіпкерлік қызметтегі құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті белгілейтін құқықтық нормалар да ерекшелік болған жоқ. Бұл жағдай қандай да бір жолмен біліктілік процесін қиындатады. Уәкілетті тұлға қажетті нормативтік-құқықтық актіні табуы тиіс. Осындай заңнамалық нормалардың көптігіне және олардың үнемі өзгеруіне байланысты құқық бұзушылықтардың біліктілігі күрделене түсуде. Сонымен, кәсіпкерлік қызметте жасалған құқық бұзушылықтарды саралау кезінде қылмыстық және әкімшілік нормаларға ғана емес, азаматтық құқыққа да жүгіну қажет.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің нормалары туралы айта келе, онда кәсіпкерлік қызметті тікелей реттейтін жеке тарау жоқ екенін атап өткен жөн. Алайда, 8-тарауда Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар бар. Ғылыми әдебиеттерде әртүрлі критерийлерге негізделген экономикалық қызмет саласында жасалған құқық бұзушылықтардың әртүрлі жіктелімдері бар. Мысалы, ресейлік заңгер-ғалым Б. В. Волженкиннің жіктелуі ең толық болып табылады. Ол лауазымды тұлғалардың кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру кепілдіктеріне қарсы құқық бұзушылықтарын; кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырудың белгіленген тәртібінің жалпы қағидаттарына қарсы құқық бұзушылықтарды; кредиторлардың мүдделеріне қарсы құқық бұзушылықтарды; монополизм көрінісіне және жосықсыз бәсекелестікке байланысты құқық бұзушылықтарды; ақша мен бағалы қағаздар айналысының белгіленген тәртібіне қарсы құқық бұзушылықтарды; сыртқы экономикалық қызмет тәртібіне қарсы; валюталық құндылықтардың айналыс тәртібіне қарсы құқық бұзушылықтарды бөліп көрсетеді; салықтар мен басқа да міндетті төлемдерге, сондай-ақ тұтынушылардың құқықтары мен мүдделеріне қарсы [5, С.52].

Көріп отырғаныңыздай, бұл жіктеуде кәсіпкерлік салада жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше санаты бар. Алайда, бұл жіктеу шартты болып табылады. Экономикалық қызмет саласында жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың түрлері өте көп, бірақ олардың барлығы тікелей кәсіпкерлік қызметке жатпайды. Олардың кейбіреулері коммерциялық емес салада да жасалуы мүмкін, осыған байланысты біз құрамда кәсіпкерлік қызмет белгілерінің болуының міндеттілігін тікелей көрсететін нормалардың бір бөлігін ғана қарастырамыз. Басқаша айтқанда, шектеу осы құқық бұзушылықтарға тән объект негізінде жүргізілуі керек. Кәсіпкерлік қызмет саласындағы құқық бұзушылықтар Экономикалық қызмет саласында туындайтын, тек кәсіпкерлік қызметке ғана тән, экономикалық мінез-құлықтың бір түрі ретінде сипатталатын қоғамдық қатынастар тобы болады [6, с.8].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінен айырмашылығы, әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексте кәсіпкерлік қызмет саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтарды бекітетін жеке 14 тарау бар, бұл белгілі бір дәрежеде дұрыс біліктілікке ықпал етеді, өйткені бұл Кәсіпкерлік құқық нормаларына жүгіну қажеттілігін көрсетеді.

Әрі қарай, кәсіпкерлік қызмет саласындағы әкімшілік және қылмыстық құқық бұзушылықтардың біліктілігін жүзеге асыру кезінде туындайтын кейбір мәселелерге тоқталайық.

Мәселен, құқықтық қатынастардың қарастырылып отырған түрін реттейтін нормалардың бірі ҚР ҚК 214 - бабында бекітілген-Заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік немесе коллекторлық қызмет [7]. Өз кезегінде ӘҚБтК - де бұл нормалар 153 - бапта-заңсыз кәсіпкерлік, 155-бапта-заңсыз банк қызметі бекітілген [8].

ҚР ҚК 214-бабы 1-бөлігінің диспозициясында қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамы қылмыстық қызметтің төрт түрімен сипатталатыны көрсетілген:

- * - тіркеусіз кәсіпкерлік, банктік және коллекторлық қызметті жүзеге асыру;
- - көрсетілген қызметті осындай қызмет үшін міндетті лицензиясыз жүзеге асыру;
- * - Қазақстан Республикасының Рұқсаттар және хабарламалар туралы заңнамасын бұза отырып, кәсіпкерлік, банктік және коллекторлық қызметті жүзеге асыру;
- * - кәсіпкерлік қызметтің тыйым салынған түрлерімен айналысу.

Алайда, бұл әрекеттердің азаматқа, ұйымға немесе мемлекетке үлкен зиян келтіруі, ірі мөлшерде табыс алу немесе акцизделетін тауарларды айтарлықтай мөлшерде өндіру, сақтау, тасымалдау немесе өткізу міндетті белгі болып табылады. Осыған байланысты "үлкен зиян", "үлкен өлшем" және "маңызды өлшем" ұғымдарын анықтау қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Батычко В.Т. Уголовное право. Общая и Особенная части. - Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2006. - 668 с.
2. Казаков С.В. Осуществление предпринимательской деятельности без лицензии или без государственной регистрации: вопросы квалификации // Стратегические инициативы социально-экономического развития хозяйствующих субъектов региона в условиях внешних ограничений. - 2017. - №3. - С.109-119.
3. Стахов А.И. Административная ответственность/ под ред.А.И. Стахова, И.Ш. Киялханова.- Изд.3-е, перераб. И доп.- Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. - 507 с.
4. Кравцов Д.А. Состав административного правонарушения, элементы состава // Концепции фундаментальных и прикладных научных исследований. -2016, -ч.3. - С.124-127.
5. Волженкин Б.В. Экономические преступления. - СПб: "Юридический центр Пресс", 1999. - 312 с.
6. Илюхин В.В. Преступления, совершаемые в сфере предпринимательской деятельности: квалификация, ответственность и предупреждение: автореф....к.ю.н.: 27.09.2001. - Нижний Новгород: Научная библиотека КГУ, 2001. - 32 с.
7. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі(2023.26.03. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=315752941575252
8. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі (2023.01.04. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577100#activate_doc=2

ИННОВАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛАР ТҮРАҚТЫ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

THE RIGHT TO HIGHER EDUCATION IN MODERN UZBEKISTAN: THE CONCEPTS, REALITIES AND THE PROSPECTS

Аннотация. На протяжении всей истории человечества знание имело преобразующую силу как главный источник трансформации общественных отношений. И поэтому современные глобальные изменения в высшем образовании направлены на формирование творческого критического мышления и целенаправленной деятельности у молодежи. В условиях внедрения цифровых технологий во все сферы социальной жизни внедрение инноваций в систему высшего образования имеет актуальное значение. Характерная особенность инноваций высшего образования проявляется в формировании нового типа образовательного процесса называемой глобальное образовательное пространство. Ибо, высшее образование - это не только подготовка специалиста к практической деятельности, но и ориентация на самосовершенствование на всех этапах его жизни. Согласно этому принципу современный мир идет на пути совершенствования высшего образования цель которого состоит в воспитание гармонично развитого человека. В связи с этим, в данной статье раскрывается значение высшего образования, реалии и перспективы его развития.

Ключевые слова: высшее образование, глобальная трансформация, мегацивилизация, информационное общество, транснациональное образование

Аннотация. Адамзат тарихында білім қоғамдық қатынастарды өзгертудің негізгі көзі ретінде трансформациялық күшке ие болды. Сондықтан жоғары білім берудегі заманауи жаһандық өзгерістер жастардың шығармашылық сыни ойлауы мен мақсатты қызметін қалыптастыруға бағытталған. Әлеуметтік өмірдің барлық салаларына цифрлық технологияларды енгізу жағдайында жоғары білім беру жүйесіне инновацияларды енгізу өзекті мәнге ие. Жоғары білім беру инновацияларының тән ерекшелігі жаһандық білім беру кеңістігі деп аталатын білім беру процесінің жаңа түрін қалыптастыруда көрінеді. Өйткені, жоғары білім - бұл маманды практикалық қызметке дайындау ғана емес, сонымен қатар оның өмірінің барлық кезеңдерінде өзін-өзі жетілдіруге бағдарлау. Осы Қағидаға сәйкес қазіргі әлем жоғары білімді жетілдіру жолында жүреді оның мақсаты үйлесімді дамыған адамды тәрбиелеу болып табылады. Осыған байланысты, бұл мақалада жоғары білімнің маңызы, оның дамуының шындықтары мен перспективалары ашылады.

Түйінді сөздер: жоғары білім, жаһандық трансформация, мегацивилизация, аппараттық қоғам, трансұлттық білім

Abstract. Throughout the human history the knowledge played a greater transformative role as an agent of change in social relations. Therefore, contemporary global changes in higher education focus on the formation of new creative thinking and goal-oriented activities in the youth. Today, in a time where digital technologies are penetrating through every aspect of our daily lives, we can sense an acute need for a new model of higher education. Characterizing aspect of this new model of higher education is centered on the formation of new type of educational process, called global education space. For, higher education – is not only the preparation of specialists for the practical activity, but also orienting them to the self-perfection, in every aspect of life. According to this principle, today's world is going along the way of higher education, the aim of which is the nourishment of harmoniously developed human beings.

Keywords: higher of education, global transformation, megacivilization, information society, sustainable development

Современная мировая образовательная система требует стратегическую программу направленное на улучшение качества реализации высшего образования. Главная цель данной программы состоит в переходе на новую качественную уровень международного сотрудничества в высшем образовании. Ибо сегодня национальные образовательные системы не отвечают современным требованиям образовательного пространства, если в некоторых странах нет элементарных условий для получения образования, то в других до сих пор сохраняются старые стереотипы, сопровождающиеся с традиционными установками системы образования. Высшая образовательная программа современности предполагает сохранение элементов классической системы образования, однако требует перехода на качественно новую уровень эволюции, позволяющее обществу проложить правильный путь к будущему. Это в свою очередь требует широкомасштабных трансформаций в высшем образовании для формирования устойчивой образовательной системы, ориентированной на обеспечение выживания человечества. Высшая образовательная программа – предполагает принципиально новые процессы в образовании, в котором международное сотрудничество трактуется как путь к устойчивому обществу, как общество знания и общество образования.

В связи с этим одним из основных факторов высшего образования Узбекистана является целевая установка на повышение эффективности образовательного процесса. Здесь необходимо ориентироваться не только на сохранение и развитие системы высшего образования, но и на формирование целенаправленной деятельности у каждого выпускника в будущем. Ибо как отмечает В.И. Ильин и А.Урсул «Введение фактора будущее в образование потребует нового осмысления оснований процессов познания и обучения, которые должны повернуться к своему глобальному будущему»[1, с.339].

Современная модель высшего образования это модель которая изменяет функции всего образования в обществе, стремится выжить в условиях углубления глобальных проблем. Наряду с функцией передачи знаний, включение в образование функции самообразования меняет понимание его как транслятора знаний от прошлого и настоящего к будущим поколениям, и учить человека к самостоятельной деятельности и индивидуально принимать решения с учетом интересов общественного развития. Также нужно отметить и то, что «Любая система образования предполагает собственную ментальность, которая продиктована национальными, культурными цивилизационными особенностями». Однако, в данном процессе принимает участие часть науки и образования, а основная сфера так же как и прежде будет уделять внимание на прошлое и настоящее. Взаимосвязь этих принципов требует оптимального распределения усилий и средств в соответствующих пропорциях, однако, нужно учитывать и то, что требуется большие масштабы знаний для более быстрого изучения будущего.

Следовательно, приоритетным становится устойчивое высшее образование. Поэтому необходимо направить высшее образование в сторону глобального будущего.

Высшее образование это социально ориентированное образование, основанное на новые социо-природные факторы и имеет системный опережающий характер по сравнению с современными системами образования. Высшее образование начинает развиваться в рамках образования неустойчивого развития, но приобретает инновационные механизмы, обусловленные масштабным переходом на новую национальную систему образования. Высшее образование призвана вооружить людей такими знаниями которые в ближайшем будущем человечества не подлежат устареванию. Оно способствует изменению стиля мышления и мировоззренческих установок личности. Таким образом высшее образование становится предпосылкой достижения устойчивого будущего. Изменения высшего образования должна опираться не только на передачу существующего знания, но и должна носить инновационный характер, в котором консенсус является основным критерием диалога в высшем образовании. Диалоговый характер передачи нового знания необходимо в процессе работы с молодыми учеными, в дискуссиях научного сообщества, где будет доминировать творческий характер образовательного процесса. Важным фактором высшего образования является обеспечение безопасности во всех ее проявлениях и сам процесс образования должен быть безопасным. В данном случае безопасность образования требует наличия ответственности относительно недостатков в системе высшего образования как на глобальном уровне так и региональном, которое способствует объединения в целостное образовательное пространство. Творческий характер в высшем образовании проявляется тогда, когда образование превратиться в генерацию о будущем, а не просто транслятор уже имеющейся информации. А это возможно только при совместной работе педагога со студентом где проявляется максимальный творческий интерес у обоих к совместной деятельности. Здесь главным фактором становится наличие личностного знания, ибо для того чтобы утвердиться как профессиональный педагог он отходит от своих достоверных знаний и находится в поиске новых знаний и новых методов обучения, ориентируясь при этом на будущее. Также студент, старается быть активным в своих начинаниях, однако, в высшем образовании педагог имеет особый статус, ибо он не только передаёт уже существующие знания, но и готовит его творцов. В обоих случаях речь идет о ценностной ориентации человека, в котором происходит соотношение знания и элитарной культуры.

Важным фактором высшего образования является международная конкурентоспособность высших учебных заведений и их выпускников. Одним из приоритетных видов деятельности педагогов в этом процессе является вклад в развитие науки, в которой раскрывается сущность личности, подразумевающая неординарное гибкое мышление, умение и способность принимать нестандартные решения. Вместе с этим, открытость и взаимодействие в системе высшего образования способствует тому, что «процессы интеграции национальных систем высшего образования разного типа и уровня, значительно различающихся по философским и культурным традициям, уровню и целей задач, своему качественному состоянию» [2, с.108]. На наш взгляд, данная постанова проблемы имеет двойственный характер. Так как с одной стороны, каждое государство, стремится сохранить культурную национальную самобытность, а с другой стороны необходимым критерием высшего образования становится подготовка конкурентоспособных специалистов. Современная система национального образования стремится сохранить и традиционные особенности высшего образования и внедрить инновационные технологии в систему образования.

Приведенная схема, свидетельствует о взаимосвязанности и взаимовлиянии высшего образования в современном социокультурном пространстве Узбекистана.

Инновационные технологии разработанные специалистами для внедрения в современное высшее образование является одним из проявлений модернизации образования и путь к интеграции в мировое образовательное пространство. Мы согласны с мнением Е.М. Николаевой о том, что современное высшее образование, приведет к тому, что «...традиционные институты все больше будут устраниваться от академизма и обретать вид, свойственным предпринимательским структурам, действующим как внутри

самой страны, так и за ее пределами, в международном масштабе. Следовательно, классические академические дисциплины и исследования в большинстве случаев фундаментального характера начнут со временем сменяться рыночно обусловленными направлениями деятельности, способными привлечь нужные ресурсы».

Также необходимо отметить и то, что тенденция сокращения количества учебных часов общественно-гуманитарных наук в мировом масштабе и приоритет узкопрофессиональных дисциплин, может способствовать ухудшению миропонимания, в конечном итоге к снижению и упадку духовности. Ибо, студент может знать формулу бензола, количество ножек у многоножек, но при этом не имеет никакого представления о общечеловеческой и национальной мудрости, в итоге, студент не может знать самого главного в жизни, например, того, что всякое учение начинается с умения делать добро, что следует уважать старших и опекать младших, защищать и отстаивать свою честь, заботливо относиться к окружающей среде. Таким образом, важное значение высшего образования имеет наполнение содержания знаний культурным, этическим, мировоззренческим смыслом преподаваемых дисциплин на всех уровнях образовательного пространства. В связи с этим отчаивающе отмечает то, что в Узбекистане социокультурная ценностная ориентация не только высшего но и всей образовательной системы направлена на подготовку всесторонне развитой личности, которая внедряется в сознание молодежи через преподавание социально гуманитарных дисциплин. К сожалению, уравниловка общего содержания этих предметов, повторы тематик на всех уровнях образовательной системы привело к девальвации дисциплин гуманитарного содержания, но проводимые системные реформы в данной сфере способствовало выявлению этих недостатков и их устранению.

На наш взгляд одной из возможных форм современного высшего образования является дистанционное обучение, позволяющее объединить субъектов образования в различных концах мира. Действительно, 2020 год является знаковым в этом направлении, так как если раньше много говорили о дистанционном образовании, то в условиях пандемии дистанционное образование стало одним из важных факторов не только высшей, но и всей непрерывной образовательной системы. Ибо «...в век информационных технологий появилась возможность соединить разобщенные островки знаний в эффективную многомерную структуру дистанционного образования» [3, с.339]. И действительно благодаря внедрению данной формы обучения преподаватели смогли донести знания каждому кому интересно и кто чувствует потребность в данном знании, и каждый сам принимал решение, и выбор делается индивидуально. Основными элементами данного процесса являются телекоммуникационные сети, в частности Интернет, посредством которого и осуществляется дистанционное обучение. Дистанционное образование это - способ интеграции в современную мировую образовательную систему и получения знания нетрадиционным путем.

Таким образом, установление коммуникационных связей и информационный поиск – становятся важными факторами современного высшего образования. Ибо, «С появлением информационных технологий, система научных коммуникаций качественно меняет свою структуру, происходит трансформация привычных форм коммуникаций. Происходит перенос деятельности ученых и научных организаций в онлайн систему, появляются – электронные – формы и методы взаимодействия, формируется онлайн пространство научных коммуникаций, которое становится все более важным механизмом развития науки» [4, с.112]. Интернет-технологии – это новые горизонты и возможности для обмена информации и проведения совместных исследований в системы высшего образования. Однако, сегодня для организации высококачественного учебного процесса в стране еще существуют определенные проблемы, в частности отсутствие высокого профессиональных педагогов владеющие информационными технологиями а также технологическая неграмотность студентов препятствует качеству преподавания, также далеко не все вузы обеспечены новыми технологиями.

На наш взгляд, принимая во внимание положительные и негативные стороны высшего образования нельзя не согласиться с тем, что она становится фактором интеграции к мировым тенденциям и поэтому отрадно отметить, что в Узбекистане за последние годы увеличилось количество высших учебных заведений. Если в начале XX века в Узбекистане было одно высшее учебное заведение, через 100 лет их стало 132, из них 8 частных, 24 филиалы зарубежных вузов. Немаловажным фактором является и ежегодное увеличение квоты поступления и предоставления льгот для оплаты контракта. Отрадно отметить, что с 2017 года выделена квота абитуриентам незрячим первой степени, с 2020 года выделена квота на основе государственного гранта для девушек из мало обеспеченных семей. Восстановление заочной и вечерней формы высшего образования можно расценить как защита прав людей на высшее образование. Узбекские вузы активно принимают участие на мировых рейтингах образовательных учреждений, повышается социальная и профессиональная ответственность педагогов, улучшается качество образования, и это свидетельствует о наличии системного подхода в высшем образовании.

Таким образом, на наш взгляд право на высшее образование является основным критерием устойчивого развития и предполагает инновационный творческий потенциал как педагога так и студента, следовательно традиционная форма образования состоящая из обучения и воспитания постепенно утрачивает превосходство. Смена правил и норм высшего образования предполагает новое видение образования как единства обучения, воспитания и творческого развития. Современное высшее образование это инновационная перестройка в образовании, в котором усилится самостоятельная творческая деятельность. Образование станет непрерывно саморазвивающейся системой, в котором будет проявляться превосходство творческого потенциала. Возрастание творческой деятельности в образовании трансформирует его в существенно рациональную сферу, способствуя превращения ее в сферу рационального стиля мышления.

Список использованной литературы:

1. Дюсембинова Р.К., Маударбекова Б.К. (2015). Интернационализация и глобализация высшего образования и их влияние на национальные системы образования.// Вестник АПН Казахстана, №3, - С. 20.
1. Ильин, В.И., Урсул, А.Д. (2016). Образование, общество, природа. Эволюционный подход и глобальные перспективы. – Москва: изд. МГУ. с.399, с.340., 353., 354.
4. Канатникова Е.А. Развитие научных коммуникаций в процессе глобализации.// Философия в эпоху глобализации.- Орел, 2013.- С. 112
3. Лопухина Е., Меренков Д. (2003). Воспитание творческой личности.// Наука и жизнь, № 1. - С. 16.
2. Николаева Е.М., Щелкунова М.Д. (2015). Глобальное пространство высшего образования: основные тренды и черты.// Ученые записки Казанского университета. Том 157, кн. 1. - С. 108.
6. Трифонова М.К. (2012). Наука и образование в эпоху глобализации.// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». Том 24 (65). № 4. - С. 116.
7. Шермухамедова, Н.А. (2006). Стиль научного мышления. Ташкент: УФМЖ, с.45.

ПРАВО ГРАЖДАН РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН НА НАУЧНЫЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ ОБЩЕСТВА

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы права человека, связанных с наукой и техникой, творчеством, культурой, право на пользование достижениями культуры, своеобразии пользования гражданами достижений науки, техники и культуры, достигнутые успехов в образовании, науке, творчестве в Республики Узбекистан в годы независимости.

Ключевые слова: право, государство, наука, техника, творчество, культура, искусства, литература, изобретательство, плагиат.

Аннотация. Мақалада ғылым мен техникаға, шығармашылыққа, мәдениетке байланысты адам құқығы, мәдениет жетістіктерін пайдалану құқығы, азаматтардың ғылым, техника және мәдениет жетістіктерін пайдалану ерекшелігі, Тәуелсіздік жылдарында Өзбекстан Республикасында білім беруде, ғылымда, шығармашылықта қол жеткізген жетістіктері қарастырылады.

Түйінді сөздер: құқық, мемлекет, ғылым, техника, Шығармашылық, мәдениет, өнер, әдебиет, өнертапқыштық, плагиат.

Annotation. The article deals human rights related to science and technology, creativity, culture, art literature, the right to use the achievements of culture, the peculiarity of citizens using the achievements of science, technology and culture, achieved success in education, science, creativity in the Republic of Uzbekistan during independence.

Key words: law, state, science, technology, creativity, culture, art, literature, invention, plagiarism.

Статья 42 Конституции Республики Узбекистан [1] служит важнейшей правовой основой для научного, культурного и духовного развития человека, общества и государства. На основе данной конституционной нормы в Республики Узбекистан сегодня создана целостная организационно-правовая система, обеспечивающая условия для свободного пользования гражданами достижениями науки, техники и культуры. Реализация норм данной конституционной статьи стала основой значительных достижений в образовании, творчестве, которых страна достигла за годы независимости.

В соответствии с частью первой статьи 42 Конституции Республики Узбекистан люди вправе свободно заниматься в сфере науки и техники, искусства, художественной литературы, иных отраслях творчества. Творчество, в соответствии с законодательством, не ограничено идеологическими и политическими рамками, развивается на основе многообразия мнений. Творчество осуществляется на основе свободы мысли, слова и убеждений; каждый имеет право искать, получать и распространять любую информацию (статьи 12, 29 Конституции Республики Узбекистан).

Закрепленное в этой норме Конституции положение позволяет каждому, независимо от его гражданской принадлежности, пола, расы, национальности, языка, религии, социального происхождения, убеждений, личного и общественного положения,

заниматься творчеством в любой сфере общественной жизни. Гарантия свободы творчества обеспечивает также каждому право выбирать по своему усмотрению вид творчества.

Обеспечение каждому свободы научного и технического творчества является гарантией свободы интеллектуальной деятельности личности, возможности заниматься этой деятельностью в любой период своей жизни. Каждый, занимающийся научным и техническим творчеством, имеет возможность излагать, публиковать или распространять полученные в результате своего творчества идеи, труды в нашей стране и за ее рубежами.

Примененное в данной норме понятие «творчество» означает процесс, создающий материальные и духовные ценности. Творчество предполагает деятельность, порождающую качественно новое, ценное не только для одного человека, но и для общества и государства; создание значимых для человечества ценностей. Среди видов творчества: научно-техническое, культурное, педагогическое, художественное, музыкальное, ряд других.

Среди них науке и технике принадлежит особое место. Наука вырабатывает и систематизирует объективные знания о действительности, занимается сбором фактов, их постоянным обновлением, критическим анализом, дает синтез новых знаний или обобщений. В свою очередь, техника как творчество включает в себя комплекс процессов создания продукции - от возникновения идеи до получения результата (в виде изделия, услуги, технологии или иной продукции) с его внедрением в производство; техническое творчество развивает ряд областей науки, направленных на практическое приложение и применение знаний с целью обращения природных ресурсов на пользу человека.

Сегодня Узбекистан признан крупным в Центральной Азии научным центром с развитой исследовательской материальной базой, обширным научным фондом, квалифицированными научными кадрами, чьи труды нашли признание во всем мире. Научно-исследовательский комплекс республики включает в себя 362 учреждения академического, вузовского и отраслевого профиля, в том числе: 101 научно-исследовательский институт, 55 научно-исследовательских подразделений вузов, 65 проектно-конструкторских организаций, 32 научно-производственных объединения и экспериментальных предприятия, 30 информационно-вычислительных центров.

Ядром научного потенциала является Академия наук Республики Узбекистан - ведущий научный и экспериментальный центр в регионе, имеющий более полувековую историю. В системе Академии наук Республики Узбекистан работает более 4793 сотрудников, в их числе более 2200 научных сотрудников, 73 академика, 281 доктор и 745 кандидатов наук [2]. В ее структуре созданы и успешно проводят исследования различные уникальные научные центры, такие как Институт химии и физики полимеров Академии наук Республики Узбекистан – единственный в Центральной Азии специализированный научный центр, занимающийся проблемами химии, физики и технологии полимеров, в том числе в области нанонауки, Институт ядерной физики, Институт Астрономии имени Улугбека, Институт генетики и экспериментальной биологии растений, воссоздана Хорезмская Академия Маъмуна, как региональное отделение Академии наук Республики Узбекистан и др.

За период независимости учеными Академии наук Республики Узбекистан был получен ряд важнейших научных результатов мирового значения, в том числе в области астрономии, математики, физики, химии, генетики и селекции, фармацевтики, сейсмологии, истории, востоковедения и т. д.

Президент Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёев на встрече с ведущими учеными Узбекистана, состоявшейся 30 декабря 2016 года, особо отметил, что наука занимает очень важное место в развитии всех отраслей экономики, в этом деле государство опирается в первую очередь на Академию наук, интеграция науки и производства сегодня, как никогда, имеет очень актуальное значение.

Разумеется, в отношении свободы научного и технического творчества в международном и национальном законодательстве предусмотрены некоторые

ограничения, направленные, во-первых, на обеспечение незыблемости конституционного строя; во-вторых, противодействие насилию, другому жестокому или унижающему достоинство человека обращению; в-третьих, недопущение посягательств на честь и достоинство человека, вмешательства в его частную жизнь, на защиту неприкосновенности его жилища; в-четвертых, принудительному насаждению религиозных взглядов; в-пятых, разглашению сведений, составляющих государственную тайну (статьи 26, 27, 29, 31 Конституции Республики Узбекистан).

В национальном законодательстве предусмотрена ответственность за любые попытки ограничения свободы творчества или злоупотребления ею. Так, согласно статье 149 Уголовного Кодекса Республики Узбекистан [3], «присвоение авторства, принуждение к соавторству на объекты интеллектуальной собственности, а равно разглашение без согласия автора сведений об этих объектах до их официальной регистрации или публикации, - наказывается штрафом от двадцати пяти до семидесяти пяти минимальных размеров заработной платы или лишением определенного права до пяти лет либо обязательными общественными работами до трехсот шестидесяти часов или исправительными работами до трех лет».

В статье 42 Конституции Республики Узбекистан отдельное внимание уделено праву на пользование достижениями культуры. Под последними обычно понимают лучшие образцы архитектуры, скульптуры, живописи, декоративно-прикладного искусства, музейного дела, кинематографии, литературы, спорта, сценического искусства, музыки, др. Достижения культуры в Узбекистане открыты для всех, воспрепятствование ему не допускается. В законах Республики Узбекистан «О музеях» [4], «Об охране и использовании объектов культурного наследия» [5], «Об охране и использовании объектов археологического наследия» [6], целом ряде актов законодательства других закреплены гарантии права пользования гражданами достижениями культуры.

Следует отметить, что гарантирующая свободу научного и технического творчества, право на свободное пользование достижениями культуры статья 42 Конституции Республики Узбекистан полностью отвечает международным документам по правам человека, основополагающим международным договорам, принятым ООН в этой сфере.

Так, статья 42 Конституции Республики Узбекистан полностью соответствует Всеобщей декларации прав человека, провозглашающей, что каждый человек, как член общества, имеет право на осуществление необходимых для поддержания его достоинства и для свободного развития его личности прав в культурной области, через посредство национальных усилий и международного сотрудничества и в соответствии со структурой и ресурсами каждого государства (статья 22); каждый человек имеет право свободно участвовать в культурной жизни общества, наслаждаться искусством, участвовать в научном прогрессе и пользоваться его благами (статья 27).

Эта норма Конституции Республики Узбекистан соответствует и Международному пакту об экономических, социальных и культурных правах, в котором участвующие в нем государства обязуются уважать свободу, безусловно необходимую для научных исследований и творческой деятельности.

Упомянутая норма соответствует также Всемирной конвенции об авторском праве, Бернской конвенции об охране произведений литературы и искусства, Римской конвенции об охране прав артистов, ряду других.

В комментируемой конституционной норме особое внимание уделяется заботе государства о культурном, научном, техническом развитии общества. Сегодня отношения, связанные с культурой, наукой, техникой регулируются как Конституцией, так и Гражданским кодексом, вышеупомянутыми законами, целым рядом подзаконных актов. С учетом этого выстраивается государственная политика в сфере культуры, науки и техники.

В качестве яркой иллюстрации заботы государства можно отметить внимание, уделяемое представителям сферы культуры и науки. Так, Президент Республики

Узбекистан Ш.М.Мирзиёев на встрече с ведущими представителями науки страны от 30 декабря 2016 г. призвал поднять на новый уровень развития как все сферы жизни общества, так и науку, ибо без науки трудно решать стоящие перед обществом актуальные задачи [7]. Всесторонняя поддержка науки и ученых объявлена Главой государства одной из приоритетных задач государства. На встрече Ш.М.Мирзиёева с представителями творческой интеллигенции страны от 3 августа 2017 года состоялся подробный обмен мнениями по актуальным вопросам развития национальной культуры, литературы и искусства. Всесторонне обсуждены важные задачи, стоящие перед творческими союзами и государственными организациями в этом направлении, пути их решения.

Принятая по инициативе Главы государства и успешно реализуемая Стратегия развития по семи приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2022-2026 годах предусматривает: развитие и совершенствование деятельности театрально-зрелищных, культурно-просветительских организаций и музеев, укрепление их материально-технической базы; поддержку и реализацию творческого и интеллектуального потенциала молодого поколения, формирование здорового образа жизни среди детей и молодежи, широкое привлечение их к физической культуре и спорту; стимулирование научно-исследовательской и инновационной деятельности, создание эффективных механизмов внедрения научных и инновационных достижений в практику. В этом документе предусмотрены меры по созданию при высших образовательных учреждениях и научно-исследовательских институтах научно-экспериментальных специализированных лабораторий, центров высоких технологий, технопарков, ряд других мер.

За последние годы были приняты Указов Президента «О мерах по дальнейшему совершенствованию и стимулированию деятельности академиков Академии наук», «Об учреждении Государственных премий Республики Узбекистан в области науки и техники, литературы, искусства и архитектуры» [8], «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы управления в области культуры и спорта» [9], Постановление Президента «Об организации деятельности Общественного совета по новейшей истории Узбекистана при Академии наук» [10], Распоряжение Президента «О создании Комиссии по развитию системы издания и распространения книжной продукции, повышению и пропаганде культуры чтения», ряд других.

Сегодня в целях возрождения и изучения богатого культурного наследия узбекского народа реализуется ряд крупных проектов. В частности, организуется деятельность Центра исследования культурных богатств Узбекистана за рубежом. Осуществляется большая работа по совершенствованию сфер культуры и искусства, организации в регионах творческих школ и центров, которые будут названы в честь наших великих деятелей литературы и искусства. Принято и реализуется Постановление об организации общественного фонда «Илхом», которое послужит повышению роли в нашей жизни творческих союзов композиторов, художников, театральных деятелей и журналистов, укреплению материально-технической базы сферы, созданию для творческих деятелей достойных условий труда и жизни. Приняты также Постановления Президента по дальнейшему совершенствованию деятельности Творческого союза журналистов Узбекистана, Академии художеств, Союза композиторов, а также развитию национальной кинематографии, деятельности Государственной консерватории Узбекистана.

Создаваемые Конституцией Республики Узбекистан условия и возможности служат укреплению интеграции науки и производства, развитию системы эффективного непрерывного образования, инновационной экономики, воодушевляют деятелей творчества на создание новых высокохудожественных произведений.

Список использованной литературы:

1. Конституции Республики Узбекистан. –Т.:Узбекистан, 2021 г.
2. <http://www.academy.uz/ru/news/23>.
3. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. – Т.: Узбекистан, 2017.
4. Ведомости палат Верховного Совета Республики Узбекистан, 2008, № 7, ст.483.
5. Ведомости Верховного Совета Республики Узбекистан, 2001, № 9-10, ст.180.
6. Сборник законодательных актов Республики Узбекистан, 2009, № 42, ст.448.
7. Достижение науки – важный фактор развития. Выступление Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева на встрече с ведущими представителями науки. //Официальный веб-сайт Национального информационного агентства Узбекистана – www.uza.uz.
8. Сборник законодательных актов Республики Узбекистан, 2017, № 8, ст.105.
9. Сборник законодательных актов Республики Узбекистан, 2017, № 21, ст.389;
10. Сборник законодательных актов Республики Узбекистан, 2017, № 26, ст.583.

УДК 322

Zholdassova A.S.
Astana International University,
Astana, Kazakhstan.
Supervisor: **Zhantikeev S.K.**
candidate of psychological sciences,
associate professor
javesun@mail.ru

FACTORS OF FAMILY PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

ФАКТОРЫ СЕМЕЙНОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ

ОТБАСЫЛЫҚ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘЛ-АУҚАТ ФАКТОРЛАРЫ

Abstract. The main content of the article is the search for factors that determine the psychological well-being of the family. The concept of psychological well-being of the family was considered and the views of researchers on the problem were analyzed. Indicators of family psychological well-being are identified. The degree of influence of factors on the psychological well-being of the family.

Keywords: psychological well-being of the family, factors of family well-being, psychological climate, satisfaction with marriage, family, family values, interpersonal adaptation, emotional and psychological needs, role expectations.

Аннотация. Основное содержание статьи составляет поиск факторов, определяющих психологическое благополучие семьи. Рассмотрено понятие психологического благополучия семьи и проанализированы взгляды исследователей на проблему. Выявлены показатели психологического благополучия семьи. Степень влияния факторов на психологическое благополучие семьи.

Ключевые слова: психологическое благополучие семьи, факторы семейного благополучия, психологический климат, удовлетворенность браком, семья, семейные ценности, межличностная адаптация, эмоционально-психологические потребности, ролевые ожидания.

Ключевые слова: психологическое благополучие семьи, факторы семейного благополучия, психологический климат, удовлетворенность браком, семья, семейные

ценности, межличностная адаптация, эмоционально-психологические потребности, ролевые ожидания.

Аннотация. Мақаланың негізгі мазмұны-отбасының психологиялық әл-ауқатын анықтайтын факторларды іздеу. Отбасының психологиялық әл-ауқаты ұғымы қарастырылып, зерттеушілердің мәселеге көзқарасы талданды. Отбасының психологиялық әл-ауқатының көрсеткіштері анықталды. Факторлардың отбасының психологиялық әл-ауқатына әсер ету дәрежесі.

Түйінді сөздер: отбасының психологиялық әл-ауқаты, отбасылық әл-ауқат факторлары, психологиялық климат, некеге қанағаттану, отбасы, отбасылық құндылықтар, тұлғааралық бейімделу, эмоционалды-психологиялық қажеттіліктер, рөлдік үміттер.

The research topic is relevant and has an applied character. It has been studied since the advent of psychology as such and continues to be studied to this day. Due to the fact that recently the number of divorces has been increasing and there is a tendency towards independence, the question arises about the functioning of such a cell of society as a family, the processes taking place in it, and the factors that impede its harmonious development [2]. Currently, such a phenomenon as the psychological well-being of the family is being studied. It is considered in connection with the psychological characteristics of a person, his inclinations, ways of interacting with other people, and life principles. The concept itself is clarified and concretized, and psychological tests and methods are being developed to diagnose the level of satisfaction with marriage. A number of researchers, including K. Riff, M. Argyle, M. Seligman, A. V. Voronina, N. K. Bakhareva, P. P. Fesenko, and others, analyze the influence of personal perception of the family on a person's well-being and the impact of social factors and public opinion on that well-being [3].

Turning directly to the concept of the psychological well-being of the family, we define it as a combination of factors—physical, emotional, social, and moral—that reflect the relationship in the family and the level of its well-being as associated with the process and result of adaptation. Each family creates its own way of life; people develop values and norms, form ways of interacting with each other, and distribute roles. The general emotional background depends on the established relationships and how much they satisfy each of the family members. Thus, families in which people are friendly and positive towards each other and are ready to provide support create fertile ground for a softer process of adaptation and overcoming periods of crisis. While families in which people do not support each other, in situations of stress, separate and close, perceiving each event as a tragedy, and not seeing ways out of this situation, are prone to family crises, and, as a result, relationship toxicity occurs and a favorable environment is disrupted. emotional background [3].

The psychological climate is a fundamental factor in determining the well-being of the family. The psychological climate is a qualitative characteristic that reflects the degree of satisfaction of a person with relationships with other people, his position in society, and the opportunity to manifest himself as a free person who has the right to his own point of view. The concept of the psychological climate on the part of family relations includes the following indicators: the couple's desire and desire to spend time together and develop in the same direction; open discussion of problems related to both general issues and personal ones; free expression of one's opinion without worries about self-assessment partners; emotional and physical satisfaction with marriage; the correspondence of ideas about the social roles assigned to oneself and the spouse with the real state of affairs; and the presence of common values and priorities in life. All these parameters form a favorable atmosphere within the family, in which everyone feels like a necessary and significant person, able to realize himself and his potential. Such a climate is characterized by the stability of relations, contributes to a more harmonious resolution of conflicts, and helps increase the level of trust between spouses [3].

Considering satisfaction with marriage as a factor in the well-being of the family, we turn to the opinions of the authors, V. A. Sysenko and Yu. E. Aleshina. So, V. A. Sysenko believes that satisfaction with family life is closely related to a person's desire to realize their needs and

the actual implementation of their plans. In order to avoid feelings of discomfort and negative emotions, it is necessary to satisfy one's needs, at least to a minimal extent, which does not allow both intrapersonal and interpersonal conflicts to arise, leading to aggravation of relations. According to Yu E. Aleshina, satisfaction with marriage depends on the spouses' personal perception of their family life and the nature of the relationship [1].

Also, a significant role in the well-being of the family is played by such aspects as the system of values, the cultural level of education, the psycho-physiological compatibility of partners, communication models, and ways to resolve problem situations. With similar value orientations, people understand each other at a deeper level, it is easier for them to communicate, and they have a higher level of mutual understanding. The presence of education and its level reflect the intellectual abilities of the individual. Naturally, a couple with approximately the same level of education is at the same stage of intellectual development and understands each other better. Psychological compatibility is one of the strongest factors that can save or destroy a family. The incompatibility of characters, the fragmentation of actions, attitudes, and values, and the inconsistency of the rhythm of life practically cannot be corrected and complicate the process of mutual adaptation of people [6].

Interpersonal adaptation also acts as a factor influencing successful relationships in the family. Thus, the components of this adaptation manifest in three forms, which are closely interconnected and affect the further development of intra-family relations. The first component is an emotional contact based on trust and close personal communication; the second component reflects the cognitive side of communication, which implies a sufficient amount of knowledge about the characteristics and personal characteristics of the partner, which helps in greater understanding and awareness of the actions of another person and the motives that push one or another action; and the third component is behavioral, which acts as a regulator of relations, helping to build the desired behavior model [5].

An equally important factor in the psychological well-being of the family is the experience acquired by a person in childhood. Throughout life, up to separation from the family, the child, in one way or another, observes the model of relations between parents, their ways of communicating with each other, the ability or inability to support each other, to show respect, the ability or inability to empathize and sympathize, the way in which parents solve problems, discuss difficulties, and solve them, or come into conflict, trying to find the culprits. Thus, having in front of him a "picture" created by the real relationship between father and mother, an adult who has already grown up basically adopts this model of relations, transferring it to his family, which he created. The extent to which patterns of behavior were constructive and constructive in relations with loved ones determines the degree of psychological comfort and well-being of the family created by a person who left the parental family. So, children from incomplete families have more difficulties in relationships. Due to the fact that the child did not have before his eyes a model of parental relations, their ways, and patterns of behavior in certain situations, it was more difficult for him to form a correct idea of the relationship between a man and a woman and the family as a whole. The worldview and behavior of such children are formed under the influence of either random factors or the interaction of relatives or acquaintances, and this perception of the world constructs their own behavior and attitude towards their spouse, determining the level of psychological well-being of the family [4].

In the same way, the social roles acquired during childhood and adolescence are transferred. For example, the style of relationships in a family in which a child grew up takes on a traditional character, where a woman is a housewife and a keeper of the hearth, and a man is the breadwinner and focused on the material support of the family. This position and distribution of roles are strengthened in the mind of the child and become for him an adequate model of the family. Thus, the factor of social roles, their distribution, and the extent to which this distribution suits each of the family members affects the psychological well-being of the family [2].

Thus, after analyzing the literature on this research topic, we found that the factors of psychological well-being are determined by the following provisions: the psychological climate created in the family and its stability; interpersonal adaptation; human needs and their

implementation; the value system and its coincidence between spouses; the level of education; psychophysiological compatibility; and experience acquired in the parental family, reflecting borrowed behaviors and social roles [2; 3; 5].

References

1. Borodina V. N. The relationship between behavior strategies in the conflict of spouses and satisfaction with marriage // V. N. Borodina, E. A. Vakker // Siberian Pedagogical Journal. Series: Psychological sciences. 2014.
2. Dubovskikh O. V. Influence of the image of the family of spouses on their satisfaction with marriage / O. V. Dubovskikh, S. V. Ilyinsky // Bulletin of the Samara Humanitarian Academy. Series "Psychology". 2015. No. 1(17).
3. Ilyinsky S. V. Factors of the psychological well-being of the family // Bulletin of the Samara Humanitarian Academy. Series: Psychological sciences. 2017.
4. Romanova E. V. Influence of the experience of relationships in the parental family on the formation of marital relations and satisfaction with marriage // Bulletin of St. Petersburg University. Series: 12. - 2011. - No. 7. - P. 121–128.
5. Sultanova A. V. Marriage and family adaptation of spouses and well-being in marriage // Bulletin of St. Petersburg University. Series 6. Political science. International relationships. 2007.
6. Factors of family well-being, stages and crisis periods of marriage // Psychology of family and family relations. - Access mode: <https://psylist.net/family/00044.htm>, free. — (Date of treatment 23/03/2023).

ҒТАМИ коды: 82.13.11
ӘОК коды: 35.082.22
JEL: Classification H-7

Б.Н.Бокаев
профессор, B.Bokaev@apa.kz
Қазақстан Республикасы

Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы
Астана, Қазақстан
<https://orcid.org/0000-0002-1037-7085>

Ә.А.Балманова
докторант

A.Balmanova@apa.kz
Қазақстан Республикасы
Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы
Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-9174-2864>

Садыкова Құралай Қажымханқызы
PhD, k.sadykova@apa.kz

Қазақстан Республикасы
Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы
Астана, Қазақстан

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТЕРІ: ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

КОММУНИКАТИВНЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

COMMUNICATIVE COMPETENCIES OF CIVIL SERVANTS: FOREIGN EXPERIENCE

Аннотация. Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің қоғаммен өзара іс – қимыл барысы кезінде сақталуы тиіс әдептік қағидалары, міндеттері, талаптары бекітілгенімен, қоғаммен өзара іс – қимыл барысы кезінде сақталуы тиіс коммуникативті құзыреттеріне, коммуникативті дағдыларына түсінік берілмеген. Сонымен қатар Қазақстан Республикасында жергілікті өзін – өзі басқаруды дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасында жергілікті өзін – өзі басқарудың қолданыстағы моделі жиынтығында мемлекеттік қызметшілердің мәртебесі, функциялары мен өкілеттігін нақтылау қажеттілігі туралы баяндалған.

Зерттеу жұмысында Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының 2021 жылы қазақстандықтардың мемлекеттік орган қандай болғанын қалайтындығы туралы әлеуметтанулық сауалнама қорытындысы, атап айтқанда, мемлекеттік органның қолжетімділігі, оның ішінде байланыс мен мекенжай мәліметтерінің ашық қолжетімділікте болуы, қызметі мен бюджеті туралы ақпарат берудегі ашықтығы, халықпен кері байланыстың қолданыстағы арналарының болуы сипаттамалары ескерілді.

Сауалнама қорытындысы арқылы Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілері үшін қажетті кәсіби коммуникативті құзыреттері, талаптары мен функциялары анықталды.

Ұлыбритания, Франция, АҚШ, Швейцария, Жапония, Канада, Оңтүстік Корея елдерінің мемлекеттік қызметін реформалау барысының мазмұны мен даму тарихы тәжірибелері, мемлекеттік қызметшілердің мінез – құлық стандарттарына талдау жасалды.

Шетелдік тәжірибе негізінде, Швеция, Франция, Германия, Португалия, АҚШ, Ұлыбритания, Канада, Жапония елдерінің жергілікті жердегі мемлекеттік қызметшілердің қызмет көрсету функцияларының толығымен үйлестірілуі, мемлекеті

«қызмет беруші – азамат» кері байланысын орната алуы, мемлекеттік басқару жүйесіне бенчмаркинг процесін енгізу тәжірибесі, елінің мемлекеттік аппарат тарапынан азаматтық қызмет комиссиясы, мемлекеттік қызмет мектебі, еліндегі қайырымдылық пен қамқорлық көрсете білу қағидаттары қазақстандық мемлекеттік қызметшілердің кәсіби коммуникативті құзыреттер моделін қалыптастыру бойынша ұсыныстар берілді.

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғарғы білім министрлігі Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыруы негізінде жазылды (ИРН АР14872210).

Тірек сөздер. Мемлекеттік қызметші, құзыреттер, әдеп жөніндегі қағидаттар, мемлекеттік қызметшілердің қызмет көрсету функциялары, мемлекеттік басқару функциялары, мінез – құлық стандарттары

Аннотация. В исследовательской работе использованы результаты социологического опроса, проведенного Казахстанским институтом стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан в 2021 году, которые указывают основные характеристики государственного органа: доступность госоргана, начиная с наличия контактов и адреса в открытом доступе; открытость в предоставлении информации о деятельности и бюджете; наличие действующих каналов обратной связи с населением.

Данный результат еще раз подтверждает о необходимости совершенствования коммуникативных компетенций государственных служащих РК.

На сегодняшний день в Законе о государственной службе РК для государственных служащих утверждены этические правила, задачи, требования, которые должны соблюдаться при взаимодействии с обществом, однако не даны разъяснения коммуникативных компетенций, коммуникативных навыков, которые должны соблюдаться при взаимодействии с обществом.

В концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года изложена необходимость уточнения статуса, функций и полномочий государственных служащих в совокупности действующей модели местного самоуправления.

В ходе написания статьи проведен анализ содержания и истории развития процесса реформирования государственной службы стран Великобритании, Франции, США, Швейцарии, Японии, Канады, Южной Кореи, стандартов поведения государственных служащих.

На основе зарубежного опыта, по полной координации функций Службы государственных служащих, по опыту внедрения процесса бенчмаркинга в систему государственного управления, принципы комиссии гражданской службы, Школы государственной службы, благотворительности и заботы в стране даны рекомендации по формированию модели профессиональных коммуникативных компетенций казахстанских государственных служащих.

Статья выполнена в рамках грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН АР14872210).

Ключевые слова. Государственный служащий, принципы по компетенциям, этике, функции обслуживания государственных служащих, функции государственного управления, стандарты поведения.

Abstract. The research paper uses the results of a sociological survey conducted by the Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan in 2021, which indicate the main characteristics of the state body: accessibility of the state body, starting with the availability of contacts and addresses in the public domain; openness in providing information about activities and budget; availability of existing feedback channels with the population.

This result once again confirms the need to improve the communicative competencies of civil servants of the Republic of Kazakhstan.

To date, the Law on the Civil Service of the Republic of Kazakhstan for civil servants has approved ethical rules, tasks, requirements that must be observed when interacting with society,

however, explanations of communicative competencies, communication skills that must be observed when interacting with society are not given.

The concept of development of local self-government in the Republic of Kazakhstan until 2025 outlines the need to clarify the status, functions and powers of civil servants in the aggregate of the current model of local self-government.

In the course of writing the article, the analysis of the content and history of the development of the process of reforming the civil service of the countries of Great Britain, France, USA, Switzerland, Japan, Canada, South Korea, standards of behavior of civil servants was carried out.

Based on foreign experience, on the full coordination of the functions of the Civil Servants Service, on the experience of introducing the benchmarking process into the public administration system, the principles of the Civil Service Commission, the School of Public Service, Charity and Care in the country, recommendations are given on the formation of a model of professional communicative competencies of Kazakhstani civil servants.

The article was carried out within the grant funding of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (IRN AP14872210).

Key words. Civil servant, competencies, principles of ethics, service functions of civil servants, functions of Public Administration, standards of behavior

Кіріспе

Қазақстан Республикасы Тәуелсіз мемлекет болып танылған кезеңнен бастап, елдегі мемлекеттік қызмет төрт даму кезеңінен өткен болатын: мемлекеттік басқарудың жүйесі енгізілді; «Қазақстан – 2030», 2010 жылға дейінгі стратегиялық жоспарға бағытталған орталықтандырылған мемлекеттік аппарат қызметі іске қосылды; «Қазақстан – 2050», 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары қабылданып, мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігі бағаланды; бес институционалдық реформа жарияланып, «Ашық үкімет» бастамасы енгізіліп, кәсіби мемлекеттік аппарат қалыптасты.

Пандемия залалы мен «Қасіретті қаңтар сабағы» мемлекеттік органдағы қағазбастылық, формализм, кадрлық потенциалдың төмен деңгейлігі, бәсекеге қабілетсіз мемлекеттік қызмет – мемлекеттік аппарат пен халық арасындағы өзара іс – қимылдың тиісті дәрижеде болмағандығының айқын көрсеткіші болды. Аталған мәселелерді шешу бойынша жоспар мемлекеттік басқару жүйесінің кезекті, бесінші реформасында қабылданды.

Мемлекеттік басқару жүйесінің бесінші реформасы – «Халық үніне құлақ асатын мемлекет», «Ең алдымен адамдар» басты қағидаттарына негізделген клиентке бағдарланған мемлекеттік басқару, халықпен тікелей және кері байланыс арналарын жүйелеу, халықтан келіп түскен өтініштерге жедел ден қою, азаматтармен өзара іс – қимылы бойынша «бір терезе» құру, мемлекеттік органдардың проактивтілігін қамтамасыз етуден құралған жаңа модельден қалыптасты[1].

Бұл ретте, мемлекет пен қоғам арасындағы байланысты орнату және жүйелі түрде жүргізу үшін, мемлекеттік қызметшілердің біліктілік талаптары мен кәсіби құзыреттері жеткілікті болуы тиіс. Себебі мемлекеттік қызметші - мемлекет мүддесін қорғай отырып, мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын жүзеге асырушы, сындарлы қоғамдық диалог құрушы болып табылады.

Негізгі бөлім

Көптеген зерттеушілер мемлекеттік қызметтің сапасын арттыру үшін кәсібилілік пен құзыреттілік тетіктерін жетілдіру қажеттігін анықтап отыр. Бұл ретте, кәсібилілік – жеке тұлғаның кәсіби талаптарға сәйкес келетін жан – жақты білімі, мемлекеттік қызмет саласындағы практикалық дағдылары ретінде түсіндірілсе, құзыреттілік – кәсіби білімін, хабардарлығын және алған білімін мемлекеттік қызметте жүзеге асыра алатын көрсеткіштер жиынтығы деп түсіндіріледі.

Құзыреттер – бұл нақты мемлекеттік лауазымда кәсіби қызметті тиімді түрде атқару үшін қажетті білімнің, икемнің және дағдылардың жиынтығы[2], кәсіби құзырет –

бұл кәсіби міндеттер мен талаптарды орындаудағы қабілеттілік, ал коммуникативті құзырет – бұл тұлғаның іскерлік қарым – қатынас кезіндегі жеке коммуникативті қабілеттері, білімі, икемі мен дағдылары[3]. Үш анықтаманы қорытындылай келе, кәсіби коммуникативті құзырет бұл – жеке тұлғаның іскерлік қарым – қатынасы кезіндегі кәсіби міндеттер мен талаптарды орындаудағы жеке коммуникативті қабілеттері, білімі, икемі мен дағдыларының жиынтығы.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілеріне қоғаммен өзара іс – қимыл барысы кезінде сақталуы тиіс әдептік қағидалар, міндеттер, талаптар бекітілгенімен, қоғаммен өзара іс – қимыл барысы кезінде сақталуы тиіс коммуникативті құзыретіне, коммуникативті дағдыларына, түсінік берілмеген.

Аталғанға байланысты, мемлекет пен қоғам және қоғамдық институттар арасындағы ұзақ өзара іс – қимылдың нәтижесінде мемлекеттік аппараттың кәсіби коммуникативтік құзыреті қалыптасатындығын ескере отырып, негізгі қоғамдық қағидаларды сақтай отырып, жоғары мәртебеге ие болған мемлекеттік қызмет институтын құрған өзге мемлекет тәжірибесіндегі ерекшеліктерді зерттеу арқылы ұсыныстар дайындау, осы зерттеу жұмысының негізгі мақсаты.

Материалдар мен әдістер

Талдау барысында салыстырмалы аналитикалық, ғылыми жалпылау әдістері, сонымен қатар шетелдік ғалымдардың, қазақстандық және халықаралық ұйымдардың материалдары мен еңбектерін салыстыруға мүмкіндік беретін жалпы логикалық әдістер қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының 2021 жылы қазақстандықтардың мемлекеттік орган қандай болғанын қалайтындығы туралы әлеуметтанулық сауалнама барысында қатысушылардың 57,5% мемлекеттік орган сыбайлас жемқорлыққа жол бермеу керек екендігін, 42,2% «шешімдер қабылдау кезінде азаматтардың мұқтаждықтары мен қажеттіліктерін ескеретін» болу керектігін, 41,3% мемлекеттік органдардан азаматтардың өтініштеріне, шағымдарына және ұсыныстарына жедел жауап беру қажеттілігін атап өтті.

Сонымен қатар респонденттердің 39,7%-ы халық үшін ашық мемлекеттік орган (кедергісіз ортаның болуы, рұқсат беру және тексеру жүйесінің болмауы, байланыс пен мекенжай мәліметтерінің болуы) қолжетімді болуын, 35,1%-ы мемлекеттік органның ашықтығы үшін ағымдағы қызметі, бюджеті, атқарылған жұмыстары және алдағы жоспарлар (статистика, деректер, есептер) туралы ақпарат беруін маңызды деп санайды. Респонденттердің үштен бір бөлігі халықпен кері байланыс арналарын (жеке кездесулер, сенім телефондары, онлайн-мессенджерлер, өтініштер және т.б.) қамтамасыз ету мемлекеттік орган қызметінің ашықтығы үшін негіз болатынын атап өтті[4].

Сурет 1 –сауалнама нәтижелері, 2021 ж.

Әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері мемлекеттік органның келесідей сипаттамаға ие болу қажеттілігін көрсетеді:

1. Мемлекеттік органның қолжетімділігі;
2. Халықпен белсенді кері байланыс арналарының болуы.

Бүгінгі таңда жергілікті өзін – өзі басқарудың қолданыстағы модель жиынтығында мемлекеттік органның халықпен толыққанды жұмыс істеуіне кедергі келтіретін бірқатар мәселелер бар:

- Жергілікті өзін – өзі басқару органдардың мәртебесін, функциялары мен өкілеттігінің нақтыланбауы;
- Ауылдық округ әкімдері құзыреттерінің нақтыланбауы;
- Азаматтардың жергілікті маңызы бар мәселелер бойынша шешімдер қабылдау процесіне белсенділік танытпауы;

Бұл ретте, жергілікті өзін – өзі басқарудың қолданыстағы моделі мемлекеттік қызметшілердің кәсіби құзыреттілігіне әсер ететін бірден – бір көрсеткіш екендігін көрсетеді.

Әлемдік тәжірибеде, азаматтардың қоғамдағы белсенділігі, мемлекеттік органдардың халыққа ашықтығы мен алдында есеп беру тетіктерін жетілдіруі, мемлекеттік қызметшілердің кәсіби құзыреттілігін жақсартуға септігін тигізеді.

Бүгінгі таңда Аустралия, Канада, Польша мемлекеттерінің жергілікті халықтың тыныс – тіршілігін қамтамасыз ету бойынша көрсетілген қызметтер ұсынуды қамтитын өкілеттіктерінің кең спектрлігі, азаматтарды жергілікті өзін – өзі басқаруға тартуда маңызды рөл атқаратын азаматтық бастамалар үшін электрондық портал құру бөлігінде Финляндия тәжірибесі Қазақстан Республикасының жергілікті өзін – өзі басқаруды дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасында орын алған[5].

Көрсетілген елдердің тәжірибесіне қоса, мемлекеттік қызметшілердің қоғаммен өзара іс – қимыл құруға бағытталған реформалау жұмыстары бойынша жоғарғы көрсеткіш көрсеткен елдердің тәжірибесі зерделенді.

Сондай зерттеулердің бірі СОСОПС жобасы[6]. Бұл жоба негізінде әкімшілік реформалардың Европа елдеріне әсерін, оның ішінде мемлекеттік басқарудың бөлшектенуі, үйлестіру мәселелерінің шиіленісуі, мемлекеттік қызметшілердің әдептілік нормаларының әлсіреуі мәселелеріне ерекше көңіл аударылды. Жоба респонденттері – Австрия, Ұлыбритания, Венгрия, Германия, Дания, Ирландия, Испания, Италия, Литва, Нидерланд, Норвегия, Португалия, Сербия, Финляндия, Франция, Швеция және Эстония мемлекеттері болды.

Жоба барысында:

- Мемлекеттік қызметтің бірлігі, сапасы және тиімділігі;
- Үкіметтің ұлттық шығындары;
- Басшылардың нәтижеге бейімділігі;
- Мемлекеттік қызметтің қызмет көрсетуі;
- Мемлекеттік органдар қызметін үйлестірілуі;
- Болашақтағы мемлекеттік басқару және әкімшілік түрлендірілуі бағыттары бойынша ұсыныстар енгізілген.

СОСОПС жобасы зерттеу барысында басқару құралдары (сапаны басқару, бенчмаркинг, қызмет көрсету) агенттіктер қызметінде, ал мемлекеттік басқару құралдары (стратегиялық жоспарлау, әдеп кодекстері, мақсатқа қол жеткізу) министрліктер қызметінде басымдылық көрсететіндігін анықтады.

Бірінші топ (Ұлыбритания, Нидерланд, Солтүстік Европа елдері) елдері мемлекеттік басқарудың барлық салаларында басқару құралдарын (сапаны басқару, бенчмаркинг, қызмет көрсету) пайдаланады, айта кетсек, Швеция мемлекеттік қызметте адами ресурстарды басқару бойынша топбасшы ел болып саналады, себебі 1980 жылдан бастап агенттіктің қызметшілерді таңдау және оларға төлемақы жүргізу функциялары өзге

функциялардан бөлектенді. Нидерланд елі мемлекеттік қызметшілердің қызмет алушыға бағытталғанымен ерекшеленеді.

Екінші топ (Франция және Германия) елдерінің жергілікті жердегі мемлекеттік қызметшілердің қызмет көрсету функциялары толығымен үйлестірілген.

Үшінші топ (Португалия, Италия, Испания) елдерінен Португалия мемлекеті «қызмет беруші – азамат» кері байланысын орната алды.

Төртінші топ (Эстония, Литва, Венгрия, Сербия) мемлекеттік басқару персоналды басқару функциясы негізінде екендігі анықталды.

Бұл ретте, озық елдерде қоғаммен өзара іс – қимыл құруға бағытталған реформалау жұмыстарын жүргізу барысында мемлекеттік қызметшілердің мәдени ерекшеліктеріне, адами құндылықтарына және басшылықтың реформалау жұмыстарын жүргізу тәсілдеріне аса көңіл бөлінуі қажеттілігі ескертіледі.

Мемлекеттік қызмет дамуының ұзақ мерзімді тарихы бар елдерге тоқталсақ:

Ұлыбритания: Ұлыбритания мемлекеттік қызметшілерінің жеке жауапкершілігі және тәжге адалдығы мемлекеттік қызметшілердің кәсіби әдебін дамытуға және мемлекеттік басқаруды орталықсыздандыруға мүмкіндік берді. Бұған негізгі нормалардан, қағидаттардан және ережелерден құралған кодекстер дәлел. «Министр кодексінде» жоғары лауазымды мемлекеттік қызметшілер үшін негізгі қағидаттардан құралған қоғаммен өзара іс – қимыл құру кезіндегі моральдік – адамгершілік нормалар жинақталған.

Сонымен қатар, «Парламент мүшелерінің мінез – құлқы», «Азаматтық қызмет кодексі», «Шенеуніктердің мінез – құлық стандарттары» бекітіліп, жүзеге асырылуда. Бұл кодекстер адамгершілік, әдептілік негіздерді баяндап қана қоймай, бақылау жүргізуге өзіндік септігін тигізуде. Мысалы, «Шенеуніктердің мінез – құлық стандарттарында» мемлекеттік қызметшілер жеке тұлғалармен болған мүдделер қақтығын хабарлай отырып, оны болдырмау бойынша шаралар қабылдайды, мемлекеттік қызметшілерді қызметке қабылдау және мемлекеттік қызмет бабында ілгерілету бойынша әрекеттер, мемлекеттік қызметшінің халықпен өзара іс – қимыл жасау қабілеттері мен кәсіби даярлығына сәйкес қабылданады.

Мемлекет пен халықтың өзара іс – қимылын қамтамасыз ету мақсатында, мемлекеттік аппарат тарапынан азаматтық қызмет комиссиясы құрылған. Комиссия құрамына патшайым қоғам қайраткерлерін, ғылым және өнер өкілдерін және бизнес өкілдерін тағайындайды. Комиссияның негізгі мақсатына мемлекеттік басқару өкілдерінің қызметіне қадағау жүргізу, мемлекеттік аппарат қызметшілерін тағайындау және мемлекеттік басқару жүйесін реформалау бойынша ұсыныстар әзірлеу функцияларынан құралған.

Франция: Франция мемлекетінде ерекшелікке тоқталатын болсақ, бұл елде мемлекеттік қызметтің кадрлық аппаратын даярлау бойынша тұрақты жүйе қалыптасқан. Шарль де Голльдің бастамасымен ашылған Әкімшіліктің ұлттық мектебі жоғары лауазымды тұлғаларды даярлаумен айналысады. Білім беру бағдарламаларына сәйкес басқару және басшылық дағдыларына аса көңіл бөлінеді. Сонымен қатар, мемлекеттік басқару жүйесін реформалау, мемлекеттік қызметшілермен мемлекеттік басқару функцияларын сапалы жүзеге асыру, халық қажеттіліктерін ескеру міндеттеріне негізделген.

АҚШ: АҚШ Президентінің 1989 жылғы 12 сәуіріндегі №12674 Жарғысына сәйкес атқарушы органдардың қызметшілері үшін 14 негізгі қағидаттар анықталған, аталған принциптер 1993 жылы АҚШ-ның мемлекеттік органдардағы қызметтік әдеп басқармасымен атқарушы мемлекеттік қызметшілердің әдептік стандарттарына кодталды. Бұл ретте, мемлекеттік қызметшілердің қоғаммен өзара іс – қимылы барысында сақталуы тиіс мінез – құлық нормаларына басымдылық берілген.

АҚШ мемлекеттік басқару жүйесіне бенчмаркинг процесін енгізу тәжірибесімен ерекшеленеді. Бұл – өзге саланың ең үздік тәжірибелерін өз саласына енгізу арқылы жетістіктерге жетуді білдіреді. Екі мемлекеттік органдағы мемлекеттік қызметшілердің

қоғаммен өзара іс – қимыл жасау дағдыларын бағалай отырып, үздігі таңдалады және қолданысқа енгізіледі.

Мемлекеттің басқару жүйесіндегі тағы бір ерекшелігі – мемлекет пен қоғам арасындағы өзара іс – қимылды реттеуге бағытталған мемлекеттік әдеп жөніндегі басқарма. Аталған басқарманың қызметі іскерлік және жеке қарым – қатынас барысында пайда болған мүдделер қақтығысының, қызметтік жағдайын асыра сілтеп пайдалудың алдын алуға бағытталған. Бұндай функциялар мемлекеттік қызметшінің қоғам алдындағы жауапкершілігін арттыра түсіріп, қоғамның мемлекеттік аппарат туралы жағымды пікір қалыптасуына септігін тигізеді[7].

Швейцария: Швейцария мемлекетінің мемлекеттік қызмет туралы концепциясы «азаматтық мемлекет» идеясы негізінде құрылған. Бұл ретте, мемлекет «адамға бағдарланған» моделін қалыптастырған, халық мемлекеттен қажетті ақпаратын еркін ала алады. Көп жылдық зерттеулер Швейцария мемлекетінің халқы билікке жоғары сенімде екендігін көрсетіп келеді.

Мемлекетте халық сенімін арттыратын институттардың болуы, азаматтық және тұлғалық құқықтардың қорғалуы, үкіметтің ашықтығы және қоғам пікірін еркін қабылдауы, «адамға бағдарланған» мемлекеттік аппараттың болуы Швейцария мемлекетінің халық пен мемлекет арасындағы өзара іс – қимылдарының жоғары дәрижеде екендігін нақтылап, мемлекеттік басқару жүйесіндегі үлгілі ел деп айтуға болады.

Жапония: М.Лих зерттеулеріне сәйкес, Жапония мемлекетінде мемлекеттік қызметшілердің моральдік – адамгершілік нормалар жинағы VII ғасырдың өзінде - ақ пайда болған, бұл ретте, саяси идеялар моральдік – адамгершілік құндылық ретінде жазылған. Жапония мемлекетінің әдептілік қағидаттары конфуциандық, буддизм, христиан діндерінен келіп, бүгінгі күннің талаптарына сәйкестендірілген. Мемлекеттік басқаруда әлеуметтік иерархия бойынша жоғары тұрған тұлға төменгі иерархиядағы тұлғаға қайырымдылық пен қамқорлық көрсетуі тиіс.

Канада: Мемлекеттік аппараттағы мемлекеттік қызметшілерді қабылдау, біліктілігін арттыру, кәсіби бейімделуін жүргізу, мемлекеттік басқарудағы жаңа моделдерді енгізу қызметін Канада мемлекеттік қызмет мектебі жүзеге асырады. Бұл ретте, елдің барлық мемлекеттік қызметшілері халықпен өзара іс – қимыл құруға бағытталған білім мен дағдыларды орталықтандырылған жүйеде оқиды.

Оңтүстік Корея: Мемлекеттік қызметші мемлекеттік қызметке жеке сіңірген еңбектері ескеріледі, жас мамандардың қызметке қабылдануы «адами ресурстарды» дамыту моделіне сәйкес жүргізіледі. Бұл ретте мемлекеттік қызметке өзге салаларда елеулі жетістіктерге жеткен, кәсіби және саяси көзқарасы бейтарап, қызметтік міндеттерді адал орындайтын, қоғаммен өзара іс – қимыл құра алатын мамандар шақырылады.

Сонымен қатар мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін арттыру және қайта даярлау оқулары басқару және қауіпсіздік министрлігіне, орталық даярлау институтына және өзге оқу ұйымдарына бағынады. Мемлекеттік қызметшілерді оқыту үдерісі мемлекеттік қызмет құндылығы, көшбасшылық, әлемдік құндылықтар, салалық дағдылар мен икемдер (коммуникативті құзырет) сияқты негізгі қағидаттар негізінде жүзеге асады[8].

Қорытынды

Мемлекеттік қызметшілердің коммуникативтік құзыреттілігін – атап айтқанда, тұлғаның коммуникативтік қабілеттерін, біліктілігін, икемділігін, интеллектуалдық және жеке құзыреттерін жетілдіру арқылы арттыруға болады. Бұл ретте, мемлекеттік қызметші дербес және жауапты тұлға ретінде кез – келген ортада кәсіби деңгейде өзара қарым – қатынас құра алуы арқылы мемлекеттік қызметтің мәртебесін арттыруға септігін тигізеді.

Ұсынылған мемлекеттерде жүргізілген реформаларды қорытындылай келе «Ең алдымен адамдар» - адамға бағдарланған моделді жүзеге асыру үшін, мемлекеттік қызметшілердің құзыреттерін мемлекеттік қызметшінің халықпен өзара іс – қимыл құру

барысындағы мәселелерді шешу, халықпен өзара іс – қимыл құра білу құзыреттерімен бағалауды ұсынамыз. Ол өз кезегінде:

– мемлекеттік қызметшілер мен қоғам арасындағы өзара іс – қимыл құру бойынша іргелі коммуникативті құзыреттер қағидатын жасақтау, халықтың мемлекеттік аппаратқа сенімділігін арттыруға мүмкіндік береді;

– Коммуникативті құзыреттерді анықтайтын түсініктерді бекіту арқылы мемлекеттік қызметшінің іс – қимыл қағидатын жүйелеуге болады;

Шетелдік тәжірибе негізінде, Швеция мемлекетінің мемлекеттік қызметшілерді таңдау және оларға төлемақы жүргізу функцияларын енгізуі, Франция және Германия елдерінің жергілікті жердегі мемлекеттік қызметшілердің қызмет көрсету функцияларының толығымен үйлестірілуі, Португалия мемлекеті «қызмет беруші – азамат» кері байланысын орната алуы, АҚШ мемлекеттік басқару жүйесіне бенчмаркинг процесін енгізу тәжірибесі, Ұлыбритания елінің мемлекеттік аппарат тарапынан азаматтық қызмет комиссиясы, Канада мемлекеттік қызмет мектебі, Жапония еліндегі қайырымдылық пен қамқорлық көрсете білу қағидаттары қазақстандық мемлекеттік қызметшілердің кәсіби коммуникативті құзыреттер моделін жасақтауға өзіндік септігін тигізе алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы «Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» №522 Жарлығы
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522/compare>;

2. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Заңы,
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416/compare>;

3. Манушкина М., Шестаков., О.Остыловская Профессиональные компетенции: структура, состав, особенности формирования – 2020,
<https://www.litmir.me/br/?b=726573&p=1>;

4. Дрыгина Н., Государственные служащие как социально-профессиональная группа – 2015;

5. Dahlström С., Lapuente V. Organizing leviathan: Politicians, bureaucrats, and the making of good government. Cambridge: Cambridge University Press – 2017;

6. Артыкаева Н., Профессиональная адаптация государственных служащих: Россия и зарубежный опыт – 2022;

7. Купряшин Г., Теоретическая рефлексия административных реформ в Европе: обзор результатов международного исследовательского проекта СОСОПС (Coordinating for Cohesion in the Public Sector of the Future) – 2019;

8. Дружилов С., Критерии и уровни индивидуального профессионализма – 2019;

9. <https://www.uib.no/fg/polorg/38668/cocops>;

10. Кумейко Д., Информационно – коммуникативная компетентность гражданских служащих: понятие, диагностика, развитие – 2015;

11. Меньшова В., Актуализация модели профессионального обучения и профессиональной подготовки государственных гражданских служащих: возможности и перспективы – 2021;

12. Rabovsky T. The politics of higher education: university president ideology and external networking // Public Administration Review – 2016;

13. Strategy2050, Какими хотят видеть казахстанцы государственные органы,
<https://strategy2050.kz/ru/news/kakimi-khotyat-videt-kazakhstantsy-gosudarstvennye-organy/>.

References:

1. Decree of the president of the Republic of Kazakhstan dated February 26, 2021 №522 «On approval of the concept for the development of Public Administration in the Republic of Kazakhstan until 2030», <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522/compare>;
2. Law of the Republic of Kazakhstan dated November 23, 2015 №416-V KR «On public service of the Republic of Kazakhstan», <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416/compare>
3. Manushkina M., Shestakov., O.Ostylovskaya Professional competencies: structure, composition, features of formation– 2020, <https://www.litmir.me/br/?b=726573&p=1>
4. Drygina N., Civil servants as a socio-professional group – 2015
5. Dahlström C., Lapuente V. Organizing leviathan: Politicians, bureaucrats, and the making of good government. Cambridge: Cambridge University Press, 2017
6. Artykaeva N., Professional adaptation of civil servants: Russia and foreign experience – 2022;
7. Kupryashin G., Theoretical reflection on administrative reforms in Europe: a review of the results of the COCOPS (Coordinating for Cohesion in the Public Sector of the Future) international research project – 2019;
8. Druzhilov S., Criteria and levels of individual professionalism – 2019;
9. <https://www.uib.no/fg/polorg/38668/cocops>;
10. Kumeyko D., Information and communication competence of civil servants: concept, diagnostics, development – 2015;
11. Menshova V., Actualization of the model of vocational training and professional training of state civil servants: opportunities and prospects – 2021;
12. Rabovsky T. The politics of higher education: university president ideology and external networking // Public Administration Review – 2016;
13. Strategy2050, What Kazakhstan's state bodies want to see, <https://strategy2050.kz/ru/news/kakimi-khotyat-videt-kazakhstantsy-gosudarstvennyye-organy/>.

СОДЕРЖАНИЕ

Ағыбаев Дінмұхамед Құралбекұлы Капенова Асемгуль Зарлыхановна	ҚР қылмыстық заңдары бойынша жазалар жүйесін жетілдіру	3
Дүйсембаева Дильназ Ерланқызы Аккулов Рустем Турдалиевич	Заңды тұлғалар: ұғымы, түрлері және құқықтық ұйымдастырылуы	7
Жаров Олжас Батыржанұлы Карымсаков Рахмет Шамилович	Специальные тактические методы расследования коррупционных преступлений	12
Ағыбаев Дінмұхамед Құралбекұлы Каженова Асель Серикпаевна	Қазақстандық қылмыстық құқықтағы жазалау теориялары	16
Турабоев Хақимжон Абдушокиругли Аккулов Рустем Турдалиевич	Азаматтық құқық объектілері	20
Жаров Олжас Батыржанұлы Карымсаков Рахмет Шамилович	Особенности расследования коррупционных преступлений	24
Оразалина Айгуль Кайратовна Аккулов Рустем Турдалиевич	Сақтау шарты және оның жекелеген түрлері	29
Абдулла Бақтыбек Тойлыбайұлы Аккулов Рустем Турдалиевич	Дара кәсіпкерлік ұғымы және оның түрлері	33

Каримбаева Зульфия Расулжанқызы Аккулов Рустем Турдалиевич	Жеке тұлғалар азаматтық құқықтың субъектісі ретінде	37
Аккулов Рустем Турдалиевич	Азаматтық процестегі татуластыру рәсімдері: түсінігі мен түрлері	42
Аккулов Рустем Турдалиевич	Азаматтық істер бойынша дәлелдемелер және дәлелдеу	46
Iskakov Bauyrzhan Yergeshbayev Umitbek Bakhtiyarovich	Investigations of industrial accidents in the Republic of Kazakhstan in the context of international standards	50
Абдыкаримова Каламкас Ильясовна Нагымжанова Каракат Мукашевна	Внутренняя и внешняя учебная мотивация студентов как фактор лично-психологической безопасности	58
Абишева Куралай Болатовна Аккулов Рустем Турдалиевич	Девиантное поведение молодежи в Казахстане	64
Агибаева Аяжан Жәнібекқызы Яғмусова Акерке Файзуллаевна	Халық денсаулығына және имандылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы сипаттамасы	69
Тлейлюсов Әділхан Дүйсен Нұргелді Яғмусова Акерке Файзуллаевна	Айғақтарды сол жерде тексеру және нақтылау. тергеу эксперименті	71
Кайрат Айнагүл Жанатқызы Егизбаев Нургельды Уразгельдиевич	Қылмысқа қатысудағы тікелей орындаушылық мәселелері	75

Кайрат Айнагүл Жанатқызы Егизбаев Нургельды Уразгельдиевич	Іс-әрекеттің қылмыстылығын болдырмайтын жағдай ретінде жалған қатысу	78
Аманай Ілияс Дінмухамедұлы Думан Яғмусова Акерке Файзуллаевна	«Қылмыстық мінез-құлық» түсінігі	81
Искаков Бауыржан Муратбекович Аманбакова Сауле Балтабаевна	Необходимость повышения качества персонала в современных условиях	83
Асан Балжан Абикенқызы Алашбаева Жанна Нурлановна	Қазақ тілінде омонимдес жұрнақтардың қолданылу ерекшеліктері	87
Асқарәлі Мейірлан Қуанышбек Бекзат Яғмусова Акерке Файзуллаевна	Қылмыстық құқықтағы кінә түсінігі, оның маңызы	91
Атапкелов Жанболат Бегарыстанұлы Карипова Асель Исенгельдиевна	Мүліктік жалдау (жалдау) шартының түсінігі мен элементтері	94
Имашева Айғаным Аянқызы Балнұр Яғмусова Акерке Файзуллаевна	Сот төрелігіне және жазаларды орындау тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар	98
Байбосинова Гулжаухар Мадеминбеовна Иргебаева Назиля Мукатаевна	Жас өспірімдердің тұлғалық даму ерекшеліктері	101
Бекбусинова Гульнафиз Кенжебековна Аубакиров Фазыл Мағазбекұлы Бедылханов Ағзам Ардақұлы	Кәсіпкерлік қызметтің халықаралық тәжірибеде қалыптасуы	105

Бекбосынова Жанна Серикбаевна Амантаева Айгерим Кайратовна	Уверенность в себе как фактор социальной успешности в XXI веке	109
Бекенов Алдияр Кенже Нұрсейіт Яғмусова Акерке Файзуллаевна	Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылық	112
Бертаев Мухатай Абылаевич Карипова Асель Исенгельдиевна	ҚР азаматтық заңнамасына сәйкес сапасыз тауар сатып алынған жағдайда сатып алушының іс-әрекеті	118
Бертаев Мухатай Абылаевич Карипова Асель Исенгельдиевна	ҚР азаматтық заңнамасы бойынша сапасыз тауарды сату кезінде тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселелері	123
Бесембенова Анеля Яғмусова Акерке Файзуллаевна	Экологиялық қылмыстық құқықбұзушылықтарға жалпы сипаттама және олардың түрлері	129
Суранчи Бекжан Бөлекбай Ерсұлтан Яғмусова Акерке Файзуллаевна	Пара алу субъектісі және объектісі	132
Бурханова Рузалия Юлайевна Яғмусова Акерке Файзуллаевна	Правовое воспитание и правовой нигилизм	135
Власова Нина Васильевна	Развитие познавательных способностей обучающихся при помощи знаково-символических средств	138
Мухамеджан Саулетхан Оспанов Ғазиз Хамиұлы	Қазақ ою-өрнегіндегі симметрия мен ырғақты компьютерлік графикалық бағдарламамен салу тәсілдері	142
Оспанов Ғазиз Хамиұлы	Инженерлік графика пәнін autocad технологиясымен ұштастыра оқыту	147
Даулетбек Айдана Каскирбайқызы	Бөкей орда тарихи-өлкенату мұражайының туризм саласын дамытудағы орны	152

Бекербекова А.Т.

Достанова Арай Молдабек Арайлым Яғмусова Акерке Файзуллаевна	Қылмыстық жазаның жүйелері мен түрлері	156
Егізбаев Нүргелді Оразгелдіұлы	Қылмысқа қатысудағы субъективті белгілердің мәселелері	159
Есимбекова Айткуль Болатовна Алашбаева Жанна Нурлановна	Тілдесім әрекеті арқылы оқушылардың коммуникативті құзіреттілігін қалыптастыру әдістемесі	164
Әбіл Мәдина Жамбылқызы Нагымжанова Каракат Мукашевна	Психологические факторы риска суицидального поведения среди студентов	169
Әмзебеков Ерұлан Нұрғалиұлы Асылбек Ерасыл Мергенұлы Яғмусова Акерке Файзуллаевна	Қылмыстық жауаптылықтан босату	172
Курмангалиева Жанна Дулатовна Егізбаев Нүргелді Оразгелдіұлы	Қазіргі жағдайда көлік қылмыстарына қарсы қылмыстық-құқықтық күрестің маңызы	175
Курмангалиева Жанна Дулатовна Егізбаев Нүргелді Оразгелдіұлы	Көлік қылмыстарының алдын алу	179
Жаңабай Алмат Күнтуған Бекзат Яғмусова Акерке Файзуллаевна	Медициналық қылмыстық құқық бұзышылықтар	183
Барлық Зұлқарнай Айбекұлы Каженова Асель Серикпаевна	Адам ұрлау және басқа да байланысты құрамдар	187

Барлық Зұлқарнай Айбекұлы Каженова Асель Серикпаевна	Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша адам ұрлаудың субъективті белгілері	190
Нуржанов Галымжан Токмурзинович Каженова Асель Серикпаевна	Адвокатураның даму тарихы	194
Нуржанов Галымжан Токмурзинович Каженова Асель Серикпаевна	Адвокатураның түсінігі мен мәні	198
Уәли Толғанай Ізбастыққызы Каженова Асель Серикпаевна	Денсаулыққа қасақана зиян келтіру субъектісі	202
Уәли Толғанай Ізбастыққызы Каженова Асель Серикпаевна	Денсаулыққа ауыр зиян келтіруге ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою жөніндегі шаралар	205
Базарбаева Кенжегуль Байдилдаевна Каженова Асель Серикпаевна	Медициналық қателіктер, олардың сипаты, пайда болу себептері және жою жолдары	208
Базарбаева Кенжегуль Байдилдаевна Каженова Асель Серикпаевна	Азаматтық сот ісін жүргізуде медициналық қатені құқықтық сралау және оның салдары	212
Шаймерденов Жанболат Сергалиевич Барсукова Ритта Анатольевна	Умышленное причинение тяжкого вреда здоровью. проблемы квалификации	215
Мухамеджан Ербол Ермекбайұлы	Жилищное законодательство как комплексная отрасль правового регулирования жилищных правоотношений	221

Барсукова Ритта Анатольевна		
Сәрсембай Әділ Арманұлы Егізбаев Нұргелді Оразгелдіұлы	Қазіргі қылмыстық құқықтағы аса қажеттілік	227
Сәрсембай Әділ Арманұлы Егізбаев Нұргелді Оразгелдіұлы	Аса қажеттіліктің негіздерін сипаттайтын заңдылық шарттары	230
Омарова Айгуль Олжабаевна Жиентаева Бегайым Жиентаевна	Кредиттік оқыту жүйесінде студенттердің эмоционалдық тұрақтылығын қалыптастыру	234
Ахметова Макпал Абдрашидовна Иргебаева Назиля Мукатаевна	Медициналық университет студенттерін адамгершілікке тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері	237
Кикимбаев Ильяс Қуанышұлы Каженова Асель Серикпаевна	Қылмыстық процесте жеке тұлғаның қол сұғылмаушылық принципінiң кейбір мәселелері	241
Кикимбаев Ильяс Қуанышұлы Каженова Асель Серикпаевна	Қылмыстық сот ісін жүргізуде адам құқықтарының сақталуына кепілдік беретін отандық заңнаманы дамыту	247
Кункенов Думан Жанбулатович Карымсаков Рахмет Шамильевич	Понятие, цели и содержание ведомственного контроля за оперативно-розыскной деятельностью	251
Кункенов Думан Жанбулатович Карымсаков Рахмет Шамильевич	Некоторые вопросы специального контроля за оперативно-розыскной деятельностью	255
Берікұлы Нұрдан Барсукова Ритта Анатольевна	Некоторые особенности уголовной ответственности за превышение необходимой обороны	258
Берікұлы Нұрдан	Значение превышения пределов необходимой обороны	262

Барсукова Ритта Анатольевна		
Қуаныш Рауан Жұмабекұлы Каженова Асель Серикпаевна	Қылмыстық сот ісін жүргізудегі сот қызметінің адамгершілік негіздері	267
Қуаныш Рауан Жұмабекұлы Каженова Асель Серикпаевна	Қылмыстық іс жүргізу қызметінің кәсіби-этикалық негіздері	273
Шаймерденов Жанболат Сергалиевич	Уголовно-правовые и криминологические аспекты умышленного убийства и умышленного тяжкого телесного повреждения	278
Барсукова Ритта Анатольевна		
Сүлейман Е.Е. Барсукова Ритта Анатольевна	Проблемы отграничения разбоя от смежных составов преступления	285
Мухамеджан Ербол Ермекбайұлы Барсукова Ритта Анатольевна	Правовое регулирование жилищных отношений в Республике Казахстан	290
Сүлейман Е.Е. Барсукова Ритта Анатольевна	Объективные и субъективные признаки разбоя	295
Кенжебаева Диана Карипова Асель Исенгельдиевна	Правоприменительная практика по защите прав граждан-потребителей	301
Санақбекқызы С. Иманбаев Серик Марденович	История развития уголовно-исполнительного законодательства в пенитенциарной системе Казахстана	304
Билялова Камария Нұрланбайқызы Сапарова Г.К.	Агроөнеркәсіптік өндірісті қаржыландырудың тиімділігі	311
Байсапар Айдос Қабдешұлы Каженова Асель Серикпаевна	Шет елдердің заңнамасында қажетті қорғану	316
Байсапар Айдос Қабдешұлы	Іс-әрекеттің қылмыстылығын болдырмайтын мән-жайлар ретінде қажетті қорғану ұғымы	319

**Каженова Асель
Серикпаевна**

**Алшынбай
Төлеген
Жумагалиұлы
Егізбаев Нүргелді
Оразгелдіұлы** Кәсіпкерлік қызмет саласындағы құқық бұзушылықтардың сараланған (ауырлатылған) белгілерінің ерекшеліктері 323

**Алшынбай
Төлеген
Жумагалиұлы
Егізбаев Нүргелді
Оразгелдіұлы** Кәсіпкерлік қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау 327

**Шермухамедова
Нигинахон
Арслановна** Инновации высшего образования как фактор устойчивого развития 332

**Усмонов
Мухаммади
Бахритдинович
Пулатов Юрий
Сайфиевич** Право граждан Республики Узбекистан на научные и культурные достижения общества 337

**Zholdassova A.S.
Zhantikeev S.K.** Factors of family psychological well-being 341

**Бокаев Б.Н.
Балманова Ә.А.
Садыкова Құралай
Қажымханқызы** Мемлекеттік қызметшілердің коммуникативті құзыреттері: шетелдік тәжірибе 345

**"Тұран-Астана" университетінің 25 жылдығына арналған
«ҒЫЛЫМ МЕН ТӘЖІРИБЕНІҢ ИНТЕГРАЦИЯСЫ - ҚАЗІРГІ ҚОҒАМНЫҢ
ТИІМДІ ДАМУ ТЕТІГІ» атты докторанттар, магистранттар және студенттердің XIV
Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ
ТОМ I
МАТЕРИАЛЫ
XIV Международной научно-практической конференции докторантов,
магистрантов и студентов
«ИНТЕГРАЦИЯ НАУКИ И ПРАКТИКИ - МЕХАНИЗМ ЭФФЕКТИВНОГО
РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА»,
посвященной 25-летию Университета «Туран-Астана»
ТОМ I
THE MATERIALS
XIV International Scientific and Practical Conference of doctoral students,
undergraduates and students
«INTEGRATION OF SCIENCE AND PRACTICE - A MECHANISM FOR THE
EFFECTIVE DEVELOPMENT OF MODERN SOCIETY»
dedicated to the 25th anniversary of the «Turan-Astana» University
VOLUME I
АСТАНА-2023**

Редакционно-издательский отдел
университета «Туран-Астана»

Наш адрес: Казахстан, Акмолинская обл., г. Астана,
ул. Ы. Дукенулы, 29, РИО университета «Туран-Астана»
www.turan-astana.kz

Подписано в печать 18.04.22г. Объем 2,25 п.л. Тираж 50 экз.
Заказ № 23

«Тұран-Астана» университетінің баспаханасында басылған
Отпечатано в типографии университета «Туран-Астана»